

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARI
VE SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK HAYATA
TESİRLERİ
(1950-1960)**

Nadir YURTOĞLU

DOKTORA TEZİ

ANKARA 2014

Doktora Tezi olarak sunduğum "DP Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri " adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

21 / 04 / 2014

Nadir YURTOĞLU

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../.....

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu
Enstitü Müdürü

ÖZET

Demokrat Parti (DP) dönemi tarım politikaları ve siyasi, sosyal ekonomik hayata tesirleri konusunun incelendiği tez çalışması, DP yönetiminin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihinden başlayıp 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen hükümet darbesiyle yönetimden uzaklaştırılmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır. DP'nin takip ettiği tarım politikaları ve bunları uygulamak için gerçekleştirdiği yapısal değişim, tarım eğitimi, tarımda makineleşme vb. icraatlar incelenmiş, ardından bu icraatların siyasi sosyal ve ekonomik alanlarda yarattığı değişim ve dönüşüm sırasıyla ele alınmıştır. Konu incelenirken, dönemin Türkiye'si ve dünyanın içinde bulunduğu siyasi şartlar daima göz önüne alınmış ve bu şartlara paralel biçimde gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

DP'nin 1950-1960 yılları arası iktidar dönemini kapsayan tarım politikalarının özellikle de ilk üç yılındaki performansı, tarım tekniğinde meydana gelen gelişmeler, tarım kredilerinin artışı, destekleme alımlarının yapılması ve tarım ürünlerinin taşınmasında pazar ekonomisi koşullarının oluşmasını temin eden yol yapım çalışmalarına ağırlık verilmesiyle göz ardı edilemeyecek bir başarı tablosu görünümü halini almıştır. Buna, hava koşullarının iyi gitmesinin yanı sıra Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktürün dünya piyasalarını etkisi altına alan elverişli talep ve fiyat koşulları da ilave edilince, DP'nin ülke ekonomisinin temeli olan tarım sektöründe büyük bir inkişaf gerçekleştirmesi ve ekonominin muazzam bir biçimde büyümesinin yolu açılmıştır. Tarımda makineleşmeyle beraber ekim alanlarının artırılması mera, otlak ve çayır vasfı kazanmış arazilerin azalmasına ve dolayısıyla bir süre hayvancılığın beslenme sorununa neden olmuşsa da, ağıl hayvancılığının teşvik edilmesi ve yem sanayii alanında yaşanan gelişmeler sayesinde, hayvancılık sektörü gelişen şartlar içerisinde kendini toparlamıştır. Ancak, 1954 yılından sonra tarımın gelişmesini temin eden dış koşulların ve iyi hava şartlarının ortadan kalkması, üretimin hissedilir derecede azalmasına ve tarımın sekteye uğramasına yol açmıştır. Tarım üretiminin düşmesi aynı zamanda ihracat rakamlarının düşmesine ve cari açığın büyümesine sebep teşkil etmiştir. İthal mallarında kısıtlamaya gidilmesine rağmen bütçe açığının giderek büyümesi, dış yardımla ayakta duran ekonomik dengelerin bozulmasına ve döviz açığının oluşmasına vesile olmuştur. Buna,

enflasyonun yükselmesi ilave edilince, dar gelirli memur ailelerinde geçim sıkıntısı baş göstermiş, DP iktidarı, kendi oy tabanına karşı zor durumda kalmıştır. DP yönetiminin yatırımlara ağırlık vererek hızlı büyümeyi hedef alan ekonomi anlayışı için gerekli döviz ihtiyacının, bilhassa tarım üretiminin düştüğü 1954 yılından itibaren iyiden iyiye kendini hissettirmesi ve döviz temininde güçlük çekmesi ülkenin ekonomik istikrarının ve hemen akabinde de siyasi istikrarının bozulmasına zemin hazırlamıştır. Bozulan istikrar düzeltilmeyip krize dönüşünce, DP hükümetinin askeri darbeyle iktidardan uzaklaştırılmasının yolu açılmıştır.

DP döneminde takip edilen tarım politikalarının siyasi, sosyal ve ekonomik hayata tesirleri de büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Köylü kesiminin tarımda meydana gelen gelişmelere paralel olarak daha önceki dönemlere kıyasla ürün bolluğu yaşaması ve hükümetin destekleme alımları ve fiyat politikasıyla bu ürünleri gerçek değeri üzerinden satın alması, çiftçilerin maddi imkânlarını daha da geliştirerek iyileştirmesine ve borçlarından kurtulmasına, dolayısıyla hayat standardının yükselmesine imkân sağlamıştır. Köylü kesiminin halinden memnun olması ve yaşam standardının eskiye oranla iyileştirilmesi, DP'yi 1954 genel seçimlerinde ikinci defa, 1957 seçimlerinde de, halkın desteğinin azalmasına rağmen üçüncü defa iktidara taşınmasına vesile olmuştur. Ancak, tarımda makineleşmeyle birlikte, köyde işsiz kalan topraksız ailelerin yeni iş kapısı aramak umuduyla dönemin adeta sosyal bir problemi haline gelen büyük şehirlere üst üste yığılma biçiminde göç etmesi, buralarda zaten var olan alt yapı problemlerini ve birçok temel sorunu daha da artırarak içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Ayrıca, tarım üretiminde yaşanan gelişmeler, tarım sanayi alanının gelişmesine de katkı yaparak; tarım ve hayvan ürünlerinden rasyonel bir biçimde yararlanmak ve bu suretle düşük fiyatlı mal ve hizmet üreterek, düşük gelirli halkı desteklemek ve dengeli bir kalkınma modeli yürütmek amacıyla kurulan İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde büyük bir atılımın gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır.

DP yönetiminin on yıllık iktidarı döneminde Tarım Bakanlığı'na bütçeden ayrılan payı artırması, tarım kesimini vergi kapsamı dışında bırakması, çiftçiyi topraklandırma kanunu çerçevesinde köylü halka milyonlarca dönüm arazi dağıtması ve ziraat fakülteleri açarak tarım eğitimi faaliyetlerine önem vermesi, DP yönetimini diğer hükümetlerden belirgin şekilde ayıran belli başlı özellikler arasında yer

almıştır. İktidar kadrolarının tarımsal kredi kuruluşlarını seferber ederek, çiftçilere kredi temin etme konusunda sürekli destek çıkmasının da DP'nin icraatlarına eklenmesi, Türkiye'de önü açık bir tarımsal kalkınma hamlesi başlatmakla kalmamış, sonraki dönemlerde izlerine rastlayacağımız ekonomik, sosyal ve siyasal alanda büyük bir değişim ve dönüşümün yaşanmasının yolunu açmıştır.

ABSTRACT

This thesis investigates the effects of the agricultural policies implemented in the Democratic Party (DP) period on political, social, and economic life, covering the period from the 14th of May 1950 when the DP came to power to the 27th of 1960 when it was dismissed through *cope d'état*. The study examines the agricultural policies followed by the DP and its implementation including structural change, agricultural education, agricultural mechanization, etc., and then addresses the changes and transformations introduced by such practices to social and economic fields. In the meanwhile, the political conditions prevalent in Turkey and in the world in that period were taken into account, and necessary evaluations were made in consideration of such conditions.

The performance of the agricultural policies implemented by the DP during its period from 1950 to 1960, in particular, in the first three years, advances in agricultural techniques, increase in agricultural credits, support purchases, emphasis on road construction works enabling the establishment of market economy, and improvements in the transport of agricultural products seemed to be a non-ignorable factors at the success of DP. The contribution of better weather conditions, convenient demand and price conditions introduced by the conjuncture of the Korean War having a great influence on world markets, led the DP to achieve a big growth in agricultural sector, which was the basis of the national economy, and brought about a tremendous growth in economy. Despite the increase in the cultivated areas as a result of mechanization in agriculture, decreased the meadows, the grazing lands, and the pasturages and caused difficulty in feeding in the field of stockbreeding, the encouragement of corral stockbreeding and the advances in the field of feeding industry enabled livestock industry to improve itself. However, the disappearance of the favorable external conditions and the good weather conditions ensuring agricultural growth as of 1954, reduced the production considerably and disrupted agriculture. The fall in agricultural production brought about a decrease in export figures and an increase in current deficit. Despite the restrictions of imported products, gradual increase in budget deficit, caused economy, to lose balance and

brought along a foreign exchange shortage. When the said problems were accompanied by the increased inflation, low-income families of civil servants started to have financial difficulties. As a result, the DP was stuck in a difficult situation against its voting base. The fact that, the foreign exchange need of the DP for a rapid growth made itself apparent especially as of 1954, when agricultural production decreased, and the DP had difficulty in meeting the needs of the state and the society and in the course of time prepared the ground for economic instability and political instability of the country. The gradual conversion of the instability into a crisis paved the way for the dismissal of DP through coup d'état.

The above-mentioned agricultural policies affected political, social, and economic life. The fact that peasants experienced an abundance of products (in comparison to the previous periods) as a result of agricultural improvements, and the government bought such products over their actual values through support purchases and particular price policies, enabled the peasants to have better financial possibilities and get out of their debts. Thus, the peasants enjoyed a higher standard of living. The satisfaction of the peasants with their life conditions and the better standard of living experienced by them led the DP to come to power for the second time in the elections held in 1954 and for the third time in the elections held in 1957, though there was a decrease in their support in the meantime. However, the fact that the villagers who did not own lands and became unemployed due to agricultural mechanization started to move to big cities in order to find employment, which almost turned out to be social problem of the period, sharpened the infrastructure problems that had already existed in such cities. On the other hand, the advances in the field of agricultural production contributed to the improvement of agricultural industry, and enabled it to make a breakthrough in the Public Economic Enterprises founded for using agricultural products and animal products rationally, supporting low-income people by producing low-price products and services, and conducting a balanced development model.

Among the main distinctive policies of the DP government were increasing the share allocated for the Ministry of Agriculture in its 10-year ruling period, excluding agricultural segment from taxation, distributing lands to villagers within the framework of the law on giving land to farmers, and attaching importance to

agricultural education activities by opening faculties of agriculture. What's more, the continuous support provided by the farmers to the ruling party for giving credit through using agricultural credit institutions, not only initiated a non-preventable agricultural development, but also paved the way for a big change and transformation in the fields of economy, society, and politics whose traces could be observed in the following periods.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ	x
KISALTMALAR	xx
TABLolar	xxii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: TARIM TEŞKİLATI.....	28
A. Ziraat Vekâleti ve Tarım Bütçeleri	29
B. Tarım Vergisi.....	36
C. Toprak Mülkiyeti Politikası.....	41
1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları.....	41
D. Tarımsal Eğitim ve Araştırma Faaliyetlerinde ve Örgütlenmedeki Gelişmeler.....	51
1. Tarım Alanında Kurulan Eğitim Müesseseleri ve Faaliyetleri	51
a. Bölge Ziraat Okulları:.....	52
(1) İstanbul Bölge Ziraat Okulu	53
(2) Bursa Bölge Ziraat Okulu	54
(3) Adana Bölge Ziraat Okulu.....	55
b. Teknik Ziraat ve Teknik Bahçıvanlık Okulları.....	56
(1) Çayırova Teknik Bahçıvanlık Okulu	57
(2) Alata Teknik Bahçıvanlık Okulu	58
(3) Konuklar Teknik Ziraat Okulu	59
(4) Koçuş Teknik Ziraat Okulu.....	60
(5) Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu.....	61
(6) Beydere Teknik Ziraat Okulu	62
c. Makinist Okulu	63
(1) Konuklar Makinist Okulu	63
d. Ziraat Fakülteleri	64
(1) Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi	64
(2) Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi.....	67
(3) Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi	68
2. Tarım Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri.....	70
a. DP İktidarı Döneminde Yapılan Tarım Kongreleri	70
b. Tarım Alanında Uzman Yetiştirmek için Dış Ülkelere Eleman Gönderilmesi	72
c. Yurt Dışından Gelen Heyetler ve Hazırladıkları İktisadi Raporlar	73
(1) Barker Raporu.....	74
(2) Baade Raporu	75

(3) Fritz Alten Raporu	77
d. Diğer Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri	78
II. BÖLÜM: ÇİFTÇİNİN DONANIMI İÇİN YAPILAN DESTEKLER VE TARIM TEKNOLOJİSİ ALANINDAKİ GELİŞMELER.....	83
A. Kredi Desteği: Çiftçiye Tarım Kredisi Sağlanması ve Kredinin Organizasyonu	83
1. Tarım Kredi Kooperatifleri	83
2. Tarım Satış Kooperatifleri	88
3. Ziraat Bankası	92
B. Yardım Desteği: Amerikan İktisadi Yardımı ve Marshall Planı	99
C. Tarımsal Teknoloji ve Donanım Alanında Gelişmeler	107
1. Geleneksel Aletlerin Yerini Mekanik Aletlerin Alması	107
2. Motorun İnsan ve Hayvan Gücü Yerine Geçmesi	110
3. Makineleşmenin Sınırları	118
4. Makineleşmenin Fayda ve Sakıncaları	119
III. BÖLÜM: TARIMSAL ÜRETİMDEKİ GELİŞMELER	125
A. Üretim Tekniğindeki Gelişmeler	125
1. Kimyasal ve Biyolojik Faktörlerdeki Gelişme	127
a. Tohum Islahı.....	127
b. Sulama	131
c. Gübre Kullanımı	139
d. İlaç Kullanımı.....	145
B. Hava Şartlarının Tarımsal Faaliyetlerin Lehinde Seyretmesi	156
C. İyi Piyasa Koşullarının Oluşması.....	161
1. Kore Savaşı'nın Dünya Piyasalarını Etkisi Altına Alan Elverişli Talep ve Fiyat Koşulları	161
D. Tarımsal Gelirlerin Yükseltilmesi İçin Alınan Tedbirler	164
1. Destekleme Alımları	164
IV. BÖLÜM: TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR, YENİ ÖRGÜTLENMELER VE FİYAT OLUŞUMU	172
A. İç Piyasa Koşullarının Oluşması	172
1. Toprak Mahsulleri Ofisi Alımları.....	172
B. Dış Piyasa Koşulları	179
1. Tarım Ürünlerinin Dış Ülkelere İhracı	179
C. Tarımsal Ürünlerin Pazarlanmasını Kolaylaştıran Yol Yapım Faaliyetleri	187
1. Demiryolları, Karayolları ve Denizyollarının Gelişimi	187
a. Demiryolları Yapımındaki Gelişmeler	187
b. Karayolu Yapımında Gelişmeler	192
c. Denizyolları Çalışmalarındaki Gelişmeler.....	202
V. BÖLÜM: TARIMDA İZLENEN POLİTİKALARIN SİYASÎ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA TESİRLERİ	211
A. Siyasî Hayata Tesirleri	211

1. Tarım Politikaları ve Yol Açtığı Siyasî Açılımlar.....	211
a. Demokrat Parti İktidarının Zirai Kalkınmayı, Ülke Kalkınmasının Temeli ve Tetikleyici UNSURLARININ KABUL ETMESİ	212
b. Adnan Menderes ve Ailesinin Büyük Toprak Sahibi ve Üreticisi Olması	215
(1) Adnan Menderes'in Çakırbeyli Çiftliği'ne Dönerek Sevgiyle Toprağa Bağlanması	216
c. 1950-1960 Döneminde Tarıma Dayalı Ekonomik ve Sosyal Hayatın DP İktidarının Tarıma YÖNELMESİNİ SAĞLAMASI	220
2. Tarım Politikaları ve Siyasî Açmazları	226
3. Tarım Politikaları ve İç ve Dış Politikaya Tesirleri.....	237
a. Tarım Politikalarının İç Politikaya Tesirleri	237
b. Tarım Politikalarının Dış Politikaya Tesirleri	252
B. Sosyal Hayata Tesirleri.....	260
1. Tarımda Makineleşmenin Köyde İşsizliği Artırması	260
a. Köyden Şehir e Göç.....	263
(1) İtici Etmenler	263
(2) İletici Etmenler	265
(3) Çekici Etmenler	266
(4) Şehir Toplumunun Oluşması ve Gecekondulaşma	267
(5) Şehir Nüfusunun ve Şehirleşme Oranının Artması.....	273
(6) Alt Yapı ve Sosyal Yaşam Alanlarının Yetersizliği	280
C. Ekonomik Hayata Tesirleri.....	283
1. Tarımın Sanayiye Etkileri ve İktisadî Devlet Teşekkülleri	283
a. Et ve Balık Kurumu.....	285
b. Azot Sanayi TAŞ.....	289
c. Yem Sanayii AŞ	290
d. Şeker Sanayiinde Gelişmeler ve Şeker Fabrikalarının Kuruluşu.....	292
e. Dokuma Sanayiinde Gelişmeler	297
f. Kamu İktisadî Teşekkülleri ve Diğer Sanayi Dallarındaki Gelişmeler	303
2. Tarım Hayvancılık İlişkileri.....	308
SONUÇ	317
BİBLİYOGRAFYA	328

ÖNSÖZ

Tarihin ilk dönemlerinden beri insanların beslenme ihtiyacına gereksinim duyması, tarımın geçmişten günümüze bütün evrelerde önemini korumasını ve insan hayatının her aşamasında var olmasını sağlamış, hatta onu yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir.

Tarımla birlikte hayvancılık konusunda dünyanın en deneyimli milletleri arasında yer alan Türkler, tarihten önce ve tarihten sonraki devirlerde tarım ve hayvancılığı en önemli meşgale olarak benimseyerek bunun ilk mahsullerini ortaya koymuşlar ve dünya medeniyetine olumlu katkı sağlayan milletler arasında haklı yerini almışlardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son dönemlerine kadar devam eden tarımsal faaliyetleri Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren küçümsenemeyecek bir hızla ivme kazanmıştır. Bu dönemde 13 milyon dolaylarındaki toplam nüfusun yaklaşık yüzde 80'i kırsal alanlarda yaşamakta, tarım kesiminde ise takriben 6 milyon kişi çalışmaktadır. Tarımın toplam üretim ya da gayri safi milli hasıla içindeki payı % 48 dolaylarındadır.

1920 ile 1930 yılları arasındaki üretim artışlarının nedenleri arasında demografi başlıca yeri işgal etmekte ve zincirleme bir oluşumu beraberinde getirmektedir. Savaşın sona ermesi nüfus artışına ivme kazandırmıştır. Artan nüfus kaynaklar üzerine baskı yaparak, ihtiyaçların artırılmasını yani, yeni toprakların tarıma açılmasını zorlamış, yeni toprakların tarıma açılması da, haliyle, verimliliğin yükselmesine yol açmıştır. Diğer yandan, öşürün kaldırılmasının (1925), tarım üreticileri üzerindeki etkileri de dikkate değerdir. 1929 yılı Dünya Ekonomik Buhranıyla birlikte tarım fiyatlarında aşırı düşme eğilimi, bu yılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. 1930'lu yılların ikinci yarısında hububat gibi iç pazara yönelik malların üretiminde önemli miktarda yükselişler kaydedilmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)'nin çıkması üzerine seferberlik şartlarının yarattığı baskılar, Türkiye ekonomisi ve tarımsal kesim üzerinde olumsuz etkiler göstermiştir. Tek parti yönetiminin, kentlerin ve ordunun iaşesini sağlamak için Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla yürüttüğü köylüden ucuz ve zorunlu mahsul alım uygulamasının, iaşe

sorununun yükünü küçük ve orta köylülüğün üzerine yüklediği; buna mukabil, büyük toprak sahiplerinin, mahsullerinin önemli miktarını piyasaya pahalı satarak artan hububat fiyatlarından faydalanabildikleri, bu suretle savaş zenginlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Böylece, savaş şartlarında izlenen politikaların farklı gelir gruplarındaki köylüler arasındaki farklılıkları daha da belirgin hale getirdiği, bunun sonucunda küçük ve orta gelirli köylünün ürününü gizleyerek direndiği görülmektedir. Bahsedilen bu köylü grupları, savaş sonrasında tek parti rejiminin ortadan kaldırılmasına yol açan dönüşümlerin geniş sosyal tabanını oluşturmuştur. Tek parti döneminin sonunu simgeleyen 1950 seçimlerinde, küçük ve orta gelirli köylü kesimlerinin DP'yi desteklemesinin nedenlerini, savaş yıllarında izlenen politikalarda aramak daha doğrudur.

Türkiye'nin savaş sonunda savaşın galibi demokrasi cephesinin yanında yer alarak Avrupa ile bütünleşme çabalarına dâhil olmasının yanı sıra, 1950 Şubatında seçim sistemini değiştirmesi, DP'nin, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde çoğunlukla iktidara gelmesinde ve Türk siyasi tarihinde yeni bir sosyal ve ekonomik dönüşümün yaşandığı bir süreci başlatmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin, tarımsal potansiyelinin elverişliliğinin de katkısıyla bu dönüşümün getirdiği ivme ile hareket ederek ve tarımsal alanda kalkınmayı hedef alarak, bu temel politikalara ağırlık vermesi, İkinci Dünya Savaşı'yla harap olmuş kalkınma ve beslenme sorunları yaşayan Avrupa'nın, bilhassa beslenme ihtiyacını giderme noktasındaki taleplerini Türkiye gibi ülkelerden karşılama siyasetiyle birebir örtüşüyordu.

Bu sebeple, Amerika ve Avrupa ülkelerinin dış yardım desteğini alan Türkiye, tarımda modernleşme çalışmalarında başarılı olmasıyla bilhassa 1950-1953 yılları arasında Cumhuriyet Tarihi ve öncesindeki dönemlerinin hiç birinde görülmedik bir biçimde büyüme ve kalkınma seyri yaşamıştır. Siyasi iktidarın izlediği tarım politikalarının sonucunda yaşanan bu gelişmelerin Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına da büyük tesirleri olmuştur.

Türkiye'nin ekonomik ve sosyal hayatında olduğu kadar siyasi hayatında da halen merkezi bir yer işgal eden tarımın, hemen her dönemde milli ekonominin temeli olarak kabul edilmesi, sanayi kesimindeki birikim ve büyüme sürecine katkısı, bir bakıma tarım-dışındaki birikimin kaynağı olarak görülmesi, tarımda isabetli

politikalar üretilmesini zaruri kılmaktadır. Tarımda atılan doğru adımlar, yapılan olumlu hamleler, hem günümüzün hem de geleceğimizin ekonomik hayatını etkileyeceğinden, hemen her dönemde hükümetlerin izlediği tarım politikalarının teferruatlı biçimde incelenmesi ve tarihi bağlamına oturtulması gerekli bir husustur. Ancak bu şekilde, takip edilen politikaların sonuçlarının, doğru ve eksik yönleriyle tespit edilebileceğini; günümüzde ve gelecekte tarımla ilgili alınacak kararlar ve takip edilecek politikalara yön verilebileceğini düşünmemiz bizi bu alanda araştırma yapmaya sevk etti.

Bu nedenle, hükümetlerin tarım politikaları üzerinde akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu türden çalışmalar, politika yapımcılarının perspektiflerine tarihsel boyut ekleyerek, uzun vadeli bir bakış açısı sunacak, tayin edecekleri politikalarda önem verecekleri unsurlara arka plan sağlayarak derinlik kazandıracaktır. Bu düşünce, kuşkusuz konunun tespitinde başka belirleyici bir rol oynamıştır.

Türk ekonomik hayatında son derece önemli bir yer tutan ve yakın gelecekte de bu önemli yeri işgal etmeye devam edeceği umulan tarım politikalarının ve bu politikaların şekillendiği 1950-1960 DP döneminin nesnel bir şekilde incelenmesi; günümüz Türkiye'sinin ekonomik şartlarının daha iyi kavranmasına yol açarken, gelecekteki ekonomik faaliyetlerin tayin edilmesine de ışık tutucu olacaktır. Günümüz dünyasında hala önemini koruyan ve milli ekonominin temeli sayılan tarımın ayrıcalığı büyük önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili akademik çalışmalar yapıldıkça, politika yapımcılarının ihtiyaç duyduğu bilgi eksikliği hızla giderilecektir. Tarımda yaşanan ekonomik gelişmenin sağladığı refahın, sosyal ve siyasi hayata doğrudan tesirleri olduğu bilinmektedir. Fakat bu tesirin nasıl cereyan ettiği, hangi tür yeniden yapılanmalara yol açtığı ve ileriye dönük olarak ne tür neticeler verdiği çalışılması gereken konular olarak önümüzde durmaktaydı. Dolayısıyla, DP döneminde ekonomide artan verimliliğin yol açtığı siyasi ve sosyal dönüşümler ve bunların kısa, orta ve uzun vadedeki tesirleri incelemenin zaruretini bildiğimiz için bu konuya eğilmeyi tercih ettik.

Demokrat Partinin iktidara geldiği dönemden itibaren çeşitli gazeteciler, siyaset adamları, akademisyenler ve bürokratlar veya Demokrat Partinin çeşitli kademelerinde çalışmış devlet adamları bu dönemde yapılan uygulamaları kendi

gözlem ve hatıralarında kaleme almış değerlendirmeleri arasında da kısaca tarım politikalarına yönelik bilgiler vermişlerdir. Bunun yanında değişik üniversitelerde bilim adamlarının nezaretinde Demokrat Parti iktidarının dönem öncesi ve dönem sonrasını ihtiva eden tarım politikalarına yönelik yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları hazırlanmıştır. 1950-1960 Dönemine ait tarımsal faaliyetlerle ilgili birkaç makale çalışması da mevcut olup ancak Demokrat Parti'nin tarım politikalarına yönelik ülkemizde geniş kapsamlı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu döneme ve tarım konusuna dair yapılan belli başlı araştırmalar ve değerlendirilmesi aşağıda verilmiştir.

Mustafa Albayrak'ın Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde 1992 yılında iki cilt halinde hazırlanmış *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946–1950)* adlı doktora tez çalışması mevcuttur. Albayrak tezinde 1945-1950 döneminde henüz tek parti geleneğinden kurtulamamış, bütünüyle batıya dönmüş, liberalleşmeye gayret eden, kendi iç muhalefetiyle uğraşan, imkânları kullanarak iktidarı elinde tutmaya çalışan bir CHP ile iktidarı eline geçirmeyi hedef seçmiş bir DP'nin mücadelesi üzerinde durmaktadır. 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP'nin on yıllık iktidarı dönemindeki siyasi, ekonomik, toplumsal politikaları ele alınmakta bu arada DP'nin tarım politikalarına da kısaca değinmektedir.

Mehmet Kayıran'ın Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde, 1995 yılında hazırladığı, *Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)*, başlıklı doktora tezi çalışmasında, tarımda ilk modernleşme çabalarının gerçekleştiği Cumhuriyetin kuruluş yıllarından tezimize konu olan 1950 yılına kadar olan dönemde takip edilen tarım politikaları detaylı biçimde incelenmiştir. Bu haliyle bizim çalışmamız, bahsedilen çalışmayı kronolojik bakımdan tamamlar mahiyettedir. Tarımsal faaliyetlerin önemli olduğunun bilindiği kuruluş yıllarında, ekonomik gelişmenin başlıca tarım üzerinden sağlanacağı düşüncesiyle geliştirilen tarım politikalarına yer verilen tezde, genel mahiyette bir Türk tarım politikasının tespit edilerek, tarımsal üretimi artırmaya yönelik politikaların belirlendiği ve bunlar üzerinden faaliyetlerin yürütüldüğü öne sürülmektedir. Bu bağlamda, vergi ve mülkiyet politikası, makine kullanımı, tarım eğitimi, tarımı teşvik tedbirleri, 1923'den başlayarak onar yıllık sürelerle 1950 yılına kadar incelenmiştir. Tezde, tarımdaki gelişmenin siyasi irade doğrultusunda gerileyip veya ilerlediği, tarımda kendine

yeterlilik ve halkı besleme politikasının esas olduğu, zaman zaman tarım mı sanayi mi tartışmaları yapılsa da dengeli politika güdülmeye çalışıldığı, fakat zaman içinde tarıma daha ağırlık verildiği tespit edilmiştir. Tez, bizim çalışmamızı öncelemesi ve veri ve fikir sağlaması bakımından önemlidir.

Müge Akad'ın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde 2005 yılında hazırladığı *1945-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Tarım Ekonomisinin Gelişimi ve Uygulanan Politikaların Tarım Üzerine Etkisi* adlı doktora tez çalışması dikkat çekici bir başka eser olup yazar belirtilen dönemde Türkiye'de tarım sektörünün gelişimini ele alarak bu sektörün ulusal ekonomi içerisindeki yerini saptamıştır. Bu eserde bilhassa 1980 yılı itibariyle liberal ekonomiye geçişle birlikte tarımın ekonomi içerisindeki yerinin küçüldüğü görüşü ön plana çıkmıştır. Tezin ilk bölümünde tarım sektörüne ilişkin kuramlar ele alınarak bunların birbirleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. İkinci bölümünde tarımın dünya ekonomisindeki yeri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye tarımının dünya ekonomisiyle bağlantısı göz önüne alınarak Türkiye'de uygulanan tarım politikaları ve bu politikaların sonuçları ele alınmıştır.

Burada bahsedilmesi gereken bir diğer eser ise Sefer Şener'in İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı *1923-1963 Dönemi Türkiye de Tarım Politikaları ve Tarımsal Üretim* adlı doktora tezidir. Yazar, 1923'den 1963'e kadar olan tarım politikalarını dönemlere ayırarak tasnif etmiştir. 1923-1933 arası dönemi liberal anlayışın hâkim olduğu dönem olarak belirtmiştir. Dünya konjonktüründeki değişmeye paralel olarak 1933'ten 1939 İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devletçilik anlayışına dayalı politikaların uygulandığı dönemi ise İkinci Dünya Savaşı boyunca katı bir şekilde süren bir dönem şeklinde anlatmıştır. Şener'e göre, 1950 yılından itibaren Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekrar tarıma dayalı liberal esaslı politikalar uygulanmış, 1963 yılından sonra ise tarımda planlı döneme geçilmiştir. Ayrıca yazar, 1950 yılından sonra tarımda modernleşme ile birlikte ekilen alanların ve üretimin büyük ölçüde artmasına rağmen hayvansal üretim değerinin azaldığını ifade etmiştir.

H. Cevahir Kayam'ın Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1997 yılında hazırladığı *Türkiye de Tarım Politikaları (1928-1938)* adlı doktora tezi önemle belirtilmesi gereken bir başka çalışmadır. Çalışmada resmi

belgelerin kullanılması yoluyla, (1928-1938) dönemin tarım politikaları incelenmekte ve bu politikaların ortaya çıkış ve uygulanış şekilleri ortaya koyulmaktadır. Çalışmanın sınırlarını, tarımsal alt yapının geliştirilmesi ve dönemin belli başlı tarım ürünlerine yönelik politikalar oluşturmaktadır. 1928 yılında Ziraat Vekâleti'nin yeniden kurulmasıyla tarımsal eğitimin yeniden organize edildiği, tarımsal bilginin üretim ve aktarım kanallarının inşa edildiği, belirtilmektedir. Kayam, çalışmasında 1920'li yıllarda tarımda makineleşme çabalarının dünya ekonomik buhranı ile önemli dönüşüme uğradığını, tarımda makine kullanımının maliyeti yüzünden geleneksel üretim tekniklerinin geliştirilmesinin gündeme geldiğini belirtmiştir.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde *1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Tarım* adlı Yüksek Lisans Tez çalışmasını yapan Kadir Başar'ın çalışmasından bahsetmekte yarar vardır. Başar, çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti tarım sektörünün Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının temeli üzerine kurulduğunu ifade ederek, 1923 yılından itibaren 1950 yılına kadar tarım alanında devlet içerisinde yapılan her türlü kurumsal faaliyet ve çabayı tarımda makineleşmenin evrimini, toprağın vergilendirilme çalışmalarını dünyada meydana gelen gelişmeleri de göz önünde bulundurarak açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.

Rasim Kutlu'nun Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı *Türk Tarım Sektörü ve Tarım Politikaları (1980-1995)* adlı yüksek lisans tez çalışması, kayda değer bir başka eserdir. Kutlu, yaptığı çalışmada 1980-1995 döneminde Türk tarım sektörünün hükümet politikalarıyla ilişkili olarak nasıl bir gelişme gösterdiğini incelemiştir. Bu dönemde tarım sektörünün ulusal ekonomi içerisinde nisbî öneminin azalmasına rağmen, hem ulusal hem de uluslararası arenada önemli bir sektör olmaya devam ettiği, nüfusun büyük bir bölümünün tarım sektöründe istihdam edildiği belirlenmiştir. Halkın, bu sektör tarafından beslendiği için de bu sektörün ihmal edilmemesi gerektiği üzerinde durularak etkin ve güçlü bir tarım sektörünün Türk ekonomisinin kalkınmasına yardım ettiği vurgulanmıştır. Kutlu'ya göre; Türk tarım sektörünü iyileştirmek için mutlaka yapısal değişiklikler ve istikrarlı fiyat politikalarına ihtiyaç vardır.

Ancak, yukarıda değerlendirilmesi yapılan çalışmalarda tarım politikalarının genellikle üretim ayağı ile tarımda makineleşme ayağına ağırlık verilmiş, bunun

dışında siyasi iradenin tarımla ilgili aldığı kararları uygulayacak tarım teşkilatının genel yapısıyla tarımsal eğitim faaliyetleriyle araştırma ve geliştirme çalışmaları üzerine yeterince eğilinmemiştir. Tarım ürünlerinin pazarlanmasını kolaylaştıran yol yapım faaliyetleri üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Ayrıca, tarım politikalarıyla ilgili yapılan tez çalışmalarının hiç birinde bu politikaların ileriye dönük açılımları olan siyasi, sosyal ve ekonomik hayata tesirleri ele alınmamıştır. Kısaca, Demokrat Parti'nin tarım politikaları ve bu politikaların siyasi, sosyal ve ekonomik hayata etkilerine yönelik ülkemizde geniş kapsamlı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan tez çalışmalarında önemli eksikliklerden biri de, birincil kaynaklara yeterince inilmediği ve bilgiyi asıl kaynağından alma konusuna yeterince ihtimam gösterilmediğidir.

Çok partili hayatın başlangıç yıllarına tekabül eden Demokrat Parti iktidar dönemi (1950-1960) tarım politikaları ve bu politikaların siyasi neticeleriyle beraber, sosyal ve ekonomik hayata tesirlerini konu alan bu çalışmamız ile literatürdeki, konu ve kaynak boşluğunun doldurulması hedeflenmektedir. Tarımın 1950-1960 döneminde geçirdiği dönüşümün boyutları, Türkiye'nin ekonomisini geliştirecek ve sosyal yapısını dönüşüme uğratacak derecede olması itibarıyla, büyük önem arz etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 9, 10 ve 11. dönem yasama çalışmaları kapsamına giren ve DP uygulamaları arasında geniş yer alan tarım politikaları, özellikle de ilk üç yıldaki performansı, göz ardı edilemeyecek bir başarıdır. Takip eden yıllarda tarım alanında meydana gelen verimlilik artışı ve bunun getirdiği ekonomik zenginlik, uzun yıllardır durgun halde süregelen sosyal düzeni harekete geçirerek, yeni ve hareketli bir evreye girmesine yol açmıştır. Bu evre, günümüz Türkiye'sine kadar uzanan, zaman zaman kesintiye uğrayan fakat daima ileri doğru giden, ekonomik, sosyal ve siyasi açılımlarla devam etmiştir. 1950-1960 arası dönem Türkiye'nin ekonomisi ve bunun uzantıları olan sosyal ve siyasi alandaki değişmelerin başlangıcını teşkil etmekte, bu nedenle de ayrı ve teferruatlı bir çalışmayı hak etmektedir. Bütün bu sebepler dolayısıyla, tez çalışmasının kapsamı; tarım politikaları ve uygulamalarının teferruatlı biçimde ortaya konulması ve bunların yol açtığı sosyo-ekonomik ve siyasi değişim ve dönüşümlerin tespit edilmesi olarak belirlenmiştir.

Çalışmamıza konu olan Adnan Menderes dönemi hükümetlerinin icraatları arasında yer alan tarıma yönelik çalışmalar, 14 Mayıs 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle başlayıp, 27 Mayıs 1960 yılı hükümet darbesiyle yönetimden uzaklaştırılmasına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

1940 yılı öncesi iktisat politikalarındaki eğilim, kendi kendine yeterli, devletçi ve sanayileşmeden ziyade tarıma dayanmayı esas alıyordu. 1940'ların sonlarında Marshall Planı'yla tarımın desteklenerek teşvik edilmesi ve üretimin artırılmasına yönelik çalışmalar, DP döneminde artan tarımda makineleşme dalgasına ivme kazandırıyor, yeni toprakların üretime açılmasını kolaylaştırıyordu. Hava şartlarının tarıma uygun olarak seyretmesi Kore Savaşı (1950-1953)'nin dünya piyasalarını etkisi altına alan elverişli talep ve fiyat koşullarıyla bir araya gelince, pazara yönelik tarımsal üretimde büyük artışlar görüldü.

Tarımsal üreticilerin hemen her kesiminde görülen önemli artışın yanında buna bağlı olarak meydana gelen bir gelişme de, kırsal alanlardan kentlere doğru göçlerin başlamasıdır. Uzun bir zaman diliminde çok önemli, sosyal, siyasi ve iktisadi sonuçları görülecek olan bu göç hareketi, kır ile kent arasındaki bağları hem sıklaştırmış hem de karmaşık hale getirmiştir. Günümüze kadar devam eden ve toplumumuzu, nüfusunun % 75'inin şehirlerde yaşamakta olduğu bir Türkiye haline dönüştüren bu süreç, köylerdeki geleneksel yapıyı çökerterek dönüştürürken, şehirlerdeki fizikî yapıyı da şekillendirerek yeni ve kendine has bir mekân düzenlemesi ve iskân kültürünün doğmasına yol açmıştır. Avrupa şehirlerinden farklı biçimde cereyan eden bu gelişme sürecinde, Avrupa'daki şehir dokusunun aksine bir yapılanma meydana gelmiştir. Örneğin; Avrupa şehirlerinin çevresi daha zengin orta sınıflar tarafından iskân edilirken, Türkiye şehirlerindeki bu alanlar, köyden kente göç edenler tarafından işgal edilerek, Avrupa'da örneği görülmeyen *gecekondu* ların oluşmasına yol açmış ve adeta şehre kenarından tutunmaya çalışanları simgelemiştir.

Tez çalışmamıza konu olan 1950-1960 Menderes dönemi tarım politikaları, hem Menderes, hem de ileriki hükümetlerin tarım politikalarına ve tarımda meydana gelen ve gelecek olan yapısal gelişmelere tesir ediyordu. Köylü ve köylülük kültürüne de tesir ederek demokrasinin ve çok partili hayata geçmenin verdiği özgürlüğü geniş kitlelerin tecrübe etmesine zemin teşkil ediyordu. Bu bakımlardan, DP'nin iktidarda kaldığı on yıl, uzantıları günümüze kadar ulaşacak olan siyasi

sosyal ve kültürel alanlarda Türk toplumunun önemli bir değişim ve dönüşüme girişini temsil ediyordu.

Araştırmada büyük ölçüde birincil kaynaklardan istifade edilmiştir. Yararlanılan birincil kaynaklardan olan arşiv malzemesini Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ve çoğunluğunu Bakanlar Kurulu Tutanaklarının oluşturduğu belgeler teşkil etmektedir. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüphanesinde, elektronik ortama aktararak hizmete sunulan Meclisin I. Döneminden başlayarak bilhassa, DP'nin iktidarda bulunduğu 9. (1950-1954), 10. (1954-1957) ve 11. (1957-1960), Dönemine kadar tarımla ilgili bilgileri ihtiva eden *Zabıt Ceridelerinden* faydalanılmıştır. Bu zabıtların içerisinde bütçe görüşmeleri ve Cumhurbaşkanlarının 1 Kasımda düzenli olarak TBMM'de yaptıkları açılış konuşmaları yer almaktadır.

Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu'nun 1950-1960 yılları arasında yaptırdığı tarım ve nüfus istatistikleri, Demokrat Parti döneminin tarımsal faaliyetlerini sayısal verilerle belirttiğinden, bu kayıtlar çalışmamızın kaynakları arasında yer almıştır.

Konumuzla ilgili olarak ağırlığını 9, 10 ve 11. yasama dönemine ait tarımla ilgili çıkarılan kanunlar, kararlar, DP Tüzüğü, DP Programı, Adnan Menderes döneminin beş hükümet programı, çalışmamızı oluşturan diğer bazı birincil kaynakları arasında bulunmaktadır. Tarım Bakanlığı'na bağlı kütüphanelerde süreli yayınlardan hizmete sunulmuş tarım dergilerinin haber ve makalelerine, dönemin çeşitli gazeteci, bürokrat ve milletvekillerine ait hatıralarına, yine süreli yayınlardan farklı diğer bazı gazete ve dergilere, *Ayın Tarihi*'nin ilgili sayılarındaki haberlerine, tezlere ve makalelere de ihtiyaç ölçüsünde müracaat edilmiştir.

Tez çalışması beş bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde tarım teşkilatı, ikinci bölümde çiftçinin donanımı için yapılan destekler ve tarım teknolojisi alanındaki gelişmeler, üçüncü bölümde tarımsal üretimdeki gelişmeler, dördüncü bölümde tarımsal ürünlerin pazarlanmasına yönelik çalışmalar yeni örgütlenmeler ve fiyat oluşumu, beşinci bölümde tarımda izlenen politikaların siyasi, sosyal ve ekonomik hayata tesirleri yer almıştır.

1950-1960 dönemi Türkiye'sinde tarım politikaları ve bunların açılımları dönemin iktisadi, siyasi ve sosyal şartları temel alınarak, tarih metodolojisi çerçevesinde incelenmeye gayret edilmiştir. Sayısal veriler, çalışmamızın temel

esasını oluşturmuş ve tahlillerle güvenilir neticelere varmanın, ancak ölçülebilir verilerden yola çıkarak gerçekleştirilebileceğini göstermiştir.

Bu araştırmada gözden kaçan bazı hususların, ileride yapılacak araştırmalarla ve konuya yeni boyutlar ve yaklaşımlar kazandırılmasıyla giderilebileceğine umuyorum.

Tez konusunun tespit edilmesi, planlanması ve değerlendirilmesi aşamasından tezin sonuçlandırılması aşamasına kadar desteğini esirgemeyen, her zaman yanımda olan değerli hocam Prof. Dr. Fatma Acun'a, görüşleriyle tezime katkı sağlayan Doç. Dr. Seyfi Yıldırım ve Doç. Dr. Bestami Bilgiç'e, teşekkürlerimi sunarım. Belge ve kaynak temini için kurumlarına her müracaatımda destek ve yardımlarıyla seferber olan Tarım Bakanlığı Eğitim Yayın ve Yayınlar Dairesi Başkanlığı Kütüphanesi çalışanlarına, TBMM Kütüphanesi'nde görevli Mehmet Melik Yardımcı ve süreli yayınlar bölümü görevlilerine ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim.

Nadir Yurtoğlu
Ankara-2014

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜ	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Dr.	: Doktor
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
DÜÇ	: Devlet Üretim Çiftliği
EBK	: Et Balık Kurumu
ECA	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EPU	: Avrupa Tediye Birliği
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.İ.F.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MKK	: Milli Korunma Kanunu
MM	: Millet Meclisi
MKEK	: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Ekonomik İşbirliği Kalkınma Teşkilatı
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
S.	: Sayı

s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
TAŞ	: Türkiye Anonim Şirketi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TOPRAKSU	: Toprak Muhafaza ve Zirai Sulama İşleri Genel Müdürlüğü
TŞFAŞ	: Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTTC	: Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	: Türkiye Zirai Donatım Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve devamı

TABLULAR

TABLO 1: Ziraat Vekâleti Merkez Teşkilatı (1950-1960).....	32
TABLO 2: Tarım Bakanlığı'na Genel Bütçeden Ayrılan Ödenek Miktarları	35
TABLO 3: Sektörler İtibariyle Vergi Yüğü	41
TABLO 4: Çiftçi Ailelerinin Toprak Tasarruf Tiplerine Göre Dağılımı.....	45
TABLO 5: Köylerde Çiftçi Ailelerinin İşledikleri Toprak Miktarları.....	46
TABLO 6: ÇTK Gereğince Yerli Halka Dağıtılan Arazi Miktarları (1950-1959).....	48
TABLO 7: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişme Seyri (1950-1960)	87
TABLO 8: Ziraat Bankasının Tarım Satış Kooperatiflerine Açtığı Krediler (1950-1960)	91
TABLO 9: TC Ziraat Bankası Tarafından Çiftçilere Verilen Tarım Kredi Miktarları (1950-1960)....	98
TABLO 10: Marshall Planı Kapsamında Avrupa Ülkelerine Verilen Mali Yardım Miktarları (1948-1951)	102
TABLO 11: Marshall Planı Yoluyla Avrupa ya Verilen Toplam Yardımlar	103
TABLO 12: Marshall Yardımı Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Ödemeler (1948-1951)	105
TABLO 13: Marshall Yardımı ile Türkiye'ye Gelen Tarım Alet ve Makinelerinin Çeşit ve Sayıları (1952 Yılı Kasım Ayı Sonuna Kadar).....	112
TABLO 14: Traktör Sayılarında Görülen Artış ve Oranları (1945-1960).....	113
TABLO 15: Türkiye'de Traktör ve Çift Hayvanlarıyla İşlenen Arazi Miktarları ve Bunların Sayıları (1945-1960).....	116
TABLO 16: Türkiye'de Buğday Üretimi (1950-1960)	120
TABLO 17: Buğday Üretim Verimi (1950-1960).....	121
TABLO 18: Türkiye'de Su İşleri Faaliyetleri (1950 ve 1960).....	138
TABLO 19: Türkiye'de Kullanılan Santifürj Tulumlarıyla Motopompların Sayıları (1952-1960)	139
TABLO 20: Tarım Mücadele İcraatı (1950-1957).....	155
TABLO 21: Ziraî Mücadelede Kullanılan İlaç Serpme Makinelerindeki Artış (1953-1960)	156
TABLO 22: Hububat Çeşitlerine Göre Alım Fiyatları ve Ödenen Primler	170
TABLO 23: Tip Adet ve Tonaj Durumuna Göre TMO'nin Depoları	175
TABLO 24: Ekili Arazi Miktarları (1949-1960).....	185
TABLO 25: Zahire, Hububat ve Ürünleri İhracatının Eşya Fasılları İtibariyle Miktar ve Değerleri (1945-1959).....	186
TABLO 26: Devlet Demiryolları'nın Tarım Ürünlerini Taşıma Miktarları (1940-1959, Yıllara Göre 1000 Ton Olarak)	192
TABLO 27: Karayollarının Devlet ve İl Yolları Uzunlukları (1948-1959)	199
TABLO 28: Karayollarının Satih Cinslerine Göre Gelişme Seyri (1948-1960)	200
TABLO 29: Kamyon Sayılarında Artış (1950-1960).....	201
TABLO 30: Tonaj Grupları İtibariyle Yük Gemileri (1959).....	209
TABLO 31: Şehir ve Köylere Göre Nüfus Dağılımı (1927-1950).....	221
TABLO 32: İşledikleri Dekar Sahasına Göre Köylerdeki Çiftçi Ailelerinin Sayısı.....	222

TABLO 33: Nüfus Grupları İtibariyle Türkiye'deki Şehirlerin Durumu	277
TABLO 34: Dokuma Sanayii (1950-1961).....	302
TABLO 35: Mera Arazisi ve Çayırların Kapladığı Alan Miktarı (1950-1960).....	310
TABLO 36: Türkiye'de Her Yaşta ve Cinsten Hayvan Sayısı (1950-1960) (1000 Olarak).....	315

GİRİŞ

İnsanlar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren iâşe ihtiyaçlarını temin etmek maksadıyla bitkisel ve hayvansal ürünler aramaya koyulmuşlar ve günün şartlarında buldukları kökler, yumrular, meyveler başta olmak üzere bazı hayvanlarla beslenmeye çalışmışlardır.¹

İlkel iktisat döneminde, biriktirme iktisadı ya da *toplayıcılık evresi* denen bu aşamayı sırasıyla tohum, yumru ve köklerin yeni bitkiler oluşturduğunun farkına varıldığı *ilkel tarım evresi*; genellikle tarıma elverişli olmayan bölgelerde yaşamak durumunda olan insanların av ve balıkçılıkla uğraştığı *av ve balıkçılık evresi*; insanların toplama yerlerine getirdikleri hayvanların faydalarını görerek onları beslemeyi ve çoğaltmayı düşündükleri *çobanlık evresi* izlemiştir.²

İlkel tarım döneminin bitkileri arasında önceleri tarımı kolay olan kök ve yumrular varken, sonraları hububat yetiştirilmeye başlanmıştır. Vejetasyon döneminin kısalığı sebebiyle ilk önce arpa, kültüre alınmıştır. Bunu, buğday, çavdar ve yulaf izlemiş, darı ve fasulye ziraatı da bu ürünler arasında önemli bir mevki elde etmiştir.³

Bu bitki ve hayvanları yetiştirme konusunda tarihin bilinen en eski kâşifleri arasında bulunan Türkler, tarihten önce ve tarihten sonraki devirlerde tarım ve hayvancılığı en önemli meşgale olarak benimseyerek bunun ilk mahsullerini ortaya koymuşlardır. Göz ardı edilmemesi gereken bu dönemin tarım kültüründe, bilhassa buğday ve darı ziraatının yapılmasının öneminin yanı sıra Türkler, ayrıca, atı

¹K. Ritter, **Dünya Ziraat Tarihi**, Çev. Kazım Köylü, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1962, s. 1.

²Ritter, **a.g.e.**, s. 2-6; Ahmet Özçelik, **Tarım Tarihi ve Deontolojisi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 8-11; Marcel Mazoyer; Laurence Roudart, **Dünya Tarım Tarihi**, Çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara 2010, s. 53-54; Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984, s. 183-185.

³Özçelik, **a.g.e.**, s. 9.

ehlileştirerek uçsuz bucaksız bozkırları, yüksek dağları geniş nehirleri aşmak imkânını yakalamışlardır.⁴

1904 yılında Türkmenistan'ın Aşkabat yakınlarındaki Anav mevkiinde Amerikalı Arkeolog Raphael Pumpelly tarafından yapılan kazılarda, milattan önce 6000 yıllarında, Türkistan'da arpa, buğday, darı gibi hububat ürünlerinin ekiminin yapıldığı ve bu kültürün tarımın beşiği olarak bilinen Mezopotamya'ya intikal ettiği belirlenmiştir. Yine Dr. Duerst'in keşfine göre at, öküz, koyun gibi hayvanların ehlileştirilmesi aynı kültür evresinde gerçekleştirilmiştir.⁵

Hububat ürünlerinin ilk ekiminin bu bölgede yapıyor olması buğday, arpa, yulaf, darı gibi tarım mahsullerinin isimlerinin Türk lehçelerinde öz Türkçe isimler olarak yer almasında etkili olmuştur. Türkçede tarımla ilgili bilinen en eski temel kök *tar*, *dar* olup ziraatla uğraşmak, toprağı işlemek manasına geliyordu. Bu kökten oluşan *tarığ*, *darığ* kelimesi, bütün Türk lehçelerinde yaygın olduğu biçimiyle genellikle ekilen şey, hububat anlamında kullanılıyordu. Daha sonra, anlam daralmasına uğrayarak bildiğimiz *darı* anlamında kullanılmaya başlamıştır. Buradan Türklerin ilk önce ektikleri bitkinin darı olduğu ve ekim yapılan yer, ekilen yer manasındaki *tarla* kelimesinin de aynı kökten teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Asya'da yetişen ve oradan dünyaya yayılan sarımsak ve soğan isimlerinin de, öz Türkçe olduğu kabul edilmektedir.⁶

Bu dönemde, kullanılan bitki adlarının yanı sıra, dönemin önemli tarım aletlerinin de Türkçe kelimeler arasında yerini aldığı gözden kaçmamaktadır. Bunlardan biri olan *saban* kelimesi, *sapmak* mastarından türeme Türkçe bir isimdir. Sabandan başka orak, çapa, kazma, tırmık gibi tarımda kullanılan diğer bazı aletler de Türkçedir. Yine, sulama ile ilgili kavramlar arasında yer alan *arık* kelimesi sulama kanalını ifade eden bir isimdir. Bugün ark olarak Anadolu'da yaygın bir biçimde

⁴Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 17; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 52; Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979, s. 18*; Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. 1-2, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994, s. 116; W. Eberhard, "*Tobaların Hayvancılığı*", **Belleten**, C. IX, Sayı: 36, Yıl: Ekim 1945, s. 486.

⁵Nazmi Sevgen, "*Tarih Öncesi Devirlerden Bugüne Kadar Türklerde Toprak İdaresi ve Toprak Mahsulleri*", **TMO Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Haziran 1955, s. 5-6.

⁶Sevgen, **a.g.m.**, s. 7- 10; Tuncer Baykara, "*Eski Türk Ziraat Hayatı Üzerine Bazı Bilgiler*", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. VI, Yıl: 1991, s. 8.

kullanılan bu terim eski Türkçede *arımak*, *yarmak* ve *kazmak* anlamındadır. Ayrıca, dilimizde halen yaygın olarak kullanılan kavun, karpuz, kabak, elma ve üzüm gibi birçok sebze ve meyve isimleri de Türkçe kelimeler arasında yerini korumuştur.⁷

Tarım literatüründe var olan birçok kavramın Türk dili lehçeleri içerisinde yer bulması, Türk kavimlerinin ziraata olan yatkınlığını akla getirmektedir. Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, esas itibariyle göçebe olan Hunların, sürüleriyle meşgul olurken, bu uğraşlarının yanında ekip biçmeyi de ihmal etmedikleri görülmektedir. Bunun en somut delili sulama kanallarından yaygın olarak yararlanmalarıdır. Altay bölgesinde Hun çağında açılmış muhtelif sulama kanallarına rastlanmaktadır. Başkaus bölgesinde, Çulışman nehri yakınlarında bu sulama kanallarının izlerini açık olarak görmek mümkündür. Kudırge kurganlarının bulunduğu yere yakın olan ova, Çulışman nehrinden alınan sularla sulanarak verimli hale getirilmekteydi. Ova, nehrin kıvrımlı bir şekilde aktığı alan içinde kalıyordu. Bunun yanında Tötö ırmağından açılan bir kanal ile bu alana yakın Ak-Tura kanalı, Altay dağlarındaki ileri bir derecedeki tarımın önemli işaretlerinden idi.⁸ Hun çağındaki tarım kültürü ile ilgili en önemli eserler, Selenga Nehri ve Baykal Gölü kıyılarındaki İvolgi ve İlmovalı adlı yerlerde ele geçmiştir.⁹

Kazılar esnasında bulunan bilhassa saban demirleri, çeşit olarak çok fazla idi. Farklı büyüklükte bulunan oraklar, zahire saklamak için özel bir şekilde kazılmış çukurlar, hububatı öğütmek için kullanılan taşlar, bu kültürün önemli eserleri arasında yer almıştır. Buradan, Hunların ziraatı bildikleri ve elde ettikleri fazla mahsulü de, tesis ettikleri ambarlarda depo ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁰

Asya Hunlarının devamı olan Avrupa Hunları, bu tarım geleneklerini göç ettikleri yeni yurtlarına aktarmışlardır. *Homo Alpinus* insanı mahiyetinde Orta Asya kapılarını Batıya açan Türkler, daha Paleolitik devri yaşayan Avrupalıya bilgi ve görgülerini götürmüşler, buğday ve darı başta olmak üzere Asya'da yetiştirip yararlandıkları toprak mahsullerini yeni memleketlerinde ekimini sağlayarak kullanmışlar, yerli halka da bu ürünlerin ekiliş ve idrak usullerini öğretmişlerdir.

⁷Sevgen, **a.g.m.**, s. 7-10.

⁸Bahattin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 36; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 314.

⁹Ögel, **İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 88-89; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

¹⁰Ögel, **a.g.e.**, s. 89; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 314; Baykara, **a.g.m.**, s. 10.

Avrupa'ya taşınan bu tarım usul ve mahsulleri, aynı zamanda Afrika coğrafyasına da transfer edilmiştir.¹¹

Hunlarda belirgin olarak görülen tarım kültürünün, elde az bilgi olmasına rağmen, Göktürklerde de mevcut bulunduğu müşahede edilmektedir. Çin sülalesi vakayinameleri, Göktürkler hakkında, her ne kadar göçebe iseler de her kabilenin kendini mahsus bir arazisi olduğunu bildirmektedir. Bu kabilelerin boy beyleri yanında onların üzerinde olan kağanlar da üretimi artırmaya ve boylarının refahını sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim, Göktürk hükümdarı Kapağan Han 100.000 kişilik bir süvari ordusuyla Çin vilayetlerini işgal edince, bir seferinde Çin'e göçmüş Türkleri vatanlarına geri döndürürken Çin imparatorunu Türk topraklarında ekilmek için bir milyon kile darı, üç bin ziraat aleti ve çok sayıda demir vermeye; başka bir seferinde de üç yüz bin kile hububat, üç bin ziraat aleti, elli bin top çeşitli renkte ipek kumaş vermeye mecbur etmiştir. Bu durum, Göktürkler zamanında çiftçiliğin ne kadar önem kazandığını göstermektedir.¹²

Göktürk çağına ait kurgan (mezar) larda da, tarım işlerinde kullanılan küreklere ve pulluklara rastlanması, Türkler arasında tarım kültürünün devam ettiğini gösteren önemli işaretler arasındadır. Ayrıca, Tötö bozkırında, Kuray ve Ursula vadilerinde, Kurot ve Şişikman nehirleri arasında İlgumen Suyu vadisinde ve Habarovski civarında ve daha birçok Altay dolaylarında muntazam bir bilgiye dayanan büyük sulama kanalları açılmıştır. Bunlardan biri olan yaklaşık 10 kilometre uzunluğundaki Tötö kanalı, kayalık bir arazide işlenmesi zor olan kayalıklar oyularak iki vadi arasındaki irtibatı sağlamıştır. Ayrıca, yapımı yüksek mühendislik bilgisi gerektiren bir su dağıtım şebekesi de bu kanala bağlanmıştır. 1935 yılında bu bölgeyi sulamak isteyen Ruslar, gönderdikleri teknik bir heyetle sulama kanalını incelemeleri sonucu bu eski kanalın mevcut haliyle bile kullanılabileceği söylemişlerdir.¹³

Orta Asya Türk kavimleri arasında Hun ve Göktürklerden başka tarıma önem veren ve bu alanda daha ileri giden başka bir Türk kavmi de Uygurlar olmuştur. Bunda, Uygurların Maniheizm dinini kabul edip et yemekten vazgeçmeleri ve

¹¹Nazmi Sevgen, “*Tarih Öncesi Devirlerden Bugüne Kadar Türklerde Toprak İdaresi ve Toprak Mahsulleri*”, **TMO Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Haziran 1955, s. 5-6; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 52.

¹²Turan, **a.g.e.**, s. 119; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 50.

¹³Ögel, **a.g.e.**, s. 164; Özçelik, **a.g.e.**, s. 15; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 314.

yerleşik hayatı benimsemeleri etkili olmuştur. Uygurlarda diğer Türk kavimlerinden farklı olarak, hububatın yanısıra pamuk yetiştiriciliği de önemli yer tutmuştur. Ekim dikim işinde kullanılan tarlalar ırmaklardan açılan kanallar ve arıklarla sulanmıştır. Bölgede bol miktarda bostan tarlaları ve meyve bahçeleri de bulunmakta olup bilhassa kavun, karpuz, üzüm ve bakla yetiştiriciliği çok yaygın hale gelmiştir. Bu dönemde, hayvanların beslenme ihtiyacında kullanılan ve günümüzde saman olarak bilinen maddenin Uygurlar 'da *sarığsaman* olarak adlandırıldığı görülmektedir.¹⁴

Uygurlardan kalma hukuki vesikalarda, arazilerin küçük parçalara yani tarlalara bölüdüğü ve tarla sahibinin mülkiyet ve tasarruf hakkı bulunduğu, buğdayın yanında darı ve yulaf gibi hububat ürünlerinin ihmal edilmediği tespit edilmiştir.¹⁵

Hububat ürünlerinin, Uygurların dışında diğer bütün orta Asya Türk kavimleri arasında da yetiştirildiği ve tarımın halkın önemli uğraşları arasında bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır. Dokuzuncu yüzyıla ait olması muhtemel Ebu Dulef Seyahatnamesi'nde, birçok Türk ülkesinde yetiştirilen hububat ürünleri yer almıştır. Bu ürünler, Kaşgar ülkesinde arpa, buğday; Karahanlı ülkesinde arpa, darı, çeşitli sebze; Beca ülkesinde darı; Çiğillerde arpa ve burçak; Bağraç'da darı, Tibet yani Doğu Türkistan'da buğday, arpa, bakla; Kimak ülkesinde nohut ve bakla; Oğuz ülkesinde buğday; Kırgız ülkesinde pirinç ve darı; Karluklarda nohut ve mercimektir.¹⁶

Ebu Dulef 'den sonra Türk ülkeleri hakkında en ayrıntılı bilgi veren eser 980'lerde yazılmış Hudud el-Âlem adlı coğrafya kitabıdır. Bu eserde, Yağma ülkesinde az miktarda tarım yapıldığı belirtilmiştir. Ancak, yapılan bu tarım gerçekte o kadar az değildir. Zira yağmaların kurdukları ya da büyük oranda katıldıkları Karahanlı Devleti'nde tarla ile ilgili birçok sayıda hukuk belgeleri bulunmuştur. Anlaşılan o ki, çoğu 11. yüzyıl başlarına ait olmakla birlikte, 10. yüzyıldan sonra Karahanlı ülkesinde gelişmiş bir toprak, arazi hukuku düzeni bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, Karahanlı devletinin asli unsurlarından olan Karluklarda tarımla işgal

¹⁴Baykara, **a.g.m.**, s. 22; Özçelik, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵Sevgen, **a.g.m.**, s. 7-10.

¹⁶Baykara, **a.g.m.**, s. 15-16.

edenler daha fazlaydı. Hatta, Hudut el- Âleme bakarak, Karlukların üçte birinin tarımla uğraştığını söylemek mümkündür.¹⁷

Hayvan yetiştiriciliğinde de maharetli olan Türkmenlerin başlıca servetlerini koyun, at, deve ve sığır sürüleri teşkil ediyordu.¹⁸

Orta Asya Türk İslam Devletleri arasında geniş toprakları bulunan devletlerden birisi olan Büyük Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü yerlerde topraklar Emiri, Öşri ve Haraci şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Emiri arazi de aynı zamanda, kısımlara ayrılmıştı. Nizamülmülk, emiri yani hazineye ait olup o tarihlerde büyük parçalar halinde, büyük iktalar şeklinde idare edilen araziye parçalayarak topraklı süvari dirliklerini meydana getirmiştir.¹⁹

Bu sistemde de, önceki idare tarzında olduğu gibi, toprak ve toprakta çalışan halk devletin denetimindeydi. Toprağı işleyen halk, o toprağa geçici tapu ile ekip biçmek şartıyla sahip olabiliyordu. Toprağı işleyen reaya ölecek olursa toprak erkek evladına intikal ediyordu.²⁰

Köylü ektiği toprakla diktiği meyveli ağacın, bağın ve kovanın öşür ve resmini doğrudan devlet hazinesine vermeyerek, devletin bir hizmeti karşılığında o öşürü kendisine bırakan Emire ve sipahiye, vakfedilmiş arazi ise vakfa, başka birisine devredilmişse devredildiği o mülk sahibine veriyordu.²¹

Bu dönemde, köylülerin arazisine öşrî denildiği için, ürünlerinin öşrünü yani onda birini vergi olarak verirlerdi. Haracî arazi ise, gayri müslim tebaaya ait olup bunlardan da haraç vergisi alınırды.²²

Emirlere ve devlet adamlarına ait iktalar hizmet karşılığında verilirdi. Bunlardan herhangi biri hizmetten alınırsa ikta da elinden alınırды. Hükümdar ölür ya da değişirse, bütün iktaların beratları değişir ve yeni hükümdar adıyla bunlara yeni

¹⁷Baykara, **a.g.m.**, s. 16.

¹⁸Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 72.

¹⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 57; Enver Behnan Şapolyo, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara 1972, s. 231-232; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, 1243-1453**, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s. 26; Osman Turan, "İkta", **İslam Ansiklopedisi**, C. V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 949.

²⁰Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 57; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 205; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İslam Ansiklopedisi**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 461.

²¹Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 57; Yıldız, **a.g.e.**, s. 205.

²²Şapolyo, **a.g.e.**, s. 232.

berat verilirdi.²³ Hükümdar ikta'ına has adı verilmişti. Bölgenin gelirini, öşür divanı tahsil ederek elde edilen parayı hazineye yatırırdu.²⁴

Miri arazide, hükümdarlara mahsus dirlik mukabili olarak has tabiri kullanıldığı gibi Osmanlılarda tımar ve zeamet karşılığı olarak da ikta tabiri vardır. Burada ikta kaydı kullanılırken bunda daima ümera ve sipahi dirlikleri kastedilmektedir. Bu ikta usulü üzerine sipahi ve dirlik sahibi muayyen olarak kendisine ayrılan öşür ve resimden fazla bir şey alamazdı. Bu itibarla halk ezilmiyor ve arazisine müdahaleye de izin vermiyordu.²⁵

Selçuklu döneminin önemli kaynaklarından olan ve Karahanlı döneminde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan, Karahanlı Devleti hükümdarlarından Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan'a atfen yazılarak takdim edilen *Kutadgu Bilig* adlı eserde, çiftçilere *tarıgçı* hayvancılıkla uğraşanlara *igdişçi* denildiği, bunların ayrı ayrı fasıllarda üstelik *igdişçi*'lerin ticaret erbabından olan satıcılardan sonra ele alındığı belirtilmektedir. Burada, çiftçi zümresinin iktisadi rollerini belirten Yusuf Has Hacib, bütün canlıların bu zümreye ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir.²⁶

Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye dayanılarak Alp Arslan zamanında Türklerin hayatında tarımın büyük bir yer tuttuğu ve buğday üretiminde başkөşeyi işgal ettiği bunu ise sırayla arpa ve darının takip ettiği anlaşılmaktadır. Meyve yetiştirme önem bakımından ikinci duruma düşmüş görünmekle birlikte, pamuk üretimi hemen bunun akabinde yer almaktadır. Görünüşü göre, sebze üretimi önem bakımından en sonda bulunuyordu.²⁷

Selçuklu Türklerinde çiftçilerin ekilen tarladan bol mahsul almak amacıyla yaptığı iki önemli uygulama olan gübreleme ve sulama, bu dönemin tarımdaki kültür seviyesinin belirlenmesinde önemli bir ölçüt haline gelmiştir. Bu devirde, toprağa

²³İkta sisteminin ayrıntıları hakkında bilgi almak için bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 1-3; Osman Turan, "*İkta*", **İslam Ansiklopedisi**, C. V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, s. 949-959.

²⁴Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 57; Yıldız; **a.g.e.**, s. 205.

²⁵Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 57-58; Yıldız; **a.g.e.**, s. 205.

²⁶Mehmet Altay Köymen, **Alp Arslan Zamanı II**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983, s. 558-559; Sevgen, **a.g.m.**, s. 7-10.

²⁷Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı**, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 485.

atılan gübreyle günümüzde koyun tezeği ya da gübresi anlamına da gelen *kığ*, toprağı gübreleme işine de *kığlamak* deniliyordu.²⁸

Melikşah ve Sancar tarafından Irak, Horasan ve Harizm'de açılan ve imar edilen sulama kanalları ve tesisleri sayesinde tarım üretimi çok artmış; imparatorluğun her tarafına yayılan şehirler büyümüş; mamur ve zengin bir hale gelmiştir. Murgab kanalının suladığı Merv ovaları ve kullanılan su tesisleri sayesinde, şehir ve kasabalar insanlarla dolmuş, bu bölgeler çok bol bir tarım ve iskân sahası durumuna yükselmiştir. Burada, toprağın bire yüz mahsul verdiği, pamuk tarımının yapıldığı yerlerde ve şehirlerde, pamuklu yünlü ipekli ürünlerin çok gelişmiş olduğu görülmektedir. Pamuğun Türk tarımında geniş yer tuttuğunun önemli bir delili, Farsçada yer alan *pampah* kelimesinin eski bir devirde kullanılan Türkçe bir sözcük olan pamuk kelimesinden gelmesidir.²⁹

Anadolu Selçuklu Devleti'nde de Büyük Selçuklularda olduğu gibi, arazi emiri yani devletin olup yine üç bölüme ayrılmıştı. İkta, vakıf ve mülk şeklinde düzenlenen toprak sisteminde miri arazinin has ve ikta kısımları hükümdar ailesi, vezir, emir, devlet adamları ve sipahilere tevdi edilmesinin yanı sıra, vakıf arazisi ilmi ve sosyal kurumlara tahsis edilmişti. Mülk arazi ise, devlete çoğu kez hizmet görmeleri karşılığında sultanlar tarafından verilen ve kişilerin tamamen sahip olduğu ve sonradan evlatlarına intikal edebilecek ya da bir kısmı vakıf haline getirilebilecek arazilerdi.³⁰

Anadolu Selçuklu Devleti'nde tesis edilen bu toprak sisteminin benzer uygulamalarının Osmanlı Devleti'nde de yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti, Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin toprakları üzerinde kurulduğu zaman daha önce yürürlükte olan toprağın tasarruf şeklini yeniden gözden geçirme gereği duymuştur. Devlet, bu noktada bilhassa, sonradan fethettiği memleketlerde bir nevi toprak köleliğinin mevcut olduğu düzensiz bir derebeylik düzeni ile karşı karşıya gelmiştir. Halkın büyük bir kısmının, derebeylerinin çiftliğinde serf ve köle olarak

²⁸Köymen, **Alp Arslan Zamanı II**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983, s. 563-564; Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 313.

²⁹Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 343.

³⁰Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 113-115; Şapolyo, **a.g.e.**, s. 232.

çalışması, tarımsal işletmelerin küçülmesi ve sonuçta toprak sahiplerinin mülklerini ellerinden çıkarmak zorunda kalmaları üzerine bu haksız durumu engellemek maksadıyla Osmanlı devlet adamları harekete geçmiştir. Öncelikle, mevcut toprak düzenine hızla müdahale ederek, toprağa dayanan asaletle son vermek suretiyle toprağı kullananları serf olmaktan çıkarmış; derebeylik yerine tımar sistemini, serf yerine de tımar sahibi sipahi ile arasında sadece akdi bir ilişki olan, bir tür aynî hak sahibi kiracıya benzer toprak mutasarrıflığı sistemini yürürlüğe koymuştur.³¹

Osmanlı Devleti'nde görülen bu tımar sistemi, yabancı ilim adamlarının Bizans'tan etkilendiği iddialarının aksine, eski İslam devletlerinde uygulanan ikta sisteminin Büyük Selçuklular zamanında esaslı bir gelişmeye uğrayarak Türk tımar sistemi şeklinde yeniden teşekkül etmesi biçiminde tezahür etmesidir.³²

Bu tımar rejimi, başta devletin arazi rejimini ve köylünün sosyal durumunu tayin eden bir temel esas olarak ortaya çıkmıştır. Sipahiye tımar olarak tevcih edilen yalnız devlete ait belirli vergi geliridir. Sipahi, ancak miktarı ve neveleri belirtilmiş olan vergileri bir dirlik, maaş, olarak kendi mahallinde doğrudan doğruya tahsil etmekle mükelleftir. Vergi gelirini toplayan bu sipahi, bir nevi vergi memuru olarak da kabul edilebilirdi.³³

Osmanlı ekonomisi temelde tarıma dayanan bir ekonomidir.³⁴ Tımar sistemi ise, tarım ekonomisinin dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin esasını teşkil etmektedir. Tarım arazilerinde önceki Türk İslam devletlerinde olduğu gibi, devlet mülkiyeti (miri) temel kabul edilerek, toprak bütünlüğünün bozulmamasına özen gösterilmiştir. O kadar ki, mülkiyet altındaki bahçelerde sabanla ziraat yapılacak olursa bu toprakların kendiliğinden miri hale geleceği kanunlaştırılmıştır.³⁵

³¹Halil Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985, s. 48-49; Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 1453-1559**, C. 2, Tekin Yayınevi, Ankara 1979, s. 264; Akdağ, "*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti*", **Belleten**, C. XIV, S. 55, Yıl: Temmuz 1950, s. 350.

³²M. Fuad Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1986, s. 126; Halil İnalçık, "*Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu*", **Türk Kültürü**, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972, s. 1059; Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s. 264; Ömer Lütfi Barkan, "*Tımar*", **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 294.

³³Cin, **a.g.e.**, s. 1061; Ömer Lütfi Barkan, "*Tımar*", **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 294; Taner Timur, **Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Turhan Kitabevi, Ankara 1979, s. 188.

³⁴Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 20.

³⁵Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 227.

Tımar, Osmanlı uygulamasında üç kısma ayrılmıştır. Senelik hâsılatı 20.000 akçeye kadar olan topraklar dar anlamıyla tımar statüsünü korurken, 20.000-100.000 akçe gelirli bölgelere zeamet, 100.000'den fazla geliri olan bölgelere de has adı verilmiştir.³⁶ Haslar, genellikle beylerbeyi ve sancakbeylerine verilen dirliklerdendi.³⁷ Tımar, sipahi denen eyalet askerlerine tahsis edilmiştir. Tımarlar sahiplerine verilen vazife itibarıyla isimlendirilmişlerdir. Bunlar sıra ile sistemde en büyük yeri teşkil eden sipahi tımarı olan *Eşkinici Tımarı*; kale muhafızlarına verilen *Muhtahfiz Tımarı*; sınır boylarında yer alan bazı camilerin imam ve hatipliğine, bazı saray hizmetlerine verilen *Hizmet Tımarı* olarak üç bölümde ele alınmıştır.³⁸

Klasik tımar sistemi içerisinde Osmanlı arazisi ülke gereksinimlerini karşılayacak bir kapasiteye sahipti. Bu yüzden tarımın milli ekonomi yönünden ülke için büyük bir önem kazandığı bilinmektedir. Bu işletme alanı, memlekette, hububat ekimi, bağcılık ve hayvancılık diye başlıca üç bölüm halinde teşekkül etmiştir.³⁹ Genellikle, hububat üretimi önemliydi. Anadolu, Mısır, Teselya, Makedonya, Trakya, Bulgaristan ve Romanya buğday üretiminde söz sahibi yerlerdi. Bunun yanında pirinç ve pamuk tarımı da önemli bir uğraş alanıydı. Yine Selçuklulardan beri şehirlerin çevresinde yürütülen bağcılık, bahçecilik ve sebzeçilik tarımı, önemli bir yer tutuyordu. Bilhassa, İstanbul-İzmit arasındaki topraklarda büyük oranda sebze ve meyve üretimi gerçekleştiriliyordu.⁴⁰

Bağcılık da sebzeçilikten geri kalmamıştı. Yaş ve kuru üzüm elde etmek üzere yetiştirilen bağlar, şehirlerin ve köylerin çevresinde süslü ve yeşil alanlar halinde yerleşmiş bulunuyordu. Ayrıca, bağcılığı geliştiren bir başka etmen de bağ dikmek, ağaç yetiştirmek ve duvar çevirmek gibi emeklerle, arazinin miri toprak

³⁶Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 286.

³⁷Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 228; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 50; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 373-375; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 25.

³⁸Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 228-229; Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 50; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 201; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 198; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s. 377.

³⁹Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi...*, s. 198.

⁴⁰Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s. 248; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi...*, s. 202-203.

durumundan kurtarılıp, mülk haline getirilmesi kuralı idi. Sadece icarcı (kiracı) durumunda olan kimse bu şekilde elindeki araziye imar etmiş sayılacağı için, miri toprağı mülkiyetine geçirmiş oluyordu. Türk arazi hukuku anlayışındaki bu ayrıntının uzun bir müddet bağ ve bahçeciliğı geliştirmeye hizmet ettiği bir gerçek haline gelmiştir.⁴¹

Tarımın işletme alanı içerisinde yer alan bağ ve bahçeciliğın yanı sıra, hayvancılığın da eskiden beri Doğı ve Güney Anadolu bölgesi konargöçerlerine ve Türkmen halkına dayanan bir iktisadi işletme alanı olduğu görölmektedir. Bu bakımdan, Diyarbakır, Erzurum ve Urfa yöreleri bu alanda çok tanınmıştır. Ayrıca, bu bölgelerdeki göçebeler, Orta ve Batı Anadolu'ya doğru uzandıkça, buralarda da sürü besleme işi büyük bir iktisadi üretim şekline dönüşmüştür. Hayvancılığın Anadolu halkının hayatında bu kadar yaygın oluşunun nedeninde, aşiret ve Türkmen geleneğinin etkisinin yanı sıra, ülkenin coğrafi koşullarının da bu işe elverişli bulunması etkili olmuştur.⁴²

Anadolu'nun tarım üretiminde meydana gelen gelişmeler yer yer görölen doğal afetler ve çeşitli etkenlerle sekteye uğramıştır.⁴³ Kuraklık, don kesmesi, su vurgunu, çekirge ve benzeri haşerelerin akımı, isyanlar, göçler, bulaşıcı hastalıklar, çiftlik hayvan sürülerinin yol açtığı zararlar gibi doğal ve toplumsal olaylar, üretimi azaltıcı başlıca etkenler olarak kendini göstermektedir.⁴⁴ Bu sorunlara bir de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde mal ve iş güvenliğı yokluğu, *yed-i vahid* (tekeli; devletin belirlediğı kişilerin mal alım satımı yapabilmesi) usulünün zararları, yolsuzluk, toprak mülkiyeti meselesi, adalet sisteminin bozukluğu, vergilerin ağırlığı, ilkel ziraat usullerinin uygulanması eklenince, üretim yapılamaz olmuş, devlet ve köylü daha da sıkıntıya düşmüştür.⁴⁵ Bu sıkıntıları aşmada, Osmanlı Devleti'yle bu

⁴¹Akdağ, **a.g.e.**, s. 203; Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğının Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", **Belleten**, C. XIV, S. 55, Yıl: Temmuz 1950, s. 350.

⁴²Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**..., s. 198-200.

⁴³Kadreddin Oğuzalıcı, "Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış", **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 5.

⁴⁴Akdağ, **a.g.e.**, s. 207.

⁴⁵Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861**, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 218-219; Karal, **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876**, C. VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 241-244; Kadreddin Oğuzalıcı, "Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış", **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 5; Tahsin Ünal, "Milli Mücadelede Ekonomik Durum", **Türk Kültürü**, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972, s. 952.

devletin vatandaşı olan Türk köylüsü, yeterli teknik donanıma ve mücadele gücüne sahip olmadığı için başarısız olmuştur.⁴⁶

1. Dünya Savaşı arifesinde, Osmanlı Devleti'nde görülen yolların yetersizliği ve ilkel ulaşım araçlarıyla ürünlerin pazarlanmasında ortaya çıkan zorluklar, üretimi artırmayı engelleyen diğer bazı faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul, İzmir gibi büyük vilayetlere Rusya gibi dış ülkelerden bol miktarda buğday ithal edilmesi, yerli üretimi kısıtlayıcı başka nedenler arasında yerini almıştır. İstanbul'da Eskişehir buğdayı, Rus buğdayından daha pahalı olmasının yanı sıra Samsun'da, Çinhindi pirinci, Merzifon pirinciyle rekabet edebiliyordu. Kısaca, tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti, ulaşım ağı yetersizliği sebebiyle, tarım ürünlerini memleketin bir ucundan diğer ucuna taşıyamıyordu.⁴⁷

1912 sayımlarına göre, Osmanlı Devleti yıllık üretim kapasitesi itibariyle başlıca tahıl ürünlerinden, buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf, kaplıca, darı ve pirinci; yumru köklerden, soğan, patates, sarımsak ve pancarı; sanayi bitkilerinden tütün, pamuk, afyon, keten ve kendiri sırayla yetiştirmiştir. Bunları sebzelerden, burçak, nohut, börülce, mercimek, fasulye; meyvelerden, üzüm, incir, fındık, elma, armut, erik, ceviz, kayısı ve kestane takip etmiştir.⁴⁸ Ekili toprakların takriben % 90'ı tahıl üretiminde kullanılırken, ihracata yönelik tarım üretimi, daha çok sanayi bitkileriyle Akdeniz Bölgesi'nde, bağcılık sektörüyle, Batı Anadolu ve Ege Bölgesi'nde varlığını hissettirmiştir.⁴⁹

1. Dünya Savaşı döneminde tarımın geçirdiği buhran, Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarında da artarak sürmüştür. Savaştan önce 66 milyon dekarlık sahada yapılan hububat tarımı, savaş sonunda 35 milyon dekara düşmüş, memleket açlık tehlikesiyle yüz yüze gelmiştir. Bu dönemde, ekmeklik hububata arpa, yulaf,

⁴⁶Kadri Oğuz, "Köylü ve Toprak", **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 3.

⁴⁷Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa, 1914-1922**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 31; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, Sena Matbaası, İstanbul 1980, s. 27.

⁴⁸Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken, Sayılarla "... Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 25-28; Aydemir, **a.g.e.**, s. 32; Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 70-71.

⁴⁹Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

süpürge tohumu ve palamut karıştırılmak suretiyle, halkın ekmek ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.⁵⁰

Bu şartlar altında, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu grup I. Dünya Savaşı'nda yenilince ve Osmanlı ordusu bütün cephelerde zayıf düşünce, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalamış ve memleket düşman devletler tarafından dört bir yandan ağır bir işgale maruz bırakılmıştır.⁵¹ Bu durum karşısında, ümitsizliğe düşmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişi göreviyle daha İstanbul'dan ayrılmadan önce düşündüğü ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığı tek ciddi ve gerçek kararı "*milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk Devleti kurmaktır.*"⁵²

Ancak, işi hiç de kolay değildi. Bir yandan, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin sonucunun ortaya koyduğu yıkıntı, öbür yandan, ülkede baş gösteren asayişsizliğin köylüyü, yoksul ve perişan bırakması, köylü halkın,

⁵⁰Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 160; Aydemir, **a.g.e.**, s. 32; Münif Akmanoğlu, "*Tarımsal Alanda Gelişmeler*", **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 57, Yıl: 5, Eylül 1974, s. 22; I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Almanya'da ziraat alet ve edevatı, hayvanların ıslahı, bitki üretimi ve ziraat sanayi ilgili yaşanan gelişmeleri yakından takip edip bilgi almak için İstanbul'da Mebusan reisi Hacı Adil Beyin başkanlığında bir heyetin büyük çiftlik sahiplerinin de iştirakiyle bu ülkeye 1918 yılının Mayıs ayından Ağustos ayının sonlarına kadar sürecek bir seyahat tertip etmiştir. **Köroğlu**, 24 Cemazilevvel 1336, 7 Mart 1334, Sayı No: 454.

⁵¹Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan E. Semih Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 31; Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 16; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 24-27; Mondros Mütarekesi'nin perde arkası ve ayrıntıları için, bkz.: **Rauf Orbay'ın Hatıraları 1914-1945**, Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 59-108; Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Siyasi Hatıralarım-I, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 2004, s. 83- 152; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, Mondros Bırakışmasından TBMM'nin Açılışına Kadar, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 7-19; Pierre Renouvin, **1. Dünya Savaşı ve Türkiye, 1914-1918**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 726-728; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 173-178; Taner Baytok, **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Düünden Bugüne Değişen Ne Var?**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2007, s. 26-27.

⁵²Atatürk, **Nutuk...**, s. 39; M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 83; Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da, 1919-1921**, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1959, s. 44; Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 1918-1919**, C. I, Mutlakiyete Dönüş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 304; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, Birikim Yayınları, İstanbul 1981, s. 68; Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 244; Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salıhoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 162; Ulusal bir devlet kurulması sorunuyla ilgili bkz.: Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 480; Atatürk'le birlikte Samsun'a hareket eden 18 kişinin isimleri için bkz.: Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 16.

düşmana karşı direniş gücünü kırdığı gibi, yeni bir savaşı göze almasını da büyük ölçüde engellemiş oldu.⁵³

Türk halkının bu karamsar tutumundan ve vatanının içinden çıkılmaz bu olumsuz durumundan çıkış yolları arayan Mustafa Kemal Atatürk, ilk etapta karizmatik liderlik yeteneğini kullanarak onları ümitsizliğe düşmemeleri konusunda cesaretlendirerek umut vermiş ve kurtuluş mücadelesi yolunda kendisiyle birlikte hareket etmelerini sağlamayı başarmıştır.⁵⁴

Ancak, yapılacak mücadelede ekonomik kaynağından yoksun olan Anadolu coğrafyasının gücünün tek dayanağı haline gelmiş tarım sektörünün özellikle 1. Dünya Savaşı şartlarının ortaya koyduğu travmanın etkisiyle kan kaybedişi artarak sürüyordu. Bu koşullar altında, yapılan milli mücadelenin silahlı safhasında tarım daha da bozulmaya yüz tutmuş, Eskişehir ve Afyon gibi harbe sahne olan buğday üretim bölgeleri hareketten büyük zarar görmüştür. 1920, 1921 ve 1922 yılları tarım üretiminin en düşük seviyede yer aldığı yıllar olmuştur. Milli hükümet, bu kritik durumu atlatmak için *Zirai Mükellefiyet Kanunu*'nu yeniden yürürlüğe koymak

⁵³Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 22; Berkes, **a.g.e.**, s. 479; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 72; Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. XII-XIII; Balkan harbi ve yapılacak sulh anlaşması hakkında bilgi almak için bkz.: "*Harp mi Müsalaha mı?*", **Köroğlu**, 26 Kânun-u Evvel 1328, Sayı No: 193; Ayrıca, Balkan Savaşlarıyla ilgili belgeler için bkz.: Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 115-136.

⁵⁴Ayşe Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 4; Aydemir, **a.g.e.**, s. 32-33; Yunus Nadi, **Mustafa Kemal Samsun'da**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 25; Ayşe Afetinan, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 10-11; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, (Açıklamalı Kronoloji) C. I, Mondros'tan Erzurum Kongresine TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 278; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 165-166; Lord Kınross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2002, s. 206-207 ;Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve Sivas Kongreleri çalışmaları ve bunların yankıları için bkz.: Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Milli Mücadeleye Giriş, C. 7, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 71-76; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Milli Mücadele Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 85-95; Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Milli Mücadele Tarihi-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 97-104; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 135-148; Ali Fuat Bey'in Amasya'ya gitmesi ve Amasya'da alınan kararlar için bkz.: Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2000, s. 89-96; Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 25-28; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. xix; Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun çeşitli yörelerinde başlatılan direniş hareketlerinin ayrıntıları için bkz.: Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Haz. Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 17-26; Ayrıca bu mütarekenin Fransız kamuoyunda yankıları için bkz.: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 69-72.

zorunda kalmıştır.⁵⁵ 9 Ekim 1921 tarihinde kabul edilen *Zirai Mükellefiyetin Tatbik Suretine Dair Nizamname* ile tarımda çalışmak üzere askerlikleri tecil edilecek kişiler ve üretimi artırmak için yapılması gereken işler tespit edilmiştir. Ayrıca, zirai mükellefiyete ait hususlarda, birlik ve ortak bir istikamet temin etmek ve hükümetin çalışma ve icraatına uyum sağlamak maksadıyla, iktisat vekilliğinin riyasetinde, Milli Müdafaa ve Dâhiliye müsteşarları ile Ziraat Umum Müdüründen ve dışarıdan alınacak bir tarım uzmanından müteşekkil bir heyet işleri yönetmekle görevlendirilmiştir.⁵⁶

Mustafa Kemal Atatürk, tarımın ve köylünün ekonomik hayattaki yeri ve önemini, 1 Mart 1922 tarihinde, Büyük Millet Meclisi'nin 3. Toplanma yılını açarken irad ettiği nutukta şu ifadelerle belirtmiştir:

*“Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak [daha layık] olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin siyaseti iktisadiyesi bu gaye-i asliyeyi istihsale matuftur.”*⁵⁷

Sözlerine devam eden Atatürk, yüzyıllardır fedakârlık ve iyiliklerine karşılık ihmal edilen, bu ülkenin gerçek sahiplerine karşı yapılanlardan utanç duyulmasını şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Efendiler diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin baysi yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı

⁵⁵18 Eylül 1916'da çıkan bu kanunun ayrıntısı için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918**, C. 3, Genel Savaşı, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 546.

⁵⁶Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 161-162.

⁵⁷TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 18, 1. Birleşim, 01.03.1338, s. 5; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV**, Türkiye Cumhuriyeti, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 274; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 313; Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev. Fatmagül Bertay, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, s. 250; Nur Sözen; Mustafa Arlı, *“Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım”*, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 61; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi...**, s. 162.

*nankörlük, küstahlık, cabbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahibi aslinin huzurunda bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikimizi alalım...".*⁵⁸

Millletin ekseriyetinin çiftçi olması hasebiyle, çiftçilikteki çalışmaların çağın ekonomik önlemleriyle en üst seviyeye çıkarılmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, yol problemlerinin halledilmesi, modern taşıma araçlarının bulundurulması, değişim usullerinin çiftçi lehinde olması, hükümet kanunlarının çiftçiyi koruması ve tarım ürünlerinin yabancı ürünlere karşı korunması gibi tedbirlerin alınmasının zaruretini aynı konuşma içerisinde ifadelerine katmıştır.⁵⁹

Milli hükümet zamanında olgunlaşan bu tarım siyaseti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin muhtelif toplantılarında belirlenen esaslara dayanmakta idi. Milli Mücadele döneminde tarımla ilgili sarf edilen gayretler, yapılan tespitler ve alınan tedbirler 1922 yılından itibaren semerelerini vermeye başlamış pamuk, tütün ve fındık üretimindeki verim artışları görülmeye başlanmıştır. Bu gelişmede, Ziraat Bankası'nın çiftçiye verdiği tarım kredisi artışının da katkısı büyüktür.⁶⁰

Tarımda görülen bu iyileşmelerle birlikte köye ve köylüye önem verme çabaları, Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet devrinde artarak devam etmiş, Batının etkisiyle girilen reformlarla da tarımın gereklerine öncelik vermeye çalışılmıştır.⁶¹

⁵⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 18, 1. Birleşim, 01.03.1338, s. 5; TTTC, **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 26; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 313; **Köy Postası**, S. 29, Yıl: Ağustos 1946, s. 1; Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1965**, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 175; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi...**, s. 162; Nur Sözen; Mustafa Arlı, "*Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 6; Ekrem Kün, "*Atatürk ve Toprak*" **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 109.

⁵⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 18, 1. Birleşim, 01.03.1338, s. 5; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 313.

⁶⁰Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi...**, s. 162-164; Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 51-53.

⁶¹Niyazi Ahmet Banoğlu, "*Köy Davası ve Köy Postası*", **Köy Postası**, S. 68, Yıl: 6, Şubat 1950, s. 12; Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 237; Münif Akmanoğlu, "*Büyük Atamızın Köylü Sevgisi*", **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 22.

Atatürk, Türk köylüsünün kalkındırılmasını öncelikli bir hedef olarak seçerek, Türk ekonomisinin temelini ziraata dayandığına inanmıştır.⁶² Ancak, bunun gerçekleştirilmesi ona göre, siyasi ve ekonomik bağımsızlıkla mümkün olabilirdi.⁶³

Lozan Konferansı'na ara verildiği bir dönemde Türkiye'nin, iktisadi yükselme ihtiyaçlarını sağlamak, bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak tedbirleri görüşmek ve tartışmak üzere, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un girişimi ve Mustafa Kemal'in desteğiyle 17 Şubat 1923'te ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden seçilmiş 1.135 delegenin iştirakiyle İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır.⁶⁴

Kongre'nin açılış konuşmasını yapmak üzere kürsüye gelen Mustafa Kemal, konuşmasının bir bölümünde “...*Kılıçla fetih yapanlar sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve sonuçta yerlerini bırakmaya mecburdurlar...*” diyerek sabanla kılıcı karşılaştırmış ve sabanı kılıca üstün kılmıştır. Sözlerine devamlı “...*Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün toprağa daha çok sahip olur...*”⁶⁵ açıklamalarında bulunan Mustafa Kemal, tarımın memleket potansiyelinde yüksek bir seviyeye sahip olduğu gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin bir ziraat ülkesi, halkın çoğunluğunun

⁶²Arif Akman, “*Atatürk ve Tarımsal Öğretim*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 43.

⁶³Ayşe Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 12.

⁶⁴Kazım Karabekir, **İktisat Esaslarımız**, Hatıra ve Zabitleriyle 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 31; A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1981, s. 238-243; Afetinan, **a.g.e.**, s. 12; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 466; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Milli Mücadele Tarihi-V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 98; Uğur Korum, “*1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 64.

⁶⁵Karabekir, **a.g.e.**, s. 108; Ökçün, **a.g.e.**, s. 246-247; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...**, s. 469; Afetinan, **a.g.e.**, s. 60; Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 110; Aygün Şehirali; Mine Mangır, “*Atatürk ve Toplumsal Görüşleri*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 100.

da çiftçi, çoban olduğunu bu alanda devletin en büyük kuvvet ve kudret gösterip, yarış meydanlarına atılabileceğini söyleyerek ifadelerini zenginleştirmiştir.⁶⁶

4 Mart 1923 tarihine kadar devam eden on altı günlük kongre müzakere çalışmaları sonucunda, çiftçi, tüccar, sanayi, işçi gruplarınca kabul edilen kararlar, iktisadi ihtiyaçları açıklayan bir mazbata şekil ve mahiyetinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ile İcra Vekilleri Heyet-i Riyaset-i Celilelerine sunulmuştur.⁶⁷

Çiftçi grubunun iktisadi esasları; reji meselesi, ziraatta maarif meselesi, aşar meselesi, Ziraat Bankası ve itibar-ı zirai meseleleri, yollar meselesi, orman meselesi, ziraatta hayvanat meselesi, çiftçiliğe ait bazı maddeler ve ziraatta makine meselesi gibi sayısı onu bulan konu başlıkları halinde tespit edilmiştir.⁶⁸

Atatürk döneminde yapılan önemli girişimlerden biri de, köyün kalkınması, emniyet, asayiş ve düzeninin sağlanması amacıyla 18 Mart 1924 tarihli ve 442 sayılı köy kanununun kabul edilerek yürürlüğe girmesidir.⁶⁹

Yeni Türkiye'nin gerçekleştirdiği çok önemli ve cesur atılımlardan bir diğeri çiftçilere ağır yük oluşturarak Türk köylüsünün belini kıran ve Cumhuriyet hükümetlerine büyük sorun teşkil eden aşar vergisinin 17 Şubat 1925 tarih ve 552 sayılı yasayla tamamen kaldırılmasıdır.⁷⁰ Devlet gelirinin % 20'sini aşan ve ilk bütçeye 27 milyon lira gelir sağlayan bu verginin kaldırılmasıyla toplam vergi geliri

⁶⁶Ökçün, **a.g.e.**, s. 255; Karabekir, **a.g.e.**, s. 121; Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 118; Nur Sözen; Mustafa Arlı, "*Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 61; Akgün Aydeniz, "*Atatürk ve Tarımda Verimlilik*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 126; M. Kemal Atatürk gibi, Türkiye'nin zengin ve verimli toprakları olduğunu söyleyen Yeni Türkiye'nin ilk ABD Büyükelçisi Joseph C. Grew bu potansiyelin değerlendirilebilmenin ülke için gerçek bir hazine olabileceğini kaleme aldığı günlüklerinde dile getirmiştir. Joseph C. Grew, **Atatürk ve Yeni Türkiye, 1927-1932**, Çev. Gülşen Ulutekin; Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002, s. 155.

⁶⁷Ökçün, **a.g.e.**, s. 389; Karabekir, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁸Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**..., s. 21-32; Ökçün, **a.g.e.**, s. 390-405; Karabekir, **a.g.e.**, s. 35-56; Semen Aralov, **Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, Yayıma Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul 2005, s. 210-211; Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 84.

⁶⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273; **Köy Postası**, S. 24, Yıl: Mart 1946, s. 6.

⁷⁰TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 3, 17.02.1341, s. 62; **Resmî Gazete**, Sayı No: 84, 23 Şubat 1341; TTTC, **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 277; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 195; Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 42-43; Enver Ziya Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1965**, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 175-176.

içinde tarımın payı, % 33'den % 10'a düşürülerek bu vergiden bunalmış olan köylü büyük bir rahatlama yaşamıştır.⁷¹

Aşarın kaldırılmasıyla köylüyü bunalımdan kurtaran Atatürk, tarımda memleketin eğitim ve uygulama alanında çağdaş metotları yakalayabilmesi amacıyla da 1925 yılı baharında Ankara'da *Atatürk Orman Çiftliği* adıyla bilinen bir çiftlik kurmaya karar vermiştir.⁷² Bu çiftlikten başka, Atatürk'ün Yalova'da, Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri, Dört Yol'da portakal bahçesi ile Karabasamak Çiftliği, Tarsus'da ise Piloğlu Çiftliği vardı.⁷³ 13 yıl boyunca büyük emek harcanarak toplam arazisi 154.729 dönüme ulaşmış bu çiftlikler, Atatürk'ün 11 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'dan Başvekâlete yazdığı bir mektupla hazineye armağan edilmiştir.⁷⁴

Bu arada, çiftçinin devletten kredi alabilme imkânlarının artırılmasına, köylüye fidan ve kaliteli tohumluk yardımı yapılmasına ve tarımda makineli döneme geçiş için hazırlık çalışmalarının yürütülmesine de başlanmıştır.⁷⁵ Atatürk'ün çabalarıyla köylünün ürününü aracısız satabilmesi ve daha fazla kazanabilmesi için tarım kooperatifleri oluşturulmuştur. Tarımsal hastalıklarla savaşta bilimsel veriler

⁷¹Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 90; İsmail Türk, *Atatürk ve Türk Mali Sistemi*, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 16; Erdinç Tokgöz, *Atatürk'ün Tasarruf Politikası*, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 41.

⁷²Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 237; TTTC, **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti**, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931, s. 284; A. Besim Gürocak, *Atatürk Çiftlikleri*, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 175; Arif Akman, *Atatürk ve Tarımsal Öğretim*, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 44; Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 559; Atatürk Orman Çiftliğinin kurulma aşaması öncesi bir heyet tarafından inceleme çalışmaları ve Mustafa Kemal Paşa'nın çiftliğin kurulmasından sonraki çalışmaları için bkz.: Mahmut Maan, *Gazi Çiftliği*, **Seyyah**, 18 Haziran 1931, Sayı No: 26; **Seyyah**, 2 Temmuz 1931, Sayı No: 27.

⁷³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 19, 25. Birleşim, 12.06.1937, s. 267; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 678; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 685; Atatürk'ün kurduğu bu çiftlikler, çiftçilere tarım alanında örnek teşkil ederek faydalı olmuş, köylüler bu çiftliklerde yaşanan yenilikleri yakından takip ederek kendilerini sürekli geliştirmişlerdir. Hasan Alp İmamoğlu, *Toprak ve Anadolu-IP*, **Milli Cephe**, 19 Ekim 1967, Sayı No: 21.

⁷⁴Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 688; Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 259-260; Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s. 179.

⁷⁵Atatürk'ün makineli tarımın önemi ile ilgili sözleri için bkz.: Namık Görgünay, *Büyük Yasamızın Hatırlattıkları*, **Ziraat Dergisi**, S. 151, Yıl: 6, Kasım 1956, s. 7.

esas alınmaya özen gösterildiği gibi hayvancılık ve ormancılık konularında da atılımlar yapılmıştır.⁷⁶

Tarım alanında yapılan atılımlar ve atılan bütün adımların 1929 yılında Dünyada çıkan ekonomik buhran nedeniyle ağır bir darbeye uğradığını görmekteyiz. Bu yıl içerisinde, tarım ürünlerindeki verim artış beklentisi ve yıl ortasında gümrük vergilerinin yükseltileme imkânının doğması avantajı, dünya ekonomik krizinin patlaması üzerine gerçekleşmemiştir.⁷⁷ Krizle birlikte, 1929 Mayısından itibaren, Türk parasında hızlı değer kaybıyla iç ve dış ticaret hadlerindeki değişimler net bir biçimde gözlenmiştir.⁷⁸ Bilhassa, uluslararası konjonktürdeki gelişmelere paralel olarak, krizin başlangıcındaki iki yıl içerisinde, tarım ürünlerinden pamuk ve tiftik fiyatlarının yarı yarıya, buğday arpa, mısır, fasulye gibi yurt içi tüketim ürünlerinin fiyatlarının da sonradan olmak üzere buhran öncesi dönemin fiyatlarının üçte birine kadar düştüğü ortaya çıkmıştır. Buhranın Türk tarımı üzerindeki etkisi uzun süre devam etmiş, 1930'lu yılların sonundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanmıştır. Bu tespit, 1934-1935 yıllarında kendini toparlamaya başlayan tütün dışında bütün ürünler, bilhassa buğday ve arpa için geçerli olmuştur.⁷⁹

Atatürk döneminin tarımsal gelişmelerinden biri de, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 1930 yılındaki Sanayi Kongresi'ni toplamasından sonra, bu çalışmaların bir devamı niteliğinde olan Birinci Ziraat Kongresi'ni 5-14 Ocak

⁷⁶Nur Sözen; Mustafa Arlı, "*Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 63-64; Münif Akmanoğlu, "*Cumhuriyet Tarımı*", **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 3; Atatürk'ün ormanlarla ilgili sözleri için bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 3, C. 20, 1. Birleşim, 01.11.1937, s. 4.

⁷⁷İlhan Tekeli; Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s. 75-78; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 193; Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet, 1931-1938**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 35; Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 56.

⁷⁸1929 Buhranından hemen sonra ihracat ve ithalat rakamlarındaki meydana gelen değişmelerin ayrıntısı için bkz.: Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1975, s. 19-21.

⁷⁹Çelik Aruoba, "*Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 85-86; Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s. 164; Tarım ürünlerinin 1923-1939 yılları arasındaki fiyat oranları hakkında bilgi almak için bkz.: Korkut Boratav, "*Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları*" **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi, 1929-1939**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 18-20.

1931’de tertip etmesidir.⁸⁰ 1929 Dünya ekonomik bunalımının Türk tarımında yarattığı travmanın etkilerini gidermek ve tarım kesiminde gittikçe yaşanan yoksullaşmayı önlemek amacıyla toplanan bu kongrede ülkenin tarımsal sorunları ele alınarak bu sorunlara çözüm yolları önerilmiştir.⁸¹ Ancak, kongrenin gerek Menemen olayları sonrasına rast gelmesi, gerekse toplanma gündeminde tarım politikasından çok tarım tekniğine ilişkin hususlara ağırlık verilmesi, kamuoyunda yeterince ilgi uyandırmasını engellemiştir.⁸²

Atatürk döneminde, topraksız çiftçilerin varlığı göz önünde tutularak topraklandırma çalışmalarına önem verilmiş ve bazı bölgelerde çiftçilere toprak dağıtılması söz konusu olmuşsa da bunun uygulanması tam manasıyla yürütülemediğinden topraksız çiftçileri topraklandırma sorunu bu dönemde halledilen sorunlar haline gelememiştir.⁸³

Bu dönemde, ayrıca tarım çalışmalarına hız verilerek tarım alanında uzmanlar yetiştirmek amacıyla çeşitli tarım okulları açılmıştır. Bu okullarda, bir yandan çiftçilere Batının bilimsel metotları öğretilirken, öbür yandan ülkenin tarım sorunları incelenip bunların çözümlenmesine yönelik araştırmalar yapılmıştır.⁸⁴ Bu okullardan en önemlisi, 10 Haziran 1933 tarih ve 2291 sayılı yasayla kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsüdür.⁸⁵

Devlet üretme çiftliklerinin temelini oluşturan Zirai Kombinalar da, bu dönemin eseri olarak 1937 yılında tesis edilmiştir.⁸⁶

Atatürk döneminden sonra dünyada yaşanan gelişmelerin ülkeleri II. Dünya Savaşı’nın eşiğine getirdiği bir dönemde, İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı olması ve

⁸⁰ **Açıksöz**, 17 Kânûn-ı Sâni 1931, Sayı No: 2634.

⁸¹ Birinci Ziraat Kongresi’nde, gündemi en fazla meşgul eden konular: Dış ülkelerden uzman celbi, ihracat mallarını daha iyi şartlar altında elden çıkarma, tefecilerle mücadele, çiftçiye ucuz ve vadeli kredi temini, çiftçi vergilerinde indirim, tavukçuluğun geliştirilerek yayılması, hayvan yetiştirilmesi, memleketin ağaçlandırılması, ihracat mallarının standardizasyonu, şarapçılığın ve bağcılığın geliştirilmesi ve fındık ve zeytin sorunlarıdır. **Açıksöz**, 24 Kânûn-ı Sâni 1931, Sayı No: 2637.

⁸² İlhan Tekeli; Selim İlkin, **1929 Dünya Buharında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977, s. 190-191; Menemen olayı ayrıntıları için bkz.: Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri, 1924- 1930**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 331-338.

⁸³ Arif Akman, “*Atatürk ve Tarımsal Öğretim*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 45; Atatürk’ün toprak kanunu ile ilgili sözleri için bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 2, C. 13, 1. Birleşim, 01.11.1936, s. 5.

⁸⁴ Arnold J. Toynbee, **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 237.

⁸⁵ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2432, 20 Haziran 1933.

⁸⁶ Remzi Ayözger, “*Zirai Kombinalar*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4-5.

savaşın kısa bir süre sonra başlamasıyla, Türkiye, İnönü'nün önderliğinde savaşın yıkıcı etkilerinden korunmak için kendine has bir yol haritası oluşturmuştur.⁸⁷

Tarafsız kalmanın öncelikli hedef olduğu bu yol haritasında, Rus ve Alman işgali endişesiyle bir milyon askerin silahlandırılması ve bütçede ordunun payının iki katına çıkarılması, binlerce insanın iş alanlarından çekilmesine ve ekonominin temelini oluşturan tarımsal üretiminin düşmesine yol açmıştır.⁸⁸

Bu şartlar altında bile, ancak tarımsal üretimin artırılmasıyla ülkenin ekonomik yönden düzlüğe çıkabileceğini düşünen İnönü, bunun gerçekleşmesini tarım alanında yapılacak birkaç yeni hamleye bağlamıştır. İnönü, her çeşit ürünün yetişmesine uygun olan Türkiye'nin toprak meselesi, tarım aletleri ve bilgi meselesinin çözüme kavuşturulmasıyla üretim gücünün ve köylü gelirinin artacağını savunmuştur.⁸⁹

İnönü ayrıca, İkinci Dünya Savaşı şartlarının ortaya koyduğu çeşitli olumsuzluklarla mücadelede, köylü ve üreticinin ekonomik kalkınma ihtiyacını, bu dönemin hayat pahalılığı kadar üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir konu olarak görmüştür.⁹⁰ Tarımda yeni usullerinin benimsemesine ve makineleşme üzerinde durulmasına önem veren İnönü, memleket teşkilatında teknik ziraat memurlarının, halk ile pratik anlamda işbirliği yapmaya başladıklarını, bunun sonucu olarak kurulan Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun daha ilk yılında 167.000 parça ve 8.000 tona yakın malzemeyi çiftçiye dağıttığını söylemiştir.⁹¹

⁸⁷İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ilgili bilgi almak için bkz.: Ahmet Şükrü Esmer, **Siyası Tarih 1919-1939**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 178-181.

⁸⁸Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, İstanbul 1983, s. 470-471; Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 180; Ayrıca, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na hazırlıksız yakalanması ve zor durumda kalması nedeniyle düştüğü bu kötü durumun bir daha tekerrür etmemesi için yeni çalışmalar yapması gerektiğini kabul eden ve milli savunma davasının yeni şartlara göre belirlenmesini zaruri gören Seyfi Kurtbek'in makalesi için bkz.: Seyfi Kurtbek, "Geniş Ölçüde Milli Kalkınma Hareketi Yapmak İçin, Milli Savunma Davamızı Yeni Esaslara Göre Ayarlamalıyız", **Zafer**, 17 Mayıs 1950, Sayı No: 381.

⁸⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 4; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 6.

⁹⁰TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 6, 1. Birleşim, 01.11.1939, s. 4; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 6.

⁹¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 5; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 6, 1. Birleşim, 01.11.1943, s. 3; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1944, s. 3; Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun kuruluşu için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 26.06.1944, s. 653; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5745, 1 Temmuz 1944.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ekonomik durum bozulmuş, aranan mallar karaborsaya düşmüş, fiyatlar alabildiğine yükselmiş ve hayat pahalılığı ülke üzerine bir kâbus gibi çökmüştü.⁹² Nitekim Çoruh Milletvekili Mazhar Müfit Kansu, konuyu bir soru önergesiyle TBMM'ne taşımıştı. Önergede: Vurgunculuğun şiddetle devam ettiği ve hatta Anadolu'ya yayıldığı, memurlar ve orta sınıf halkın, bu yüzden sıkıntı çektiği, vurgunculuğun önlenmesi için sert tedbirlerin alınmasının çoktan zamanının geldiği, hükümetin bu konudaki görüşünün ne olduğu ve ne yapacakları hususları, yer alıyordu.⁹³ Bu durum üzerine hükümet, derhal ekonomik bunalım için çare bulma çalışmalarını başlatarak halkın toplum düzenini olduğu kadar, ulusal savunma gücünü de tehlikeli surette etkilediği gerekçesiyle, 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı *Milli Korunma Kanunu*'nu kabul etmiştir.⁹⁴ Ancak, savaş yılları şartlarının eseri olan bu kanun, zabıta tedbirleriyle ekonomik hayatı düzenlemek gibi sağlam olmayan bir anlayış temeline oturtulduğu için beklenen sonucu verememiş halkın yakınmaları sürüp gitmiştir.⁹⁵ Özellikle, Milli Korunma Kanunu'na (MKK) dayanılarak Refik Saydam hükümetince çiftçi kesiminin yetiştirdiği hububat ürünlerine son derece düşük saptanan değerler üzerinden el konulması, bu rahatsızlığı daha da artırmıştır.⁹⁶ Ayrıca Şükrü Saraçoğlu hükümeti zamanında, 50 tona kadar üretilen hububat ürününün % 25'inin, 100 tona kadar üretilen ürününün % 35'inin ve 100 tondan fazla üretilen ürününün % 50'sinin devlet tarafından değeri peşin ödenerek satın alınması, iaşe sorununun yükünü daha dengeli olarak dağıtmak yerine, yükün ağırlığını küçük ve orta sınıf çiftçilerin

⁹²"Pahalılığın Sebepleri", **Yeni Birlik**, 16 İkinci teşrin 1942, Sayı No: 5; Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi, 1939-1945**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 63; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 233; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 314; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 256-257; Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi İstanbul 2008, s. 461-462; Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 425-427; Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 181.

⁹³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 7, 18. Birleşim, 27.12.1939, s. 128; İkinci Dünya Savaşı sırasında hayat pahalılığının ve geçim darlığının artması yanı sıra israfında var olduğunu iddia eden İ. Ozanoğlu'nun makalesi için bkz.: İ. Ozanoğlu, "*İsraf ve Sefahat*", **Yeni Birlik**, 19 İkinci teşrin, Sayı No: 6.

⁹⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 167-175; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 66.

⁹⁵Goloğlu, **a.g.e.**, s. 68; Aydemir, **İkinci Adam, 1938-1950**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 228.

⁹⁶Koçak, **a.g.e.**, s. 389.

üzerine yıkmıştır. Bu durum, 1942 yılı ve sonrasında az toprak işleyebilen köylülerle büyük çiftçiler arasında önemli farklılaşmalara neden olmuştur.⁹⁷

% 25 Kararı uygulaması da adı verilen Şükrü Saraçoğlu hükümetinin bu yeni ekonomik politikası, İkinci Dünya Savaşı şartlarında küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerine zarar vermiştir. Büyük çiftçiler mahsullerinin % 50'ye yakın bir bölümünü devlete verdikten sonra kalanını serbest piyasada yüksek fiyatlardan satabiliyorlardı. Yani, küçük ve orta çiftçiler, buğdayın kilosunu 20 kuruştan devlete verirken, onlar 100 kuruştan serbest piyasaya ürünlerini satabiliyorlardı. Bu durum, büyük toprak sahiplerinin servetlerini ve arazilerini genişletmesine vesile oldu. Tek parti yönetimi, savaş koşullarının yükünü, küçük ve orta çiftçilerin omuzlarına yüklemesi yetmiyormuş gibi, 4 Haziran 1943 tarihinde kabul ettiği 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'yla çiftçinin yükünü daha da ağırlaştırmıştır.

Çıkardığı kanunlar yaptığı uygulamalarla köylü kesimi aleyhinde politikalarını sürdüren tek parti iktidarı, nüfusun % 80' inin kırsal kesimde yaşadığı bir ülkede geniş bir oy tabanına sahip bu insanları karşısına alarak, ileride iktidardan uzaklaşmasını sağlayacak zemini hazırlıyordu.⁹⁸

II. Dünya Savaşı koşullarını istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ile orantılı olarak vergi vermeyenlerden bilhassa azınlıkları, içinde bulunduğu olağanüstü durumun gerektirdiği fedakârlığa gelirleri ölçüsünde katmak isteyen tek parti yönetimi, 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı kanunla Varlık Vergisini uygulamaya koymuştur.⁹⁹ Bir defaya mahsus olmak üzere, servet ve fevkalade kazançlardan alınacak olan bu vergi, mali sıkıntıyı önlemek ve bütçe

⁹⁷Koçak, **a.g.e.**, s. 412-438; Şevket Pamuk, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 96.

⁹⁸Koçak, **a.g.e.**, s. 439-441; Nitekim, milletin ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli tedbirleri almadığı için 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde CHP'nin iktidardan uzaklaştırıldığını görmekteyiz. Sabri Yılmaz, “*İntizar Lazım*”, **Mücadele**, 25 Mayıs 1950, Sayı No: 138; 4429 sayılı kanun için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 25, 4 Haziran 1943, s. 521; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5423, 7 Haziran 1943.

⁹⁹Varlık Vergisi Kanunu'nun ayrıntıları için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C. 24, 11.11.1942, s. 1-4; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5255, 12 Kasım 1942; Aydemir, **a.g.e.**, s. 233; Goloğlu **a.g.e.**, s. 186.

dengeğini temin etmek üzere düşünölmüş bir tedbirdir.¹⁰⁰ Ancak, kanunla servet ve kazançlar için kesin bir ölçü konulmamış olması ve alınacak vergiyi daha çok takdire ve kaniya bırakmış olması, bu vergiden beklenen gelirin sağlanmasını engellemiştir. Vergisini ödemeyenlerin sürgüne, çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi sert tedbirlere başvurulması da büyük tepkilere yol açarak bu verginin tarihe Varlık Vergisi Faciası adı ile geçmesine yol açmıştır.¹⁰¹

Savaş yıllarında 18 milyon civarında bulunan Türkiye nüfusunun 1 milyonundan fazlasının sürekli silah altında tutulması, halkın % 80'inin gelirini topraktan temin ettiği bir ölkede, tarım üretimini etkileyerek üretim ölçeğinde ciddi gerilemelere neden olmuştur.¹⁰² Gıda tüketimi ve beslenme düzeyindeki yetersizlikler, geliri düşük, yoksul halk kesimlerini derinden sarsmış, çocuklarla yaşlıların ölüm oranlarında artışlar görölmüştür. Nitekim nüfusun yıllık artış hızı 1930'lu yıllarda % 1,9 iken, savaş yıllarında bu oran % 1'e düşmüştür.¹⁰³

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın silahlı safhası demokrasi cephesinin galibiyetiyle sona ermişti. Dış dünyadaki yeni devlet düzeni akımının ulusal egemenliğe dayandığının yani çok partili Cumhuriyete yöneldiğinin açıkça ortaya çıkması ve bu temele dayanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın San Francisco' da imzalanmış olması, Türkiye'nin iç politika düzeninde aynı akıma tabi olmasını zaruri hale getiriyordu.¹⁰⁴ Bu şartlar altında, Atatürk döneminde teşebbüs edilen ancak, dönemin şartları gereği bir türlü gerçekleşemeyen çok partili hayata geçiş süreci, 27 yıl aradan sonra 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kurulmasıyla gerçekleşiyordu.¹⁰⁵ Türkiye, savaş sonrası Avrupa da ki gelişmelere paralel olarak yürüttüğü ve siyasal alanda başardığı bu demokrasiye geçiş sürecinin yanısıra, ekonomik yönden

¹⁰⁰Uran, **a.g.e.**, s. 314; İkinci Dünya Savaşı koşullarının yarattığı olumsuzluklara karşı halkın mücadele etmesi ve buhranın sıkıntılarına katlanması gerektiğini savunan Falih Rıfki Atay, varlıklı kimselerin de aynı doğrultuda para fedakârlığına katlanarak Varlık Vergisi Kanunu'nun kesin emirleri gereğince hareket etmelerinin elzem olduğunu kaleme almıştır. Falih Rıfki Atay, “*Hiçbir Kaçamak Yolu Aramayacağız*,” **Yeni Birlik**, 11 İkinci Kanun 1943, Sayı No: 20.

¹⁰¹Golođlu, **a.g.e.**, s. 187; Koçak, **a.g.e.**, s. 514.

¹⁰²Fehmi Yavuz, **Memleketimizde Toplum Kalkınması**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969, s. 7.

¹⁰³Şevket Pamuk, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm*”, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 98-99; Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, Ankara 1979, s. 26.

¹⁰⁴Golođlu, **a.g.e.**, s. 429; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 48-49; Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara 1978, s. 604.

¹⁰⁵DP'nin kurulması ve Celal Bayar'ın partinin başına geçmesinin haklı gerekçeleri için bkz.: Enver Enversel, “*Demokrat Partisi*”, **Birlik**, 10 Ocak 1946, Sayı No: 211.

kaybettiği gücünü geri kazanmak ve Avrupa'nın maddi desteğini almak için kalkınma planları hazırlamaya başlamıştır ki, 1947 İktisadi Kalkınma Planı bunlardan biridir.

Türkiye'de savaş sonrası dönemde uygulanacak iktisat politikalarına bir yön verebilmek ve savaşın ekonomiye verdiği zararı telafi etmek amacıyla onu hazırlayan heyetin başkanı olan Kemal Süleyman Vaner'e atfen Vaner Planı olarak da bilinen 1947 İktisadi Kalkınma Planını hazırlanmıştır.¹⁰⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrası, ekonominin belkemiğini oluşturan tarımda yaşanan sıkıntıların devam etmesi üzerine, Şükrü Saraçoğlu hükümeti bu sıkıntıları aşmak için 11 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu kabul ederek yürürlüğe koymuştur. Ancak, bu kanun CHP yönetiminin işine yaramadı. Zira, kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte parti içerisinde ağırlığı olan büyük toprak sahipleri partinin aldığı bu kararı eleştirerek CHP'den ayrılmışlardır.¹⁰⁷

Bu dönemde ayrıca, hububat üretimi yeterli düzeyde yapılamadığı için dış ülkelerden buğday ithalatına da gidilmiştir.¹⁰⁸ Buna rağmen, incir, üzüm, ham deri, tiftik ve tütün gibi malların ABD, İngiltere, İsveç ve İsviçre gibi ülkelere ihraç edildiğini görmekteyiz.¹⁰⁹

İnönü, 1946 seçimleri öncesi verdiği bir nutukta “...köylünün kalkınması, yükselmesi ve geçiminin artması, benim siyasi hayatımın başlıca bir davasıdır...”¹¹⁰ demişse de, 1948 yılında ziraat işletmelerinin % 97'sine sahip olan ve savaşın bütün yükü altında ezilmiş bulunan küçük işletmelerden meydana gelen köylü kesimi, geri kalmışlığın ortaya koyduğu bunalım içerisinde yer alıyordu.¹¹¹ Aynı yıl içerisinde, halkın en basit ve gerekli ihtiyaç maddeleri bile temin edilemiyordu. Karaborsanın önlememesi köylüyü adeta acıklı bir duruma düşürmüştü. Bu durumdan CHP'liler

¹⁰⁶İlhan Tekeli; Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 1.

¹⁰⁷4753 Sayılı kanunun ayrıntısı için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696-707; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945.

¹⁰⁸Hayri Alpar, “*Yabancı Uzmanlar ve Raporları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 71.

¹⁰⁹Haluk Cillov, “*Ticaret Piyasamızın Son Haftaki Durumu*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 51, Yıl: 22, 5 Kasım 1945, s. 519.

¹¹⁰Mehmet Tuğrul, “*İnönü ve Türk Köylüsü*”, **Ülkü**, C. 10, S. 117, Yıl: 1 Ağustos 1946, s. 5.

¹¹¹Kazım Köylü, “*Ziraattü İstihsal Başarımız*”, **Çiftçi**, C. 3, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 26.

bile yakınıyorlardı.¹¹² Memleketin içine düştüğü bu sıkıntılı durum, kuraklığın da devreye girmesiyle 1949 yılında daha da arttı.¹¹³ Özellikle, Doğu Karadenizlilerin durumu çok kötüydü. Açlık ve yoksulluktan bölgede hastalık başlamış, bilhassa gıdasızlıktan verem oranı çok yükselmişti.¹¹⁴ Görülen o ki, İkinci Dünya Savaşı sıralarında ekonominin iyi yönetilememesinden kaynaklanan ve piyasalarda baş döndürücü bir hızla gelişen yoksulluk, vurgunculuk ve karaborsa hâkimiyeti, savaş sonrası dönemde de devam ediyor, bu hazin tabloya iktidar partisi müdahale etmede yetersiz kalıyordu.¹¹⁵

Halk yeni bir arayış içerisine girmişti. Böyle bir ortamda, genel seçimlere gidilmesi, sonucu önceden belli olan bir iktidar değişikliğinin gerçekleşmesi anlamına geliyordu. Nitekim öylede oldu. 14 Mayıs 1950’de o zamana kadar serbestçe oy vermemiş, okuryazarlığı yüzde kırkı bile bulmayan geniş halk kitleleri, Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kez Yüksek Seçim Kurulu’nun refakati altında, tek dereceli gizli oy, açık tasnif usulüyle yapılan milletvekili seçimlerine ekseriyetle iştirak ediyor, DP’yi tek başına bir çoğunlukla iktidara taşıyordu.¹¹⁶

Tezin takip eden ilk bölümü, DP’nin iktidara geldiği dönemden itibaren ağırlık verdiği ve iktidarının dayanak noktasını oluşturduğu tarım politikalarının ilkinin oluşturduğu tarım teşkilatındaki yeniden yapılanmaların detaylı biçimde incelenmesine ayrılmıştır.

¹¹²Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 271.

¹¹³Ülkede kuraklıktan kaynaklanan ekonomik sıkıntıyla ilgili TBMM’de DP’li Hasan Polatkan ile dönemin Tarım Bakanı Cavit Oral arasında geçen tartışma için bkz.: TBMM; **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 21, 8. Birleşim, 23.11.1949, s. 142-145.

¹¹⁴Goloğlu, **a.g.e.**, s. 272; CHP’li Ordu Milletvekili Yusuf Ziya Ortaç’ın Ordu ilindeki verem hastalığı hakkındaki sorusuna Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz’un verdiği sözlü cevabı için bkz.: TBMM; **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 2, C. 11, 48. Birleşim, 16.4.1948, s. 52-54.

¹¹⁵1947 yılında CHP hükümetince buğdaya zam yapılmamasına rağmen, diğer üretim fiyatlarının sabit tutulamayıp alıp başını gitmesi köylünün geçim standardını etkileyerek mağdur edilmesine neden olmuştur. Hikmet Bayur, “*Köylümüzün Durumu, Yurtseverlik ve Particilik*”, **Dikkat**, 4 Ağustos 1947, Sayı No: 34.

¹¹⁶Goloğlu, **a.g.e.**, s. 402; 1950 seçimlerine katılan partilerin aldıkları oy oranıyla ilgili bilgi almak için bkz.: **Zafer**, 17 Mayıs 1950, Sayı No: 381; Seçim sisteminin değiştirilmesi 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kanunun ayrıntıları için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 16.02.1950, s. 511-549; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7438, 21 Şubat 1950; Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika’da uygulanan demokrasi anlayışıyla tahakküm altında yönetilen ülkeler arasındaki yönetim anlayışının karşılaştırılması ve Türkiye’nin mevcut yönetim biçiminin değerlendirilmesi hakkında bilgi almak için bkz.: Fuad Köprülü, “*Demokrasi Ahlakı*,” **Dikkat**, 26 Haziran 1947, Sayı No: 23.

I. BÖLÜM: TARIM TEŞKİLATI

Bu bölümde, tarım teşkilatı, Ziraat Vekâleti ve tarım bütçeleri, tarım vergisi, toprak mülkiyeti politikası, tarımsal eğitim araştırma faaliyetlerinde ve örgütlenmedeki gelişmeler ve yurt dışından gelen heyetler ve hazırladıkları iktisadi raporlar ele alınacak bu suretle, DP'nin takip ettiği tarım politikalarına dayanak oluşturan ve kurumsal ve kanunla alakalı düzenlemeler ortaya konulacak bu düzenlemeler ileriki bölümlerde, DP'nin ısrarlı biçimde ve uzun süreli olarak takip ettiği tarım politikalarını daha iyi anlamamıza ve tesirlerini daha iyi değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

DP'nin tarım politikalarını, hükümetinin çıkardığı kanun ve kararlar doğrultusunda ve diğer kurumlarla koordineli biçimde yürüterek sağlıklı bir biçimde uygulamak maksadıyla teşkil edilen en genel teşkilatlanma biçimi tarım teşkilatıdır. Bu teşkilatın içerisinde yer alan Tarım Vekâleti'nin teşkilat yapısı ve bütçesinin yanı sıra aynı Vekâletin DP iktidarının politikalarına uygun olarak belirlediği toprak mülkiyeti anlayışının, tarımsal eğitim ve araştırma icraatlarının ve tarımsal vergi alanlarındaki çalışmalarının kapsamlı olarak ele alınmasında ve bilinmesinde yarar vardır.

Bu yüzden, DP tarım teşkilatının faaliyetleri arasında yer alan ve aynı zamanda bu dönemin tarım politikalarının da esasını oluşturan Ziraat Vekâleti ve Tarım Bütçeleri, Tarım Vergisi, Toprak Mülkiyeti Politikası, Tarımsal Eğitim ve Araştırma Faaliyetlerinde ve Örgütlenmedeki Gelişmeler bu bölümün alt başlıkları, olarak belirlenmiştir.

Bu konu başlıkları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren, DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadar ana hatlarıyla, bu tarihten 27 Mayıs 1960 yılına kadar olan dönem için ise, teferruatlı biçimde ele alınacaktır. DP'nin tarım alanında gösterdiği performans mihver olan bu teşkilatın, öncelikli olarak ve tezin ilk bölümünde incelenmesi, tezin diğer bölümlerine de zemin oluşturarak, bu bölümlerde tartışılacak konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

A. Ziraat Vekâleti ve Tarım Bütçeleri

Tarım toplumuna dayalı ülkelerde, genelde tarım teşkilâtı, özelde ise hükümetlerin ülkedeki tarımın şartlarına ve icaplarına uygun olarak izlediği tarım politikaları büyük önem arz etmekte, hatta siyasi, sosyal ve kültürel politikalara da yön vererek başat rol oynamaktadır. Son dönemlerini savaşlarla geçirmiş, sanayinin milli gelire katkısının nerdeyse sifıra indiği, kapitalist dünya ekonomik sisteminde Avrupa'nın hammadde sağlayıcısı ve pazarı haline gelmiş olan Osmanlı Devleti'nde tarımın birincil rolü oynaması yadırganamaz bir durumdur. Varisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nde tarımın bu konumunun devam ettiği, ancak zaman içerisinde sanayileşmeye paralel biçimde azalma olduğu, fakat yine de baskın rolü oynadığı görülmektedir.

Cumhuriyet kurulduğunda, Osmanlı Devleti'nden devraldığı bir tarım teşkilatı mevcuttur.¹¹⁷ Ardından iktidara gelen hükümetler, ülkedeki tarımın şartlarına ve icaplarına uygun olarak tarım politikaları izlemiş ve bu politikaları başarılı bir surette yürütmek için de, tarım teşkilatında gerekli düzenlemelere gitmiştir. Aşağıda, Osmanlıdan Cumhuriyet'e, tarım teşkilatı ve bu teşkilatta zaman içerisinde yapılan yenilikler ana hatlarıyla verilecek, 1950-1960 dönemi üzerinde ise teferruatlı biçimde durulacaktır. Bu suretle, hem tarım politikalarını açıklamak üzere zemin hazırlanmış olacak, hem de politikaların teşkilat üzerindeki tesirlerini anlamak kolaylaşacaktır.

Osmanlı Devleti'nde Şubat 1856 tarihinde kurulan Ziraat Nezareti, Tanzimat ve Meşrutiyet hükümetleri döneminin şartlarına uygun olmak üzere yapılanmaya başlamış, 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk Meclisin açılışına kadar bu yapılanmasını sürdürmüştür.¹¹⁸ Bu tarihten sonra da, ihtiyaca binaen değişime uğrayan Ziraat Nezareti 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Sureti İntihabına Dair Kanun'un kabul edilmesiyle görev salahiyeti değişmiş, tarımla ilgili işler İktisat Vekâleti bünyesine verilmiştir.¹¹⁹ 1924 yılında ayrı bir Ziraat Vekâleti kurulmuşsa da, 1928 yılında bu Vekâlet kaldırılmış ve görevleri de İktisat

¹¹⁷Hamdi Unat, "Köy Kalkınmasında veya Zirai Kalkınmada Ziraat Teşkilatının Rolü", **Ziraat Dünyası Dergisi**, S. 31, Yıl: 3, Ağustos 1952, s. 5.

¹¹⁸**Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 89-90.

¹¹⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C. 1, 02.05.1920, s. 4; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1, 7 Şubat 1921.

Vekâleti'ne devredilmiştir. 1931 yılında tekrar kurulan Ziraat Vekâleti'nin 4 Haziran 1937 tarihinde çıkarılan 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilat Kanunu ile görev, yetki ve teşkilatlanma yapısı detaylandırılarak yeniden düzenlenmiştir.¹²⁰

CHP iktidarı döneminde Tarım Vekâleti bünyesinde yapılan girişimlerle önemli kuruluşlar vücuda getirilmesi ve kurumsallaşmada ciddi ilerlemeler kaydedilmesine rağmen tarım teşkilatında asıl kurumsallaşma ve gelişme DP'nin iktidara gelmesiyle gerçekleşmiştir.¹²¹

Bu girişimlerden biri, 26 Şubat 1954 tarihinde çıkarılan 6287 sayılı yasayla, tarıma ilişkin mevzuatı, dış münasebetleri, plan ve program işlerini yürütmek üzere Tarım Bakanlığı uhdesinde bir Tetkik ve İstişare Heyeti'nin kurulmasıdır.¹²² Tarım Vekâleti Teşkilatı'nın danışma birimleri bünyesinde görev alan bu başkanlık birimi, ülkenin tarım kalkınma siyasetinin gelişimini sağlamak için her çeşit bilgi ve yenilikleri toplamış ve tarım konusunda karar alırken istifade etmek üzere Tarım Vekâleti'nin yararına sunmuştur. 15 Mayıs 1957 tarih ve 6967 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Devleti Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nün Ziraat Vekâleti'ne Bağlanması Hakkında Kanun'un birinci maddesi gereğince, o zamana kadar başbakanlığa bağlı olarak hizmet veren Meteoroloji Genel Müdürlüğü de Tarım Vekâleti'ne bağlanmıştır.¹²³

15 Mayıs 1957 tarihinde çıkarılan ikinci bir kanun olan 6968 sayılı Ziraî Mücadele ve Ziraî Karantina Kanunu'nun 43.maddesi gereğince Ziraî Mücadele ve Ziraî Karantina Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bakanlığın esas birimleri arasında bulunan bu genel müdürlüğün görevleri arasında; memlekete giren ve çıkan bitkilerin tâbi tutulacağı muameleler, ülkede yetişen bitkilerin korunması, hastalık ve zararlılarla mücadele, mücadele alet ve ilaçlarının imal, ithal, ihraç, satış ve kontrolü yer almıştır.¹²⁴

¹²⁰TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 17, 04.06.1937, s. 846; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3630, 14 Haziran 1937; Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara 1964, s. 29.

¹²¹Öncel Zincirli, **Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi**, Ankara 1994, s. 60.

¹²²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 36, 26.02.1954, s. 285. ; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8647, 2 Mart 1954.

¹²³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 39, 15.05.1957, s. 852; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9614, 23 Mayıs 1957.

¹²⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 39, 15.05.1957, s. 853-860; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9615, 24 Mayıs 1957.

Tarım teşkilatı bünyesinde yapılan kurumsal çalışmalar bütün hızıyla sürerken, 27 Şubat 1960 tarihinde yürürlüğe giren 7457 sayılı yasanın 1. maddesi uyarınca *Toprak Muhafaza ve Zirai Sulama İşleri Genel Müdürlüğü* kurulmuştur. Ziraat Vekâleti'nin esas birimlerine bağlı olarak kurulan ve kısaca adına TOPRAKSU denilen bu müessese, tarıma elverişli arazilerde erozyonu önlemek, devlete ait taşlı, asitli ve alkali toprakları tarıma elverişli hale getirmek, tarım sulama hizmetlerini gerçekleştirmek, toprak verimliliğini korumak, arazi ıslahı ve sulama ile ilgili her türlü araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir.¹²⁵

Türkiye'de ilk defa DP döneminde, hükümet ile Ziraat Vekâleti camiası arasında koordinasyon konusu üzerinde ağırlıkla durulmuş, vekâlete bağlı beş genel müdürlüğün işbirliğini yapmalarını sağlamak amacıyla ve tarım kalkınma faaliyetlerini tek elden idare etmek üzere bir koordinasyon bürosu kurulması kararlaştırılmıştır.¹²⁶

Kurum içindeki bu koordinasyon kültürü sayesinde Ziraat Vekâleti, illerden taşraya kadar geniş hizmet ağı oluşturmuş, üst derecedeki bürokratlarının desteği ve yetişmiş çok sayıda elemanının gayretiyle Ziraat Fakültesi ve ziraat meslek mensuplarıyla koordineli biçimde işbirliğini daha da geliştirmiştir.¹²⁷

TABLO 1'de Ziraat Vekâleti'nin 1950-1960 yılları arasında Merkez Teşkilatı yapısı hakkında bilgi verilmiştir.

¹²⁵TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 42, 27.02.1960, s. 354; **Resmi Gazete**, Sayı No: 10444, 29 Şubat 1960.

¹²⁶Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1953;Zirai Faaliyet Koordinasyonu", **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338.

¹²⁷Bahri Yörükoğlu, "Teknik Ziraat Teşkilatı Toplantısı", **Ziraat Dünyası**, S. 28, Yıl: 3, Mayıs 1952, s. 10.

TABLO 1: Ziraat Vekâleti Merkez Teşkilatı (1950-1960)

I. Merkez Teşkilatı
A. Bakanlık Makamı
Bakan-Müsteşar- Müsteşar Yardımcısı- Özel Kalem Müdürü
B. Danışma Birimleri
1. Teftiş Heyeti Reisliği
2. <i>Tetkik ve İstişare Heyeti Reisliği</i>
3. Hukuk Müşavirliği
4. FAO Genel Sekreterliği
C. Esas Birimler
1. Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü
2. Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü
3. <i>Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü</i>
4. Pamuk İşleri Müdürlüğü
5. <i>Topraksu Genel Müdürlüğü</i>
6. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü
D. Yardımcı Birimler
1. Zat İşleri Müdürlüğü
2. Levazım İşleri Müdürlüğü
3. Neşriyat İşleri Müdürlüğü
4. Evrak İşleri Müdürlüğü
5. Seferberlik Müdürlüğü
E. Katma Bütçeli-Bağlı Kuruluşlar
1. <i>Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü</i>
2. Orman Genel Müdürlüğü
3. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü
4. Atatürk Orman Çiftliği Müdürlüğü
F. İktisadi Devlet Teşekkülleri-İlgili Kuruluşlar
1. Türkiye Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü

Kaynak: Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara 1964, s. 268; Öncel Zincirli, **Türkiye’de Tarım Teşkilatının Tarihçesi**, Ankara 1994, s. 61.

TABLO 1’de Ziraat Vekâlet’inin DP hükümeti zamanında merkez teşkilat yapısında meydana gelen oluşum göze çarpmaktadır. Bu oluşumda önceki hükümet döneminden farklı olarak, dört yeni kurum ihdas edilmiştir; Bunlar Tetkik ve İstişare

Heyeti Reisliği, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü, Topraksu Genel Müdürlüğü, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'dür.¹²⁸

Tarım Vekâleti taşra teşkilatı, merkez teşkilatı birimlerine bağlı hiyerarşi ile illerden ilçelere, ilçelerden bucak ve köylere kadar geniş hizmet ağıyla halka ulaşmıştır.¹²⁹

Örneğin, Ankara ilindeki taşra teşkilatı, Orman Baş Müdürlüğü, Orman İşletme Müdürlüğü, Veteriner Baş Müdürlüğü, İl Veteriner Müdürlüğü ve Teknik Ziraat Müdürlükleriyle birlikte ayrı genel müdürlüklere bağlı ve kanuni idari görevlerinden sorumlu 7; üretme hizmetleri gören 5; ilaç malzeme, alet, ikmal, depolama, bakım ve tamir işleriyle uğraşan 5; araştırma işlerinde çalışan 8 ve eğitimle görevli 2 adet birimle 3 meteoroloji istasyonundan oluşmaktadır.¹³⁰

Ziraat Vekâleti'nin 1963 yılı itibariyle 67 ildeki taşra teşkilatı birimlerinin dağılışı, sayı bakımından şöyledir¹³¹: Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü'nde 142; Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü'nde 140; Orman Genel Müdürlüğü'nde 274; Zirai Donatım Kurumu Genel Müdürlüğü'nde 94, Zirai Mücadele Genel Müdürlüğü'nde 49; Topraksu Genel Müdürlüğü'nde 52; Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nde 72; D.Ü.Ç. Genel Müdürlüğü'nde 21; Pamuk İşleri Müdürlüğü'nde 5 adet olmak üzere toplam da 849 birim yer almaktadır.¹³²

Daha iktidara gelmeden önce Tarım Vekâleti bütçesinin önemine vurgu yapan DP yöneticileri bu konuda geri kaldığını düşündükleri CHP hükümetini eleştirmekten geri durmamışlardır.

DP lideri Adnan Menderes, CHP hükümetinin Tarım Vekâleti bütçesine kâfi miktarda pay ayırmadığı gerekçesiyle 21 Mart 1947 tarihinde Kütahya'da

¹²⁸Ziraat Vekâleti'nin merkez ve taşra teşkilatıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Giacomo Giorgi, "Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller", **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos- Eylül 1958, s. 44-45; H. Basri Aldoğan, "Yeni Ziraat Teşkilatı", **Ziraat Dünyası**, S. 12, Yıl: Ocak 1951, s. 1-5.

¹²⁹Hamdi Unat, "Köy Kalkınmasında veya Zirai Kalkınmada Ziraat Teşkilatının Rolü" , **Ziraat Dünyası**, S. 31, Yıl: 3, Ağustos 1952, s. 6; Tarım Vekâleti uzman danışmanlarından Harry G. Gould, DP dönemi tarım bakanlarından Nedim Ökmen zamanında Tarım Vekâleti'nin taşra teşkilatı hakkında 33 sayfalık bir bülten hazırlamıştır. Tarım iller teşkilatının bu yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Harry G. Gould, **İller Ziraat Teşkilatı Nedir? Neden? Nasıl?**, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş)

¹³⁰Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara 1964, s. 32.

¹³¹Ziraat ve Veteriner İşleri Genel Müdürlüklerinin ilçe birimleriyle Orman Genel Müdürlüğünün bölge şeflikleri bu toplamın dışında bırakılmıştır.

¹³²Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, **a.g.e.** s. 275.

yaptığı bir konuşmasında: “*CHP hükümetinin Ziraat Vekâleti’ne ayırdığı tahsisatın miktarı, gizli polis ve emniyet teşkilatının tahsisatına ancak tekabül edecek miktarda yer almıştır*” demiştir.¹³³

Menderes, DP’nin iktidara gelmesinin hemen ardından 29 Mayıs 1950’de TBMM’de İlk Hükümet Programı’nı okurken Ziraat Vekâleti’ne ayrılan ödeneğin bütçe içerisindeki yetersizliğine temas ederek bu hususla ilgili eleştirilerini sürdürmüş ve şu ifadelerle yer vermiştir: “*Unutmamak icap eder ki, daha düne kadar milyarı geçen devlet bütçesi içinde Ziraat Vekâleti’ne tahsis olunan miktar 30 milyon lira civarında idi. Ve bu nispet hiçbir zaman bütçenin yüzde üçünü geçmemiştir*”.¹³⁴

Gerçekten de 1948 yılında CHP iktidarı 1.380.246.150 lira olan genel bütçe giderinin ancak % 2.26’sını oluşturan 31.212.301 lirayı Tarım Bakanlığı bütçesine tahsis etmişken 1949 yılında da benzer şekilde aynı bakanlığa 1,371.740.427 lira olan genel bütçe giderinden % 2,60 oranına karşılık gelen 36.303.070 lirayı tahsis ediyordu.¹³⁵ CHP hükümeti 1.487.218.563 lira olarak belirlenen genel bütçe giderinden Tarım Bakanlığı’na ayrılan ödeneği 1950 yılı itibariyle 45.000.000 liraya çıkarıyordu.¹³⁶

CHP hükümetleri zamanında Tarım Vekâleti’ne ayrılan ödeneğin yetersizliğini gören DP hükümeti, 19 Şubat 1951 tarihinde yaptığı bütçe görüşmeleri esnasında 1.580.286.562 lirayı bulan genel bütçe giderlerinden Tarım Vekâleti’ne

¹³³Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971, s. 220.

¹³⁴TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; **Yeni Sabah Gazetesi**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 4008; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 219; Rıfıkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 52; Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları, TBMM 1950-1960**, Ankara 1991, s. 9; Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir’in 1947 yılı bütçesinin tümü münasebetiyle TBMM’de yaptığı bir konuşmada CHP’nin bütçesinin 1939 yılından beri olağan üstü milli savunma harcamalarına gittiğini dile getirmiştir. Bakanın verdiği bilgilere göre 1947 ödeneği de dahil 1939’dan beri olağanüstü milli savunma masrafları 2 milyar 350 milyon lirayı bulmuştur. Bunun % 86’sı 1939-47 yıllarına ait bütçelerin olağanüstü milli savunma giderlerini, kalanı da dış harp borçlarının sermayesini oluşturuyordu. Sadece 1947 bütçesinin 1.021.215.530 lira olan giderler toplamının 115.000.000 lirası milli savunma harcamalarına tahsis edilmiştir. TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 3, 18. Birleşim, 18.12.1946, s. 225; Savunma harcamalarının ayrılan bütçe, DP döneminde azalmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan soğuk harp sürecinin etkisiyle bütçe üzerinde ağırlığını hissettirmeyi sürdürmüştür. Seyfi Kurtbek, “*Milli Müdafaa Davamız*”, **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954, s. 34.

¹³⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 48. Birleşim, 21.02.1949, s. 292.

¹³⁶TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 45. Birleşim, 13.02.1950, s. 488-494.

ayrılan miktarı 100.000.000 liraya çıkarıyordu.¹³⁷ Aynı hükümet 1961 yılında 8.678 703.067 lira olarak belirlenen genel bütçe giderinden bakanlığa ayrılan ödeneği 282.980.000 liraya yükseltiyordu.¹³⁸ Böylece DP iktidarı, on yıl içerisinde genel bütçe giderine ayırdığı pay miktarında % 483 oranında bir artış kaydederken bu bütçeden Tarım Bakanlığı'na tahsis ettiği pay miktarında ise % 528 oranında bir artış sağlıyordu.

DP hükümetleri, 1950'den 1955'e kadar olan dönemde şartların da elvermesi sebebiyle, takip ettikleri iktisat ve tarım ekonomisinin geliştirilmesi siyaseti, diğer dönemlere nazaran daha çok önem kazanmıştır. Bu nedenle 1950-55 yıllarında devletçe yapılan yatırımların oran olarak % 29,7'si tarıma ayrılmıştır.¹³⁹

TABLO 2'de Tarım Bakanlığı'na genel bütçeden ayrılan ödenek hakkında bilgi verilmiştir.

TABLO 2: Tarım Bakanlığı'na Genel Bütçeden Ayrılan Ödenek Miktarları

Yıl	Yüzde(%)
1950	3.1
1955	2.9
1956	2.9
1957	3.0
1958	2.6
1959	3.1
1960	2.8
1961	3.4

Kaynak: DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, s. 319; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 552.

TABLO 2'de Tarım Bakanlığı'nın 1958 yılındaki genel bütçeden aldığı pay % 2,6 oranıyla en düşük seviyede yer alırken, 1961 yılında bu payın % 3,4 seviyelerine kadar yükseldiği göze çarpmaktadır. CHP'nin 1948'de % 2.26, 1949'da % 2.60 oranlarında Tarım Bakanlığı'na ayırdığı bütçeye bakıldığında, DP Hükümeti bakanlığa ayırdığı tahsisatta, oran olarak fazla artış sağlamamış gibi görünmekte ve

¹³⁷TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 45. Birleşim, 19.02.1951, s. 201-211.

¹³⁸DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65**, Ankara 1965, s. 334-338.

¹³⁹Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 94; Sefer Şener, "Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları" ,Çanakkale 18 Mart Üniversitesi **Yönetim Bilimleri Dergisi**, (3:1) 2005, s. 145.

görelî bir yanlığı oluşturmaktadır. Gerçekte ise, DP hükümetinin her yıl genel bütçe giderlerine ayırdığı pay miktarında muazzam artışlar sağlaması, Tarım Vekâleti 'ne ayrılan ödeneğin CHP hükümeti tarafından ayrılan ödenekten fazla olmasını temin etmiştir.

B. Tarım Vergisi

Cumhuriyet döneminde dolaylı vergiler kapsamı dışında bırakılan tarım kesimi üzerine uygulanan vergiler üç grupta toplanmıştır. Bunlardan en önemlisi tarımsal gelir üzerine alınan vergilerdir ki *aşar vergisi*, *tarım mahsulleri vergisi* ve *gelir vergisi* bu gruba dâhildir. Tarım kesimi üzerine uygulanan ikinci önemli vergi türü, servet vergileri grubunda yer alan *arazi ve hayvanlar vergisidir*. Üçüncü grupta ise, teknik bakımından baş vergisi niteliğinde olan *yol vergisi* gelmektedir. Bunlardan, tarım geliri üzerine salınan vergiler şüphesiz en önemli ağırlığı teşkil etmektedir.¹⁴⁰

CHP hükümetinin bir yandan 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar Vergisi'ni kaldırması öbür yandan 26 Nisan 1944'de 4553 sayılı yasayla kabul ettiği Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nu 23 Ocak 1946 'da yürürlükten kaldırması Cumhuriyet dönemi vergi politikalarının başlıca esasını oluşturmuştur.¹⁴¹

7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin, Parti Programı'nın 73. maddesin de "*vergi sisteminde vasıtalı vergilere daha geniş yer verilmesinin gerekli bulunduğu*" ibaresinin yer alması partinin vergi politikasında değişikliğe gideceğinin ilk işareti olarak algılanmıştır.¹⁴²

¹⁴⁰İzzettin Önder, "*Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası*", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 117; Gelir vergisinin alınması çalışmalarıyla ilgili olarak bkz.: Hamdi Olcay, "*Günler Boyunca*", **Ülkü**, C. 10, S. 110, Yıl: 16 Nisan 1946, s. 24.

¹⁴¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 26.04.1944, s. 136; **Resmî Gazete**, Sayı No: 5693, 28 Nisan 1944; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 28, 23.01.1946, s. 526; **Resmî Gazete**, Sayı No: 6216, 26 Ocak 1946; **Köy Postası Dergisi**, S. 26, Yıl: Mayıs 1946, s. 5; Aşar Vergisi'nin kaldırılma gerekçesi için bkz.: Nur Sözen; Mustafa Arlı, "*Atatürk Ulusal Ekonomi ve Tarım*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 57-58; Arif Akman, "*Atatürk ve Tarımsal Öğretim*", **Atatürk ve Tarım**, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 43; Vergi politikasının iktisadi kalkınmaya etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: A. Memduh Yaşa, "*Vergi Politikası ve İktisadi Kalkınma*", İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 16, S. 1-4, Yıl: Ekim 1954-Temmuz 1955, s. 52-57.

¹⁴²Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 15.

İktidara gelen Adnan Menderes 29 Mayıs 1950’de TBMM’de İlk Hükümet Programı’nı okurken vergi politikasıyla ilgili şu hususlara değinmiştir: “...*Parti programımıza sadık kalarak vergilerde ıslahat yapmak bilhassa vasıtalı vergiler nispetini vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaletine yaklaştırmak prensibini tamamıyla muhafaza ediyoruz. Geniş halk tabakalarını sıkı istihsal hayatını baskı altında tutan bir takım vergilerden tenzilat yapmak suretiyle kazancı dar olan vatandaşları ve istihsal hayatını ferahlığa kavuşturmak lüzumuna kaniyiz. Ve bu maksatla muamele vergisi, yol vergisi, hayvanlar vergisi mevzularını yeniden elden geçirmeğe karar vermiş bulunuyoruz*”.¹⁴³

30 Mart 1951’de okuduğu 2. Hükümet Programı’nda da, vergi sistemi hakkında geniş çaplı bilgi veren ve 1. Hükümet Programı’na benzer ifadeler kullanan Menderes, bu konuya şöyle açıklık getirmiştir: “*Maliye ve vergi sistemimizin ıslahı hususunda başlanılan çalışmalara devam edeceğiz. Bu cümleden olmak üzere, Muamele Vergisi, devlet alacaklarının tahsili Yol Vergisi, Harçlar ve Resimler, Veraset ve İntikal Vergisi, Damga resmi kanunları üzerinde çalışılmakta ve bu kanunlardan bazıları üzerindeki çalışmalar da çok ilerlemiş bulunmaktadır. Bunlardan başka Gelir ve Esnaf Vergileri Kanunlarıyla Vergi Usul Kanununun aksak hükümlerinin düzeltilmesine çalışılacaktır. Hayvanlar Vergisini de tamamen kaldırmak üzere tedbirler almaktayız*”.¹⁴⁴

Vergi sisteminde ıslah çalışmalarının semerelerini almaya başlayan DP hükümetinin başbakanı Adnan Menderes, ancak bu çalışmaların yeterli olmadığını ve kesin sonuç alınıncaya kadar sürdürüleceğini, 24 Mayıs 1954’de TBMM’de okuduğu 3. Hükümet Programı’nda şu şekilde dile getirmektedir: “*Bu gayelerin tahakkuk ettirilmesi için, 1950 yılından bu yana yaptığımız çalışmalar ve başardığımız işler arasında, Gelir, Muamele, Yol, Hayvanlar ve Şeker İstihlâk Vergileriyle Gümrük Resmi Kanunlarında ve Vergi Usul Kanununda esaslı tadilât ve ıslahat yapılmış, millî istihsal ve millî gelir sahalarında elde edilen artışlara dayanan muazzam miktarlarda gelir tezayütleri sağlanmış, aynı zamanda, vasıtalı vergilerle*

¹⁴³TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 4008; **Yeni İstanbul**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 181.

¹⁴⁴TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 63; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 264-265; Muamele Vergisinin kabul edilmesi ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Esad Tekeli, “*Muamele Vergisi Kaldırılabilir mi?*”, **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1953, Sayı No: 10241.

küçümsenmeyecek indirimler yapılmış, az kazançlı vatandaşların vergilerinde ehemmiyetli hafiflemeler temin olunmuştur. Önümüzdeki devre zarfında, vergi ıslahat programımıza biraz evvel ifade ettiğimiz prensipler ve hedefler dairesinde devam olunacaktır”.¹⁴⁵

Gerçekten de 1950-1954 yılları arasında vergi sisteminde önemli değişiklikler yapılmış, eski dönemlerden kalma anlayışın ürünü olan kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri yürürlükten kaldırılmış ve yerine gelir vergisi uygulaması başlamıştır. Ayrıca tayyare vergisi, yol vergisi ve büyük baş hayvanlar vergisi de ilga edilmiştir.¹⁴⁶ Un ve unlu maddelerden, mal ve hizmet satış fiyatları üzerinden alınan Muamele Vergisi, vergi kapsamı dışına çıkarılmıştır. Şekerden alınan Tüketim Vergisinde de (mal üretenlerden alınan bir nevi istihsal vergisi) indirime gidilmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca, sulama amaçlı kullanılan tarım aletlerinden tulumalara, boru ve aksamıyla ile beraber santrifüj ve motopomp makinelerine muamele vergisi muafiyeti getirilmiştir.¹⁴⁸

Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın vergilerde yapılan indirimlere rağmen izledikleri akılcı siyasetle bütçede herhangi bir kayba meydan vermediklerini, 1953 yılı bütçe kanununun tümü münasebetiyle yaptığı konuşmasında şöyle dile getirdiğini görmekteyiz: “*Hâlbuki iktidara geldiğimiz tarihten bu yana, mevcut vergilerde 186,5 milyon liralık bir tenzilat yapılmış, bütçe açığı nispetin de % 11'den % 6,5'e düşürülmüş olduğu nazara alınırsa bütçelerimizde görülen ve nispeti 1950 yılına nazaran % 50'e yaklaşan bu büyük ve muvaffakiyetli inkişafın yukarıdaki sebeplerle alakalı bulunmadığı ve sadece isabetli ve dikkatli bir iş tutumunun neticesi olduğu kolayca anlaşılır”*.¹⁴⁹

¹⁴⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 10, C. 1, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 29; Arar, **a.g.e.**, s. 265; Vasıtalı ve vasıtasız vergiler hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Feridun Engin, “*İktisadiyatımızın Bazı Problemleri; Devlet Varidatı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 344.

¹⁴⁶Bir baş vergisi niteliğinde bulunan Yol Vergisi 1952 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, Der Yayınları, İstanbul 1983, s. 530.

¹⁴⁷Engin, “*İktisadiyatımızın Bazı Problemleri ; Devlet Varidatı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 343; Menderes'in iktidara geldiği ilk aylarda un üzerinden Muamele Vergisi'nin kaldırılması hakkında verdiği demeç ile ilgili bkz.: **Köy Postası**, S. 72, Yıl: 6, Haziran 1950, s. 3.

¹⁴⁸**Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 313.

¹⁴⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.11.1953, s. 301; **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 42.

Başbakan, vergi politikasıyla ilgili yaptığı çalışmalarda bir taraftan devletin gelir politikasının esasını tayin ederken, öbür taraftan bu politikanın sosyal ve ekonomik maksatlara yönelik bir malî araç olduğunu özenle vurgulamıştır.¹⁵⁰

Menderes'in 4 Aralık 1957 tarihinde 5. Hükümet Programı'nı Meclis kürsüsünden açıklarken bütçeye uygun olarak vergide adaleti esas aldıklarını dile getiren şu sözleri dikkat çekicidir: "*Vergiciliğimizde, bütçelerimizde ve ailemum mali hizmetlerde memleket bünyesine uygun, aynı zamanda yatırımlarımızın ve amme hizmetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek adil, modern ve müttekâmil bir sisteme vusul, mali hedefimizi teşkil etmiştir*".¹⁵¹

Türkiye'de gelir vergisi, kurumlar vergisi ve vergi usul yasaları 1950 yılında bir arada kanunlaştırılıp reform olarak yürürlüğe konulurken, önemli bir boşluk içeriyordu.¹⁵² Bu boşluk, 1950'lerde milli gelirin yaklaşık yarı payına sahip tarım kesiminin genel gelir vergisi kapsamı dışında bırakılmış olmasıydı.¹⁵³ 1950 yılında yürürlüğe giren gelir vergisi yasasının oluşturulmasına yönelik yapılan çalışmalarda, gelir unsurlarından biri tarımsal kazançlar olmuştur. Ancak, tarım kesiminden gelen yoğun baskılar sonucunda, sözü geçen kanuna hemen tüm gelir kalemleri dâhil olduğu halde, tarımsal faaliyetlerden gelen kazançlar kapsam dışında bırakılmıştı. Bu duruma gerekçe olarak, tarım erbabının gelirinin zaten yetersiz bulunduğu, bunların gelir vergisinin gerektirdiği muhasebe bilgisi bir kenara, çoğunlukla okur-yazarlıktan yoksun kaldığı ileri sürülmüştür.¹⁵⁴ 1951 ve 1957 yıllarında da, 1950 tarihli gelir vergisi yasasını tamamlayan ve tarımsal gelirleri ihtiva eden adımlar atılmışsa da, bunların hiç biri kanun kapsamına alınarak yürürlüğe konulamamıştır.¹⁵⁵

¹⁵⁰Sükan, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁵¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 1, 10. Birleşim, 04.12.1957, s. 61; Arar, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁵²Türkiye'de Kurumlar Vergisi'nin ortaya çıkışı ile ilgili bilgi almak için bkz.: Kenan Bulutoğlu, "*Kurumlar Vergisi Üzerine Bir Deneme*", İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, Yıl: Ekim 1958-Temmuz 1959, s. 200.

¹⁵³Nadir Nadi, "*Ziraat Vergisi*", **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 169; Mehmet Ali Erkmen, "*Zirai Kaynaklarımızın Vergisi*", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 108; Önder, **a.g.m.**, s. 120-121; 3 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen ve 1950 yılında yürürlüğe giren 5421 sayılı gelir vergisi kanununun 19. maddesi gereğince tarım kazançlarının gelir vergisi kapsamı dışında bırakılmasıyla ilgili ayrıntı için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, 03.06.1949, s. 763; **Resmî Gazete**, Sayı No: 7228, 9 Haziran 1949.

¹⁵⁴Kenan Bulutoğlu, **Türk Vergi Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976, s. 108.

¹⁵⁵Önder, **a.g.m.**, s. 120-121.

Hayvanlar vergisi uygulamasına gelince: 2897 sayılı Hayvanlar Vergisi Kanunu'nun 27 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen 5818 sayılı yasayla değişikliğe uğrayarak vergide indirimde gidildiği görülmektedir.¹⁵⁶ Buna göre Hayvanlar Vergisi hayvan başına merinos koyununda yılda 40; tiftik keçisinde 45; koyun ve kıl keçisinde 80 ve domuzda 150 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu vergiler at, katır, deve, eşek, sığır ve mandalar hariç yılda iki taksit halinde tahsil edilecektir.¹⁵⁷

5421 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 54. maddesinin 1. fıkrasına göre arazilerin kiraya verilmesinden elde edilen yüksek kazancın vergi olarak mükelleften tahsil edilmesi hususu üzerine bu imkândan yararlanan çiftçiler vergi yükümlülüğü kapsamına dâhil edilmiştir.¹⁵⁸

Bu nedenle, tarım sektöründe çalışanların yalnız Hayvanlar Vergisi ile Arazi vergilerinden ibaret bulunan vasıtasız vergileri ödeme yükümlülüğü olduğu nazarı dikkate alındığında bu sektörün vergi yükünün ne kadar az olduğu göze çarpar.¹⁵⁹

TABLO 3'te çeşitli faaliyet sektörleri içine dâhil edilerek oluşturulan gayri safi milli hâsılının yüzdesi olarak ödenen vasıtasız vergiler gösterilmiştir.

¹⁵⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 16, 20.01.1936, s. 171; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3215, 29 Ocak 1936; **Kastamonu**, 7 Nisan 1936, Sayı No: 3708; **Kastamonu**, 14 Nisan 1936, Sayı No: 3710; Hayvanlar vergisinin ayrıntısı için ayrıca bkz.: Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları**, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 176-177.

¹⁵⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 33, 27.07.1951, s. 897-898; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7874, 2 Ağustos 1951; **Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 310.

¹⁵⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, 03.06.1949, s. 773-774; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7228, 9 Haziran 1949; Mehmet Ali Erkmen, "*Zirai Kaynaklarımızın Vergisi*", **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 106.

¹⁵⁹Numan Kırac, "*Hükümet Programında Ziraat Politikamız*" ,**Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl :12, Haziran 1954, s. 164; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İ. F. Yayınları, İstanbul 1965, s. 542; Zirai Kazançların vergilendirilmesiyle ilgili geniş bilgi almak ayrıca bkz.: Haydar Kazgan, "*Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi*" , İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 14, S. 1-4,Yıl: Ekim 1952-Temmuz 1953, s. 178-201.

TABLO 3: Sektörler İtibariyle Vergi Yükü

Sektörler	Vergi Yükü (% Olarak)
Ziraat	1.78
Sanayi ve İnşaat	4.76
Ticaret	7.92
Ulaştırma	2.24
Hizmetler	12.05
Gayrimenkul İradı	8.20

KAYNAK: M. Orhan Dikmen; Kenan Bulutoğlu, “*Türkiye’nin İktisadi Gelişmesi ve Devlet Maliyesi*” , İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, Yıl: Ekim 1958- Temmuz 1959, s. 136; Cillov, **a.g.e.**, s. 541.

TABLO 3’de sektörler itibariyle verilen vergi yüküne bakıldığında, değerlerine göre en fazla vasıtasız vergiyi % 12,5 oranıyla devlet sektöründe çalışanların ödediği görülmektedir. Buna karşın, sektörler arasında milli gelirdeki payı % 40’ın üzerinde bulunan tarım kesiminde bu vergi oranı, tarım kazançlarının gelir vergisi dışında tutulması nedeniyle % 1.78 oranıyla diğer sektörlerden en düşük seviyede yerini almıştır.¹⁶⁰

Tarımsal kazançların gelir vergisi kapsamına alınması 31 Aralık 1960 ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu’yla Milli Birlik Komitesi zamanında gerçekleşmiştir.¹⁶¹

C. Toprak Mülkiyeti Politikası

1.Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları

1945 yılının ortalarına doğru CHP hükümeti tarafından TBMM’ne getirilen toprak kanunu tasarısı, tartışmaları da beraberinde getirerek Türk siyasal yaşamında kalıcı etkileri görülecek olan büyük çalkantılara neden olmuştur.¹⁶² Adnan Menderes başta olmak üzere, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteşe gibi büyük arazi sahiplerinin tasarıya gösterdikleri ısrarlı muhalefete rağmen tasarı 11 Haziran 1945

¹⁶⁰M. Orhan Dikmen; Kenan Bulutoğlu, “*Türkiye’nin İktisadi Gelişmesi ve Devlet Maliyesi*” , İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, Yıl: Ekim 1958- Temmuz 1959, s. 118.

¹⁶¹TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C. 43, 31.12.1960, s. 449; Bulutoğlu, **a.g.e.**, s. 108; Cillov, **a.g.e.**, s. 542.

¹⁶²Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 254; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Devirden Devire**, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 311-312.

tarhinde 4753 sayılı yasayla kabul edilerek yürürlüğe konmuştur.¹⁶³ Bu kanunun öncelikli amacı, Türkiye’de toprağı bulunmayan veya yetmeyen çiftçilerle, çiftçilik yapmak isteyenleri, aileleriyle birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde toprak sahibi yapmaktır. Kanunun ikinci öncelikli amacı, kendilerine arazi temin edilenlerle, yeter miktarda arazisi bulunup üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi ve canlı ve cansız demirbaş verilerek ülke topraklarının sürekli olarak işlenmesini temin etmektir.¹⁶⁴

Bu kanun, Türkiye’de tam verimle çalışacak küçük işletmelerin ve köylü ocaklarının kurulmasına önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşüncesiyle büyük bir devrim olarak kabul görmüştür.¹⁶⁵ Kanunun uygulanması sadece topraksız köylülerin değil, bütün memleket halkının refahına doğru en kuvvetli atılmış adımlardan biri sayılmıştır.¹⁶⁶ Ayrıca, toprakların gereğinden fazla büyümesine veya parçalanarak küçülmesine engel olması bakımından da, bu kanun manidar bulunmuştur.¹⁶⁷

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun (ÇTK) 63. maddesi gereğince Tarım Bakanlığı’na hazırlanmış ve Danıştay’ın incelemesinden geçirilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü Bakanlar Kurulu’nun 20 Mayıs 1947 tarihli toplantısında karara bağlanarak yürürlüğe konulmuştur.¹⁶⁸

Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, *Ulus* gazetesine verdiği bir demeçte “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun (ÇTK), hemen uygulanacağı bölgelerin Bakanlar Kurulunca Tire, Şarköy, Antalya, Serik ve Eskişehir olarak

¹⁶³Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950**, Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 353.

¹⁶⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6032, 15 Haziran 1945; Ragıp Ziya Mağden, “*Milli İstihsal, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bazı Hükümleri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948, s. 12; **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 33, Yıl: 22, 9 Şubat 1945, s. 187; **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 42, Yıl: 22, 16 Haziran 1945, s. 331; Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 348-349; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 468; Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, Der Yayınları, İstanbul 1983, s. 549-550.

¹⁶⁵Nurettin Aral, “*Toprak Dağıtım Kanunu Hakkında*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 34, Yıl: 22, 25 Şubat 1945, s. 203; Ahmet Salih Korur, “*Uygulama Bakımından Toprak Kanununun İncelenmesi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 3; Baki Tümtürk, “*CHP’nin Devrimci Bir Başarısı da Toprak Kanundur*”, **Birlik**, 18 Temmuz 1946, Sayı No: 255.

¹⁶⁶Kadri Oğuz, “*Köylü ve Toprak*”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 3.

¹⁶⁷Nurettin Aral, “*Toprak Dağıtım Kanunu Hakkında*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 34, Yıl: 22, 25 Şubat 1945, s. 204.

¹⁶⁸**Köy Postası**, S. 32, Yıl: Aralık 1946, s. 11.

belirlendiğini” söylemiştir.¹⁶⁹ Bakan ayrıca, toprak dağıtma komisyonlarının işe başlaması dolayısıyla tarım teşkilatına gönderdiği bir tamimde de şu ifadelerle yer vermiştir: “Bakanlığımızın veteriner, orman ve tarım teşkilatıyla her türlü müesseselerine bağlı memur ve elemanları, toprak kanununu kolaylıkla yerine getirebilme konusunda her fırsattan yararlanarak ve her yerde halkımızı doğrudan doğruya bu devrimci büyük iş ile ilgili aydınlatacak ve işlerin düzeninde yürümesi için delalet ve rehberlikte bulunacaklardır”.¹⁷⁰

Cumhurbaşkanı İnönü milletvekili seçimleri münasebetiyle 17 Temmuz 1946 tarihinde ulusa yayınladığı bildiride ÇTK ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Toprak Kanunu, bugün, bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindedir. Esasen gerek geniş, gerek dar topraklı bölgelerde arazi kamulaştırılırken, sahibine yeter miktarda arazi bırakılacağı gibi, mahalli imkân ve şartlara göre gerekli tesisleri ve donatımı bulunan arazi de kanunca göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber vatandaşları, çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı, olarak çalıştırılan bazı politikacılarımız, çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimaliyle, bizi affetmemişlerdir. Memleketin büyük dâvasını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibini, Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları, bize karşı ayaklandırmazdık. Biz, dâvanın, milletimiz için selâmet çaresi olduğunu biliyoruz ve büyük arazi sahibi birçok vatandaşlarımızın sağduyusuna ve milletseverliğine güveniyoruz.”¹⁷¹

“Eskişehir’de bir yerli köy bilirim ki, ne vakit kurulduğunu köy içinde bilen yoktur ve bütün köy bir çiftlik sahibinin mülküdür. Yine Eskişehir’de bir muhacir köyü bilirim ki, kurulalı yetmiş sene olmuştur ve bugüne kadar bir dönüm toprakları yoktur. Bu misalleri, birçok illerimizde sayabilirim. Hem memlekette esaslı ıslahat davacısı olmak, hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak, partimiz için imkânı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız. Bu, bizim ana dâvamızdır. Bu uğurda uğrayacağımız tarizlere şerefle göğüs

¹⁶⁹Hamdi Olcay, “Günler Boyunca” , **Ülkü**, C. 10, S. 113, Yıl: 1 Haziran 1946, s. 23; Antalya, Aydın, Denizli, Erzincan, Eskişehir, Kırklareli ve Malatya illerinin bütün ilçelerinde vakfa, belediyelere ve özel idarelere ait toprakların Tarım Bakanlığı’nca tespit edilenlerinin kamulaştırılarak dağıtılması 12.12.1947 tarih ve 3/6725 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 115-Dosya No: 78-Sıra No: 4.

¹⁷⁰**Köy Postası**, S. 27, Yıl: Haziran 1946, s. 5.

¹⁷¹**Ülkü**, C. 10, S. 116, Yıl: 18 Temmuz 1946, s. 2; **Birlik**, 20 Temmuz 1946, Sayı No: 256.

gereceğiz.”¹⁷² Bu bildirin 4753 sayılı kanunun aleyhinde oluşturulmaya çalışılan propagandaları boşa çıkardığı görülmektedir.¹⁷³

ÇTK'nun kabul edildiği 11 Haziran tarihini müteakip ilk Pazar günü, 4760 sayılı kanun gereği, her yıl toprak bayramı olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁴ Bu tarihten bir yıl sonra 15 Haziran 1947 Pazar gününden itibaren başta Malatya ili ve çevresi olmak üzere Türkiye'nin muhtelif bölgelerinde ÇTK uygulanmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Bu uygulamayla birlikte 1947 yılından 1950'e kadar üç yıllık sürede 1.463.833 dönüm arazi dağıtımı gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁶ Bu dağıtım miktarıyla İnönü'nün ÇTK'nun uygulanmasına muhalefet edenlere karşı ne kadar kararlı olduğunu göstermiştir.

4753 sayılı ÇTK'nun 1950 genel seçimleri öncesinde, 22 Mart 1950 tarih ve 5618 sayılı yeni bir yasa ile önceki yasaya göre, büyük toprak sahipleri lehine bazı düzenlemelere gidilmiştir.¹⁷⁷

DP döneminde toprak reformu çalışmalarına hız verilerek bu çalışmalara yeni bir boyut kazandırıldığını bu dönemde yapılan uygulamalardan anlıyoruz. Topraksız köylüyü topraklandırma sorunu DP hükümetinin ciddiyet ve samimiyetle ele aldığı konulardan biri olmuştur.¹⁷⁸

¹⁷²Ülkü, C. 10, S. 116, Yıl: 18 Temmuz 1946, s. 2; **Birlik**, 20 Temmuz 1946, Sayı No: 256.

¹⁷³Cevat Dursunoğlu, “İnönü'nün Seçim Beyannamesi” , **Ülkü**, C. 10, S. 116, Yıl: 18 Temmuz 1946, s. 5.

¹⁷⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 27, 15.06.1945, s. 723; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6033, 16 Haziran 1945; **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 10, Yıl: 2, Temmuz 1948, s. 35; Topraksız Çiftiyi Topraklandırma Kanunu'nun 1. yıl dönümü münasebetiyle kutlanan bayram törenlerinin ayrıntısı için bkz.: M. Necati Öngay, “Halkevlerimizde” , **Ülkü**, C. 10, S. 115, Yıl: 1 Haziran 1946, s. 22.

¹⁷⁵Ahmet Salih Korur, “Uygulama Bakımından Toprak Kanununun İncelenmesi” , **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 3; **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 14; 4753 sayılı Çiftiyi Topraklandırma Kanunu'nun 62. maddesi uyarınca Ankara ili içerisinde toprak dağıtımı 28 Şubat 1947 tarih ve 3/5506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 113-Dosya No: 17-Sıra No: 7; Ayrıca Ankara, İstanbul, İzmir Niğde ve Manisa illerinde vakfa, Özel İdarelere ve Belediyelere ait arazilerin kamulaştırılarak dağıtılması Bakanlar Kurulunun 11.09.1947 tarih ve 3/6376 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 114-Dosya No: 60-Sıra No: 15.

¹⁷⁶Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, 1946-1960**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 341; Lewis, **a.g.e.**, s. 468.

¹⁷⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 22.03.1950, s. 1301-1309; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7467, 27 Mart 1950; 5618 sayılı kanunun ayrıntıları için ayrıca bkz.: **Ziraat Dünyası**, S. 3, Yıl:1, Nisan 1950, s. 19-25.

¹⁷⁸Kadri Oğuz, “Köy Kalkınma Davamız, Topraksız Köylü” , **Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 3; Dede'den kalma toplam 40.000 dönüm araziye sahip olan DP lideri Adnan Menderes'in de bir kolu Çine Çayı ile Menderes Nehri arasındaki kalan takriben 3500 dönümlük arazisi hariç tamamını bağış ve uzun vadeli satışla Aydın'ın Çakırbeyli köylülerine devretmiştir. Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 22.

DP hükümeti iktidara gelir gelmez önceki hükümet tarafından ÇTK kapsamında dağıtılan toprak miktarının yetersiz olduğunun farkına varmıştı. Kasım ayının 1'i ile 15'i arasında yapılan 1950 yılı tarım sayımlarına göre; Türkiye'de toprak sahibi olan ailelerin sayısı 2.879.477 iken hala toprağı bulunmayan ailelerin sayısı 1.019.509'u buluyordu.¹⁷⁹

Hane halkı sayımlarına göre toplam köylü ailelerinin sayısı 2.732.391'dir. Bunlardan çiftçi olanların sayısı 2.322.391'dir. Çiftçi olmayan ailelerin sayısı ise 410.000'dir.¹⁸⁰

TABLO 4'de 1950 tarım sayım sonuçlarına göre çiftçi ailelerinin toprak tasarruf tiplerine göre dağılımı verilmiştir.

TABLO 4: Çiftçi Ailelerinin Toprak Tasarruf Tiplerine Göre Dağılımı

Toprak Tasarruf Tipleri	Aile Sayısı	Oran(%)
Mal Sahibi	1.686.143	72.6
Yarı Mal Sahibi	498.838	21.5
Kiracı	14.815	0,6
Yarıcı	57.161	2,5
Marabacı	9.734	0.4
Diğer	4.759	0.2
Belli Olmayan	3.225	0.1
Toplam	2.274.675	97.9
Hayvancılıkla Uğraşanlar	<u>47.716</u>	<u>2.1</u>
GENEL TOPLAM	2.322.391	100.0

Kaynak: DİE, **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No: 371, Ankara 1956, s. 122; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 238; DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 90; Reşat Aktan, **Türkiye İktisadı**, C. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968, s. 142; Cillov, **a.g.e.**, s. 179.

TABLO 4'de 1950 ziraat sayım neticelerine göre, toprağı olan işletmelerin % 73'ü kendi arazilerine sahipken, % 22' si işlettikleri toprağın bir kısmına sahiptir, bir kısmını da kiralamıştır. Buradan, zirai işletmelerin bilhassa ferdi mülkiyet esası üzerine kurulmuş olduğu anlaşılıyor.

¹⁷⁹DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 89.

¹⁸⁰DİE, **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No: 371, Ankara 1956, s. 122.

TABLO 5’de 1950 sayım bulgularıyla yapılmış 1952 Sonbahar Anketine göre köylerdeki çiftçi ailelerin hektar cinsinden işledikleri toprak alanları, işleyen ailelerin sayısı ve işlenen alanın yüzde olarak oranları gösterilmiştir.

TABLO 5: Köylerde Çiftçi Ailelerinin İşledikleri Toprak Miktarları

İşletme Alanı (Dönüm)	Aile Sayısı	Oranı (%)	İşlenen alan (Hektar)	Oran (%)	İşletmelerin Ortalama Sahası (Hektar)
1-20	772.800	30.57	836.100	4.30	1.10
21-50	797.400	31.60	2.789.820	14.30	3.50
51-75	336.000	13.30	2.096.760	10.80	6.20
76-100	216.000	8.60	1.915.200	9.90	8.90
101-150	168.000	6.70	2.108.460	10.80	12.40
151 -200	91.800	3.50	1.648.440	8.50	18.20
201-300	67.800	2.60	1.711.740	8.80	25.10
301-500	39.600	1.57	1.519.920	7.80	39.90
501-700	16.800	0.67	1.014.540	5.2	59.50
701+	<u>21.600</u>	<u>0.89</u>	<u>3.810.960</u>	<u>19.60</u>	<u>181.60</u>
TOPLAM:	2.527.800	100.00	19.451.940	100.00	7.70

Kaynak: DİE, **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No : 371, Ankara 1956, s. 124; Cillov, **a.g.e.**, s. 177; DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 91.

TABLO 5’de belirtildiği üzere, 2.527.800 çiftçi ailesinden 700 dönüm ve üzerinde büyük işletmelere sahip toplam ailelerin % 0.89’u ekilen toprakların ortalama % 19.60’sını kullanırken buna karşın 100 dönümden az küçük işletmelere sahip toplam ailelerin % 87.07’si ülkenin ancak % 39,3 oranında topraklarını işletmektedir. Bu tablo Türkiye’de 1950 yılları başlarında adaletsiz bir toprak dağılımına işaret etmektedir

Gerek toprak dağılımındaki adaletsizliğin yaygınlaşması, gerekse köylerde oturduğu halde yeteri oranda toprak sahibi olmayan birçok ailenin var olması, dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in çiftçiyi topraklandırma konusunu Birinci Hükümet Programı kapsamına alarak daha emniyetli, pratik ve çözüme gidici çalışmaları başlatmasına yol açmıştır.¹⁸¹ Bunun için, gerek toprak ve iskân işlerinin ivedilikle çözüme kavuşması ve gerekse kurumlardaki işleyişin sağlıklı bir düzeye

¹⁸¹Sükan, **a.g.e.**, s. 9.

erişmesi için DP hükümeti, 20 Mart 1951 tarihinde, 5613 sayılı Kanunu kabul ederek İskân ve Toprak İşleri Genel Müdürlüklerini, Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü adı altında birleştirmiş ve Tarım Bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlük haline getirmiştir.¹⁸² Beş ay sonra da, 10 Ağustos 1951 tarih ve 5840 sayılı Kanunla genel müdürlüklerin bağlı olduğu bakanlıklarda değişikliğe gidilerek Adalet Bakanlığı'na bağlı olan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ile Tarım Bakanlığı'na bağlı Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü tek bir çatı altında başbakanlığa bağlanmıştır.¹⁸³

DP hükümetinin toprak dağıtımı ve tapulama işlerine verdiği önemi Menderes'in 3. Hükümet Programı'ndaki şu ifadelerinden anlıyoruz; “...*Toprak tevzi ve tapulama işlerine gelince: Bu işlerde son dört yıl zarfında elde edilmiş bulunan ve iktidarımızdan önceki devrelere nazaran 12 misli bir hacim ifade eden büyük başarılar, Büyük Meclis’çe 9. devrede kabul edilen kanunlar ve yapılan bazı tadillerden de istifade olunarak hızlandırılacağı gibi, metot değişiklikleri ve idarelerin tetkik cihazlarla teşhizi sayesinde daha süratli ve daha müspet neticeler alınacağı şüphesiz bulunmaktadır.*”¹⁸⁴

Menderes 4. Hükümet Programı'nda da çiftçiyi topraklandırma meselesinden kısaca bahisle, ihtiyacı olan çiftçiye toprak dağıtımı işinin bir kaç kat artırılması zaruretini dile getirmiştir. Bu noktadan hareketle, toprak komisyonlarının sayısının da artırılmasının gerekliliğini savunmuştur.¹⁸⁵

DP yönetimi, 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul ettiği 6603 sayılı Yasayla 4753 sayılı ÇTK'nun 41 ve 43. maddelerine yeni fıkralar eklemiş, geçici 45. maddede tadilat yaparak 55. maddeyi de tamamen yürürlükten kaldırmıştır. Bu yasa ile, 4753 sayılı yasanın 41. maddesine yapılan eke göre; “*Lüzum görülen bölgelerden topraksız ya da yeter derecede toprağı bulunmayanlarla topraksız duruma düşecek olan çiftçi ailelerine birinci fıkra hükümleri dışında ve muvafık görülecek yerlerde, istekleri üzerine norm dâhilinde toprak verilebilir*” ibaresi yer alırken; 43. maddeye

¹⁸²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 20.03.1950, s. 1240; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7465, 24 Mart 1950.

¹⁸³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 33, 10.08. 1951, s. 970; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7885, 15 Ağustos 1951; **Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 316.

¹⁸⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31-32; Arar, **a.g.e.**, s. 271; Sükan **a.g.e.**, s. 177.

¹⁸⁵Sükan, **a.g.e.**, s. 269.

yapılan ekle, “Ancak elden çıkarılan toprak geçimini sağlamayacak miktarda olduğu takdirde bunlara da toprak verilir.” ibaresi eklenmiştir. 45. madde de yapılan değişiklikte, istimlâk edilecek gayrimenkullerin bedellerinin Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü bütçesinden nasıl ödeneceği açıkça belirtilmiş ve 4753 sayılı kanunun 55. maddesi ise tamamen kaldırılmıştır.¹⁸⁶

TABLO 6’da ÇTK gereğince 1950-1959 yılları arasında borçlandırma bedeli karşılığında yerli halka dağıtılan dönüm cinsinden arazi miktarları verilmiştir.

TABLO 6: ÇTK Gereğince Yerli Halka Dağıtılan Arazi Miktarları (1950-1959)

Yıllar	Dağıtılan Arazi	Topraklandırılan Aile Sayısı	Dağıtım Yapılan Köy Sayısı	Borçlandırma Bedeli(TL)	Köy Hükmi Şahsiyeti Adına Tahsis Edilen Mera
1950	820.194	18.589	333	7.391.648	422.196
1951	1.031.685	19.034	333	5.610.301	1.074.311
1952	1.661.222	39.198	487	13.463.618	1.265.491
1953	2.097.854	39.243	508	17.292.395	1.193.228
1954	2.423.802	43.490	475	20.871.586	1.004.451
1955	1.809.093	36.015	354	22.018.548	1.090.874
1956	1.945.526	35.491	339	26.396.877	1.382.130
1957	1.528.890	29.761	310	18.037.940	1.461.006
1958	1.483.265	33.484	586	26.641.654	1.657.497
1959	1.259.056	27.756	360	23.841.328	1.442.570

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 250.

TABLO 6’da 1950 yılında 333 köyde 18.589 aileye 820.194 dönüm arazi dağıtılırken; 1951’de 333 köyde 19.034 aileye 1.031.685 dönüm; 1952’de 487 köyde 39.198 aileye 1.661.222 dönüm; 1953’de 508 köyde 39.243 aileye 2.097.854 dönüm ve 1954’de 475 köyde 43.490 aileye 2.423.802 dönüm toprak dağıtılarak dağıtımda bu yıl zirve yapmıştır. 1954 yılından sonrada DP hükümeti tarafından toprak dağıtımı azalarak devam etmiştir. 1955 yılında 354 köyde 36.015 aileye 1.809.093 dönüm toprak dağıtılırken; 1956’da 339 köyde 35.491 aileye 1.945.526 dönüm; 1957’de 310

¹⁸⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 20.05.1955, s. 1061; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9013, 27 Mayıs 1955.

köyde 29.761 aileye 1.528.890 dönüm; 1958'de 586 köyde 33.484 aileye 1.483.265 dönüm ve 1959'da 360 köyde 27.756 aileye 1.259.056 dönüm toprak dağıtılmıştır.

Böylece, 1950 yılından 1959 yılına kadar 10 yıl süre zarfında toplamda 4.085 köyde 322.061 aileye 16.0605.87 dönüm arazi dağılmıştır. Ayrıca, bu ailelere köy hükmi şahsiyeti adına 11.993.754 dönüm mera arazisi tahsis edilmiştir.

Sonuç itibariyle, DP yönetiminin ÇTK'nun uygulanmasında her bir köye ortalama 3.931 dönüm arazi tahsis ederken, bu köylerde yaşayan her bir aileye ortalama 50 dönüm arazi verdiğini görmekteyiz. DP yönetiminin, kendinden önceki ve sonraki iktidarlar döneminde toprak dağıtım miktarlarının zamanında yapılan toprak dağıtım miktarlarından az olması ve bu alanda kısmi bir başarı göstermesine rağmen, çiftçiye verdiği toprak miktarı halkın ihtiyacının altında kalmıştır.¹⁸⁷

İskân Kanununa göre göçmenlere de arazi dağıtılmıştır. 1950 yılında 471 aileye 18.928 dönüm arazi verilirken; 1951'de 12.380 aileye 584.223; 1952'de 3.810 aileye 189.889; 1953'de 2.327 aileye 159.795; 1954'de 1.446 aileye 112.526 ve 1955'de 1.009 aileye 58.802 dönüm toprak verilmiştir. Arazi dağıtımına 1956 yılından sonra da ara verilmemiş azalarak devam etmiştir, 1956 yılında 897 aileye 30.084 dönüm arazi verilirken 1957'de 392 aileye 18.987; 1958'de 399 aileye 20.906 ve 1959 yılında 409 aileye 39.155 dönüm arazi verilmiştir. Böylece, 1950'den 1959 yılına kadar toplam 23.540 göçmen aileye 1.233.295 dönüm arazi verilmiştir.¹⁸⁸

Toprak dağıtımında bölgesel fark gözetilmezken dağıtılan arazi genellikle hazine toprağı olduğundan entansif tarım (yoğun tarım) yapılan arazinin az olduğu, devlet arazisinin olmadığı Karadeniz Bölgesi kıyılarında fazla dağıtım yapılamadı.¹⁸⁹

¹⁸⁷DP hükümetinden sonraki toprak dağıtım miktarları için bkz.: DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 580, Ankara 1969, s. 180; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1971**, Yayın No: 670, Ankara 1973, s. 195.

¹⁸⁸DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 250; Ayrıca bkz.: **Zafer Gazetesi**, 29 Aralık 1954, Sayı No: 2156.

¹⁸⁹Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 175; Çağlar Keyder, "*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*", 1946-1960, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 169; ÇTK kapsamında toprak komisyonlarınca 1951-1960 yılları arasında dağıtılan toprak miktarları için ayrıca bkz.: Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 65.

Ayrıca, 1950 yılının ilk yarısına kadar 17 toprak komisyonu faaliyette iken 1952 yılında bu sayı 64'e, 1955'te ise 42 ilde 77'ye çıkarılmıştır.¹⁹⁰

Toprak dağıtımı 1950 yılına kadar ortalama senede 160 bin dönümü aşmazken, DP hükümetinin bu işe verdiği büyük önem sayesinde bu artış her yıl kat be kat artarak devam etmiştir.¹⁹¹ Önceki yıllarda bir dönüm arazinin dağıtım maliyeti 8-10 TL arasındayken bu bedel 2 TL'ne kadar indirilmiştir.¹⁹² Ayrıca, çiftçilerin kendi vasıtalarıyla açamayacakları kadar oturmuş ham topraklar tarım teşkilatının elinde bulunan traktör grupları vasıtasıyla açılarak dağıtılmıştır.¹⁹³

DP döneminde hızla uygulanan toprak reformu çalışmaları sayesinde çiftçi ailelerinin elindeki toprak mülkiyeti 1950 tarım sayım sonuçlarına göre değişmiştir. Bu değişikliği 1963 yılında yapılan Genel Tarım Sayımı Örneklemeye Sonuçlarında görmek mümkündür.

1950 ve 1963 tarım sayımı sonuçları mukayese edildiğinde, ortaya çıkan sonuçlar küçük işletmelerinin sayısının, daha çok büyük işletmelerin parçalara ayrılmasıyla arttığı şeklindedir.¹⁹⁴ 1963 sayımına göre toplam 3.514.476 aileden 308.899'u topraksız köylüdür.¹⁹⁵

¹⁹⁰TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 1.11.1952, s. 9-10; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 1.11.1955, s. 9; **Zafer**, 16 Temmuz 1955, Sayı No: 2351; Erzurum 23 Numaralı Toprak Komisyonu'nun 1950 yılı Erzurum ilçelerindeki faaliyetleri için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 100-Dosya No: 616-Sıra No: 1; Tarım Bakanlığı toprak komisyonlarınca 1950 yılında vilayetler itibariyle dağıtılan arazi miktarları hakkında bilgi almak için bkz.: **Ziraat Dünyası**, S. 12, Yıl: 1, Ocak 1951, s. 9-10.

¹⁹¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 1.11.1953, s. 7; DP iktidarının Polatlı'nın Sazılar köyündeki 54 çiftçi ailesine toprak dağıtımının yarattığı memnuniyet dolayısıyla bu 54 aile adına Turan Altıntaş tarafından Adnan Menderes'e çekilen teşekkür telgrafi için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 19-Dosya No: 107-Sıra No: 17.

¹⁹²Albayrak, **a.g.e.**, s. 343.

¹⁹³TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 1.11.1952, s. 10; **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 7.

¹⁹⁴Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 97; Tarım işletmelerinin 1950 ve 1963 yıllarında dağılımının karşılaştırılması için bkz.: Yakup Kepenek; Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 99.

¹⁹⁵DİE, **1963 Genel Tarım Sayımı Örneklemeye Sonuçları**, Yayın No: 477, Ankara 1965, s. 2; Makal **a.g.e.**, s. 98; Türkiye'de toprakların köylü aileler arasında dağılımı ile ilgili bilgi almak için ayrıca bkz.: Sadun Aren, **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 170; 1963 yılı istatistiklerine göre Türkiye'de ekilen topraklar bağ bahçe dahil 26.120.000 hektar olarak verilmesine karşılık eksik beyandan ötürü 1963 genel tarım sayımı örnekleme sonuçlarında bu miktar 17.142.000 hektar olarak gösterilmiştir. Yani, 1963 genel tarımı örnekleme sonuçlarına 8.978.000 milyon hektar toprak sokulmamıştır. Diğer bir ifadeyle ekili alanların % 52,37'si sayım sonuçları dışında kalmıştır. Bu hatalardan dolayı, 1963 tarım sayımını 1952'deki ile sağlıklı bir şekilde karşılaştırmak mümkün olamamaktadır. Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 105-106; **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 197-218.

Bu rakamlar yüzde olarak hesaplandığında, toprağı olan toplam aile sayısı % 91.21 iken, toprağı olmayan aile sayısı % 8.79, oranında yer almıştır.

D. Tarımsal Eğitim ve Araştırma Faaliyetlerinde ve Örgütlenmedeki Gelişmeler

1.Tarım Alanında Kurulan Eğitim Müesseseleri ve Faaliyetleri

Tarımsal eğitim ve araştırma faaliyetleri 1926 yılına kadar Osmanlıdan kalma usullerle devam ettirilmiş, bu tarihten sonra, 1927 yılında kabul edilen, 1109 numaralı Kanunla, Ziraat ve Baytar Enstitüleriyle Âli Mektepleri Tesisine ve Ziraat Eğitiminin Islahına karar verilmiştir. Bu kanunla, Osmanlıdan kalma okulların beş yıl içinde kapatılması ve yerlerine Ziraat ve Baytarî Enstitüleri ile Âli Ziraat ve Baytar Mektepleri kurulması için Ziraat Vekâleti'ne yetki verilmiştir. Kapatılan okulların öğretmen ve öğrencileri çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. 1930'lu yıllarda tarım eğitimi yeniden ele alınarak, yeniden örgütlenme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, Orta Ziraat Mektepleri ve Yüksek Ziraat Mektebi kurulmuştur. Daha sonra Almanya'dan Profesör Geheimrat Falke getirilerek, yeni düzenlemeler yapılmış ve Yüksek Ziraat Mektebi, Yüksek Ziraat Enstitüsü haline getirilmiştir. Tarım Üniversitesi niteliğindeki bu enstitü ziraat, ziraat sanatları, tıbbi ilimler, veteriner ve orman fakültelerinden oluşuyordu. Bu enstitünün kurulmasındaki amaç, Türkiye'nin ziraat, orman ve veterinerlik alanındaki sorunlarını çözmek ve ilerlemesini sağlamaktı. Almanya'dan Hitler rejiminden kaçan bilim adamlarının görev alması ile Enstitü Türkiye'ye büyük yenilikler getirdi. Bahsedilen 1930'lu yıllarda ve sonrasında ziraat eğitiminin yükseköğretim düzeyinde örgütlenmesine ağırlık verilmiştir.¹⁹⁶ Bu girişimler de, tez çalışmamıza konu olan 1950-1960 dönemi için önemli bir zemin ve tecrübe hazırlamıştır.

DP döneminde Ziraat Vekâletine bağlı olarak faaliyet gösteren üniversite seviyesi altında, lise düzeyindeki ziraat okulları, amaçlarına ve seviyelerine göre üç

¹⁹⁶1923-1950 döneminde ziraat eğitimi konusunda geniş bilgi için bkz. Mehmet Kayıran, **Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde, 1995 Doktora Tezi, s. 63-66.

grup altında toplanmış bulunmaktadır. 1. Bölge Ziraat Okulları, 2. Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları, 3. Ziraat Makinist Okulları.¹⁹⁷

a. Bölge Ziraat Okulları:

Orta öğretim statüsünde yer alan Bölge Ziraat Okulları, tarım mesleğinde teorik ve pratik bilgiye sahip, çeşitli amaçlarla kurulan işletme ve teşekküllerde çalışabilecek elemanları yetiştirmek, bölgenin özelliğine göre araştırma yapmak, kısa ve uzun süreli kurslar açmak, çevreye örnek olabilecek tarım faaliyetine ve üretime katkıda bulunmak ve çevre çiftliklerine damızlık intikal ettirmek amacıyla kurulmuştur.¹⁹⁸

Öğretim süresi üç yıl olarak belirlenen bu okullara girecek öğrencilerde, Türk vatandaşı olması yanında, ortaokulu bitirmiş, 14 yaşın altında, 18 yaşın üstünde bulunmaması, bedeni sağlıklı ve yapılacak sınavı kazanmış olması, şartı aranmaktadır. Bu okullarda öğrenciler ücretli ve ücretsiz yatılı olarak okumaktadır. Ücretli yatılılar için yıllık ödenmesi gerekli miktar 800-850 liradır. Devlet namına burslu okuyan öğrenciler 5 yıllık zorunlu hizmete tabi tutulacağından bir taahhüt senedi vererek ileride Tarım Bakanlığı teşkilatında hizmete alınırlardı.¹⁹⁹

Bölge Ziraat Okullarında öğretim, pratik ve teorik olmak üzere aynı anda gerçekleştirilmiştir. Dersler genel bilgi ve meslek dersleri olmak üzere 2 ana grupta ele alınmıştır. Son sınıf öğretimi, kol tedrisatına göre tasnif edilerek tarla tarımı grubu, bahçe tarımı, zootekni ve tarım sanatları grubu adıyla gruplandırılmıştır. Öğrenciler son sınıfta bu kollardan birine girerek o kola ait konuları teorik ve pratik olarak çalışırken diğer kolları da yardımcı olarak alırlardı.²⁰⁰

Türkiye’de bu dönemde İstanbul, Bursa ve Adana olmak üzere 3 adet bölge ziraat okulu vardır.²⁰¹

¹⁹⁷Tahir Aydıngöz, “Türkiye’de Ziraat Öğretimi”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 178, Yıl: 18, Şubat 1959, s. 123; Tarık Rona, “Yurdumuzda Tarım Öğretiminin 127. Yıldönümü Vesilesiyle Bazı Düşünce ve Gerçekler”, **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973, s. 16.

¹⁹⁸Mağden, **Ziraat Öğretiminde 110 Yıl**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959, s. 103.

¹⁹⁹Aynı Yer

²⁰⁰Aynı Yer

²⁰¹Sait Tahsin Tekeli, “ Memleketimizde Ziraat Öğretimi” , **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 81; Mağden, **Ziraat Öğretiminde 110.Yıl...**, s. 103.

(1) İstanbul Bölge Ziraat Okulu

Bu okul, 1891 yılında Baytar Mektebi öğrencileriyle öğretim hayatına başladı.²⁰² 1892 yılında ziraatçı, baytar ve ormancı yetiştirmek için Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Âlisi adını alarak eğitim öğretimine devam eden bu kurum, baytar öğrencilerini iki yıl aradan sonra veteriner eğitimini almaları için İstanbul Sultanahmet'te açılan Baytar Yüksek Mektebine göndermiştir.²⁰³

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi adı altında faaliyet gösteren bu müessese, kısa sürede memleketin tarım ihtiyaçlarını karşılamış, ülkede ilk kimya, entomoloji (böcek bilimi) ve fitopatoloji (bitki hastalıklarını inceleyen bilim dalı) laboratuvarlarını kurarak yurt tarımına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ayrıca, memleketin hemen her alanda ilk tarım uzmanlarını, kimyagerlerini ve tarım işletmecilerini yetiştirmiştir.²⁰⁴

Cumhuriyet döneminde de etkinliğini devam ettiren bu müessese tarım eğitiminin ıslahı kanunu hükümleri gereğince 1 Temmuz 1928 yılında geçici olarak kapatılmıştır.²⁰⁵ İki yıl aradan sonra, 1930 yılında İstanbul Ziraat Mektebi adıyla 30 öğrenci olarak orta dereceli meslek okulu statüsünde yeniden öğretime açılmıştır.²⁰⁶

Okulun arazisi içerisinde yer alan Devlet Üretim Çiftliği, 7.173 dönümden ibaret olup 3.407 dönümü tarla, 160 dönümü ormanlık, 119 dönümü meyvelik ve bağ, 45 dönümü sebze bahçesi, 1.960 dönümü mera, 1.283 dönümü çayırılık geriye kalan 150 dönümü de, yollar, tavukhane, lojman ve tarıma elverişli olmayan arazi

²⁰²Turgut Yazıcıoğlu, “Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Memleketimizde Yüksek Ziraat Öğretiminin Tarihçesi”, **Kuruluşundan Yirmi Beşinci Yılında A.Ü. Ziraat Fakültesi**, Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara 1958, s. 6.

²⁰³Ziraat Vekaleti, **Öğretim Müesseseleri**, Güven Matbaası, Ankara 1990, s. 4; Süreyya Özek, “Ziraat Tedrisat İşini Neden Beceremedik”, **Türk Ekonomisi**, S. 133, Yıl: 12, Temmuz 1954, s. 204; Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, **1900-1950, Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 25; Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. 2, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, s. 475; Ayrıca bkz.: **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 193.

²⁰⁴Nedim Til, “Halkalı Ziraat Okulu”, **Başak**, S. 14-15, Yıl: Kasım, Aralık/ Ocak 1971, s. 9; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 5

²⁰⁵Yazıcıoğlu, “Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 5; Arif Akman, “Atatürk ve Tarımsal Öğretim”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 45-46; Toprak, **a.g.m.**, s. 25; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 27.

²⁰⁶Til, “Halkalı Ziraat Okulu”, **Başak**, S. 14-15, Yıl: Kasım, Aralık/ Ocak 1971, s. 9; Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 475; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 5; Aydıngöz, **a.g.m.**, s. 122.

teşkil etmektedir. Çiftlik içerisinde sığırcılık, koyunculuk, atçılık ve kümes hayvancılığı türünde çeşitli ırk ve sayıda canlı hayvan varlığı mevcuttur.²⁰⁷

Okulun 1958 yılı ile ilgili verilen öğrenci rakamları şöyledir: 1958 yılında 62'si paralı, 47'si parasız olmak üzere toplam 109 öğrenci okumaktadır.²⁰⁸ Okulu bitiren öğrenciler ziraat teknisyeni olarak Tarım Bakanlığı teşkilatında görev alabildikleri gibi, özel teşebbüsle de serbest çalışabilmişlerdir.²⁰⁹

(2) Bursa Bölge Ziraat Okulu

Ziraat ve Orman Ameliyat Mektebi adı altında 1891 yılında kurulan bu okul 9 yıl eğitim ve öğretimin ardından 1901 yılında orman bölümü ayrılarak *Ziraat Ameliyat Mektebi* adını almıştır.²¹⁰ 1930 yılında lise muadili bir meslek okulu haline getirilen ve daha sonraki yıllarda teknik imkânlar ve büyük yatırımlar sayesinde yaptığı gelişme hamleleriyle modern bir tarım okulu hüviyetini kazanan bu müessese, ülke tarımına 1959 yılına kadar 1.455 yetişmiş eleman kazandırmıştır.²¹¹

Öğretim dersanelerde, laboratuvarlarda ve okul arazisi üzerinde kurulan tarla tarımı, bahçe tarımı, zootekni ve tarım sanatları gibi dalları olan 4 şubenin çalışma alanlarında yapılmıştır. Okulda öğrencilerin eğitim faaliyetlerine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Bununla ilgili olarak konuşma yeteneğini geliştirmek için öğretici mahiyette konferanslar düzenlenmiştir. Ayrıca, bedenin gelişme yeteneğini artırmak için sporun güreş, futbol, voleybol ve basketbol branşları üzerinde çalışılmıştır.²¹²

Okulun yönetim kadrosunda müdür ve müdür muavini, eğitim kadrosunda fakülte mezunu ve çeşitli branşlarda ihtisaslaşmış 17 öğretmen yer almıştır.²¹³ Lise muadili olan bu okulun mezunları hayata atıldıklarında geniş bir iş sahası ile karşılaşmaktaydılar. Arazisi olanlar kendi işlerinde önder çiftçi, diğerleri ise Meteoroloji, Toprak Mahsulleri Ofisi, Zirai Donatım Kurumu, Şeker Fabrikaları Umum Müdürlüğü ve İnhisarlar Vekâleti bünyesinde hizmet görmekteydi.²¹⁴ 1958

²⁰⁷Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰⁸Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 105.

²⁰⁹Tataç, “ *Kültür Davalarımızdan Ziraat Üniversitesi*” , **Köy Postası**, S. 33, Yıl: 1929, s. 18; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 8.

²¹⁰Aydingöz, **a.g.m.**, s. 122; Zafer Toprak, **a.g.m.**, s. 25; **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış...**, s. 194.

²¹¹Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 10.

²¹²Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 12.

²¹³Özek, **a.g.m.**, s. 204.

²¹⁴Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 12-13; Mağden, **a.g.e.**, s. 30.

yılında okulun 59'u paralı 52'si parasız olmak üzere toplam 111 öğrenci mevcudu vardır.²¹⁵

Okulun ayrıca 2 büyük parçadan müteşekkil çeşitli amaçlar kapsamında kullanılan 1.780 dönüm arazisi ve bina varlığı bulunmaktaydı. Okul arazisi farklı tür ve sayıda hayvan varlığını da barındırmaktaydı. Burada yetiştirilen ürünler, şehirde açılan satış yerleri vasıtasıyla değerlendirilmiştir. Birçok faaliyetinin yanı sıra, muhtaç çiftçiye makine ve alet yardımı yaparak, tarlalarının sürülmesi ve tohumluklarının selektörden geçirilip ilaçlanmasını da temin eden Bursa Bölge Ziraat Okulu, ilaveten yetiştirdiği mevcut damızlıkları, imkân oranında çiftçiye intikalini de gerçekleştirmiştir.²¹⁶

(3) Adana Bölge Ziraat Okulu

1911 Yılında Vali Cemal Paşa tarafından *Ameliyat Ziraat Mektebi* olarak kurulan bu müessese, Adana'nın Fransızlar tarafından işgali dolayısıyla eğitimine ara vermesine rağmen 5 Ocak 1922 yılında şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun ardından eğitimine kaldığı yerden devam etmiştir.²¹⁷ 1930 yılında *Orta Ziraat Okulu* adını alan ancak lise seviyesine muadil bir duruma getirilen bu bölge ziraat okulunda, ilk yıl haftada 22 saat kültür, 14 saat mesleki ders; ikinci yıl haftada 11 saat kültür, 25 saat mesleki ders; üçüncü yıl ise 5 saat kültür, 31 saat mesleki ders okutulmuştur.²¹⁸ Okulda mesleki dersler, tarla tarımı, bağ-bahçe tarımı, tarım sanatları ve hayvancılık grupları adı altında toplanmıştır. 1958 yılı itibariyle 12 Ziraat Fakültesi mezunu öğretmen ile 5 idari yetkilinin görev yaptığı bu müessesede, 63'ü paralı, 57'si parasız olmak üzere toplam 120 öğrenci bulunmaktaydı.²¹⁹

Müessesenin yardımcı hizmet ve görevleri olarak; Çevre çiftçilerine iyi vasıflı tarla ve bahçe tarımıyla ilgili tohum, fide, fidan ve damızlık, küçük ve büyük baş hayvan vermek ve aynı zamanda çiftçilere tarımın uğraş alanlarıyla ilgili kısa süreli

²¹⁵Mağden, *Zirai Öğretimde 110. Yıl...*, s. 105.

²¹⁶Ziraat Vekaleti, *a.g.e.* s. 13-17.

²¹⁷Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, s. 18; Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru, 1921-1922*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 243.

²¹⁸Hamdi Unat, "Ziraatta Uzman ve Uzmanlık Okullarına İhtiyaç Vardır", *Ziraat Dünyası Dergisi*, S. 28, Yıl: 3, Mayıs 1952, s. 3; Yazıcıoğlu, *a.g.m.*, s. 5.

²¹⁹Ziraat Vekaleti, *a.g.e.*, s. 18-22; Mağden, *Zirai Öğretimde 110. Yıl...*, s. 105.

kurslar açmak gelir. Adana Bölge Ziraat Okulu'nun tapu kayıtlarına göre 1.274 dönüm arazisi ve çeşitli vasıfta bina varlığı bulunmaktaydı.²²⁰

b. Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları

Tarım Bakanlığı, tarımsal yapının çabucak değiştirilip kuvvetlendirilmesi ve köylüleri geri iş tekniğinden ve elverişsiz işletme metotlarından kurtarmak amacıyla yerinde bir kararla, *Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okullarını* kurmuştur.²²¹ Bu okullar, İstanbul'da Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu, Mersin'de Alata Teknik Bahçivanlık Okulu, Konya'da Konuklar Teknik Ziraat Okulu, Niğde'de Koçaş Teknik Ziraat Okulu, Amasya'da Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu ve Manisa'da Beydere Teknik Ziraat Okulu adı altında tesis edilerek sayıları altıyı bulmuştur.²²² Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları, Amerikan Tarım Bakanlığının Extensiyon Servisinden (fenni buluşları halka yayma teşkilatı) esinlenerek şehir dışında yaşayan vatandaşların bilgilerini artırmak ve yaşayış seviyelerini yükseltmek gayesini güden bir nevi halk eğitimi anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.²²³

Bu okulların kurulmasında Amerikan eğitim sisteminin etkisiyle Amerikalı tarım uzmanlarının tavsiyeleri göz ardı edilemez. Zira, Amerikalı tarım uzmanları, Türk gençlerinin yabancı ülkelere gönderilerek tarım alanında profesör ve uzman, yetiştirilmesi eğitim sürecini zaman alıcı ve masraflı bulduklarından, bunun yerine kısa sürede bir ziraat dalında staj görerek tarım bilgisini doğrudan köylülerin ayağına götürebilecek bir gençliğin ülkelerinde yetiştirilmesini tavsiye ediyorlardı.²²⁴

2 yılı uygulamalı, bir yılı staj olmak üzere toplam 3 yıl süreyle eğitim veren bu kurumlara öğrenci olarak girebilmenin şartları şu şekilde belirlenmiştir. Türkiye

²²⁰Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 18-21.

²²¹Hakkı Yıldız, " *Teknik Ziraat Okullarının Zirai Hamlemizdeki Önemi*" , **Ülkü Dergisi**, S. 111, C. 10, Yıl: 1 Mayıs 1946, s. 17 ; Özek, **a.g.m.**, s. 205.

²²²Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 6; Mağden, **Ziraat Öğretiminde 110. Yıl...**, s. 105.

²²³Numan Kıraç, " *Çiftçilere Teknik Ziraat Bilgisinin Ulaştırılması*" , **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 111; Bu okulların dışında çiftçilerin görgü ve bilgilerini artırmak için Teknik Ziraat Müdürlükleri uhdesinde çeşitli zirai filmlerin geceli gündüzlü gösterimi yapılmıştır. Melez mısır, çayır otları, renkli numune çiftlikleri, köy traktörleri ve koyunculuk konularında gösterilen bu filmler halk tarafından büyük bir ilgi görmüştür. **Yeni Kastamonu**, 7 Ocak 1960, Sayı No: 673.

²²⁴Özek, " *Ziraat Bilgilerini Köylünün Ayağına Götürmek*" , **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 173.

Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 5 sınıflı ilkokul mezunu olmak, 16 yaşından büyük olmamak, sağlıklı olmak ve giriş sınavını kazanmış bulunmak.²²⁵

Teknik Bahçivanlık Okullarında: Bağcılık, meyvecilik, sebzeçilik, süs nebatları, küçük ehli hayvanlar, hayvancılık, tarla ziraatı, ziraat sanatları, köylü el sanatları, ev ekonomisi branşlarında öğretim yapılmaktaydı. Buna karşılık Teknik Ziraat Okullarında: tarla ziraatı, bahçe ziraatı, hayvancılık, küçükbaş ehli hayvanlar, ziraat sanatları, köylü el sanatları ve köylü ekonomisi alanında, teknik bahçivanlık okullarında olduğu gibi bazı benzer branşlarda öğretim yapılmaktaydı.²²⁶

Bu okullarda öğretim, Maarif Vekâleti'nde olduğu gibi uygulamalı olarak yapılıyor ve meslek dersleri haricinde başka genel kültür dersleri de veriliyordu.²²⁷ Kuruluşundan 1958 yılına kadar bu okullardan 5.651 erkek ve 433 kız olmak üzere toplam 6.084 öğrenci mezun olmuştur.²²⁸ Okulu bitiren teknik çiftçiler ortaokul mezunu öğrencilerin statüsünde köyünde kuracakları veya kurulmuş işletmelerinde veya arzu ettikleri yerlerde çalışmaktaydı. Ayrıca, mezuniyetlerinde 300 liralık işletme malzemesi okul idaresince kendilerine verilirdi.²²⁹ Okulu bitirip de köyüne dönen bu çiftçi ailelerinden toprağı olmayanlara toprak vermek, toprağı işlemede vasıtası olmayanları teknik araçlarla donatmak, kredi vermede kolaylık sağlamak ve bir takım vergilerden muaf tutmak gibi yardımlarda hükümetçe esirgenmemiştir.²³⁰

(1) Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu

1943 yılında, İstanbul Tuzla sınırları içerisinde yer alan ve İstanbul-Ankara yolu üzerinde bulunan Çayırova mevkiinde teknik çiftçi ve teknik bahçivan yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Yedi işletme halinde okul ve çiftlik olarak çalışmaya başlayan müessese kısa sürede gelişerek 1958 yılında 39 bina içerisinde 37 öğretmen ve memurun görev yaptığı 150 kadrolu ve yevmiyeli işçisiyle ve yaklaşık 300 öğrencisiyle faaliyet yapmaktadır. Müessesenin bütün arazisi 3.368 dekar olup

²²⁵TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 25, Kanun No: 4486, 19.07.1943, s. 710; Yıldizer, **a.g.m.**, s. 17; Mağden, **Zirai Öğretiminde 110. Yıl...**, s. 105.

²²⁶Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106; Yıldizer, **a.g.m.**, s. 17.

²²⁷Nuri Benlioğlu, "Ziraatta Öğretim", **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 26, Yıl: Ağustos 1955, s. 23.

²²⁸Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²²⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 25, Kanun No: 4486, 19.07.1943, s. 710; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 32.

²³⁰**Resmi Gazete**, Sayı No: 5464, 24 Temmuz 1943; Yıldizer, **a.g.m.**, s. 17.

külliyyetli miktar ve cinste hayvan varlığıyla çeşitli evsafıta tarım makine ve aletleri bulunmaktadır.²³¹

Çayırova Teknik Bahçivanlık Okuluna her yıl Kocaeli, Bursa, İstanbul Bilecik, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Kastamonu, Sinop, Zonguldak, Bolu ve Çankırı illerine bağlı köylerden ilkokulu bitirmiş 12-16 yaş arasındaki kız ve erkek çiftçi çocukları alınmıştır. Erkek öğrenciler tarlada ve bahçe işlerinde tarım makineleriyle ders görürken, bünyeleri bu gibi işlere uygun olmayan kız öğrenciler de ev idaresi, sağlık bilgisi, çocuk bakımı, biçki-dikiş konularında ayrıntılı olarak bilgi almış ve uygulama yapmışlardır.²³² 1958 yılında 162'si erkek 139'u kız öğrenci olmak üzere toplam 301 öğrenci okulda öğrenim görmektedir.²³³

Bir nevi halk eğitimi niteliğinde tarım ve bahçe işlerini tamamen öğrencilerine yaptırarak onlara iş terbiyesi aşılayan bu kurum bir taraftan çevre köylere ücretli ya da ücretsiz en iyi cins hayvan damızlığı ve bitki tohumu verirken diğer taraftan da, her yıl çeşitli branşlarda açtığı kurslarla köylülere teknik bilgi öğretmektedir.²³⁴

(2) Alata Teknik Bahçivanlık Okulu

1944 yılında Mersin ili sınırları içerisinde Edremit ilçesine yakın, Alata mevkiinde teknik çiftçi ve teknik bahçivan yetiştirmek üzere kurulmuştur.²³⁵ Başlangıçta arazisinin yarısından fazlası bataklık, fundalık ve kumluk şeklinde ve tarıma elverişli olmamasına rağmen, yapılan ıslah çalışmalarıyla arazi işletmeye uygun hale getirilmiştir. Okulun, 3.956 dekardan ibaret olan arazi varlığı, bağcılık turunçgiller, karışık meyvecilik, fidanlık, sebzelik, tarla tarımı, süs bitkileri, park, çayır, mera, hayvancılık, küçük ehli hayvanlar şubesi, orman alanı olarak bölünerek hizmete ayrılmıştır.²³⁶

Alata Teknik Bahçivanlık Okulu, bahçe kültürleriyle ilgilenen tarım öğretim kurumlarından biri olarak, bu alanda köylü çocuklarına müspet ilme dayanan ve

²³¹Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 48-50.

²³²Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 50-51.

²³³Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²³⁴Tekeli, **a.g.m.**, s. 81; Yıldız, **a.g.m.**, s. 17; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 51.

²³⁵Yazıcıoğlu, "Memleketimizde Zirai Öğretimin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız", **Ziraat Dergisi**, S. 178, Yıl: XIX, Şubat 1959, s. 29; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 53.

²³⁶Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 53-54.

onlara yapıcı ve ilerletici ruh aşıl原因 bir meslek bilgisi vermiştir.²³⁷ Okulun bu faaliyetleri karşılayacak yeteri sayıda bina, makine ve hayvan varlığı da mevcuttur.

Bu eğitim kurumunun hizmetlerinden bir diğeri de her yıl civarda bulunan köylerden ikisini seçerek bunlara ev ekonomisi ve köy el sanatları konusunda kurslar düzenlemesidir. Buna ilaveten köy halkının bilgi ve görgüsünü daha da artırmak maksadıyla örnek bahçeler kurmak, aşı ve ilaçlama yapmak, tarımla ilgili konferanslar vermek gibi çalışmalar da yapmıştır.²³⁸

Alata Teknik Bahçivanlık Okulu'nda 1958 yılı itibariyle 23'ü teknik 6'sı idari personel olmak üzere 29 görevlisiyle 145'i erkek, 140'ı kız olmak üzere toplam 285 öğrenciye hizmet vermiştir.²³⁹

(3) Konuklar Teknik Ziraat Okulu

Teknik alanda tarım ihtisas sahibi elemanları yetiştirmek için tesis edilen okullardan biri de Konya ili sınırları içerisinde yer alan ve Sarayönü ilçesi yakınlarında 1943 yılında kurulan *Konuklar Teknik Ziraat Okulu*'dur.²⁴⁰ Bu müessese aynı müdürlük altında idare edilen, *Konuklar Devlet Üretim Çiftliği* arazisi üzerinde kurulmuştur.²⁴¹

Konuklar Teknik Ziraat Okulu ve Konuklar Devlet Üretim Çiftliği, tarımın farklı şubelerinde üretim yaparak yetiştirdiği damızlıklarını en ucuz ve en kolay yollardan üreticiye ulaştırmıştır. Örneğin; Orta ve Doğu Anadolu sığırlarının süt verimini artırmak için Jersey sığır türünü, safkan ve yarım kan olarak yetiştirme çalışmaları yapmıştır.²⁴² Kurumun 42.000 dekarlık arazi yekûnunun 38.000

²³⁷Yıldizer, **a.g.e.**, s. 17.

²³⁸Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 55.

²³⁹Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 57; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²⁴⁰Giocomo Giorgi, “*Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller*”, Çev. Alp Mülayim, **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos-Eylül 1958, s. 44; Yazıcıoğlu, “*Memleketimizde Zirai Öğretimin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız*” , **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 6; Tarım Vekaleti, **a.g.e.**, s. 28.

²⁴¹Nihat Sipahi; Tahsin Kartan, “*Devlet Üretim Çiftlikleri Turunçgiller İşletmesinde 1956 Yılı Mücadele Faaliyeti*” , **Tomurcuk**, C. 6, S. 62, Yıl: 6, Şubat 1957, s. 15; Mağden, “*Devlet Üretim Çiftlikleri*” , **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1958, s. 249.

²⁴²Süreyya Çakıroğlu, “*Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğünün Hayvancılık İşleri*” , **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953, s. 160.

dekarında kuru tarım yapılmakta iken kalan 4.000 dekarlık arazisi, Bahçe Kùltürleri Yem Nebatları alanına ayrılmış olup bunun 2.500 dekarı sulanabilir durumdadır.²⁴³

Konuklar Teknik Ziraat Okulu'nun yönetimi, çevre sakinlerini kurumun doktorundan faydalanması yönünde yardımda bulunmaları yanında, çevre köylerden bir tanesini her yıl örnek köy olarak ele alıp ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geliştirmişlerdir. Bu girişimci yönleriyle okul yönetimi, Konya Sarayönü halkı köylerinin, bu örnek köye benzemesi ve her bakımdan geliştirilmesi amacıyla önder rol oynamaktan geri durmamışlardır.²⁴⁴

Okulun 1958 yılı itibariyle 3 idareci, 18 öğretmen ve 270 öğrencisi bulunmaktadır.²⁴⁵ Aynı yıl, 99 teknik çiftçi eğitimlerini tamamlayarak mezun olmuştur. Okulun 1958 yılı faaliyetleri arasında, 15 gün süreyle 30 ziraat teknisyenine mesleklerinde kendilerini daha da geliştirmek için tekâmül kursu verilmesi bulunmaktadır.²⁴⁶

(4) Koçaş Teknik Ziraat Okulu

Türkiye tarımında teknik bilgiye olan ihtiyacın, bir milletin ileri tarım teknolojisini geliştirmesinde ve üretimini artırmasında ne kadar gerekli olduğu dikkate alındığında, 19 Temmuz 1943 tarih ve 4486 sayılı Teknik Ziraat ve Teknik Bahçivanlık Okulları Kanunu'nun kabul edilmesi tarım teknolojisinin gelişmesi ve üretimin artmasına vesile olmuştur.²⁴⁷

Bu kanunun kabul edilmesinden yaklaşık iki yıl önce 1941 yılında Niğde ili sınırları içerisinde bulunan Aksaray ilçesine yakın bir mesafede kurulmuş olan *Koçaş Devlet Üretme Çiftliği* bu tarihlerde çiftçileri yeni teknik tarım usullerine alıştırmak ve tarımda makineleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla yeniden tesis edilerek, *Zirai Kombinalar* adı altında sadece hububat tarımı yapmaktadır.²⁴⁸ Adı geçen kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, köy çocuklarına geniş bir uygulama ve yetiştirme alanı

²⁴³Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 29.

²⁴⁴Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 32.

²⁴⁵Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 32; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²⁴⁶Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 33.

²⁴⁷Tekeli, **a.g.m.**, s. 82; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 25, 19.07.1943, s. 710; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5464, 24 Temmuz 1943.

²⁴⁸Sipahi, **a.g.m.**, s. 15; Mağden, "*Devlet Üretme Çiftlikleri*"..., s. 249; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 34. Remzi Ayözger, "*Zirai kombinalar*" , **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4.

sağlamak, büyük çiftliklerde modern teknik araçlarla çalışmayı öğretmek ve büyük işletme ile münasebetleri kurma yolları ve şekilleri hakkında bilgilendirmek amacıyla, bahsedilen *Koçaş Devlet Üretim Çiftliği* arazisinde teknik bir ziraat okulunun kurulması kararlaştırılmıştır.²⁴⁹

Çiftçilere tarım alanında daha iyi bir model olması amacıyla, Zirai Kombinalar 7 Haziran 1949 tarihinde kabul edilen 5433 sayılı kanunla Devlet Üretim Umum Müdürlüğüne devredilince, Koçaş Çiftliği okul ve çiftlik binası olarak faaliyetini sürdürmüştür.²⁵⁰ Arazi varlığı 24.704 dekar olan okulun bina adedi 37 si okula ve 25'i çiftliğe ait olmak üzere 62'dir. 1958 yılı rakamlarına göre *Koçaş Teknik Ziraat Okulu*'nda 333 erkek öğrenci öğrenim görmektedir.²⁵¹

Geleceğin önder çiftçilerini en yeni metot ve bilgilerle donatarak hayata hazırlayan *Koçaş Teknik Ziraat Okulu*, idareci ve öğretmenleriyle ülke tarımının kalkınmasına faydalı olmasının yanı sıra çevre köylere, hayvancılık, küçük ev hayvanları, bahçecilik, makine bilgisi, ziraat sanatları ve köy el sanatlarının muhtelif branşlarında kurslar açarak onları eğitmiştir. 1953 yılında yarımkan Montafon ineklerinin yetiştirilmesi üzerinde önemli çalışmalar yapıldığı dikkate alındığında, okul her türlü hayvan ve bitki yetiştiriciliğinde ve bunların ürünlerinin ziraat sanatları bakımından değerlendirilmesinde en ön safta yer alarak Türk tarımına önemli katkılar sağlamıştır.²⁵²

(5) Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu

Diğer teknik ziraat okulları gibi köy çocuklarını teknik tarım bilgileriyle teçhiz etmek ve köylerinde ileri tarım bilgilerini tatbik edebilecek seviyeye ulaştırmak için 1944 yılında Amasya ili sınırları içerisinde ikinci derecede orta ihtisas okulu olarak kurulmuştur.²⁵³

Bu teknik ziraat okulu, dersane, yemekhane, yatakhane, lojman, ambar gibi çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılan 39 bina varlığına sahip olmuştur. 1946

²⁴⁹Yıldız, **a.g.m.**, s. 17.

²⁵⁰TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, 07.06.1949, s. 925; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7231, 13 Haziran 1949.

²⁵¹Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²⁵²Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 37-39; Çakıroğlu, **a.g.m.**, s. 160.

²⁵³Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 6; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 42.

yılından itibaren 14 ilden öğrenci almaya başlamasıyla kapasitesini artırmış 1958 yılına kadar 1.045 öğrenci mezun etmiştir.²⁵⁴

1944 yılında aynı zamanda Gökhöyük Devlet Üretme Çiftliği adı altında çiftliğin de hizmete girmesiyle çiftçinin tohumluk, damızlık ve fidan ihtiyacını sağlama çabasına girişilmiştir.²⁵⁵ 26.914 dekar araziye sahip çiftlikte hayvancılık sahasında Karayaka koyunlarıyla yapılan merinoslaştırma çalışmalarıyla, Doğu Kırmızı-Montafon melezleştirme çalışmalarında büyük başarılar sağlanmıştır.²⁵⁶

Her yıl yaklaşık 100 öğrenci alan teknik ziraat okulunun bünyesinde bağcılık, meyvecilik, sebzeçilik, tarla ziraatı, çayır mera, toprak muhafaza ve sulama, hayvancılık, küçük ehli hayvanlar, işletmecilik, ziraat sanatları ve köy el sanatları gibi mesleki dersler, çiftlik işletmelerinde ve okul şubelerinde uygulamalı yöntemlerle verilmiştir. Ayrıca Tarih, Coğrafya, Türkçe, Matematik, Tabiat Bilgisi gibi genel kültür dersleri de eğitim programlarındaki esaslar kapsamında okutulmuştur. Bu derslerin okutulmasıyla, öğrencilerin sadece tarım alanında değil genel kültür alanında da kendilerini geliştirmesi düşünülmüştür.²⁵⁷

Öğrenci gruplarıyla çevre köylere uygulamalı örnek çalışmalar yapmak, ziraat makineleri, ziraat sanatları, aşı, budama, fidan yetiştiriciliği alanlarında muayyen zamanlarda kısa süreli kurslar tertip etmek okulun diğer faaliyetleri arasında yer almıştır.

1958 yılı rakamlarına göre Gökhöyük Teknik Ziraat Okulu'nda 4'ü idari personel, 19'u öğretmen, 13'ü memur olmak üzere toplam 36 görevli, 307 erkek öğrenciye her konuda hizmet etmiştir.²⁵⁸

(6) Beydere Teknik Ziraat Okulu

Beydere Teknik Ziraat Okulu, tarımın çeşitli kollarında bilhassa uygulamada bilgi ve marifet sahibi köylü çocuklarını yetiştirip köye göndermek amacıyla Manisa ili yakınlarında bulunan Manisa ovasında 1943 yılında kurulmuştur.²⁵⁹

²⁵⁴Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 43.

²⁵⁵Sipahi ; Kartan, **a.g.m.**, s. 15; Mağden, “ *Devlet Üretme Çiftlikleri*”..., s. 249; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 43; Tekeli, “ *Devlet Çiftliklerimizdeki Gelişmeler*” , **Ziraat Dünyası**, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954, s. 3.

²⁵⁶Çakıroğlu, **a.g.e.**, s. 160; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 43.

²⁵⁷Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 44.

²⁵⁸Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 45-47; Mağden, **Zirai öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

Kurum'un 7.780 dönüm arazisinin içerisinde toplam 44 adet binasının yanında çeşitli cins ve sayıda hayvanlarla tarım alet ve makineleri bulunmaktadır. Çevre köylerdeki çiftçilerin tarım faaliyetlerindeki müşküllerini halletme ve onlara ait tarım alet ve makinelerin tamirlerini yapmanın yanı sıra, kuruma ait tarım alet ve makinelerden imkân nispetinde çiftçilerin istifade etmesini sağlama gibi ilave hizmetleri de sunan *Beydere Teknik Ziraat Okulu*, tarla ziraatı, bağ-bahçe, hayvancılık, ziraat sanatları ve küçük evcil hayvanlar şubesi alanlarında her yıl yeterli miktarda üretim yaparak öncelikli olarak bölge ekonomisine daha sonra ülke ekonomisine önemli ölçüde katkılar sağlamıştır.²⁶⁰

Okulun sadece 1958 yılında tarla ziraatı, bağ-bahçe, hayvancılık, ziraat sanatları ve küçük evcil hayvanlar şubesinin 63 adet üretim faaliyetinden elde ettiği döner sermaye bütçesi 564.625 liraya bulması hem bölge hem de ülke ekonomisine yaptığı katkıyı gözler önüne sermektedir.²⁶¹

1958 yılı bilgilerine göre, *Beydere Teknik Ziraat Okulu*'nda 204'ü erkek 97'si kız olmak üzere toplam 301 öğrenci, 7'si idari, 22'si teknik personel olmak üzere toplam 29 okul görevlisi tarafından eğitilmektedir.²⁶²

c. Makinist Okulu

(1) Konuklar Makinist Okulu

Ziraat alet ve makinelerini bilgi ile kullanacak, çalıştıracak, bakımlarını yapabilecek ve gerektiğinde parçalarını yenileriyle değiştirecek elemanları yetiştirmek amacıyla 1952 yılında Konuklar Teknik Ziraat Okulu bünyesinde kurulmuştur.²⁶³ İlk ve ortaokulu bitirenlerden yaşları 14'den aşağı ve 17'den yukarı olmayanlar, parasız yatılı olarak müracaatlarında Türkçe ve Matematik derslerinden

²⁵⁹Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 23; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 6.

²⁶⁰Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 24-27.

²⁶¹Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 27.

²⁶²Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106; Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 26.

²⁶³Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 33; Mustafa Salkaya, "Zirai Öğretim 110. Yıldönümü Münasebetiyle Radyolarımızda Yapılan Konuşmalar", **Ziraat Dergisi** S. 178, Yıl: XIX, Şubat 1959, s. 99; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 6; Tarım alet ve makinelerini kullanarak bakım ve küçük tamirlerini yapabilecek elamanları yetiştirilmesi için başta Konuklar Makinist Okulu olmak üzere Bölge Ziraat Okulları ve Teknik Ziraat Okullarında makinist yetiştirmek için 16-30 yaşları arasında bulunan çiftçilere 4 ay süreyle kurslar düzenlenmiştir. **Doğrusöz**, 17 Mayıs 1951, Sayı No: 1420; **Doğrusöz** 11 Ekim 1951, Sayı No: 1510.

sınava tabi tutulmuşlardır. Paralı yatılı öğrenci kontenjanından okula başvuranların sayıca fazla olduğu yıllarda, sınav yapılmıştır. Bu sebeple, gerek paralı, gerekse parasız öğrenci kontenjanları her yıl vekâletçe tespit edilmiştir.²⁶⁴

Makinist okulunun DP iktidarı tarafından, bilhassa tarımda makineleşmenin ivme kazandığı bir dönemde ihtiyaca cevaben kurulması tesadüf değildir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar 01.11.1952 tarihinde TBMM’ni açış nutkunda bu durumu kısaca şöyle özetlemektedir: “*Bu yıl, yeniden bir ziraat makinist okulu ve muhtelif ihtisas kolları için tekâmül kursları açılmış; bu kurslardan 1.870 kalifiye makinist mezun olmuş, ayrıca kendi kendine yetişenlerden imtihan suretiyle 1.500 kadar ziraat sürücü ve makinistine de ehliyetname verilmiştir.*”²⁶⁵

1958 yılında okulda 2 idareci ve 3 öğretmenden müteşekkil bir öğretim kadrosu görev yapmaktadır.²⁶⁶ *Konuklar Makinist Okulu* 1952 yılından 1958 yılına kadar toplamda 138 öğrenci mezun etmiştir.²⁶⁷

d. Ziraat Fakülteleri

(1) Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi

Atatürk’ün direktifleri doğrultusunda 1927 yılında Türkiye’nin tarımını inceleyip bir rapor hazırlamak üzere Almanya’dan bir heyet getirilmiştir. Bu heyetin başında bulunan bilim adamının adına atıfla, heyete *Oldenburg Heyeti* denmiştir. Bu heyet, Atatürk’ün düşündüğü gibi Ankara’da bir Ziraat Yüksek Öğretim ve Araştırma Kurumunun açılmasını önermiştir. 1927 yılında Ziraat ve Baytar Enstitüleriyle Ali Mekteplerin Kurulmasına ve Ziraat Öğretiminin Islahına Dair Kanun’un çıkarılmasıyla çağdaş anlamda tarımsal yükseköğretimin temeli atılmıştır.²⁶⁸ Bu kanununun uygulanmaya başlamasıyla, 1928 yılında İstanbul’da bulunan *Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi* kapatılıp öğrencileri de İstanbul’daki

²⁶⁴Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 33.

²⁶⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, C. 3, Toplantı: 3, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 8; **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 6, Yıl: 1 Aralık 1952, s. 3; **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 6.

²⁶⁶Ziraat Vekaleti, **a.g.e.**, s. 33.

²⁶⁷Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 106.

²⁶⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 5, Kanun No: 1109, 20.06.1927, s. 445; **Resmi Gazete**, Sayı No: 625, 5 Temmuz 1927; **İktisat Mecmuası**, S. 11, Yıl: 1929, s. 178; Akman, “*Atatürk ve Tarımsal Öğretim*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 45-46.

Yüksek Orman Mektebi'ne nakledilince Ankara'da 1930'da Keçiören yolu üzerindeki eski ziraat mektebinde *Ankara Yüksek Ziraat Mektebi* inşa edilmiştir.²⁶⁹

1930 yılında yatılı olarak inşa edilen *Ankara Yüksek Ziraat Mektebi*'nin öğrencileri şimdiki Meteoroloji Genel Müdürlüğü binasında öğrenim görüyordu. Öğretim süresi 4 yıl olan bu okulun hocalarının ekseriyeti Alman kökenli idi.²⁷⁰ Öğrenciler, öğretim sürelerinin ilk yılında kendilerinin pratik olarak daha iyi geliştirilmesi için Atatürk Orman Çiftliği'nde staja tabi tutuluyorlardı. Bu süre zarfında öğrencilere, yeme içme ve giyim masraflarını karşılamaları için İktisat Vekâleti tarafından aylık 50 lirayı geçmemek üzere belirli bir ücret ödeniyordu.²⁷¹

1930 yılında kurulan Yüksek Ziraat Mektebi, 10 Haziran 1933 yılında çıkarılan 2291 sayılı kanunla *Yüksek Ziraat Enstitüsü* adıyla genişletilerek tabii ilimler, ziraat, baytar ve ziraat sanatları adıyla dört fakülteden müteşekkil tam anlamıyla bir Ziraat Üniversitesi hüviyetine dönüştürüldü.²⁷² 1934 yılında İstanbul'daki *Yüksek Orman Mektebi*'nin de *Orman Fakültesi*" adı altında kurulmasıyla *Yüksek Ziraat Enstitüsü*'nün fakülte sayısı 5'e çıkmıştır. Bu fakültelerden Tabii İlimler Fakültesiyle, Ziraat Sanatları Fakültesi'nin öğrencileri yoktu. Ancak, bu fakültelerin öğretim kadrosu diğer fakülte öğrencilerine ders vererek ve araştırma yaparak görevlerini ifa ediyorlardı. Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bütün öğretim üyeleri Alman Profesörlerinden oluştuğu için dersler Almanca olarak verilir sonradan Türkçeye çevrilirdi.²⁷³

Ülkenin ihtiyacı için gerekli olan tarım alanında uzman ve bilim adamlarını yetiştirmek ve tarımsal üretim şartlarını incelemek üzere tesis edilen bu enstitü 10

²⁶⁹Yazıcıoğlu, “*Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 5; Akman, **a.g.m.**, s. 45-46; Toprak, **a.g.m.**, s. 25; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 27; Öncel Zincirlioğlu, “*Tarımsal Öğretimin 128. Yıldönümünde*”, **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974, s. 4; Ali Zahit Güvengiriş, “*Zirai Öğretim*”, **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974, s. 13; Yazıcıoğlu, “*Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Memleketimizde Yüksek Ziraat Öğretiminin Tarihçesi*”, **Kuruluşundan Yirmi Beşinci Yılında A.Ü. Ziraat Fakültesi**, Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara 1958, s. 6.

²⁷⁰Akman, **a.g.m.**, s. 45-46; Yazıcıoğlu, “*Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Memleketimizde Yüksek Ziraat Öğretiminin Tarihçesi*”..., s. 7.

²⁷¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C. 8, 14.06.1930, s. 795; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1522, 17 Haziran 1930.

²⁷²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C. 12, 10.06.1933, s. 951; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2432, 20 Haziran 1933; Nedim Til, “*Tarım Eğitiminin 127. ve Halkalı Ziraat Okulu'nun 80. Yıldönümü Münasebetiyle*”, **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973, s. 10; Öncel Zincirlioğlu, “*Tarımsal Öğretimin 128. Yıldönümünde*”, **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974, s. 4; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 7.

²⁷³Akman, **a.g.m.**, s. 46-48.

yıllık tarımı gelişme çalışmaları yapmış, Ziraat Vekâleti kadrolarının oluşturulmasında önemli katkılar sağlamıştır.²⁷⁴ Enstitü'nün, yaptığı başlıca bilimsel faaliyetler arasında, ülkenin bitki örtüsünü ve yaban hayatını (flora ve fauna) tespit etmek ve milyonlarca şarbon aşısını hazırlamak gelir. Ayrıca Enstitüye, bağlı kliniklerde her yıl binlerce hayvan muayeneden geçirerek tedavi edilmiştir. Doktora ve yüksek eğitime yönelmesiyle birlikte, 200'e yakın yaptığı bilimsel yayınla da dikkati çeken araştırmacı niteliğindeki bu kurum, çalışmalarını II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadar sürdürmüştür.²⁷⁵

Yüksek Ziraat Enstitüsü, 30 Haziran 1948 tarih ve 5234 sayılı Üniversiteler Kanunu'na ek kanun hükümleri gereğince üniversite kapsamına girmiş, Ziraat ve Veteriner Fakültesi'nin içine Tabii İlimler ve Ziraat Sanatları Fakültelerini 'de almak üzere Ziraat Fakültesi adı altında 1946 yılında kurulan Ankara Üniversitesine katılmıştır.²⁷⁶ Enstitünün Orman Fakültesi ise İstanbul Üniversitesine katılmıştır.²⁷⁷

Batı modeline göre kurulan ve 4 yıl süreli eğitim veren Ziraat Fakültesi'nin 1930 yılından 1953 yılına kadar öğretimi tamamen genel mahiyette idi. Öğrenciler ilk yılı, çiftliklerde pratik çalışma yaparak geçirirler, kalan üç yılda ise tarımın hemen her dalında genel bilgiler alırlardı. 1947 yılından itibaren gelişen ve değişen ülke ve dünya şartları yeniden değerlendirilerek, eğitimde yenilikler için etütlere başlanmış ileri Batı ülkelerindeki tarım öğretim sistemleri üzerinde incelemeler yapılarak, modern öğretim anlayışının benimsenmesi zorunlu hale getirilmiştir.²⁷⁸ 13 Ekim 1953 tarih ve 8532 sayılı yeni öğretim ve sınav yönetmeliğine göre bir ders yılı boyunca yapılan pratik çalışmalar artık yürürlükten kaldırılıyor ve dört yıllık öğrenim süresinin tatil aylarına yayılıyordu. Öğrenciler fakülteye müracaatlarında Bahçe Bitkileri Yetiştirme ve Islahı, Genel Zirai Bilgiler, Hayvan Yetiştirme ve Islahı, Tarla Bitkileri Yetiştirme ve Islahı, Toprak İlimi, Ziraat Ekonomisi, Ziraat

²⁷⁴Ziya Tataç, "Ziraatımız İçin Gelişme Planı", **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 4.

²⁷⁵Zafer Toprak, **a.g.m.**, s. 25.

²⁷⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 30, 30.06.1948, s. 652; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6951, 7 Temmuz 1948.

²⁷⁷Yazıcıoğlu, "Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız", **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 6; Til, "Tarım Eğitiminin 127. ve Halkalı Ziraat Okulu'nun 80. Yıldönümü Münasebetiyle", **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973, s. 10; Akman, **a.g.m.**, s. 46-48; Aydınöz, **a.g.m.**, s. 123; Salkaya, **a.g.m.**, s. 99; Ayrıca bkz.: Sabahattin Özbek, "Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 25. Yılında", **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 29-30.

²⁷⁸Güvengiriş, "Zirai Öğretim", **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974, s. 13; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 15.

Makineleri ve Ziraat Teknolojisi bölümlerinden birini tercih etmek durumundaydılar. Bu sekiz bölümün toplam 23 kürsüden oluştuğunu görmekteyiz.²⁷⁹

Ziraat Fakültesi'nde öğretimden başka araştırma ve yayın çalışması da yapılmıştır. 1933 yılından 1958 yılına kadar 25 yıllık bir süre zarfında Türkiye'de tarımın bilimsel yollarla yapılmasında fakültenin katkılarını unutmak mümkün değildir.²⁸⁰ Ziraat Fakültesi, ülke tarımı içerisindeki araştırma faaliyetlerini Ziraat Vekâleti yanında diğer kurumlarla (Toprak Mahsulleri Ofisi, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü ve Türk Standartları Enstitüsü) koordineli biçimde yürütmüştür.²⁸¹

Ziraat Fakültesi'nden mezun olan öğrenciler Yüksek Ziraat Mühendisi diplomasıyla, başta devlet kurumları olmak üzere İktisadî Devlet Teşekkülleri ve Anonim şirketler ve özel teşebbüs alanlarında istihdam edilmişlerdir.²⁸²

1958 yılı itibariyle, fakültede 8 bölüm 23 kürsüde 27 profesör, 25 Doçent, 51 Asistan, 5 Öğretim Görevlisi ve 6 Okutman görev yapmaktaydı. 1934 yılından 1958 yılına kadar bu öğretim müessesesinden 131'i kız 1.609'u erkek olmak üzere toplam 1.740 öğrenci mezun olmuştur.²⁸³

(2) Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi

6995 sayılı Kanununun 20 Mayıs 1955 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi İzmir'de kurulmuştur.²⁸⁴ İlk olarak 5 Aralık 1955

²⁷⁹Özbek, **a.g.m.**, s. 30; Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 15-16; Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Tarım Davaları Dergisi muhabirinin tarım eğitimi ile ilgili sorduğu bir soruya verdiği cevapta, Ziraat mekteplerinin kayıtlı öğrenciden başka kısa dönemli kurslarla çiftçilerin yetiştirilmeleri konusunda gün geçtikçe daha fazla faaliyette bulunmakta ve birer yetiştirme merkezi halinde çalışmakta olduğunu ifade ederek 1954 yılından itibaren Ziraat Fakültesinde kol tedrisatının başlamasını sağlamak amacıyla Fakülte ile Ziraat Vekâleti'nin ortak çalışma başlattığını bildirmiştir. **Tarım Davaları**, S. 15, Yıl: 2, Temmuz 1953, s. 5.

²⁸⁰Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 8-9.

²⁸¹Kemal Gökçora, “*Yüksek Ziraat Mühendislerinin Ziraat Sahasındaki Faaliyetleri*”, **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S.176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 18; Özbek, **a.g.m.**, s. 30.

²⁸²Yazıcıoğlu, **a.g.m.**, s. 10.

²⁸³**Aynı Yer**; Ayrıca bkz.: Özbek, **a.g.m.**, s. 30-31.

²⁸⁴TBMM: **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 20.05.1955, s. 1052; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9013 27 Mayıs 1955; Til, “*Tarım Eğitiminin 127. ve Halkalı Ziraat Okulu'nun 80. Yıldönümü Münasebetiyle*”, **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973, s. 10; Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin İzmir'de kuruluşunun avantajları ve bu şehre sağlayacağı katkı için bkz.: Mehmet S. Erem, “*Ege Üniversitesi Açılırken*”, **Ziraat Dünyası**, S. 69, Yıl: 5, Ekim 1955, s. 2-3.

tarihinde derslere başlanmıştır.²⁸⁵ Fakülte, kuruluş evresinde kadro ve teknik eleman sıkıntısı çekmesine rağmen, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi öğretim üyeleri öğretim elemanı kadrosu eksikliğini kapatmak ve ders ihtiyacı talebini gidermek amacıyla kendi fakültelerindeki ders programlarına paralel olarak buradaki dersleri yürütmüşlerdir.²⁸⁶

Ege Bölgesinin ihtiyacına binaen kurulan ve gerçekten çok büyük bir açığı kapatan Ziraat Fakültesi'nin, 5 bölümden oluşan 18 kürsü ve enstitüleri bulunmaktadır. Fakültede 5 bölümde 1955 yılından 1958 yılına kadar okuyan öğrenci sayısı şöyledir:

Tarla Bitkileri 124, Bağ Bahçe Bitkileri 121, Zootečni 88, Ev Ekonomisi 67 ve Bitki Koruma Bölümünde 57 öğrenci olmak üzere toplam 457 öğrenci öğrenim görmektedir. Fakülte öğrenim hayatına 1955 yılında başladığı için ancak 1958 yılından sonra mezun vermeye başlamıştır.²⁸⁷

1958 yılı itibariyle 6'sı profesör, 7'si Doçent, 19'u Asistan ve 12'si Lektör olmak üzere toplam 44 öğretim elemanı fakültede görev yapmaktadır. Bu öğretim kadrosunun öğrenci yetiştirmenin dışında yayın hayatına da katılarak 1955 yılından 1958 yılına kadar 10 adet ilmi eser yayınladığını görmekteyiz.²⁸⁸

(3) Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi

20 Mart 1954 tarih ve 6373 sayılı ve 31 Mayıs 1957 tarih ve 6990 sayılı Kanunlarla Erzurum'da kurulan ve teşkilatlanan Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi 1958-1959 ders yılında ilk öğrencilerini alarak 17 Kasım 1958'de öğretim hayatına başlamış bulunmaktadır.²⁸⁹

DP iktidarının son dönemlerinde Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesinin açılmasıyla birlikte yurt dışında Ziraat Fakülteleri yayılmaya başlamış böylece Orta

²⁸⁵Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 73; Yazıcıoğlu, "Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Memleketimizde Yüksek Ziraat Öğretiminin Tarihçesi"..., s. 9; Yazıcıoğlu, "Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız"..., s. 6; Aydınöz, **a.g.m.**, s. 123; **Ziraat Dergisi**, S. 178, Yıl: XIX, Şubat 1959, s. 129.

²⁸⁶Özbek, **a.g.m.**, s. 31; Maden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 73.

²⁸⁷Mustafa Uluöz, "Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi", **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 34; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 73-74.

²⁸⁸Uluöz, **a.g.m.**, s. 34; Mağden, **Zirai öğretimde 110. Yıl...**, s. 73-74.

²⁸⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 36, 10.03.1954, s. 1105; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8663, 20 Mart 1954; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 39, 31.05.1957, s. 932; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9627, 7 Haziran 1957.

Anadolu ve Ege bölgesinin yanında Doğu Anadolu Bölgesi de bir Ziraat Fakültesine kavuşmuş bulunmaktadır.

Atatürk Üniversitesi *Amerikan Land Grant College* örneğinde tesis edilmiş bir üniversite olduğundan en başta gelen, fakülte de Ziraat Fakültesi olmuştur.²⁹⁰ Kampus oluşturabilmek için başlatılan çalışmalar neticesinde Ziraat Fakültesine ait Fitotekni (bitki yetiştirme) ve Toprak Bilim bölümlerini ihtiva edecek binanın projeleriyle Zootečni (hayvan yetiştirme) binasının planlarının esasları hazırlanmıştır. Binaların inşası henüz tamamlanamadığı için, 1958-1959 ders yılında Fakülte, Erzurum şehri içinde bir binada açılmıştır. Fen Edebiyat Fakültesi'nin Filoloji Bölümüyle Ziraat Fakültesi Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Bölümlerine alınan ilk öğrenci sayısı 175'dir.²⁹¹

Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi, öğrenim özelliği bakımından Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden bir kaç noktadan ayrılır. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi diğer iki üniversitenin Ziraat Fakültelerinden farklı olarak, her sömestre de 4 ay olmak üzere, 8 sömestre de toplam 32 ay öğretim yaptığı halde, diğer iki ziraat fakültesinde her sömestre de 3 ay olmak üzere, 8 sömestre de toplam 24 ay öğretim yapılmaktadır. Öğrenim süresi yönünden farklılık arz eden bu durum karşısında Atatürk Üniversitesi tahsil süresi bakımından her yıl için % 33, oranında daha uzun bir tahsili kapsamakta toplamda ise bu farklılık 5,5 yıllık bir öğrenim süresine karşılık gelmektedir.²⁹² Ayrıca, öğrenciler alınması gereken bilgiyi % 70 derecesinde elde ettiklerini ispat etmek şartıyla ancak mezun olabiliyorlardı. Bu başarıya en geç 6 yılda ulaşmak mecburiyetindedirler.²⁹³ Kuruluşundan itibaren aralıksız eğitim ve öğretim, araştırma ve yayın faaliyetinde önemli hizmetler sunan bu fakülte, Türkiye'de kurulan üçüncü önemli Ziraat Fakültesi olarak tarihte yerini almıştır.

²⁹⁰ **Amerikan Land Grant College Tipi:** ABD'de 1863 yılında çıkarılan bir kanunla eyaletlerin her birinde hükümetin mali yardımıyla bir Ziraat Fakültesinin kurulması ile ilgili yeni bir uygulamadır.

²⁹¹ İsfendiyyar E. Kadaster, "Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi", **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 35-36.

²⁹² Kadaster, **a.g.m.**, s. 37.

²⁹³ Kadaster, "Atatürk Üniversitesi", **Zirai Öğretimde 110. Yıl**, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara 1959, s. 75.

2. Tarım Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri

a. DP İktidarı Döneminde Yapılan Tarım Kongreleri

DP hükümetinin tarım araştırma geliştirme faaliyetleri arasında yer alan önemli uygulamalarından biri de, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında tarımın hemen her alanında ihtiyaca binaen düzenlediği Tarım Kongreleridir. 17 Eylül 1951'de Amsterdam'da toplanan *Dünya Tütün Kongresi* bunlardan biridir. Hemen hemen bütün tütün üretici devletlerinin katıldığı bu kongreye Türkiye'yi Ekonomi ve Ticaret Bakanı Müsteşarı Faruk Sünter başkanlığında tütüncülüğün her dalında uzman 10 kişilik bir heyet temsil etmiştir. Türkiye temsilcilerinin Kongreye sunduğu tebliğde: Türkiye Tütünlerinin Amerika Virjinya Tütünleri başta olmak üzere diğer tütün çeşitlerinden % 1' den daha aşağı oranda nikotin ve diğer zararlı maddeleri ihtiva etmesi nedeniyle daha kaliteli ve içimi hoş olduğu, bu yüzden sağlık bakımından Türk tütünlerinin dünya pazarlarında tercih edilmesi ve tüketiminin artması gerektiği tezi savunulmuştur.²⁹⁴ Aslında, bu ve benzeri kongrelerin geçmiş yıllara dayanan bir alt yapısı da mevcuttur.²⁹⁵

Uluslararası kongrelerden bir diğeri de Tarım Bakanı Müsteşarı İbrahim Sargut'un katıldığı Amerika'da toplanan *Uluslararası Ziraatçılar Kongresidir*. Sargut bu kongrede, çok güzel İngilizcisiyle Türkiye'yi temsil etmiş, yaptığı etkinliklerle de delegeler üzerinde olumlu intibalar bırakmıştır.²⁹⁶

31 Mart 1952 tarihinde Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde başta fakülte profesörleri olmak üzere *Amerikan Müşavere Heyeti Üyeleri*, bakanlık ve merkez teşkilatı müdür ve uzmanlarının katıldığı bir kongre daha tertip edilmiştir.²⁹⁷ Kongrenin amacı, 4481 sayılı Teknik Ziraat Teşkilatı Kanunu'nu günün icap ve şartlarına göre değiştirerek ihtiyaca en uygun hale getirmek, tarım teşkilatı elemanları arasında işbirliğini sağlamak, *Deneme ve Araştırma Enstitüsü İstasyonlarında* yapılan teknik uygulamalardan alınan olumlu ve verimli sonuçları

²⁹⁴Nazmi Çelikel, " *Ayın Ekonomik Olayları Kronolojisi*" , **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 344.

²⁹⁵ Kongrelerin bu alt yapı çalışmaları için bkz.: Nurettin Esat Ulusoy, " *Dünya Muvacehesinde Türk Tütünleri Yetiştirme ve Satış İmkânları*" , **Türk Tütünü**, C. 9, S. 108, Yıl: 1 Şubat 1947, s. 3; **Mahsul Hekimi**, C. 2, S. 6, Yıl: Haziran 1949, s. 127.

²⁹⁶**Tarım Davaları**, S. 8-9, Yıl: 1, Şubat-Mart 1952, s. 9.

²⁹⁷**Tarım Dergisi**, C. 1, S. 2, 1 Nisan 1952, s. 110.

üreticiye taşımak ve çiftçileri en ideal bir şekilde aydınlatacak programları hazırlamaktır.²⁹⁸

Köy ve çiftçiliğe ait çeşitli sorunlar üzerinde durularak buna çözüm yolları üretmek amacıyla Tarım Bakanlığı Tarım İşleri Genel Müdürü Necati Turgay ile Amerikalı uzmanların katılımıyla 1952 yılı içerisinde Adana’da bir Tarım Kongresi yapılarak bu kongrelere bir yenisi daha eklenmiştir. Antalya, Hatay, İçel, Maraş, Gaziantep, Diyarbakır, Konya, Niğde, Kayseri ve Ankara illeri temsilcilerinin katıldığı kongreye Adana bölgesini ilgilendiren sorunlar yanında, bütün ülkeyi ilgilendiren tarım sorunları müzakere edilmiştir.²⁹⁹

DP döneminde tarımın çeşitli alanlarıyla ilgili yapılan kongrelerden biri de Mersin’de gerçekleştirilen *I. Narenciye Kongresi*dir. 15 Aralık 1952 tarihinde 500 uzman delegenin katılımıyla gerçekleştirilen kongrede narenciye sorunları ile ilgili çok önemli kararlar alınmıştır.³⁰⁰ I. Narenciye Kongresi’nde tarım faaliyetlerinin birçok şubelerinde olduğu gibi narenciye konusunda da esas itibariyle belli başlı sorunlar ile karşı karşıya kalındığı, bunların sırasıyla araştırma faaliyetleri, üreticilerin çalışma şartları ve üreticiler arasındaki münasebetler olduğu belirtilmiştir. İلمي ve teknik şartlar uygulanarak narenciye üretilmesine yönelik olarak alınan bu tedbir ve kararlar sayesinde, Tarım Bakanlığı’nın istikrarlı ve planlı bir politikayla, dış piyasalara daha fazla bir emniyet ve itimat temin edileceği belirtilmiştir. Bu suretle bir taraftan satış potansiyelinin artacağı diğer taraftan kurulacak kooperatifler sayesinde narenciyelerin standardize edileceği ve nakliyat işini de aynı zamanda ele alacak bakanlıklar arası koordineli çalışmaların başlanılmasının gerçekleşeceği düşünülmüştür.³⁰¹

17 Mayıs 1954 Pazartesi günü Ankara’da toplanan Pamuk Kongresi’nde üretim, ihracat ve standardizasyon konusunda önemli kararlar alınmıştır.³⁰²

DP döneminde tarımla ilgili olarak yapılan hemen her türlü kongrede tarımsal faaliyetler üzerinde durulmuş ve bu faaliyetlerle ilgili rakamlar verilmiştir. Örneğin:

²⁹⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 25, 19.07.1943, s. 681; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5464, 24 Temmuz 1943.

²⁹⁹**Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 33.

³⁰⁰**Ayın Tarihi**, Sayı No: 229, Yıl: Aralık 1952, s. 26.

³⁰¹Tataç, “*Olaylara Bakış- Aralık 1952, Narenciye Kongresi Mersinde Toplandı*” , **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 25-26.

³⁰²**Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.

17 Kasım 1954 tarihinde İzmir Pamuk Tarım Satış Kooperatifi'nin yıllık olağan kongresinin faaliyet raporlarında 14 milyon kg pamuğun dış ülkelere ihracatından 2,080.840 liralık kar elde edildiği beyan edilmiştir.³⁰³

Uluslararası kongrelerden bir yenisi de İstanbul'da 1954 yılı Eylül ayında toplanmıştır. Almanya, Cezayir, Avusturya, Belçika İspanya, Mısır, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Hollanda, İtalya, Lübnan, İspanyol Fas'ı, Fransız Fas'ı, İsviçre, Suriye, Tunus ve Türkiye delegelerinin iştirakiyle 22 Eylül 1954 günü İstanbul Yıldız Şale Köşkünde gerçekleştirilen 3. *Kredi Konfederasyonu Kongresi* tarımsal finans ile ilgili önemli kararları imza altına alması bakımından dikkate değer bir kongre olmuştur.³⁰⁴

Doğu ve Batı Karadeniz bölgesinin önemli ihraç ürünü olan fındığın, gerek tarımının geliştirilmesi, gerekse mahsulünün miktar ve kalitesinin yükseltilmesi için yoğun üretimin yapıldığı Giresun'da, 7 Kasım 1955 tarihinde Ziraat ve Ticaret Vekâleti tarafından İlk *Fındık Kongresi* düzenlenmiştir. Dört gün süren kongreye Samsun Ziraat Mücadele Enstitüsü elemanları da katılmış, hazırladıkları fındık zararlıları hakkında bildiriye sunmuşlardır.³⁰⁵

DP Döneminde tarım zararlılarıyla mücadelenin önem kazanmasında *Ziraat Mücadele Kongrelerinin* de ayrı bir yeri ve değeri vardır.³⁰⁶ Değişik organizasyonlarla farklı vilayetlerde toplanan Ziraat Mücadele Kongre'lerinin 6.'sı Bursa'da gerçekleştirilmiştir. Tarım Bakanı Esat Budakoğlu'nun da katıldığı bu kongreye, araştırmacıların tebliğlerini ilk iki günde sunmaları bir ilk olarak kayıtlara geçmiştir.³⁰⁷

b. Tarım Alanında Uzman Yetiştirmek için Dış Ünelere Eleman Gönderilmesi

DP'nin iktidara gelmesinden önce yurtdışına tarım alanında bilgi ve görgülerini artırmak maksadıyla gönderilen öğrenci sayısı yeterli olmadığından, DP

³⁰³Zafer, 18 Kasım 1954, Sayı No: 2114.

³⁰⁴Türk Ekonomisi, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954, s. 240.

³⁰⁵Ziraat Dünyası, S. 71, Yıl: 5, Aralık 1955, s. 8; Tomurcuk, C. 5, S. 49, Yıl: 5, Ocak 1956, s. 18.

³⁰⁶H. Nahit Teoman, "Zirai İlaçlar Müessesesine Doğru", Tomurcuk, C. 6, S. 63, Yıl: 6, Mart 1957, s. 20.

³⁰⁷Tomurcuk, C. 6, S. 61, Yıl: 6, Ocak 1957, s. 24.

iktidarının Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in gayret ve çabaları sayesinde bilhassa 1951 yılından sonra başta Amerika olmak üzere Fransa, Almanya ve Macaristan'a gönderilen genç tarım elemanı sayısı artmıştır.³⁰⁸ 1955 yılı içerisinde ormancı, veteriner ve ziraatçı olmak üzere 39 idareci eleman 3 ay süreyle, 41 teknik eleman da bir yıl süreyle, Amerika'ya gönderilmiştir. Bu suretle, başlangıçtan itibaren Amerikan Teknik Yardım Programı kapsamında Tarım Bakanlığı elemanları arasından Amerika'ya gönderilen kişilerin sayısı 449' u bulmuştur.³⁰⁹

Çoğu kez tarım teşkilatının uzman eleman ihtiyacını karşılamak üzere gönderilen bu genç ve dinamik elemanlara, incelemelerde bulunmak amacıyla akademisyenlerin de zaman zaman katıldığını görmekteyiz. Bu akademisyenlerden biri olan Ziraat Mühendisleri Odası Başkanı Prof. Dr. Kerim Ömer Çağlar, Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde çalışmak ve mesleki tecrübelerini artırmak gayesiyle, 14 Haziran 1956'dan itibaren 6 ay süreyle görevlendirilmiştir.³¹⁰

c. Yurt Dışından Gelen Heyetler ve Hazırladıkları İktisadi Raporlar

Yurt dışına tarım alanında uzmanlaşmak amacıyla gönderilen elemanların yanı sıra, yurt dışından Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmak ve Türk tarımının mevcut durumu hakkında rapor hazırlamak amacıyla başta ABD olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinden uzman ve bilim adamları davet edilerek getirilmiştir.³¹¹ Bu davette, Türkiye'nin Avrupa ve ABD'yle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan politik ve ekonomik yakınlaşmasının etkili olduğu bilinmektedir. Savaş sonrası şartlarının bir araya getirdiği bu yakınlaşma da, Amerika tarafından yapılan Marshall Yardımı, ülkeler arası ikili ilişkileri daha da geliştirmiştir. Nihayet, değişik zamanlarda kimi zaman Türkiye'nin daveti ile kimi zaman Amerika'nın girişimleri ile Amerikalı bazı tarım uzmanları Türkiye'ye gelip, tarım ekonomisinin yapısı üzerinde incelemelerde bulunmuşlar ve bununla ilgili çeşitli iktisadi raporlar hazırlamışlardır.

³⁰⁸Ziraat Dünyası, S. 53, Yıl: 4, Haziran 1954, s. 13; Mağden, **Zirai Öğretimde 110. Yıl...**, s. 84-85; Özek, **a.g.m.**, s. 173.

³⁰⁹Ziraat Dergisi, S. 142-143, Yıl: 16, Şubat-Mart 1956, s. 31.

³¹⁰Bülten, S. 8, Yıl: 1, 1 Temmuz 1956, s. 12.

³¹¹Ziraat Dergisi, S. 142-143, Yıl: 16, Şubat-Mart 1956, s. 31; Bülten, S. 10, Yıl: 1, 1 Ağustos 1956, s. 12.

(1) Barker Raporu

Chicago'lu bir şirket yöneticisi ve ticaret müşaviri James M. Barker, Türkiye'nin uzun dönemli iktisadi gelişmesini sağlamak konusunda tavsiyelerde bulunmak ve ülkenin ekonomik ihtiyaçlarını, kaynaklarını ve imkânlarını tahlil etmek amacıyla 13 kişilik bir heyetle beraber 1952 yılının yazında Türkiye'ye gelmiştir.³¹² Heyet, Haziran ayından itibaren görevinin ana merkezini Ankara olarak tespit etmiş ve saha araştırmalarını gecikmeksizin başlatmıştır. Delegation çalışmalarını bitirdikten sonra Eylül sonuna doğru ülkeden ayrılmış ve geride kalan çekirdek grup Barker başkanlığında *Barker Raporu* adı verilen çalışmayı tamamlamıştır.³¹³

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Türkiye hükümetiyle birlikte finanse ederek hazırladığı bu rapor, Mayıs 1951 Tarihinde Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Başkan Yardımcısı Robert L. Garner, tarafından, Ankara'da Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a takdim edilmiştir. Bu raporun bir özeti de Milletlerarası Banka tarafından, Washington'da, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından'da Ankara'da aynı anda açıklanmıştır.³¹⁴

Barker Misyonu, iktisadi kalkınmayı tavsiye şeklinde iki kategoriye ayırmıştı: Birincisi, devlet faaliyetlerinin daha iyi bir surette idaresi, memlekette daha büyük bir mali istikrarın temin edilmesi, var olan tesis ve kaynakların kullanılmasının ıslah edilmesi, ihtiyaca uygun bir eğitim sağlanması, özellikle ihtisas öğretimleri için daha büyük imkânların seferber edilmesi ve daha iyi sağlık şartlarının oluşturulması gibi hükümet faaliyetlerinin iyi bir şekilde yönetimiyle ilgili tedbirlerdir. İkincisi ise, Türkiye'nin ileriye dönük beş yılını ihtiva eden yatırım programıyla ilgilidir. Heyet, yerel kaynakların artmakta olan seviyesine dayanan tüketiminin mütevazı artışını da göz önüne alarak, ekonominin imkân verdiği oranda birikime ihtiyaç gösteren bir yatırım programı tavsiye etmiştir. Bu programda, Türkiye'de en ziyade ihtiyaç

³¹²Muhsin Zekai Bayer, "*Barker Raporu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Projeleri*", **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953, s. 61; **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 197.

³¹³Erdoğan Alkin, **Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010, s. 90.

³¹⁴Bayer, **a.g.m.**, s. 61; **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1955, s. 197.

duyulan alanları teşkil eden zirai kalkınma ile teknik idare ve işletme personelinin yetiştirilmesi ilk plâna alınmıştır.³¹⁵

Tarım üretiminin artırılmasını, ekonomik gelişmenin şartlarından biri olarak gören heyetin kanaatine göre, endüstrileşme arzu edilen bir hedeftir.³¹⁶ Ancak, Türkiye’de bunun tam bir başarıya erişmesi bilhassa tarım üretiminin ve dolayısıyla çiftçinin gelirinin artmasına bağlıdır. Çiftçi gelirinin artması demek, mili gelirin artması yani endüstriyel mallara daha geniş pazarlar sağlanması ve erkeklerin endüstriyel çalışma alanları için serbest kalmaları demektir. Bu nedenle, tarımsal gelişme bir tercih sebebi olmaktan ziyade, endüstrileşmek için bir temel teşkil etmektedir.³¹⁷

DP hükümetinin bu raporu önemseydiği ve önerilerinin önemli bir kısmının kendi programlarıyla örtüştüğü açıkça belli olmaktadır. Bu noktada raporun Türk ekonomisi hakkındaki analizleri, hükümet tarafından değerlendirilerek kullanıldığı için dikkate değer bir doküman karakteri taşımaktadır.³¹⁸

(2) Baade Raporu

Prof. Dr. Fritz Baade, Almanya’da Kiel Üniversitesinde Dünya Ekonomi Enstitüsü Müdürü iken, kısa adı FAO olan (Food and Agriculture Organization Of The United Nation) Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı tarafından Türkiye’de tarımı incelemek üzere kurulan araştırma heyetinin başına getirilmiştir.³¹⁹ Baade adıyla anılan 1959 tarihli bu rapor, yayımlandığı andan itibaren tartışılmaya

³¹⁵T.C. Devlet Personel Başkanlığı, **Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları, 1949-1959** , Ankara1963,s. 44,ErişimTarihi:25Haziran 2013, <http://www.dpb.gov.tr/dosyalar/pdf/yabancirapor.pdf> adresinden alınmıştır.; **Ulus**, 5 Haziran 1951, Sayı No: 10755; **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 197.

³¹⁶Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C. 2, I. Dünya Savaşından 1971’e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1354; Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, s. 384.

³¹⁷**Ulus**, 5 Haziran 1951, Sayı No: 10755; Barker Raporu’nun ilmi yüksek bir kıymete haiz olması ve memleket çapında faydalar sağlayacak önemli ve esaslı noktalara temas etmesine rağmen intibak ve uygulama bakımından ülke şartlarına yetersiz kaldığı ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Hüsnü Himmetoğlu, “ *Amerika’nın Türkiye’yi Kalkındırma Programı Ne Olmalıdır?*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951, s. 12-13.

³¹⁸Alkin, **a.g.e.**, s. 90.

³¹⁹Turgut Fazlı Gelegen, “*FAO, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı*” , **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Mayıs 1955, s. 51.

başlanmış ve döneme damgasını vurmuştur.³²⁰ Baade, bu raporunda Türkiye'nin tarım sorunları hakkında tespitte bulunurken kara bir tablo çizerek ülkenin ağır bir hastalığa yakalandığını ancak tedavisinin de imkânsız olmadığını ve bu nedenle ümitsizliğe kapılmaması gerektiğini, kaynakların sağlıklı bir şekilde kullanılmasıyla ülkenin selamete çıkarılabileceğini anlatmaktadır.³²¹

Rapor, altı bölüm ve bir ekten müteşekkildir. Birinci bölümde toprak ve su problemlerinin, özellikle orman ve sulama bakımından bariz karakteristiklerinin milli hâsılaya etkisinden kısaca bahsedilmektedir.³²² İkinci bölümde ekonomik kalkınma ve arazi kullanımının geniş çerçevesi oluşturularak Türkiye'nin ekonomik potansiyeli ve o dönemdeki istifade şekli anlatılmaktadır.³²³ Üçüncü bölümde de, arazi ve su kullanım problemleri, başlıca kullanılan arazi bölgeleri ve ekonomik bölgelere göre tarımın tahlili anlatılmaktadır.³²⁴ Dördüncü bölümde, Türkiye'de tarım hayvancılık ve ormancılığın gelişmesi için bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır.³²⁵ Beşinci bölümde, potansiyel kalkınma kapasitesi değerlendirilmektedir.³²⁶ Altıncı ve son bölümde ise tavsiyelerin yerine getirilmesini sağlayacak icra vasıtaları ele alınmaktadır.³²⁷ Ekte yer alan başlıca hususlar, su kaynaklarının geliştirilmesi etüdü, Türkiye'de sulama ve su kaynaklarının geliştirilmesi yolunda karşılaşılabilecek sorunları içermektedir.³²⁸

Prof. Dr. Fritz Baade başkanlığındaki FAO Heyeti tarafından hazırlanmış olan *FAO Türkiye Raporu* kısaca Türkiye'nin tarım ve kalkınma sorunları başta olmak üzere, yerlerinde yapılan araştırmalarla kaynakların kötüye kullanıldığını, tahriplerin Türkiye tabiatını iyiye götürmediğini ve erozyon tehlikesi önlenemezse geleceğin tehdit altına olacağını ortaya koymaktadır.³²⁹

³²⁰ **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 2; Alkin, **a.g.e.**, s. 90.

³²¹ Cavit Orhan Tütengil, "*Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade*", İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 1-2, Yıl: Ekim-Mart 1964, s. 118.

³²² **FAO Türkiye Raporu**..., s. 13-27.

³²³ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 28-45.

³²⁴ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 46-101.

³²⁵ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 109-161.

³²⁶ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 162-184.

³²⁷ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 180-184.

³²⁸ **FAO Türkiye Raporu**..., s. 187-206; Alkin, **a.g.e.**, s. 90-91.

³²⁹ Cavit Orhan Tütengil, "*Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade*", İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 1-2, Yıl: Ekim Mart 1964, s. 113.

Baade Raporu, DP döneminde Türk tarımının mevcut durumunu, bölgesel ve yerel sorunları ve bu sorunların çözüm önerilerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır. 200 sayfa hacminde hazırlanmış olan bu kapsamlı rapor, Türk tarım araştırmacıları için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.³³⁰

(3) Fritz Alten Raporu

Prof. Dr. Fritz Alten 3 Eylül 1952'den 22 Eylül 1952'e kadar Tarım Bakanlığının daveti ve görevlendirmesiyle Türkiye'nin 22 yerleşim merkezine geziler yapmış, Türkiye'nin tarımsal üretim imkânlarını ve sorunlarını tespit ederek çalışmalarını iki rapor halinde yayınlamıştır. Alten, birinci raporunda Türkiye'nin geniş topraklarının fiziki yapısını, iklim özelliklerini, nüfusun tarıma etkisini ve ekim sahasının artışını ele alarak Türkiye'yi Yüksek Yayla Mıntıkası, Ege Denizi Sahil Mıntıkası ve Karadeniz Sahil Mıntıkası olarak üç ana iklim bölümüne ayırmıştır. Raporun Yüksek Yayla Mıntıkası adlı birinci bölümünde, iklim şartlarına göre yetişen ürünler ve bunların özellikleri, arazi yapısına göre imal edilmiş tarım makine ve traktörlerinin kullanılmasının büyük işletmelerde tercih sebebi olması gerektiği, üretim bölgelerinde nadas uygulamasının devam ettirilmesinin zorunluluğu ve bu bölgenin, kurak yapısına uygun gübrelerin kullanılmasının ürün verimi açısından önemli olduğu, üzerinde durulmaktadır. Ege Denizi Sahil Mıntıkası ve Karadeniz Sahil Mıntıkası bölümlerinde ise bölgenin tarıma uygun özellikleri ve yetişen ürün çeşitleriyle bu ürünlerin her birinde kullanılacak gübre türleri ve bunların oranları hakkında bilgiler verilmiştir.³³¹

Alten, Türkiye'ye verilen bu öneriler ışığında tarım kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesi durumunda üretiminin üç misli artacağını iddia etmektedir. Ancak, bu kalkınma hamlesinin sadece makine ve tohum faktörüyle değil, aynı zamanda toprağın iklim şartlarına uygun ürünler yetiştirilmesi ve bitki faktörünün devreye girmesiyle gerçekleşebileceğine inanmaktadır.³³²

Fritz Alten ikinci raporunda, tarımın üç farklı bölgede gübre kullanılarak nasıl yoğunlaştırılacağını birinci raporundan daha da ayrıntılı biçimde örneklendirerek

³³⁰Alkin, **a.g.e.**, s. 91.

³³¹Fritz Alten, "*Prof. Dr. Fritz Alten'in Birinci Raporu*", Çev. : Nihat Basri Somel, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 7, Yıl: 1 Ocak 1953, s. 16-25.

³³²Alten, **a.g.m.** s. 27.

açıklamıştır. Raporun detayında; Orta Anadolu Platosu, yağmuru fazla Karadeniz sahil bölgesi ve Ege Denizi sahil mıntikasında yetişen çok çeşitli ürünlerin, veriminin artırılmasında çiftlik, fosforlu, azotlu ve potasyumlu gübrelere ihtiyaç duyulduğunu bu gübrelerin toprak iklim ve yağış özelliğine göre farklı zaman ve farklı miktarda bitkilere uygulanmasının zarureti ifade edilmektedir.³³³

d. Diğer Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri

DP iktidarının tarıma verdiği önem sayesinde, tarım araştırma geliştirme faaliyetlerinde de büyük performans gösterilerek bu alanda birçok yeni uygulamanın gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalardan biri DP yöneticilerinin FAO Teşkilatı'nın tarımsal alanda düzenlediği çeşitli teknik komite, komisyon ve çalışma grubu toplantılarına katılmalarıdır.³³⁴

Türkiye, 1948 yılında FAO'ya üye sayısı 55'e ulaşan devletlerle beraber, gıda maddeleri başta olmak üzere tarım, orman ve sulardan elde edilen ürünlerin kullanımı ve paylaşımını sağlamak ve üretimini artırmak suretiyle insanlığa daha fazla refah sağlamayı amaçlayan ülkeler arasında yerini almıştır.³³⁵

Bu vesileyle Türkiye, 6 Nisan 1948'den beri üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) ile olan ilişkilerini DP Hükümeti zamanında daha da artırarak bu teşkilatın yardımlarından, yayınlarından araştırma geliştirme çalışmalarından ve teknik kapasitesinden maksimum düzeyde yararlanmaya çalışmıştır.³³⁶

³³³ Alten, "Prof. Dr. Fritz Alten'in İkinci Raporu", Çev.: Nihat Basri Somel, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953, s. 28-34; Gübre çeşitleri için bkz.: Raif Savaş, "Azotlu Gübreler" **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958, s. 79; Sedat Kansu, "Çiftlik Gübresi" , **Çiftçi**, C. 3, S. 36, Yıl: 3, Eylül 1948, s. 36; **Tarım Dergisi**, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 7

³³⁴ **Ziraat Dergisi**, S. 142-143, Yıl: 16, Şubat-Mart 1956, s. 31.

³³⁵ Mehmet Ali Bağana, "Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu FAO", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 7, Yıl: 2, Nisan 1948, s. 4; Gelegen, **a.g.m.**, s. 53.

³³⁶ **Ziraat Dergisi**, S. 142-143, Yıl: 16, Şubat-Mart 1956, s. 3; FAO Teşkilatının Türkiye hükümetine yapacağı teknik yardımın teminine dair ek anlaşma imzalanması hususunda Tarım Bakanı Nedim Ökmen'e salahiyet verilmesi, Bakanlar Kurulu'nun 03.12.1954 tarih ve 4/4038 sayılı Kararnamesi ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 137-Dosya No: 99-Sıra No: 10; Ayrıca, TC Hükümetiyle Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı arasında hükümete teknik yardım teminine ait 10 B numaralı ek anlaşmanın imzalanması hususunda Tarım Bakanı Esat Budakoğlu'na yetki verilmesi Bakanlar Kurulu'nun 20.02.1956 tarih ve 4/6760 sayılı Kararnamesiyle onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 142-Dosya No: 16-Sıra No: 20; FAO Türk Milli Komitesinin kurulması ve bu komitenin kuruluş ve çalışmalarına dair yönetmeliğin yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulu'nun 27.01.1949 tarih ve 3/8711 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 118-Dosya No: 96-Sıra No: 12.

Türkiye’de tarım kesiminin tohum, fidan, damızlık, arıcılık ve kümes hayvancılığı ihtiyacını temin etmek için çeşitli kaynaklardan kaliteli tohum damızlık ve fidan tedarik ederek, bunları kendi işletmelerinde üreterek çiftçiye dağıtmak; işletme müesseselerinde elde edilen ürünlerin değerlendirilmesi için gerekli tarım sanatlarıyla uğraşmak; yapacağı işlerde çevre çiftçilerine örnek teşkil etmek; öğretici mahiyette kurslar açmak ve gereken yayınları yapmak; atölye ve tamirhanelerinde kendi çalışmalarına engel olmamak şartıyla çiftçilerin tarım alet ve makinelerini ücreti karşılığında onarmak ve çalışma alanına giren işler için gerekli her türlü yapı ve tesisleri kurmak amacıyla 7 Haziran 1949 tarihinde Tarım Bakanlığı’na bağlı *Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü* kurulmuştur.³³⁷ 1937 yılında tesis edilen Zirai Kombinaların devamı niteliğinde yapılandırılan ve DP döneminde 21’i bulan sayısıyla araştırma geliştirme faaliyetleri yürüten bu kuruluşun, her yıl işletmekte olduğu arazilerin toplamı 3,5 milyon dekarı aşarak Türkiye ekonomisine yaptığı katkı en verimsiz hasat dönemlerinde bile 5-6 milyon lirayı bulmuştur.³³⁸ Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü’nün ayrıca döner sermayesinden sağladığı 4.000.000 liralık geliri, haralarda merinos yetiştirme çiftliğine tahsis ettiğini Bakanlar Kurulu’nun 28.07.1958 tarih ve 4/10594 sayılı Kararnamesinden anlıyoruz.³³⁹

Başlıca ihraç mallarını uluslararası standart düzeyine ulaştırmak amacıyla, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğine bağlı olarak kurulmuş bulunan Standardizasyon Enstitüsü Ziraat Mahsulleri Hazırlık Grubu’nu oluşturarak çalışmalara başlamıştır.³⁴⁰ Bu çalışmalar da, Ziraat Fakültesi, Ziraat, İktisat ve Ticaret Vekâletleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, Et ve Balık Kurumu, Ziraat Mühendisleri Odası ve tarımla uğraşan diğer tüm resmi ve özel kuruluşlar karşılıklı işbirliği halinde bu alanda yapılmış çalışmalarını da dikkate alarak birlikte Türk Zirai Standartlarını hazırlamaya başlamıştır.³⁴¹ Türkiye’nin bir tarım ülkesi olarak milli

³³⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 31, Kanun No: 5433, 07.06.1949, s. 925; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7231, 13 Haziran 1949; Sait Tahsin Tekeli, “*Devlet Çiftliklerimizdeki Gelişmeler*”, **Ziraat Dünyası**, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954, s. 3.

³³⁸Remzi Ayözger, “*Zirai Kombinalar*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947, s. 4-5; Ragıp Ziya Mağden, “*Devlet Üretim Çiftlikleri*”, **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1958, s. 249.

³³⁹BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 149-Dosya No: 39-Sıra No: 14.

³⁴⁰**Türk Ekonomisi**, S. 136, Yıl: 12, Ekim 1954, s. 293.

³⁴¹**Türk Ekonomisi**, S. 136, Yıl: 12, Ekim 1954, s. 293; Turgut Pamir, “*Zirai Standardizasyon*”, **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955, s. 1-2.

gelirinin önemli bir bölümüyle, yıllık ihracatının büyük bir kısmını tarım ürünlerinin teşkil etmesi ve her halükarda dış ülkelerin tarım ürünleriyle dünya pazarlarında rekabet edebilmesi DP hükümeti döneminde Zirai Standardizasyon faaliyetlerine gereken önemin verilmesini zorunlu hale getirmiştir.³⁴²

Tarımda, sanayi ve ticaret bitkileri üzerinde araştırmalar yapmak bu bitkilerin verimini artırarak sanayi alanına kazandırmak, dolayısıyla da ülke ekonomisine katkı sağlamak için 14 ilde Zirai Araştırma Müesseseleri açılmış, altısının da açılış hazırlıkları tamamlanmıştır. Antalya Tohum Islah ve Deneme İstasyonunda 1953 yılında ham kauçuk bitkisi olan guayul üzerinde 50 dekarlık bir ekim alanı oluşturulmuş, 1954 yılında bu ekim alanından elde edilen fidelerle, Devlet Üretim Çiftliklerine ait, yeri hazırlanmış 1000 dekarlık bir alanda guayul bitkisi yetiştirilmeye başlanmıştır.³⁴³

Tarım Vekâleti, çiftçilerin elindeki araziye ait toprağın hangi tür bitkiyi yetiştirmeye elverişli olduğunu tespit etmek için Marshall Yardımı'ndan ayrılan bir fonla, Ankara'da 5 toprak teknisyeninin görev alacağı bir modern laboratuvar kurulması çalışmalarına başlamıştır.³⁴⁴ Bu çalışmalar, kısa sürede semerelerini göstermiş, bu kapsamda Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak Kürsüsü Prof. Dr. Ömer Çağlar başkanlığında 6 kişilik akademisyen ve üç kişilik teknikerlerden mürekkep bir heyet, Kars ili Iğdır kazasıyla Mardin ili Nusaybin ilçesi topraklarına ait etütlerini tamamlayarak raporlarını ilgili dairelere sunmuşlardır.³⁴⁵

Ayrıca, tarımda sulama bilgilerinin artırılmasına yönelik yurdun değişik bölgelerinde, iklim, su ve toprak ilişkileri konusunda seminerler açılmış ve bu seminerlerde çok sayıda sulama teknisyeni ve sulama ustası yetiştirilmiştir.³⁴⁶

Tarım Bakanlığı, 1951 yılı içerisinde çiftçiyi tarım alanında yapılan yeni gelişmelerden haberdar etmek ve onları tarımın her konusunda aydınlatmak için İstanbul, Kocaeli, Ankara, Eskişehir, Kastamonu, Samsun, Amasya, Kayseri, Adana,

³⁴²Fethi Açıl, "Zirai Mahsullerde Maliyet Hesabı", **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955, s. 8; Pamir, **a.g.m.**, s. 1-2.

³⁴³Nedim Ökmen, "Ziraatta Çok Büyük İnkışaflar Kaydedildi.", **Türk Ekonomisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 50.

³⁴⁴Tataç, "Olaylara Bakış, Nisan 1953, Toprak Tasnifi İçin Modern Bir Laboratuvar Kuruluyor", **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 181.

³⁴⁵**Bülten**, S. 8, Yıl: 1, 1 Temmuz 1956, s. 12.

³⁴⁶**Tarım Dergisi**, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 9.

Hatay, Diyarbakır, Elazığ, Trabzon, Erzurum, Van, Bursa, İzmir, Manisa ve Antalya illerinin yer aldığı toplam 19 ilde yayın teşkilatı kurulmasına karar vermiştir.³⁴⁷

Ayrıca, 1950 yılında Genel Tarım Sayımı yapılmıştır. Türkiye’de modern anlamda ilk büyük tarım sayımı 1950 yılının Kasım ayında yapılmıştır. Bu genel tarım sayımında memlekette mevcut 34.702 köy ve 3.406 şehir muhtarlığı sayıma tabi tutulmuş ve her muhtarlığın bütünü hakkında gereken malûmat muhtar ve azalarından toplanmıştır. Bahis konusu muhtarlıklardan 21.521 inde ayrıca ihtimali örnekleme (Probability Sample) usulü ile örnek aileler sayımı yapılmıştır. Bütün memlekette örneğe giren ailelerin sayısı takriben 270.000 dir. 1950 Ziraat Sayımı, Ziraat Vekâleti’nin ve Millî Eğitim Bakanlığı’nın memur ve öğretmen kaynaklarından istifade edilmek suretiyle başarılmıştır. Ziraat Vekâleti, 649 elemanını ekip şefi ve Sayım Kontrolörü olarak görevlendirmiş, Millî Eğitim Bakanlığı ’da 6.500 köy öğretmenin sayım memuru olarak görevlendirilmesine izin vermiştir.³⁴⁸ Bu sayım memurlarının bir ay süreyle çalışması sonucu ülke tarımıyla ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir.³⁴⁹

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1952 yılında Türkiye’de Tarımda Makineleşmenin Ekonomik ve Sosyal Tesirleri üzerinde bir anket yapmış ve elde edilen sonuçların özeti 105 sayfalık *Economic and Social Aspects of Farm Mechanization In Turkey* adlı İngilizce bir rapor halinde yayınlanmıştır. Çalışma profesörler kurulunca fakülte öğretim heyeti arasından seçilmiş 8 kişilik komite tarafından sevk ve idare olunmuştur. Ayrıca, fakülte dışından Türk ve Amerikan uzmanlarından da yararlanıldığı anket çalışmasına Tarım Bakanlığı ve İstatistik Genel Müdürlüğü her fırsatta destek vermiştir. Traktörlerin en yoğun olduğu Orta Anadolu, Marmara ve Trakya, Ege, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinde 448 köy seçilerek, bu köylerde muhtarlarla 3.915 traktör sahibine anket uygulanmıştır. Fakülte doçent, asistan ve son sınıf öğrencilerinin özveriyle çalıştığı bu ankette numuneler istatistik yöntemlerine göre dikkatle seçilmiş sonuçların tasnifinde İstatistik Genel Müdürlüğü’nün araçlarından yararlanılmıştır. Anket sonucunda elde edilen bilgiler üç noktada toplanmıştır. Makineleşmenin ziraat

³⁴⁷Türk Ekonomisi, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 154.

³⁴⁸DİE, 1950 Ziraat Sayımı Neticeleri, Yayın No: 371, Ankara 1956, s. III.

³⁴⁹Şefik Bilkur, “Son Bir Yıl İçinde Yapılan Sayımlar,” Türk Ekonomisi, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 171-172.

tekniki ve metotları üzerine olan tesiri, makineleşmenin iktisadi tesirleri, yani zirai üretim zirai işletme bünyesi, maliyet gibi konularda meydana gelen değişiklikler ve makineleşmenin sosyal ve hukuki tesirleridir.³⁵⁰ Bu sonuçlara göre, 1952 yılında, geniş ölçüde traktör ithaliyle beraber, işletmelerin hızla büyüdüğü görülmektedir. Bu büyüme tarım alet ve makineleriyle tarım yapan araştırma kapsamındaki işletmelerde, toprakların bir yerde toplanması yoluyla büyüme olduğu şeklindedir. Ortalama işletme büyüklüğü, 1948'de 847 dekar iken 1952 yılında % 31 oranında artarak 1.113 dekara çıkmıştır.³⁵¹

³⁵⁰Fadıl Hakkı Sur, “*Türkiye’de Makineli Ziraat Mevzuu*” , **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 153.

³⁵¹Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni**, (Dün-Bugün-Yarın), C. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, s. 403.

II. BÖLÜM: ÇİFTÇİNİN DONANIMI İÇİN YAPILAN DESTEKLER VE TARIM TEKNOLOJİSİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Bu bölümde, Çiftçinin Donanımı İçin Yapılan Destekler ve Tarım Teknolojisi Alanındaki Gelişmeler konu başlığı adı altında, kredi desteğiyle, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Ziraat Bankası'nın çiftçiye tarımsal kredi sağlaması ve kredinin organizasyonu konusunda yaptığı katkılar incelenecektir. Yardım desteğiyle, Amerikan İktisadi Yardımı ve Marshall Planı, tarımsal teknoloji ve donanım alanında gelişmeler, Türkiye'de tarımda makineleşmede yaşanan gelişmeler, motorun insan ve hayvan gücünün yerini almasıyla ekilebilir arazi oranında artışlar ve üretimde hektar başına alınan verim ile ton başına alınan verimde görülen artışlar ortaya konacaktır.

A. Kredi Desteği: Çiftçiye Tarım Kredisi Sağlanması ve Kredinin Organizasyonu

1. Tarım Kredi Kooperatifleri

“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kullanılan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekküllere kooperatif denir”.³⁵²

Bu teşekküllerde üyelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir başarıma anlayışı vardır.³⁵³ Amaç, onu meydana getirenlerin maddi yönden zorluklarını gidermeye, ekonomik bakımından yetişkinleşmelerini artırmaya ve onları zengin etmeye yol açmaktır.³⁵⁴ Esas itibarıyla, Tarım Kooperatifi ise, ortakları çiftçi ve faaliyet alanı tarım olan kooperatifi ifade etmektedir.³⁵⁵

³⁵²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 52, 24.04.1969, s. 450; **Resmi Gazete**, Sayı No: 13195, 10 Mayıs 1969; Ziya Gökalp Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 53.

³⁵³Cevdet Nasuhi, “*Kooperatif Ahlakı*”, **Karınca**, S. 2, Yıl: 2, Temmuz 1934, s. 3.

³⁵⁴Cevdet Nasuhi, “*Kooperatif Nedir?*”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934, s. 6.

³⁵⁵Ziya Gökalp Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 153.

Ekonomik sıkıntılarının ortaya çıkardığı bir sistem olan kooperatifçilik iktisadî hayata büyük kolaylıklar sağlayarak üreticinin korunmasına ve özendirilmesine büyük çaba göstermiştir.³⁵⁶

Ülkemizde, Mithat Paşa'nın 1863'de kurduğu *Memleket Sandıkları*yla başlayan kooperatifçilik hareketi II. Meşrutiyet yıllarında hızla gelişmeye devam etmiştir.³⁵⁷ Cumhuriyetin ilk kooperatif mevzuatı olan İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi, 1923 yılında 97 madde halinde yayımlanmıştır. 1924 yılında, 1850'den itibaren yürürlükte olan Ticaret-i Berriye Kanunu'nda tadilat yapılarak, şirketler kısmına Kooperatif Şirketler ilave edilerek kooperatiflere yasal teminat sağlanmıştır.³⁵⁸

Küçük ziraat kredisini şahsi ve müşterek kefalet esasına göre ve Ziraat Bankası'ndan ayrı olarak organize etmek amacıyla 1924'te İtibari Zirai Birlikleri Teşkilî Hakkında Bir Kanun kabul edilmiştir.³⁵⁹ Bu kanun, 1929 yılında kabul edilen 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'na esas teşkil etmiştir.³⁶⁰ 1926 tarihinde, İtibari Zirai Birlikleri hakkında hususi bir nizamname düzenlenmişse de uygulama safhasına geçilememiştir. Ayrıca, 1926 yılında meydana getirilen yeni ticaret kanununda kooperatifler hakkında esaslar konulmuştur.³⁶¹

³⁵⁶Mustafa Şerif Alyanak, "*Kooperatifçilik*", *Köy Postası*, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 20; M.Hadi İlbaş, "*Dünyada ve Türkiye'de Kooperatifçilik*", *Tarım ve Mühendislik*, S. 12-13, Yıl: Eylül-Ekim 1983, s. 14.

³⁵⁷Mülayim, *a.g.e.*, s. 41; İttihat ve Terakki Cemiyetinin II. Meşrutiyet dönemi ve I. Dünya Savaşı yıllarında yaptığı kooperatif çalışmaları hakkında geniş bilgi almak için bkz.: Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 132-144.

³⁵⁸Yusuf Saim Atasagun, *Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri, 1929-1939*, C. 2, Kenan Basımevi ve Kılıç Fabrikası, İstanbul 1940, s. 2; Zafer Toprak, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*", 1900-1950, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 24.

³⁵⁹Bu birliklerin neden başarılı olamadığı ile ilgili bilgi almak için bkz.: Nusrat Namık, "*Kooperatif Bir Verip Beş Almak mıdır*", *Karınca*, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934, s. 8.

³⁶⁰TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 3, C. 7, 01.06.1929, s. 743; *Resmî Gazete*, Sayı No: 1208, 5 Haziran 1929; Süheyb Nizami, "*Zirai Kredi Kooperatifleri Nasıl Doğdu?, Nasıl Büyüdü?*", *Karınca*, S. 2, Yıl: 2, Temmuz 1934, s. 14; Cemal Taluğ, "*Atatürk ve Tarımsal Kooperatifçilik*", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 157; Tarım Kredi Kooperatifçiliğinin kurulup geliştirilmesinde Atatürk'ün katkıları için ayrıca bkz.: Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, "*Ulu Gazi ve Kooperatifler*", *Karınca*, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934, s. 1-2; *Karınca*, S. 27, Yıl: 3, Ağustos 1936, s. 4-5.

³⁶¹Atasagun, *a.g.e.*, s. 13.

Nihayet, 1935’de 2836 sayılı Yasa ile Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır.³⁶² Bu kanununun 27. maddesi Ekonomi Bakanlığı’na, Ziraat Bankası’nın yanında geniş yetkiler tanımıştır. İki dünya savaşı arasındaki bunalımlı yıllarda kooperatifçilik, tüccar karşısında köylüyü destekleyerek ürününün pazarlanmasına yardımcı olmasının yanı sıra, kısmi olarak da, kredi sorununu halletmiş ve bir kısım temel bilgi, beceri ve tekniklerin benimsenmesine katkı sağlamıştır.³⁶³

DP’nin, tarım kesiminde büyük çoğunluğu teşkil eden küçük üreticilerin makineli üretime geçme ve piyasaya açılmalarını sağlama konusunda uyguladığı en önemli strateji, küçük çiftçilerin kooperatifler içerisinde yer alarak bir araya gelmeleri olmuştur. Bu kooperatifler yoluyla, küçük üreticilerin tarıma yönelik olarak kredi imkânlarından pay almalarına destek olmak, parti yöneticileri için son derece hassas ve önemli bir konu haline gelmiştir.³⁶⁴

Adnan Menderes, 1. Hükümet Programı’nda tarımın ilerlemesi için yapılacak çalışmalar arasında tarım kredi davasına da yer vermiştir.³⁶⁵

TBMM’nin 9. Dönem 3.Toplantı yılının açılış konuşmasında aynı konuya temas eden Celal Bayar, muhtaç çiftçilere gerekli kuruluş, onarma ve yıllık işletme

³⁶²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 764-765; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935; Attila Bayramgil, “*Tarım Kredi Kooperatiflerini Tanıyalım*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 7; Tarım Kredi Kooperatifleri nizamnamesine göre kooperatifin vazifesi ve bu kooperatiflere kimlerin üye olabileceği hakkında bilgi almak için ayrıca Bkz.: **Karınca**, S. 27, Yıl: 3, Ağustos 1936, s. 7; 2836 sayılı bu kanunun dördüncü maddesine göre iktisat vekaletince hazırlanan ana mukavelename 19.03.1936 tarih ve 2/4242 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 63-Dosya No: 22-Sıra No: 6.

³⁶³Zafer Toprak, “*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*”, 1900-1950, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 24; Tarım Kredi Kooperatiflerinin üretici çiftçiler lehine gösterdiği faydalar için bkz.: Alaattin Cemil, “*Yeni Çalışma Yolunda*”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934, s. 4.

³⁶⁴Serdar Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 159; 1949 yılında hüküm süren kuraklık nedeniyle Tarım Kredi Kooperatiflerine borçlarını ödeyemeyecek durumda olan Ankara, Haymana; Kırklareli, Kütahya, Uşak, Kırklareli, Babaeski; Balıkesir, Ayvalık; Niğde, Aksaray çiftçilerinin Ziraat Bankası vasıtasıyla borçlarının bir yıl süreyle ertelenmesi Bakanlar Kurulu’nun 21 Haziran 1950 tarih ve 3/11423 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 52-Sıra No: 2; 1950 yılı kuraklığı nedeniyle Giresun, Bulancak; Kocaeli, Gerze ilçelerinin Tarım Kredi Kooperatifine olan borçlarının Ziraat Bankası vasıtasıyla bir yıl süreyle ertelenmesi Bakanlar Kurulu’nun 24.11.1950 tarih ve 3/12143 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 124-Dosya No: 87-Sıra No: 20.

³⁶⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Berrak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 219 ; **Akşam**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 11363; Sükan, **a.g.e.**, s. 9.

kredisi temin edildiğini ifade etmiştir.³⁶⁶

Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri, faaliyetlerine başladığı 1929 yılından itibaren çiftçiye verilen kredi miktarında, kooperatif adedinde ve kooperatif üye sayısında az bir artış göstermesine rağmen, DP iktidarı döneminde bu artış daha büyük ve hızlı olmuştur.

1929 yılında açılan 65 kredi kooperatifi ile kooperatifleşme çalışmaları başlamış, beş yıl içerisinde on kat artarak 1934 yılının sonlarında sayıları 661’i bulmuştur.³⁶⁷ 1936 senesinde 2836 sayılı kanunun tatbiki dolayısıyla yeni mevzuata uymak istemeyen, dolayısıyla tasfiyeye tabi tutulan kooperatiflere ait ortaklardan oluşan kooperatif sayısı 568’e düşmüş 1937 yılından sonrada artışına normal seyriyle devam etmiştir.³⁶⁸

13 yıllık süre zarfında sayıları 311 adet artarak 1949 yılında 879’u bulan Tarım Kredi Kooperatifleri, bu 13 yıllık dönemde % 54,7 oranında bir artış sağlamıştır.³⁶⁹ Bu artış DP yönetiminin iktidara gelmesiyle ivme kazanmıştır.³⁷⁰

Menderes, küçük çiftçi kesiminin tefecilerin eline düşmesini önlemek ve devlet desteğiyle tarımsal alanda kalkınmalarını sağlamak amacıyla, Tarım Kredi Kooperatiflerine büyük önem vererek köylünün geliştirilmesi için çok çaba harcamıştır. 1946’dan 1950’ye kadar TBMM’de veya Ankara Palas Otelinde gazeteci ve siyasetçi Cihad Baban ile bulunduğu sıralarda İsrail’deki kooperatifleşme hareketi ile ilgili yeni çalışmaları görmek için “*İsrail’e şöyle bir kaçalım; Tel Aviv’e gidelim!...hem yorgunluğumuzu atarız, hem de farklı yeni bir şeyler görürüz*” diyordu.³⁷¹

³⁶⁶TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 10; Yangın, dolu, kuraklık ve tabii afetler dolayısıyla mahsulleri hasara uğrayan Demirci, Tavşanlı, Bala, Şereflikoçhisar, Tosya ve Karamürsel ilçeleri Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının borçlarını ödeyememeleri üzerine borçlarının bir yıl süreyle ertelenmesine Bakanlar Kurulu’nun 21 Mart 1951 tarih ve 3/12692 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 21-Sıra No: 4.

³⁶⁷Ataşağın, **a.g.e.**, s. 63; Cevdet Nasuhi, “*Kooperatif Bekleyen Köyler*” , **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, Aralık 1934, s. 63.

³⁶⁸Ataşağın, **a.g.e.**, s. 63-65; 1938’ den 1953’e kadar Tarım Kredi Kooperatiflerinin gelişme seyri için ayrıca bkz.: Giacomo Giorgi, “*Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller*” , **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos -Eylül 1958, s. 45.

³⁶⁹**Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957, s. 29.

³⁷⁰1952 yılı sonu ve 1953 yılı eylül ayı sonuna kadar Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifi sayısı hakkında ayrıca bilgi almak için bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 148.

³⁷¹Cihad Baban, **Politika Galerisi, (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 135.

Bu gayretini iktidara geldikten sonra da artırarak sürdüren Menderes, büyük icraatlarını çiftçi kesimini desteklemek adına köye ve köylüye ayırmış, Tarım Kredi Kooperatiflerinin çoğalmasına ve bünyelerinin güçlenmesine büyük önem vermiştir. Bu kooperatiflerin güçlenmesiyle de, çiftçiye verdiği tarım kredi miktarını 3-4 misline çıkarmıştır.³⁷²

TABLO 7’de 1950 yılından 1960 yılına kadar Tarım Kredi Kooperatiflerinin kooperatif sayısı, üye sayısı ve verdiği kredi miktarları gösterilmiştir.

TABLO 7: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişme Seyri (1950-1960)

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Üye Sayısı	Verdiği Kredi(Milyon TL)
1950	900	438,410	225,8
1951	984	490.216	290.2
1952	1.187	617,353	414.6
1953	1.300	720.804	544.6
1954	1.356	773.739	549.7
1955	1.425	820.469	675.6
1956	1.488	861.639	694.2
1957	1.521	891.112	766.3
1958	1.546	904.127	870.8
1959	1.560	919.914	881.2
1960	1.572	937.894	1.000.7

Kaynak: **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957, s. 29; Serdar Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 159-160; Atilla Bayramgil, “*Tarım Kredi Kooperatiflerini Tanıyalım*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973, s. 7

TABLO 7’de 1950’den 1960’a kadar Tarım Kredi Kooperatiflerinin kooperatif sayısı, üye sayısı ve verdiği kredi miktarları gösterilmiştir. Bu tabloya göre, verilen kredi miktarlarının yıllık yüzde artış oranları hesaplandığında; 1950 yılından 1951 yılına kadar geçen bir yıllık sürede bu artış oranı % 28.52 olurken 1951’den 1952’ye % 42.86; 1952’den 1953’e % 31.35; 1953’den 1954’e % 0.93; 1954’den 1955’e % 22.90; 1955’den 1956’a % 2.75; 1956’dan 1957’ye % 10.38;

³⁷²Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adımı Veren Başbakan, Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971, s. 264.

1957'den 1958'e % 13.63; 1958'den 1959'a % 1.19; 1959'dan 1960'a % 13.56 oranında gerçekleşmiştir.

1950 yılında 900 Tarım Kredi Kooperatifinde 438.410 üyeye 225,8 milyon TL kredi verilirken; 1960 yılında 1.572 kooperatifte 937.894 üyeye 1.000.7 milyon TL kredi verilmiştir. Böylece, 10 yıl içerisinde Tarım Kredi Kooperatifi sayısında % 74,6, üye sayısında % 113, kooperatifin verdiği kredi miktarında ise % 443 oranında artış sağlanmıştır.

2. Tarım Satış Kooperatifleri

Üreticilerin elde ettikleri ve satışa çıkardıkları mahsullere devamlı sürüm ve alıcılar bulmak, bunları gerektiğinde ham madde olarak işlemek ve bu surette kıymetlerini artırmak, iç ve dış piyasalarda çalışan aracılara kazançlarını üreticilere mal etmek, milli mahsullerimizin standartlaşması hususunda gereken tedbirleri almak gibi amaçlarla, üreticiler arasında Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kurulması faydalı görülmüş ve kooperatif teşkilatı hakkında 21.10.1935 tarih ve 2834 sayılı özel bir Kanun kabul edilmiştir.³⁷³

2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun 8. maddesine göre, Tarım Satış Kooperatifi kurulan yerlerde Tarım Kredi Kooperatiflerinin ortakları satış kooperatiflerine de üye olmak zorundaydılar. Tarım Satış Kooperatifine girmeyen veya çıkan üyeler, kural gereği Tarım Kredi Kooperatifinden de çıkarılırlar. Ayrıca, aynı kanunun 13. maddesi gereğince, Tarım Satış Kooperatifi çevresinde bulunan Kredi Kooperatiflerinin ortakları, ürünlerini Tarım Satış Kooperatiflerine teslim etmeğe mecbur tutulmuşlardır. Bu hükme aykırı harekette bulunan ortaklara ise sulh mahkemelerince bir aydan bir seneye kadar hapis cezası uygulanması esası getirilmiştir.³⁷⁴

Tarım Satış Kooperatifleri Tarım Kredi Kooperatiflerinin işini tamamlamak üzere kurulmuştur. Kredi, köylüyü yetiştirme bakımından yardımcı olarak görülmüştür. Yetiştirmek nasıl çetin bir iş ise, satmakta öyle çetin bir iş olarak kabul

³⁷³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 75 ; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935; Atasagun, **a.g.e.**, s. 93; Tarım ürünlerinin satış işinin düzenlenmesinde kooperatifleşmeden ne anlaşıldığını öğrenmek için bkz.: M. S. Berkin, "*Tarım Satış Kooperatifleri*", **Karınca**, S. 11-12, Yıl: 1, Nisan-Mayıs 1935, s. 3.

³⁷⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 765; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935; Atasagun, **a.g.e.**, s. 93.

edilmiştir. Satış Kooperatifleri bu çetin satış işinde yalnız başına kalan köylünün elinden tutmak için aracı görevi üstlenmiştir.³⁷⁵

Tarım Kredi Kooperatifleriyle nasıl üreticinin kendi kuvvetlerine dayanan bir kredi cihazı meydana getirmek amacı güdülmüş ise, Tarım Satış kooperatifleriyle de aynı üreticinin piyasa ekonomisindeki menfaatini korumak, tarım üretimini değerlendirmek ve satış fiyatlarından bir kısmını yine kendisine intikal ettirmek gayesi düşünülmüştür.³⁷⁶

2834 sayılı Yasaya göre, Tarım Satış Kooperatiflerinin teşkiline ilk defa 1937 yılında İzmir çevresinde üzüm ve incir üreticileri arasında başlanmıştır. Müteakip yıllarda, Trakya'da kavun ve karpuz üreticileri, Adana'da portakal üreticileri, Karadeniz'de fındık üreticileri arasında Satış Kooperatifleri teşkil edilmiş ve faaliyete geçirilmiştir.³⁷⁷

1 Kasım 1938 tarihinde TBMM'nin 5. Dönem 4. Toplantı yılının açılış konuşmasının bir bölümünde, Karadeniz çevresinde fındık mahsulünün değerlendirilmesi için beş kooperatif kurulduğunu ifade eden Celal Bayar, bu kooperatifler için merkezi Giresun olmak üzere bir birlik teşkil edildiğini sözlerine ilave etmiştir.³⁷⁸

Üreticiyi korumak amacıyla kurulan Tarım Satış Kooperatiflerinin sayısı 1946 yılı Temmuz ayı itibariyle 80'i bulmuştur. Bunlardan incir, üzüm satış Kooperatifleri 37 şubesi 34.255 ortağı ve 5.206.000 lira sermayesi ile başta gelirken; Fındık kooperatifleri 16 şube 41.914 ortağı ve 1.884.200 lira sermayesi ile ikinci; Pamuk kooperatifleri 5 şube 2.859 ortağı ve 1.700.750 lira sermayesiyle üçüncü sırada yer almıştır. Bunların dışında 5 fıstık, 10 koza, 5 yaş sebze ve meyve ve 1 tütün kooperatifi bulunmaktaydı. Bu satış kooperatiflerinin 1946 yılı Temmuz ayında ortak sayısı 105.381 kişiyi bulurken sermayesi 9.771.037 liraya ulaşmıştır.³⁷⁹

DP iktidara geldiği 1950 yılının Mayıs ayından sonra Tarım Kredi Kooperatiflerinin yanı sıra Tarım Satış Kooperatiflerini de gündemine alarak bu

³⁷⁵Süheyb Nizami, “Zirai Kredi Kooperatiflerinin Dördüncü Yılı”, **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, İlk Kanun 1934, s. 2.

³⁷⁶**Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957, s. 32.

³⁷⁷Ataşağın, **a.g.e.**, s. 94.

³⁷⁸TBMM, **Zabit Ceridesi**, Dönem: 5, Toplantı: 4, C. 27, 1. Birleşim 1.11.1938, s. 5.

³⁷⁹**Köy Postası**, S. 28, Yıl: Temmuz 1946, s. 5.

konuda gerekli çalışmaları başlatmıştır. Adnan Menderes, TBMM’de 30 Mart 1951 tarihli 2. Hükümet Programı’nı beyan ederken kooperatifler hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Memleket ekonomisinin gelişmesini bilhassa teşkilatlanmada gören hükümetimiz ilk planda kooperatiflerimizi ele almış, Tarım Kredi, Tarım Satış Kooperatifleriyle İstihlak, Yapı Kooperatifleri üzerinde icap eden çalışmaları yaparak lüzumlu kanun tasarılarını hazırlamağa başlamıştır*”.³⁸⁰

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’nın 14 Mayıs 1950’den sonraki 1 yıllık icraatları hakkında basına verdiği rapor, hükümetin kooperatifler hakkında yaptığı faaliyetleri teyit eder niteliktedir. Bu raporda: 1951 yılı içerisinde kooperatif faaliyetinin artmasıyla birlikte, kurumlarında da önemli düşünce değişikliğine gidildiği, kooperatifler düzeninde demokratik olmayan kurullarla mücadele ilkelerinin belirlendiği ve hür vatandaşların kendi istekleriyle, katılacakları toplulukların mevzuat tasarılarının hazırlandığı bildirilmektedir. 1951 yılına kadar sınırlı bir tarım alanında görülen bu faaliyetlerin yeni tasarılarla ayrıca genişletileceği vurgulanarak, tütün ve balıkçılığın da serbest kooperatif nizamı içinde kredilenme ve teşkilatlanma imkânına kavuşacağı belirtilmiştir.³⁸¹

DP hükümetinin kooperatifleşmeye gösterdiği ihtimam kısa sürede mahsullerini vermeye başlamıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi’nin hemen yanı başında yer alan Tarım Satış Kooperatifleri ve bunların birliklerince üzüm, incir, pamuk, fındık zeytin, zeytinyağı, fıstık, meyve ve sebze gibi ürünlerin, en iyi şartlar altında sürüm ve satışlarını gerçekleştirmek ve satış hâsıllarını en geniş oranlar üzerinden köylü ve üreticilere aksettirmek amacıyla toplam 12 birlik ve 148 kooperatif içerisinde yer alan 142 bin üyeye 1952 yılı sonuna kadar açılan kredi miktarları 214 milyon liraya ulaşmıştır.³⁸² CHP döneminde Tarım Satış Kooperatifleri ve birliklerinin 1945 yılı cari hesabına baktığımızda 5.963.000 lira olan bu hesabının

³⁸⁰TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 63; Arar, **a.g.e.**, s. 236.

³⁸¹**Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 177.

³⁸²**Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 148; Giacomo Giorgi, “*Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller*”, Çev. Alp Mülayim, **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos -Eylül 1958, s. 45-46; 1956 yılı Kuru üzüm, kuru incir ve pamuk ürünleri satın alma işlemleri için İzmir Üzüm, İncir, Pamuk Tarım Satış Kooperatifleriyle Çukurova Pamuk Satış Kooperatifleri, Bakanlar Kurulunun 14.09.1956 tarih ve 4/8003 sayılı Kararnamesiyle görevlendirilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 144-Dosya No: 78-Sıra No: 12; 1957 yılı, satın alma işlemlerinde yine aynı Tarım Satış Kooperatifleri Bakanlar Kurulu’nun 13.08.1957 tarih ve 4/9313 sayılı Kararnamesi ile görevlendirilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 146-Dosya No: 40-Sıra No: 1.

1950 yılında 54.592.000 ve 1952 yılında 213.671.000 liraya çıktığını görmekteyiz.³⁸³ Böylece, Tarım Satış Kooperatiflerinin cari hesabında artış miktarı 1945-50 arasında % 815, 1945 - 1952 arasında % 3.483 oranda gerçekleşmiştir.

TABLO 8’de Tarım Satış Kooperatifleri ve bunların birliklerine 1950 yılından 1960 yılına kadar Ziraat Bankası’nın açtığı kredilerin yıl sonu bakiyeleri verilmiştir.

TABLO 8: Ziraat Bankasının Tarım Satış Kooperatiflerine Açtığı Krediler (1950-1960)

Yıllar	Açılan Krediler (Milyon TL)
1950	54.592
1951	88,964
1952	213,671
1953	187,864
1954	290,186
1955	283,710
1956	587,669
1957	769,133
1958	889,603
1959	904,172
1960	926,675

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı** Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 248-249; **Cumhuriyetimizin 50. Yılında TC Ziraat Bankası 1923-1973**, Bilmen Basımevi, İstanbul 1973, s. 276; **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957, s. 33; Mehmet S. Erem, “*Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerimiz*”, **Ziraat Dünyası**, S. 68, Yıl: 5, Eylül 1955, s. 15.

TABLO 8’de 1950 yılında Ziraat Bankası’nın Tarım Satış Kooperatiflerine verdiği kredi miktarı 54,592 milyon lira iken 1960 yılında bu miktar 926,675 milyon liraya ulaşmıştır. Böylece, DP’nin iktidarda kaldığı 10 yıllık süre zarfında Ziraat Bankası’nın Tarım Satış Kooperatiflerine açtığı kredi miktarında % 1.597,45 oranında bir artış kaydedilmiştir.

Tarım Satış Kooperatiflerinin gelişme durumu birlik sayısı, kooperatif sayısı ve ortak sayısını esas alarak incelediğimizde 1945 yılında 6 birlik ve 83 kooperatifte 104.912 ortak yer alırken; 1950’de 10 birlik ve 143 Kooperatifte 130,468; 1955’de

³⁸³DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 248.

13 birlik ve 173 kooperatifte 143,381; 1960 yılında ise 15 birlik ve 214 kooperatifte 160.769 ortak yer almıştır.³⁸⁴ Böylece, DP iktidarının 10 yıllık dönemi boyunca birlik sayısında % 50; Kooperatif sayısında % 49,65; ortak sayısında ise % 23,22 oranında bir artış kaydedilmiştir ki, bu artış Tarım Kredi Kooperatiflerinin gelişme seyrinin altında kalmıştır.

3. Ziraat Bankası

Osmanlı döneminde, ilk kez üretici ve köylünün tarım kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla ayrı bir teşkilat vücuda getirilmesi gereği duyulduğunda bunu uygulama sahasına koyan kişi Mithat Paşa olmuştur.³⁸⁵

Mithat Paşa Niş ve Tuna valiliği yaptığı sıralarda, çiftçilikle uğraşan ailelere kolay yoldan ve düşük faizle kredi vermek amacıyla bir teşkilat kurmak için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışma, ilk defa tecrübe mahiyetinde 1863 yılında Bulgar Yugoslavya sınırında bulunan Pirot Kasabasında yapılmış ve müteakiben 1867 yılında çıkarılan özel bir mevzuatla *Memleket Sandıkları* adı altında ülkenin her tarafına yayılmıştır.³⁸⁶ Sermaye yetersizliğinden dolayı zamanla sandıkların randımanlı çalışmaması ve etkinliklerinin azalması üzerine, sandıkları merkezi yönetime bağlayarak olumsuzluklarını giderilebileceğini düşünen hükümet, daimi bir sermaye kaynağı oluşturmak amacıyla, 1883 yılında aşar vergisini onda bir oranında artırılarak, *Memleket Sandıklarını*, *Menafi Sandıklarına* dönüştürmüştür.³⁸⁷ *Menafi Sandıklarına* geçilmesiyle idare yeniden tanzim edilmiş, kayıt ve muhasebe işleri çağdaş ve ilmi şartları uygun olarak yürütülmeye başlamış ve merkezi hükümetin doğrudan denetimi altına alınmıştır. Nihayet, 15 Ağustos 1888 tarihinde çıkarılan Ziraat Bankası Nizamnamesiyle *Menafi Sandıkları* lağvedilerek yerine, merkezi bir kredi müessesesi olan Ziraat Bankası kurulmuştur.³⁸⁸

³⁸⁴Ziya Gökalp Mülayim, **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 271.

³⁸⁵**Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957, s. 12.

³⁸⁶Yusuf Saim Atasagun, **TC Ziraat Bankası, 1888-1939**, C. 1, Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası, İstanbul 1939, s. 2; Ayşe Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazmaları**, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Kültür , Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 405-406.

³⁸⁷Atasagun, **a.g.e.**, s. 8.

³⁸⁸Atasagun, **a.g.e.**, s. 21.

Bu tarihten itibaren, banka ile ilgili birçok kanun ve nizamname çıkarılmış ve bankanın hukuki esaslarında birtakım değişikliğe gidilmişse de, Ziraat Bankası'nın yarım asrı dolduran tarihinde en önemli gelişme 12 Haziran 1937 tarihinde, 3202 sayılı Yasanın kabul edilmesidir.³⁸⁹

76 esas madde ve 9 muvakkat maddeden oluşan 3202 sayılı TC Ziraat Bankası Kanunu'yla bankanın hukukî esaslarında, idare mekanizmasında ve genel faaliyet prensiplerinde çok esaslı değişikliklere gidilmiştir. Bankanın adı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak değiştirilerek, banka muhtar bir devlet müessesesi haline getirilmiştir. Bu suretle, 1924'den sonra anonim şirket şeklinde idare olunan Ziraat Bankası, devlet müessesesi halinde yeniden teşekkül etmiştir.³⁹⁰ Bu kanundan sonra çıkarılan 17 Haziran 1938 tarih ve 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu'nun 50. maddesi Ziraat Bankası'nı da kanun hükmüne aldığından, bu müessese artık muhtar iktisadî bir devlet teşekkülü haline gelmiştir.³⁹¹

3202 sayılı kanununun yayınlanmasından sonra Ziraat Bankası nispeten basit bir zirai kredi verme kurumu olmaktan çıkarılarak birinci derecede ülkenin genel tarımına, ikinci derecede ülkenin genel ekonomisine büyük hizmetler ifa edebilecek modern bir itibar müessesesi haline getirilmiş ve bunun için gerekli imkânlarla donatılmıştır.³⁹²

Kredi kurumu olmanın dışında, dönemin şartları icabı yeni görevler üstlenerek tarımın hemen her alanında var olan Ziraat Bankası, 1932 yılında devletin yasal bir düzenlemesiyle fiyatların belirli bir düzeyin altına düşmesine mani olmak ve üreticiyi desteklemek amacıyla, 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kuruluşuna kadar tahıl ticaretine müdahil olmuştur. Bu suretle fiyat düzenlemesi ve ürün alım işlevi yanında banka silo ve ambar yapma yetkisini de üstlenmiştir.³⁹³

³⁸⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 17, 04.06.1937, s. 827; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3629, 12 Haziran 1937; Ziraat Bankası hakkındaki 19 Mart 1340 tarih ve 444 sayılı Kanuna Müzeyyel 1697 Sayılı Kanunun ayrıntıları için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, C. 8, 14.06.1930, s. 804; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1522, 17 Haziran 1930; **Kastamonu**, 20 Temmuz 1930, Sayı No: 2971.

³⁹⁰Ataşağın, **a.g.e.**, s. 37-38; 1924 yılında bankanın bir anonim şirkete dönüşmesiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi almak bkz.: Zafer Toprak, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*", 1900-1950, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 24.

³⁹¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 18, 17.06.1938, s. 886; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938; **Cumhuriyetimizin 50. Yılında TC Ziraat Bankası, 1923-1973**, Bilmen Basımevi, İstanbul 1973, s. 60.

³⁹²**Türk Ekonomi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 147.

³⁹³Toprak, **a.g.m.**, s. 23.

Bu çok yönlü görev anlayışı yanında, köylü kesiminin kuraklık veya başka nedenlerle bilhassa 1931 yılı ve akabindeki hasat dönemlerinde ürününün ihtiyacını karşılayamayacak düzeyde yetersiz olması ve borcunu ödememede güçlük çekmesi üzerine, Ziraat Bankası yeni uygulamalarla çiftçinin imdadına yetişmiştir. 14 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan 2814 sayılı yeni bir kanunla Ziraat Bankası'nın 1931 yılı sonu envanterinde kayıtlı olan tarımsal alacaklarının yıllık % 3 faizle on beş yıl gibi uzun tecillerle taksitlendirilmesi suretiyle hem borçluların ödeme güçlerine uygun bir ödeme planı hazırlanmış hem de alacakların daha kolaylıkla tahsili yollarına gidilmiştir.³⁹⁴

Ziraat Bankası'nın kurulduğu 1888 yılından itibaren yoğun bir teşkilatlanmaya gittiği ve hızla büyümeğe başladığı görülmektedir. Daha kuruluşunun birinci yılında 97'si Şube 244'ü sandık olmak üzere toplam 331 yerde banka teşkilatı vücuda getirilmiştir. Ziraat Bankası'nın vilayet teşkilatının kurulmağa başladığı 1889 yılından 1938 yılına kadar toplam 124 şube ve 455 sandık açılmıştır. Bu süre zarfında kapatılan veya şubeden sandığa, sandıktan şubeye çevrilen şubelerin sayısı 51, sandıkların sayısı ise 271'dir.³⁹⁵

Hızla büyüyen ve hizmette sınır tanımayan Ziraat Bankası, 1937 tarihinde çıkarılan 3202 sayılı Kanunun 31. maddenin 1. fıkrası gereğince, tahsilât işlerini bizzat köylünün ayağına götürmek ve köylünün işlerini kolaylaştırmak amacıyla seyyar vaziyette görev yapacak banka memurlukları ihdasına karar vermiştir.³⁹⁶ Yine, aynı kanunun 1. maddesi gereğince yabancı ülkelerde dahi şube ve ajans açmak salahiyetiyle donatılan Ziraat Bankası, İstanbul, Ankara, İzmir gibi önemli merkezler başta olmak üzere birçok liman şehrinde Kambiyo Servisleri tesis etmiştir. Bu servislere yabancı ülkelerdeki Ziraat Bankası muhabirleriyle doğrudan doğruya muamele yapmaları hususunda ayrıca yetki verilmiştir. 1927 yılından sonra başlayan yabancı ülkelerde muhabir teşkilatı oluşturma çabaları kısa zamanda gelişerek başta

³⁹⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 15, 14.06.1935, s. 703; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3036, 24 Haziran 1935; **Karınca**, S. 26, Yıl: 3, Temmuz 1936, s. 3.

³⁹⁵Ataşağın, **a.g.e.**, s. 124-125; 1924 yılı sonunda ulusal bankalar içinde Nominal sermayenin % 78'i ödenmemiş sermayenin % 82'i, yedek akçelerin % 63'ü, mevduatın % 31'i, açılan kredilerin % 73'ü, şubelerin % 96'sı Ziraat Bankasına ait bulunuyordu. Gürkan Çelebican, "*Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi*", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 24.

³⁹⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 17, 04.06.1937, s. 835; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3629, 12 Haziran 1937.

Avrupa ülkelerinin önemli şehirlerinde yer almak üzere 25 ülkenin merkezlerinde tesis edilmiştir.³⁹⁷

Türkiye tarımının gelişmesinde Ziraat Bankası'nın kredi politikası tartışmasız önemli olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda bankanın vermiş olduğu kredi miktarlarında önemli oranda artışlar sağlanmıştır. Verilen kredi miktarı 1946 yılında 175,5 milyon TL iken; 1948'de bu miktar 237,3 milyona çıkmış; 1949'da ise 336,9 milyon liraya ulaşmıştır.³⁹⁸

Tek Parti dönemindeki inkişafıyla farklı bir yapıda kendini yenileyen Ziraat Bankası, DP'nin 1946 yılında kurulması ve çok partili hayata geçilmesiyle beraber daha da önem kazanarak Parti Programına girmiş ve programın 57. ve 61. maddelerinde yer almıştır.³⁹⁹

DP Programının 57. maddesinde: Tarımsal kredinin, üretim hacmiyle uygun ve üretimi hızla artırmada temel etken olabilecek oranda olması ve Ziraat Bankası'nın faaliyeti ve sermayesinin artırılması üzerinde durulurken; 61. maddesinde ise Tarım sanatlarına kredi vermek ve gelişmelere yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayretler sarf etmesini ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu alana çevirmek için her türlü teşvik ve yardımı yapmasını gerekli görmüştür.⁴⁰⁰

Adnan Menderes'in 1. Hükümet Programı'nda da Ziraat Bankası'na yer verilerek, önceki hükümet dönemindeki sermaye yetersizliği eleştirilmiş, bütçenin gereksiz harcamalara giden kısımlarından tasarruf edilerek bankanın sermayesinin takviye edilebileceği üzerinde durulmuştur.⁴⁰¹

DP iktidarının 6. ayının sonu, Ziraat Bankası'nın tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı kabul edilebilir. Geçmiş yıllarda daha ziyade statik bir tarım üretimini devam ettirmekten ibaret bulunan dar ölçülü bir tarım kredi politikası, bu tarihten sonra tamamen yönünü değiştirerek yerini dinamik, yapıcı ve zirai üretim

³⁹⁷ Atasağun, **a.g.e.**, s. 130-131.

³⁹⁸ Giacomo Giorgi, **a.g.m.**, s. 45.

³⁹⁹ Ziraat Bankası'nın kurulduğu günden itibaren üstlendiği tarihi işlev hakkında bilgi almak için bkz.: Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 136.

⁴⁰⁰ **DP Programı**, Ankara 1946, s. 16-17, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

⁴⁰¹ TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; Arar, **a.g.e.**, s. 219; **Akşam**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 11363; Sükan, **a.g.e.**, s. 9.

faaliyetlerini gerçekten harekete geçiren ve ona yeni ufuklar açan bir kredi politikasına terk etmiştir.⁴⁰²

Ziraat Bankası Genel Müdürü Mithat Dülge'nin, İstanbul Taksim Belediye Gazinosu'nda 17 Ekim 1951 tarihinde bankanın faaliyetleri hakkında yaptığı bir basın toplantısında, çiftçi kesimine verilen kredi imkânlarının genişletilmesiyle ilgili verdiği bilgide, 1950 yılında 400 milyon lirayı bulan Tarım kredisinin 1951 yılı Kasım ayı itibariyle 615 milyon liraya ulaştığını ifade etmiştir.⁴⁰³

1950 yılından 1951 yılının Kasım ayına kadar Ziraat Bankası'nın kredi imkânlarındaki gelişme seyri, TBMM'nin 9. Dönem 2 Toplantı yılının açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ında dikkatlerinden kaçmamış, *“Bankanın başta gıda maddeleri olmak üzere milli sanayinin hammaddelerini teşkil eden mahsullerde 80 milyon lira fazlasıyla 200 milyon liralık sürüm ve satış kredisi açmak suretiyle çiftçi malının piyasada korunduğunu”* söylemiştir.⁴⁰⁴

Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın 14 Mayıs 1950'den sonraki 1 yıllık icraatları hakkında basına verdiği rapora göre, Ziraat Bankası 1951 yılında 60 ilde 239 şube ve ajans bölgesinde yer alan, 15.086 köy ve mahalde 613.907 borçlunun toplamda 95 milyon liralık borcunun tecil etmiştir.⁴⁰⁵

Ziraat Bankası, çiftçinin borcunu ödemede gösterdiği kolaylığın yanı sıra zamanla kredi alanını da genişletmiş, arıcılık ve ipekböcekçiliği dâhil olmak üzere yetiştirilen tarım ürünlerinin hemen her dalında çiftçilere kredi vermiştir.⁴⁰⁶ 1953

⁴⁰²**Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 143.

⁴⁰³Ziraat Bankası müdürü Mithat Dülge'nin basın toplantısında verdiği bilgilerin içeriği ile ilgili bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 347.

⁴⁰⁴TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 1.11.1951, s. 7.

⁴⁰⁵**Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 176-177; Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara, 2002, s. 108; Bu borç erteleme kolaylığı ileriki yıllarda da sürdürülmüştür. Doğal afetler yüzünden mahsulleri hasara uğramış Gaziantep, Oğuzeli; Balıkesir, Ayvalık; Konya, Çumra ve Eskişehir merkez yerleşimlerindeki 113 köy ve mahalde 3.628 müstahsilin toplam da 1.883.454 liralık Ziraat Bankasına olan borçları vade bitimi tarihinden itibaren bir yıl süreyle Bakanlar Kurulu'nun 20.03.1959 tarih ve 4/11422 sayılı Kararnamesi ile ertelenmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 151-Dosya No: 81-Sıra No: 7.

⁴⁰⁶**Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 148; İşleyebilecek miktarda arazisi olduğu halde maddi durumu çift hayvanı alamayacak düzeyde olan çiftçilere de banka, kredi vermiştir. Bu çiftçilerin resmi makamlarla yazışmaları ve kredi talepleri için Bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 107-Dosya No: 674-Sıra No: 4.

yılında çıkarılan 6118 sayılı kanunla, su ürünleri üreticileri de kredilenme yönünden 3202 sayılı Kanun kapsamına alınarak çiftçi kabul edilmişlerdir.⁴⁰⁷

DP'nin iktidara gelmesiyle en fazla önem kazanmaya başladığı uygulamalardan biride de, kredi politikası ve bu politikada yaptığı değişiklik olmuştur. Kredi veren tek müessese olan Ziraat Bankası'nın, kredi politikasını değiştirmesi ve her geçen yıl tarımla uğraşan kesimi biraz daha kucaklaması, köylüye verilen tarım kredilerinin miktarında önemli artışlar sağlamıştır.⁴⁰⁸ Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1953 yılı bütçe müzakereleri münasebetiyle bu konuyla alakalı yaptığı bir konuşmasında Mayıs 1950 sonunda 324.000.000 liradan ibaret olan tarım kredilerinin Şubat 1953 tarihi itibariyle 1 milyar 71 milyon liraya yükseltilmiş bulunduğunu söylemiştir.⁴⁰⁹ 1953 yılı ekim ayı sonunda bu rakam 1 milyar 200 milyon lirayı aşmıştır.⁴¹⁰

TBMM'nin 10. Dönem 2. Toplantı yılının açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, sözlerinin arasında çiftçinin kredi ihtiyaçlarını yeter miktarda karşılamaya önem vermekte olduklarını, hükümetin bu yüzden 1954 yılında tarım kredileri toplamını 1 milyar 480 milyon liraya yükselttiğini ve bu artışın beş yıllık bir dönem zarfında dört kattan fazla bir artışı ifade ettiğini kaydetmiştir.⁴¹¹

1956 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Başbakan Adnan Menderes Ziraat Bankası sermayesinin geliştirilmesi ile ilgili şu benzer ifadelere yer vermiştir: “*Biz ne yaptık? Ne yapmadık ki? Lütfen şu 1945 Türkiye'si ile 1955 Türkiye'sini mukayese ediniz. 1945'te TC Ziraat Bankası'nın ikrazat (borç) yekûnu umumisi 130 milyon lira*

⁴⁰⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 35, 08.07.1953, s. 820; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8455, 11 Temmuz 1953; **Cumhuriyetimizin 50. Yılında TC Ziraat Bankası, 1923-1973**, Bilmen Basımevi, İstanbul 1973, s. 142.

⁴⁰⁸Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 98; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 206; Cihad Baban, **Politika Galerisi, Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 153; İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 328; Ziraat Bankası'nın aşırı yağın yağmurlardan dolayı sel felaketine uğrayarak evleri yıkılmış ve hayvanları telef olmuş Van'ın Gevaş ilçesi halkı gibi nice zor durumda olan insanlara da elini uzatarak kredi imkânlarından yararlandırmıştır. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 107-Dosya No: 674-Sıra No: 10.

⁴⁰⁹**Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 46.

⁴¹⁰Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Kasım 1953, Ziraat Bankası Kredi Hacmi 1,5 Milyar Oluyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 28.

⁴¹¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9; Aynı rakamlar 22 Eylül 1954 tarihinde İstanbul'da açılan 3. Milletlerarası Ziraat Kredi Konfederasyonu Kongresinde Ziraat Bankası Genel Müdürü Mithat Dülge'nin yaptığı bir konuşma esnasında dile getirmiştir. Mithat Dülge'nin konuşma ayrıntısı için bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954, s. 241.

idi. Bugün bu sene 1955 senesinin Ziraat Bankası brüt karı 150 milyon lira olmuştur".⁴¹²

Ziraat Bankası tarafından verilen kredi miktarları sürekli artmış 1957-58 yılında 2,1 milyar liraya 1959'da 2. milyar 313 milyon ve 1960'da 2 milyar 392 milyon liraya ulaşmıştır.⁴¹³ Bu arada, 1951 yılında 406 olan Ziraat Bankası şube sayısı 1961 yılında 616'ya yükselmiştir.⁴¹⁴

TABLO 9'da 1950 Yılından 1960 yılına kadar Ziraat Bankası tarafından çiftçilere açılan Tarım Kredilerinin toplu hacmi verilmiştir.

TABLO 9: TC Ziraat Bankası Tarafından Çiftçilere Verilen Tarım Kredi Miktarları (1950-1960)

Yıllar	Verilen Kredi Miktarları (Milyon TL)
1950	412.197
1951	646.506
1952	1.067.665
1953	1.212.842
1954	1.497.157
1955	1.554.339
1956	1.887.795
1957	2.108.182
1958	2.161.302
1959	2.313.280
1960	2.392.097

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı** Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 248-249; DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 361; Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978** Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 150; Cillov, **a.g.e.**, s. 207; Makal, **a.g.e.**, s. 108.

⁴¹²Sükan, **a.g.e.**, s. 337; Ayrıca Ziraat Bankası'nın amortisman ve kredi sandığından kredi talep edebilecek teşekkül olarak tespit edildiği 23.08.1955 tarih ve 4/5754 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 140-Dosya No: 77-Sıra No: 13.

⁴¹³Çağlar Keyder, "*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*", 1946-1960, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları Ankara 1988, s. 164; Cillov, **a.g.e.**, s. 207; Ziraat Bankası'nın müstahsile, Tarım Kredi Kooperatiflerine, Tarım Satış Kooperatiflerine ve Zirai Donatım Kurumu'na 1958 yılı Ağustos ayı itibariyle verdiği kredi miktarlarının ayrıntıları için bkz.: **Doğrusöz**, 4 Ağustos 1958, Sayı No: 3581.

⁴¹⁴**Cumhuriyetimizin 50. Yılında TC Ziraat Bankası, 1923-1973**, Bilmen Basımevi, İstanbul 1973, s. 89.

TABLO 9’da 1950 yılından itibaren Ziraat Bankası’nın çiftçilere verdiği kredi miktarında sürekli bir artış kaydedildiği göze çarpmaktadır. Buna göre, banka tarafından 1950 yılında, çiftçilere açılan kredi miktarı 412.197 milyon lira iken 1960 yılında bu miktar 2.392.097 milyon liraya çıkmıştır. Böylece, 1950 yılından 1960 yılına kadar 10 yıllık sürede bankanın verdiği kredi miktarında % 480,328 oranında bir artış sağlanmıştır.

B. Yardım Desteği: Amerikan İktisadi Yardımı ve Marshall Planı

İkinci Dünya Savaşı boyunca, savaşın ortaya koyduğu ağır tahribat ve yol açtığı ekonomik sıkıntılar, savaş sonucunda birçok Avrupa ülkesini tüketim maddelerinden yoksun, üretim kabiliyeti düşük, ödeme dengesi bozuk ve her türlü siyasi tahriklere açık, bir hale getirmişti. ABD, müttefikleri olan Avrupa ülkelerinin ekonomik yönden tahrip olduğunu dikkate alarak Batı Avrupa ülkelerinin savaşta zarar görmüş sanayi yapılarını yeniden inşa etmelerini ve ekonomik büyüme sürecine tekrar girmelerini hızla sağlamak için harekete geçti. 5 Haziran 1947 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı General Marshall, Harvard Üniversitesi’nde verdiği bir nutukta iktisadi işbirliği ve Amerikan yardımının prensiplerini ortaya koydu.⁴¹⁵

Marshall Planı adı verilen bu Avrupa Kalkınma Projesi’nin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947’de Paris’te toplanan 16 devletin konferansıya başladı.⁴¹⁶ Aynı amaç ile bir araya gelmiş, Türkiye’nin de katıldığı bu 16 Avrupa ülkesi kalkınma sorunlarının çözümü için alınacak tedbirleri, 22 Eylül’de, Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı halinde tespit etti. Bu program daha sonra ABD tarafından incelenmiş ve bazı değişikliklerle kongreye sunulurak 3 Nisan 1948’de bir yardım

⁴¹⁵Bülent Büktaş, “Amerikan İktisadi Yardımı”, **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817 ; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 125; Türkkaya Ataöv, “Marshall Planından Nato’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp”, Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 3, Yıl: 1968, s. 277; Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul 2010, s. 539-540; Tataç, “Dünya Ekonomisi Güneydoğu Asya Memleketlerinin Kalkınması İçin Hazırlanan Kolombo Planı”, **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 152; Marshall Planı’nın amacıyla ilgili bkz.: Ercüment Yavuzalp, **Menderesle Anılar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 88-89; Serdar Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 137; Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 129; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 308; Ayrıca Marshall’ın 5 Haziran 1947’de verdiği nutkunun içeriği için bkz.: İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları, 1945-1995**, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 287-288.

⁴¹⁶Gülten Kazgan, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 80.

kanunu mahiyetini almıştır. Uluslararası İktisadi İşbirliği Sözleşmesi'nin 16 Nisan 1948 tarihinde ilgili devletler tarafından imzalanması ve Ekonomik İşbirliği İdaresi Teşkilatının (ECA, Economic Cooperation Administration) kurulmasıyla Amerikan yardımı derhal başlamıştır.⁴¹⁷

Plana göre, Avrupa ülkeleri üretimlerini artırıp dış ödemelerini dengeye getirinceye kadar ödeme bilançolarındaki açıkları ABD tarafından hibe veya borç yoluyla verilecek kredilerle kapatacaklardı.⁴¹⁸

Türkiye Devleti, Marshall Planı'yla ABD'ne müracaat ederek ihtiyacı olan 615 milyon dolar yardımı talep etmiştir. Amerikalı uzmanlar bu talebi değerlendirerek cevaplarını bir rapor halinde yayınlamışlardır. Bu rapora göre; Amerikalı uzmanlar Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na katılmadığı için bir tahribata uğramadığını, ekonomik yönden yeterli düzeyde altın ve döviz stoku bulunduğunu, sanayi üretiminin savaş öncesi yıllara göre arttığını söyleyerek, Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasına taraftar görünmemişlerdir.⁴¹⁹

Amerikalı uzmanların bu tutumu Türkiye'de geniş yankı uyandırmış ve kamuoyunda, Türkiye'yi yalnız bırakan ABD'nin ileride politik açıdan da yalnız bırakabileceği endişesinin oluşmasına yol açmıştır. Muhalefet partileri de, bu durumunun sorumluluğunu iktidara yükleyerek, hükümeti ABD'ni yanlış ve eksik bilgilendirmekle itham etmişlerdir. Gerek kamuoyunda beliren tepki, gerekse ekonomik ihtiyaçların baskısı karşısında kalan Türk Hükümeti, doğrudan ABD hükümetine müracaat etmiş; Türkiye'nin jeopolitik durumunun çok önemli olduğunu bu durumunun ister istemez mali ve iktisadi zorluklar ortaya koyduğunu belirterek Washington'un Türk hükümetine ekonomik yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesini talep etmiştir.⁴²⁰

⁴¹⁷Büktaş, "Amerikan İktisadi Yardımı", **Türk Ekonomisi**, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 372; Ataöv, "Marshall Planından Nato'nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp", Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 3, Yıl: 1968, s. 288; Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2009, s. 260; William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 116; Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 502; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 540-541; Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 115.

⁴¹⁸"Avrupa Tediye Birliği EPU", **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 7; Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 271.

⁴¹⁹Mehmet Gönlübol; Halük Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973**, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 229-230; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 382.

⁴²⁰Gönlübol ; Ülman, **a.g.e.**, s. 230 ; Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 382.

Türkiye'nin bu ısrarlı isteği üzerine meseleyi bir daha ele alan ABD hükümeti, kendi ekonomi uzmanlarından ziyade Türkiye'yi haklı bulmuştur. Nihayet, ABD Hükümeti daha Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmadan Türkiye'yi Marshall Planı kapsamına dâhil etmeyi kararlaştırmış 4 Temmuz 1948'de ABD ile Türkiye arasında Ankara'da imzalanan anlaşma ile Türkiye Marshall Planı kapsamına dâhil edilmiştir. TBMM bu antlaşmayı 8 Temmuzda 5253 sayılı Yasayla onaylanarak yürürlüğe koymuştur.⁴²¹ Nihayet, 1948 sonbaharında yardım programına nezaret etmek üzere bir Amerikan misyonu Türkiye'ye yerleşerek çalışmalarına başlamıştır.⁴²²

Marshall Yardımı'yla Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımın temel hedefinde, 5,5 yıl gibi uzun bir süre devam eden II. Dünya Savaşından ağır tahribatla çıkan Avrupa ülkelerinin, gıda ve hammaddeye olan ihtiyacını Türkiye'nin tarımsal üretim kapasitesini artırarak karşılaması vardır.⁴²³

ABD Marshall Planı'nın uygulama devresinden önce halkına ve ülke ekonomisine sıkıntı yaratabilecek olumsuzlukları ortadan kaldıracak tedbirleri almakta gecikmedi. Bu sebeple, Amerikan Kongresi, Marshall Yardımı'nın Avrupa ülkelerinin kalkınmasına harcadığını yerinde görmek üzere Ekonomik İşbirliği Kanunu'na bir hüküm koydu. Buna göre, yardımı alan her ülke kalkınma sonucunu kontrol edecek olan Amerikan müşavirlerinden oluşan bir misyonu kabul etmeliydi.⁴²⁴ ABD, Marshall Planı'nın yerli yerinde uygulanmasını teminat altına aldıktan sonra dış yardım kanununun çıktığı 3 Nisan 1948'den itibaren Avrupa ülkelerine yardımlarına başlamıştır.

TABLO 10'da, ABD tarafından Marshall Planı kapsamında 3 Nisan 1948 tarihinden 31 Aralık 1951 tarihine kadar Avrupa ülkelerine verilen ekonomik yardımların ayrıntıları gösterilmektedir.⁴²⁵

⁴²¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 30, 08.07.1948, s. 768. ; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6956, 13 Temmuz 1948.

⁴²²Gönlübol ; Ülman, **a.g.e.**, s. 230. ; Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 382.

⁴²³Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960**, İmge Yayınları, Ankara 2003, s. 337; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 263; Avcioğlu, **a.g.e.**, s. 382 ; Serdar Turgut, **a.g.e.**, s. 137.

⁴²⁴Athanase J. Sbarounis, “ *Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi*”, İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 3-4, Yıl: Nisan-Temmuz 1951, s. 81.

⁴²⁵Sbarounis, **a.g.m.**, s. 94; Nisan 1948'den Eylül 1951'e kadar Amerikan İktisadi Yardım rakamları için bkz.: Büктаş, “*Amerikan İktisadi Yardımı*”, **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817.

TABLO 10:Marshall Planı Kapsamında Avrupa Ülkelerine Verilen Mali Yardım Miktarları (1948-1951)

Ülkeler	Ödenen Miktar (Milyon Dolar)
Avusturya	633.1
Belçika ve Lüksemburg	546.2
Danimarka	266.2
Fransa	2.494.4
Almanya(Demokratik Federasyon)	1.315.9
Yunanistan	610.0
İzlanda	26.4
İrlanda	146.2
İtalya	1.311.4
Hollanda	999.0
Norveç	240.8
Portekiz	49.6
İsveç	115.5
Trieste	32.9
Türkiye	176.1
İngiltere	2.865.1
Yugoslavya	59.6
Toplam	12.281.0

Kaynak: Athanase J. Sbarounis, “ Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”, İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 3-4, Yıl: Nisan-Temmuz 1951, s. 94.

TABLO 10’da Nisan 1948’in başlarından Aralık 1951’in sonuna kadar, toplam 17 Avrupa ülkesine Marshall Planı’ndan ödenen yardım miktarı 12.281.000.000 USD olarak verilmiştir. Bu ödemelerden en fazla payı 2.865.000.000 dolar ile İngiltere en az payı ise 32,9 milyon dolarla Trieste almıştır. Türkiye ise verilen 176,1 milyon dolarla 17 Avrupa ülkesinden 11. sırada yer almıştır.

Marshall Yardımı’ndan Avrupa ülkelerine yapılan ödemeler soğuk savaşın şiddetlenmesiyle giderek azalmıştır. 25 Haziran 1950’de Kuzey Kore’nin Güney Kore’yi işgaliyle başlayan Kore Savaşı, ABD’nin savunma harcamalarını süratle artırmıştır. Bu durumda Avrupa’ya yapılan yardımlar azalarak sona ermiştir. Zaten, 4 Nisan 1949 tarihinde NATO’nun kurulmasıyla, Batı Avrupa’da Amerika’nın

önderliğinde bir askeri blok meydana getirilmişti. Kore Savaşı'nın başlamasıyla Avrupa'ya yönelik ekonomik yardımlar askeri yardımlara dönüştürüldü ve NATO çerçevesinde ödenmeye başladı. Marshall Yardımı, 1953 yılında resmen sonlandırıldı.⁴²⁶

TABLO 11'de ABD tarafından Marshall yardımı yoluyla Avrupa ülkelerine 3 Nisan 1948'den 1953 yılına kadar ödenen toplam ekonomik yardımların milyon dolar cinsinden miktarları ve yüzdeleri verilmiştir.

TABLO 11: Marshall Planı Yoluyla Avrupa ya Verilen Toplam Yardımlar

Ülkeler	Toplam	%	Hibe	%
Toplam	12.992.5	100	9.290.2	100
İngiltere	3.165.8	24.4	1.956.9	21.0
Fransa	2.629.8	20.2	2.212.1	23.8
İtalya	1.434.6	11.0	1.174.4	12.6
Batı Almanya	1.317.3	10.1	1.078.7	11.6
Hollanda	1.078.7	8.3	796.4	8.6
Avusturya	653.8	5.0	556.1	6.0
Yunanistan	628.0	4.8	34.4	5.5
Belçika	546.6	4.2	217.3	0.3
Danimarka	266.4	2.1	196.3	2.3
Norveç	241.9	1.9	62.4	2.1
Türkiye	184.5	1.4	18.0	0.7
İrlanda	146.2	1.1	-	0.2
İsveç	107.1	0.8	-5.5	-
Portekiz	50.5	0.4	15.9	0.1
İspanya	26.8	0.2	-	0.2

Kaynak: Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 1, Yıl: 1996, s. 287.

TABLO 11'de Marshall Planı'nın uygulamaya başladığı 1948 yılından 1953 yılına kadar, 15 Avrupa ülkesine toplam olarak 12.992.000.500 dolar ödeme yapılmıştır. Hibe yardımlarının % 69'unu ve toplam yardımların % 65,7'ni, sırayla Avrupa'nın dört büyük devleti İngiltere, Fransa, İtalya ve Batı Almanya

⁴²⁶Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Dergisi**, C. 51, S. 1, Yıl: 1996, s. 286.

paylaşmışlardır. Bu tabloya göre 15 Avrupa ülkesi arasında yer alan Türkiye'ye ise toplam 184.000.500 dolarlık yardım yapılmıştır. Bu yardımla Türkiye ancak Avrupa'da 11. sırada yer alabilmiştir.

TABLO 11'e bakarak İngiltere gibi büyük ve zengin bir devletin dahi, ekonomik kalkınmayı temin etmek için Marshall Planı'ndan en fazla yardım aldığı göz önüne getirilirse, harbe girmemiş olmakla birlikte ekonomik hayatı savaş yüzünden bozulmuş olan Türkiye'nin çok az yardım alması Türk kamuoyu tarafından olumlu biçimde değerlendirilmemiştir.⁴²⁷

Diğer Avrupa ülkelerine yapılan yardımlar gibi Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye verilen Amerikan yardımları hibe, dolaylı, teknik ve ödünç yardım olmak üzere dört başlık halinde toplanmıştır. 1948-1951 yılları arasında ABD'den hibe olarak 62.376.000 dolar; dolaylı yardım olarak 126.522.000 dolar; teknik yardım olarak; 3.000.000. dolar; ödünç yardım olarak da 72.840.000 dolar yardım alınmıştır.⁴²⁸

Bu dört ana bölüm halinde Türkiye'ye yapılan yardımların tarım ve diğer işler başlığı adı altında rakamları da kaynaklarda açıkça belirtilmiştir.

TABLO 12'de ABD tarafından 1948 yılından 1951 Yılı Haziranına kadar Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye yapılan ödemelerin tarım ve diğer ödemeler başlığı altında miktarları verilmiştir.⁴²⁹

⁴²⁷ **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1950, Sayı No: 9351; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 74.

⁴²⁸ Barış Ertem, "*Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*", Balıkesir Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, S. 21, Yıl: Haziran 2009, s. 392-393.

⁴²⁹ 1948-1951 yılları arasında Marshall Planı'ndan Türkiye'nin aldığı pay rakamları hakkında bilgi almak için Celal Bayar'ın 01.11.1951 tarihli TBMM'nin 9. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasına bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, Cilt: 10, 1. Birleşim 01.11.1951, s. 9.

TABLO 12: Marshall Yardımı Kapsamında Türkiye'ye Yapılan Ödemeler (1948-1951)

Yardımanın Kullanıldığı Alanlar	Dönemi		
	1948-49	1949-50	1950-51
Tarım	22	14	11(Milyon Dolar)
Diğer İşler	27	103	64
Toplam	49	117	75

KAYNAK: Refii Şükrü Suvla, “Ziraatımıza Makine Girerken Göz Önünde Tutacağımız Meseleler” *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1950, Sayı No: 9460.

TABLO 12’ de ABD tarafından Türkiye’ye yapılan Marshall Yardımı miktarı yılları göre değişmektedir. 1951 yılı Haziranı sonuna kadar Amerikan yardımı toplam 241 milyon doları (675 milyon Türk lirası) bulmuştur. Bunun 47 milyon doları (132 milyon Türk lirası) doğrudan tarım alet ve makinelerine harcanmıştır. Sulama işleri ve et, balık sanayi gibi tarımla ilgili yerlere harcanacak miktarlar ise diğer işler adı altında harcama rakamları içinde gösterilmiştir. Bu yardım toplamları içerisine navlunlar (taşınan eşya için, gemi şirketine ödenen ücrettir) da dâhil edilmiştir.⁴³⁰

Dönemin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü’nün iktisadi işbirliği münasebetiyle TBMM’de yaptığı bir konuşmaya göre; 1952 yılına kadar toplam 354.200.000 dolara ulaşan Amerikan yardımlarının 59.583.000 doları traktör ve aletleriyle mücadele ilaçları ve gübre alımında kullanılmış; 10.144.000 doları Toprak Mahsulleri Ofisi ve et balık sanayinde; 4.500.000 doları Makine Kimya Endüstrisi Kurumu tarafından hammadde satın alımında; 29.541.000 doları yol yapım ve malzeme alımında; 25.538.000 doları demir yolu malzemesi ve deniz nakliye vasıtaları taksitleri için; 69.268.000 doları kamyon, yedek parça, lastik, teneke, kalay, makine ve malzeme alımında kullanılmıştır.⁴³¹

⁴³⁰ ABD hükümeti tarafından Avrupa devletlerine son dört yıl içinde yapılan Amerikan İktisadi Yardımı’na ait Washington’da yayınlanan raporun ayrıntıları için bkz: Tataç, “*Olaylara Bakış, Şubat 1953, Memleketimize Dört Sene İçinde Yapılan Amerikan İktisadi Yardımları*”, *Türk Ekonomisi*, S. 117, Yıl: 11, Mart 1953, s. 92; 1948 tarihinden 1951 yılı Aralık ayına kadar Türkiye’ye yapılan Marshall Yardımı rakamları için ayrıca bkz.: Büktaş, “*Amerikan İktisadi Yardımı*”, *Vatan* 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817.

⁴³¹ TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 15, 75. Birleşim, 23.05.1952, s. 311; Fuat Köprülü, “*Direkt ve Endirekt Marshall Yardımları*”, *Türk Ekonomisi*, S. 108, Yıl: 10, Haziran 1952, s. 174-175; *Aynı Tarihi*, Sayı No: 222, Yıl: Şubat 1952, s. 105.

Marshall kredilerinin kullanımı uzun formalitelerin tamamlanmasına bağlı bulunduğundan tarıma ayrılan meblağlarla Amerika'dan alet ve makine satın alarak bunların Türkiye'ye getirilmesi ve çiftçiye devredilerek hizmete sunulması epey zaman almaktadır. Örneğin: 1948-1949 yılı ödeneği ile satın alınan malzemelerin Türkiye'ye getirilmesi 1950 yılının Kasım ayında ancak tamamlanabilmiştir.⁴³²

Marshall Yardımı'nın Türkiye'ye sağladığı ekonomik kazanımlardan en önemlisi tarımda makineleşme sürecinin hızlanması, buna paralel olarak da ekim alanlarında meydana gelen muazzam genişlemedir.

1948 yılında sadece 1.756 olan traktör sayısı, Marshall Planı'ndan gelen yardımların tesiriyle 1955'de 40.282'ye yükselmiştir. Böylece, DP iktidarı döneminin daha ilk yarısında traktör sayısında takriben 23 kat bir artış sağlanmıştır.⁴³³ Aynı yıllar arasında biçerdöver sayısı ise 6 kat artışla 1.000'den 6.000'e çıkmıştır.⁴³⁴ Valilerin başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından belli bir düzenle çiftçilere dağıtımı yapılmak üzere ithal edilen bu traktör ve biçerdöverlerden ilk parti olarak İstanbul'a 15, İzmir'e ise 42 adet traktör ayrılmıştır.⁴³⁵ Tarımda makineleşmenin sonucunda ekilen arazi miktarlarında da önemli artışlar kaydedilmiş, bilhassa bu artışlar hububat, pamuk ve yağlı tohumlarda

⁴³²Refii Şükrü Suvla, “Ziraatımıza Makine Girerken Göz Önünde Tutacağımız Meseleler”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1950, Sayı No: 9460.

⁴³³ Ahmet Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 102-103.

⁴³⁴Çağlar Keyder , “ *Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*”, 1946-1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 164.

⁴³⁵**Köy Postası**, S, 59-60, Yıl: Nisan 1949, s. 4; Marshall Planı'ndan ilk alınan traktörlerin motorları yakıt türü olarak gaz ve benzinle çalışıyordu. Diesel olanlarının yurtdışında henüz deneme çalışmaları tamamlanamadığı için piyasaya sürülemedi. Bu traktörler ilk geldiği yıllarda pullukla tarla sürmelerinin yanında birkaç işi ancak yapabileme özelliğine sahipti. Zamanla arkalarına takılan çeşitli tarım aletlerinin geliştirilmesi ve beygir güçlerinin artırılmasıyla maharetleri de artarak çapa, harman, hasat, patates sökme, sulama, ilaçlama, hızar, toprak tesviyesi, römorkla yük boşaltma, çukur açma, yem hazırlama ve boğaz doldurma gibi çeşitli tarım işlerini yapmaya başlamışlardır. Suavi Güngör, “*Ferguson Traktörünün Özellikleri Bakım ve Ayarları*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 92-93; 1949 yılının Mayıs ayında Marshall Planı'ndan ilk yardım malzemesi olarak Türkiye'ye getirilen traktörlerle ilgili İstanbul'da düzenlenen resmi törenin ayrıntıları için bkz.: Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 398-399; Marshall Planı kapsamında Ziraat Bankası aracılığıyla 1952 yılında ithal edilen tarım alet ve makinelerinin dağılışı için ayrıca bkz.: **Ziraat Dünyası**, S. 26, Yıl: 3, Mart 1952, s. 6; 1953-1954 programından sipariş edilen, gelen ve satılan alet sayılarının ayrıntılı rakamları için ayrıca bkz.: Dış İşlere Bakanlığı Uluslararası Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan rapor, **Türkiye’de Marshall Planı**, 1.1.1955-31.03.1955, Ankara 1956, s. 11.

meydana gelmiştir.⁴³⁶ 1948 yılında işlenen arazi 13.900.000 hektar iken 1955 yılında 20.998.000 hektara çıkmıştır.⁴³⁷

Kayda değer bir kısmı tarımın makineleşmesinde kullanılan Marshall Yardım'ının DP döneminde Türkiye'de makineleşmenin gelişmesinde ve tarım üretiminin artırılmasında olumlu etkileri göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir.

Amerika tarafından, önce Marshall Planı daha sonra Karşılıklı Emniyet Programı ve Yabancı Münasebetler Teşkilatı kanalıyla Türkiye'ye yapılan dış yardımlar başta tarım sektörü olmak üzere, hemen her alanda gelişmeye katkıda bulunmuştur.⁴³⁸ Bu yardımlar ayrıca, özel sektörün gelişmesini desteklemiş ülkenin ekonomik gücünü artırmış, sanayii genişletmiş, dışarıdan gelecek herhangi bir tecavüze karşı ortak bir savunma sistemi meydana getirmiştir.⁴³⁹

C. Tarımsal Teknoloji ve Donanım Alanında Gelişmeler

1. Geleneksel Aletlerin Yerini Mekanik Aletlerin Alması

Geleneksel usullerle, öküz ve sabanla, yapılan tarımdan mekanik aletlerin kullanıldığı, makineli tarıma geçiş ilk defa geçişi gözlemlemek için 1875'lere kadar geriye gitmek gerekmektedir. Edirne ve Aydın illerinde Müslüman olmayan Osmanlılara ait büyük çiftliklerde Fransızların *Bajak* ve *Braban* tipi pullukları kullanılmaya başlamıştır.⁴⁴⁰ Ancak, ilk örneklerinin elli yıl öncesinde görülmesine rağmen, Müslümanlar arasında, Anadolu'da Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar öküz ve sabanla yapılan geleneksel tarım yöntemi süregelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında

⁴³⁶Vedat Pınar, "Zirai Kalkınma", **Tarım Davaları**, S. 14, Yıl: 2, Haziran 1953, s. 7; 1950 yılından sonra tarımda görülen teknolojik değişme ve bunun sonuçları için bkz.: Gülten Kazgan, "2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve Gap Ne Getirebilecek", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 264.

⁴³⁷Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 74-75; DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 110-111.

⁴³⁸George McGhee, "George McGhee Türkiye'yi Anlatıyor", **Türk Ekonomisi**, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954, s. 245.

⁴³⁹Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.**, s. 77; Bedia Çobanoğlu, (New-York Herald Tribune, 9 Nisan 1951), "Dünya Olayları", **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 220.

⁴⁴⁰İlhan Tekeli; Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 82.

teknoloji bakımından en önemli atılım, karasabandan pulluğa geçiştir.⁴⁴¹ Böylelikle, artık saban demir ve çelikten yapılıncı çiftçi de çok daha az bir zahmetle iş görmekte sert topraklar daha rahatlıkla sürülmektedir.⁴⁴²

Öte yandan, eskiden tohum elle tarlaya atılırken ekim sırasında israfa yol açıyor, çiftçide maddi kayba neden oluyordu. Tohum ekiminde mibzer denen modern tarım aletinin kullanılmaya başlamasıyla bu kayıp tamamen giderildi. Elle ekim yapıldığı zaman, buğdayda dönüm başına 19-25 kg; arpada 25-28 kg; pamukta 6-20 kg tohum sarf edildiği halde, mibzerin kullanılmasıyla bu rakam buğdayda 8-22 kg; arpada 15-23 kg ve pamukta 3-12 kg'a düşmüştür.⁴⁴³ 1954 yılı başlarında *Ziraat Dünyası Dergisi*'nin reklam sayfasında bu hususla ilgili bir mibzerin reklamında şu ifadeler yer almaktadır : “Eskiden tohumun birini taşa birini kuşa birini de tarlaya atıyorlardı; Şimdi Oliver Mibzerleri tohumun hepsini tarlaya atıyor.”⁴⁴⁴

Ekilen ürünlerin hasat zamanı olgunlaşan başakları, kas gücü gerektiren orak ve tırpan adı verilen aletlerle toplanıyor çeşitli yük hayvanlarının çektiği, çakmaktaşı dövenle üzerinden geçiliyordu. Böylece, harmanda toplanan başaklar sap ve tanenin birbirine karıştığı saman haline dönüşüyor bu saman rüzgârda savrularak tanelerine ayrılıyordu. Bu süreç, hem büyük emek gerektiren yorucu ve yıpratıcı hem de haftalar ve aylar alan uzun soluklu bir süreçti. Artık, bu mahsul toplama işini birkaç saat gibi çok kısa bir sürede biçerek ve döverek icra eden modern makineler yerine getiriyordu.

DP hükümeti, daha iktidara geldiği 1950 Mayısında Türkiye'nin yüksek tarım potansiyeline rağmen halen ilkel tarım usullerini kullanarak tarımda gelişme

⁴⁴¹Zafer Toprak, “*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*”, 1900-1950, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 33; Türk çiftçisinin ilkel tarım aletlerinden modern tarım aletlerine geçişiyle ilgili ayrıca bkz.: Numan Kıraç, “*Ziraatımızı Makineleştirmek İçin Yatırılan Para Fazla mı?*” **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953, s. 234; Çiftçilere pulluk ve ziraat aleti temin etmek için, senelik tediye miktarı 500 bin lirayı geçmemek üzere pulluk ve sair ziraat aletlerinin tedarikinde kullanmak maksadıyla Ziraat Bankası’nca 2 milyon liralık bir sermaye tesisine ve bunun için banka ile mukavele akdine İktisat Vekâlet’ince izin verilmesi 5 Haziran 1930 tarih ve 1681 sayılı Kanunla kabul edilmiştir. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C. 8, 05.06.1930, s. 725; **Resmî Gazete**, Sayı No: 1516, 10 Haziran 1930; “*Çiftçilerimize Pulluk ve Ziraat Aleti*”, **Açıksoz**, 5 Haziran 1930, Sayı No: 2556.

⁴⁴²Ali Özgüven, **Tarım Ekonomisi ve Politikası**, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1977, s. 92; Tarımda makineleşmeyi köylü kesiminin benimsemesiyle ilgili bkz.; Hamit Demirbaş, “*Zirai Kalkınmamızda ve Zirai Mahsullerimizin Artırılmasında Ziraat Makineleri ve Traktörlerin Önemi*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 283-284.

⁴⁴³Fadıl Hakkı Sur, “*Türkiye’de Makineli Ziraat Mevzuu*”, **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 153.

⁴⁴⁴**Ziraat Dünyası**, S. 48-49, Yıl: 4, Ocak- Şubat 1954, s. 24.

kaydedememesini eleştiriyor bu konuda yapılacak çalışmaların ilk işaretlerini 1. Hükümet Programı'nda veriyordu.

Adnan Menderes, 29 Mayıs 1950'de TBMM'de okuduğu İlk Hükümet Programı'nda tarımda eski toprak işleyiş yöntemlerinin kaldırılması hakkında şu ifadeler yer veriyordu: “Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerinde kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır. Bu güne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı ziraatımız inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu.”⁴⁴⁵

Tarımda makineleşme ile ilgili Menderes'in taşıdığı bu ifadeler 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de okuduğu 3. Hükümet Programı'nda şöyle yer alıyordu: “İstihsalimizin artışında en mühim amillerden biri olarak telakki ettiğimiz ziraatımızın makineleştirilmesi işine devam edeceğiz ve çiftçilerimizi bir taraftan traktörlerle, diğer taraftan hayvanla çekilen modern ziraat aletleriyle cihazlandıracağız. Hususi küçük ziraat işletmelerimizin büyük bir hızla teşhizi ziraatımıza daha da ileri bir veçhe vermekte gecikmeyecek ve kağıt ve kara saban son senelerini de ikmal ederek tarihe karışmış olacaktır.”⁴⁴⁶

Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarımda makineleşmenin üretim kudretinin artırılması yönünden önemine 01.11.1951 tarihli TBMM'nin 9. Döneminin 2. Toplantı yılını açılış konuşmasında kısaca şöyle dikkati çekmiştir: “Çiftçilerimizin istihsal kudretini yükseltmek için atılan değerli adımlar arasında, makineli bir ziraata geçiş safhasını bilhassa belirtmek isterim...”⁴⁴⁷

Tarımda makineleşme safhasının bütün hızıyla devam ettiğini 01.11.1952 tarihli TBMM'nin 9. Döneminin 3. Toplantı yılının açılış konuşmasında dile getiren

⁴⁴⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; **Akşam**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 11363; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 218-219; Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, 1950-1960**, TBMM, Ankara 1991, s. 9.

⁴⁴⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 30; Sükan, **a.g.e.**, s.175; Sükan, **a.g.e.**, s.175; Arar, **a.g.e.**, s. 268; Küçük çiftçilerin tarım alet ve makineleriyle teşhiz çalışmaları için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9.

⁴⁴⁷TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6.

Bayar, bir yıl sonra 01.11.1953 tarihli TBMM'nin 9. Döneminin 4. Toplantı yılında makineleşmenin çiftçilerin üretim kudretini iki katına çıkarma noktasında amacına ulaştığını beyan etmektedir.⁴⁴⁸

Böylece, Türkiye DP iktidarının ilk yıllarında bir hamlede makine dönemine geçmiştir. Geniş küteller halinde tüketim ve üretimin artması her alanda kendini göstermiş uyşuk, dağınık küçücük piyasaları feyizli bir milli piyasa haline getirmiştir.⁴⁴⁹

2. Motorun İnsan ve Hayvan Gücü Yerine Geçmesi

Tarımda makineleşmede en çarpıcı gelişme motorlu tarım araçlarından traktör ve biçerdöverin insan ve hayvan gücü yerini almasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında daha 1925 yılından itibaren üretimde makine ile teçhiz işine önem verilmeye başlandığı, 1930 yılından itibaren ise alet ve makine ithalatında büyük ilerleme kaydedildiği göze çarpmaktadır. Ancak, önce himaye, sonrada devletçilik usulüyle ilk planda sanayi ele alındığı için tarımın makineleşmesi çok yavaş seviyede ilerlemiştir. Bu yüzden 1920'li yıllarda bütün memlekette toplam 956 traktöre sahip bulunduğumuzu ifade etmemiz şaşkırtıcı değildir. Aynı dönemde, tarımda makineleşmede çok ileri gittiği iddialı olmayacak bir durumda olan Fransa'da 27 bin traktörün faaliyette bulunduğu göz önüne getirilirse Türkiye'de tarımın 1920'li yıllarda ne denli geri durumda olduğunu söylememiz yeterlidir.⁴⁵⁰

Tarımda makineleşmenin ağır ilerlemesinin nedenlerinden biri de, döviz darboğazıyla birlikte 1920 ve 1930'lu yılların ithal edilen traktörlerinin Türkiye arazinin yapısına uyum sağlayamamasıdır. Demir tekerlekli ve paletli biçimde sadece düz arazide yol alabilecek şekilde imal edilmiş, çekim gücü düşük bu traktörler taşlık sert ve engebeli arazilerde kullanılmadığı için, Türk çiftçisine cazip gelmiyor, ancak büyük işletme sahipleri tarafından tercih edilebiliyordu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında gündemde olan beygir gücü yüksek askeri araçlardaki teknolojik

⁴⁴⁸TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 8; **Tarım Dergisi**, S. 6, Yıl: 1 Aralık 1952, s. 3; Bayar'ın bu konuşmasının ayrıntısı için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 6-7.

⁴⁴⁹Ahmet Emin Yalman, "*İktisadi Erkânı Harbiye*", **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 100.

⁴⁵⁰Refii Şükrü Suvla, "*Ziraatımıza Makine Girerken Göz Önünde Tutacağımız Meseleler*", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1950, Sayı No: 9460.

gelişmeler, traktörün her türlü arazide kullanılabilir bir çekim gücü kazanmasını sağlamıştır.⁴⁵¹

Bu yüzden 1940-44 yılları arasında Türkiye’de çalışan traktörlerin sayısı 1.066’dır.⁴⁵² 1920 ve 30’lu yıllardan çok farklı olmayan bu traktör sayısı her geçen yıl çok az bir miktarda artış göstermiş; 1945 yılında 1.156, 1946’da 1.356, 1947’de 1.556, 1948’de ise 1.756 olmuştur.⁴⁵³

Temmuz 1948 tarihli ABD ile Türkiye arasında imzalanan ve Türkiye’yi Marshall Planı’na dâhil eden anlaşmanın yürürlüğe girmesi tarımda makineleşmenin tavan yapmasında bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Marshall Yardımı sonrası 1949 yılı traktör rakamlarına baktığımızda yukarıdaki bilgileri teyit eder nitelikte veriler ortaya çıkmaktadır. Traktör sayılarının artması yanında diğer tarım alet ve makinelerinin mevcudunda da muazzam artışlar kaydedilmiştir.⁴⁵⁴

TABLO 13’de Marshall Yardımı’ndan 1952 yılı Kasım ayı sonuna kadar Türkiye’ye gelen traktörler ile başlıca tarım alet ve makinelerinin sayıları verilmiştir

⁴⁵¹Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, 1900-1950, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 33-34.

⁴⁵²Kazım Köylü, “Ziraatta İstihsal Başarımız”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3 Haziran -Ağustos 1948, s. 262; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 44; 1940-1955 yılları arasında traktör sayısında artış rakamları için bkz.: Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Birinci Dünya Savaşından 1971’e Çev. Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1364.

⁴⁵³Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara, 1991, s. 149.

⁴⁵⁴1948-1952 yılları arası Türkiye’de tarım makineleri durum cetveli için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 8; 1953 yılı Mayıs ayı itibarıyla Marshall Yardımı’ndan liberasyon yoluyla Türkiye’ye ithal edilen tarım alet ve makinelerinin miktarı için ayrıca bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 107-Dosya No: 675-Sıra No: 6.

TABLO 13: Marshall Yardımı ile Türkiye'ye Gelen Tarım Alet ve Makinelerinin Çeşit ve Sayıları (1952 Yılı Kasım Ayı Sonuna Kadar)

Tarım Alet ve Makine Çeşitleri	Sayıları
Traktör	31.284
Traktör Pulluğu	32.949
One-Way	3.289
Diskharrow	10.030
Kültivatör	6.033
Pamuk Mibzeri	5.414
Hububat Mibzeri	9.243
Çayır ve Orak Makinesi	9.866
Biçer-Döver	3.548
Çapa Makinesi	3.395
Harman Makinesi	2.489
Moto-Pomp	5.630
Treyler	10.451

Kaynak: BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 6.

TABLO 13'de verildiği gibi 1952 yılı Kasım ayı sonuna kadar Türkiye'ye gelen tarım alet ve makinelerinden traktör pulluğu 32.949 adet ile birinci sırada yer alırken traktörler 31.284 adetle ikinci sırada bulunmaktadır. Bunu sayı itibarıyla treyler, diskharrow, çayır ve orak makinesi, hububat mibzeri, kültivatör, motopomp, pamuk mibzeri, biçerdöver, çapa makinesi, one-way ve harman makinesi izlemektedir. Böylelikle, 1952 yılının Kasım ayı sonuna kadar Marshall Yardımı'ndan Türkiye'ye gelen bütün tarım alet ve makinelerin toplam sayıları 133.621'e ulaşmıştır.

TABLO 14'de 1945 ile 1960 yılları arasında tarımda kullanılan motorlu araçlardan traktörlerin sayıları ve artış oranları gösterilmektedir.

TABLO 14: Traktör Sayılarında Görülen Artış ve Oranları (1945-1960)

Yıllar	Traktör Sayısı	Artış Oranı (%)
1945	1.156	-
1946	1.356	17.3
1947	1.556	14.7
1948	1.756	12.9
1949	9.170	422.2
1950	16.865	80.9
1951	24.000	44.7
1952	31.415	30.9
1953	35.600	13.3
1954	37.743	6.0
1955	40.282	6.7
1956	43.727	8.5
1957	44.144	0.9
1958	42.527	-3.6
1959	41.896	-1.4
1960	42.136	0.5

Kaynak: DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 3; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-62**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 209.

TABLO 14’de 1945 yılından 1948 yılına kadar traktör sayılarında her yıl 200 adet bir artış söz konusudur ki bu artış sayısı oldukça düşüktür. Marshall Yardımı’nın alınmaya başladığı 1949 yılında traktör ithalinde adeta bir patlama yaşandığı tabloda verilen rakamlardan anlaşılmaktadır. 1948 yılında 1.756 olan traktör sayısı 1949 yılında % 422,2 artışla 9.170’ e ulaşmıştır. Bu artış 1950 yılından sonrada 1949 rakamlarının altında, ancak artarak 1960 yılına kadar devam etmiştir.⁴⁵⁵ DP’nin iktidar olduğu 1950’de 16.865 olan traktör sayısı 1960 yılında 42.136’ya çıkmıştır.⁴⁵⁶ Böylece, 10 yıl içerisinde % 149,8 oranında bir traktör artışı kaydedilmiştir.

⁴⁵⁵1948 yılından 1960 yılına kadar Türkiye’ye ithal edilen traktör sayılarıyla ilgili bkz.: Ahmet Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 102-103; İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 330; Çağlar Keyder, “*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*”, 1946-1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 164.

⁴⁵⁶DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 43.

Türkiye’de yayınlanan istatistik rakamlarına göre her yıl traktör sayısı belirli oranda artmasına rağmen, bu artış yabancı ülkelerdeki traktör sayısının çok altında kalmıştır. İngiltere’de 23; İsviçre’de 25; Yeni Zelanda da 29; ABD’de 48 hektara bir traktör düşerken Türkiye’de 1950 yılında 1.850 hektara bir traktör düşmektedir. Bu oran 1951’de 750 hektara kadar inmiştir.⁴⁵⁷

Türkiye tarafından ithal edilen bu traktörlerin motorları harcadıkları yakıt türüne göre gaz ve benzinle çalışanlar ve mazotla çalışanlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.⁴⁵⁸

Ayrıca, beygir gücü kategorisinde beş ana gruba ayrılan bu traktörler 30 Mayıs 1953 tarihi itibarıyla her gruba tekabül eden beygir gücü ve bunların yüzde oranları şöyle sıralanmaktadır: 0-15 beygir gücü arasında traktörler % 2,40; 15-24 beygir gücü arasında % 25,35; 25-34 beygir gücü arasında % 36,15; 35-44 beygir gücü arasında % 24,10; 45 beygirden fazlası ise % 11,90’ oranında yer almaktadır.⁴⁵⁹

1950-60 yılları arasında Türkiye’de 92 farklı marka traktör satın alınmış, daha sonra bunların önemli bir kısmı bakım, tamir ve yedek parça sorunları yüzünden 1957 yılından sonra piyasadan çekilmiştir. Bu markalar arasında, Ferguson 8.122 adetle ilk sırada bulunurken, Fordsan Major 7.169 ile ikinci, Massey Harris 6.946 ile üçüncü sırada yer alıyordu. Geriye kalan markaların sayıları ise 2.057 ile 1 arasında değişiyordu.⁴⁶⁰ Ferguson traktörlerinin çiftçiler tarafından tercih edilmesinin nedeni kendine has bir hidrolik sisteminin bulunması ve yedek parçasının bol olmasıdır.⁴⁶¹

Türkiye’ye getirilen traktörler çiftçi kesimince toprağın kolay yoldan işlenmesini sağlamak amacıyla yararlanılıyordu. 1960 yılında traktör sayısında 5.241 traktörle Adana ilk sırada bulunurken, 3.631 traktörle Aydın ikinci, 3.282 traktörle

⁴⁵⁷Ömer Çağlar, “Türkiye Zirai Donatım Kurumu ve Ziraat Makineleri Müesseseleri”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 264; İngiltere’de tarım sektöründe makineleşme olanca hızıyla devam ederken 1948 yılı başlarında ülkede bulunan traktör sayısı 260.000’ni bulmuştur. İngiltere’de traktör sanayi ve tarımda kullanılan traktör tipleri için bkz.: Thomas Gilling, “Büyük Britanya’da Traktör İmalatı Artıyor”, Çev. Akbaşı, **Ziraat Dünyası**, S. 2, Yıl: 1, Mart 1950, s. 22-23; Amerika’da traktör tarihi için bkz.: İ. Necdet Demirköz, “Traktör Kudreti, Amerika Traktör Tarihine Toplu Bir Bakış”, **Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953, s. 181-185.

⁴⁵⁸Suavi Güngör, “Memleketimize Giren Traktörler ve Otomobillerin Ömürlerinin Uzatılması İçin Ögütler”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 2, Yıl: 1 Nisan 1952, s. 55.

⁴⁵⁹Fikret Çeltikçi, “Türkiye’de Traktör”, **Zafer**, 24 Eylül 1953, Sayı No: 1603; **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 300.

⁴⁶⁰DİE, **Zirai İstatistik Özetleri 1940-61**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 17; Albayrak, **a.g.e.**, s. 337.

⁴⁶¹Göngör, “Ferguson Traktörünün Özellikleri Bakım ve Ayarları”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 92-93.

Konya üçüncü sırada yer alıyordu. Artvin ve Rize illeri dışında, bütün illerde az ya da çok sayıda traktör kullanılıyordu.⁴⁶²

1960 yılında traktör sayısında Adana ilinin 5.241 traktörle ilk sırada yer alması tesadüf değildir. Çünkü, DP iktidarının daha ilk iki yılı içerisinde tarımda makineleşmeden en büyük payı ekim alanlarının genişliği ve tarıma uygunluğu bakımından Çukurova bölgesi almıştır. ECA'nın nezareti altında ithal edilen 6.500 traktörün yaklaşık 1.500'ü Çukurova'ya gelmiştir. Gelenlerle birlikte çalışan traktörlerin sayısı 3.720'yi bulmuştur.⁴⁶³ Bu motorlu tarım araçlarının geceleri dahi tarlalarda aralıksız çalışmaları, bölgede makineli üretimi bir hayli artırmıştır.⁴⁶⁴

Köylünün modern makinelerine karşı ilgisinin artmakta olduğunu gören ithalatçı firmalar ellerinden geldiği kadar yeni makine ve yedek parça getirmeye çalışarak % 20'si peşin gerisi beş yıl vade ile bunu halka satmışlardır.⁴⁶⁵ Tüccarlar bu makineleri halka kolayca pazarlayabilmek için rehber broşürleri köylülere dağıtmışlar, makineleri iyi kullanabilmeleri için de zaman zaman teknik elemanlarını onların ayağına kadar göndermişlerdir. Ayrıca, birçok tüccar, seyyar tamir ekipleri kurarak ülke içerisinde dolaştırmakta ve bozulan makineleri tamir etmektedir.⁴⁶⁶

Tarımın 1950'li yıllarda makineleşme alanında geçirdiği dönüşüm, DP hükümetinin bu konuda oluşturduğu kararlı politikalarının sonucudur.⁴⁶⁷ Özellikle ilk beş yılın performansı yadsınamayacak büyük bir başarı tablosu görünümündedir.⁴⁶⁸

Türkiye'nin DP iktidarıyla birlikte hızla tarımda teknolojik değişim sürecine girmesi ve dışarıdan traktör satın almasına rağmen, ekseriyetle arazi işletmesi çift hayvanlarıyla yapılıyordu.

⁴⁶²Albayrak, a.g.e., s. 337.

⁴⁶³Richard D. Robinson, "Türkiye'de Traktörün Köy Hayatına Tesirlerine Ait Bir Araştırma", Çev. Turan Güneş, **Ziraat Dergisi**, S. 148, Yıl: 16, Ağustos 1956, s. 22.

⁴⁶⁴A. Rıza Gürbüz, "Çukurova'da Makine", **Ziraat Dünyası**, S. 31, Yıl: 3, Ağustos-1952, s. 18.

⁴⁶⁵Özel ve tüzel kişiliğe sahip bu firmaların Marshall Planı gereğince E.R.P. dolarlarıyla memlekete ithal edilecek, tarım alet malzeme ve makinelerinin ithali belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartların içeriği için Bkz: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 506-Sıra No: 8.

⁴⁶⁶**Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 18.

⁴⁶⁷Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 764; Cem Eroğul, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 98; Ahmet Kılıçbay, **Türkiye'nin Ekonomi Politikaları, 1930-1966 ve Sonrası**, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 18.

⁴⁶⁸Çağlar Keyder, "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi", 1946-1960, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 163.

TABLO 15’de Türkiye’de 1945 ile 1960 yılları arası işlenen arazi, çalıştırılan iş hayvanı ve traktör sayıları hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁶⁹

TABLO 15: Türkiye’de Traktör ve Çift Hayvanlarıyla İşlenen Arazi Miktarları ve Bunların Sayıları (1945-1960)

Yıllar	İşlenen Alan (1000 ha*)	Çift Hayvanları Sayısı	Traktör Sayısı	Traktörle İşlenen Arazi Miktarı (1000 ha*)	Hayvanla İşlenen Arazi Miktarı (1000 ha*)
1945	12.664	2.287.030	1.156	87	12.577
1946	13.093	2.284.235	1.356	102	12.991
1947	13.575	2.393.868	1.556	117	13.458
1948	13.900	2.442.494	1.756	132	13.768
1949	13.264	2.510.780	9.170	688	12.576
1950	14.542	2.495.256	16.585	1.244	13.298
1951	15.272	2.506.148	24.000	1.800	13.472
1952	17.361	2.349.417	31.415	2.356	15.005
1953	18.812	2.389.868	35.600	2.670	16.142
1954	19.616	2.592.419	37.743	2.831	16.785
1955	20.998	2.563.878	40.282	3.021	17.977
1956	22.453	2.578.148	43.727	3.280	19.173
1957	22.161	2.591.316	44.144	3.310	18.851
1958	22.765	2.476.938	42.527	3.190	19.575
1959	22.940	2.596.460	41.896	3.142	19.798
1960	23.227	2.647.695	42.136	3.160	20.104

*Hektar

Kaynak: DİE, **Zirai İstatistik Özetleri 1940-61** Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 3; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-62**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 209.

TABLO 15’ de tarımda teknolojik değişiminin hız kazandığı 1950 yılından itibaren traktörle işlenen arazi miktarı artmasına rağmen hayvanla işlenen arazi miktarı da artmayı sürdürmüştür. Ancak, bu artış traktörle işlenen arazi miktarının çok altında kalmıştır.

DP iktidarı döneminde tarımda teknolojik gelişme önem kazanmasına rağmen dış ülkelerden ithal edilen motorlu tarım makineleri ve bunların aletleri yüksek

⁴⁶⁹1944, 1950 ve 1956 yıllarındaki toprak işleme hakkında bilgi almak için bkz.: FAO **Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 73.

oranda döviz maliyetine yol açıyordu. 1948 yılından beri yalnız traktör ithal edilmesi için Türkiye 480 milyonluk dövizini dış ülkelere vermiştir.⁴⁷⁰ Bunun için hükümet gerek dış ülkelere giden döviz miktarını asgariye indirmek, gerekse ülkenin traktör ihtiyacını kendi imkânlarıyla karşılamak maksadıyla Ziraat Bankası, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu, Türkiye Ziraat Donatım Kurumu ve bir Amerikan firması olan Minneapolis Moline firmasının iştirakiyle 20 milyon sermayeli *Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Aletleri Anonim Şirketini* kurmuştur.⁴⁷¹

Bu şirket, 1954 yılının Mayıs ayından itibaren faaliyetlerine hız kazandırarak Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'ndan 6.600.000 liraya satın aldığı uçak motor fabrikasına parça parça getirttiği traktör, tarım alet ve ekipmanlarının montaj işlerine başlamış, Türkiye'nin arazi yapısına uygun olduğu belirlenen 40 beygir gücünde *U tipi* 50 adet traktörün tamamlanması ve satışa sunumunu gerçekleştirmiştir. Suriye ve Yunanistan'dan sipariş talepleri gelmeye başlayan traktörlerin yedek parça ihtiyacını gidermek için ise ayrı birim oluşturulmuştur.⁴⁷²

Çiftçilerin makine imkânlarından faydalanarak bir taraftan üretim maliyetini düşürmek, diğer taraftan ise tarım üretimini rahat gerçekleştirmek maksadıyla motorlu tarım araçları sahibi çiftçilerin tarım araç ve aletleri bulunmayan bölgelerdeki çiftçilerle bağlantı kurarak ücret karşılığı nadas yapmak ya da harmanlarını kaldırmak için teşebbüse geçmeleriyle tarım aletleri taksiciliğinin başladığını görmekteyiz.⁴⁷³

Tarımda teknolojik süreç içerisinde yararlanılan motorlu tarım araçlarından olan traktörlerin yanı sıra biçerdöverler de yer almaktadır. Başlangıçta, gelişmemiş haliyle traktörlerin arkasına bağlanarak hasat toplama işinde faydalanılan bu aletler, sonradan motor takılmak suretiyle yeniden tasarlanarak daha kullanışlı hale getirilmiştir.

⁴⁷⁰M. Latif Ayrınlı, "*Türkiye Ziraat Makineleri Sanayi*", **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 27 ; Makineleşme standardına ulaşmada traktör motorlarından yedek parçalarına kadar bütün ünitelerin Türkiye'de üretilmesinin zorunluluğu hakkında bilgi için bkz.: Nazım Berksan, **Bir Tarafsız Kitapı Başvekil**, Ankara 1958, s. 141.

⁴⁷¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14; **Akis**, S. 2, Yıl: 22 Mayıs 1954, s. 17.

⁴⁷²**Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 125-126: **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220.

⁴⁷³Numan Kıraç, "*Ziraat Aletleri Taksiciliği Hakkında*", **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616; **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 155.

Massey Harris Super 27 tipi kendi yürür biçerdöver bunlardan biridir. Bu motorlu hasat toplama makinesi, tek güce dayanarak olgunlaşmış başakları önce biçip sonra döverek mahsulü kaba sapından ayırır ve depo ederdi.⁴⁷⁴

1 Nisan 1957 tarihi itibarıyla Türkiye’de 9 farklı markada 5.798 adet biçerdöver bulunmaktadır. Bu markalar arasında 3.239 adetle *Massey Harris* birinci sırada bulunurken, 560 adetle *Allis Chalmers* ikinci, 557 adetle *Case* üçüncü sırada yer almaktadır.⁴⁷⁵

Türkiye’de biçerdöver sayısı 1952 yılında, 3.222; 1953’te 4.458; 1954’te 4.706; 1955’te 5.618’e ulaşacak; 1956’da 6.025; 1957’de 6.523; 1958’de 6.592; 1959’da 6.281; 1960 yılında ise 5.554’de kalacaktır.⁴⁷⁶ Türkiye ekonomisinin döviz kıtlığı ve yeterince dış yardım alınamaması gibi sorunlarla karşı karşıya kalarak 1958 yılının ilk yarısından sonra krize girmesi, biçerdöver ve traktör gibi bazı tarım araçlarının 1959 ve 1960 yıllarında ithalatının azalmasına neden olmuştur.

3. Makineleşmenin Sınırları

DP hükümetlerinin on yıllık iktidarı döneminde, bir yandan motorlu tarım araçlarının tarıma kazandırılması büyük ölçüde gerçekleştirilirken, öbür yandan bu motorlu araçlarla birlikte kullanılarak toprağın işlenmesi, ekime hazır hale getirilmesi, ürünün ekilmesi, ilaçlanması, sulanması, toplanması ve taşınmasını sağlayan binlerce tarım aleti de tarımın hizmetine sunulmuştur.

Ancak, makinelerin çok sayıda bir o kadar da farklı türden başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkesinden satın alınarak kullanılması, tarımı sanayi gibi aynı değişimlere götürmemiştir. Bunun nedeni, iklimin tarım verimliliğinde etkisinin son derece önemli olmasına rağmen sanayide bunun fazla bir önem taşımasıdır.

Tarım kesiminde motorlu araçlar toprakta çalışmayı son derece kolaylaştırmakta ve hızlandırmakta ise de toprağın yerine konulamamaktadır. Bu bakımından, tarımda makine ikinci derecede ve yardımcı bir rol oynamıştır. Esas

⁴⁷⁴Emin Küçükırca, “*Massey-Harris Super 27 Tipi Kendi Yürür Biçer Döveri*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, Eylül 1952, s. 97.

⁴⁷⁵DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara, s. 246.

⁴⁷⁶TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012, s. 206.

mekanizma motorlu araçlar ve bunların aletleri dışında yağış, hava, güneş üzerinde cereyan ettiği için makine iklim üzerinde pek etkili olmamıştır.⁴⁷⁷

DP iktidarının ilk yıllarında Türkiye’de hava şartların yerinde ve ürünün yetişmesine uygun olduğu 1952 yılında 448,8; 1953’de 600,6; 1954 yılında ise 950 bin ton buğday dış ülkelere ihraç edilmiştir. Ancak, hava durumunun mahsulün yetişmesine uygun koşullarda seyretmediği 1955 yılından itibaren üretim ihtiyaca kâfi gelmediğinden ithalata başvurulmuştur. 1955 yılında, 223; 1956’da 147; 1957’de 435; 1958’de 530; 1959’da 450; 1960’da ise 99 bin ton buğday yabancı ülkelere ithal edilmiştir.⁴⁷⁸

4. Makineleşmenin Fayda ve Sakıncaları

DP döneminde makineleşmenin tarım ekonomisine en büyük katkılarından biri ekilen topraklarda genişlemeye yol açmasıdır.⁴⁷⁹ Makineleşme sonucu toprak talebi artmış, ekili alanlar çoğalmış; mera ve çayır olarak atıl durumda bulunan topraklar ekime açılmıştır.⁴⁸⁰ 1945 yılında 12.664 hektar arazi işlenirken 1950 yılında bu oran 14.542 bin hektara; 1955’de 20.998 hektara 1960 yılında ise 23.227 hektara ulaşmıştır.⁴⁸¹ Böylece 1950-60 arasında ekilen araziler % 60 oranında artmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁷Özgüven, **a.g.e.**, s. 92; Tarla ziraatına iklim faktörünün doğrudan etkisiyle ilgili bkz.: Şeyda Ziya Kerestecioğlu, “*Tarla Ziraatımızın Yönleri*”, **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kanunusani 1937, s. 7-9.

⁴⁷⁸Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 185.

⁴⁷⁹Esat Bozkaya, “*Makineleşmenin Problemleri ve Gelişme Yolları*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık- Ocak 1959, s. 78; Makineleşmenin vazgeçilmez unsurlarından olan traktör ve pulluğun öküz ve karasabana göre bölgelerde toprağı ne kadar derinlikte sürdüğüyle ilgili bkz.: Fadıl Hakkı Sur, “*Türkiye’de Makineleşmenin Ziraat Mevzuu*”, **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 153.

⁴⁸⁰Ahmet Makal, **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 104; Tarımda makineleşme ile birlikte ekilen arazi miktarındaki artışın ayrıntıları için bkz.: Çağlar Keyder, “*Türk Tarımında Küçük meta Üretiminin Yerleşmesi*”, 1946-1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 163; John Bird, “*Makineleşmenin Ziraattaki Büyük Rolü*”, Çev. Abdullah Cizre, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 15, Yıl: 2, Haziran 1956, s. 18.

⁴⁸¹DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1946-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 3; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981**, 100. Yıl Özel Sayısı, Yayın No: 960, Ankara 1981, s. 176; Rıfki Salim Burçak, **On Yıllık Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 764; Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 251-252; 1948 -1962 yılları arası tarımda makineleşme ile işlenen arazi miktarındaki artış oranları için ayrıca bkz.: Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 74-75.

⁴⁸²Gülten Kazgan, “*2000 Yılında Türk Tarımı*”: “*Biyoteknoloji ve Gap Ne Getirecek*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 264.

1950 yılından sonra tarımda mekanik aletlerin kullanılmasının yaygınlaşması yanında iklim faktörünün de devreye girmesiyle başta hububat üretimi olmak üzere hemen bütün tarım ürünlerinde hissedilir düzeyde verim artışı sağlamıştır.⁴⁸³

Türkiye’de hububat üretimi arasında en önemli gelişmenin buğdaya ait olduğunu 1950 yılından sonraki üretim rakamlarından anlıyoruz.

TABLO 16’da Türkiye’de 1950 ile 1960 yılları arasında buğday üretiminin ton bazında üretim miktarları verilmiştir.

TABLO 16: Türkiye’de Buğday Üretimi (1950-1960)

Yıllar	Üretim Miktarı (ton)
1950	3.871.926
1951	5.600.000
1952	6.447.000
1953	8.000.000
1954	4.900.000
1955	6.900.000
1956	6.400.000
1957	8.300.000
1958	8.550.000
1959	7.852.000
1960	8.450.000

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No:380, Ankara 1959, s. 21; DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 210.

TABLO 16’da Türkiye’de 1950 ile 1960 yılları arasında tarımda makineleşmenin artması ve ekilen arazi oranlarının çoğalmasına paralel olarak buğday üretiminde muazzam bir gelişme yaşandığı göze çarpmaktadır. 1951 yılında 5.600.000 ton ile buğday rekoltesinde görülmeye başlayan artış, 1953 yılında

⁴⁸³Çelik Aruoba, “*Tarımda Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 198; Refii Şükrü Suvla, “*Ziraatımıza Makine Girerken Göz önünde Tutacağımız Meseleler*”, **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1950, Sayı No: 9460; Tarla ziraatına iklim faktörünün doğrudan etkisiyle ilgili bkz.: Şeyda Ziya Kerestecioğlu, “*Tarla Ziraatımızın Yönleri*”, **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kanunusani 1937, 7-9; Toprakların binlerce traktörün arkasına takılan binlerce pulluklarla işlenmesi genel anlamda tarım üretimini artırmıştır. İffet A. Arslan, “*Milli Gelir ve İktisadi Siyaset*”, **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 148; Fikret Çeltikçi, “*Ankara Tarım Alet ve Makineleri Yüksek Uzmanlık Okulunun Lüzumu Hakkında*”, **Ziraat Dünyası**, S. 29, Yıl: 3, Haziran 1952, s. 9; Zirai kalkınmaya makineli tarımın etki yapmasıyla ilgili ayrıca bkz.: Vedat Pınar, “*Zirai Kalkınma*”, **Tarım Davaları**, S. 14, Yıl: 2, Haziran 1953, s. 7.

8.000.000 tonla oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak 1954 yılında hava şartlarının tarım üretimine uygun gitmemesi ve buğday üretiminin bundan olumsuz etkilemesi üzerine buğday rekoltesinde bir önceki yıla göre % 63 oranında bir kayıp yaşanarak üretimin 4.900.000 tona düşmesine neden olmuştur. 1955 yılından sonra artan traktör sayısı ve ekilen arazi miktarının çoğalmasına uygun olarak buğday üretim rakamları da kademeli olarak artmış, 1958’de üretim 8.550.000 tonla zirve yaparken 1960’da 8.450.000 ton ve 1957’de 8.300.000 tonla 1953 yılı rakamları seviyesinin üzerine çıkmıştır.

TABLO 17’de hektar başına düşen buğday üretiminin yıllık olarak kg. bazında üretim randımanı verilmiştir.

TABLO 17: Buğday Üretim Verimi (1950-1960)

Yıllar	Üretim Verimi (kg)
1950	864
1951	1.169
1952	1.194
1953	1.248
1954	765
1955	977
1956	872
1957	1.159
1958	1.147
1959	1.042
1960	1.097

Kaynak: DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 198; DİE, **İstatistik Yıllığı, 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 210.

TABLO 17’de 1950 yılından itibaren tarımda makineleşmenin artmasının hektar başına verim artışını da önemli ölçüde etkilediği gözlenmektedir. 1950 yılında hektar başına 864 kg buğday elde edilirken 1951 yılında % 35 artışla bu verim 1.169 kg çıkmıştır. 1952’de hektar başına verim artış devam ederek 1953 yılında 1950 yılına göre % 44 oranında bir verim artışıyla 1.248 kg’a yükselmiştir. 1954 yılında hava şartlarının tarım ürünlerinin yetişmesine uygun seyretmemesi bir önceki yıla göre ürünlerde % 63 oranında verim kaybına neden olarak hektarda üretim randımanı

765 kg'a düşürmüştür. 1955 yılından sonra hektar başına verim artışı kademeli olarak devam etmiş 1960 yılında 1.097 kg ulaşmışsa da 1953 yılının hektarda elde edilen 1.248 kg'lık verim randımanının üstüne çıkamamıştır.

Makineleşme sürecinin devam etmesine rağmen, 1954 yılından sonra hava şartlarının olumsuz gitmesi hem yıllık buğday rekoltesinde hem de hektar başına düşen buğday randımanında önemli düşüslere yol açmıştır.

Tarımda makine kullanımının yaygınlaşması insan gücüne olan talebi azalttığından bu durum köy kadınlarının işine yararmış onların evleri ve çocuklarıyla daha çok ilgilenmeleri için zaman bulmalarına imkân vermiştir. Yani, traktörler Türk köylü kadının köy içindeki durumunu gerçek anlamda değişikliğe uğratmıştır. Bunun sonucu olarak, harman sonu annelerin çocuklarına bakacak yeterli zamanı bulmaları sebebiyle çocuk ölümlerinde azalma meydana gelmiştir.⁴⁸⁴ Kadınların evlerine ayıracak zamanlarının artması, aynı zamanda erkeklerin evdeki işlerinin kolaylaşmasını da sağlamıştır.

Makineleşmenin sakıncalarına gelince: Arazi işlemlerinin orta büyüklükte traktör ve aletleriyle icra edilmesi insanın iş kabiliyetini asgari olarak 200 misline çıkarmaktadır. Traktör üzerinde oturan ve bir günde 40-50 dönüm araziye sürebilen bir insan en azından 200 kişiye bedeldir. Sonradan imal edilen daha mükemmel traktörlerin günlük kapasitesi iki misline çıkmaktadır.⁴⁸⁵

Traktörün insan hayatına bu şekilde hızla girmesi yarıcı, ortakçı, kiracı olarak büyük işletmelerde çalışan birçok köylü çalışanı işsiz bırakmıştır.

9. Dönem Zonguldak milletvekillerinden Abdurrahman Boyacıgiller TBMM başkanlığına, Türkiye'de işsizliğin artarak sosyal bir dava haline dönüşmüş olması ile ilgili hükümet tarafından cevaplanmasını istediği bir soru önergesi vermiştir. Dönemin Çalışma Bakanı Hulusi Köymen, 5 Ocak 1951 tarihinde meclis kürsüsünden sözlü olarak önergeye verdiği cevapta, İktisadi Devlet Teşekkülleri bünyesinde ve diğer müesseselerde toplam 7-8 bin kişinin işsiz bulunduğunu iddia ederek memlekette büyük ölçüde işsizlik sorununun yaşanmadığını söylemiştir. Ancak, Boyacıgiller Bakan'ın açıklamalarını yeterli ve ikna edici bulmadığından

⁴⁸⁴Richard D. Robinson, "*Türkiye'de Traktörün Köy Hayatına Tesirlerine Ait Bir Araştırma*", Çev. Turan Güneş, *Ziraat Dergisi*, S. 148, Yıl: 16, Ağustos 1956, s. 28-29.

⁴⁸⁵Reşat Aktan, "*Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi*", Ankara Üniversitesi *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, Yıl: 1954, s. 15.

vereceği bilgiler için söz almıştır. İfadelerine sendikalardan ve ticaret odalarından aldığı işsizlik rakamlarıyla başlayan Boyacıgiller, vilayetlerde 1.100.000 işsizin bulunduğunu ileri sürerek buna tarımda makineleşmenin yol açtığını beyan etmiştir.⁴⁸⁶

Gerçekten de, DP iktidarının daha ilk yıllarında kırsal kesimde toprağı yetersiz olan yarıcı, kiracı ve ortakçı konumunda bulunan köylülerin, çalıştıkları büyük işletmelerdeki iş imkânlarından mahrum kalması, köyde işsizliğin baş göstermesine ve köylülerin tarım dışı alana itilmesine neden olmuştur.

Çeşitli marka ve tipte dış ülkelerden satın alınan traktör alet ve makinelerinin sayılarının giderek çoğalması, başta yedek parça olmak üzere kullanma, tamir ve bakım gibi sorunları doğurmuştur. Özel firmalar ve Tarım Bakanlığı nezdinde yedek parça sıkıntısını gidermek için dış ülkelerden yapılan mal satın alma girişimleri, lisans alınamaması ve transfer güçlükleri sebebiyle düzgün işletilemediğinden sonuçsuz kalmıştır.⁴⁸⁷ Öbür taraftan, makine yedek parça ithalinin güçlüğü giderilse dahi, yedek parça satın alma teşebbüsü Türkiye'nin sınırlı oranda döviz rezerviyle yapılacağı için bu durum devlete ekonomik yönden ayrıca bir yük getiriyordu. İşte bu yüzden, mahalli imkânlardan faydalanmayı, düşünen çiftçi aileleri, köy demircileri yanı sıra sanat okul ve enstitüleriyle, illerdeki atölyelerde yedek parça imal ettirerek ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır.⁴⁸⁸

Çiftçi kesiminin bu sıkıntılarını yakından takip eden ve bunları ek tedbirlerle gidermek isteyen Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Zirai Donatım Kurumu'nun ihtiyaç duyduğu yedek parçaların Devlet Üretme Çiftlikleri merkez atölyesinde imal edilmesi için bu kuruma talimat vermiştir. Böylece, Türkiye Zirai Donatım Kurumu aracılığıyla Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü merkez atölyesinde çiftçi ailelerin gerek duyduğu yedek parça ihtiyacını sağlamak amacıyla imalat başlamıştır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁶TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 4, 26. Birleşim, 05.1.1951, s. 26-32; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 78.

⁴⁸⁷Numan Kırac, " *Hükümet Programında Ziraat Politikamız*", **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 165.

⁴⁸⁸Ferit Kayıran, " *Ziraamızda Yedek Parça Meselesi*", **Ziraat Dünyası**, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954, s. 5; Numan Kırac, " *Ziraatta Makineleşmeden Öküz Dönemimiz*", **Türk Ekonomisi**, S. 129. Yıl: 12, Mart 1954, s. 178.

⁴⁸⁹BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9; Kayıran, **a.g.m.**, s. 16.

Makineleşmenin çiftçi ailelerine ekonomik yönden sıkıntı yaratan unsurlarından biri de masraflı oluşudur. Bir yıllık sabit masraflar makinenin satın alınma bedelinin yaklaşık % 30'nu oluşturur. O halde en fazla 3,5 yıl içinde makinenin bedelini bir defa ödemek zarureti hâsıl olduğundan bu masrafları karşılayabilmek için mevcut makinelerden maksimum düzeyde yararlanmak icap eder.⁴⁹⁰ Eğer zirai işletmeler makine kapasitesine nazaran küçük ise, emek makine bedelini karşılayamayacağından çiftçiler ekonomik bakımdan sıkıntıya girer.⁴⁹¹ Bu nedenle küçük çiftçiler ortaklık şeklinde kooperatifler kurup, gruplar halinde birleşerek makine satın almışlar ve bunlardan müştereken yararlanmışlardır.⁴⁹² Ancak, bu makineler organizasyon zafiyeti nedeniyle gerektiği gibi kullanılmadığından çiftçilere beklenen faydayı sağlayamamış ve makineler adeta tutanın elinde kalmıştır.⁴⁹³

Tarım makinelerinin kullanılması, bakımı ve idamesi özel bilgi ve beceri gerektirdiğinden bu konuyla ilgili devlette teknik eleman açığı iyiden iyiye kendini hissettirmiştir. Bakım ve onarım işlerinin zamanında yapılamaması ve alınan traktörlerin beygir gücü ve ekipman itibarıyla işletme bünyelerine uymamaları sonuç olarak, yatırım sermayesinden beklenen kazancın sağlanamaması ve üreticinin şevkinin kırılmasına yol açmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Ahmet Erol, “Ziraat Makinelerinin Tedariki”, **Köy Postası**, S. 98, Yıl: Eylül 1952, s. 15.

⁴⁹¹ Reşat Aktan, “Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi”, Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, Yıl: 1954, s. 26.

⁴⁹² Aktan, **a.g.m.**, s. 29.

⁴⁹³ Numan Kırış, “Ziraatta Makineleşmeden Öküz Dönemeyiz”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 78.

⁴⁹⁴ Hulusi Ekermen, “Motorlu Ziraat Vasıtaları ile Çalışmalarımızda Göze Çarpan Hususlar”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, Yıl: 1 Eylül 1952, s. 94-95.

III. BÖLÜM: TARIMSAL ÜRETİMDEKİ GELİŞMELER

Bu bölümde Tarımsal Üretimde Gelişmeler, Üretim Tekniğinde Gelişmeler, Hava Şartlarının Tarımsal Faaliyetlerin Lehinde Seyretmesi, İyi Piyasa Koşullarının Oluşması ve Tarımsal Gelirlerin Yükseltilmesi İçin Alınan Tedbirler konuları ele alınacaktır. Böylece tarım tekniğinin geliştirilmesiyle tarım üretiminin artırılmasına yönelik yapılan çalışmalar, üretim kapasitesinin hava şartlarına bağlı olarak sürekli değişmesinin ekonomiyi etkilemesi, çiftçinin ürünlerine destekleme alımları ve uygun fiyat politikasının uygulanması ve Kore Savaşı'nın dünya piyasalarını etkisi altına alan elverişli talep ve fiyat koşullarını oluşturması, teferruatıyla ortaya konmuş olacaktır.

A. Üretim Tekniğindeki Gelişmeler

Tarımda üretim tekniğinin değişmesi tarım üretiminde kullanılan teknolojinin daha ileri duruma getirilmesi anlamına gelmektedir. Tarımı ekonominin temeli olarak benimseyen Türkiye gibi belli başlı ülkelerde, tarım üretiminin etkinliğinin artırılması önemli bir gelişme sayıldığından hem tarım alanında çalışanların daha yüksek bir yaşam seviyesine ulaşmasında, hem de tarımın ekonomiye yaptığı katkıyı artırmada, teknolojik ve ilmi ilerlemelerin tarıma uygulanması hayati bir rol oynamıştır.⁴⁹⁵

Tarım alanında teknik ilerlemenin asıl amacı üretim etkinliğinin ve veriminin artırılması olduğuna göre bu ilerlemenin uygulama işi bir ekonomik sorun olmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye gibi bir ülkenin örneğin: 1950'lerde ekonomik gelişme düzeyi teknik ilerlemenin ne oranda bu ülkede uygulanabildiği hususunu tayin eden önemli bir faktördür.⁴⁹⁶

DP'nin teknik ilerleme düzeyine verdiği önemin derecesini öğrenmek istediğimizde, 1946 yılında açıklanan Parti Programı'nın tarımla ilgili bölümünün 56. maddesine bakmamız yeterli olur. Parti Programı'nın 56. maddesinde, tarımın alet, çift hayvanı, makine ve çeşitli araçlar bakımından yetersizliği yanında iyi tohum, ilaç

⁴⁹⁵Reşat Aktan, “*Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Mana ve Önemi*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 23, S. 1, Yıl: 1968, s. 1; Ali Özgüven, *Tarım Ekonomisi ve Politikası*, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1977, s. 106.

⁴⁹⁶Aktan, *a.g.m.*, s. 3.

vesaire ihtiyaclarını dahi karşılamaktan da uzak kaldığı ifade edilir. Bu bakımdan, çiftçinin donanımı işinin tarım kalkınmasının başlıca konusu haline geldiğini, çiftçi ailelerinin ihtiyacını karşılayacak teknik bilginin teşhiz edilmesi ve üretim metotlarının düzenlenerek daha verimli hale getirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.⁴⁹⁷

DP'nin iktidara geldiği yıldan itibaren tarımda tekniğe önem vermeyi sürdürerek bunu uygulama safhasına geçirmeye gayret ettiğine müşahade etmekteyiz.

Adnan Menderes I. Hükümet Programı'nda, eski iktidarın çiftçiyi, karasaban ve kağnya mahkûm ederek ilkel bir tarım anlayışı içerisinde bıraktığına işaretler, kendilerinin tarım alet ve araçlarının sorunlarını, hastalık ve haşerelerle mücadeleyi, tohum ıslahı ile sulamayı birinci önceliğe alarak bu yolla tarım tekniğini ilerletme çarelerini önemle sil baştan gözden geçireceklerini anlatır.⁴⁹⁸

Menderes, II. Hükümet Programı'nda tarım tekniğinin önemli araçlarından olan tarım alet ve araçları sorunlarıyla, hastalık ve haşerelerle mücadeleyi, iyi tohum ıslahı konularını, önemle gözden geçirmiş ve uygulamaya başlamış bulduklarını söylemektedir.⁴⁹⁹ III. Hükümet Programı'nda başta pamuk olmak üzere ithal edilen ve dış ticarete önemli bir mevki kazanan birçok tarım ürünlerinin kalitesinin ve üretiminin artırılmasının gübreleme, sulama ve iyi vasıflı tohumluğa önem verme sayesinde gerçekleştiğine işaretler Menderes, bu yeni tarım tekniklerinin kendilerince zirai kalkınmanın başlıca konularından biri haline getirildiğini ifade eder.⁵⁰⁰

Tarım tekniğini geliştirme alanında yapılan uygulamaların somut sonuçlarının dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından verilen rakamlarla açıklandığını Meclis zabıtlarından anlıyoruz. TBMM'nin 10. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, sözlerinin bir bölümünde başta tohum ıslahı makineleşme ve diğer tarım tekniklerinin kullanılmasının teşvik ve himayesi neticesinde 1950 yılında 4 milyar 472 milyon liradan ibaret olan tarım gelirin 1955 yılında 7 milyar 584 milyon liraya yükseltildiğine temas ederek beş yıl

⁴⁹⁷DP Programı, Ankara 1946, s. 17, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

⁴⁹⁸TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28.

⁴⁹⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64.

⁵⁰⁰TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 30; Arar, **a.g.e.**, s. 267.

içerisinde meydana gelen bu gelişmenin % 69 oranında bir artış anlamına geldiğini söylemiştir.⁵⁰¹

Zîra, mahsullerin verimlerinin artışının sağlanmasında, toprağın iyi işlenmesi ve zararlılarla savaşın % 20; ıslah edilmiş iyi cins tohumlukların kullanılmasının % 30; bitki besleme ve gübreleme tedbirlerinin ise % 50 oranında bir etkisi göz önüne getirildiğinde tarım tekniğinde gelişmenin ne kadar önemli olduğu abartısız bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.⁵⁰²

1.Kimyasal ve Biyolojik Faktörlerdeki Gelişme

Tarımda kimyasal ve biyolojik faktörlerle, üretim tekniğindeki tohum ıslahı, sulama, gübreleme ve ilaçlama gibi ürün veriminin artırılması yönünde gerçekleştirilen faaliyetler kastedilmektedir. Biyolojik ve kimyasal gelişmeler, mekanik gelişmeler dışında gerçekleşmesine rağmen üretim faktörlerinde büyük değişmelere yol açarak birim başına verimi artırma imkânı sağlarlar. Biyolojik gelişmeler daha az sermaye gerektirdiğinden bilhassa küçük işletmelerde ve iş gücünün yoğun bulunduğu bölgelerde kullanılması onu avantajlı hale getirmiştir.⁵⁰³

a. Tohum Islahı

Herhangi bir bitkinin neslinin devamını sağlayan ve bazılarında generatif (eşeyli), bazılarında vejetatif (eşeysiz) bitki kısmı olarak bilinen tohum, tarım üretiminin esas unsurlarından biri ve hatta en başta gelenidir.⁵⁰⁴ İyi bir tohumlukta bulunması gereken üç değerden ilki olan tohumun fiziki değerinde bin tane ağırlığı, hektolitre ağırlığı, rengi, kokusu ve iriliği yer alırken; tohumum kimyevi değerinde

⁵⁰¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 1.11.1956, s. 6.

⁵⁰²Halid Evliyalar, “*Memleketimizde Bitki Besleme Problemi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 5, Yıl: 2, Şubat 1948, s. 9; Tarım mahsullerinin Cumhuriyetin ilk yıllarından 1973 yılına kadar gelişme seyri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Hasan Kaya Manioğlu, “*Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tarım Kesiminde Durum*”, **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım 1973, s. 2-3; Ali Zahit Güvengiriş, “*Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tarımımıza Bir Bakış*”, **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım 1973, s. 4-5.

⁵⁰³Özgüven, **a.g.e.**, s. 106; Çelik Aruoba, “*Tarımda Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 197.

⁵⁰⁴Bedri Günay, “*Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyonu ve Bu Sistemdeki Prensipler*”, **Ziraat Dergisi**, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959, s. 47.

vitamin oranları, protein, nişasta gibi maddeler; biyolojik değerinde ise, çimlenme hızı, çimlenme gücü, sürme hızı ve sürme gücü yer alır.⁵⁰⁵

Üretim tekniğini iyileştirme yollarının başında ıslah edilmiş tohumların kullanılması gelir. Tohum ıslahından amaç, üretimi artırmanın yanında, hastalık, zararlı, kuraklık ve don gibi elverişsiz fiziki ortam şartlarına karşı dayanıklı ve kalitesi yüksek türler elde etmektir.⁵⁰⁶

İri ve dolgun taneli bir tohumluğun çok defa hâsılatı % 30 oranında artırdığı, göz önünde bulunursa, yabancı maddelerden temizlendikten sonra bir tohumluğun içinde bulunan hafif ve cılız tanelerin neden ayrılması gerektiği daha iyi anlaşılır.⁵⁰⁷

DP döneminde, Tarım Bakanlığı tohum ıslah çalışmalarına verdiği önemle yurdun çeşitli yerlerinde kurduğu tohum temizleme evleri içerisinde bulundurduğu *selektör* adı verilen bir çeşit tohum seçme makineleriyle köylülerin tohumunu ücretsiz olarak temizleyerek ağır, olgun taneli tohumları elde etmiş hastalıktan korunsun diye de ayrıca ilaçlamıştır.⁵⁰⁸

Tohum ıslahı konusunda yaptığı çalışmalarla kendini gösteren Tarım Bakanlığı'na bağlı önemli kuruluşlardan biri olan Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü, bünyesinde oluşturduğu bir birimle buğdaylarda hâsıl olan sürme (kör) hastalığı, başta yer almak üzere zararlı pelemir ve sarı ot bitkileriyle mücadele için kapsamlı bir ilaçlama çalışması başlatmıştır. Bu suretle, hem dış ülkelere temiz üretilmiş hububat satılmasında önemli katkı sağlanmış, hem de iyi vasıflı tohum elde

⁵⁰⁵Zekai Burak, “*Tohumun Değeri ve Dönüme Atılacak Tohum Miktarının Hesabı*”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 14, Yıl: 2, Mayıs 1956, s. 3-5; Buğday tohumu olarak kullanılacak tanede bulunması gereken özellikler için bkz.: Fuat Halis Eren, “*İyi Bir Tohum Nasıl Seçilir?*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 307-308.

⁵⁰⁶Reşat Aktan, “*Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Mana ve Önemi*”, Ankara Üniversitesi **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 1, Yıl: 1968, s. 8.

⁵⁰⁷Emin Mutaf, “*Tohumluğumuzu Niçin Temizleriz?*”, **Köy Postası**, S. 107, Yıl: Haziran 1953, s. 36; Şeyda Ziya Kerestecioğlu, “*Tarla Ziraatı*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 303, Yıl: 7, 91. Kanun 1944, s. 6.

⁵⁰⁸Emin Mutaf, “*Tohumluğumuzu Niçin Temizleriz?*”, **Köy Postası**, S. 107, Yıl: Haziran 1953, s. 36; Fuat Halis Eren, “*En İyi Tohum Nasıl Seçilir?*”, **Köy Postası**, S. 27, Yıl: Haziran 1946, s. 14; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 63; Temizlenen tohumluğun üzerine gerekli miktarda toz ilaç atan 8 çeşit selektör hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bkz.: Esat A. Bozkaya; Emin Mutaf, “*Yurdumuzda Nemli İlaçlama Düzenli Tohum Temizleme Cihazlarında Kullanılmaya Elverişli Bir Toz İlaç Dağıtıcısı*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948, s. 3.

edilmiştir.⁵⁰⁹ Hububat tohumluğu üretim miktarı bakımından ilk sırada buğday ve bunu sırasıyla arpa, yulaf, çavdar ve mısır takip etmiştir.⁵¹⁰

Devlet Üretim Çiftlikleri tohumluk elde etme konusunda icra ettiği çalışmaları sürdürerek biyolojik değişme çerçevesinde bazı tarımsal girdileri de kullanarak gözle görülür artışlar elde etmiştir. 1951 yılında Devlet Üretim Çiftliklerinin köylüye dağıtmak üzere hazırladığı tohum miktarı 54.000 tonu bulmuş iken, 1952 yılında selektörden geçirilmiş ve çeşitli hastalıklara karşı ilaçlanmış yüzer kiloluk çuvallar halinde dağıtılan bu tohumluk hububat miktarı 70 bin tona yaklaşmıştır.⁵¹¹ Devlet Üretim Çiftliklerinin 1953 yılında dağıttığı kışlık ve yazlık hububat miktarı 96.899 ton iken; 1954’de 43.294; 1955’de 68.293; 1956’da 67.773; 1957’de 71.604 ve 1958’de 69.124 tona ulaşmıştır⁵¹².

Devlet Üretim Çiftliklerinin yanında Toprak Mahsulleri Ofisi ve Ziraat Bankası’ da, çiftçilere tohumluk tevziatında bulunmuş bu kurumların da devreye girmesiyle her geçen yıl çiftçilere verilen tohumluk miktarında artış sağlanmıştır. Bu suretle, 1953 yılında Tarım Bakanlığı nezdinde ıslah edilen ve dağıtılan tohumluk miktarı ise, 174 bin tona ulaşmıştır.⁵¹³

Menderes’in 24 Mayıs 1954 tarihinde açıkladığı III. Hükümet Programı’nda CHP iktidarı dönemi olan 1946-1949 tarihleri arasındaki dört yıllık devre zarfında dağıtılan hububat tohumlarının toplamını 148.637 ton gösterirken, kendi iktidarları döneminin sadece 1953 yılı kapsamında halka dağıttığı hububat tohumu miktarını 174.030 ton olarak vermiştir.⁵¹⁴

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın TBMM’nin 10. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında verdiği bilgiye göre: 1940’tan 1950’ye kadar geçen eski

⁵⁰⁹Kahraman Nizamoğlu, “Yeni Mezopotamya”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 62, Yıl: 6, Şubat 1957, s. 5; **Tomurcuk**, C. 5, S. 55, Yıl: 5, Temmuz 1956, s. 15.

⁵¹⁰Zühtü Kutulmuş, “Devlet Üretim Çiftlikleri Umum Müdürlüğünün Kuruluş Gayesi ve Memleket Ziraatındaki Rolü”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, Zirai Öğretimde 110 Yıl, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959, s. 58.

⁵¹¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6; Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Aralık 1952, Üretim Çiftliklerinin Dağıtılan Tohumlukları Hakkında”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 24; **Tarım Dergisi**, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 7; Sadrettin Karatay, “Devlet Üretim Çiftlikleri Teşkilatı ve Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 2, Yıl: Haziran 1953, s. 20.

⁵¹²Kutulmuş, **a.g.m.**, s. 58.

⁵¹³Cillov, **a.g.e.**, s. 195.

⁵¹⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 30; Arar, **a.g.e.**, s. 268; Sükan, **a.g.e.**, s. 175.

iktidarın on yıllık döneminde çiftçi halka dağıtılan tohum miktarı 270.000 ton iken bu miktar 1954 yılı kasım ayı itibariyle 240.000 tona ulaşmıştır.⁵¹⁵ Bayar, TBMM'nin 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında aynı konuya temas ederek dağıtılan tohumluk miktarını 1954 yılının tamamında 280.000 ton olarak belirtmiştir.⁵¹⁶

DP iktidarı tarafından tarım kesimine dağıtılan tohumluk miktarının 1955 yılı itibariyle de artarak sürdüğünü görmekteyiz. 1956 yılı bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Menderes yaptığı bir konuşmada iktidarlarının ilk beş yılında dağıtılan tohumluk miktarının toplamda 1.000.000 tona yaklaştığını bildirmiştir.⁵¹⁷ Bu arada, daha önce kabul edilen ve halen yürürlükte olan 5254 sayılı Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk Verilmesi Hakkında Kanun'la doğal afetlerden zarar gören köylü vatandaşlara tohumluk yardımı yapılmasına devam edilmiştir.⁵¹⁸

Tohum ıslahı çalışmaları sadece buğday ürünü ile sınırlı kalmamış diğer tarım ürünlerini de çalışma kapsamına girmiştir. Bu ürünlerden, özellikle Karadeniz bölgesinin başlıca gıdasını teşkil eden mısır mahsulünün üretimini artırmak amacıyla yerli çeşitlere ilaveten Amerika'dan getirilmiş 30 çeşit hybrid mısır ekimi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu türlerden özellikle iki cins mısırın ülkemiz şartlarında yetişen yerli mısırlardan daha üstün olduğu tespit edildiğinden, bunların ülkemizde yetiştirilmesi amacıyla 10 ton kadar tohumluk mısır Amerika'dan getirilmiştir.⁵¹⁹ 1952 yılında mısır tohumu ıslah çalışmaları sürdürülmüş 22 merkezde melez mısır denemeleri yapılmıştır.⁵²⁰

Tohum ıslahı alanında yapılan çalışmalara domates bitkisinin de katıldığını görmekteyiz. Bornova Ziraat Mücadele Enstitüsü'nün 1952 yılı içerisinde yapılan uygulama çalışmalarında Fusarium'a (solgunluk hastalığı) dayanıklı Amerikan domates çeşitlerini çiftçilere tanıtmak amacıyla biri Balçova'da diğeri Edremit'te

⁵¹⁵TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 10.

⁵¹⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 8.

⁵¹⁷Sükan, **a.g.e.**, s. 337.

⁵¹⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 30, 08.07.1948, s. 778; **Resmi Gazete**, Sayı No: 6957, 14 Temmuz 1948; **Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 30.

⁵¹⁹**Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 309; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 175; Bu yeni mısır türünün Amerika'dan getirilerek Karadeniz bölgesi çiftçilerine verim tecrübesi yapılmak üzere dağıtılmasıyla ilgili bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6.

⁵²⁰Nejat Berkmen, "**Melez Mısır Çalışmaları**", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 38.

olmak üzere iki sonuç gösterisi gerçekleştirilmiştir. Balçova çiftçileri Pan Amerikan, Edremit çiftçileri ise Sunray domates çeşidinde hastalığa daha dirençli olduğu gerekçesiyle karar kılarak geniş çaplı ekim için çalışmalara başlamışlardır.⁵²¹

Tohum işine verilen önem sayesinde 1957 yılı içerisinde Ankara Zirai Araştırma Enstitüsü'nde Milli Tohumluk İstişare Komitesi adında yeni bir komite teşkil edilmiştir. Bu komiteye bağlı bir alt birim halinde *Sertifikasyon ve Tohum Temizleme Komitesi* oluşturulmuştur.⁵²²

Tohum ıslahında *sertifikasyon* tabirinin ortaya çıkması, tarım üretiminin usulüne uygun olarak yapılması, tohumlukların kademelendirilmesi ve faaliyetinin denetim altına alınması, çiftçinin elinde ve emrinde daima emniyetli ve garantili tohumluk bulundurulması, gerçeğiyle karşı karşıya gelinmiştir.⁵²³

Milli ekonominin temelini tarıma dayandıran DP yönetimi, üretimi artırma gayelerinin sadece ekim alanlarını genişletmekle gerçekleştiremeyeceğini bildiğinden, başta kaliteli tohumdan yararlanmak üzere tarım tekniğini geliştiren tüm yöntemleri kullanarak verimi artırıcı yeni tedbirler üzerinde de daha kapsamlı çalışmalara teşebbüs etmiştir. Bu çalışmalar sonucu tarımda 10 Yıllık Bir Zirai İnkişaf Programı ortaya koyarak bu konuda en önemli gelişmeyi sağlamıştır.⁵²⁴

b. Sulama

Bitkilerin yağışlarla karşılanamayan su ihtiyacını temin etmek maksadıyla kontrollü olarak toprağa su verilmesi işine sulama denilmektedir. Sulama ile verilen su, bitki ihtiyacını karşılayabildiği oranda verimlilikte artış görülür. Verimliliğin artırılması için ölçülü ve kontrollü bir sulama yapmak zorunluluğu vardır.⁵²⁵

⁵²¹Tomurcuk, S. 8, Yıl: 1, Ağustos 1952, s. 26.

⁵²²Tomurcuk, C. 6, S. 72, Yıl: 6, Aralık 1957, s. 18

⁵²³Bedri Günay, "Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyonu ve Bu Sistemdeki Prensipler", *Ziraat Dergisi*, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959, s. 47.

⁵²⁴TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 8.

⁵²⁵DPT, *Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 1972, s. 144; Ünal Özdoğan, "Tarımda Verimlilik ve Sulamanın Önemi", *Tarım ve Mühendislik*, S. 12-13, Yıl: Eylül-Ekim 1983, s. 30; Suyun tarımda önemi için bkz.: "Suyun Ziraatta Önemi", *Kastamonu*, 18 Mayıs 1930, Sayı No: 2944.

Parti Programı'nın 59. maddesini sulama işlerine ayıran DP yönetimi, ziraâ kalkınmada büyük önemi olan kuraklıkla mücadele ve su işlerinin hızlandırılmasını ve genişletilmesini çok elzem bir faaliyet olarak görmüştür.⁵²⁶

12 Ocak 1948 tarihinde DP Adana İl Kongresinde söz alan Adnan Menderes, memlekette su işinin asırlar boyunca Adana ili başta olmak üzere birçok yerde ihmal edilmesi sebebiyle yağmur mevsimlerinde oluşan suların sel afetleriyle Çukurova ve birçok yerdeki ekili tarım alanlarının zarara uğradığını, iktidarın ise ülke gerçeklerinden habersiz duruma seyirci kaldığını ifade etmiştir. Memlekette tarımın ancak, sulama ve sel sularını dizginleme davası ile beraber yürüyebileceğinin anlaşılmış olduğuna dair herhangi bir fiili esere rastlanmadığını sözlerine ilave eden Menderes, bu durumdan iktidar partisini sorumlu tutmuştur.⁵²⁷

Sulama işlerine memlekette yeterince ilgi gösterilmediğinden aksadığını fark eden Menderes, bu açığı kapatmak amacıyla İlk Hükümet Programı'na sulama davasını almış küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin mahsul verimini artıran önemli unsurlardan biri olduğuna dikkat çekmiştir.⁵²⁸ Ayrıca, sulama konusunda geçmiş iktidar döneminde yapılan yanlış uygulamalar ve alınan makul olmayan kararlar nedeniyle, 100.000 lirayı aşkın bir paranın heder edildiğini görmekte müteessir olduklarını söyleyen Menderes, bu acı tecrübeden yola çıkarak israflara konu olmuş su işlerini üretim davasının ana sorunu olarak ele alacaklarını ifade etmiştir.⁵²⁹

2. Hükümet Programı'nda da su işlerine değinen Menderes, büyük ve küçük su işlerinin esaslı programlara bağlandığını ve ihmal edilen bu konunun üzerine önemle gidilerek yeni kanun tasarılarının hazırlandığını TBMM kürsüsünden ilan etmiştir.⁵³⁰

⁵²⁶DP Programı, Ankara 1946, s. 18, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

⁵²⁷Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 236-237.

⁵²⁸TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; **Yeni İstanbul**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 4008; Arar, **a.g.e.**, s. 219; Sükan, **a.g.e.**, s. 9.

⁵²⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 29; **Yeni İstanbul**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 4008; Arar, **a.g.e.**, s. 220; Sükan, **a.g.e.**, s. 10.

⁵³⁰TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64; Arar, **a.g.e.**, s. 239.

Sulama konusunda önceki iktidar döneminde uygulanan yanlış politikalara TBMM 9. Döneminin 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında da temas eden Celal Bayar, büyük su işlerinin dağınık çalışmalar halindeki durumunu düzeltmek ve tamamlanamamış projeleri süratle tamamlamak amacıyla üç yıllık bir program uygulamasına geçildiğini önemle vurgulamıştır. 1937-1950 yılları arasında su işlerine 140 milyon lira harcanmasına rağmen dağınık ve bitirilememiş tesislerden dolayı bu yatırımlardan ancak % 15 oranında bir randıman alınabildiğini beyan etmiştir.⁵³¹

Türkiye'nin doğal kaynaklarından en rasyonel biçimde faydalanabilmek ekonomik, ticari ve bilhassa ziraî kalkınma esaslarını oluşturduğu için, su politikasının ne anlama geldiğinin bilinmesinde yarar vardır.⁵³²

Türkiye'de su politikası deyince; ekili ve dikili arazilerin sulanması, bataklıkların kurutulup ekime hazır hale getirilmesi, taşan suların zararlarının engellenmesi, içme sularının temini ve sulardan enerji üretimi gibi çeşitli çalışma alanları akla gelir.⁵³³ Ancak, tarım alanlarının sulanmasını temin etmek ve akarsuların taşkınlarını önleyerek zararlarını engellemek, toprağın beslenmesi ve üretim gücünün artırılması ile doğrudan alakalı olduğu için konumuzun esas noktasını oluşturmaktadır.⁵³⁴

Türkiye'de yağın şiddetli yağmurlar nedeniyle meydana gelen sel taşkınlarının yol açtığı zararları önlemek amacıyla DP hükümeti zamanında çalışmalara başlanmıştır.⁵³⁵ Seyhan, Ceyhan Nehirleri ve Berdan Çayı'nın getirdiği deltalarının birleşmesiyle oluşan Çukurova'nın gerek bu akarsuların taşkınlıklarına

⁵³¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 9; **Zafer**, 26 Ağustos 1953, Sayı No: 1574.

⁵³²İsmail İşmen, "Sarıyer Hidro- Elektrik Projesinin Ekonomik Değeri", **Türk Ekonomisi**, S. 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 264; Türkiye'de yer altı ve yer üstü sularından yeterince yararlanılmadığıyla ilgili bilgi almak için bkz.: Hasan Alp İmamoğlu, "Toprak ve Anadolu", **Milli Cephe**, 5 Ekim 1967, Sayı No: 19.

⁵³³Yaşar Aytın, "Orta Anadolu Ziraatında Toprağın Beslenmesi ve Su Problemi", **Ziraat Dünyası**, S. 32, Yıl: 3, Eylül 1952, s. 11; 1950 yılında Sungurlu İlçesi Karaçay köyü halkı uğradığı sel felaketinden dolayı tohumluk yardımı alamaması üzerine köy muhtarı Hurşit Başaran köy nezdinde devreye girerek Başbakanlık ve Tarım Bakanlığına 8 Aralık 1950 tarihinde acil tohumluk yardımı yapılması için bir dilekçe yazmıştır. **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 8-Dosya No: 507-Sıra No: 4.

⁵³⁴İşmen, **a.g.m.**, s. 264; DP hükümeti iktidarının yedinci senesinde 33 bin susuz köyün 20 binine bol temiz ve sıhhi içme suyu temin etmiştir. **Yeni Kastamonu**, 28 Eylül 1957, Sayı No: 6.

⁵³⁵İzmir, Aydın, Adana, Samsun ve Erzincan gibi vilayetlerinde meydana gelebilecek su taşkınlarıyla su altında kalabilecek riskli alanlarının tespit edilerek ilan edilmesi 14.04.1951 tarih ve 3/12920 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 125-Dosya No: 32-Sıra No: 11.

maruz kalması gerekse, Toros dağlarının eteklerinden inen dağ sellerinin tehditleriyle yüz yüze gelmesi sebebiyle, maliyeti 3.677.000 lirayı bulan, 45 km uzunluğunda bir Ceyhan Sedde'si yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Böylece, saniyede 2.600 metre küpe kadar yükselebilen Ceyhan'ın taşkın afetlerine karşı Çukurova büyük ölçüde kurtarılmıştır. Ayrıca Tarsus'tan geçen Berdan Çayı'nın iki yakasına, maliyeti 1.340.000 lira değerinde olan 20'şer km uzunluğunda seddeler yapılmıştır.⁵³⁶

Sulama ile ilgili hükümetin yaptığı yatırımlara ve harcadığı masraflara baktığımızda gözle görülür bariz bir artış söz konusu olmuştur.

1951 yılında büyük su işleri için hükümetin tahsis ettiği meblağ 25.267.000 liradır. Devam etmekte olan faaliyetlerin eski ve yarım kalmış işlerin tamamlanmasıyla ilgili olarak tespit edilen program, 54.000.000 lira tutarında olup 47 farklı ihale konusunu ihtiva etmektedir.⁵³⁷

1952 bütçesinde su işleri için teklif edilen ödenek, eski iktidarın en son bütçesi olan 1950 bütçesinin 18.435.000 lirasına karşılık % 163 ve bir önceki yılın 38.137.000 lirasına bakarak % 26 bir artış oranıyla 48.590.000 liraya yükselmiştir.⁵³⁸

1950-1953 yılları arası programları kapsamında sulama tesisi, taşkın ve selden korunma gibi 103 kadar su faaliyeti için DP yönetimi 100.425.000 lira tahsis etmişken aynı yıllar arasında münferit su işleri kapsamında 277 adet su faaliyeti için ayrılan ödenek miktarı 62.217.000. lira olmuştur. Sulama tesisleri, bataklık kurutma, taşkın ve selden korunma gibi tedbirler sayesinde arazi kıymetlerindeki artış 377.000.000 liraya, yıllık gelir fazlalığı 177.690.000 liraya ulaşmıştır.⁵³⁹

⁵³⁶Zekai Komşuoğlu, "Akdeniz Yetiştirme Merkezinin Tetkik Gezisi", **Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 308; Azgın sularla baş etmenin bent ve baraj yapmanın yanı sıra orman ve ağaçlandırmaya önem verilmesiyle mümkün olabileceği düşünen Bilbaşar'ın yazısı için bkz.: Hasan Bilbaşar, "Azgın Suların Dizginlenmesi", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 7, Yıl: 1 Ocak 1953, s. 54-55.

⁵³⁷TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 9.

⁵³⁸**Türk Ekonomisi**, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 379.

⁵³⁹Tataç, "Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sulama Programının Tatbikatı Hakkında", **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 313; **Zafer**, 26 Ağustos 1953, Sayı No: 1574.

1950 yılında 9 milyon hektarı aşan ekim sahasından ancak 63.000 hektar alan sulanabilmekte iken, DP hükümetinin 1951 yılından itibaren aldığı tedbirler sayesinde sulanabilen arazi miktarı 350.500 hektara çıkmıştır.⁵⁴⁰

Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, münferit su işleri ile ilgili radyoda yaptığı bir konuşma esnasında 1955 yılı itibariyle su işlerine ayrılan tahsisatın 167 milyon liraya çıkarıldığını söylemiştir.⁵⁴¹

Celal Bayar'ın TBMM'nin 10. Döneminin 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında dile getirdiği gibi 1950 yılından 1955 yılı ekim ayının sonuna kadar su işleri faaliyeti sayesinde 1.440.000 dönüm saha taşkından korunmuş, 690.000 dönüm saha sulanabilir hale getirilmiş ve 800.000 dönüm bataklık kurutulmuştur.⁵⁴² Seyhan barajının 1956 yılında devreye girmesiyle sulanabilir arazi miktarı 1500.000, taşkından korunan arazi 850.000.000 dönüme çıkarılmıştır.⁵⁴³ Bayar, su işleri için yapılan yatırımlarla ilgili rakamları 11. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşmasında da vermeye devam etmiş Devlet Su İşleri'nin 1950-1958 döneminde yaptığı yatırımların toplamını 1.443.000.000 lira olarak göstermiştir.⁵⁴⁴ Su işlerine verilen önem sayesinde bu sahada çalışan mühendis, teknisyen ve işçi sayısının 9 yıl içinde 1.200'den 6.000'e Devlet Su İşleri'nin bütçesinin 20 milyon liradan 780 milyon liraya çıktığına işaret eden Bayar, 1959-1969 yılları için hazırlanan 10 yıllık programla da, yapılan hizmetlerin artışının hedeflendiğini belirtmiştir.⁵⁴⁵

Sulamada ele alınan konulardan biri de Konya, Urfa ve Mardin ovaları başta olmak üzere on beş ilde yer altı su araştırmalarına başlanmasıdır.⁵⁴⁶ Tarım Bakanlığı ile Bayındırlık Bakanlığı'nın ortak yürüttüğü projenin Konya ayağını *German Water*

⁵⁴⁰**Türkiye İktisat Gazetesi**, 21 Şubat 1955, Sayı No: 110; **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 110; İşletmeye açılan çeşitli bölgelerdeki sulama faaliyetlerinden 1952 yılı için alınacak sulama ücretleri için Bayındırlık, Maliye ve Tarım Bakanlıkları tarafından birlikte tespit edilen tarife'nin onanması Bakanlar Kurulu'nun 28.04.1952 tarih ve 3/14944 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 128-Dosya No: 36-Sıra No: 15.

⁵⁴¹**Zafer**, 6 Ağustos 1955, Sayı No: 2369.

⁵⁴²TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

⁵⁴³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7; 1957 FAO yıllığına göre sulanabilir arazi miktarı 1.960.000 hektara yükselmiştir. **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 188; Türkiye'nin 1949-1957 yılları arasındaki su işlerinin gelişme seyri hakkında bilgi almak için bkz.: "*Türkiye Nasıl İlerliyor?*"; *Su İşleri, 1949-1957*", **Yeni Kastamonu**, 24 Aralık 1957, Sayı No: 75; **Yeni Kastamonu**, 25 Aralık 1957, Sayı No: 76.

⁵⁴⁴1950 yılından 1958 yılının Mart ayına kadar su işlerine harcanan rakam 1 milyar 157 milyon lira olmuştur. **Yeni Kastamonu**, 22 Mart 1958, Sayı No: 149.

⁵⁴⁵TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 8.

⁵⁴⁶**Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 8.

Development adlı bir Alman firması üstlenmiştir.⁵⁴⁷ Yapılan sondaj çalışmaları neticesinde Konya, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Merzifon ve Niğde’de zengin yer altı su kaynaklarına rastlanmıştır.⁵⁴⁸

1951 yılında hükümet tarafından ayrılan 10.000.000 liralık bir tahsisatla ciddi anlamda başlayan yer altı su hazinelerinin rasyonel şekilde işletilerek halkın hizmetine sunulması teşebbüsü, sonuçlarını vermeye başlamış 1954 yılında ülkede baş gösteren ve büyük endişelere yol açan kuraklık döneminde önemli ölçüde istifade edilmiştir.⁵⁴⁹

Sulu tarımın faaliyet alanlarından bir diğeri Sulu Ziraat İstasyonlarının açılması olmuştur. İlk etapta Tarsus, Menemen ve Kadınhanı’nda açılan Bölge Sulu Ziraat İstasyonlarının performansından olumlu sonuçlar alınması üzerine yeni istasyonların açılması yönelik çalışmalara başlanmıştır. Ayrıca, Sulu Ziraat İstasyonlarında, Devlet Üretme Çiftlikleri’nde, Teknik Tarım ve Bahçivanlık Okullarında ve Haralarda sudan yararlanma yollarıyla suyun çeşitli ürünlere olan etkisini, hangi ürün çeşitlerine ne zaman ve ne kadar su verileceğini göstermek üzere sulu ziraat konusunda örnek uygulamalar yapılmıştır.⁵⁵⁰ Bu denemelerden Tarsus Sulu Ziraat Deneme İstasyonu’nda yapılan uygulamayla pamukta sulamadan kaynaklanan verim artışı % 100’ü bulmuştur.⁵⁵¹

Haziran 1953 tarihi itibariyle çevre illeri havalisinin sulama ihtiyacını sağlayan Menemen, Konya ve Tarsus’da bulunan 3 sulama istasyonuna ilaveten 1955 yılı sonuna kadar Eskişehir, Tokat ve Elazığ’da 3 yeni istasyonun açılması için harekete geçilmiştir.⁵⁵²

Sulu tarımın uygulama sahalarından bir diğerini teşkil eden ve DP dönemine damgasını vuran önemli gelişmelerden biri haline gelen baraj inşa etme çalışmaları,

⁵⁴⁷Tevfik Dünder, “Orta Anadolu Bozkırlarında Sulak Ziraatın Önemi”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953, s. 27; **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 10; Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Aralık 1952; Konya Yer Altı Sularının Tetkiki”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 13, Ocak 1953, s. 28.

⁵⁴⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 11.

⁵⁴⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10; Hamit Nafiz Pamir, “Hamit Nafiz Pamir’in Kuraklık ve Madenlerimiz Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 90.

⁵⁵⁰**Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 10.

⁵⁵¹Adem Karaelmas, “Pamuk Sulaması”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 6, Yıl: 1 Aralık 1952, s. 55.

⁵⁵²Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Nisan 1953, Yeni Sulama İstasyonlarının Faaliyeti Hakkında”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 182.

Türk köylüsünün mahsullerinin üretim bakımından zenginleştirilmesine olumsuz yönden etki eden iki önemli faktörlerden kuraklık ve sel felaketine karşı alınan bir ön tedbir olarak düşünülmüştür.⁵⁵³ Döneminin literatürüne *Büyük Su İşleri* diye giren ve aynı zamanda enerji politikaları kapsamında da yer alan baraj inşa faaliyetleri, DP iktidarının sulu tarım icraatlarının en önemli aşamalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Suların yaptığı tahribatı önlemek ve elektrik enerjisi üretmek maksadıyla kurulan barajlardan biri Hirfanlı Barajı'dır. Bu baraj, bir yandan Kızılırmak'ın sularını düzenlemek ve bu nehrin Osmancık ve Bafra deltasına zaman zaman yaptığı taşkınları önlemek, öbür yandan da sulama yapmak gayesiyle, Kırşehir'e bağlı Kaman kazasının 25 km güney batısında Hirfanlı mevkiinde kurularak 8 Ocak 1960 yılında işletmeye açılmıştır.⁵⁵⁴ Barajın temel atma törenine iştirak eden Başbakan Adnan Menderes'in nasıl bir heyecan içerisinde olduğunu törende bulunan halk fark etmiştir.⁵⁵⁵

Öncelikli hedefi Çukurova'yı sel taşkınlarından korumak olan ve bütün ülkenin ekonomisi bakımından önemli hale gelen Seyhan Bendi ve Hidroelektrik Santralinin 8 Nisan 1956'da işletmeye açılması başka bir önemli gelişme olarak Seyhan vadisinde meydana gelen su baskınlarından söz edilemeyen bir dönemi başlatmıştır.⁵⁵⁶

DP döneminde işletmeye açılan bu iki barajla yetinilmemiş, 16 büyük baraj projesi daha hazırlanarak birçoğu DP'nin iktidarda kaldığı dönemde, kalanları ise DP iktidarından sonra tamamlanarak hizmete girmiştir. Öncelikle sulama amacına yönelik olarak kurulan bu barajların adları ve bitirildikleri tarih şöyledir: Sarıyer (1956), Ayrancı (1958), Sille (1960), Kemer (1958), Demirköprü (1960) ve Damsa (1971) Mamasın (1962), Apa (1962), May (1960), Altınapa (1967), Almus (1966),

⁵⁵³M. Kemal Tuncer, "Kuraklığa Dair", **Ziraat Dünyası**, S. 56-57, Yıl: 4, Eylül-Ekim 1954, s. 9.

⁵⁵⁴Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Şubat 1954, Kızılırmak'ta Elektrik İstihsali", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl:12, Nisan 1954, s. 121; **Yeni Kastamonu**, 9 Ocak 1960, Sayı No: 675.

⁵⁵⁵Ercüment Yavuzalp, **Menderesle Anılar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 93.

⁵⁵⁶Muhittin Kulin, "Tahakkuk eden Bir Düşünce, Seyhan Bendi", **Bülten**, S. 3, Yıl:1, 15 Nisan 1956, s. 1; Seyhan Barajı kurulması çalışmalarıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi almak için İngilizcesi "Seyhan Project Loan Of The International Bank For Reconstruction And Development" adlı makalenin Türkçe çevirisi için bkz.: Şefik Bilkur, "Seyhan Barajı Projesi ve Dünya Bankası İstikrazı", **Türk Ekonomisi**, S. 110, Yıl: 10, Ağustos 1952, s. 110.

Kesikköprü (1966), Selevir (1964), Sarımsaklı (1968), Seyitler (1964) ve İbrala (2004) barajlarıdır.⁵⁵⁷

DP döneminde, 1950'den 1960'kadar tesislerin su tutma kapasitelerinde büyük artışlar sağlanmıştır. 1950 yılında mevcut birkaç tesiste toplanan su kapasitesi 157.000.000 metreküp iken 1960'da bu kapasite yaklaşık 80 misli artırılarak 13.000.000.000 metre küp bir hacme ulaştırılmıştır.⁵⁵⁸

TABLO 18'de 1950 ve 1960 yıllarında sulanan, taşkından korunan ve bataklıktan kurtulan arazilerin dönüm cinsinden miktarlarıyla selden korunma tesislerinin sayısı verilmiştir.

TABLO 18: Türkiye'de Su İşleri Faaliyetleri (1950 ve 1960)

Su İşleri Faaliyetleri	Yıllar	
	1950	1960
Sulanan Arazi	547.000	1.521.000
Taşkından Korunan Arazi	567.000	4.807.000
Bataklıktan Kurtulan Arazi	210.000	716.000
Selden Korunma Tesisleri	27	267

Kaynak: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 45. Birleşim, 23.02.1960, s. 249; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 764-765.

TABLO 18'de, 1950'den 1960 yılına kadar sulanan, taşkından korunan, bataklıktan kurtulan arazi miktarlarıyla selden korunma tesislerinin sayısında büyük oranda bir gelişme görülmektedir. Buna göre, sulanan arazi miktarında 1950'den 1960'a kadar % 178; taşkından korunan arazide % 747; bataklıktan kurtulan arazide % 240 ve selden korunma tesislerinde % 888 oranında muazzam bir artış sağlanmıştır.

TABLO: 19'da 1952 -1960 yılları arasında kullanılan sulama vasıtalarından santifürüj tulumbaları (merkezkaç tulumba) ve motopompların (motorlu tulumba) sayıları verilmiştir.

⁵⁵⁷Rıfki Salim Burçak, **On yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 764; Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2013, <http://www.dsi.gov.tr/baraj-arama> adresinden alınmıştır. Bu barajlardan Demirköprü Barajı 18 Mayıs 1960 tarihinde hizmete girmiştir. **Yeni Kastamonu**, 19 Mayıs 1960, Sayı No: 783.

⁵⁵⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 45. Birleşim, 23.02.1960, s. 249; Burçak, **a.g.e.**, s. 765.

TABLO 19: Türkiye’de Kullanılan Santifürüj Tulumbalarıyla Motopompların Sayıları (1952-1960)

Yıllar	Santifürüj Tulumbaları	Motopomplar
1952	3.670	4.007
1953	4.557	5.389
1954	5.500	7.456
1955	7.387	10.010
1956	10.028	10.868
1957	9.846	14.451
1958	10.478	17.931
1959	11.859	20.077
1960	11.814	22.557

Kaynak: DİE, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 130-131; DİE, *Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961*, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 15; Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 81-82.

TABLO 19’da 1952-1960 yılları arasında kullanılan santifürüj tulumbaları ve motopomp sayılarında büyük oranda artışlar kaydedilmiştir. Bu göre, 1952 yılında 3.670 adet olan santifürüj tulumba sayısı 1960 yılında % 221 artışla 11.814’e adete çıkarken; 4.007 olan motopomp sayısı % 462 artışla 22.557 adete yükselmiştir.

Sonuç itibarıyla 1950 ile 1960 yılları arasında hükümet tarafından gerçekleştirilen sulama şebekeleriyle yer altı ve yer üstü sularından yararlanma çabaları orta ve büyük ölçekli işletmelere olumlu yansıdığından bu kesim arasında sulama vasıtalarının kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Bu da tam anlamıyla entansif (yoğun) tarım eğiliminin tezahürü olarak kendini göstermiştir.⁵⁵⁹

c. Gübre Kullanımı

Toprağın verimini yükseltmek ve ürün miktarını artırmak amacıyla, gübre vasfına haiz herhangi bir maddenin toprağa atılması hususuna gübreleme denir.⁵⁶⁰

Tarım üretiminde gerek yorulan toprağın gücünün artırılması, gerekse topraktan yüksek oranda randıman elde edilmesinin yollarından biri de gübre

⁵⁵⁹Aksoy, a.g.e., s. 81-82.

⁵⁶⁰Kazım Bayraktar, “İşletme Gübrelerinin Önemi ve Sebzeçilikteki Yeri”, *Çiftçi*, C. 3, S. 25, Yıl: 3, Ekim 1947, s. 40.

kullanılmasıdır.⁵⁶¹ Bitkiler topraktan sürekli besin maddeleri aldıklarından, şayet gübreleme ile bu maddeler iade edilemeyecek olursa zamanla toprağın gücünün kaybolarak kıraçlaşmasına ve bitkinin tohumunun iyi yetişememesine neden olur. Bu sebeple, mutlaka topraktan bitki aracılığıyla alınan besin maddelerinin tekrar toprağa verilmesi ve toprağın evsafının düzeltilmesi gereklidir.⁵⁶²

Tarım üretiminde kullanılan gübreler, işletme (organik) ve ticaret (inorganik) gübrelere olmak üzere ikiye ayrılır. İşletme gübrelere: Çiftlik gübresi, yeşil gübre, kompost ve fekal (insan gübresi) gübresi olarak dörde ayrılır. Bunlardan en yaygın olarak kullanılan çiftlik gübresidir.⁵⁶³

Çiftlik gübrelere, kimyasal gübreler gibi sadece toprağı beslemekle kalmayıp toprağın fiziksel ve biyolojik özelliklerini de iyileştirdiğinden ürünün verimini artırma noktasındaki kapasitesi ticaret gübrelere oranla daha yüksek olmuştur.⁵⁶⁴

DP dönemi ve öncesinde en çok kullanılan gübre türlerinden biri olan çiftlik gübrelere, toprakta yeterli bulunmayan önemli bitki besin maddeleri azot, potas ve fosfatın tamamlanmasında rol oynadığı gibi, toprak geçirgenliğiyle su tutma kapasitesini artırmada ya da bir bakıma toprağın fiziksel özelliklerini iyileştirmede çok önemli katkısı vardır. Toprakta organik madde oranının artması mikroorganizma çalışmalarını hızlandırdığı için toprağın verim gücü artar.⁵⁶⁵ Ayrıca, içerisinde bulunan *ümüs* denilen madde ile çiftlik gübresi toprağın rengini koyulaştırarak, sıcak zamanlarda daha az kurummasını sağlaması bakımından önemli görülmüştür.⁵⁶⁶ Ancak, ülkemizde üretilen yıllık hayvan gübresinin % 25'inin yıkanarak, % 30'unun meralarda bırakılarak, % 20'sinin de yakılarak yok edildiği göz önüne getirilirse

⁵⁶¹Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 193; Suphi Rıza Doğukan, "Gübre", **Köye Doğru**, C. 4, S. 91, Yıl: 15 Nisan 1944, s. 14.

⁵⁶²Arslan Karabağlı, "Kimyevi Gübrenin Dünyadaki ve Türkiye'deki Durumu", **Ziraat Mühendisliği**, S. 9-10, Yıl: Mart- Nisan 1967, s. 7; Bayraktar, **a.g.m.**, s. 40.

⁵⁶³Bayraktar, **a.g.m.**, s. 41.

⁵⁶⁴Sedat Kansu, "Çiftlik Gübresi", **Çiftçi**, C. 3, S. 36, Yıl: 3, Eylül 1948, s. 361; Halid Evliyalar, "Memleketimizde Bitki Besleme Problemi", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 5, Yıl: 3, Şubat 1948, s. 10; Henri Blin, "Bereket Amili Olan Koyunun Gübresi", **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6, Yıl: Mart 1946, s. 85-86; Suphi Rıza Doğukan, "Gübre", **Köye Doğru**, C. 4, S. 91, Yıl: 15 Nisan 1944, s. 14.

⁵⁶⁵DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 140; Şeyda Ziya Kerestecioğlu, "Tarla Ziraatı", **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 296, Yıl: 7, 2 İlkteşrin 1944, s. 8.

⁵⁶⁶Vamık, Tayşi, "Çiftlik Gübresi", **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran, Ağustos 1948, s. 331; Çiftlik gübresinin nasıl oluştuğu ile ilgili ayrıca bkz.: Halid Evliya, "Ahır Gübresi", **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958, s. 19.

hayvan gübresinden çok azı yani sadece % 25'inin tarımda yararlanıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.⁵⁶⁷

Modern tarıma geçişin en önemli göstergelerinden biri olan suni gübre kullanımı DP iktidarından önce gerçekleşmeye başlamıştır.⁵⁶⁸ Bu nedenle, gübre ihtiyacını temin etmek amacıyla Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nda kimyevi gübre üretim birimi oluşturularak 1944 yılından itibaren Süper Fosfat ve Amonyum Sülfat türünde kimyevi gübreler üretilmiş ve Zirai Donatım Kurumu vasıtasıyla satışa çıkarılmıştır. Ancak bu gübrelerin hammaddesi Tunus, gübre yapmaya yarar maddeleri Avrupa ülkelerinden getirildiği ve nakliye bedeli de fiyata yansıtıldığı için maliyeti epey yükselmiş, indirimli fiyatı kg olarak 65 liradan satışa sunulmasına rağmen gübreye rağbet edilmemiştir. Hâlbuki aynı dönemde Avrupa ve Amerika'dan aynı gübre, maliyeti 20 liradan getirilebilmektedir.⁵⁶⁹

Gübre kullanımının önemiyle ilgili kıraç deneme tarlasında gübresiz, ticaret gübresi ve ahır gübresiyle yetiştirilen bir arpa deneme çalışmasında, anızdan yapılan gübresiz arpa ekiminde dekarda 121,2 kg arpa üretilirken, nadastan yapılan gübresiz arpa ekiminde 191,8 kg arpa elde edilmiştir. Ticaret gübresiyle anızdan dekar başına 347; nadastan ise 390 kg arpa elde edilirken, ahır gübresiyle anızdan 283, nadastan 448 kg arpa mahsulü elde edilmiştir.⁵⁷⁰ Böylece gübre kullanılarak yapılan arpa ekiminden yüksek oranda verim elde edildiği rakamlardan anlaşılmaktadır.

Gübre kullanımı DP döneminde üretim tekniğinin gelişiminin en önemli kriterlerinden biri olarak kabul edildiği için başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Tarım Bakanı Nedim Ökmen ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar TBMM'de çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda bu konuya eğilerek gübre kullanımını teşvik etmişlerdir.

⁵⁶⁷DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 28; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 64; Çiftlik gübrelerinin bir kısmının aerob adlı bakterinin tesiriyle yanarak özelliğini kaybettiği ile ilgili ayrıca bkz.: Halid Evliya, “*Memleketimizde Gübre Problemi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 11, Yıl: 2, Ağustos 1948, s. 3.

⁵⁶⁸İlhan Tekeli, Selim İlkin, “*Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları*”, (Modernleşme Çabaları), **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 87.

⁵⁶⁹**Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 52, Yıl: 22, 20 Kasım 1945, s. 523-524.

⁵⁷⁰Halid Evliyalar, “*Memleketimizde Bitki Besleme Problemi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 5, Yıl: 3, Şubat 1948, s. 9.

Bayar, TBMM'nin 9. Dönem 2 Toplantı yılının açılış konuşmasındaki ifadelerinde, Türk çiftçisinin gün geçtikçe tecrübeye dayanan bir anlayışla kimyasal gübrelerin verimini takdir etmeye başladığını bu yüzden 1948 yılında 13.000 ton olan gübre kullanımının 1950 yılında 42.000 tona çıktığını, böyle giderse sonraki yıllarda da bu artışın süreceğini tahmin ettiğini dile getirmiştir. Ancak, Bayar, gerek kimyasal gübrelerin dış ülkelerden ithal edilmesi, gerekse ihtiyaca cevap verecek düzeyde gübre üretiminin henüz alt yapısının oluşturulamamasını gübre kullanımının yaygınlaştırılmasının zorluğu olarak görmüştür.⁵⁷¹

Gübre kullanımının bilinçsizliği nedeniyle üretimden verim alamayan bazı çiftçilerin de gübre kullanımından imtina etmesi, gübre kullanımının yaygınlaştırılmasının önünde en önemli engellerden biri olmuştur.⁵⁷²

Bu durumun bilincinde olan Tarım Bakanı Nedim Ökmen yaptığı bir basın toplantısında kimyevi gübrelerin önemini çiftçilere uygulamalı olarak öğretmek amacıyla bakanlığın hazırlamış olduğu bir programdan bahsetmiştir. Bu programa göre, 1952 yılı ekim mevsimi için ayrılan ödeneğin, bakanlığın verdiği ödenek hariç 200.000 liraya çıkarıldığı, bununla deneme amaçlı 265 ton granüle süper fosfat gübresi temin edileceği tespit edilmiştir. Ayrıca, Doğu vilayetleri için 30 ton granüle süper fosfat ve 22 ton amonyum sülfat gübresi ayrı deneme amaçlı kullanılmak üzere tahsis edildiği, Isparta, Bingöl, Tekirdağ, İçel, Siirt ve Ağrı illerine de yeteri kadar ayrılan bir ödenekle yeni bir deneme çalışması yapmak için plan hazırlığı yapıldığı belirlenmiştir.⁵⁷³

Tarım Bakanlığı'nın yaptığı bu çalışmalar sonucu, Orta Anadolu'da hububat tarımında süper fosfat gübrenin karlı olarak kullanılabilceği kanaatine varılmıştır. 1952 yılı itibariyle toplam 800'e yakın köyde, çiftçi eliyle kimyevi gübreler üzerinde uygulamalı denemeler yapılmaya devam etmiştir.⁵⁷⁴

Ayrıca, Karadeniz Bölgesi illerinde dar olan araziden fazla ürün almak amacıyla eskiden beri insan fişkısının kullanılmasının yaygın hale gelmesi

⁵⁷¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6-7; **Türk Ekonomisi**, S.106, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 324.

⁵⁷²Kemal Çeçen, "Çiftçilerimiz Suni Gübreyi Ne Zaman Taniyacaklar", **Ziraat Dünyası**, S. 61, Yıl: 5, Şubat 1955, s. 8-9.

⁵⁷³**Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 8.

⁵⁷⁴**Ziraat Dünyası**, C. 1, S. 26, Yıl: 3, Mart 1952, s. 12; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 116.

Nekatoryoz hastalığının doğmasına ve geniş bir alana yayılmasına neden olduğu 1952 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca belirlenmiştir.⁵⁷⁵ Bu sebeple, Tarım Bakanlığı bir yandan kimyevi gübrelerin kullanılmasını teşvik ederek bu hastalığın önüne geçmek, öbür yandan da, bu bölge arazileri için yanlış tercih sebebi olan amonyum sülfat gübresinin kullanılmasını önlemek ve bunun yerine çeşitli türde gübrelerin kullanılmasını teşvik etmek maksadıyla Kastamonu'ya 1000, Ordu'ya 587.48, Giresun'a 10.000, Trabzon'a 20.000, Rize'ye 12.000, Çoruh'a 10.000 lira olmak üzere toplamda 53.587.48 liralık ödenek tahsis ederek, bu para ile çiftçiye ücretsiz kimyevi gübre verilmesini sağlamıştır.⁵⁷⁶

Tarım Bakanlığı'nın kimyevi gübrelerin önemini çiftçilere öğretmek ve onları gübre kullanımına teşvik etmek maksadıyla yaptığı çalışmalar sonucunu vermiş, Türkiye'de miktar ve alan itibarıyla eski senelere oranla kimyevi gübre kullanımı çok yaygınlaşmıştır.⁵⁷⁷

Yapılan tecrübeler sonucu, Türkiye topraklarının potas yönünden zengin olmasına rağmen, bitkinin kuvvetli ve sıhhatli görünümüyle koyu yeşil bir renk almasını sağlayan azot maddesiyle, gıda ürünlerinin yetişmesinde önem arz eden fosfor maddesinin yetersiz görülmesi, azotlu ve fosforlu gübrelere olan ihtiyacı daha da artırmıştır.⁵⁷⁸

Bu ihtiyaç, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın ürettiği kimyevi gübre fabrikasından karşılanmaya çalışılmışsa da fabrikanın kapasitesinin yetersiz oluşu bu durumu engellemiştir. Sonuçta, Türkiye Ziraat Kurumu ve yerli tüccarın devreye girmesiyle dış ülkelere gübre temini yoluna gidilmiştir. İhtiyacın memleket içinden karşılanması noktasındaki zaruret hâsıl olmasıyla da Kütahya,

⁵⁷⁵**Nekatoryoz**, *Nekatoryan diye de ifade edilen insan dışkısına temas yoluyla geçip kabızlık, ishal karında şişlik anemi ve deri döküntüleri ne yol açan çengelli solucanların neden olduğu bir hastalık türüdür.*

⁵⁷⁶**Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 8.

⁵⁷⁷Vahdi Yurtmen, "Meradan Çayıra", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952, s. 65; 1956 yılında suni gübre sarfiyatı Türkiye'de 143.000 tonu bulmuştur. **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 115; Kimyevi gübrelerin Anadolu topraklarını beslemesi açısından önemi için bkz.: Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 245.

⁵⁷⁸Raif Savaş, "Azotlu Gübreler", **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958, s. 79; DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 141; **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 7; Toprağın içerisinde bulunan ve bitkilerin gıdasını teşkil eden 14 çeşit maddenin içeriğinin ne olduğu ayrıca bunların bitkiler tarafından kullanılmasıyla ortaya çıkan açığa kimyevi gübreler tarafından nasıl kapatıldığı ile ilgili bilgi almak için bkz.: **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 43, Yıl: 22, 1 Temmuz 1945, s. 366.

İskenderun ve Murgul'da 1954 yılı içerisinde üç gübre fabrikası kurulması için teşebbüse geçilmiştir.⁵⁷⁹

Gübre temini yolunda yapılan çalışmaların yanında ilk defa 1953 yılında merkezde bir Toprak ve Gübre Araştırma Müessesesinin kurulduğu ve bu konuda dokuz adet teknik elemanın yetiştirildiği, bununla birlikte ülkenin bir toprak haritası yapılması ve toprak tahlil laboratuvarının kurulması çalışmalarına da başlandığı göze çarpmaktadır.⁵⁸⁰

Kimyevi gübre üretiminin artırılmasına yönelik yapılan etkinlikler kapsamında yılda 110 bin ton kimyevi gübre ve 6 bin ton nitrik asidi imal edebilecek kapasitede 1958 yılında hizmete açılması planlanan Kütahya Azot Sanayi tesislerinin inşasına 1955 yılında başlamıştır. İskenderun'da Ziraat Bankası ve yabancı sermaye iştirakiyle 100.000 ton kapasite de, bir süper fosfat fabrikası kurulmuştur. Ayrıca, Etibank'a ait Murgul işletmesinde süper fosfat sanayisinin en önemli hammaddesini teşkil eden asit sülfüriği üretmek üzere yeni tesisler oluşturulmuştur.⁵⁸¹

DP yönetiminin aldığı kararlarla tesis edilen gübre fabrikalarının günden güne sayısının çoğalarak hizmete açılması, üretimi artırmasının yanında gübre kullanımını da yaygın hale getirmiştir. 1950 yılında 1.094 ton olarak üretilen süper fosfat gübresi miktarı 1960'da 5.205 tona; 230 ton olan amonyum fosfat türü gübre üretimi de 1960 yılında 385 tona yükseltilmiştir.⁵⁸² Devlet Üretim Çiftliklerinde 1951 yılında 70.000 dekarlık alanda kullanılan gübreli ekimden % 20 fazla ürün elde edildiğinden 1952 yılında 200.000 dekarlık toprağa verilmek üzere 1.500 ton granüle süper fosfat gübresi daha satın alınmıştır.⁵⁸³

⁵⁷⁹Ziraat Dünyası, S. 50-51, Yıl: 4, Mart 1954, s. 2; TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim 01.11.1954, s. 10.

⁵⁸⁰Ziraat Dünyası, S. 50-51, Yıl: 4, Mart 1954, s. 2.

⁵⁸¹TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14.

⁵⁸²Nurinnisa Özbek, "Zirai İstihsalin Arturulmasında Gübrelemenin Önemi", Ziraat Dergisi, Özel Sayı , Zirai Öğretimde 110. Yıl, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık- Ocak 1959, s. 122-123; Albayrak, a.g.e., s. 337-338.

⁵⁸³Tarım Dergisi, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 129.

Böylece, Türkiye’de genel olarak 1950 yılında 42.103 ton gübre kullanılırken 1951 yılında bu miktar 45.000 tona 1955’de 138.126 tona ve 1961 yılında ise 217.052 tona ulaşmıştır.⁵⁸⁴

Bu rakamlar gelişmiş ülkelerin yanında çok düşük kalmasına rağmen uygulamada, azda olsa kimyevi gübre kullanım geleneğinin başlamasına hizmet edeceğinden önem kazanmaktadır.

d. İlaç Kullanımı

İnsanların ektiğinin karşılığı değil, haşere ve hastalıklardan arta kalanı elde etmelerinin bir gerçek olduğu Türkiye’de, ekonominin tarıma dayanması ve tarım ürünlerinin zararlı ve hastalıklardan etkilenmesi zirai mücadelenin ne kadar önemli olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir.⁵⁸⁵ Türkiye’de haşere ve hastalıklar sebebiyle bitkisel üretimde yıllık % 15-20 oranında bir kayıp söz konusu olduğundan biyolojik ve mekanik vasıtaları kullanarak hastalık ve haşerelerle mücadele edilmesi verimliliği artırması noktasında çok önemli bir olgu haline gelmiştir.⁵⁸⁶ Bunun yanında, tarım ürünlerinin kalite ve verimini garanti altına almak üzere yapılan zirai mücadele, ilk planda yer alması gereken çok önemli bir tedbirdir.⁵⁸⁷ Bu suretle, tarımda ortaya çıkan her türlü haşere ve hastalıklarla mücadelede gerekli ilaç ve malzemeyi temin etmek, taahhüt ve temsilcilik işleriyle uğraşmak amacıyla, merkezi İstanbul olmak üzere 25 yıl süre ve 200.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulu’nun 13 Ocak 1951 tarih ve 3/12323 sayılı Kararnamesiyle Koruma Tarım İlaçları Anonim Şirketi kurulmuştur.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9; Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 82-83; Celal Bayar, TBMM’nin 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında 1951 yılında 45 bin ton olan suni gübre tüketiminin 1955 yılı Kasım ayı itibariyle 600.000 tona ulaştığını ve 1951 yılından 1955 yılına kadar olan bu tüketim artış miktarının 14 kat bir artışı ifade ettiğini dile getirmiştir. Ancak 1955 yılı için verilen bu 600.000 rakamı başka kaynaklarla karşılaştırıldığında abartılı olduğu göze çarpmaktadır. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9.

⁵⁸⁵H. Nahit Teoman, “Zirai İlaçlar Müessesesine Doğru”, **Tomurcuk**, S. 63, Yıl: 6, Mart 1957, s. 20; Teoman, “Zirai Mücadele İlaçları”, **Bitki Koruma Bülteni**, C. 6, S. 1, Yıl: Ocak 1952, s. 57.

⁵⁸⁶DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 145; Cevdet Sevintuna, “Mücadelede Kullanılan İlaçlar”, **Koruma**, C. 3, S. 27, Yıl: 15 Ağustos 1962, s. 14; Münif Akmanoğlu, “Zirai Mücadele ve Eğitim”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 43, Yıl: 4, Temmuz 1973, s. 10.

⁵⁸⁷Mesude İleri, “Zirai Mücadelede, Yüksek Ziraat Mühendislerinin Rolü”, **Ziraat Dergisi**, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956, s. 5.

⁵⁸⁸BCA, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 124-Dosya No: 96-Sıra No: 16.

DP döneminde, zirai mücadele konularından ilki, hububat ürünlerinden olan buğday ve arpada yaptığı tahribatla ön plana çıkan *süne haşeresi* ile mücadeledir. Havaların ısınmasıyla birlikte ortaya çıkarak buğday ve arpa saplarının kaidesine saldırıp son ukdenin hemen üzerinden onu delerek emmeye başlayan süne haşeresi, başağı tutan hububat sapının kesilerek tutma gücünü kaybetmesine ve başağın solup kurummasına neden olur. *Süne haşeratının* tahribatına uğramış hububat taneleri, bu yüzden cılız ve zayıf kaldığından bir nevi hayvan yemi hüviyetindedir.⁵⁸⁹

Daha 1924-1925 yıllarında Irak, İran ve Türkiye’de görülerek yaptığı tahribatla kendinden söz ettiren bu böcek, hayatının en faal döneminden önce, gerek arpa tanesinin olgunlaşmasını tamamlaması, gerekse arpadaki başakların tanelere daha sıkı bir surette birleşmiş olması, genç sünenin arpaya daha az zarar vermesine neden olmuştur.⁵⁹⁰

Türkiye’de süne konusundaki araştırmaların, 1950’den sonra bir dava halinde ele alınıp, bu konuda geniş ölçüde çalışmaların başlatılmasına rağmen, haşere miktarında yıldan yıla bir artma görülmüştür.⁵⁹¹

Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, süne böceğinin 1950 yılı hasat döneminde açtığı tahribatla ilgili yaptığı bir açıklamada haşerelerin Diyarbakır, Urfa, Elazığ, Mardin, Malatya, Gaziantep, Tunceli ve Hatay illerinde 800.000 dekar arazide % 1 ile % 15 arasında değişen oranlarda zarar verdiğini beyan etmiştir.⁵⁹²

Sünenin yol açtığı zararlar ve buna karşı alınan önlemler, 1955 yılında da baş göstermiş, Diyarbakır ilinin Bismil kazasıyla, Silvan kazasının Batman Çayı kenarındaki arazilerle, Urfa’nın Siverek ve Hilvan kazaları arazileri ilaçlanmak suretiyle bu zararlıların tahribatından korunmuştur.⁵⁹³ Bu mücadele yapılırken iki hedefe ulaşılmak istenmiştir. Bunlardan ilki, mahsulü iyi olan bölgelerdeki ürünü

⁵⁸⁹Ragıp Ziya Mağden, “ *Müsyü Aşar’ın Süne Böceği Hakkında Verdiği İzahat*”, **İktisat Vekâleti Mecmuası**, S. 11, Yıl: 1929, s. 7.

⁵⁹⁰Mağden, **a.g.m.**, s. 6-11.

⁵⁹¹Ulvi Kılıç, “*Tesiri Ani ve Kısa Olan İnsektisitleri Kullanmak ve Bir Defa İlaçlamak Şartıyla Süne Mücadelesine İnficari Müteakip Başlamanın Mahzurları*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957, s. 12; DP döneminden önce Tarım Bakanlığı’nın zirai mücadelede konusunda yaptığı yanlış uygulamalar ve bunların düzeltilmesi yolunda Mahsul Hekimi Dergisi tarafından verilen tavsiyeler hakkında bilgi almak için ayrıca bkz.: Başhekim, “*Tarım Bakanımızdan Bir Dileğimiz Var*”, **Mahsul Hekimi**, C. 2, S. 4, Yıl: Nisan 1949, s. 71-72.

⁵⁹²**Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1950, Sayı No: 9351.

⁵⁹³Ziraat Vekâleti, Diyarbakır’da halk tarafından toplanan süne böceğini satın alarak bu haşereyle mücadelede etkili bir yöntem seçmiştir. Şevket Rado, “*Mahsul Vaziyeti ve Haşaratla Mücadele*,” **Akşam**, 22 Nisan 1955, Sayı No: 13131.

süne zararından korumak, ikincisi ise, haşere yoğunluğu fazla olan alanlardaki süneleri imha etmektir.⁵⁹⁴

Süne ile yapılan mücadelede ilk defa uçak teknolojisinden yararlanılmış, bu teknoloji kullanılarak yapılan ilaçlama uygulamasında Diyarbakır Geçici Süne Araştırma İstasyonu iyi sonuç veren ilaçlardan Parathion grubundan Folidol E 605, Korthion ve Diazinon'lardan Basudin EMT kullanarak 246.600 dekar araziye ilaçlamıştır.⁵⁹⁵

Yaptığı tahribatın büyüklüğü sebebiyle süne ile mücadeleye çok önem veren Tarım Bakanlığı, bu mücadelede başka yolları da deneyerek uygulamaya koymuştur. Bu uygulamadan biri de, uçakla köylere havadan el ilanları atmak suretiyle köylülerin topladığı sünelerin kilogramı 50 liradan satın alınacağını bildirmesidir. Bu haber üzerine köylüler harekete geçerek, Elazığ, Urfa ve Diyarbakır'da tonlarca süne toplamıştır. Bu sırada, Urfa'da toplanan 9 ton sünenin Fırat nehrine dökülmeyip çukurlarda imha edildiği bilinmektedir.⁵⁹⁶

Süne haşeresiyle yapılan mücadele 1956 yılında da sürdürülmüştür. Bu yıl içerisinde Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan büyük süne uygulamasına, Zirai Koruma AŞ'ne ait 11 uçak katılmış orduya ait 30 adet uçağın da bu uygulamaya kısa bir süre refakat etmesiyle uçak sayısı artmıştır. Ancak, yeni katılan bu uçakların gerek ilaçlama uçağı olmaması, gerekse performansının zayıf görünmesi nedeniyle geri çekilmek zorunda kalması üzerine bir uçak açığı meydana gelmiş bu açık İtalyan Airon Şirketine ait 8 adet uçağın devreye sokulmasıyla kapatılmıştır.⁵⁹⁷ Bu arada, sünelerin ovaya ilk inişleri esnasında yapılan genel haşere

⁵⁹⁴Hüseyin Ertürk, "Süne Mücadele Bölgesi Dâhilinde Vilayetler İtibariyle İlaçlama Yapılan Saha Miktarları", **Tomurcuk**, C. 4, S. 48, Yıl: 4, Aralık 1955, s. 10; Sünenin kışlak mücadele çalışmaları için bkz.: Abdullah Akkır, "Süne Kışlak Mücadelesi", **Koruma**, C. 3, S. 29, Yıl: 22 Ekim 1962, s. 12-15.

⁵⁹⁵Ertürk, **a.g.m.**, s. 11; Tarımda uçak kullanmanın tarihiyle ilgili bilgi almak için bkz.: Muammer Öviz, "Ziraat Tayyareciliğinin Mazisi ve İstikbali", **Tomurcuk**, C. 6, S. 71, Yıl: 6, Kasım 1957, s. 10.

⁵⁹⁶**Tomurcuk** C. 5, S. 54, Yıl: 5, Haziran 1956, s. 17; Süne ile mücadelede oluşturulan tatbikat ekipleri ve bunların faaliyetleri için bkz.: Cevdet Hergül, "Süne Tatbikat Ekipleri", **Koruma**, C. 1, S. 3, Yıl: 1, Ağustos 1960, s. 16-17.

⁵⁹⁷**Tomurcuk**, C. 5, S. 55, Yıl: 5, Temmuz 1956, s. 14; Devlet tarafından yapılan süne ve kıvımlı mücadelesi 1958 yılı içerisinde Airon adlı İtalyan firmasına ihale edildiğini görülmektedir. Bu durumla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: **Tomurcuk**, C. 7, S. 77, Yıl: 7, Mayıs 1958, s. 21; İtalyan Airon firması, Muzaffer K. Gürsel ve İspanyol firması Aerotecnica S.A. ile bir ortaklık kurarak Türkiye'de uçakla zirai mücadele yapmak, orman yangınlarını söndürmek ve havadan gübreleme ve ekim işleri yapmak üzere teşebbüse geçmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 154-Dosya No: 70-Sıra No: 4.

toplatılması uygulaması ilgi görmeye devam etmiş askerler, okul öğrencileri, işçiler ve üreticiler süne toplaması işine hızla devam etmişlerdir.⁵⁹⁸

Bütün bu çabalara rağmen, 1957 yılı içerisinde süne haşeresi Türkiye'nin Gaziantep, Urfa, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde görülmeye devam etmiştir.⁵⁹⁹

DP döneminde, gerek ilaçlama yoluyla, gerekse haşerenin toplatılması yoluyla yapılan süne mücadele çalışmalarına paralel olarak, bu böceğin biyolojik yapısı üzerinde de bilim adamlarının derinden incelemeler yaptıkları görülmektedir. 1950-1953 yıllarında Dr. N. Lodos ve mesai arkadaşları, 1954'ten itibaren de Diyarbakır süne istasyonu, süne ile ilgili araştırma çalışmaları yapmışlardır.⁶⁰⁰ 1957 yılı içinde Prof. Dr. Zwölfer gibi akademik düzeyi yüksek bilim adamları, başta olmak üzere Meliha Karman, Mahmut Karman, Mehmet Yüksel, Ulvi Kılıç ve Burhan Bayşış gibi konunun değerli uzmanları bilgi ve görgüleriyle bu sürece olumlu katkılar sağlamışlardır.⁶⁰¹

Sünenin Türkiye'de bilinen birkaç türü tespit edilmişse de, salgın olarak hububata büyük ölçüde zarar vereni, *Eurygaster Integriceps Put* adlı türü olmuştur. Diyarbakır'ı tamamen, Urfa, Mardin, Siirt, Adıyaman ve Elazığ'ı kısmen etkisi altına alan bu tür, yaklaşık 15.000.000 dekarı hastalıklı bir hububat ekim alanı olmak üzere toplamda 72.000.000 dekar genişliğinde bir alanı etkisi altına almıştır. Çukurova, Hatay, Pazarcık (Maraş), İslâhiye ve Kilis'i içine alan yaklaşık 1.000.000.000 ile 1.500.000.000 dekar arasında bir alan ise, süne zararına aralıkla maruz kalmıştır.⁶⁰²

1959 yılında da Mardin ilinde tekrar görülen süne haşeratına karşı mücadeleye memleketin muhtelif yerlerinden gelen 14 geçici tarım görevlisiyle 6 daimi eleman iştirak etmiştir. Altı adet uçakla yapılan bu mücadele çalışmalarında 180.995 dekar süneli arazi ilaçlanarak % 95 oranında kesin başarı sağlanmıştır.

⁵⁹⁸Tomurcuk, C. 5, S. 55, Yıl: 5, Temmuz 1956, s. 14.

⁵⁹⁹Kahraman Nizamoğlu, "Memleketimizde 1957 Senesinde Sünenin Durumu ve Yayılış Sahaları", Tomurcuk, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957, s. 6-7.

⁶⁰⁰Mesude İleri, "Türkiye'de Süne (*Eurygaster Integriceps Put*) ve Kımıl (*Aelia Rostrata Boh*) Durumu", Tomurcuk, C. 6, S. 66, Yıl: 6, Haziran 1957, s. 13.

⁶⁰¹Kahraman Nizamoğlu, "Bu yıl Sünede Alın Teri Döken İlim Adamlarından Bir Kaçını Kısa Tanıtma", Tomurcuk, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957, s. 16-17.

⁶⁰²İleri, a.g.m., s. 13.

Ayrıca, bu ilaçlama çalışmalarında Milli Müdafaa Vekâletiyle Mücadele Baş Teknisyenliğine ait araçlardan da yararlanılmıştır.⁶⁰³

1956 yılında ise, Orta Anadolu'da Ankara, Eskişehir, Afyon, Yozgat, Konya, Çankırı ve Niğde dolaylarını etkisi altına alan ve hububat ürünlerine yaptığı tahribatla ön plana çıkan ikinci bir haşere türü kımlı olmuştur. Tarım Bakanlığı bu haşereyle müdahalede kayıtsız kalmayarak ilgili şube müdürlükleri kanalıyla Korcide 7, Agrocide 7, Gem 7 gibi BHC'li toz ilaçlar kullanmak suretiyle gerekli mücadeleyi başlatmıştır.⁶⁰⁴

Tarım Bakanlığının ilaçlama konusunda yaptığı bu örnek çalışmalar, 1956 yılının ilk yarısında çiftçi kesimi üzerinde olumlu intibalar bırakarak ilaç satışının hissedilir oranda artışını sağlamıştır. Devletin ilaçlama yardımlarına rağmen, üreticilerin bilhassa kooperatifler ve birlikler vasıtasıyla geniş oranda ilaç temin etme çabalarına girmeleri bu artışın en somut örneğinden birini teşkil etmiştir.⁶⁰⁵ Zamanla bu ilaç talebinin artması bir yandan zirai ilaçların fabrikasyon potansiyelini zenginleştirirken, öbür yandan da zirai mücadele ilaç eczaneleriyle, zirai mücadele şirketlerinin kurulmasına katkı sağlamıştır.⁶⁰⁶ Ziraî mücadele alanına girerek piyasada yer edinen ve hatta bir kısmının yeri doldurulamayacak derecede önem kazanan birçok zirai mücadele ilaçlarının kullanılması konusunda bilgi eksikliğine sahip olunması, ciddi anlamda sorunlara yol açmıştır.⁶⁰⁷

Kımlı haşerenin Orta Anadolu'da yaptığı tahribatın ciddi boyutlara ulaşması ve bu konuda yerinde yapılacak yeni çalışmalara ihtiyaç duyulması üzerine haşerenin yayılmasını önleyerek mücadeleye yerinde müdahale etmek amacıyla Ankara Ziraat

⁶⁰³Cevdet Hergül, "1959 Senesinde Mardin'de Yapılan Süne Mücadelesi", **Koruma**, C. 1, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1960, s. 24-25.

⁶⁰⁴**Tomurcuk**, C. 5, S. 56, Yıl: 5, Ağustos 1956, s. 18; Hüseyin Başal, "Orta Anadolu'daki Hububat Mahsullerinin Tehlikeli Haşeresi Kımlı, (*Aelia Rostrata*)", **Koruma**, S. 14, Yıl: Temmuz 1961, s. 24.

⁶⁰⁵**Tomurcuk**, C. 5, S. 54, Yıl: 5, Haziran 1956, s. 18.

⁶⁰⁶Mesude İleri, "Zirai Mücadelede, Yüksek Ziraat Mühendislerinin Rolü", **Ziraat Dergisi**, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956, s. 7; Eksiltme ilanı 2490 sayılı Kanununun 7. maddesindeki kayıt ve şartlara uygun olmayarak yapılmış bulunan zirai mücadelede kullanılacak 30 ton % 50 D.D.T.'li Pespaster, 75 ton süpersül, 100 ton agrosid ve 300 ton serezan adlı ilaçlara ait ihalenin kabulü Bakanlar Kurulu'nun 10 Haziran 1950 tarih ve 3/ 11372 sayılı Kararnamesiyle onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 123-Dosya No: 49-Sıra No: 11.

⁶⁰⁷Mehmet Gobelez, "Zirai Mücadele İlaçlarında Zehirlilik", **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 54.

Mücadele Enstitüsü'nün katkılarıyla, Konya Ereğlisi'nde 15 kişilik bir teknik eleman kadrosuyla hizmette bulunacak bir geçici istasyon kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁰⁸

Orta Anadolu'da kımıl adıyla bilinen bu tür hakkında araştırmalar 1956 yılında Ankara ve Elazığ Zirai Mücadele Enstitüsü'nde ele alınmakla beraber, zararlı kımıl etütlerine Konya Ereğli'sinde açılan Geçici Kımıl Araştırma İstasyonu'nda başlanmıştır. Türkiye'de hububata zarar veren kımıl türü olan *Aelia Rostrate* Boh genellikle Orta Anadolu sahası civarında görülmüştür.⁶⁰⁹

Kımıl ile sünenin benzer ve farklı yönlerine gelince, hem kımıl, hem de sünenin hububatta yol açtığı hasar eşit seviyede olmakla birlikte, kımılların süneler gibi tarlanın her tarafına dağılmayıp, kalabalık ve toplu sürüler halinde hareket ettikleri ve tarlalara indikleri yerlere lekeler bırakarak ürünü tamamen zarara uğrattıkları bilinmektedir. Bu yüzden, kımıl sürüsü tarafından emilen ekinler, yeşil iken de olgunlaştıktan sonrada bulut gölgesi düşmüş gibi lekeli hale gelmiştir.⁶¹⁰

DP döneminde çiftçinin mücadele alanına giren konulardan biri de, her geçen yıl artarak mücadelesi zorlaşan pelemir otunun yol açtığı zararlarıdır.⁶¹¹ Çiftçilerimizin pelemir, zivan, orun ve daha başka adlarla isimlendirdiği bu zararlı otun Urfa, Mardin, Diyarbakır, Gaziantep, Elazığ ve Siirt illerinde yoğun olarak bulunduğu tespit edilmiştir. Tohumları ekmeçlik buğdaya karıştığında, unu ve ekmeği esmerleştiren bu bitki, zehirli olmamakla beraber, buğdayın kalitesini ve satış değerini düşürmüştür. Çiftçiler iki şekilde bu zararlıyla mücadele etmiştir. Bunlardan ilkinde, buğdayın başaklanmasından evvel ellerini kullanarak bu zararlı otları tarladan temizlemek, ikincisi ise 2,4-D Ester grubuna ait öldürücü ilaçları bu zararlıya karşı kullanarak, bu türü yok etmeye çalışmışlardır.⁶¹² Ayrıca, Ceylanpınar işletmesi de pelemir'le mücadeleye iştirak ederek, ilaçlamaya önem vermiş, 1954'te 70.000, 1955'de 13.300, 1956'da 137.600, 1957'de 77,350 dekar alanda pelemire karşı uçakla ilaçlama yapmıştır.⁶¹³

⁶⁰⁸Tomurcuk, C. 6, S. 64, Yıl: 6, Nisan 1957, s. 23-24.

⁶⁰⁹İleri, **a.g.m.**, s. 13; 1952 yılı Temmuz ayı başında Tunceli ve Elazığ köylerinde görülen kımıl haşeresinin bıraktığı yumurtalar ve açtığı zararlar hakkında bilgi almak için bkz.: İhsan Turgut Dündar, "*Aelia Rostrate Üzerine Bir Etüt*", **Bitki Koruma Bülteni**, S. 4, Yıl: Ekim 1952, s. 46-48.

⁶¹⁰İleri, **a.g.m.**, s. 13.

⁶¹¹Feridun Engin, "*İktisadiyatımızın Bazı Problemleri; Zirai Buhranı Önlemeliyiz*", **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 341.

⁶¹²G. Karel, "*Pelemir Otu ve Mücadelesi*", **Tomurcuk**, C. 5, S. 51, Yıl: 5 Mart 1956, s. 6-9.

⁶¹³Tomurcuk, C. 6, S. 72, Yıl: 6, Aralık 1957, s. 18.

Bu arada ekin güvesi adıyla bilinen bir diğer parazit türü Antalya bölgesi arazilerinde ortaya çıktığından, Zirai Koruma Şirketi'ne ait 4 adet uçak bu bölgeye ait 58.000 dönüm araziye başarılı bir biçimde ilaçlayarak bu haşere türüne karşı mücadele başlatmıştır.⁶¹⁴

1956 yılında Ankara, Konya ve Erzurum bölgesinde, buğdayların kalite ve verimini düşüren sürme hastalığı adıyla bilinen bir hastalık türü daha ortaya çıkmıştır.⁶¹⁵ Kör, karamuk ve kara doğu adı da verilen bu hastalığın bilinen özelliği buğday tanesine siyah bir toz kitlesiyle dolması ve onu hastalıklı hale getirmesidir. Hastalıklı bu tanelere kör tane denmiştir. Buğday ürününde ortalama olarak her yıl % 15 ile % 20 arasında bir oranda zarar açan bu hastalıkla mücadelede iki yol denenmiş ve sağlıklı sonuç alınmıştır. Bunlardan biri tohumun selektörden geçirilerek körlü tanelerden ayrıştırılmış olması, diğeri ise tohumun ilaçlanarak ekime hazır hale getirilmesidir.⁶¹⁶

Ege bölgesi çiftçilerinden başta Manisa ve kazaları olmak üzere, Denizli ve Aydın illerini de içine alan geniş bir ölçekte görülen, farklı bir haşere türü olan ekin kurdu haşeresi, yöre çiftçilerine büyük ölçüde zarar açarak ürünlerinin kaybına neden olmuştur. Devlet, Tarım Bakanlığı vasıtasıyla harekete geçerek imkânlarını seferber etmiş ve kendi eliyle mücadeleyi tamamlamıştır.⁶¹⁷

1955 yılının Haziran ayının ilk günlerinde Suriye'den Akçakale'nin doğusuna doğru 20 kilometrelik geniş bir cephede fare akını başlayarak dört beş gün içerisinde 35 km kuzey istikametine doğru yayılınca, 220.000 dekar arazi tehdit altına girmiştir. Önceki yıllardan intikal eden farelerde bu akına eklenince 395.000 dekarlık bir alan, fare tehdidinde maruz kalmıştır. Bu durum karşısında ilaçla mücadele yolunu benimseyen yetkililer, farklı tarihlerde iki adet ilaçlama çalışması yaparak mücadele

⁶¹⁴Tomurcuk, C. 5, S. 51, Yıl: 5, Mart 1956, s. 16.

⁶¹⁵Fethi Gürsoy, "Türkiye Buğdaylarında Sürme Hastalığı ve Mücadelesi", **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 15, Yıl: 2, Haziran 1956, s. 5.

⁶¹⁶Mediha Özkan, "Türkiye Hububat Ziraatında Zarar Yapan En Önemli Hastalıklar ve Onlara Karşı Alınması Gereken Tedbirler", **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 318-319; Sarı, kara ve kahverengi buğday paslarının görüldüğü yerler ve ülkemizde yol açtığı zararlarla ilgili bilgi almak için ayrıca bkz.: Selahattin İren, "Türkiye'de Hububat Pasları Üzerinde Bazı Araştırmalar", **Tomurcuk**, C. 6, S. 66, Yıl: 6, Haziran 1957, s. 20; Mediha Özkan, **a.g.m.**, s. 318-319; Buğdayların sürme hastalığına karşı ilaçlanmasında ihtiyaç duyulan 100 ton Graminon ilacının pazarlıkla satın alınmasına 18 Ağustos 1950 tarih ve 3/11740 sayılı Bakanlar Kurulu'nun Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 123-Dosya No: 67-Sıra No: 19.

⁶¹⁷Meliha Karman, "Egede Ekin Kurdu, (*Zabrus sp.*) Üzerinde Yapılan Araştırmalar", **Tomurcuk**, C. 6, S. 68, Yıl: 6, Ağustos 1957, s. 8.

başlatmıştır. Birinci ilaçlama ile yapılan mücadele, 1 Kasımdan 20 Aralığa kadar; ikinci ilaçlama ile yapılan mücadele Ocak ayının ilk haftasından Şubat sonuna kadar sürmüştür. 100 kg buğdaya 1 kg Thallium Sülfat karıştırılmak suretiyle yapılan ilaçlama uygulamasından iyi neticeler elde edilmiştir.⁶¹⁸ Toplamda 381 kg Thallium Sülfat kullanılarak yapılan ilaçlama sonucunda 700.000 dekar arazi fareden temizlenmiştir.⁶¹⁹

1950’li yıllarda DP yönetimini uğraştıran mücadele konularından bir diğeri de çöl çekirgeleri sorunu olmuştur. Suriye’den gelen ve sarı renkli, yumurta büyüklüğünde olan bu çöl çekirge sürüsü, 6 Mayıs 1953 tarihinde Güneydoğu sınırlarından geçerek Hatay, Gaziantep, Malatya, Maraş, Mardin, Siirt ve Urfa illeriyle bu illere ait 29 ilçenin 194.580 dekarlık arazisine 9 Mayıs’ta yumurtalarını bırakarak bölgeyi etkisi altına almıştır. İlk kuluçka dönemi 28 Mayıs’ta görülmesine rağmen geceli gündüzlü yapılan muazzam mücadele sonucunda çekirgeler üçüncü larva devresine girmeye fırsat bulamadan tamamen imha edilmişlerdir.⁶²⁰ Türkiye, 1958, 1959 ve 1960 yıllarında da ardı ardına üç defa çöl çekirge istilalarına uğramışa da hükümet bunlarla gerekli mücadeleyi yaparak bu sorunun üstesinden gelmesini bilmiştir.⁶²¹

Sudan çekirgesi adıyla bilinen bir başka tür çekirge Suriye’nin Akçakale bölgesinden Harran ovasına girmiş, akabinde 2 Nisan 1958’de Ceylanpınar’a ulaşmıştır. 5 Nisan Cumartesi tarihli İstanbul gazeteleri çekirge sürülerinin Ege ve

⁶¹⁸Tarla fareleriyle mücadelede kullanılan bu ilaç türü başta olmak üzere çekirge, yeşil kurt gibi zararlılarda mücadelede ihtiyaç duyulan birçok ilaçlar Zirai Donatım Kurumu vasıtasıyla dış ülkelerden ithal edilirken vergilerden muaf tutulması Bakanlar Kurulu’nun 16.03.1951 tarih ve 3/12694 sayılı Kararıyla kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 125-Dosya No: 21-Sıra No: 6.

⁶¹⁹Rıfat Akşehirli, “*Memleketimizde Yapılan En Büyük Fare Mücadelesi*”, **Tomurcuk**, C. 5, S. 56, Yıl: 5, Ağustos 1956, s. 12; DP dönemi öncesi fare zararlısı ile yapılan mücadele çalışmaları için bkz.: Bahtiye Musluoğlu, “*Körfare ile Savaş*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 30, Yıl: 3, Mart 1948, s. 174-175.

⁶²⁰Süleyman Balamir, “*Çöl Çekirgesi*”, **Tomurcuk**, C. 7, S. 74, Yıl: 7, Şubat 1958, s. 14; Bazı çekirge türlerinin bağlara verdiği zararlar ilgili bilgi almak için bkz.; Bekir Alkan, “*Bağ ve Bahçelerde İlkbahar ve Yazın Yapılacak Savaş İşleri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948, s. 16; Türkiye’de 1939-1951 yılları arasında görülen Fas çekirgeleri hakkında bilgi almak için bkz.: Süleyman Balamir, “*Türkiye’de Fas Çekirgesi Durumu*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 1, Yıl: Ocak 1952, s. 11-15.

⁶²¹Süleyman Balamir, “*Türkiye’de 1960 Yılı Çöl Çekirgesi İstilas*”, **Koruma**, C. 2, S. 15, Yıl: 2, Ağustos 1961, s. 16.

Çukurova'yı dahi tehdit ettikleri haberini vermişlerdir. 4 km genişliğinde bir alanda hareket halinde olan çekirgeler Mardin'in Derik kazasına da intikal etmiştir.⁶²²

Türkiye'de her yıl zararlı haşerelerin hububat ürünlerine yaptığı tahribatın mali boyutlarının 1.000.000 liraya ulaşması ve bununda tarım gelirinin % 20'sine karşılık gelmesi, ilaç kullanımının ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.⁶²³ Tarım Bakanlığı bu yüzden yayınladığı bir tamimle ilaçların satış işlemlerinde meydana gelebilecek istismarı önlemek amacıyla belirli bir düzenlemeye gitmiştir.⁶²⁴ Buna göre, artık ehliyet sahibi dışındaki kimselerin hububat haşereleriyle mücadele konusunda herhangi bir tarım ilacını çiftçilere tavsiye edemeyecekleri gibi, ilaç satan firmalarında üreticiye satacakları ilacı Tarım Bakanlığı'nın yazılı izni olmadan gerçekleştiremeyeceklerdi. İlaç satışını belirli bir kaideye bağlamasının ardından Tarım Bakanlığı ayrıca bitki hastalık ve zararlarını anlatan renkli afişler bastırarak üretici kesimini tarımsal mücadele konusunda bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁶²⁵

Tarım Bakanlığı'nın haşere ile mücadelede konusunda gösterdiği bu ihtimam zamanla, zirai mücadele alanında yeni gelişmelerin sağlanmasına yol açmış, bu gelişmeler sayesinde Ziraî mücadele sahasında yöntem değişikliğine gidilmiştir. Bu yöntem değişikliğine göre, artık Türkiye'nin herhangi bir bölgesinde, hava durumuna bağlı olarak ortaya çıkabilecek bir zararlının ortaya çıkabileceği zaman ve bu zaman içinde o zararlıyla yapılabilecek isabetli mücadele anı, önceden tahmin edilerek

⁶²²**Tomurcuk**, C. 7, S. 74, Yıl: 7, Şubat 1958, s. 17;1945 yılında Urfa ilini tehdit eden Fas Uçkun Çekirgeleri hakkında ayrıca bilgi almak bkz.: Osman N. Taner, “*Urfa İli ve İlçesi İçinde 1946 Yılında Yapılan Çekirge Savaşı*”, **Mahsul Hekimi**, C. 2, S. 12, Yıl: Aralık 1949, s. 270-272; Türkiye'de 1951 yılı genel çekirge durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Süleyman Balamir; Saadet Bellik, “*Türkiye'de 1951 Yılı Genel Çekirge Durumu*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 2, Yıl: Nisan 1952, s. 29-41.

⁶²³Bu sebeple tarım üretiminde zararlılara karşı yapılan mücadelenin devam edeceği konusunda Celal Bayar'ın TBMM'nin 9. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşması için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6.

⁶²⁴**Tomurcuk**, S. 4, Yıl: 1, Nisan 1952, s. 13; Ayrıca, Amerika gibi dış ülkelerden ithal edilen bu ilaçların doğrudan doğruya imalatçıyla temasa geçilerek aracısız satın alınma yoluna gidilmesi devletin bu konuda zarara uğratılmasını önlemiştir. Bu konuya örnek teşkil edecek 05.06.1954 tarih ve 4/3167 sayılı Bakanlar Kurulu kararı için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 55-Sıra No: 20.

⁶²⁵**Tomurcuk**, S. 3, Yıl: 1, Mart 1952, s. 3.

üretici bundan haberdar edilecekti. Bu gelişme, tarımsal mücadelede o dönemde meydana gelen en önemli gelişmelerden biri sayılmıştır.⁶²⁶

Ziraî mücadelede, yapılan hizmetlerin yerindeliği esas alınarak mücadelenin daha etkili hale gelmesi için, Türkiye 6 bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede, kendi zirai mücadele problemlerini belirleyip etüt ederek, bölgeyi nezaret altında bulunduran, mücadele personelini ve çiftçiyi bu alanda yetiştiren birer Ziraat Mücadele Enstitüsü kurulmuştur. Bunlar, Adana, Ankara, Bornova, Adapazarı, Samsun ve Elazığ Zirai Mücadele Enstitüleridir.⁶²⁷

DP hükümeti, ziraî mücadele konusunda gösterdiği bu hassasiyeti belirli bir kanun çerçevesine oturtmak ve bu işin önemini göstermek maksadıyla çalışmalarına girmiş, TBMM’de yapmış olduğu bu çalışmalar sonucunda 9 bölüm, 67 madde ve 5 geçici maddeden oluşan *Ziraî Mücadele ve Ziraî Karantina Kanununu* çıkarmıştır.⁶²⁸

Bu kanunun çıkmasıyla, ziraî mücadele sahasında yapılan çalışmalarını yerinde görmek ve gerekli tavsiyelerde bulunmak üzere Amerika Birleşik Devletleri karantina uzmanlarından Dr. Hubert bir hafta süreyle Türkiye’ye gelerek Mücadele ve Zirai Karantina Umum Müdürlüğü’nün hazırladığı program doğrultusunda İstanbul ve İzmir’deki zirai karantina hizmetleri hakkında temaslarda bulunmuştur.⁶²⁹

TABLO 20’de DP döneminde Ziraî Mücadele ve Ziraî Karantina Genel Müdürlüğü’nün 1950-1957 yılları arasında Tarım Mücadele İcraatı gösterilmiştir.

⁶²⁶Mehmet Göbelez, “*Mücadele Sahasında Bir Yenilik, Zirai Mücadelede Zamanların İstidali*”, **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955, s. 3; Yeni biyolojik mücadele metotları hakkında bilgi almak için bkz.: Süreyya Özek, “*Biyolojik Mücadele Üzerindeki Görüşler*”, **Böcü**, C. 1, S. 8, Yıl: 1, Aralık 1964, s. 10.

⁶²⁷Mesude İleri, “*Zirai Mücadelede, Yüksek Ziraat Mühendislerinin Rolü*”, **Ziraat Dergisi**, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956, s. 6-7; Aynı makalenin bir bölümü Bülten dergisinin 8. sayısında yayınlanmıştır. **Bülten**, S. 8, Yıl: 1, 1 Temmuz 1956, s. 11; Yılmaz Özmen, “*Zirai Mücadelenin Önemi ve Enstitülerimiz*”, **Koruma**, C. 3, S. 21, Yıl: 10 Şubat 1962, s. 25; Hüseyin Türkmenoğlu, “*Zirai Mücadele Araştırmaları Hakkında*”, **Ziraat Mühendisliği**, S. 11-12, Yıl: Mayıs-Haziran 1967, s. 33; Bornova Ziraat Mücadele Enstitüsüyle ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Kahraman Nizamoğlu, “*Bornova Ziraat Mücadele Enstitüsü-İzmir*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 72, Yıl: 6, Aralık 1957, s. 15-16.

⁶²⁸**Resmi Gazete**, Sayı No: 9615, 24 Mayıs 1957; **Tomurcuk**, C. 6, S. 68, Yıl: 6, Ağustos 1957, s. 18-21.

⁶²⁹**Tomurcuk**, C. 6, S. 70, Yıl: 6, Ekim 1957, s. 17.

TABLO 20: Tarım Mücadele İcraatı (1950-1957)

Yıllar	Öldürülen Çekirge (Kg)	İlaçlanan Kimil Sahası (Dekar)	Fareli Saha Temizlenmesi (Dekar)	Kışlakta Yakılarak Yok Edilen Süne(Kg)	Toplattırılan Süne (Kg)	İlaçlanan Süne Sahası (Dekar)
1950	3.863.456	-	4.330.034	166.015	141.321	-
1951	4.460.865	-	7.374.069	152.030	985.004	-
1952	1.755.798	-	7.904.230	85.750	486.087	-
1953	6.566.676	-	5.616.993	38.090	63.666	-
1954	1.413.435	-	5.964.395	8.119.029	497.212	-
1955	1.452.522	-	9.249.794	6.920.587	670.855	246.600
1956	1.252.238	33.428	5.413.271	8.275.058	746.361	508.697
1957	1.334.530	429.192	3.216.049	3.311.563	2.414	683.576

Kaynak: **Tomurcuk**, S. 70, C. 6, Yıl: 6, Ekim 1957, s. 4-5.

TABLO 20’de çekirge, fare, süne ve kimil zararlılarıyla 1950-57 yılları arasında yapılan geniş mücadele rakamları yer almaktadır. Bu rakamlara göre, yedi yıllık süre zarfında toplamda 22.099.520 kg çekirge mücadele ile; 30.661.042 kg süne, kışlakta yakılarak ve toplattırılarak yok edilmiştir. Ayrıca, ilaçlanmak suretiyle 1.438.873 dekar arazi sünenen, 462.620 dekar arazi kimıldan, 49.068.835 dekar arazide fareden temizlenmiştir.

DP döneminde yaygın hale gelen tarımsal mücadele faaliyetlerini, mayi halinde kullanılan ilaç serpme makineleriyle, toz halinde kullanılan ilaç serpme makinelerinin sayılarındaki artış rakamlarından anlıyoruz.⁶³⁰

TABLO 21’de 1953 ile 1960 yılları arasında mayi halinde kullanılan ilaç serpme makineleriyle, toz halinde kullanılan ilaç serpme makinelerinde artış sayıları verilmiştir.

⁶³⁰Bu makinelerin zirai mücadelede kullanılma biçimleri ile ilgili bilgi almak için bkz.: Nail Bilir, “Zirai Mücadele Alet ve Makineleri ile Muhtelif Mücadele Usulleri”, **Koruma**, C. 3, S. 29, Yıl: 22 Ekim 1962, s. 16-17.

TABLO 21: Ziraî Mücadelede Kullanılan İlaç Serpme Makinelerindeki Artış (1953-1960)

Yıllar	Mayi Halinde İlaç Serpme Makineleri	Toz Halinde İlaç Serpme Makineleri
1953	16.483	3152
1954	17.683	3762
1955	17.142	4674
1956	19.272	4772
1957	19.561	5347
1958	25.101	6860
1959	22.926	8292
1960	25.232	9050

Kaynak: DIE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 130-131; Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 83-84.

TABLO 21’de ziraî mücadelede kullanılan ilaç serpme makinelerinde yıldan yıla artışlar göze çarpmaktadır. 1953 yılında 16.483 olan mayi halinde ilaç serpme makinesi, 1960 yılında 25.232’ye; 3.152 olan toz halinde ilaç serpme makinesi 9.050’e çıkmıştır. Böylece, yedi yıllık sürede mayi halinde ilaç serpme makinelerinde % 53, toz halinde ilaç serpme makinelerinde ise % 187 oranında bir artış sağlanmıştır.

B. Hava Şartlarının Tarımsal Faaliyetlerin Lehinde Seyretmesi

Türkiye’de tarımsal üretim daha çok hava şartlarına bağlı olarak gerçekleştiği için verim yıldan yıla büyük ölçüde değişiklikler arz etmektedir. Hava şartlarının ürünün yetişmesine uygun seyrettiği yıllarda mahsulden bol verim alınmakta ise de, müsait olmadığı yıllarda düşük verim elde edilmektedir. Kısaca, mahsul verimi üzerine etki eden en önemli faktör, yağış oranı olmuştur.⁶³¹

DP dönemi ve öncesinde Türkiye’nin bilhassa Orta Anadolu bölgesinde yaşayan ve hububat tarımıyla geçimini sağlayan çiftçileri olumsuz hava koşullarından dolayı belli başlı iki büyük faktör tehdit etmiştir. Bunlardan ilki aşırı

⁶³¹ DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 127; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi, İ. F. Yayınları, İstanbul 1965, s. 184-185.

soğuklar ve bunun yol açtığı don olayı, ikincisi ise kuraklıktır. Bu iki kuvvet etki itibariyle birbirinden geri kalmadığı gibi kendilerine göre uygun şartları buldukları andan itibaren de, hububat ürünlerine zarar vermeden geri durmamışlardır.⁶³²

DP'nin iktidarının ilk üç yılında memlekette hava şartları hububat mahsullerinin yetişmesine müsait gittiği için tarım ürünlerinden bol verim elde edilmiştir.⁶³³ Bu durum, ürünlerin ihracattaki pay oranlarını da artırmıştır.⁶³⁴ 1951 yılında pamuk % 25 oranıyla genel ihracatın başında yer alırken, onu % 21 oranıyla tütün, % 13 oranıyla kuru meyve takip etmiştir. Aynı dönem içerisinde hububat ihracatının payı % 5 oranıyla en düşük seviyede kalmıştır. 1952 yılında ilk kez hububat ihracatı % 26 oranıyla birinci sırada yer alırken onu % 18 oranıyla pamuk % 14 oranıyla da tütün izlemiştir. Böylelikle, hububat ve pamuk Türkiye'nin geleneksel ihracat malları durumunda bulunan tütün ve kuru meyvelerin yerini almıştır.⁶³⁵

1953 yılına girildiğinde erken yağışlı ve mülayim geçen günleri bir önceki mevsimin iklim şartlarıyla yerinde ve dengeli bir sonbahar mevsimi desteklemiştir. Hem buğdaylar ılık bir hava içinde çimlenip büyümüşler, hem de çiftçilerin çalışmasına uygun koşulların olduğu bir mevsim yaşanmıştır.⁶³⁶ 1953 yılı Nisan ve Mayıs ayları içinde Orta Anadolu'da dâhil olmak üzere, yurdun her tarafına düşen son derece bereketli yağmurlar, 1953 yılı hububat veriminin görülmedik bir rekor teşkil edeceğinin adeta habercisi olmuştur.⁶³⁷ Nitekim, 1951 yılında Türkiye'de üretilen 5.600.000 ton olan buğday, 1952 yılında 6.447.000 tona çıkarken, 1953 yılında 8.000.000 tona yükselerek DP'nin ilk altı yıllık döneminde rekor seviyeye

⁶³²Nejet Berkmen, "Orta Anadolu da Kuraklık", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 4, Yıl: 2, Ocak 1948, s. 8; Numan Kıraç, "Ziraatımızda Kuraklıktan Korunma Çareleri", **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Temmuz 1954, s. 202; Kuraklığın doğal afetler kadar zararlı oluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Münif Akmanoğlu, "Kurak", **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 39, Yıl: 4, Mart 1973, s. 19.

⁶³³Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1970, s. 98; 1950 yılında 1949'a göre 2.342.000 ton fazla üretimle 7.718.000 ton hububat mahsulü elde edilmiştir. 1950 yılında hangi hububat ve bakliyat ürünlerinden ne kadar ürün elde edildiği ile ilgili bilgi almak için bkz.: **Doğrusöz**, 20 Ağustos 1951, Sayı No: 1468.

⁶³⁴Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1975, s. 37.

⁶³⁵Habil K.H. Olsen, "Hububat Müstahsili Olarak Türkiye", Çev. A. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955, s. 45.

⁶³⁶Numan Kıraç, "1953 Yılı İyi Bir Mahsul Yılı Olacak", **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 14.

⁶³⁷Kadri Oğuz, "Yeni Köy Kanunu Tasarısının Müzakeresi Münasebetiyle Köy Kalkınma Davamız", **Köy Postası**, S. 107, Yıl: Haziran 1953, s. 7.

ulaşmıştır.⁶³⁸ 1953 yılındaki buğday üretimindeki rekor artış miktarı 1951 ve 1952 yılı üretim rakamlarıyla kıyaslandığında. 1951 yılına göre % 42, bir önceki yıla göre ise % 24 oranında, daha fazla olmuştur.

Hava koşullarının ilk üç yıl içinde uygun seyretmesi, buğday ürününden hektar başına alınan verim randımanında da artış sağlamıştır. 1951 yılında buğdaydan hektar başına 1.169 kg verim alınırken; 1952’de 1.194 ve 1953’de 1.248 kg verim alınmıştır. 1953 yılı DP’nin bütün iktidarı devresinde hektar başına alınan verimde de tavan yapmıştır.⁶³⁹ Şüphesiz bu artışlarda, tarımda makineleşmenin ve yeni üretim tekniklerinin kullanılmasının da payı unutulmamalıdır.

Muhalefetin, DP’nin iktidarının ilk yıllarındaki tarımsal verimliliği sadece hava şartlarının iyi gitmesine bağlayarak tarımsal verimliliği destekleyen diğer unsurları göz ardı etmesi, Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın tepkisine yol açmış, bir konuşma esnasında “*Sayın muhalefetin iktidar yıllarında hiç mi yağmur yağmadı*” demiştir.⁶⁴⁰

1954 yılına gelindiğinde ise iklim şartlarının hızla değiştiği, kötü hava şartlarının hâkim olduğu bir hasat dönemine girilmesiyle hububat mahsulünde önemli bir verim kaybı yaşanması dikkatlerden kaçmamaktadır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar TBMM’nin 10. Dönem 1. Toplantı yılının açılış konuşmasında “*Bu yıl, birçok yabancı memleketlerde olduğu gibi, memleketimizde de hububat mahsulü kötü hava şartları dolayısıyla verimsiz olmuştur.*” diyerek durumun vahametini gözler önüne sermiştir.⁶⁴¹

DP’nin ikinci iktidar dönemine rastlayan kötü hava şartları yüzünden tarım ürünlerinde yaşanan önemli oranda verim düşüşü, ekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilemiştir. İhracat rakamlarının daralmasına karşın, ithalatı da azaltmak gerekince, fiyatlar hareketlenmeye ve karaborsa piyasaya hâkim olmaya başlamıştır.

⁶³⁸DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 211; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 184.

⁶³⁹DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 211; DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 118.

⁶⁴⁰Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 255.

⁶⁴¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 10.

Dahası, 1954 yılının kasım ayında Türkiye'nin Amerika'dan 300.000 ton buğday ithal edilmesi zarureti hâsıl olmuştur.⁶⁴²

1955 yılında da olumsuz hava koşullarının yaşanmaya devam ettiği göze çarpmaktadır. 1955 yılı Mayıs ayının ortasından itibaren bilhassa Orta Anadolu'ya beklenen yağmurların, istenilen miktarda yağmaması ve daha ziyade sıcak rüzgârların esmesi yüzünden, buğday üretim tahminlerinde, TMO'nin değişikliğe giderek yeni tedbirler aldığı bilinmektedir.⁶⁴³

1953 yılında 8.000.000 ton olan buğday üretimi 1954'te 4.900.000 tona düşmüş 1955'de az bir yükselişle bu düşüş devam ederek 6.900.000 ton olmuştur.⁶⁴⁴ 1957 yılından itibaren buğday üretim miktarında artma devam ederek mahsul verimi normal seyrini dönmüştür. 1953'ten 1954' yılına rekolte kaybı % 63; 1953'den 1955'e ise % 16 olarak gerçekleşmiştir.

Hava koşullarının 1954 ve 1955 yıllarında uygun seyretmemesi buğday mahsulünden hektar başına alınan verim oranında da düşüş sağlamıştır. 1953 yılında buğday üretiminde hektar başına 1.248 kg verim elde edilirken 1954'te bu miktar 765 kg'a inmiştir. 1955'de ise az bir yükselişle 977 kg ulaşmıştır.⁶⁴⁵ Böylece, 1953'den 1954'e hektar başına verim kaybı % 63 iken 1953'ten 1955'e bu kayıp % 27'lerde kalmıştır.

Başbakan Adnan Menderes kötü hava şartlarından dolayı hububat veriminin düşmesi ile ilgili 1956 yılı bütçe görüşmeleri esnasında Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın eleştirilerine verdiği cevabi konuşmada şöyle demiştir: “ *Eğer iki sene üst üste hava şartları gayri müsait gitmemiş olsaydı, bugün yapılan tenkitlerin mahiyeti asla bu olmayacaktı. Hatta tahmin olunabilir ki, arkadaşlarımız o iyi tecelliler içerisinde bizden ayrılmak külfetine katlanmayacaklardı. Ne çare ki bir milletin hayatında bütün faktörler lehe işlemez. Sıkıntılı günleri de sıkıntılı seneleri de olur. Göklerin mavi cam gibi donduğu, seneler olmuştur. Böyle hallerde milletçe*

⁶⁴²Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1970, s. 120-121.

⁶⁴³Feridun Üstün, “*Aylık Sohbet*”, **TMO Dergisi**, S. 4, Yıl: 1, Temmuz 1955, s. 2.

⁶⁴⁴DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 211; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İ.F. Yayınları, İstanbul 1965, s. 184.

⁶⁴⁵DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 211; DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 118.

ızdırıp çekilir. Gayri müsait şartların memleketin bünyesine göre tesirleri başka başka olur. Muhterem arkadaşlar, bir milyon tonun üstünde zahire ihracı yaptığımız seneler oldu. Size şurasını arz edeyim bu senenin sonunda üç gün sam yeli dediğimiz sıcak rüzgârlar esmemiş olsaydı ve biz 1-1,5 milyon ton ihracat yapmış mevkide bulunmuş olsaydık, bugün bütün tenkit ettikleri derter, ıstıraplar dedikleri şeylerin madde darlığının ortada adı olmazdı. Bugün bizim istihlak maddeleri için ihtiyacımız, muayyen bir miktarda dış tediye dir. Bu bir memleketi batırır, çıkardı hükümlerine götürece k kadar miktarda değildir. Bunu izam etmek katiyen caiz değildir. Bunları gözler önüne sermek, plansızlıktır, programsızlıktır, şudur budur, demek asla bahis mevzu değildir.”⁶⁴⁶

Ancak, bütün bu olumsuzluklara rağmen İtalya, uzun vadeli hububat anlaşması kapsamında Türkiye’den sert buğday satın almak için İaşe Komiserliği Genel Müdürü Dr. Miraglia, Dr. Ferretti ve Dr. Fiorentini’den oluşan bir heyeti Türk yetkililerle müzakere yapmak için görevlendirmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, İtalya’ya FOB (malın gemi bordasında teslimi) dökme tonu 101 dolardan 25.000 ton Trakya Durum Buğdayı ve FOB dökme tonu 100 dolardan 50.000 ton Anadolu Durum Buğdayı satılması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Bu satışlardan 21.070.000 TL karşılığı bir döviz elde edilmiştir.⁶⁴⁷

1954 yılından itibaren hava şartlarının mevsim normallerinin dışında seyretmesi tarım ürünlerinin verimini düşürmesi yanında 1954 yılından itibaren dış ülkelerden hububat ithal edilerek zahire açığı giderilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu yüzden 1955 yılında Amerika’dan 139.796 tonu Soft White ve 125.843 tonu Red Winter türü buğday olmak üzere toplamda 265.639 ton buğday ithal edilmiştir.⁶⁴⁸ Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri’nin 1959 yılı sonlarında 38 milyon liralık buğday satmak için Ankara’da bir anlaşma imzaladığını buğday ithali konusunda

⁶⁴⁶Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları, 1950-1960**, TBMM, Ankara 1991, s. 326.

⁶⁴⁷**TMO Dergisi**, S. 9, Yıl: 1, Aralık 1955, s. 63; Türkiye’nin 1938, 1949 ve 1950 yıllarında İtalya’ya ihraç ettiği tarım ürünlerinin yüzde itibariyle miktarları için bkz.: Selman Görkey, “İtalya İle Ticaretimiz”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 31 Aralık 1951, s. 2.

⁶⁴⁸Mustafa Uluöz; Oğuz Ünver, “Amerika’dan İthal Edilen Soft White ve Red Winter Buğdaylarının Ekmekçilik Değeri Üzerinde Araştırmalar”, **TMO Dergisi**, S. 17, Yıl: 2, Ağustos 1956, s. 5.

bu devletin öncü devletlerden biri olduğunun en somut örneklerinden birini teşkil etmiştir.⁶⁴⁹

Türkiye’de 1955 yılında hububat ithalatı 385.630 ton iken 1956’da 198.841; 1957’de 481.723; 1958’de 69.190; 1959’da 5.605 ve 1960’da 99.272 tona ulaşmıştır. Ancak, buğdayın ithal edilmesi hususu DP döneminden sonraki yıllarda da artarak sürdürülmüştür. 1961’de 876.194 ton olarak ithal edilen buğday miktarı 1962’de 690.345 olmuş ve 1963’de de 821.826 tona yükselmiştir.⁶⁵⁰

C. İyi Piyasa Koşullarının Oluşması

1. Kore Savaşı’nın Dünya Piyasalarını Etkisi Altına Alan Elverişli Talep ve Fiyat Koşulları

Tarımsal faaliyetin amacına ulaşmasında en önemli faktör iyi piyasa koşullarının oluşmasıdır. Bu koşulları belirlemede dönemin iç ve dış şartları etkin rol oynamıştır. Bunlardan biri Kore Savaşı’dır. (1950-1953) Bu savaş dünya piyasalarını etkisi altına alarak, hammadde konusunda elverişli talep ve fiyat ortamını sağlamıştır.

Kuzey Kore güçlerinin Moskova’nın talimatıyla 25 Haziran 1950 sabahından itibaren Güney Kore’ye saldırı başlatması Amerika Birleşik Devletleri’ni harekete geçirmiştir. Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler Antlaşması gereğince, Güney Kore’nin yardımına gönderilmek üzere çeşitli milletlerin askerlerinden oluşan ancak esas ağırlığı Amerika’nın üzerine aldığı bir Birleşmiş Milletler kuvveti teşkil etmiştir. Türkiye’nin Birleşmiş Milletler gücüne 5.090 kişilik bir tugayla katılma talebi Amerikan yönetimi tarafından

⁶⁴⁹Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 204.

⁶⁵⁰DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 238; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 247; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 253-261.

memnuniyetle karşılanmıştır.⁶⁵¹ Savaş bir yıla yakın sürede devam etmiş, neticede 1951 Nisanında başlayan mütareke görüşmeleri ancak 1953 Temmuzunda imzalanabilmiştir.⁶⁵²

Kore Savaşı'nın başladığı süreyle bitmesi arasında, dünya ekonomisine farklı bir boyut kazandırdığı gözlenmektedir. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra merkez durumunda yer alan ülkelerin yiyecek ve hammadde stoklamaları, dünya piyasalarında hammadde fiyatlarının hızla yükselmesine yol açtı. Bu yükseliş mütareke görüşmelerinin başladığı tarihe kadar devam etti. Mütareke görüşmelerinin başlamasıyla, dünya piyasalarında fiyatların yavaş yavaş gerilemeye yüz tuttuğu görülmektedir.⁶⁵³

Kore Savaşı'nın başlamasıyla harp ekonomisine giren dünyanın, şiddetle ihtiyaç duyduğu pamuk ve yün maddelerine olan talebin gittikçe artması ve bu maddelerin pazarlarda rağbet görmesi üzerine, pamuk ve yün ihracatında önemli bir paya sahip olan Türkiye'nin birkaç ay içerisinde yıldızını parlatmıştır.⁶⁵⁴

Yapılan istatistiklere göre, 1949 yılı Kasım ayında 62.000.000 lira olan pamuk ihracatı 1950 yılının Kasım ayı sonunda 150.000.000 liranın üzerine

⁶⁵¹Hulki Alisbah, “*Yeni Yıla Girerken*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 4; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 116-117; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, s. 553; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950'den Günümüze** İmge Kitapevi, Ankara 2008, s. 32; Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara 2009, s. 277; Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 552; **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1950, Sayı No: 9351; Türkiye'nin Kore Savaşına katılması hakkında ayrıntılı bilgi almak için ayrıca Bkz.: Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 19-22; Birleşmiş Milletler emrine Kore'ye gidecek olan Türk Silahlı kuvvetleri mensuplarına kanunlarımızda yazılı harp hali hükümlerinin uygulanmasıyla ilgili 20 Eylül 1950 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için Bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123, Dosya No: 77, Sıra No: 17.

⁶⁵²Sander, **a.g.e.**, s. 282; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 553.

⁶⁵³Ziya Tataç, “*Dünya Ekonomisi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 343; M. Faik Üstar, “*1951 Yılında Umumi Olarak İthalat ve İhracat Bilançomuz*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, 31 Aralık 1951, s. 5; Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 168.

⁶⁵⁴Kore Savaşı esnasında Türkiye'de pamuk fiyatlarının yükselmesinde ve çiftçinin cebine fazla para girmesinde DP'nin CHP'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği siyasetin aksine ihracatı serbest bırakması ve fiyat tahdidine gitmeyerek Dünya piyasalarına katılması etkili olmuştur. M. Tuncer, “*Birbirinden Çok Farklı İki İktisadi Siyaset*”, **Yeni Asır**, 7 Şubat 1951, Sayı No: 14412.

çıkmıştır.⁶⁵⁵ Aynı dönemde, 6.000.000 lira olan yün, kıl ve iplik ihracatı 28.600.000 milyon liraya ulaşmıştır. Bu durumda, ihracatı iki buçuk kat artan pamuk fiyatları altı liraya; dört buçuk kat artan yün fiyatları ise 5.50 liraya dayanmıştır. Bunun üzerine, İstanbullular evlerindeki fazla yatakları pazarlara götürerek satmaya başlamışlardır.⁶⁵⁶ Vaktiyle 18-20 liraya satın alınmış şilteler 40-60 liraya; 130 kuruş olan bir cins pamuk 4 liraya; Maydos denilen 210 kuruşluk pamuk, 600 kuruşa pazarlarda alıcı bulmuştur.⁶⁵⁷ İhtiyaç duyulan ve aranan mal haline gelen pamuğun çok yüksek fiyatlarda satılması, o dönemde Adana ve yöresindeki toprak sahiplerini bir yaz dönemi içerisinde milyoner etmeye yetmiştir.⁶⁵⁸

Savaşın etkileri dolayısıyla hammadde fiyatlarında meydana gelen bu yükselme, dış ticaret şartlarının Türkiye'nin lehine döndüğünü su götürmez bir gerçek haline getirmiştir.⁶⁵⁹ Neticede, Türkiye, pamuk ve yün mamulleri yanında, artan tahıl talebini karşılamak amacıyla buğday ihraç etmeye başlamıştır.⁶⁶⁰ Savaş ekonomisi dünyadaki tahıl talebini de kamçılama fiyatların yükselmesine yol açmıştır. 1950 yılında satılan mahsullerin ortalama fiyatı ton başına 2.500 lira iken bu rakamı Türkiye bir daha yakalayamayacak, 1955-1960 yılları arasında ortalama tekrar 1.600 liraya inecektir. Bu gelişme, milli gelirin artış temposunu da hızlandırarak 1950-1953 arasında % 13 seviyesine ulaştırmıştır.⁶⁶¹

Aynı dönemde ihracatın artmasına rağmen ithalatta azalma meydana gelmiştir. 1949 yılı Kasım ayı ile 1950 yılı Kasım ayı arasında bir yıllık devrede ithalat rakamlarına bir göz atacak olursak: 1949 yılı Kasım ayı sonunda 47.900.000

⁶⁵⁵1950 yılı sonu itibariyle Türkiye'nin toplamda 195.300.000 liralık pamuk ihracatının 88.800.000 lirası Batı Almanya; 26.000.000 lirası İtalya; 17.400.000 lirası İngiltere; 15.400.000 lirası Fransa; 12.400.000 lirası Çekoslovakya ve 5.800.000 lirası Japonya ile yapılmıştır. Nizamettin Günver, "Yurdumuzda Pamuk" , **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, 31 Aralık 1951, s. 20; Ayrıca, 1 Ekim 1950'den 31 Ocak 1951'e kadar İzmir limanından dış ülkelere yapılan pamuk ihracatının kilogram cinsinden miktarları için bkz.: **Yeni Asır**, 7 Şubat 1951, Sayı No: 14412.

⁶⁵⁶Gıyas Akdeniz, "*Harp Ekonomisi ve Dış Ticaretimiz*", **Yeni İstanbul**, 4 Şubat 1951, Sayı No: 432.

⁶⁵⁷**Aynı Yer**

⁶⁵⁸Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2 Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1983, s. 113-114.

⁶⁵⁹Osman Okyar, "*Dış Ticaret ve Tediye Durumumuz*", **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 16; Çağlar Keyder, "*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*", 1946-1960, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 163; Zafer Toprak, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 19; Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 256.

⁶⁶⁰İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 98.

⁶⁶¹Cem, **a.g.e.**, s. 328.

lira olan yün ve iplikleri ithalatı 1950 yılı Kasım ayı sonunda 25.000.000. liraya; 5.000.000 lira olan yün mensucatı 3.300.000 liraya; 32.500.000 lira olan ağaç kömür ve kereste mamulâtı 16.200.000 liraya; 21.400.000 lira olan kâğıt ve ürünleri 12.200.000 liraya; 16.300.000 lira olan pamuk ipliği, 12.500.000 liraya ve 53.000.000 lira olan pamuk mensucatı ithalatı 45.000.000. liraya gerilemiştir.⁶⁶²

Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktür dolayısıyla artan mal fiyatları, zamanla genel fiyat seviyesini de etkilemiştir. Örneğin, Temmuz 1950'de 420,30 olan toptan eşya fiyatı endeksi Aralık 1950'de 469,2 düzeylerine çıkmıştır.⁶⁶³

Ancak 1954 yılından itibaren, bir yandan Kore Savaşı'nın doğurduğu uygun dış koşulların ortadan kalkmasının hammadde talebi ve fiyatlarını düşürmesi, öbür yandan, ABD başta olmak üzere tüm merkez ülke ekonomilerinde baş gösteren durgunluğun ülke ekonomilerinin büyüme süreçlerini kısa bir süre de olsa kesintiye uğratması, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin 1954 yılından sonra ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir.⁶⁶⁴

D. Tarımsal Gelirlerin Yükseltilmesi İçin Alınan Tedbirler

1. Destekleme Alımları

Tarım kesiminin kredi, makineleşme, üretim ve pazarlama sorunları yanında, fiyat oluşumu ile ilgili sorunları da yer almaktadır. Sorunların çokluğuna nazaran üreticilerin bunları çözmek için alabilecekleri tedbirler o kadar yetersizdir ki, devlet bir şekilde bu alanlara müdahale etmek zorunda kalmaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tahıl piyasasına ve fiyatlara toptancı tüccarların müdahil olmaları ve spekülâtif durum yaratmaları, üreticiyi her zaman güç durumda bırakmıştır. Zira üretici her yıl rutin olarak, yetiştirdiği tahılın ihtiyaç fazlasını satarak yıllık gereksinimlerini ve borçlarını karşılamaya çalışmıştır. Ancak, paraya olan acil ihtiyacından dolayı, mahsulünü bekletmeksizin pazarlamak durumunda kalan üretici, pazarlamadaki sürenin yetmeyişi nedeniyle pazarlık gücü köreldiğinden ürününü değerinin altında istemeyerek elden çıkarmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu yüzden, hasattan sonra satılan ürünlerin ucuz fiyattan gitmesini engellemek belirli bir

⁶⁶²Gıyas Akdeniz, "Harp Ekonomisi ve Dış Ticaretimiz", **Yeni İstanbul**, 4 Şubat 1951, Sayı No: 432.

⁶⁶³Aynı Yer

⁶⁶⁴Turgut, **a.g.e.**, s. 168.

fiyat politikasına tabi olduğu için, çiftçi ailelerinin bu fiyat politikalarıyla desteklenmesi icap etmektedir.⁶⁶⁵

1930'lardan bu yana uygulanan taban fiyat politikaları çiftçiyi koruma politikalarından biridir. Genel bir tanımlama ile taban fiyat, çiftçiye ürettiği ürünü belirli bir asgari fiyatla, belirtilen herhangi bir alıcı kuruluşa satma imkânı ve garantisi veren bir uygulama olarak bilinmektedir.⁶⁶⁶

Taban fiyatı politikasıyla devlet belirlediği bazı ürün fiyatlarını serbest piyasa fiyatının altına düşmesini önlemiştir. Devletin bu ürünleri belirlenen fiyattan satın almayı garanti etmesine de destekleme alımları denmiştir. Taban fiyatlarıyla güdülen amaç, piyasadaki ürünün pazar koşullarında ucuza satılmasını önlemek böylece üreticinin gelirini yükseltmektir. Alıcı, ürünü taban fiyatının altında alamamasına rağmen üretici ürününü taban fiyatının üzerinde satabilmiştir.⁶⁶⁷

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın doğurduğu tarım ürünlerindeki aşırı fiyat düşüşünün zararını azaltmak için 1932 yılında buğday ve üzümde görülen destekleme alımlarıyla ilk defa tarımsal üretimde destekleme politikası başlamıştır. 1929 yılında, kilogramı 12.83 kuruş olan buğdayın fiyatı 1933'de 4.31 kuruşa düştüğünden bu aşırı fiyat düşüşüne karşı hükümet 3 Temmuz 1932 tarih ve 2056 sayılı Hükümetçe Ziraat Bankası'na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkındaki Kanunu yürürlüğe koyarak buğday fiyatını korumak ve düzenlemek görevini Ziraat Bankası'na tevdi etmiştir. Bir ay sonra da 5 Ağustos 1932 tarihinde 13204 sayılı Kararname ile TC Ziraat Bankası'na üreticilerin arz ettiği buğdayı, hükümetçe tespit edilen yerlerde kilosunu beş kuruştan satın alma yetkisi vermiştir.⁶⁶⁸ Daha sonraki yıllarda bu yetki Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmiştir. 21 Ekim 1935 tarih ve

⁶⁶⁵Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", 1900-1950, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 22-23; Devletin tarım sektörünü desteklemesinin haklı nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Reşat Aktan, "Devlet Niçin Ziraatı Himaye Etmelidir", **Ziraat Dergisi**, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959, s. 3.

⁶⁶⁶Ergün Kip, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 138; Tarımsal taban fiyatlarının uygulanmasının çiftçilerin korunması bakımından zorunluluğu için bkz.: "Tarımsal Taban Fiyatları", **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 56, Yıl: 5, Ağustos 1974, s. 1.

⁶⁶⁷Ali Özgüven, **Tarım Ekonomisi ve Politikası**, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1977, s. 143; Vedat Dicleli, "Destekleme Alımları", **Tarım Davaları**, S. 15, Yıl: 2, Temmuz 1953, s. 7.

⁶⁶⁸Kip, **a.g.m.**, s. 139; 2056 sayılı Kanunun ayrıntısı için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C. 11, 03.07.1932, s. 856; **Resmî Gazete**, Sayı No: 2146, 10 Temmuz 1932; 1935 yılında yumuşak buğdaylar altı kuruş 35 para ile 7 kuruş 15 para arasında işlem görmüştür. **Zaman**, 13 Temmuz 1935, Sayı No: 383.

2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun çıkarılması ve 1947'de tütün için destekleme alımları yapılmasıyla bu politika yaygın hale getirilmiştir.⁶⁶⁹ Bunları şekerpancarıyla çaydaki desteklemeler takip etmiştir. Daha sonra ihracatı teşvik maksadıyla fındık, zeytinyağı ve kuru üzüm desteklenmiştir. Aynı yıllarda, tüketiciyi korumak için hayvansal ürünlerle ekmek ve yağ fiyatlarına da müdahale edilmiştir.⁶⁷⁰

TBMM'nin 6. Döneminin 4. Toplantı yılının açılış konuşmasında tarım ürünlerinin fiyatlarının makul bir seviyede artırılması politikasını hükümetlerin isabetli teşebbüslerinden biri olduğunu savunan ve dünyada artan hayat pahalılığının yalnız köylüye yüklenmesini büyük haksızlık olarak gören Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hem köylünün kalkınmasını temin etmek, hem de onu aşırı fiyat hırsına kapılmaktan korumak düşüncesine sahip biri olarak tek parti döneminin fikrini ortaya koymuştur.⁶⁷¹

16 Haziran 1946 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan bir Karar gereğince hükümetin tahıl ürünleri için tespit ettiği fiyatlar kg başı buğdayda 22, arpada, 15 çakır arpada 13, yulafta 13 kuruş olmuştur. Ayrıca hektolitresi 77 kg'dan yukarı olan ve içinde yabancı bitki bulunmayan temiz buğdaylara kg'da bir kuruş fazla ücret verilmiştir.⁶⁷² 1949 yılında ise, buğday fiyatlarının 21 ile 27 kuruş arasında bir fiyatla devlet tarafından satın alındığı görülmektedir.⁶⁷³

DP'nin iktidara gelmesiyle hububatın fiyatlandırılması ve çiftçinin desteklenmesi politikalarında yeni bir dönemin başladığı, bu konuya ayrı bir önem veren Başbakan Adnan Menderes'in sözlerinden anlaşılmaktadır. Menderes I. Hükümet Programı'nın görüşmeleri sonunda muhalif milletvekillerinin hububat

⁶⁶⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 15, 21.10.1935, s. 757; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3146, 2 Kasım 1935; Kip, **a.g.m.**, s. 139; 1947 yılı mahsulü destekleme tütünlerinin satışından elde edilen kâr payının da destekleme alımlarında kullanılması hakkındaki K/875 sayılı Kararın yürürlüğe konulması Bakanlar Kurulunun 17.01.1953 tarih ve 4/65 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 131-Dosya No: 4-Sıra No: 5.

⁶⁷⁰Cemil Ertuğrul, “*Türkiye’de Tarımsal Üretimin Desteklenmesi*”, **Tarım ve Mühendislik**, S. 17, Yıl: Aralık 1984, s. 8; Kip, **a.g.m.**, s. 139.

⁶⁷¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 4, C. 28, 1. Birleşim, 01.11.1942, s. 4.

⁶⁷²Hamdi Olcay, “*Günler Boyunca; Bu Yıl Tahıl Fiyatları*”, **Ülkü**, C. 10, S. 115, Yıl: 1 Haziran 1946, s. 23; 1947 yılı buğday fiyatlarının düzenlenmesiyle ilgili yapılan tartışmalar hakkında bilgi almak için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 1, C. 6, 75. Birleşim, 18.06.1947, s. 371-381.

⁶⁷³İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 328.

fiyatları konusundaki eleştirilerine verdiği cevapta, CHP'nin düşündüğünün aksine partisinin hububat fiyatları politikasını belirlediğini, tarım üretimi ve köy ekonomisini birinci planda ele almak kararında olan partilerinin hububat fiyatları konusunda büyük üretici kitlelerinin aleyhinde bir karara varmasından asla şüphe edilmesine yer olmadığı görüşündedir.⁶⁷⁴

Bu görüşlerini tatbikata geçiren Menderes iktidara gelmesinin hemen akabinde 1949'da 21-27 kuruş arasında seyreden buğday fiyatlarını 30-45 kuruşa çıkararak diğer tarım ürünleriyle birlikte yüksek fiyat politikasına başlamıştır.⁶⁷⁵

Önemli gıda maddelerinden olan şeker ve ekmeğin ucuzlatılması tedbirleri de DP hükümetinin icraatları arasında yer almıştır. Gerek şeker ve ekmeğin fiyatlarında indirimle gidilmesinin bütçeye oluşturduğu 45 milyon liralık ekonomik külfet, gerekse buğday fiyatlarının korunmasına yönelik alınan tedbirlerin doğurduğu 20-25 milyon liralık mali yük, hazineye toplam 70.000.000 liralık bir ağırlık getireceğinden, DP yönetimi bunun tasarrufla sübvansede edilmesi yönünde karara varmıştır.⁶⁷⁶

DP'nin iktidarının ilk günlerinde dünyada hububat fiyatları düşmesine rağmen hükümetin aldığı tedbirlerle bundan üretici etkilenmemiştir. Dahası, Türk köylüsünün emeğine yüksek değer verilerek buğday fiyatları artırılmış ve üretim teşvik yoluna gidilmiştir.⁶⁷⁷ Böylece, köylünün eline ilk defa olmak üzere fazla paranın geçmiş olması, onu yıllardan beri sürüp giden borçlarından kurtarmış, üretimi teşvik etmenin yanında tüketimi de artırmıştır.⁶⁷⁸

Tüketim artırılırken tüketicinin gıdası olan ekmeğin ucuzlatılarak vergiden fedakârlığa gidilmiş, bu iki taraflı halli müşkül mesele ilk fırsatta millet lehinde sonuçlandırılmıştır. 1950 yılı içerisinde buğdayın çiftçiden pahalıya alınması ve buna karşılık ekmeğin ucuzlatılmasına muvazi olarak, Karadeniz halkının ekmeğinin

⁶⁷⁴Sükan, **a.g.e.**, s. 22.

⁶⁷⁵Cem, **a.g.e.**, s. 328.

⁶⁷⁶**Köy Postası**, S. 72, Yıl: 6, Haziran 1950, s. 3.

⁶⁷⁷Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor-2, Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, Bilgi Yayınevi. İstanbul 1983, s. 122; Çağlar Keyder, "*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*", 1946-1960, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 163.

⁶⁷⁸Muhlis Ete, "*Avrupa İktisat Konferansı ve Türkiye*", **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 4; Eroğul, **a.g.e.**, s. 98.

hammaddesi olan mısır fiyatlarında da kg'da 6 kuruş indirimle gidildiği göze çarpmaktadır.⁶⁷⁹

1953 yılının ilk yarısında dünyada buğday fiyatlarının yüksek oluşu ve bu yüzden ihracata imkân bulunmayışı söylentileri baş gösterip buğday fiyatlarının düşeceği ileri sürülünce, Başbakan Menderes Kırşehir konuşmasıyla bu noktaya şu şekilde temas etmiştir: “*Hariçte buğday fiyatları düşüyor, eğer hükümet de fiyatları düşürmezse büyük zararlara girecektir denilmektedir. Hükümetin buğdayı 13 kuruştan alacağı şayiaları yayılmaktadır. Bu yalanlara inanmayın. Yalnız bu sene değil, fakat DP iktidarda kaldığı müddetçe, Orta Anadolu'nun başlıca mahsulü olan buğdayın fiyatını, bugünkü seviyeden aşağı düşürmemeği politikamızın esası olarak tespit etmişizdir. Türk köylüsünün belli başlı mahsulünü değerlendirmek, millî bir vazifedir. Eğer bunda devlet bütçesine bir zarar hâsıl olursa, muazzam bir gayenin tahakkuku için ve uzun mahrumiyet senelerinin ıstıraplarına göğüs geren sizlerin kalkınması için, Türk milleti bu fedakârlığı seve seve yapacak ve bunu kendisine bir vazife bilecektir.*”⁶⁸⁰

Menderes, 1954 yılı genel seçimleri öncesi yaptığı vilayet mitinglerinden biri olan Rize’de yaptığı bir konuşmada, köylülerin desteğini alabilmek için buğdayı çiftçilerden 30 kuruşa alıp 20 kuruşa satacağını söylemiştir.⁶⁸¹

Adnan Menderes, 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM’de Üçüncü Hükümet Programı’nı açıklarken tarımda mahsullerin fiyatlandırma çalışmalarına değinmiş, tarımın hızla gelişmesini elverişli bir fiyat politikasının uygulamasına bağlamıştır. Ayrıca Menderes, tarım mahsullerini dünya fiyatlarına intibak ettirme gayretleri yanında, üretimi artırmak için gereken zamanlarda teşvik edici bir fiyat politikası takip etmeyi de lüzumlu görmüştür. Bu düşünceleri taşıyan Menderes aynı zamanda buğday fiyatlarını düşürmeme noktasında kararlı olduklarını da dile getirmiştir.⁶⁸²

Buğday fiyatlarını düşürmeyerek değerinin üzerinde satın alan DP yönetimi, halkı çiftçilik mesleğine özendirerek bu mesleği cazip hale getirmeye çalışmıştır. Gerek Başvekâlet Murakıbbı Heyeti’nin Devlet Üretim Çiftlikleri 1952 teftiş

⁶⁷⁹Türk Ekonomisi, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 174.

⁶⁸⁰Köy Postası, S. 107, Yıl: Haziran 1953, s. 30.

⁶⁸¹Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 122.

⁶⁸²TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 3; Arar a.g.e., s. 268.

raporlarına göre, gerekse dönemin ziraatçılarının beyanatına göre, bir kg buğdayın maliyetinin 10-12 kuruş olarak belirlendiği göz önüne getirilirse, hükümetin köylüden 30 kuruşa aldığı buğdaydan, köylünün iki katından fazla bir kazanç sağladığı ve tarımın karlı bir iş olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸³ 1949 yılındaki CHP döneminde kg'ı 21 ile 27 kuruş arasında seyreden buğday fiyatları Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında 30, 1956 yılından sonrada 45 kuruşa yükselmiştir. 1950 yılından sonra tarımda makineleşmenin artmasıyla beraber ekilen arazi miktarında artışlar kaydedilmiştir. Bu artış miktarı, nadasa bırakılan topraklar hariç, 1949 ile 1952 arasında % 30, 1949 ile 1953 arasında % 44 oranında gerçekleşmiştir.⁶⁸⁴ Ayrıca, buğdayın hektar başına veriminde de, büyük ölçüde artışlar elde edilmiştir. Bu artış miktarı 1949 ile 1952 arasında % 90, 1949 ile 1953 arasında ise % 98 oranında gerçekleşmiştir⁶⁸⁵. Böylelikle, 1949 yılından 1952 ve 1953 yıllarına kadar çiftçiye sağlanan destek alımları yanında, ekilen arazi miktarında artış ve hektar başına alınan verimde büyük oranda artışlar kaydedilmesi, çiftçinin bol üretim yaparak önceki dönemlere nazaran cebinin para görmesine ve satın alma gücünü 1949 yılına göre epey artırmasına neden olmuştur. Bu artışlar 1953 yılından 1960 yılına kadar sürmüştür.

Hububat ürünlerinden olan buğdayın fiyat düzenlemesinin dünya piyasalarındaki emsallerine bakılarak zamanla diğer tahıl ürünlerine de uygulandığını bu konuda yapılan çalışmalardan anlamaktayız. 10 Haziran 1954 tarihinde açıklanan hububat fiyatlarında buğday fiyatı sabit tutulurken, dünya piyasalarına ayak uydurulması için arpa ve yulaf fiyatında yeni düzenlemeye gidilmiştir. Ayrıca, yüksek kaliteli buğdaylardan kg başına 1 ile 3 kuruş arasında değişen primlerin ödenmesi kabul edilmiştir. Böylelikle, Türkiye'deki fiyat uygulaması dünya piyasası gerçeklerine yaklaştırılarak daha rasyonel bir mahiyet kazanmıştır.⁶⁸⁶

Çiftçinin buğdayına yapılan fiyat desteğiyle 30 kuruştan alınan buğdayın Avrupa pazarlarına 17,5 kuruştan satılması, hazineye büyük yük getirmiştir. TMO işletme masrafları da dâhil tonuna 300 lira ödeyerek çiftçiden aldığı buğdayı dünya

⁶⁸³ Süreyya Özer, “Buğdaylarımızın İhracını Kolaylaştırma Çaresi”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 80.

⁶⁸⁴ DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 209.

⁶⁸⁵ DİE, **Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 4.

⁶⁸⁶ Osman Okyar, “Hububat Fiyatları Meselesi”, **Türk Ekonomisi**, S. 133, Yıl: 12, Temmuz 1954, s. 201.

serbest piyasalarına 175 liradan satması ve satılan bu ürünün toplamda 1.500.000 tonu bulması, hazineye yılda 200.000.000 liradan fazla ek maliyet oluşturmuştur.⁶⁸⁷ TMO mubayaasını Merkez Bankası'na kırdığı bonolarla yaptığı için, alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki menfi farklardan oluşan zararlarının birikmesi karşısında bonolarını ödeyememiştir. Dolayısıyla, piyasaya sürülen banknotlar geri çekilememiş, bütün bunlar da geniş oranda enflasyonu tetiklemiştir.⁶⁸⁸

Menderes, 1956 yılı bütçe görüşmeleri esnasında Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş'ın eleştirilerine verdiği cevapta, buğdayı 30 kuruştan almalarının arkasında durmuş, yapılan zamlarla iç piyasaları hareketlendirmek amacı güdüldüğünü savunarak bunun tamamen kendi politikalarının ürünü olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁹

Üreticiyi iyi nitelikli mahsul yetiştirmeye teşvik etmek amacıyla yönelik olarak hububata yapılan bu zamların hububat türlerine göre alım fiyatları ve verilen primler TABLO 22'de gösterilmiştir.

TABLO 22: Hububat Çeşitlerine Göre Alım Fiyatları ve Ödenen Primler

Hububat Türü	Alım Fiyatı(Kr)	Ödenen Prim(Kr)
Buğday	30	-
Durum(Sert) Buğday	30	3
220/39 Polatlı Küsesi Zeron	-	-
Kırık ve Benzerleri	30	1
Karışık Buğday	29	-
Siha Buğday	28	-
Çavdar	25	-
Biralık Arpa	22	4
Beyaz Arpa	22	3
Çakır ve Siha Arpa	22	-
Yulaf	22	3

Kaynak: A. Samim Karkın, "Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri", **TMO Dergisi**, S. 10, Yıl: 1, Ocak 1956, s. 9.

TABLO 22'de gösterilen verilere göre üreticiyi teşvik amacıyla yönelik olarak yüksek kalitede yetiştirilmiş hububat ürünlerinden sert buğdaya 3; kırık ve benzerlerine

⁶⁸⁷Numan Kıraç, "Nasıl Bir Ziraat Politikasına İhtiyacımız Var?", **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 83.

⁶⁸⁸Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İ. F. Yayınları, İstanbul 1965, s. 210.

⁶⁸⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 1, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 459; Sükan, **a.g.e.**, s. 329.

1; biralık arpaya 4; beyaz arpaya 3 ve yulafa 3 kuruşluk prim ödemesi yapılmıştır. Gerek hububat ürünlerinde izlenen yüksek fiyat politikası, gerekse prim ödemesi DP yönetiminin düşüncesiyle doğru orantılı olarak karşımıza çıkmaktadır.

25 Kasım 1957 yılında Beşinci Hükümet Programı'nı okuduktan sonra da eleştirilerine devam eden muhalefete karşı sarf ettiği sözlerden imtina etmeyen Menderes, buğday fiyatlarının 1930'lu yıllardaki düşüklüğünün köylüyü ekonomik yönden ne kadar geri bıraktığını ifade etmiştir. 1930'lu yıllarda buğdayın üç kuruş arpanın 2 kuruşa satıldığı bir Türkiye'de halkın refah içerisinde olmadığını, hububat fiyatlarının bu kadar düşük olması yetmiyormuş gibi, çiftçilerin mahsullerini istedikleri zamanda satamadıkları için takas ya da kontenjane (bir malın ticaretinde ilgililerin her birine düşen pay oranı) başvurduklarını, köylünün ekonomik düzeyine uygun olmayan bu ilkel uygulama yöntemlerini kendilerinin icat etmediğini ifadelerine ilave etmiştir. Açıklamalarını sürdüren Menderes, çiftçinin ürettiği buğdayından Türkiye'nin çok az bölge üreticilerinin istifade edebildiğini, Örneğin: Zamanında Aydın köylüsünün ürettiği buğdayını acil ihtiyaçlarından dolayı yiyemeyip bunu kg'ı üç kuruştan haraç mezat satıp sırtına ancak bir bez alabildiğini, dahası, aynı dönemde iki ya da üç köylü bir araya gelerek ancak bir köylü sigarasını temin edebildiğini o dönemi yaşamış biri olarak üzüntüyle anlatmıştır.⁶⁹⁰

DP iktidarının son dönemlerine doğru, hububat fiyatları konusunda izlenen politikalara devam edildiğini, hububat fiyatlarında kaydedilen artış rakamlarından anlıyoruz. 1950 yıllarının başında 30 kuruş olarak belirlenen hububat fiyatları daha da artırılarak 1957 yılının sonlarına doğru 45 kuruşa yükseltilmiştir. Oysa aynı yıl içerisinde ABD'de buğday, yalnız 24 kuruşa satılmaktadır. 4 Ağustos 1958 tarihli İktisadi İstikrar Tedbirleriyle birlikte, tarım ürünlerinin fiyatlarının dünya piyasaları seviyesine uyumunu sağlamak için paranın dış piyasalardaki değerinin düşürüldüğünü görüyoruz.⁶⁹¹

⁶⁹⁰Sükan, **a.g.e.**, s. 424.

⁶⁹¹Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İ. F. Yayınları, İstanbul 1965, s. 209-210.

IV. BÖLÜM: TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASINA YÖNELİK ÇALIŞMALAR, YENİ ÖRGÜTLENMELER VE FİYAT OLUŞUMU

Bu bölümde, tarımsal ürünlerin pazarlanmasına yönelik çalışmalar, yeni örgütlenmeler ve fiyat oluşumu, iç piyasa koşullarının oluşması, dış piyasa koşullarının oluşması ve tarımsal ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştıran yol yapım faaliyetleri konuları ele alınacaktır. Tarım politikalarının pazarlama yönü daha detaylı biçimde ortaya konulacak, tarım ürünlerinin piyasada değerlendirilmesine yönelik hangi politikaların takip edildiği ve bunların neticelerinin ne olduğu tespit edilecektir. Bu suretle, tarım ürünlerinden elde edilecek kârın artırılması ve üreticiye yansıtılması için gösterilen çabalar ve girişimler tespit edilecek ve DP'nin ürünün yetiştirilmesinden pazarlanmasına kadar olan süreçte takip ettiği politikalar bütüncül biçimde ortaya konulacaktır.

A. İç Piyasa Koşullarının Oluşması

Yetişen tarım ürünlerin özelliği itibariyle mevsimlerinin farklı oluşu ve zamana göre farklı gereksinim duyulması üretim hacmini ve üretim sürekliliğini etkilediğinden ürünlerin piyasaya sürümünde çiftçilerin mağdur edilmeyip pazarlama sorunu yaşamaması için iç piyasa koşullarının oluşması zaruri görülmektedir. Bu bakımdan, tarım ürünlerinde fiyatları koruma ve düzenleme ile iç piyasa şartlarını belirleme görevi Toprak Mahsulleri Ofisi'ne tevdi edilmiştir.

1. Toprak Mahsulleri Ofisi Alımları

Buğdayda izlenen düzenleyici fiyat politikasını, diğer tahıllara da uygulama gereği duyulunca bu denli kapsamlı bir alım politikasını, Ziraat Bankası'nın imkânları karşılayamamıştır. Bu nedenle 24 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3491 sayılı Kanununun 12. maddesi gereğince 17.000.000 liralık sermaye ile İktisadi Devlet Teşekküllerinden olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kurulmuştur. Yasa, Ofise tahıl fiyatlarını koruma ve düzenleme görevi verdiği için Bakanlar Kurulu kararı uyarınca belirlenen üretici bölgelerinde saptanan fiyatlarla ofis tahıl satın alarak fiyatı koruyacak ve tüketim alanlarına gerektiğinde satış yaparak fiyatı

düzenleyecektir.⁶⁹² Ayrıca, Ofise ihracatta ve ithalatta bulunma yetkileri de verilmiştir.⁶⁹³ Buğday mahsulünün yanı sıra arpa, çavdar, yulaf ve mısırı da kapsamına alan ofis II. Dünya Savaşı yıllarında adı geçen mahsuller dışında da alım satıma gitmiştir.⁶⁹⁴

Ofisin faaliyetlerinin genişlemesi ve stoklarının artması üzerine 2 Şubat 1942 tarih ve 4185 sayılı Kanunla 30.000.000 lira olan sermayesini 20 Mayıs 1955 tarih ve 6573 sayılı Kanunla 600 milyon liraya yükseltilmiştir.⁶⁹⁵

1952 yılında bünyesinde kurulan Et Balık Kurumuyla et balık ve yağ işleriyle de ilgilenmeye başlayan TMO altı ay sonra Erzurum et kombinası ve bazı soğuk hava depolarını inşa etmesiyle büyümeye başlamış Ankara, İstanbul ve Konya et kombinaları ve ülkenin çeşitli yerlerine tesis edilen soğuk hava depolarıyla hizmet ağını ülkeye yaymış ve zamanla elde ettiği bu kazanımları bünyesinden çıkardığı Et Balık Kurumu'na devretmiştir.⁶⁹⁶

Adnan Menderes'in I. Hükümet Programı'nın görüşmeleri esnasında TMO'nin yeniden revize edilmesinin zaruri bir kurum olarak kabul edilmesi, bu kurumun tarım alanında daha işlevsel hale getirilmesi ve Marshall Yardımı'ndan aldığı payla ilk etapta silo ve hangar yapımı için bir program hazırlanarak

⁶⁹²BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 91- Sıra No: 15.

⁶⁹³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 18, 24.06.1938, s. 1015-1020; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3958, 13 Temmuz 1938; Zafer Toprak, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*", 1900-1950, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 23; Suphi Rıza Doğukan, "*Hububat İstihsalcisi Türkiye'de İstihsalin Korunması ve İstihlakın Düzenlenmesi*", **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 338; A. Samim Karkın, "*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri*", **TMO Dergisi**, S. 10, Yıl: 1, Ocak 1956, s. 7; Ali Rıza Oktay, "*Toprak Mahsulleri Ofisinin Memleket Bünyesinde ve Devlet Ekonomisindeki Rolü*", **TMO Dergisi**, S. 7, Yıl: 1, Ekim 1955, s. 3; Giacomo Giorgi, "*Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller*", Çev. Alp Mülayim, **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos-Eylül, 1958, s. 45.

⁶⁹⁴Toprak, **a.g.m.**, s. 23; Oktay, **a.g.m.**, s. 3; Mısır alım ve satımında uygulanacak fiyat hakkındaki ilişik karar Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın ilgili yazısı ve 3491 sayılı Kanunun 2 ve 14. maddelerine göre Bakanlar Kurulunun 31.12.1951 tarih ve 3/14210 sayılı Kararıyla yürürlüğe konmuştur. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 127-Dosya No: 96-Sıra No: 20; TMO'nin görev alanı içerisinde dikkat etmesi gereken hususlarla ilgili kurumun o dönemdeki genel müdürlerinden Feridun Üstün'den ayrıntılı olarak bilgi almak için bkz.: Feridun Üstün, "*Aylık Sohbet*", **TMO Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Mayıs 1955, s. 3.

⁶⁹⁵TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C. 23, 02.02.1942, s. 138; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5026, 6 Şubat 1942; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 20.05.1955, s. 1022; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9013, 27 Mayıs 1955; **TMO Dergisi**, S. 5, Yıl: 1, Ağustos 1955, s. 59.

⁶⁹⁶Ali Rıza Oktay, "*Toprak Mahsulleri Ofisinin Memleket Bünyesinde ve Devlet Ekonomisindeki Rolü*", **TMO Dergisi**, S. 7, Yıl: 1, Ekim 1955, s. 4.

uygulamaya konulmasına sebep olmuştur.⁶⁹⁷ Hububatın uzun süre bozulmayacak şekilde saklanması temin eden kapalı depo ve tesislerin artırılmasını, mali kudreti içerisinde gerçekleştirmeye çalışan TMO, 1950 ile 1955 yılları arasında kapalı tesislerinin tonajını şu şekilde yükseltmiştir: 1950 yılında 429.900 ton; 1951’de 455.780; 1952’de 577.780; 1953’de 958.600; 1954’de 999.400 ve 1955’ yılının 11 aylık süresinde 1.000.000. tondur.⁶⁹⁸ Ayrıca, bu dönemde 34.000 tonluk Haydarpaşa; 20.000 tonluk İzmir; 10.000 tonluk Trabzon; 60.000 tonluk Ankara; 60.000 tonluk Konya 100.000 tonluk Mersin; 20.000 tonluk Tekirdağ ve 60.000 tonluk İskenderun depoları olmak üzere toplamda 364.000 tonluk depolar inşaa halinde hizmete açılmayı beklemektedir.⁶⁹⁹ Bu depolara 490.000 tonluk çelik silolarda ilave edildiğinde kapalı depo tonajı yaklaşık 1.900.000 tona ulaşacaktır.⁷⁰⁰

TMO’nin büyümesinde önemli bir fonksiyona sahip olan hububat depolarının tip, adet ve tonaj itibarıyla durumu TABLO 23’de gösterilmiştir.

⁶⁹⁷ Sükan, **a.g.e.**, s. 22; **Türk Ekonomi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 158; Rıfıkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 764; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1970, s. 98.

⁶⁹⁸ 1938’den 1955 yılına kadar Türkiye’de ambar kapasite rakamları için bkz.: **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 60.

⁶⁹⁹ Konya Silosu’nun temelini atılması çalışmaları hakkında bilgi almak için bkz.: **TMO Dergisi**, S. 11, Yıl: 1, Şubat 1956, s. 60.

⁷⁰⁰ A. Samim Karkın, “*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri (1)*”, **TMO Dergisi**, S. 12, Yıl: 1, Mart 1956, s. 10; Celal İter, “*Toprak Mahsulleri Ofisinin Hububat Depoladığı Yerleri Tanıyalım*”, **TMO Dergisi**, S. 4, Yıl: 1, Temmuz 1955, s. 15; Çelik hangarların 1951 yılı sipariş rakamları için bkz.: Necmi Çelikel, “*Ayın Ekonomik Olayları Kronolojisi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 377; 230 bin ton kapasiteli çelik siloların Amerikan Columbian firmasından alınmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220; DP döneminin başlangıcından 1954 yılına kadar TMO’nin hububat depolarıyla ilgili kaydettiği gelişme seyri için ayrıca bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 12.

TABLO 23: Tip Adet ve Tonaj Durumuna Göre TMO'nin Depoları

Tip	Adet	Yekûn
Betonarme Silo	16	82.900
Betonarme Ambar	10	19.000
Kargir Ambar	125	200.280
Ahşap Ambar	41	28.000
Ahşap Hangar	14	14.000
Salaş	6	9.000
Eski Tip Çelik Hangar	10	25.000
Fransız Tip Çelik Hangar	29	72.000
Butler ve Quanset Çelik Hangarlar	354	454.000
Yuvarlak Butler	1.058	95.220

Kaynak: Celal İter, “*Toprak Mahsulleri Ofisinin Hububat Depoladığı Yerleri Tanıyalım*”, **TMO Dergisi**, S. 4, Yıl: 1, Temmuz 1955, s. 14-15.

TABLO 23’de gösterildiği gibi 1955 yılı Temmuz ayı itibariyle TMO’nin toplamda 999.400 ton kapasitesine haiz 1.663 değişik tip ve evsafa deposu bulunmaktadır.

TMO’nin depo kapasitesinin ihtiyaç kapsamında yıllara göre sürekli artırılmasının yanında hububat alımları miktarında da ton bazında yıldan yıla artış sağlanmıştır. 1947-1948 yılında 440.840 ton hububat satın alınırken 1948-1949’da 725.910 ton; 1949-1950’de 75.280; 1950-1951’de 552.224; 1951-1952’de 1.192.169 ve 1952-1953 yılında 1.540.374; 1953-1954’de 1.929.561 ve 1954-1955 yılında 546.086 ton hububat satın almıştır.⁷⁰¹ 1954-1955 alım yılının fevkalade kurak gitmesi üretimin azalmasına yol açmıştır. 1 Haziran 1955 ile 23 Kasım 1955 arası yaklaşık 6 aylık dönemde 1.136.810 ton hububat satın alınmıştır.⁷⁰² TMO 1938’de çiftçinin hububatını satın alması karşılığında ödediği miktar 5.000.000 lira iken 1950’de bu rakam 126.000.000 liraya 1953-1954 kampanyası döneminde ise 551.000.000 liraya yükselmiştir.⁷⁰³

⁷⁰¹TMO’nin 1951 yılı ve öncesi hububat alım rakamlarının ayrıntıları için bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 346.

⁷⁰²A. Samim Karkin, “*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri*”, **TMO Dergisi**, S. 10, Yıl: 1, Ocak 1956, s. 8-9.

⁷⁰³Ali Rıza Oktay, “*Toprak Mahsulleri Ofisi’nin Memleket Bünyesinde ve Devlet Ekonomisindeki Rolü*”, **TMO Dergisi**, S. 7, Yıl: 1, Ekim 1955, s. 3.

Ayrıca, 1955 yılında 7 Şubat 1949 tarih ve K/784 sayılı Karar gereğince ABD'den 12.000 ton pamuk yağı ithali görevi ofise tevdi edilmiştir. Yine, 28 Temmuz 1955 tarih ve K/987 sayılı Karar gereğince Brezilya kökenli 2.000 ton kahve satın alınmıştır.⁷⁰⁴

Afyon alım işlerine de el atan TMO, 3491 sayılı Kanunla bu kanunun bazı maddelerini tadil eden 5759 sayılı Kanunun yedinci maddesinin C fıkrası gereğince, her yıl Mayıs ayı içinde yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararına göre tayin olunan fiyatlarla üreticiden ham afyon satın almıştır. 54'ü Ofis 20'si Ziraat Bankası teşkilatı olmak üzere toplam 74 merkezden satın alınan ham afyonlar İstanbul Beşiktaş deposuna nakledilip burada korunarak standardize ve manipüle edilmiştir.⁷⁰⁵

TMO'nin satış işlerine gelince: satışları iç ve dış satışlar adı altında iki ana grupta toplanmıştır. İç satışlarda ekmeklik satışlar başta yer almaktadır. Ekmeklik satışları, tüketiciyi rahatsız edici bir mahiyete büründüğü zamanlarda ofis piyasayı düzenlemek amacıyla K/977 sayılı kampanya Kararnamesi gereğince en büyük mülkî amirlerin genel müdürlüğe müracaatı üzerine fiyatlara satışla müdahale etmiştir. Satışlar çoğu zaman Ofis aleyhine mühim zararlara neden olmuştur. Bu yüzden, Ofis'in 1954 yılı zararı 44.168.928 iken 1955 yılı zararı 44.491.862 liraya yükselmiştir.⁷⁰⁶

Ayrıca, millî müdafaa ve ordu birliklerine askeri satışlar adı altında ekmeklik, yemlik, bakliyat ve pirinç satmıştır. Gerek fakir çiftçilere borçlandırma yoluyla, gerekse peşin ödeme ile varlıklı çiftçilere tohumluk satışı da gerçekleştiren Ofis, bu şekilde 1955 yılı sonbaharında üreticiye 6.648 ton çeşitli cinsten hububat tohumluğu satmıştır.⁷⁰⁷ Doğal afetlerden zarar görenleri de ihmal etmeyerek hükümet emriyle yardım satışları yapan Ofis, hayvan yemi ihtiyacı olan arabacılara, çiftlik sahiplerine,

⁷⁰⁴Karkın, **a.g.m.**, s. 7-8.

⁷⁰⁵TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 33, 18.04.1951, s. 746-747; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7793, 25 Nisan 1951; A. Samim Karkın, "*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri (1)*", **TMO Dergisi**, S. 11, Yıl: 1, Şubat 1956, s. 11-12.

⁷⁰⁶Karkın, **a.g.m.**, s. 12-13; TMO Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın izniyle maliyet fiyatlarını göz önünde tutarak hububat satışları yapmağa K/904 sayılı Kararla yetkili kılınmıştır. Bu yetkiyi yürürlüğe koyan 12.08.1953 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133, Dosya No: 67, Sıra No: 6.

⁷⁰⁷A. Samim Karkın, "*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri (1)*", **TMO Dergisi**, S. 12, Yıl: 1, Mart 1956, s. 7.

Et Balık Kurumu ve Tarım Bakanlığı haralarına belirlenen kurallar çerçevesinde satışlar gerçekleştirmiştir.⁷⁰⁸

TMO yaptığı iç satışlarla birlikte dış satışlara da önem vermiştir. Dış satışların dünya fiyat konjonktürüne uygun olabilmesi için bir taraftan Amerika, Kanada, Arjantin Avustralya ve Fransa gibi ihracatçı ülkelerin stok, fiyat ve ihracat esaslarını yakından takip etmiş iken, öbür taraftan İngiltere, Almanya İtalya gibi ithalatçı ülkelerin stok, ithal miktarı sistem ve fiyatlarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca dünya çapında hububat alışverişi yapan Londra, Hamburg ve Anvers borsalarının alım ve satımlarını izlemesiyle birlikte Irak, Kuzey Afrika ve Suriye gibi yemlik hububata rakip olabilecek ülkeleri de yakından takip etmiştir.⁷⁰⁹

TMO, ihtiyacından fazla olan hububatı alım dönemi başından 1955 yılı Mart ayına kadar İsrail, Romanya, Irak, Almanya, İtalya ve Polonya ülkelerine 60.000 tonu yumuşak buğday olmak üzere 135.000 tonu sert buğday; 112.000 tonu arpa ve 1.847 tonu pirinci hükümet aracılığıyla doğrudan; 133.873 ton hububatı ise ihracatçı firmalar vasıtasıyla dolaylı yönden ihraç etmiştir.⁷¹⁰

Afyon satışı da, TMO'nin asli görevleri arasında yer aldığından üreticiden satın alınıp standardize ve manipüle edilen afyonları dünya konjonktürünü dikkate alarak başta ABD olmak üzere Japonya ve çeşitli Avrupa ülkelerine ihraç etmiştir. Avrupa'nın değişik ülkeleriyle Japonya ve İngiltere'de temsilcikleri bulunan Ofis'in 1956 yılı mart ayı itibariyle FOB İstanbul fiyatı % 12 morfin bazı kaydıyla her bir kg ABD'ne 13 diğer ülkelere 13,5 dolardan satılmıştır. 1955 yılı 11 aylık dönemde afyon satış miktarı 285.218 kg olup bunun mali değeri 10.732.585 liradır.⁷¹¹

1946-1950 yıllarında TMO hububat satın alma ortalaması 550.000 ton iken 1950-1954 yılları arasında bu ortalama 1.300.000 tona yükselmiştir. Bu dört yıllık devrede, hububat ihracatı ise 2.830.000 tonu bulmuştur.⁷¹²

⁷⁰⁸Karkın, **a.g.m.**, s. 8-9; Kuraklık, kış, don, su baskını, haşere, yangın, zelzele gibi doğal afetler sebebiyle muhtaç vatandaşlara TMO' ce vade ile yeniden 10.000.000 liralık hububat satılması, Bakanlar Kurulu'nun 18.09.1957 tarih ve 4/9483 sayılı Kararnamesi ile onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 –Kutu No: 147-Dosya No: 48-Sıra No: 10.

⁷⁰⁹A. Samim Karkın, “*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri (1)*”, **TMO Dergisi**, S. 12, Yıl: 1, Mart 1956, s. 8-9.

⁷¹⁰Karkın, **a.g.m.**, s. 8-9.

⁷¹¹Karkın, **a.g.m.**, s. 9.

⁷¹²TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 15.

Hububat alım satımında Devlet Demiryolları nakliyeciliğinden yararlanan ve bunu bir sözleşme ile hukuki bir mahiyete büründüren TMO, Trabzon, Samsun, İstanbul, Tekirdağ, İzmir, Mersin, İskenderun ve Derince limanlarından yükleme boşaltma işlemi yaparak denizyollarından da büyük ölçüde yararlanmıştır⁷¹³.

TMO, hububat alım ve satış işleri yanında araştırma geliştirme hizmetlerine de ağırlık vermiştir. Ankara'da bulunan Hububat Araştırma ve Teknoloji Laboratuvarı'yla İstanbul'da bulunan Afyon İşleri Laboratuvarı'nda hububat ve afyon üzerinde gerekli donanıma sahip yetişkin elemanlar tarafından bütün fiziki, kimyevi ve teknolojik tahliller yapılmıştır.⁷¹⁴

Kurumun bünyesinde yapılan bütün faaliyetler başta genel müdür olmak üzere beş kişilik bir idare heyeti tarafından yürütülmüştür. İdare mekanizması, merkezde genel müdürlük taşrada bölge, şube ajans müdürlükleriyle ekiplerden teşkil etmiştir. Bölge müdürlükleri ülkenin coğrafi, idari, iktisadi ve zirai durumları göz önüne alınarak İstanbul, İzmir, Ankara, İskenderun, Afyon, Konya, Samsun, Diyarbakır ve Erzurum olmak üzere ülkenin dokuz yerinde kurulmuştur.⁷¹⁵

Üç yıla yakın bir zamandır TMO' de müşavir olarak çalışması vesilesiyle bu kurumu iyi tanıyan Amerikalı MR Bross'un, görevini tamamlayıp Amerika'ya dönmesi münasebetiyle Türkiye ve TMO' deki çalışmalarını hakkında verdiği bir mülakatta Ofisin beğenilen yönlerini şu şekilde ifade etmiştir: *“TMO, iş raporlarında, realiteden uzaklaşmadan, iddiasız ve mübalağaya kaçmadan plan, program ve doğru rakamlara dayanarak, yaptıklarını ve yapacaklarını açıklamıştır. Ayrıca, bu müessesenin, alım ambarlama, sevk ve silolama işlerinde kısa bir sürede eski metotlardan yeni metotlara geçmede gösterdiği hız ve başarı iftihar vesilesidir.”*⁷¹⁶

⁷¹³Hamit Yurdakul, “Demiryolu Nakliyatının Hukuki Mahiyeti Hakkında Notlar”, **TMO Dergisi**, S. 13, Yıl: Nisan 1956, s. 13; Latif Aküzüm, “Aylık Sohbet”, **TMO Dergisi**, S. 15, Yıl: 1, Ağustos 1955, s. 3

⁷¹⁴Oğuz Ünver, “Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlük Laboratuvarı”, **TMO Dergisi**, S. 13, Yıl: 1, Nisan 1956, s. 10.

⁷¹⁵A. Samim Karkin, “Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri”, **TMO Dergisi**, S. 10, Yıl: 1, Ocak 1956, s. 8.

⁷¹⁶Ahmet Teksoy, “An Interview With Mr. Bross”, **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 48.

B. Dış Piyasa Koşulları

1. Tarım Ürünlerinin Dış Ünelere İhracı

Türkiye’de yetiştirilen ve taneliler olarak da bilinen hububat ürünlerinden başlıcası buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf, mahlût, kaplıca, darı, çeltik ve kuşyemi dir.⁷¹⁷ Bunların dışında, sanayi bitkilerinden, tütün, şeker pancarı, pamuk, ayçiçeği ve haşhaş; baklagillerden bakla, bezelye, nohut, fasulye, mercimek, börülce, fiğ, burçak; Yumru bitkilerden, kuru sarımsak, kuru soğan, patates, hayvan pancarı, bostan; Yağlı tohumlardan, ayçiçeği, haşhaş, keten tohumu, kendir tohumu, yer fıstığı, soya, aspir ve kolza başlıca yetiştirilen ürünler arasında gelir.⁷¹⁸ Bu ürünler içerisinde yetiştirildiği miktar ve ekonomik değeri itibariyle en önemlisi şüphesiz buğdaydır. Buğdayın Türkiye’de diğer tarım ürünlerinden daha fazla yetiştirilmesini tabiat şartları kadar, ülkenin tarım tekniği ve ekonomisi de etkilemiştir.⁷¹⁹

Gerek iklim şartlarının elverişsizliği, gerekse arazi yapısının engebeli oluşu münasebetiyle, Anadolu’nun her bölgesinde ekim yapılamadığından, büyük şehirlerle üretimi yetersiz çevrelerin hububat ihtiyacını, Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi karşılamıştır. Özellikle Orta Anadolu bölgesi ülkenin bütün buğday üretiminin yarısına yakın bir bölümünü ürettiği için bu bölge, Türkiye’nin âdete hububat ambarı konumunda yer almıştır.⁷²⁰ Orta Anadolu’da nüfus başına üretilen buğday miktarı 355,8 kg iken buna karşın diğer bölgeler ortalaması 217,4 kg’da kalmıştır.⁷²¹

Tarım ürünlerini yetişmesi ve mahsulün bol olması büyük ölçüde doğa koşulları ve iklim karakterlerine bağlı olduğu için, ürünlerin rekoltesi yıldan yıla farklılık arz etmektedir. İklim şartlarının mahsullerin yetişmesine uygun seyrettiği yıllarda ihtiyaç fazlası üretim elde edildiğinden, bu ürünler dış ülkelere ihraç edilmek suretiyle değerlendirildiği görülmektedir.

⁷¹⁷Ragıp Ziya Maden, “Türkiye’de Tarım İşleri Dün, Bugün ve Yarın”, **TC. Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Kasım 1947, s. 26.

⁷¹⁸DİE, Türkiye’de **Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 121-124.

⁷¹⁹Sait Tahsin Tekeli, “Türkiye’de Buğday Meselesi”, **Ziraat Dünyası**, S. 53, Yıl: 4, Haziran 1954, s. 2.

⁷²⁰Mehmet Göbelez, “Orta Anadolu Hububatında Kuraklık Zararını Artıran Hastalıklar”, **Ziraat Dergisi**, S. 134, Yıl: 15, Haziran 1955, s. 7.

⁷²¹Vamık Tayşi, “Türkiye’de Buğday İstihsalinin Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 266.

1930 yılından itibaren Türkiye’de buğday ihracatı başlamasına rağmen, üretimin ülke ihtiyacını karşılayacak seviyenin altında kalması istenilen sonucun elde edilmesine mani olmuştur. 1929’da patlak veren Dünya Ekonomik Buhranı ’nın ülkede tarım mahsulleri fiyatlarını aşırı düşürmesi ve kredi faiz ve borçların ağırlığını köylünün iyiden iyiye hissetmesi, buğday ürününü piyasaya sürmesini zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca buğday fiyatları koruma kanununun çıktığı ilk yıllarda, her yerde ve tam manasıyla uygulanamaması, buğday fiyatlarının dünya piyasasının altında kalmasına ve bu ürünün ihracatının tam anlamıyla gerçekleşmemesine yol açmıştır.⁷²²

Buna karşın, 1950’li yılların başlarında gerek tarımda makineleşmenin ve tarım tekniğinin imkân bakımından yeterli düzeye erişmesi, gerekse iklim koşullarının mahsulün verimli olması yönünde seyretmesi, ihracatı mümkün kılacak elverişli şartları oluşturmuştur. 1950-1954 yılları arasında ihraç edilen hububat miktarlarının, ülke ihtiyacından arta kalan miktarlar olarak görülmesi doğru bir anlayış olarak kabul edilmiştir.⁷²³

Ancak, buna rağmen, hububat ürünlerinden başlıca öneme sahip olan buğday mahsulü, 1951 yılı ihracat sıralamasında gerilerde kalmıştır. Bu sıralamada, pamuk % 25 oranıyla genel ihracatın başında yer alırken onu % 21 oranıyla tütün, % 13 oranıyla kuru meyveler takip etmiştir. Aynı dönem içerisinde hububat ihracatının payı ancak % 5 oranıyla düşük bir düzeyde kalmıştır. 1952 yılına gelindiğinde sıralamanın değiştiğini görebiliyoruz. Bu yıl içerisinde ilk kez hububat ihracatı % 26 oranıyla birinci sıraya yerleşirken onu % 18 oranıyla pamuk ve % 14 oranıyla da tütün izlemiştir. Bu suretle hububat ve pamuk, Türkiye’nin geleneksel ihracat malları durumunda bulunan tütün ve kuru meyvelerin yerini almıştır.⁷²⁴

Dış pazarlarda yüksek kalitede, içerisinde haşere barındırmayan hastaliksız tarım mahsullerinin tercih edilmesi, Türkiye’nin tarım mahsullerini tek tip standart haline gelmesi çalışmalarını başlatmıştır. 1950 yılından önce Kanada’ya ihraç edilen kuru incirlerin yarısının ölü ya da canlı haşere ihtiva ettiği gerekçesiyle reddedilmesi,

⁷²²Mustafa Uluöz; Oğuz Ünver, “Amerika’dan İthal Edilen Soft White ve Red Winter Buğdaylarının Ekmekçilik Değeri Üzerinde Araştırmalar”, **TMO Dergisi**, S. 17, Yıl: 2, Ağustos 1956, s. 4.

⁷²³**Aynı Yer**

⁷²⁴Habil K.H. Olsen, “Hububat Müstahsili Olarak Türkiye”, Çev. A. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955, s. 45.

ihraç edilen tarım ürünlerinin standardizasyonuna önem verilmesine büyük ölçüde katkı sağlamıştır.⁷²⁵ Gerek Türkiye’de yetiştirilen tarım ürünlerinin dış piyasada rağbet görmesi, gerekse bu ürünlerin diğer ülkelerin yetiştirdiği mahsullerle başa baş rekabet edebilmesi, yüksek vasıflı, kaliteli ürünler yetiştirilerek bu ürünlerin belli tiplere ayrılması ve standardize edilmesi zaruretini su götürmez bir gerçek haline getirmiştir.⁷²⁶ Ayrıca, ihracattaki devlet müdahaleciliği yerine serbest piyasa koşullarının uygulanması, tüccar rekabetini artırarak fiyatların dünya standartları ölçüsüne yaklaşmasını ve ihracatın bir yılda 200.000.000 lira olarak artmasını sağlamıştır.⁷²⁷

Bu arada Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerden Almanya, Avusturya ve Fransa’nın Türk ihraç ürünlerinden olan fasulyede vergi indirimine gitmesi, Yunanistan ve İtalya’nın mevcut vergiyi konsolide etmeleri ihracatın gelişmesini sağlayan diğer faktörler arasında yer almıştır.⁷²⁸

İhracatın artmasına temel etken oluşturan üretim değerlerindeki yükselişi başka nedenlere bağlayıp, DP’nin bu konuda gösterdiği başarıyı göz ardı etmeye çalışan muhalefete karşı, 1952 yılı bütçe görüşmeleri esnasında TBMM kürsüsünden seslenen Adnan Menderes, artan hububat bolluğunu sadece yağın yağmura bağlayan muhalefete yüklenmiştir. Menderes, bu memlekette 25 seneden beri yağmur yağmasına rağmen böyle muazzam bir verim bolluğu görülmediğini, 800.000 ile 1.000.000 ton hububat ihraç edebilecek bir imkânın bu memlekette hiçbir zaman gerçekleşmediğini, önceki iktidarların 25 senede yaptığı bütün ihracat toplamının bir yıllık sürede kendi yaptıkları ihracat rakamına dahi ulaşamadığını, ileriki yıllarda ihracat rakamlarının daha da artacağını umduğunu bildirmiştir.⁷²⁹

İhracat rakamlarının bu seviyede yükselmesini ve ekonomide yaşanan bu gelişmelerin nedenlerini, CHP döneminde izlenen sanayi alanında kalkınmayı

⁷²⁵ **Mahsul Ekimi**, C. 2, S. 1-2, Yıl: Ocak-Şubat 1949, s. 3.

⁷²⁶ Bedri Günay, “*Buğdayların Standardizasyonu*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953, s. 45.

⁷²⁷ **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 174.

⁷²⁸ **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 336.

⁷²⁹ Sükan, **a.g.e.**, s.130; Başbakan’ın bu sözlerini teyit eder nitelikte verilen 1923- 1950 yılı ihracat rakamları için bkz.: Habil K.H. Olsen, “*Hububat Müstahsili Olarak Türkiye*”, Çev. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955, s. 45; Ayrıca, 1951-1954 yılları arasında Suriye, Ürdün, Pakistan ve muhtelif ülkelere yapılan ihracat miktarları ve bunların TL cinsinden değerleri için bkz.: DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 22.

hedefleyen koyu devletçi anlayışın dışında daha önceki hükümetlerde benzerlerine hiç rastlamadığımız, Menderes dönemine münhasır ekonomide serbest liberal politikaların hâkim olduğu tarıma ve dış ticarete dayalı bir gelişme stratejisinin izlenmeye başlamasına bağlayabiliriz.⁷³⁰ Dışa açılan ve bu liberal politikaların ilk işaretlerini Menderes, 29 Mart 1950’de TBMM’de açıkladığı Birinci Hükümet Programı’nda “*Hususi teşebbüslerin faaliyet alanı mümkün olduğu kadar genişletilecektir*” sözleriyle vermiştir.⁷³¹

TBMM’nin 9. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşmasında benzer ifadelerle değinen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, “*Türkiye bir Ziraat memleketi diyorlardı. Evet düne kadar, gıdasını yabancı buğdayı ile tamamlayan bir ziraat memleketi idi. Ancak bugün 1.500.000 ton hububat ihraç edecek bir duruma gelmesiyle hakiki bir ziraat memleketi olmuştur*” sözlerine yer vermiştir.⁷³²

Bayar’ın bu sözlerini teyit eden ifadelerin 9. Dönem 4. Toplantı yılının açılış konuşmasında da yer aldığını görmekteyiz. Bayar, 1948-1950 yıllarında hububat ithal eden bir Türkiye’nin büyük bir değişim süreci yaşayarak 1951 yılından sonra ihracatçı duruma geçtiğini ve 1953 yılında da dünyada hububat ihraç eden ülkelerin arasında dördüncü sıraya yükseldiğini bildirmiştir.⁷³³ Bayar, bu noktadan hareket ederek içinde bulunduğu dönemde hububat ihracatının 2.700.000 tonu bulacağını iddia etmiştir.⁷³⁴ Hububat fiyatlarının dünya fiyatlarına uyum sağlaması yanında, Türk mallarının kalitesinin giderek yükselmesi ve tiplerinin standardize edilmesini de ayrı bir sevindirici haber olarak beyan eden Bayar; buğday, pamuk ve yağlı tohumların dünya piyasalarında daima aranan bir ihracat emtiası olarak birinci plana geçmiş olmasını önemli bir gelişme olarak kaydetmiştir.⁷³⁵

⁷³⁰Behcet Cemal, “*Buhrandan Kurtulma Çareleri*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 102.

⁷³¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; Herbert Tingsten, “*Türkiye’de Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 170.

⁷³²TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 9; **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 6.

⁷³³Ekmeklik buğday ihtiyacını bile zaman zaman dış ülkelere ithal eden Türkiye’nin dünyanın dördüncü hububat ihracatçısı durumuna yükselmesiyle ilgili ayrıca bkz.: **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 38.

⁷³⁴TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 11-12.

⁷³⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

Dönemin *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarından olan Abidin Daver, 2 Şubat 1953 tarihli Sanayileşme Hamlesi adlı makalesinde, Türkiye'nin son birkaç yıl içerisinde bütünüyle bir tarım ülkesi haline geldiğini, geçmişte tahıl ithal eden bir ülkenin tahıl ihraç eden bir ülke konumuna yükselmesini, 1952 yılında dış ülkelere yapılan 261.500.000 liralık tahıl ihracatını örnek göstererek açıklamıştır.⁷³⁶

Türkiye'nin 1950'li yılı öncesine nazaran ihraç edilen tarım ürünleri miktarında muazzam artışlar sağlayarak, bütün sanayi ülkelerine ucuz ve nitelikli gıda hammaddesi transfer etmesi ve kendi gıda sanayisini kurarak bu alanda kalkınmasını gerçekleştirmesi, ülkeyi istikbalde daha da ileriye taşıması noktasında önemli bir adım olarak görülmüştür.⁷³⁷

Türkiye'nin ihracat potansiyelinin artmasına paralel olarak ihracat yaptığı ülke sayısında da artış kaydedildiği göze çarpmaktadır. 1953 yılı Temmuz ayı itibariyle ihracat yaptığı ülkeler dört grup halinde tasnif edilmiştir. Bunlar, sırayla Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye devletler tarafından kurulmuş Avrupa Tediye Birliğine dâhil ülkeler (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Batı Almanya, İrlanda, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, Türkiye, İngiltere İsviçre), Demir Perde Ülkeleri (SSCB, Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Moğolistan, Kuzey Kore, Doğu Almanya, Yugoslavya, Çin, Vietnam, Küba), Tediye Birliğine dâhil olmayan ülkeler ve Amerika'dır.⁷³⁸

İsabetli üretim politikaları ve ihracat yaptığı ülkelerle iyi ilişkileri sayesinde dünyada ihracatçı ülkeler arasında dördüncü sıraya yükselen Türkiye'nin, hububat üretimi sağlayan ülkeler arasında da altıncı sıraya yükseldiğini görmekteyiz. Ayrıca, dünya pazarlarında önemli yer tutan Türk tarım ürünlerinin bu alandaki üstünlüğünü koruma çabalarına girdiğini ve hububat

⁷³⁶Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınları, Ankara 1976, s. 106; Cumhuriyet Gazetesi, kuruluşundan itibaren İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar CHP' ni desteklemiştir. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesinin ardından DP'yi desteklemeye başlayan bu gazete başyazarı Nadir Nadi'nin 1950 seçimlerinde DP listesinden bağımsız milletvekili seçilmesiyle bu yakınlaşma daha da arttı. 1954 yılına kadar devam eden bu süreç 1954 yılından sonra gazetenin tutumunu değiştirerek DP iktidarına karşı sert bir muhalefet yolunu tercih etmesiyle sona erdi.

⁷³⁷Habib Edip Törehan, "İktisadi Yürüyüşümüz", **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.

⁷³⁸Vehbi Koç, "İktisadi ve Ticari Durum Nasıl Düzelir?", **Türk Ekonomisi**, S. 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 202.

konularındaki çalışmaların daha büyük bir gayret ve titizlikle devam ederek bu alanda dış piyasaların istediği özellik ve çeşitlerin yetiştirilmesine ve yayılmasına çaba gösterildiğini, Menderes'in okuduğu 3. Hükümet Programı'ndan anlıyoruz.⁷³⁹

1956 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ihracatın artmasını üretimin artmasına, bunu da üretimi teşvik etmeye yönelik verdikleri prim ve fiyat politikasına dayandıran Menderes, teşvik edilmeyen bir ürünün üretim miktarında herhangi bir değişikliğin hâsıl olamadığını kendilerinden önceki hükümetlerin pamuk üretiminde 15 yıl süreyle izlediği yanlış politika örneğiyle açıklamıştır.⁷⁴⁰

Üretimin ve buna bağlı olarak ihracatın artmasında çiftçinin üretime teşvik edilmesi yanında, ekilen arazi miktarının çoğalması da etkili olmuştur.⁷⁴¹

TABLO 24'de 1949 ile 1960 yılları arasında ihracatın artmasında etkili olan hektar cinsinden ekili arazi miktarındaki artış gösterilmiştir.

⁷³⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 30; Sükan, **a.g.e.**, s. 175; Arar, **a.g.e.**, s. 266-267.

⁷⁴⁰TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 1, 41. Birleşim, 22.02.1956, s. 459; Sükan, **a.g.e.**, s. 329-330.

⁷⁴¹ John C. Scholl, "Amerika ve Dünya İçin Buğday", **Ziraat Dergisi**, S. 150, Yıl: 16, Ekim 1956, s. 19.

TABLO 24: Ekili Arazi Miktarları (1949-1960)

Yıllar	Ekilen Arazi Miktarı
1949	8.990.000
1950	9.868.000
1951	10.600.000
1952	11.775.000
1953	13.021.000
1954	13.208.000
1955	14.205.000
1956	14.556.000
1957	14.392.000
1958	14.765.000
1959	15.020.000
1960	15.305.000

Kaynak: DİE: **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 3; DİE: **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 210; DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 116; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 209.

TABLO 24’de 1949’dan 1960 yılına kadar ekilen arazi miktarında 1957 yılı hariç istikrarlı bir yükseliş göze çarpmaktadır. Buna göre, 1949 yılında 8.990.000 hektar olan ekili arazi miktarı 1960 yılında % 70 oranında bir artışla 15.305.000 hektara yükselmiştir. Bu ekili arazi miktarı DP’nin iktidara geldiği 1950 yılı itibariyle dikkate alınacak olursa 9.868.000 hektar olan ekili arazi miktarı 1960 yılında % 55 oranında bir artışla 15.305.000. hektara yükselmiştir.

Böylece, DP’nin 10 yıllık iktidarı döneminde, tarımda makineleşme sayesinde arazi ekim miktarında sağlanan % 55 oranındaki artışın, aynı zamanda üretim artışına da katkı sağladığı su götürmez bir gerçek haline gelmiştir. Bu arada, üretimin dolayısıyla ihracatın artırılmasında iyi hava koşulları ve tarım tekniğinde yapılan gelişmelerin payını da unutmamakta yarar vardır.

1954 yılından itibaren hava şartlarının bozulması ve üretimin azalması üzerine, hububat üretimi ülkenin ihtiyacını karşılayamadığından hububatın ihracı yerine bu sefer dış ülkelere hububat ithal edildiği görülmektedir. Bu yüzden, 1956 yılı ihracat rakamları içerisinde, pamuk, tütün, fındık, üzüm ve incir yeterli miktarda

yer aldığı halde hububat mahsulleri, önceki yıllara göre oldukça düşük görülmektedir.⁷⁴²

TABLO 25’de 1945 ile 1959 yılları arasında zahire, hububat ve ürünleri ihracatının eşya fasılları itibariyle miktar ve kıymetleri verilmiştir.

TABLO 25: Zahire, Hububat ve Ürünleri İhracatının Eşya Fasılları İtibariyle Miktar ve Değerleri (1945-1959)

Yıllar	Zahire, Hububat ve Ürünleri Miktarı (Ton)	Zahire, Hububat ve Ürünleri Değeri (1000 TL)
1945	39.244	10.102
1950	65.126	18.158
1951	284.549	76.032
1952	808.339	261.532
1953	954.918	248.727
1954	1.088.468	216.414
1955	318.823	66.746
1956	361.632	78.921
1957	12.310	6.481
1958	224.452	29.843
1959	679.582	111.175

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 257-266; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 245.

TABLO 25’de, zahire, hububat ve ürünlerinin ihracı 1945 yılında 39.244 tonla en düşük düzeyde yer alırken 1952,1953 ve 1954 yıllarında sırayla 808.339, 954,918 ve 1.088.468 tonla en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu üç yılda ihrac rakamlarındaki artış, mevsim şartlarının ürünlerin yetişmesine elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. 1955 yılında ihrac edilen hububat ürünlerinin miktarı 318.823 tona düşmüş olup, bu düşük seviye 1959 yılına kadar devam etmiştir. Sadece 1954’den 1955’e ihracat rakamlarındaki kayıp % 241 oranında görülmektedir.

⁷⁴²TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 8-9.

C. Tarımsal Ürünlerin Pazarlanmasını Kolaylaştıran Yol Yapım Faaliyetleri

1. Demiryolları, Karayolları ve Denizyollarının Gelişimi

a. Demiryolları Yapımındaki Gelişmeler

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra hükümetler, bir yandan ekonomik kalkınmayı hızlandırmak, öbür yandan da ülkenin siyasi birliğini perçinleştirmek ve savunmasını kolaylaştırmak amacıyla, aktif ve tutarlı bir demiryolu siyasetini benimseyip uygulamaya koymuşlardır. Bu siyasette iki ana prensipten biri, ülkenin uzak şehirlerinin yeni hatlarla merkeze bağlanması, diğeri de mevcut imtiyazlı yolların devletleştirilmesi olmuştur.⁷⁴³

Ulaştırma sektörü içerisinde yer alan *Devlet Demiryolları Teşkilatı* 24 Nisan 1920 tarih ve 506 sayılı Yasa ile *Devlet Demiryolları Müdüriyeti Memuriyesi* adıyla yeniden yapılandırılarak, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş haline getirilmiştir.⁷⁴⁴ 31 Mayıs 1927 tarihinde kabul edilen 1092 sayılı Yasa ile de teşkilat *Devlet Demiryolları ve Limanları İdareyi Umumiyesi* adını almıştır.⁷⁴⁵

Bu müessesenin inkişafı için yasal bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan biri 26.02.1930 tarih ve 8928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle Devlet Demiryolları ve köprüleri ile ilgili alet ve edevatının tarife kanununun beşinci maddesinin 17. fıkrası gereğince gümrük vergisinden muafiyetinin yürürlüğe konulması olmuştur.⁷⁴⁶

Cumhuriyetin kuruluşunda 3.756 km olan demiryolları uzunluğu 1930'da 5.639; 1935'de 6.639; 1940'da 7.381 ve 1950'de ise 7.671 km.ye ulaşmıştır.⁷⁴⁷

⁷⁴³Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s. 274; Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar ve Stratejiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 65; Demiryolu güzergahında bulunan köylerin gelişmişliğiyle ilgili bkz.: Lütfi Arif Kember, "Köy Davası", *Köy Postası*, S. 64, Yıl: 6, Eylül 1949, s. 14; Cihad Baban, "Köy Davası Devlet Davasıdır", *Köy Postası*, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 6.

⁷⁴⁴TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 2, 22.04.1340, s. 410-411.

⁷⁴⁵TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 22.05.1927, s. 197; *Resmi Gazete*, Sayı No: 598, 31 Mayıs 1924.

⁷⁴⁶BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 8-Dosya No: 10-Sıra No: 19.

⁷⁴⁷DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı*, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 407; Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", 1900-1950, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000*, Yurt yayınları, Ankara 1988, s. 20-21; Yaşa a.g.e., s. 274-275.

Ulaştırma sistemi içerisinde yer alan demiryollarının inşasına devam edilmesinin demir yollarını besleyecek karayolları ile limanlar, depo ve antrepoların birbirlerini tamamlamaları açısından önemli olduğu, DP'nin Parti Programı'nın 79. maddesinde yer almaktadır.⁷⁴⁸

DP'nin 1. Hükümet Programı'nda ulaştırma ve bayındırlık işlerinin ucuz, rahat ve hızlı taşımacılığı gerçekleştirmesi nedeniyle tarım ve milli ekonomi ile çok yakından alakalı olarak kabul eden Adnan Menderes, ulaştırma ve bayındırlık sahasındaki faaliyetleri, ülkenin ekonomik ve manevi bütünlüğünü temin edecek konular olarak görmüştür.⁷⁴⁹ DP hükümetinin Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek, 11 Haziran 1951 tarihinde yaptığı bir basın toplantısında Bakanlığına bağlı ulaştırma birimleri hakkında bilgi verirken; Demiryolları ile ilgili 50 şer tonluk 40 vagonun alınacağını, Marshall Yardımı'ndan depo konusunda yararlanabilmek amacıyla bir kalkınma programının tespit edilip uygulamaya konulduğunu söylemiştir. Bakan ayrıca, daha önceden sipariş edilen 16 motorlu trenin yakında gelmeye başlayacağını ve bunun için Ankara'da bulunan motor atölyesinin genişletilmesi faaliyetlerine hız verileceğini ifade etmiştir.⁷⁵⁰

Bu dönemde yapılan demiryolu inşaatı çalışmalarıyla, Elazığ-Van hattının Elazığ'dan Genç'e kadar olan kısmı tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır. Ancak, Genç-Muş arasında bulunan sekiz nokta üzerinde çalışmalar sürdürülmüş olup, hattın 1954 yılında Muş'a varması planlanmıştır.⁷⁵¹

TBMM'nin 9. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında demiryollarının çalışmalarına değinen Cumhurbaşkanı Bayar, bu teşkilatın faaliyetlerini normal rekabet unsurları içinde, karayollarının ulaşım şartlarına göre düzenlemek prensibine dayandırmaktadır. Bayar, demiryollarının, bir yandan 1951 yılının ilk altı aylık gelirinin 6.844.000 liralık bir artış kaydettiğini, diğer yandan da teşkilat içerisinde

⁷⁴⁸**DP Programı**, Ankara 1946, s. 23, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

⁷⁴⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 29.

⁷⁵⁰**Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 218.

⁷⁵¹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 9; **Türk Ekonomisi**, S. 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 280; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 41.

yapılan tasarrufun, bu kurum idaresinin 67.737.000 liraya ulaşan işletme zararını 1952 yılında 10.000.000 liraya düşüreceğini bildirmektedir.⁷⁵²

Kuruluşundan beri merkezi devlet sistemi içerisinde katma bütçe ile idare edilen Devlet Demiryolları, 17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3460 sayılı Yasa ile bir İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmiştir.⁷⁵³ 22 Temmuz 1953 tarih ve 6186 sayılı TC Devlet Demiryolları İşletmesi Kuruluş Kanunu'yla gerçekleştirilen başka bir teşebbüsle TC Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü adı altında yeniden yapılandırılan teşkilat sadece işletme faaliyetinden sorumlu tutulmuş demiryolu yapımı Bayındırlık Bakanlığı bünyesine tevdi edilmiştir.⁷⁵⁴

Cihazlanmaya ve hizmet kalitesini iyileştirmeye yönelik olarak faaliyetlerini sürdüren Devlet Demiryollarının % 99'u taş kömürü % 1'i'de motorinle çalışmakta olan trenlerinin masraflı ve maliyeti yüksek oluşu nedeniyle, yakıt tasarrufunu gerçekleştirmek amacıyla yönelik olarak, bazı hatların elektrikle işletmeye çevrilmesi için harekete geçtiği ve İstanbul-Halkalı hattını elektrifikasyon sistemine kavuşturduğunu görmekteyiz.⁷⁵⁵ Ayrıca, döneminde motorlu vasıtaların artması ve bu alanda hızlı bir gelişme kaydederek çoğalması üzerine Ankara Banliyösü'nün Gazi ve Güvercin İstasyonları arasında yer alan 190 bin metrekare genişliğindeki bir alanda yeniden bir motor atölyesi kurulması kararlaştırılmıştır.⁷⁵⁶ Bunun yanında, demiryolu endüstrisinin geliştirilmesine çalışılmış, bilhassa Sivas ve Eskişehir fabrikalarının genişletilmesi ve modernleştirilmesiyle her çeşit tamir işlerinin, çelik konstrüksiyonların demiryolu makas ve vagon imalatının geniş ölçüde ülke içinde yapılması sağlanmıştır.⁷⁵⁷

⁷⁵²TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim 01.11.1951, s. 11.

⁷⁵³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 18, 17.06.1938, s. 879; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938; Yaşa, **a.g.e.**, s. 296.

⁷⁵⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 35, 22.07.1958, s. 1028; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8470, 29 Temmuz 1953; Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Temmuz 1953, Ulaştırma İşlerinde Hakkında Verilen İzahat*”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 282; Yaşa, **a.g.e.**, s. 297.

⁷⁵⁵Zihni Üner, “*Demiryollarında Elektrifikasyon*”, **Türk Ekonomisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 47; Yaşa, **a.g.e.**, s. 297; Hizmet kalitesini geliştirmek amacıyla Batı Almanya Demiryolları mensuplarından George Malecha, Franz Kaiser, HeinrichWalter, Heinrich Sauer, Jozef Fischer, Karl Sohn ve Franz Baltes'in bir yıl süreyle Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü emrinde çalıştırılmaları 07.02.1956 tarih ve 4/6644 sayılı Bakanlar Kurulu'nun Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 142-Dosya No: 11- Sıra No: 4.

⁷⁵⁶Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Şubat 1957: Devlet Demiryolları Ankara'da Büyük Bir Motor Atölyesi Kurulacak*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 125.

⁷⁵⁷Yaşa, **a.g.e.**, s. 297.

Bir taraftan gelişen teknolojiye ayak uydurularak yeni hatlar inşa ve ikmal edilirken diğer taraftan yıpranmış hatları onararak, ömrünü tamamlamış araç ve teçhizatı yenilemek zorunlu hale gelmiş ve bunun için de 187.000.000 lira harcanmıştır.⁷⁵⁸

Memleketin inşa edilen demiryolu şebekesinin öncelikli görevi tarım mahsullerini rahatlıkla tüketim merkezlerine ve ihracat limanlarına ulaştırmak olduğundan *Devlet Demiryolları ve Limanları Genel Müdürlüğü* tekeline Haydarpaşa, Derince, Alsancak, Mersin, İskenderun ve Samsun limanları verilmiştir.⁷⁵⁹ 1953-1954 yılı hasat döneminde, hububat nakliyatı için Devlet Demiryollarının TMO' ne tahsis ettiği vagon sayısının günlük ortalaması 218 iken bir yılda tahsis edilen vagon ortalaması 78.240'ı bulmuştur. Sadece, demiryolu nakliyesi için bu kuruma 1949 yılında 10.500.000 lira ödenmiş iken, 1953'de bu rakam 26.000.000 liraya yaklaşmıştır.⁷⁶⁰

Demiryolları ıslahı sorununda 1951-1954 yılı zarfında harcanan paraların toplamı 169.000.000 lirayı aşmış durumdadır. 1950 yılında taşınan mal miktarı 7.500.000 ton yolcu adedi 53.000.000 olduğu halde 1954 yılında bu miktar sırayla 11.000.000 ton ve 62.000.000 yolcuya yükselmiştir.⁷⁶¹

Cumhurbaşkanı Bayar, TBMM'nin 10 Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında karada esaslı bir ulaşım vasıtası olarak gördüğü demiryollarının faaliyeti hakkında verdiği bilgide; 115.000.000 lirası dış finansman olmak üzere toplamda 579.000.000 liralık bir programla 1.300 km'lik yeni demiryolu inşasına başladığını söylemiştir. Bayar, 1954 yılında işletmeye açılan Hasankale, Horasan, Narlı, Gaziantep ve Ereğli-Armutçuk hatlarına ilaveten Elazığ-Van hattının Muş'a kadar vardığını, yeni yapılan bu hatların yanında, 7.500 km'lik demiryolu şebekesinin 2.500 km'lik hattının yenilendiği açıklamalarına ilave etmiştir.⁷⁶²

⁷⁵⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

⁷⁵⁹Cillov, **a.g.e.**, s. 377; Hilmi Özdoğan, "*Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye*", **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 27; **DİE 1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 489.

⁷⁶⁰Refik Onaner, "*Aylık Sohbet*", **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 2

⁷⁶¹**Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 74; **Türkiye İktisat Gazetesi**, 21 Şubat 1955, Sayı No: 110; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 39.

⁷⁶²TMMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10; **Türk Ekonomisi**, S.141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 74; **Türkiye İktisat Gazetesi**, 21 Şubat 1955, Sayı No:110.

10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında aynı ifadelere değinen Bayar, demiryollarının teknik tekâmülünün ve ticari işletmeciliğinin icaplarına uygun olarak modern haberleşme tesisleri kurmak, lokomotif sistemlerini ülke ve hizmet icaplarına göre yeniden düzenlemek gibi ana konuları içeren bir kalkınma programının hazırlanarak yürürlüğe konduğunu beyan etmiştir.⁷⁶³

Ancak, bütün bunlara rağmen 1950-1960 döneminde ulaştırma alt sektörleri içerisinde en düşük gelişme seyri demiryollarında olmuştur.⁷⁶⁴ 1950 yılında 7.671 km olan demiryolları uzunluğu 1960 yılında ancak 7.895 km. yükselmiştir.⁷⁶⁵ Bunun en önemli nedeni, karayollarında yük ve yolcu taşımacılığının hizmeti talep edenler için cazip hale gelmesi ve taşımacılığın karayolu alanına kaymasıdır.⁷⁶⁶ Demiryolu payının taşımacılık faaliyetinde düşmüş olması yük ve yolcu taşımacılığını mutlak anlamda düşürmemiştir. 1950’de 8.680.820 ton yük taşınırken 1955’de 12.980.812 tona ve 1959’da 16.291.007 tona çıkmıştır.⁷⁶⁷

TABLO 26’da Devlet Demiryollarının 1940 ile 1959 arasında tarım ürünlerini taşıma miktarları gösterilmiştir.

⁷⁶³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7.

⁷⁶⁴Demiryollarının 1949-1957 yılları arasındaki gelişme seyri için bkz.: “*Türkiye Nasıl İlerliyor?*; *Demiryolları İnşaatı, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 11 Aralık 1957, Sayı No: 66.

⁷⁶⁵DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 82.

⁷⁶⁶Ercümen E. Talu, “*Tren Kamyon Rekabeti*”, **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

⁷⁶⁷DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 485; Yaşa, **a.g.e.**, s. 297.

**TABLO 26: Devlet Demiryolları'nın Tarım Ürünlerini Taşıma Miktarları
(1940-1959, Yıllara Göre 1000 Ton Olarak)**

Yıllar	1940	1950	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Buğday	522	559	983	1571	801	952	866	689	1.124	750
Arpa	209	60	98	91	195	175	83	236	196	88
Diğer Hububat	180	119	149	111	140	119	82	127	223	80
Unlu Mamulât	179	105	136	170	193	240	246	301	277	199
Taze Sebzeler	45	67	89	95	96	114	114	130	107	63
Kuru Sebzeler	87	54	30	35	42	40	48	61	83	35
Meyveler	108	189	176	179	198	239	236	251	233	105
Kuru Meyveler	93	55	44	48	57	71	81	72	62	32
Ham Pamuk	64	63	31	37	43	52	52	43	42	23
Şeker Pancarı	514	754	934	811	1.127	1.388	1.425	1.450	1.938	2.326
Meyan Kökü	13	8	5	3	3	3	1	1	2	2
Tütün	58	35	26	44	32	47	43	48	39	53
Nebati Küspeler	40	208	183	195	268	280	359	321	449	525
Kahve	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nebati Yağlar	21	7	7	7	12	10	22	26	16	7
Yumurta	5	4	3	3	3	3	3	3	2	2
Diğer Tar. Mad.	160	73	71	75	69	133	130	82	95	65

Kaynak: DİE 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 486; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65, Ankara 1965, s. 624.

TABLO 26'da verilen değerlere göre 1940 ile 1960 yılları arasında 17 çeşit tarım maddesinin demiryolları vasıtasıyla ton bazında her yıl için taşıma miktarları gösterilmiştir. Buna göre 1950 ile 1960 yılları arasında 8.817.000 ton buğday; 1.431.000 ton arpa ve 1.330.000 ton diğer hububat türleri ve 2.046.000 ton unlu mamulât demiryolları vasıtasıyla taşınmıştır.

b. Karayolu Yapımında Gelişmeler

Bir ülkenin kan damarları olan yollar, hayat seviyesinin yükselmesi ve üretim kapasitesinin artırılması yanında köylülerin de başlıca kalkınma araçlarından biridir.⁷⁶⁸ Cumhuriyet döneminde hükümetler ulaştırma sisteminin geliştirilmesi

⁷⁶⁸Köy Postası, S. 28, Yıl: Temmuz 1946, s. 1; Ali Süer, "Köy ve Köylü", Ziraat Dünyası, S. 48-49, Yıl: 4, Ocak- Şubat 1954, s. 8; Karayollarının başta tarım ürünleri olmak üzere, çeşitli mal ve insan taşınmasındaki önemiyle ilgili bkz.: Necmi Çelikel, "Türkiye'de Karayolları ve Nakliyeciliği", Türk Ekonomisi, S. 103, Yıl: 10, Ocak 1952, s. 23.

yönünde daha çok demiryolları alanına ağırlık verdiği için, Türkiye’de uzak yerleri merkeze bağlayan bir demiryolu şebekesi oluşmuşsa da, karayollarının uzun yıllar ilkel ve yetersiz durumda kalması, demiryollarının verimli biçimde işletilmesini ve ekonominin gelişmesinde etkin olmasını engellemiştir.⁷⁶⁹

TBMM’nin açılışından takriben bir yıl sonra, yol yapım çalışmalarında halkı mükellef hale getirmek ve bu konuda dönemin şartları gereği yeni düzenlemelere gitmek amacıyla, 21 Şubat 1921 tarih ve 102 sayılı 10 maddelik *Tarik Bedeli Nakdisi Hakkındaki Kanun* çıkarılmıştır.⁷⁷⁰ Bu kanun dört amele yevmiyesi veremeyenlere yolda çalışma esası getiriyordu. Bu kanunu daha etkin hale getirmek maksadıyla çıkarılan 19 Ocak 1925 tarih ve 542 sayılı 23 maddelik *Yol Mükellefiyeti Kanunuyla* silahaltında bulunan erler, öğrenciler, maddi durumu yetersiz fakirler ve 6 evladı olanlar dışında, Türkiye’de 18 ile 60 yaşları arasında bulunan bütün erkek nüfusun, yılda 6 ile 12 gün arasında yol işlerinde çalışması ya da nakden para ödeyerek bu görevi ifa etmesi mecburiyeti getiriliyordu.⁷⁷¹ Bu çalışmalar neticesi, 1923’de 18.335 km olan karayolları uzunluğunu 1933 yılı sonunda 37.409 km çıkarılmıştır. Ancak bunun 21.227 çoğu işlemez sadece istatistiklerde görülen toprak ve ham yol olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷² 1933 yılı karayolları yol uzunluğu rakamlarından, 1923-1933 dönemi içerisinde yapılan toplam yol miktarından bu kanunun uygulamada iyi sonuç vermediği kolaylıkla anlaşılabilir.⁷⁷³

2 Haziran 1929 tarih ve 1525 sayılı *Şose ve Köprüler Kanunu* ile karayolları, devlet ve vilayet yolları olarak iki gruba ayrılmış birincisinin yönetimi Bayındırlık Bakanlığına ikincisinin yönetimi ise vilayetlere bırakılmıştır.⁷⁷⁴

Başlangıçta, kanunun müspet tesirleri görülmüşse de, finansman yetersizliği nedeniyle beklenileni verememiştir.⁷⁷⁵

⁷⁶⁹Yaşa, **a.g.e.**, s. 271.

⁷⁷⁰TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C. 1, 21.02.1337, s. 108; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5, 7 Mart 1337.

⁷⁷¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 3, 19.01.1341, s. 39-41; **Resmi Gazete**, Sayı No: 84, 23 Şubat 1341.

⁷⁷²DİE, **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara 1952, s. 462; Yaşa **a.g.e.**, s. 272.

⁷⁷³Yaşa, **a.g.e.**, s. 273.

⁷⁷⁴TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 3, C. 7, 10.06.1929, s. 962-966; **Resmi Gazete**, Sayı No: 1214, 12 Haziran 1929.

⁷⁷⁵Yaşa, **a.g.e.**, s. 273.

DP yönetimi, millî ekonominin gelişmesini geciktiren nedenleri, ulaştırma ekonomisinin yetersizliği ve pahalılığına dayandırarak ulaştırma işlerine daha da önem vermiştir. Bu kapsamda köy bucak yolları dışındaki yolların merkezden idaresinin esas alan bir plana bağlanmasını, büyük yol şebekelerinin kurulmasını ve bunların devamlı tamire tutulmasını ve köy ve bucak yollarının süratle inşa edilmesini, Parti Programı'nın 77 ve 78. maddelerine dâhil etmiştir.⁷⁷⁶

Yol sorunları, başta tarım sektörü olmak üzere devletin bütün faaliyet şubelerini ilgilendirdiğinden, yol ağının geliştirilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiğini düşünen Menderes, bilhassa karayoluna ehemmiyet vereceklerini 1. Hükümet Programı'nda açıkça belirtmektedir.⁷⁷⁷ 2. Hükümet Programı'nda da karayollarını kifayetli bir duruma getirmek ihtiyacı duyan Menderes, köy yollarını ayrı bir şube halinde bütün bir yol manzumesi içerisinde değerlendirmek ve ahenkli bir şekilde yürütmekle fayda sağlayacaklarını düşünmektedir.⁷⁷⁸

Bu bakımdan köy yollarındaki çalışmalarda kullanılmak üzere Bayındırlık Bakanlığı 70 adet Husky greyder, 2000 adet fresno tipi skreyper ve 100 adet köy tipi greyderi Türk Hava Kurumu fabrikalarına sipariş etmiştir.⁷⁷⁹

Türkiye'de yol yapımı çalışmaları konusunda gösterilecek bütün bu faaliyetlerin finansman kaynağının temininde Marshall Yardımı'nın katkısı göz ardı edilemez derecede önemli olmuştur. Bu planın Türkiye İcra Komitesi Başkanı Mr. Russel Dorr, yol şebekesinin daha iyi duruma getirilmesi için doğrudan dolar yardımından Türkiye'ye 3.900.000 dolar tahsis etmiştir. Yollar için ayrılan yardımı 15.760.000 dolara yükselten bu yeni bağışın çoğunluğu, yol tasnif makineleri, buldozer, kamyon ve diğer teçhizatın satın alınması, geri kalanı ise yolların geliştirilmesi programını uygulamak üzere, Bayındırlık Bakanlığı ile çalışmakta olan

⁷⁷⁶ **DP Programı**, Ankara 1946, s. 22, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

⁷⁷⁷ TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28-29; **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 4008; Arar, **a.g.e.**, s. 219-220.

⁷⁷⁸ TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951 s. 64; **Milliyet**, 31 Mart 1951, Sayı No: 329; Arar, **a.g.e.**, s. 239; Sükan, **a.g.e.**, s. 61.

⁷⁷⁹ **Türk Ekonomisi**, S. 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 279.

40 kişilik Amerikan şose mühendisleri grubunun çalışma masraflarını karşılamak üzere kullanılmasına ayrılmıştır.⁷⁸⁰

Bayındırlık Bakanlığı'nın karayollarının mevcut durumuyla ilgili olarak 1954 yılı ağustos ayı içinde verdiği bilgiye göre: finansman itibarıyla devlet yolları, il yolları ve köy yolları olarak tasnif edilen karayollarından, il yollarının uzunluğu 27.000 km ye ulaşmıştır. Ancak, bu yolların 3.000 km.si kullanıma elverişli 3.000 km.si tamire muhtaç şose durumunda kalmıştır. Köy yollarının durumunun ise daha vahim bir manzara arz ettiği görülmektedir. Bu durumu gidermek amacıyla, Bakanlığın bütçesine il ve köy yollarına yardım olmak üzere ayrılan 12.000.000 liralık ödeneğin büyük faydaları olmakla birlikte 27.000 km. il yolu ve 150.000 km köy yolu davasının halledilmesinde bu miktar yetersiz kalmaktadır.⁷⁸¹

Ulaştırma ekonomisinin, bütün yol şebekesinin bir bütün olarak ele alınmasını zaruri kıldığını düşünen Cumhurbaşkanı Celal Bayar, il ve köy yollarının devlet yollarındaki çalışmalara paralel olarak esaslı bir programa bağlanması için bir kanun tasarısı hazırlanıp TBMM'ne sunulduğunu 9. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında dile getirmiştir.⁷⁸²

1950-1960 yılları arasında ulaştırma alt sektörleri içerisinde en önemli gelişme karayollarında gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmede DP iktidarının yol davasına her yıl bütçeden ayırdığı ödeneği düzenli bir şekilde artırması etkili olmuştur.⁷⁸³ 1950 bütçesinde yol kanununa ayrılmış bulunan ödenek toplamı 60.303.378 lira iken 1951 bütçesiyle bu miktar % 55'lik bir artışla 92.562.506 liraya; 1952 bütçesiyle de 1950'ye göre % 132 ve 1951' e göre % 50 bir artışla 140.000.000 liraya yükselmiş bulunmaktadır. Bu paranın 115.000.000 lirası devlet yollarına 25.000.000 lirası da il ve köy yollarının yapımına tahsis edilmiştir. Ayrıca, köy yolları DP iktidarıyla daha da önem kazanmaya başlamış, iktisadi hayatın ikellikten kurtarılıp geniş kapsamlı bir pazar ekonomisine dönüştürülmesinde fırsat olarak görülmüştür. Bu yüzden,

⁷⁸⁰**Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 92; Karayolları tarafından yabancı ülkelerden satın alınacak 20.000.000 lira tutarındaki motorlu araçlar, yol makineleriyle bunlar için gerekli yedek parçalar, lastik, tel halat, çimento ithalinin kurumu zarara uğratmayacak biçimde belirli bir tarifeye göre yapılması Bakanlar Kurulunun 02.06.1952 tarih ve 3/15153 sayılı Kararıyla tasdik edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 129-Dosya No: 47- Sıra No: 4.

⁷⁸¹**Türk Ekonomisi**, S. 99, Yıl: 9, Eylül 1951, s. 279.

⁷⁸²TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 9.

⁷⁸³Türkiye'de 1949-1957 yılları arasındaki karayollarının gelişme seyri hakkında bilgi almak için bkz.: "Türkiye Nasıl İlerliyor?; Karayolları, 1949-1957", **Yeni Kastamonu**, 14 Aralık 1957, Sayı No: 68.

iktidar ilk etapla 150.000 km'lik bir köy yolları şebekesi projesini hazırlanmıştır. Bu proje 1952 yılında uygulamaya geçirilerek, 1960 yılına kadar 54.670 km'lik bölümü tamamlamıştır. Ayrıca, 1952 köy yolları bütçesine 25.000.000 lira ödenek ayrılmıştır. Bu miktar, 1950 yılının 7.000.000 lirasına karşı % 257, 1951 yılının 12.000.000 lirasına karşı % 108'lik bir artışa karşılık gelmektedir.⁷⁸⁴

1953 bütçesinde karayollarına ayrılan tahsisin 181.400.000 liraya ulaştığını görmekteyiz.⁷⁸⁵ Hükümet ihtiyaca binaen karayollarının 1953 yılı gider bütçesini daha da artırarak, 34.000.000 liralık bir ek tahsis sağlamıştır.⁷⁸⁶ 1954 yılında 192.000.000 liraya yükselen karayolları bütçesinin 1955 bütçesindeki ödeneği 302.500.000 liraya çıkmıştır. Ek ödenek ve Amerikan yardımlarından ayrılan hisselerle, 1950 yılından 1954 yılı sonuna kadar karayolları için harcanan toplam miktar 827.000.000 liraya ulaşmıştır. 1955 bütçesinde teklif olunan ödenekle toplamın 1.129.000.000 lirayı aştığı görülmektedir.⁷⁸⁷

Bu kuruma ayrılan ödeneğin gittikçe artması, kurumun teknolojik bakımdan kendini geliştirmesine ve ilk defa İskenderun-Erzurum arası yol yapımında amele ve ilkel vasıtaların terk edilerek makineli uygulamaya geçilmesine sebep olmuştur. Bu uygulamada başarılı olabilmek için operatör, makinist, tamirci ve modern yol makinelerini kullanacak uzmanların yetişmesi amacıyla, Amerikalı uzman Mr. Brey'nin idaresi altında iki ay süreli bir kurs düzenlenmiştir. Eğitici amaçlı düzenlenen bu kursta, bilhassa mühendislerin mesleği için gerekli olan makine ile kaya hafriyatı yapılması ve elektrikle ateşleme ve iyi vasıfta yol yapma teknikleri öğretilmiştir.⁷⁸⁸

DP hükümeti döneminde karayolları, yol yapım faaliyetleri yanında bu faaliyetleri tamamlayan köprü inşaatına da geniş ölçüde yer vermiş, bu alanda da epeyce mesafe kat etmiştir. 1950'ye kadar 27 yılda ancak 13.000 metre uzunluğunda

⁷⁸⁴**Türk Ekonomisi**, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 379; Rıfki Salim Burçak, **On Yılım Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 766.

⁷⁸⁵**Türk Ekonomisi**, S. 117, Yıl: 11, Mart 1953, s. 87.

⁷⁸⁶Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Ağustos 1953; Karayolları İdaresinin Yaptırmakta Olduğu Köprüler*”, **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953, s. 313.

⁷⁸⁷TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 211; **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 74; **Türkiye İktisat Gazetesi**, 21 Şubat 1955, Sayı No: 110.

⁷⁸⁸Tataç, “*Olaylara Bakış, Nisan 1953; Yol Yapımında Makineli Metot*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953, s. 183.

289 köprü inşa edilmiş olduğu halde sadece 1951 yılı Kasım ayına kadar olan sürede 12.200 metre uzunluğundaki 203 adet köprü faaliyete geçmiştir.⁷⁸⁹ 1954 yılı Kasım ayına kadar bu rakam 30.000 metreyi bulmuştur.⁷⁹⁰ 1955 yılında ise 41.000 metre uzunluğunda 591 köprü faaliyete geçmiştir.⁷⁹¹ 1956 yılı içerisinde Fırat Nehri üzerinde 720 metre uzunluğundaki Birecik Köprüsüyle birlikte toplam 4.733 metre uzunluğunda 88 büyük köprü daha hizmete açılmıştır.⁷⁹² Önceden faaliyete geçenlerle birlikte, 1956 yılının sonlarına doğru 45.870 metre uzunluğunda 679 köprü hizmete girmiştir.⁷⁹³ 1960 yılına gelindiğinde ise öncekilerde dâhil 52.647 metre uzunluğundaki 1.323 adet köprü işletmeye açılmıştır.⁷⁹⁴

Stabilize yolların durumuna gelince; 1949 yılı sonuna kadar Türkiye’de mevcut stabilize yolların uzunluğu 2.630 km’iken 1954 yılı kasım ayı itibariyle bu rakam 22.000. km’yi bulmuştur. Bakım altındaki yolların uzunluğu, 1950 senesinde 19.000. km. iken 1954 yılı sonunda 36.000 km.ye çıkmıştır.⁷⁹⁵ 1956 yılı içerisinde 4.500 km yol bakım altına alınmış, 1.430 km standart yol şebekesi ikmal edilmiş ve 1.850 km. yolda asfalt uygulaması yapılmıştır. Bu suretle, 1950’de 17.465 km. olan yaz ve kış geçit veren yolların uzunluğu 33.000 km.ye; 1.624 km’den ibaret bulunan asfalt yolların uzunluğu da 3.500 km. ye yükselmiştir.⁷⁹⁶

Ayrıca, il ve köy yolları için illere yapılan yardım miktarı 170.000.000 liraya ulaşmıştır.⁷⁹⁷ İl ve köy yollarına yapılan yardım miktarı yıldan yıla artmayı sürdürerek 1957’de 37.000.000 lira olmuş, 1958’de 65.000.000 liraya yükselmiştir.⁷⁹⁸ 1958 yılında biri 10.500.000 ve diğeri 5.760.000. lira olmak üzere

⁷⁸⁹TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 78.

⁷⁹⁰TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

⁷⁹¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 210.

⁷⁹²Birecik köprüsünün özellikleri ve maliyeti ile ilgili bilgi almak için bkz.: **Bülten**, S. 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 5.

⁷⁹³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 6.

⁷⁹⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 45. Birleşim, 23.02.1960, s. 249; Burçak, **a.g.e.**, s. 766.

⁷⁹⁵TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9-10.

⁷⁹⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 6; Burçak, **a.g.e.**, s. 766.

⁷⁹⁷TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

⁷⁹⁸Karayolları Genel Müdürlüğü 1957 yılı bütçesine vilayet ve köy yılları için 37.000.000 liralık tahsisat ayrılması Bakanlar Kurulu’nun 18.09.1957 tarih ve 4/9489 sayılı Kararnamesiyle onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 147-Dosya No: 48- Sıra No: 16; Karayolları Genel Müdürlüğü’nün 1958 bütçesinde vilayet ve köy yolları için 65.000.000 liralık tahsisat ayrılması Bakanlar Kurulu’nun 25.03.1958 tarih ve 4/10091 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 148-Dosya No: 14- Sıra No: 14.

ayrılan iki ayrı ödenekle, toplamda 16.260.000 liralık ek tahsisat yapılmıştır.⁷⁹⁹ Nihayet, 1959'da yapılan ödenek 70.000.000 liraya yükseltilmiştir.⁸⁰⁰

Türkiye'de ulaştırma alt yapı ve kolaylıkları, pazar ilişkilerinin de etkinlik kazanmasıyla önemli gelişmeler sağlamış bu gelişme mal ve insan taşınmasına elverişli hale gelen karayolları alanında olmuştur.⁸⁰¹ Karayollarının hızlı ve ucuz taşıma kolaylığı sunması sayesinde, büyüme hızı ve trafik yoğunluğu en yüksek oranda artan kesim haline gelmiştir⁸⁰². 1948'de karayollarının ticari eşya nakliyat hacmi 159.355.674 ton-kilometre iken, 1955 senesinde 14 kat yükselişle 2.187.000.000 ton-kilometreye yükseldiği görülmektedir.⁸⁰³ Ayrıca, pazarlanan ürün oranı 1948'de % 31,3 iken 1950'de % 33,5'e; 1955'te % 39,6'ya; 1960'da ise % 46,7'ye çıkmıştır.⁸⁰⁴ Motorlu araç durumunda ise, 1950 yılında Türkiye'de sivil motorlu nakil vasıtası sayısı 22 bin olduğu halde, 1954'te bu sayı 67.000'i bulmuştur.⁸⁰⁵ Yolcu ve mal taşımada bilhassa en çok kullanılan araçlardan olan kamyon ve otobüs sayısında 1945-1960 yılları arasında ilkinde 22, ikincisinde 6 kat oranında büyük bir artış gerçekleşmiştir.⁸⁰⁶

TABLO: 27'de Karayollarının 1948 ile 1959 yılları arasında devlet ve il yolları uzunlukları verilmiştir.

⁷⁹⁹1958 bütçesinden vilayet ve köy yollarına ayrılan yardım ödeneğine ek kanunla 10.500.000 lira daha ilave edilmesi Bakanlar Kurulu'nun 02.02.1959 tarih ve 4/11261 sayılı Kararnamesi ile yürürlüğe girmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 151-Dosya No: 73- Sıra No: 6; 1958 bütçesinden vilayet ve köy yollarına ayrılan yardım ödeneğine ek kanunla 5.760.000 lira daha ilave edilmesi 26.02.1959 tarih ve 4/11369 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 78- Sıra No: 14.

⁸⁰⁰Karayolları Genel Müdürlüğü'nün 1959 yılı bütçesinde vilayet ve köy yolları için 70.000.000 liralık tahsisat ayrılması Bakanlar Kurulu'nun 13.04.1959 tarih ve 4/11460 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 152-Dosya No: 16- Sıra No: 5.

⁸⁰¹Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 68; Ahmet Kılıçbay, **Türkiye'nin Ekonomi Politikaları, 1930-1996 ve Sonrası**, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 18.

⁸⁰²Sencer, **a.g.e.**, s. 69.

⁸⁰³Orhan Mersinli, "Yol Mühendisliğinin Türkiye'de Son Otuz Sene Zarfındaki İnkişafı", **Bülten**, S. 12, Yıl: 1, 1 Eylül 1956, s. 3; Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı'nın Akdeniz bölgesiyle ilgili birkaç yıllık esaslı araştırmaları sonuçlarını ihtiva eden Akdeniz İnkişaf Projesi'nde Türkiye'nin yol siyaseti ve yol davasındaki başarısı takdirle karşılanmış, yollar sayesinde zirai inkişafında büyük hamleler kaydettiği ifade edilmiştir. Yol şebekeleri sayesinde yabancıların takdir ettiği gibi 1951-1958 yılları arasında 7 yıllık devrede yalnız hububatta % 50 istihsal artışı tahakkuk etmiştir. **Doğrusöz**, 4 Mayıs 1960, Sayı No: 4104; **Yeni Kastamonu**, 4 Mayıs 1960, Sayı No: 771.

⁸⁰⁴Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 108.

⁸⁰⁵TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 5, 42. Birleşim, 18.02.1955, s. 211.

⁸⁰⁶Sencer, **a.g.e.**, s. 69; Yapılan yollar sayesinde Hakkari iline ilk defa 1949 yılı yazında bir motorlu vasıta girmiştir. Abidin Daver, "Köy Davasını Her Bakımdan Ele Almalıyız", **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 4.

TABLO 27: Karayollarının Devlet ve İl Yolları Uzunlukları (1948-1959)

Yıllar	Devlet Yolu (km)	İl Yolu (km)	Toplam (km)
1948	22.826	21.360	44.186
1949	22.826	22.077	44.903
1950	24.306	22.774	47.080
1951	24.306	24.942	49.248
1952	24.306	25.495	49.801
1953	24.431	25.833	50.264
1954	24.431	26.693	51.124
1955	24.553	30.455	55.008
1956	24.459	32.327	56.786
1957	24.624	32.874	57.498
1958	24.800	33.712	58.512
1959	26.783	33.840	60.623
1960	26.711	34.831	61.542

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 453; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 584, Ankara 1969, s. 252; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 79.

TABLO 27’de 1950 yılında devlet yolu 24.306 kilometre iken 1960 yılında bu miktar 26.711 kilometreye çıkmıştır. İl yolu 1950’de 22.774 kilometre iken 1960’da 34.831 kilometreye ulaşmıştır. Böylece devlet yollarında % 9.89, il yollarında % 52.94 oranında bir artış sağlanmıştır.

TABLO 28’de de Karayollarının 1948 ile 1960 yılları arasında km. türünden sath cinslerine göre gelişme seyri verilmiştir.

TABLO 28: Karayollarının Satih Cinslerine Göre Gelişme Seyri (1948-1960)

Yıllar	Asfalt	Beton	Parke	Stabilize	Kırmataş	Toprak Yol	Ham Yol	Toplam
1948	1.016	22	196	430	19.690	11.341	11.491	44.186
1949	1.385	22	177	2.830	17.967	10.598	11.926	44.905
1950	1.425	22	177	4.625	17.965	10.311	12.555	47.080
1951	1.565	22	177	7.284	16.089	11.623	12.488	49.248
1952	1.778	11	129	10.318	14.245	11.577	12.743	50.801
1953	2.017	16	146	13.172	12.485	8.121	14.307	50.264
1954	1.987	16	149	14.255	12.305	8.068	14.344	51.124
1955	2.703	12	189	19.926	9.049	8.956	14.173	55.008
1956	3.563	5	173	23.014	8.001	8.856	13.174	56.786
1957	4.536	4	183	26.522	6.472	8.497	11.284	57.498
1958	5.233	4	171	28.247	6.182	8.858	9.807	58.502
1959	6.151	4	153	28.510	6.317	8.820	10.668	60.623
1960	6.880	13	156	30.922	4.068	9.168	10.335	61.542

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 453; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 584, Ankara 1969, s. 254; Cillov, **a.g.e.**, s. 366; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 79.

TABLO: 28' de karayollarının asfalt, beton, parke, stabilize, kırmataş, toprak yol ve ham yol olarak satih türlerinin 1948 ile 1960 yılları arasında gelişme seyri gösterilmiştir. Tabloda verilen değerlere göre: İyi cins yollarda çoğalmaya mukabil toprak yollarda belirli şekilde azalma kaydedilmiştir. İyi tür yollardan asfalt ve stabilize edilmiş yollarda artış çarpıcı rakama ulaşmıştır. 1950 yılında asfalt yol 1.425 kilometre iken 1960 yılında 6.880 kilometreye; stabilize yol 4.625 kilometre iken 30.922 kilometreye yükselmiştir. Böylece DP 10 yıllık iktidarı döneminde asfalt yolda % 382; stabilize yolda % 568 oranında bir artış sağlanmıştır.

Türkiye'de yol yapımı çalışmaları konusunda gösterilecek bu faaliyetlerin finansman kaynağının temininde Marshall Yardımı' nın katkısı yanında hükümetin ihracat gelirleri başta olmak üzere diğer bazı gelir kaynaklarından ayırdığı tahsisatında katkısı bulunmaktadır⁸⁰⁷.

⁸⁰⁷Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1960 yılı bütçe münasebeti dolayısıyla, yatırımlara ayrılan bütçe finansmanı hakkında TBMM'de bir konuşma yaptığı görmekteyiz. Bu konuşmanın ayrıntıları için bkz. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 45. Birleşim, 23.02.1960, s. 259-260.

Stabilize ve asfalt yol oranında artışlar taşımacılıkta kullanılan kara nakil vasıtalarından bilhassa kamyonlarda da sayı bakımından kayda değer artışlar sağlamıştır.⁸⁰⁸

TABLO 29’da kara ulaşım araçlarında kamyonlarda 1950 ile 1960 yılları arasında artış sayıları gösterilmiştir.

TABLO 29: Kamyon Sayılarında Artış (1950-1960)

Yıllar	Kamyon Sayıları
1950	13.201
1951	15.404
1952	18.356
1953	24.722
1954	27.549
1955	30.250
1956	34.429
1957	35.070
1958	36.919
1959	39.721
1960	48.094

Kaynak: DİE 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 466.

TABLO 29’da 1950 yılından 1960 yılına kadar olan 10 yıllık sürede kamyon sayılarında yükselişler göze çarpmaktadır. Yıllık ortalama 1 ile 9 bin arasında değişen rakamlarda artan bu kamyon sayıları, 1950 yılında 13.201 iken 1960’da 34.893 artışla 48.094’e ulaşmıştır. Böylelikle, 10 yıl içerisinde kamyon sayılarında artış oranı % 264 olmuştur.

Karayollarında yapılan yük nakliyatında 1950 ili 1960 yılları arasında ton/ km hesabıyla baş döndürücü bir hızla gelişme sağlamıştır. 1950 yılında 957.000.000 ton/km olan yük nakliyatı 1955’de 2.405.000.000 ton/km.ye 1960’da ise

⁸⁰⁸Devlet Demiryolları 1.000 km’lik bir mesafeye taşıdığı eşyadan beher kilo başına 13 kuruş alırken, kamyonla aynı eşyanın aynı mesafede taşınmasından 6 kuruş alınmaktadır. Bu durum karayolu taşımacılığını demiryoluna göre daha cazip hale getirmiştir. Ercümen Ekrem Talu, “Tren Kamyon Rekabeti”, *Son Posta*, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.

3.678.000.000 ton/ km'ye yükselmiştir.⁸⁰⁹ Böylece, 10 yıllık sürede karayolları yük nakliyatında % 284 oranında bir artış elde edilmiştir.

c. Denizyolları Çalışmalarındaki Gelişmeler

Deniz ulaşım sisteminden kastedilen anlam, liman ve iskeleler arasında eşya ve yolcu nakliyatıdır. Demiryollarıyla karayolları, geçmişte daha ziyade milli ulaşım bakımından önem kazandığı halde, denizyolları milletlerarası ticarete önemli rol oynamıştır.⁸¹⁰

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında denizyollarının durumu diğer ulaştırma sistemlerine göre daha geriydi. Türkiye'nin 8.272 km. ile Avrupa'nın en uzun sahil şeridinde sahip olmasına rağmen, Cumhuriyetin kuruluşu sırasında gemilerin toplam tonajı 35.000 tonu geçmiyordu.⁸¹¹ Devletin gemi inşa ve işletme faaliyetini elinde tutan *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi* 1925 yılında çıkarılan 8 maddelik 597 sayılı *Seyr-i Sefain Müdüriyeti Umumiyesinin Sureti İdaresine Dair Kanun* ile daha müstakil yapıda teşkilatlandırıldıktan sonra imkânlarını güçlendirmiş ve teşebbüs serbestisine kavuşmuştur.⁸¹² 28 Mayıs 1927'de çıkarılan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nun verdiği yetkiyle kendini daha da geliştirme ortamı bulan Türk denizciliği, özel teşebbüs deniz taşımacılığında önemli paya sahip olmuştur. Ancak, zamanla kamu ve özel sektör gemiciliği rekabeti Seyr-i Sefain İdaresi'ne yaramamış dünya buhranının da etkisiyle kurum büsbütün zarara uğramıştır.⁸¹³ Nihayet, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2248 Sayılı Kanunla bütün denizcilik faaliyetleri devletleştirilmiş, bunların idaresi *Seyr-i Sefain İdaresi*'ne tevdi edilmiştir.⁸¹⁴

29 Mayıs 1933 tarih ve 2239 sayılı *Denizyolları İşletme Kanunu* ile Türk denizciliğinde yeni bir dönem başlamıştır.⁸¹⁵ Bu kanunla, Türk Anonim Şirketleri,

⁸⁰⁹Cillov ,a.g.e., s. 372.

⁸¹⁰Cillov, a.g.e., s. 381; Ulaştırma Bakanlığı'nın faaliyete geçtiği yıldan beri görev alanı ve uyguladığı politikaları ile ilgili bkz.: Behcet Cemal, "Denizcilik ve Balıkçılığımız; Ulaştırma Bakanlığı Asıl Hüviyetini Kazanmalıdır", *Türk Ekonomisi*, S. 142, Yıl: 13 Nisan 1955, s. 106.

⁸¹¹Yaşa, a.g.e., s. 270.

⁸¹²TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 3, 04.04.1341, s. 123-124; *Resmi Gazete*, Sayı No: 92, 14 Nisan 1341; Yaşa, a.g.e., s. 276.

⁸¹³Yaşa, a.g.e., s. 276-277.

⁸¹⁴TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 31.05.1933, s. 767; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2422, 8 Haziran 1933.

⁸¹⁵TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 12, 29.05.1933, s. 714-717; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2419, 5 Haziran 1933.

Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte muntazam posta seferleri içinde çalışmaya yetkili kılınmışsa da, devletçilik politikasının yol açtığı ağır müdahaleler özel teşebbüse hayat hakkı tanımamıştır.⁸¹⁶ Devletçilik anlayışının hâkim olduğu süreç daha sonraki yıllarda da devam etmiş, 27 Aralık 1937 tarihinde kabul edilen 3295 sayılı Yasanın birinci maddesi gereğince, 50.000.000 liralık sermayesinin tamamı devlete ait olmak üzere Denizbank İşletmesi kurulmuştur.⁸¹⁷ Bir buçuk yıllık kısa bir ömrü olan bu müessese, 7 Haziran 1939 tarih ve 3633 sayılı Yasayla lağvedilerek yerine *Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü* ile *Devlet Limanları İşletme Müdürlüğü* kurularak her ikisi de Ulaştırma Bakanlığı'na bağlanmıştır.⁸¹⁸ 1944 yılına kadar devletin denizcilik faaliyetini yürüten her iki teşkilat, nihayet 24 Ocak 1944 tarihinde kabul edilen 4517 sayılı Yasayla, Devlet Denizyolları İşletme Umum Müdürlüğü, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü adı altında yeni bir işletmeye dönüştürülmüştür. Devlet Limanları İşletme Umum Müdürlüğü ise kaldırılarak bu idarenin hizmet ve gelirleri Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'ne devredilmiştir.⁸¹⁹

DP'nin kurulmasıyla birlikte, denizcilik işlerinin daha serbest bir yapıya kavuşturulması düşünce ve anlayışı ortaya çıkmış ve Türkiye'nin coğrafi konumunun sağladığı imkânlardan faydalanılması yoluna gidilmiştir.

Parti Programı'nın 83. maddesinde, özel şahısların elindeki deniz işletmeciliği ile şilepçiliğini himaye etmek ve Türk ihracat mallarını dış pazarlara götürmek gayesi güden DP yönetimi, Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili olmasının coğrafi durum, endüstri ve ticaretiyle millete en ileri derecede denizci olmak fırsat ve kabiliyeti verdiğini, bu yüzden denizciliği Türkün milli ülküsü olarak benimsediklerini ifade etmektedir.⁸²⁰

Parti Programı'nın 83. maddesindeki ilkelerden yola çıkarak denizciliği milli bir dava olarak gören DP iktidarı, 1950 yılından itibaren deniz taşımacılığı ve deniz

⁸¹⁶Yaşa, **a.g.e.**, s. 277.

⁸¹⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 18, 27.12.1937, s. 44-45; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3796, 30 Aralık 1937.

⁸¹⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C. 20, 07.06.1939, s. 538; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4234, 16 Haziran 1939.

⁸¹⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 24.01.1944, s. 45; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5618, 1 Şubat 1944.

⁸²⁰**DP Programı**, Ankara 1946, s. 23-24, Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KU> adresinden alınmıştır.

taşıma araçları inşaa endüstrisinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Devlet müdahaleciliğinin azaldığı ve özel teşebbüsün teşvik edildiği bir dönem olarak bilenen bu dönemin en önemli faaliyetlerinden biri yetersiz ve eksik durumda bulunan deniz araç ve gereçlerinin satın alınması ve yabancı uzmanlardan yararlanılması olmuştur.⁸²¹ DP'nin Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek, deniz vasıtalarındaki bu eksikliği gidermek amacıyla, Devlet Denizyolları İdaresinin 1950-1951 yılı Marshall Yardım Planı'ndan 1 adet 1.200 tonluk Marmara tipi, 2 adet 5.000 tonluk İzmir tipi, 4 adet 4.000 tonluk Karadeniz tipi, 3 adet 700 kişilik şehir hattı, 2 adet araba vapuru, 6 römorkör, 12 motorlu kara vinci, 10 vinç arabası, 2 dizel vinci, 9 asetilenli deniz feneri ve 2 adet cankurtaran motor olmak üzere, toplam değeri 24.460.000 lirayı bulan deniz araçlarını sipariş edeceğini bildirmiştir.⁸²²

Sipariş edilen bu deniz araçlarıyla, gelişmemiş deniz ticaretini canlandırmayı hedefleyen DP Başbakanı Adnan Menderes, bunu gerçekleştirmeye çalışırken, diğer ulaşım sistemlerinden kara ve demiryolları ulaştırma sistemiyle ahenkli şekilde birbirini tamamlayıcı olarak geliştirilmesi gerektiğini, İkinci Hükümet Programı'nda açıklamaktadır.⁸²³

Ulaştırma sistemi içerisinde bulunan ve deniz ticaretinin geliştirilmesinde önemli katkısı olduğu düşünülen liman ve iskelelerin inşa edilerek deniz ticaretine kazandırılması, bu dönemin başka bir hedefi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸²⁴ Bu düşünce ile ilk etapta Alanya, Finike ve Rize'de betonarme iskeleler inşa edilmesi, Bayındırlık Bakanlığı tarafından gündeme alınmıştır. Bu iskelelerden Alanya için 450.000, Finike için 300.000 ve Rize için 525.000 lira tahsis edilmiştir.⁸²⁵ Ayrıca,

⁸²¹Bu yabancılardan Amerika uyruklu 10 uzmanın Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nde 01.03.1951 tarihinden 29.02.1952 tarihine kadar çalışmalarına izin verilmesi Bakanlar Kurulu'nun 24.05.1951 tarih ve 3/12992 Kararıyla onaylanmıştır. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 36- Sıra No: 3.

⁸²²Ziya Tataç, "Olaylara Bakış; Ulaştırma Ekonomisi", **Türk Ekonomisi**, S. 91, Yıl: 9, Ocak 1951, s. 30.

⁸²³TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64; **Milliyet**, 31 Mart 1951, Sayı No: 329; Arar, **a.g.e.**, s. 239.

⁸²⁴Türkiye'de 1949-1957 yılları arasındaki denizcilik işlerinin gelişme seyri için bkz.: "Türkiye Nasıl İlerliyor?; Denizcilik İşleri, 1949-1957", **Yeni Kastamonu**, 17 Aralık 1957, Sayı No: 70.

⁸²⁵**Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 185.

Ereğli limanı dalgakıranı ve akabinde Trabzon ve Ereğli limanlarının inşası çalışmaları tamamlanmıştır.⁸²⁶

Bu dönemin belli başlı diğer bazı faaliyetlerine gelince: Dört metre uzunluğunda dalgakıranı, 670 metre uzunluğunda rıhtımı ve 5.000.000 metreküp dolgu işiyle 70.000.000 liraya mal olacak Samsun Limanı'nın ihalesi yapılmıştır.⁸²⁷ Mersin Limanı'nın inşası başlamış, İstanbul da Haydarpaşa ve Salıpazarı limanlarının inşası bir hayli ilerlemiş ve Giresun Limanı'nın temeli atılmış, 35.000.000 liraya mal olacak İzmir Alsancak Limanı'nın ihalesi yapılmıştır.⁸²⁸ Ayrıca, 35 kadar liman ve barınağın etüt ve projelerinin yapılması işi uzman bir firmaya tevdi olunmuştur.⁸²⁹

İnşaatı tamamlanmış ve işletmeye açılmış bulunan Trabzon, İnebolu, Ereğli, Zonguldak, Amasra ve İskenderun limanlarının hububat ve muhtelif eşya olarak kapasiteleri 6.850.000 ton iken, inşa halinde olan İzmir, Samsun, Mersin, Giresun limanlarının kapasite toplamı 4.000.000. tonun üzerindedir.⁸³⁰ Limanların büyük bir kısmı Denizcilik Bankası tarafından işletildiği halde, üretim ve tüketim merkezleriyle limanlar arası ilişkilerin kurulması bakımından bir kısmı Devlet Demiryolları tarafından idare edilmektedir.⁸³¹

Liman ve iskelelerin başlangıçta boşaltma ve yükleme işlerinin yetersizliği sebebiyle TMO, limanlarda kurulması kararlaştırılan siloların işletmeye açılmasına kadar, yükleme ve boşaltma işlerini aksaklıklara meydan vermeden geçici tedbirlerle bazı seyyar mekanik cihazlarla teçhiz ve takviye etmiştir.⁸³²

⁸²⁶TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 10; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

⁸²⁷Ziya Tataç, "*Olaylara Bakış, Temmuz 1953; Samsun Limanı İhale Edildi*", **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 282.

⁸²⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 11.

⁸²⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 10.

⁸³⁰TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7; DP iktidarı öncesinde inşa çalışmalarına başlanılan Trabzon Limanının durumuyla ilgili bkz.: Hamdi Olcay, "*Günler Boyunca; Trabzon Limana Kavuşuyor*", **Ülkü**, S. 116, C. 10, Yıl: Temmuz 1946, s. 23; Mersin limanının kapasite özellikleri ile bilgi almak için bkz.: **Bülten**, S. 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956, s. 5; "*Modern Mersin Limanı Yurt Hizmetine Girdi*", **Yeni Kastamonu**, 29 Nisan 1960, Sayı No: 766; DP döneminde yapılan liman ve iskele faaliyetleri için bkz.: Rıfki Salim Burçak, **On yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 766.

⁸³¹Cillov, **a.g.e.**, s. 394.

⁸³²Hilmi Özdoğan, "*Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye*", **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955, s. 27.

Liman ve iskele inşaatları için bütçeden ayrılan tahsisatı artıran hükümet yetkilileri, 1950 yılında genel bütçeden 9.100.000 lira olarak verdiği ödeneği 1952'de 22.200.000 liraya ve 1953 yılında 26.200.000 liraya yükseltmiştir. Böylece, 1953 yılı ödeneğinde 1950 yılına kıyasla % 187 oranında artış sağlamıştır.⁸³³ Liman ve iskelelere 1959 yılında da 135.650.000 liralık ödenek ayrılmıştır.⁸³⁴ 1950 yılından 1961 yılına kadar yalnız liman ve iskele inşası için devlet bütçesinden harcama yapılan miktar 642.000.000 lirayı bulmuştur.⁸³⁵

Liman ve iskele inşaatları için ayrılan bu yüksek oranda ödeneğin finansmanının teminine gelince: 1948 yılında Ulaştırma Bakanlığı harcamalarına bütçeden ayrılan pay % 0.25, 1949'da da 0.27 iken, bu oran 1960 yılında % 21.33'e çıkarılmıştır.⁸³⁶ Ulaştırma Bakanlığı'na ayrılan bu yüksek oranda ödeneğin finansmanı, başta Marshall Yardımı'ndan gelen tahsisat olmak üzere, II. Dünya Savaşı koşullarının oluşturduğu dış tehdit unsurunun asgariye inmesiyle savunma harcamalarına ayrılan payın azaltılması, tasarruf tedbirleri ve ihracattan elde edilen gelirler tarafından karşılanmıştır.⁸³⁷

Limanlar için ayrılan tahsisatı artırmakla yetinmeyen hükümet, denizyollarındaki yük taşımacılığını teşvik etmek amacıyla Devlet Denizyolları İdaresine verdiği talimatla, 15 Kasım 1951 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, iç hatlar yük navlunlarında indirim yaparak yeni bir tarife uygulaması başlatmaya karar vermiştir. Buna göre, yolcu postalarında çalışan vapurların yük tarifelerinde % 15; yük hayvan postalarında çalışan vapurların tarifelerinde % 25 indirimine gidilmiştir. Ayrıca, bir sene zarfında Devlet Denizyolları vapurlarıyla taşınan belirli bir firmaya ait yüklerin navlun tutarı 5.000 lirayı geçtiği takdirde % 3 ile % 7 arasında ayrıca bir navlun iadesi yapılacaktır.⁸³⁸

1951 yılında Türk denizliğinin gelişmesi noktasında gösterilen bu çabalara bir yenisinin daha eklendiğini görmekteyiz. 10 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan 42

⁸³³Türk Ekonomisi, S. 117, Yıl: 11, Mart 1953, s. 87.

⁸³⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 436.

⁸³⁵Cillov, **a.g.e.**, s. 393.

⁸³⁶TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 48. Birleşim, 21.02.1949, s. 291; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 45. Birleşim, 23.02.1960, s. 255.

⁸³⁷1959 yılında milli müdafaa hizmetleri için ayrılan tahsisat 1950 yılına bakarak % 156.8 oranında artarken, aynı yıllar arasında ulaştırma işleri için ayrılan tahsisatta artış oranı % 743.1 olmuştur. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 40. Birleşim, 20.02.1959, s. 431-435.

⁸³⁸Türk Ekonomisi, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951, s. 382.

madde ve 6 geçici maddeden oluşan 5842 sayılı Kanunla devletin denizcilik alanında teşekküllerinin yerine geçmek üzere Denizcilik Bankası Türkiye Anonim Ortaklığı kurulmuştur. Bu kanununun 16. maddesi gereği, Denizcilik Bankası, devlet ile özel teşebbüs sermayesinin birlikte oluşturacakları karma bir kuruluş statüsüne kavuşmuş, % 51'i devlete % 49'u özel teşebbüse ait bu ortak sermayenin kuruluştaki miktarı 500.000.000 lira olarak belirlenmiştir.⁸³⁹

Denizcilik Bankası kuruluşundan itibaren denizcilik alanında yaptığı çalışmalarla kısa sürede kendini göstermiş başarılı adımlar atarak Türk denizciliğinde adından söz ettirmiştir. Banka kuruluşuyla teslim aldığı 58.000 metrekaresi açık 65.000 metrekaresi kapalı olan bankacılık, Türkiye kıyılarında ve yabancı denizlerde nakliyat, şehir hatları, liman işleri, kıyı emniyeti, denizde gemi kurtarma işleri ve tersanecilik gibi faaliyetlerini yürütmede kullandığı alanlarını genişleterek 78.000 metrekaresi açık 83.000 metrekaresi kapalı faaliyet alanına yükseltmiştir. Bu arada günlük boşaltma kapasitesini de artırarak 2.100 tondan 3.100 tona yükseltmiştir. Avrupa ülkelerinden satın alınan malların önemli bir kısmı Denizcilik Bankası'nın gemileriyle taşındığından banka Türkiye'ye önemli döviz tasarrufu sağlayan bu nakliye işini daha da geliştirmek için Norveç'ten 6.000 deplasman tonluk iki yeni şilep satın almıştır.⁸⁴⁰

Banka ayrıca, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kullanılan eski Devlet Denizyollarından kalma mirası devraldığında birçokları 60-80 yaşlarında yıpranmış eski gemiler, noksan tesisatlı, dar sahalı limanlar, baştanbaşa düzeltmeye muhtaç köhne bir yapıda bulunuyordu. Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme İdaresi 1949 yılı bilançosunu 6.000.000 aşkın bir zararla kapatmıştır. 1950 yılı bilançoları da 18.000.000 lira zarar göstermiştir. Bu şartlar altında kurulan Denizcilik Bankası 1953 yılında sahip olduğu araçlarla zarar etmemiş, hatta 1954 yılında kâr devresine geçmiştir. Bankanın armatörler ve hükümet tarafından desteğiyle, 1950 yılında toplamı 467.000 tonilato olan ticaret filosu, satın alınan ve ısmarlanan gemilerle,

⁸³⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 33, 10.08.1951, s. 972; **Resmi Gazete**, Sayı No : 7886, 16 Ağustos 1951; Yaşa, **a.g.e.**, s. 298; Denizcilik Bankası'nın kuruluşuna kadar Türk denizciliğinin gelişme seyri için bkz.: **Milliyet Gazetesi**, 3 Mart 1952, s. 652; **Ayn Tarihi**, Sayı No: 220, Yıl: Mart 1952, s. 63-64; Abdurrahman Benlioğlu, "*Milli Denizcilik Politikamız*", **Hürriyet**, 28 Ocak 1955, Sayı No: 2436.

⁸⁴⁰Abdurrahman Benlioğlu, "*Milli Denizcilik Politikası*", **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s.106; **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12 Mayıs 1954, s. 146-147.

1954 yılının ortalarına doğru 702.000 tonilatoya yükselmiştir. Banka, kurulduğu andan itibaren gemi satın alınması, limanların ıslahı ve fabrika ve havuzların iş kapasitesinin artırılması için 1955 yılının sonuna kadar 146.000.000 liralık bir yatırım yapmıştır. Daha sonraki yıllarda aynı konular için 322.000.000 liralık yeni bir yatırım programı hazırlamıştır. İstanbul'da Haliç, Camialtı, İstinye ve Hasköy olmak üzere dört tersanesi bulunan bankanın, bu tersanelerde önceden yalnız Devlet Denizyolları ve Limanları İdaresi'nin vapurları ve liman araçlarıyla sınırlı sayıda armatör gemileri tamir edilirken, Denizcilik Bankası'nın devreye girmesiyle, aynı tersanelerde, aynı mühendisler, aynı sayıda işçi ve tezgâhlarda yeni gemiler inşa etmeye başlamıştır.⁸⁴¹

Banka İstinye Tersanesi'nde 250 şer kişilik iki deniz otobüsü; Camialtı Tersanesi'nde Van gölü için 260 yolcu kapasiteli 650 deplasman tonluk bir gemi; Haliç Tersanesi'nde iki araba vapuru; İstanbul, İzmir ve Trabzon limanları için yine aynı tersanelerde her biri bir haliç vapuru büyüklüğünde 150 ile 250 tonluk 25 Saç Mavna; Devlet Denizyolları için 8 büyük Şat; Bayındırlık Bakanlığı için bir Refülör gemisi; İstanbul Elektrik İdaresi için bir Römorkör; İstanbul Belediyesi için bir büyük köprü dubası; Ereğli Limanı için her biri beşer tonluk şamandıra inşa etmiştir. Böylece, kısa bir süre içinde İstanbul tersanelerinde başarılan bu deniz araçları imal çalışmaları işiyle önceden dış ülkelere ödenen dövizler Türkiye'ye kalmıştır.⁸⁴²

Banka çalışmalarını hızla sürdürerek, selefi Denizyolları'ndan devraldığı 17 yolcu ve yük gemisini kadrodan çıkarmış; buna mukabil, günden güne artan yolcu ve yük nakliyatını karşılamak üzere muhtelif tip ve tonajda 38 gemi satın almış ve idaresi altında bulunan limanların yükleme boşaltma ambarlama kapasitelerini % 100'e yükseltmiştir.⁸⁴³ Ancak, yine de, geniş bir sahil alanına sahip bulunan Türkiye'nin tonaj ve mevcut gemilerinin vasıfları bakımından II. Dünya Savaşı'ndan

⁸⁴¹**Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 146; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 16; Denizcilik Bankasının satın aldığı deniz araçları ve faaliyetleri için ayrıca bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, C. 2, 1. Birleşim, 01.11.1954, s. 12.

⁸⁴²**Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 146.

⁸⁴³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 7 ;Denizcilik Bankası'nın 1949-1957 yılları arasında iç, dış hatlar, yolcu, yük ve hayvan taşıma miktarları için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 594-Sıra No: 3.

çıkılmış 9.500.000. ton kapasiteli Yunanistan ile 1955 yılı başlarında mukayese edildiğinde 750.000 tonluk tonajıyla deniz ticareti alanında yetersiz kalmaktadır.⁸⁴⁴

TABLO: 30'da 31 Aralık 1959 tarihi itibariyle tonaj grupları olarak 18 ve yukarı Gros tonluk yük gemisi sayıları verilmiştir.

TABLO 30: Tonaj Grupları İtibariyle Yük Gemileri (1959)

Tonaj Grupları	Sayı	Gros Ton(1000 Ton)
18 - 49	1 305	36
50 - 99	671	46
100 - 199	313	40
200 - 299	34	8
300 - 499	42	15
500 - 999	45	29
1000 - 2499	30	52
2500 - 4999	56	236
5000 - 9999	9	54
10000 - 19999	1	10
Toplam	2505	529

Kaynak: DİE, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 494.

TABLO 30'da verilen değerlere göre 31 Aralık 1959 tarihi itibariyle, tonajı 18-49 ton arası 1.305 gemi 36.000 groston kapasiteye sahip iken, tonajı 10.000 ile 19.999 ton arası 1 gemi 10.000 groston kapasitesine sahiptir. Böylece, 18 ton yukarıdaki 2.505 adet yük gemisinin 529.000 groston kapasitesi bulunmaktadır.

31 Aralık 1959 tarihi itibariyle tonaj grupları olarak 18 ve yukarı grostonluk yük ve yolcu gemilerinin cinslerine göre ayrılışına gelince: Bu gemilerin, 237 adedi buharlı; 1.664 adedi motorlu; 37 adedi yelkenli ve 741 adedi yedekte çekilen olarak sınıflandırılmıştır.⁸⁴⁵

Türkiye'de tonaj grupları itibariyle yük gemilerinin sayılarının artırılması ve denizcilik sektörünün gittikçe büyümesine paralel olarak denizyollarında birden fazla taşıma yolunun birlikte kullanılmasının avantajının da devreye girmesiyle kuru yük

⁸⁴⁴Haluk Durakal , “ Türkiye Denizciliğinin Dertleri”, **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13 Ocak 1955, s. 7.

⁸⁴⁵DİE 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 494.

taşımacılığı içinde bulunan tarım ürünlerinin taşınma işlemlerinin kolay ve ucuz yoldan gerçekleşmesi sağlanmıştır. İnsan ve hayvan varlıklarının beslenmesinde doğrudan etkili olan tahıl ve yem taşımacılığı bu dönemde Türkiye'nin ekonomi ve ticaret politikalarında esaslı bir yer edinmiştir. Bu noktadan hareketle tarım ürünlerinin ihracat ve ithalatında önemli bir işleve sahip TMO'nin bu ürünlerinin taşınmasında Devlet Denizyollarına müracaat etmesi bu müessesenin taşımacılık sektörüne yaptığı katkıyı gözler önüne sermeğe vesile olmuştur.

V. BÖLÜM: TARIMDA İZLENEN POLİTİKALARIN SİYASÎ, SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA TESİRLERİ

Bu bölümde tarımda izlenen politikaların siyasî, sosyal ve ekonomik hayata olan tesirleri ele alınarak DP'nin tarım politikalarının yol açtığı siyasi açılımlar, tarım politikalarının siyasi açmazları, iç ve dış politikaya olan etkileri, tarımda makineleşmenin köyde yol açtığı işsizliğin dönemin sosyal bir problemi haline gelerek şehre göçü başlatması ve bu süreç akabinde yaşanan sorunlar, tarımın sanayiye etki ederek İktisadi Devlet Teşekkülleri'nde yaşanan gelişmeler ve tarım hayvancılık ilişkileri ortaya konulacaktır.

A. Siyasî Hayata Tesirleri

Katıldığı genel seçimleri kazanarak ülke yönetimini devralan iktidar partisi ilk icraat olarak kalkınmada yararlı bulduğu tarım politikalarını yürürlüğe koymaya başlar. Bu bakımdan tarım politikalarıyla siyaset arasında sıkı bir ilişki söz konusu olmuştur. Tarım politikalarının yürürlüğe konularak bu politikalarda başarılı olunması iktidar partisini hem iktidarda kaldığı sürede gösterdiği performansta, hem de ileriki hükümetlerin belirlediği tarım politikalarına ve tarımda meydana gelen ve gelecek olan yapısal gelişmelere tesir etmesinde önemli rol oynar. Bu bakımdan, iktidar partisinin iktidarda kaldığı yıllarda uyguladığı tarım politikalarının uzantılarının onlarca yıl sonrasına kadar ulaşacak olan siyasi sosyal ve kültürel alanlarda toplumun dikkate değer bir değişim ve dönüşüme girişini temsil etmesi bakımından önemli hale gelmiştir.

1. Tarım Politikaları ve Yol Açtığı Siyasî Açılımlar

DP'nin iktidara gelmesiyle uyguladığı tarım politikalarının köylü kesiminde memnuniyet yarattığı halkın bu partiye olan desteğini üç dönem iktidara taşımasından anlaşılmaktadır. DP iktidarının ziraî kalkınmayı ülke kalkınmasının temeli ve tetikleyici unsuru olarak kabul etmesi, ülke yönetiminin başına geçen Başbakan Adnan Menderes'in büyük toprak sahibi ve üreticisi olması ve DP'nin iktidara geldiği 1950 Mayısında Türkiye'de tarıma dayalı ekonomik hayatın var

olmasının, siyasi açılımlara büyük bir etkisi olmuştur. Bu sebeple, tarım politikaları ve yol açtığı siyasi açılımlarının bu başlıklar altında ele alınması uygun bulunmuştur.

a. Demokrat Parti İktidarının Zirai Kalkınmayı, Ülke Kalkınmasının Temeli ve Tetikleyici Unsuru Olarak Kabul Etmesi

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde Türk halkı, ekseriyetle sandık başına giderek, 1946 seçimlerine göre DP'ye olan desteğini artırıyor ve Türkiye tarihinde yepyeni bir sayfa açıyordu.⁸⁴⁶ Geniş halk kitleleri DP'yi iktidara taşıyarak silahsız ve kan dökmeden, adeta beyaz bir ihtilal gerçekleştiriyordu.⁸⁴⁷

Bu başarı, temelde büyük toprak sahipleri ile ticaret burjuvasının desteğini aldığı için onların çıkarlarını savunma hedefi taşıyan bir siyasi hareketin ürünüydü.⁸⁴⁸ Liberal ve demokratik bir düzeni esas alan DP iktidarı, kendilerine 1950 yılı Mayıs ayında yapılan genel seçimlerle Türk milletinin temsilciliğini bahşeden milyonlarca köylüye minnet borcu olarak hizmet götürmeyi ön plana almıştır.⁸⁴⁹ Başbakan Adnan Menderes, köylüye götürülecek hizmete tarım veya köy davası adını vererek bu konuya şu şekilde açıklık getirmiştir: “*Devlet ziraat davasını tahakkuk ettirmek yolundadır. Köy ve köylü davasında yapmayacağımız fedakârlık*

⁸⁴⁶ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1922-1971**, C. 2, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1997, s. 1523; Nimet Arzık, **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1966, s. 12-13; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 190; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 311; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 323; Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 126-127; 14 Mayıs 1950 seçimlerinin büyük bir olgunluk ve huzur içinde geçmesiyle ilgili bkz.: Sabri Yılmaz, “*Demokrasinin İlk Zaferi*”, **Mücadele**, 18 Mayıs 1950, Sayı No: 136; DP ile diğer partilerin 1950 seçimlerinde aldığı oy oranı ve çıkardığı milletvekili hakkında bilgi almak için bkz.: Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih, 1789-1960**, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 298.

⁸⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 14; Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 11; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 1992, s. 60.

⁸⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, s. 394; Serdar Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 56.

⁸⁴⁹ İsmail Hüsrev Tökün, “*Partilerin Stratejik Durumu*”, **Ülkü**, C. 10, S. 116, Yıl: Temmuz 1946, s. 8; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 494; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 327; **Köy Postası**, S. 72, Yıl: 6, Haziran 1950, s. 2.

yoktur. Memleketin kalkınmasını ziraat davasında buluyoruz”.⁸⁵⁰ DP Programı’nın 54. maddesinde de aynı husus söz konusudur. “Ziraat, milli gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun % 80’i ziraatla geçindiğine göre, zirai kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağında şüphe yoktur”.⁸⁵¹ Bu ifade aynı zamanda hem 29 Mayıs 1950 tarihinde 1. Hükümet Programı hem de 30 Mart 1951 tarihinde 2. Hükümet Programı olarak TBMM’nde okunmuştur.⁸⁵²

DP hükümeti, iktidara geldiğinde ülkenin başta tarım olmak üzere ekonomik durumunu yeniden gözden geçirerek bu konuda geri kaldığını tespit etmiştir. Bu geri kalmışlığı Adnan Menderes, 1957 malî yılı bütçesinin kabulünden sonra mecliste yaptığı bir konuşmada şöyle ifade etmiştir; “Ziraatımız sellerden, başka haşerelerin ve murabahacıların [tefeci] elinden, tohumuzluktan, vasıtasızlıktan mütemadiyen cılızlaşmakta, nüfus pazardan ve çarşıdan her gün biraz daha uzaklaşarak susuz köyünün içine biraz daha katıyetle kapanmakta idi. Su kuvveti; taşkınları, selleri ve getirdiği taş, toprak ve rüsup ile sadece birer zarar amili idi”.⁸⁵³

Ülkede görülen bu olumsuz manzara karşısında, iktidarını borçlu olduğu köylü kesiminin refahını ve yaşama seviyesini yükseltmede kararlı olan DP hükümeti, kolları sıvayarak çalışmalara başladı.⁸⁵⁴ Tarım kredisi, tarım makineleştirilmesi ve tohumların ıslahı gibi alınan muhtelif tedbirlerle tarım çalışanlarını himaye ve teşvik etti.⁸⁵⁵ Bu uygulamaların sonucu olarak, 1950 yılında 4 milyar 472 milyon lira olan tarım geliri 1955 yılında 7 milyar 584 milyon liraya yükselmiştir ki, bu beş yıl içinde gelişme, % 69 oranında bir artışı ifade etmektedir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁰Asım Us, “Köy Davası ve Enstitüler”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 5; Fikret Çeltikçi, “Ankara Tarım Aletleri Makineleri Yüksek Uzmanlık Okulunun Lüzumu Hakkında”, **Ziraat Dünyası**, S. 29, Yıl: 3, Haziran 1952, s. 9; **Köy Postası**, S. 98, Yıl: Eylül 1952, s. 1.

⁸⁵¹Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 14.

⁸⁵²TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; **Akşam**, 30 Mayıs 1950, Sayı No: 11363; İsmail Arar, **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 218; TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64; **Milliyet**, 31 Mart 1951, Sayı No: 329; Arar, **a.g.e.**, s. 237.

⁸⁵³Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları 1950-1960**, TBMM, Ankara 1991, s. 379; Murabahacılığın, Türkiye ekonomisinde köylüye açtığı zararlar ve içeri için bkz.: Şevket Raşit, “Murabaha ve Köylü”, **Dönüm**, S. 42, Yıl: Haziran 1936, s. 271-272.

⁸⁵⁴Rıfki Salim Burçak, **On yılın Anıları, 1950-1960**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 2004.

⁸⁵⁵Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960**, İmge Yayınları, İstanbul 2003, s. 390.

⁸⁵⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 6.

Artık, zamanın yetersiz şartlarına bağlı olarak zor geçinen ve her türlü maddi imkânsızlıklara sabreden köylü kesimi, daha verimli çalışma imkânlarına kavuşarak, ürettiği mahsule yüksek fiyat verildiği için satın alma gücü yükselmiş ve tatmin edici bir iktisadi gücü elde etmeyi başarmıştır.⁸⁵⁷

Başbakan Adnan Menderes, 1952 yılı TBMM bütçe görüşmelerinde yaptığı bir konuşmada, köylünün ekonomik yönden gelişmişliğiyle ilgili verdiği beyanatta;

“Arkadaşlarım, memleket iktisadiyatının görülmemiş bir süratle inkişaf halinde bulunduğunu ret ve inkâr etmeye imkân yoktur. Şuradan bir otomobile atlayıp köylerimize gidiniz. İlk rastladığınız köye, köylere sorunuz. Söyleyecekleri sözlerin göstereceği hakikatlerle, bu kürsüde çizilmek istenen tablo arasında hiç bir alakanın olmadığını göreceksiniz” demiştir.⁸⁵⁸

19 Şubat 1958 günü bütçe müzakereleri sırasında CHP adına konuşan ve iktidarın uygulamalarını eleştiren İsmail Rüştü Aksal’a karşı Menderes, meclis kürsüsünden verdiği cevabi konuşmada ; *“Sekiz sene evvel Türkiye müreffeh miydi? O devirde köylü kendi buğdayını dahi yiyemez, satıp sırtına setre alırdı. Altı kuruşluk köylü sigarası almak için üç köylü parasını birleştirirdi. Şimdi öyle mi?”*.⁸⁵⁹ demiştir.

Türkiye’nin artık ekonomik ve tarımsal boyutuyla değişim ve dönüşüme uğradığı halde, muhalefetin bunu görmek istemediğini her vesileyle dile getiren DP’li siyasetçiler ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, gerek meclis kürsüsünden gerekse halk meydanlarından seslerini duyurmaya çalışarak bu değişimin cevabını halktan almaya özen göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 19 Nisan 1954’te Susurluk’ta köylülere yaptığı bir konuşma esnasında şu ifadelere yer vermiştir; *“Şimdi bana açıkça konuşunuz. Bana hakikati söylerseniz iyi bir vazife yapmış olacaksınız. 1950’den evvel mi daha mesuttunuz ve hürriyetleriniz daha sağlam esaslara bağlanmıştı, daha çok*

⁸⁵⁷Nadir Nadi, “Ziraat Vergisi”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 169; Muhlis Ete, “Avrupa İktisat Konferansı ve Türkiye”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 4; Cihat Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 153; Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2, Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, Bilgi Yayinevi, İstanbul 1983, s. 122; Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara 1976, s. 279.

⁸⁵⁸Sükan, **a.g.e.**, s. 131.

⁸⁵⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 41. Birleşim, 20.02.1958, s. 245; Tekin Erer, **On Yılım Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 334.

kazanıyordunuz, yoksa şimdi mi?” Köylüler hep bir ağızdan: “ Kıyas edilemez, şimdi mesuduz” diye bağırmişlardı.⁸⁶⁰

Türkiye’deki bu gözle görülür inkişaf sadece ülke içerisinde yaşayan köylü halkın dışında yabancı ülkelerin de dikkatini çekmiş, Amerika’nın en meşhur siyasi dergilerinden *Time* Dergisi’nin 3 Şubat 1958 tarihli sayısına konu olmuştur. Dergi, bu sayısında Adnan Menderes’i kapak olarak seçmiş ve hakkında 5.000 kelimelelik makale yayınlamıştır. Makalenin bir bölümünde Türk köylüleri hakkında; “*Türk çiftçiler, ömürlerinde ilk defa olarak yük taşıyan mahlûklar halinden çıkmışlar, memleketin istikbali hakkında söz söylemek ve fikir beyan etmek imkânına erişmişlerdir.*” diye bahsedilmiştir.⁸⁶¹

Böylece DP iktidarı, yürüttüğü ekonomi politikalarıyla köylerdeki yoksulluk ve cehalet kısır döngüsünü kırarak, kitle halinde köylüleri etkileyebilmiş, siyasi örgütlenmesiyle de siyasal partiler arasındaki haklı yerini almış ve köylünün çoğunluğunun desteğini kazanarak iktidara gelmesinden duyduğu vefa borcunu ödemiştir.⁸⁶²

b. Adnan Menderes ve Ailesinin Büyük Toprak Sahibi ve Üreticisi Olması

Adnan Menderes’in anne tarafından dededen kalma Aydın’ın Koçarlı ilçesine bağlı Çakırbeyli Çiftliği’nde bulunan binlerce dönüm araziye miras yoluyla sahip olması ve bu araziye yıllarca ekip biçmesi toprağı iyi tanimasının yanı sıra Başbakan olduğunda köylü ve toprak sorunlarına yeterince eğilerek hizmet etmesine büyük vesile olmuştur. Bu bakımdan, DP’nin tarım politikalarının tespitinde Adnan Menderes’in çiftçi bir aileden gelmesinin önemli bir faktör olarak rol oynadığı kabul edilmektedir.

⁸⁶⁰Erer **a.g.e.**, s. 217.

⁸⁶¹Erer, **a.g.e.**, s. 332,333.

⁸⁶²Karpat, **a.g.e.**, s. 494.

(1) Adnan Menderes'in Çakırbeyli Çiftliği'ne Dönerek Sevgiyle Toprağa Bağlanması

Adnan Menderes'in toprak sevgisini, toprakla haşır neşir olmasını ve adeta tutku haline gelen toprağa bağlılığını izah edebilmek için onun çocukluk döneminden başlayarak, anne tarafından dededen kalma, Aydın'ın Koçarlı ilçesine bağlı Çakırbeyli Çiftliği'ne gelmesine kadar olan bir hayat hikâyesini vermek zarureti vardır.

1899 yılında İzmir'de, Ethem Bey'le Tevhide Hanım'ın ikinci çocukları olarak dünyaya gelen Menderes'in annesi asil bir aileye mensup, Aydın'ın maddi ve manevi kudretlilerinden olan Hacı Ali Paşa'nın kızıdır.⁸⁶³ Babası Ethem Bey, temiz ve tertipli giyinişiyle ve zarafetiyle çevrenin saygısını toplamış Mülkiyeli bir memur olup, güzel yazmakla ve konuşmakla tanınırdı. Annesi Adnan Beyi onun hiçbir zaman hatırlayamayacağı kadar küçük bir yaşta bırakarak veremden, babası da birkaç yıl sonra kalp yetmezliğinden, ablası Melike de, anne hastalığı veremden vefat etti. Bu üst üste gelen ölümler, babaanne Fitnat hanımı derinden sarstığından Adnan Beyin üzerine titreyerek, Allahtan hiç olmazsa onu kendilerine bağışlamasını niyaz ederek büyütülmüştür.⁸⁶⁴

Çocukluğu ve gençliği İzmir Karşıyaka'da oturan babaanne Fitnat hanımın yanında geçen Menderes'in, Kızılçullu Amerikan Koleji'nde okurken askere çağırılması üzerine, İstanbul'da yedek subay okuluna katıldı. Bu arada, babaannesini kaybetti. Filistin cephesine sevk edilirken, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Aydın Çakırbeyli Çiftliği'ne gelerek Ay-Yıldız milis teşkilatını kuran Menderes, Kuvay-ı Milliye harekâtına katıldı. Daha sonra, Koçarlı Askerlik Şubesi Başkanlığı görevini de yürüterek İstiklal Madalyası'yla da ödüllendirildi.⁸⁶⁵

⁸⁶³M.Orhan Bayrak, **Türkiye'yi Kimler Yönetti, 1920-1992**, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992, s. 130.

⁸⁶⁴Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2004, s. 36; Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1970, s. 156; Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971, s. 25.

⁸⁶⁵Sükan, **a.g.e.**, s. X.

Çocukluğu döneminde anne, baba ve ablasını, gençliğinde ise babaannesini kaybederek ailede yapayalnız kalan Menderes, Milli Mücadele'nin sona ermesi akabinde, dededen kalma yadigâr Çakırbeyli Çiftliği'ne geri döndü.⁸⁶⁶

Menderes'in toprağa dönüşü hiç beklemediği halde toprağa sarılışı, toprağa hâkim oluşu ve hepsinin üzerinde toprağı sevişi hayatının en önemli olaylarından olup bu dönem 1922 yılından 1930 yılına kadar olan zamanı kapsar.⁸⁶⁷

Menderes, Çakırbeyli Çiftliği'ne döndüğünde büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Aradan uzun yıllar geçtiği için çevre köylüler tarafından arazisinin bir kısmında haksız tasarruflar ve işgaller yapılmıştır. Bilhassa, arazisinin dağlık bölgelerinde köylülerin zeytin bahçeleri ve çeşitli ağaçlar yetiştirdiklerini gören Menderes, bu arazilerinin bir kısmını tapu devri suretiyle çevredeki köylülere dağıtmıştır. Öyle ki, dededen kalma 40.000 dönüm arazinin yaklaşık onda dokuzunun, bir kısmını hediye diğer bir kısmını taksitle, kalanını da uzun vadeli satışlar yoluyla Çakırbeyli köylülerine terk etmiştir. Kendisine, Çine Çayı ile Menderes Nehri arasında yaklaşık 3.500 dönümlük düz bir toprak parçası kalmıştır.⁸⁶⁸ Menderes, bu verimli araziye tarım tekniğiyle tecrübelerini birleştirerek değerlendirmiş, en modern araç ve yöntemlerle işlemiştir.⁸⁶⁹

Menderes'in tutkusu haline gelen toprak sevgisinin ilk tohumlarını babaanesi Fitnat hanımın attığını onun torununa nasihat edercesine seslenen şu sözlerinden anlıyoruz; “ *-Benim güzel Adnan'ım sana tek vasiyetim; hangi tahsili yaparsan yap, ne olursan ol, nerede bulunursan bulun, mutlaka ecdadından kalan toprakların kucağına dön. Sakın onları öksüz bırakma. Bu vediaya [emanete] ne kadar önem verirsen, ne kadar çaba gösterirsen o nispette mükâfatını alırsın. Unutma! Toprakla uğraşmak bir bakıma peygamberlerin en aziz, en değerli meslekleri olmuştur. Aman Adnan'ım dikkat! Toprağa hıyanetin cezası korkunçtur.*

⁸⁶⁶Nimet Arzık, **Menderes'i İpe Götürenler**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1960, s. 9.

⁸⁶⁷Aydemir, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 60; Kısakürek, **a.g.e.**, s. 171.

⁸⁶⁸Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adımı Veren Başbakan Adnan Menderes adlı kitabında bu verimli ve düz araziye 2.450 dönüm olarak belirtmiştir.

⁸⁶⁹Mükerrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 22-23; Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 77- 78; Aydemir, **Menderes'in Dramı...**, s. 123-124; Kısakürek, **a.g.e.**, s. 174. ; Fersoy, **a.g.e.**, s. 38.

*Hele sizin gibi on binlerce dönüm araziye sahip olan bir insanın çiftliğini yüzüstü bırakması, onu tabiatın hoyrat ellerine terk etmesi affedilemez bir günah olur”.*⁸⁷⁰

Toprağı ihmal etmemesi ve ona özen göstermesi yönünde babaanne Fitnat hanımın vefat edene kadar devam eden tavsiyeleri yanında, Çiftliğin kâhyası Memiş’inde toprağı sevmesi yönünde Menderes’e öğretici olmasını, onun şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür; “*Toprağı seven insan sabırlı olur. Onunla haşır neşir olur, onun adeta hayat arkadaşıdır. Toprak, insana, su, rüzgâr, kuraklık, fırtınayla mücadele etmesini öğretir*”.⁸⁷¹

Menderes’e verilen bu nasihatler onu derinden etkilemiş toprağı ve çevre köy insanlarına bakış açısında olumlu değişikliklere yol açmıştır. Çiftlik çevresinde yaşayan insanların muhabbetini kazanma yönünde yapılan bu çabalarını, Menderes şöyle anlatmıştır; “*-Ben; hem çiftliği, hem de bunun etrafında yaşayan insanların dostluğunu kazanmak için muvaffakiyetimi, artık gözü görmeyen bir ninenin gergefte nakış işlemesi gibi, bütün duygularımı vererek işledim....*”⁸⁷²

Menderes, çok sevdiği topraklara kendini vermiş, 25 yaşına ulaştığında tam bir çiftçi olmuştu. Toprakla mücadeleden yılmıyor, zamanının büyük bir bölümünü çiftliğinde geçiriyordu. Sabahın çok erken saatlerinde kalkarak daha gün ağarmadan çiftliğin bir ucundan diğer bir ucuna dolaştığı görülüyordu.⁸⁷³

Artık, toprağı iyi tanıyan bir çiftçi Adnan Menderes vardı.⁸⁷⁴ Onun toprağı iyi tanıyarak adeta onun uzmanı haline gelmesini, Menderes’in yakın arkadaşı Dr. Mükerrerem Sarol’un şu cümlelerinden anlıyoruz ; “*Bir gün mecliste meydana gelen çatışmalı bir müzakereden sonra âdetimiz olduğu üzere bakışlarımızla anlaşarak arabaya binmiş Gazi Çiftliğine uzanmıştık. Dikkati çekmemek için çoğu kez yürüyüş yerine benim otomobilimle giderdik. Bir gece önce başlayan yağmur, ertesi gün akşama kadar devam etmişti. Islanmış toprak lezzetine doyulmaz bir rayiha [koku] neşreder. Menderes gerçekte dindar bir insandı. Samimi bir Müslümandı. Kuraklık tehlikesi başladığı zaman ellerini göklere açar; Ey büyük Allah’ım! gönder artık şu*

⁸⁷⁰Sarol, **a.g.e.**, s. 16; Aydemir, **Menderes’in Dramı...**, s. 62. ;Kısakürek, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁷¹Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes...**, s. 39.

⁸⁷²Aydemir, **Menderes’in Dramı...**, s. 59; Kısakürek, **a.g.e.**, s. 173.

⁸⁷³Fersoy, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁸⁷⁴Mehmet Kemal, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, Abece Yayınları, İstanbul 1980, s. 163; İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti Ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, s. 27.

*rahmetini, acı bu zavallı millete, topraklar çatlamaya başladı. Diye gözleri yaşlı dualar ettiğine çok kez şahit olmuşumdur.*⁸⁷⁵

“O gün, bana göre hakikaten çevreye doyurucu zannettiğim yağmur yağmıştı. Sanki gök delinmiş, gök denizi boşalmış gibi bir hisse kapılmışım.-Beyefendi artık bu yağmurdan sonra toprağın suya doymadığını yahut yeter derecede su almadığını söyleyemezsiniz! Der demez birdenbire durdu. -Doktor ver şu çakını diyerek yanımızdaki hendekten atlayıp tarlaya sıçradı. Bende arkasından gittim. Çakının ucuyla toprağı eşeliyordu. Bana dönerek şikâyetimde ne kadar haklı olduğumu şimdi göreceksin dedi. Hakikaten biraz eşeledikten sonra rutubetin, korkunç yağmura rağmen dört beş santimden fazla inmediğini gördüm. O gün alaylı bir yüz ile bana Doktorum bu işler kulaktan dolma bilgilerle öğrenilmez.⁸⁷⁶ Ben bu topraklara bir ömür bağladım.⁸⁷⁷ Gençliğimi hararetli çağımı, aklımı, fikrimi bu topraklara gömdüm diyerek bana takıldı. Tahminlerinde yanılmadığı için çok keyifliydi.⁸⁷⁸

Menderes, Çakırbeyli Çiftliği'nin sahibi olarak tarımdan anlıyor toprağı iyi etüt ettiğinden onun sorunlarını tek tek biliyordu; Toprağın anatomisini, fizyolojisini, dertlerini, gereksinimlerini yakından tanıyordu. Yüzyıllardır bakımsız bırakılarak ihmal edilmiş ve verimsizleşmiş toprakların düştüğü akıbeta çok üzüyor, sorumlularını suçluyordu. Onun bu hususla ilgili sözlerini yine Dr. Mükerrer Sarol şu şekilde açıklıyor; *“-Doktorum, koca Osmanlı tarihi her şeyiyle zengindir. Çok büyük insanlar yetiştirmiştir. Bu toplum nice büyük devlet adamları yaratmıştır, ama seni temin ederim hiç birisi benim kadar bu toprağın dilini gerçek anlamda öğrenememiştir.⁸⁷⁹ Yüzlerce sene biz bu toprağın acılarına, şikâyetlerine kulaklarımızı tıkadık. Gün olmuş bire bir bile mahsul alınamamıştır. Topraklarımızı gerçekte gebe bırakamamışızdır. Topraklarımızda tıpkı nehirlerimiz gibi yüzyıllar el değmemiş olarak kalmıştır. İncecik zayıf bir demir çubuğun meydana getireceği çukura tohum atacaksın, sulamayacaksın, gübresini vermeyeceksin, tohumu*

⁸⁷⁵Sarol, **a.g.e.**, s. 18- 19.

⁸⁷⁶**Aynı Yer**

⁸⁷⁷İmre, **a.g.e.**, s. 244.

⁸⁷⁸Sarol, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁸⁷⁹Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 215.

*beslemeyeceksin, sonra karşısına geçip bu topraklardan mahsul bekleyeceksin. Olmaz böyle şey doktorum”.*⁸⁸⁰

Menderes, her idealist gibi, kendine inanmış bir kişidir. Onun inancını besleyen iki kaynaktan biri toprağa olan ilgisi ve tecrübesi, diğeri ise mensup olduğu ailesidir.⁸⁸¹ Bu durum Çakırbeyli çevresindeki köylüler başta olmak üzere bütün ülke insanını tanımasına fırsat vermiş bu fırsat, ileride siyasete atıldığında başarılı olmasında ve 1950 yılında iktidara geldiğinde 10 yıl süreyle ülkeye başarıyla hizmet etmesinde önemli rol oynamıştır.⁸⁸²

c. 1950-1960 Döneminde Tarıma Dayalı Ekonomik ve Sosyal Hayatın DP İktidarının Tarıma Yönelmesini Sağlaması

Tarihin bilinen en eski dönemlerinden itibaren Anadolu coğrafyası, başta iktisadi alan olmak üzere sosyal bakımından hareketli bir süreç içerisinde var olmaya devam etmiştir. Bu hareketliliğin Anadolu'nun jeopolitik yapısından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bu bakımdan, üç yanı denizlerle çevrili ortasında step karakteri taşıyan Anadolu geniş bir tarım ülkesidir. Kıyılardaki yüksek dağlar sebebiyle ortasında sert, kurak ve sıcak bir hava uzun süre hüküm sürer. Doğusunda ise büyük yaylak ve otlaklar gayet güzel hayvan yetiştirme alanları için uygundur. Kısaca, Anadolu genel karakteri itibarıyla her çeşit tarım ürünü yetiştiriciliğine ve hayvancılığa elverişli bir yapı arz eder.⁸⁸³

Türkiye’de tarım ve hayvancılığa uygun alanların var olması, nüfusun köylerde toplanmasını ve köylerde yaşayan halkın sayıca çoğunluğu sağlamasını zorunlu hale getirmiştir.

Tablo 31’de, 1927 yılından 1950 yılına kadar şehir ve köylere göre nüfus dağılımı verilmiştir.

⁸⁸⁰Sarol, **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁸¹Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**..., s. 34.

⁸⁸²Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986, s. 61; Sükan, **a.g.e.**, s. XIX; Rıfıkı Salim Burçak, **Yassıda ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara 1976, s. 15; Ağaoğlu, **Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, Yayına Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 80.

⁸⁸³Ragıp Ziya Mağden, “*Türkiye’de Tarım İşçileri Dün, Bugün ve Yarın*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Kasım 1947, s. 25; Kadreddin Oğuzalıcı, “*Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış*”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 5.

TABLO 31: Şehir ve Köylere Göre Nüfus Dağılımı (1927-1950)

Sayım Yılları	Yüz Ölçüsü	Nüfus					Nüfus Yoğunluğu
		Toplam	Şehirler	Köyler	% Oranı		
					Şehirler	Köyler	
1927	762 736	13 648 270	3 305 879	10 342 391	24.2	75.8	18
1935	762 736	16 158 018	3 802 642	12 355 376	23.5	76.5	21
1940	767 119	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24.4	75.6	23
1945	767 119	18 790 174	4 687 102	14 103 072	24.9	75.1	24
1950	767 119	20 936 524	5 269 549	15 666 975	25.2	74.8	27

Kaynak: DİE, *İstatistik Yıllığı 1952*, No: 342, Ankara 1952, s. 63; TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, No: 3890, Ankara, s. 5; DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964/65*, Ankara 1965, s. 55.

TABLO 31’de DP’nin iktidara geldiği 1950 yılında 20.936.524 olan Türkiye’nin toplam nüfusunun 5.269.549’u şehirlerde, 15.666.975’ de köylerde yaşamaktadır. Bu rakamlar yüzde oranıyla belirtilirse halkın % 25,2’si şehirlerde % 74,8’i köylerde yaşamaktadır.⁸⁸⁴ 1950 yılında Türkiye’deki yerleşim birimlerinde il sayısı 65, ilçe sayısı 422’dir. Yani, köy statüsü dışında toplam yerleşim alanının sayısı 487’dir. Belde belediyesi ve köy statüsünde olan yerleşme alanının toplamı ise 34.252’dir.⁸⁸⁵

16 milyona yakın nüfusuyla köy halkından, çiftçilikle uğraşan ve geçimini bu yolla sağlayan aile sayısının 2,5 milyon civarında olduğu göze çarpmaktadır. Fiilen tarımla uğraşan yetişkin nüfusun 3,8 milyonu erkek olmak üzere toplamı 5,8 milyondur. Bu kadar nüfus varlığına karşılık bağ ve bahçeler hariç 13.500.000 milyon hektar alan tarıma açılmış arazi durumundadır.⁸⁸⁶

1950 sayımı bulgularına göre yapılmış 1952 sonbahar anketinde, işledikleri dekar sayısına göre köylerde çiftçi ailelerinin bölünüşü şöyledir:

⁸⁸⁴DİE, *İstatistik Yıllığı 1952*, No: 342, Ankara 1952, s. 63.

⁸⁸⁵TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, No: 3890, Ankara, s. 5; Kadri Oğuz, “Köy Kalkınma Davamız ve Topraksız Köylü”, *Köy Postası*, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 4.

⁸⁸⁶Numan Kırac, “Küçük Çiftçilerimizin Kalkınması”, *Türk Ekonomisi*, S. 119, Yıl: 11, Mayıs 1953, s. 143.

TABLO 32: İşledikleri Dekar Sahasına Göre Köylerdeki Çiftçi Ailelerinin Sayısı

İşletme Büyüklüğü (dekar)	Çiftçi Ailelerin Sayısı	İşlenen Saha (dekar)
1-20	772 800	836 100
21-50	797 400	2 789 820
51- 75	336 000	2 096 760
76 -100	216 000	1 915 200
101-150	168 000	2 108 460
151-200	91 800	1 648 440
201-300	67 800	1 711 740
301-500	39 600	1 519 920
501-700	16 800	1 014 540
700+	21 600	3 810 960
TOPLAM	2 527 800	19 451 940

Kaynak: DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 91.

Her bir aileye isabet eden ortalama dekar sahası, 1952 sonbahar anketine göre 77’dir. Bu rakam, sahip olunan, kiralanın veya hiçbir ücret vermeden tutulan, işlenen araziye içine alır. Bu arazi tarla, bağ, bahçe ve diğer her türlü toprak parçası olabilir.⁸⁸⁷

1950 yılında işletme büyüklüğü bakımından toprak dağılımına gelince: İşletme büyüklüğü 1 ile 100 hektar olan araziye işleyen 2,122.000 ailenin, toplam aile sayısına oranı % 84, iken 101 ile 500 hektar arasındaki araziye işleyen 367.000 ailenin toplam aile sayısına oranı % 14,5’dir. 500 hektarın üzerinde bir araziye işleyen 33.840 ailenin toplam aile sayısına oranı ise % 1,5’dir.⁸⁸⁸

Halkın % 75 oranında çoğunluğunun köylerde ikamet ettiğini ve tarımla geçimini sağladığını gören DP iktidarı, köylere bir başka açıdan önem vererek ülkenin bu zengin potansiyelini değerlendirme yoluna gitti.

Amerikalı uzmanların çeşitli münasebetler vasıtasıyla Türkiye’ye gelerek ülkenin kalkınmasının köyden başlamasını ve sanayiden önce tarımın geliştirilmesini

⁸⁸⁷DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 91.

⁸⁸⁸DİE, **a.g.e.**, s. 134.

tavsiye etmeleri, memlekette bütün iktisadi gücün birinci derecede tarım üzerinde toplanmasını temin etmede etkili olmuştur.⁸⁸⁹

DP iktidarı, nüfusun çoğunluğunun yaşadığı köyü, kalkındırmadan memleket kalkınmasının gerçekleştirilemeyeceğini düşünerek Parti Programı'nın 66. maddesinde zirai kalkınmayı planlaştırmayı gerekli gördüğü halde uygulamada daha çok plana önem vermeden icraatlarını gerçekleştirmeye başlamıştır.⁸⁹⁰

Demokrat Parti lideri Adnan Menderes nüfusun ekseriyetini oluşturan köylü kesimine karşı izlenecek tarım politikalarını şu şekilde özetlemiştir:

*“Türkiye'nin % 80'i köylerde yaşıyor. Köylerde üretim toprağa bağlıdır. Toprak iyi tohum ister, gübre ister, makine ister, sulama ister. Köylümüz bunları bir başına yapamaz. Devlet olarak ona elimizi uzatmamız gerekli. Ziraat Bankası yoluyla kooperatifler yoluyla ucuz faizli krediler sağlayacağız. Köylümüz bunları kullanarak makine alacak. Tohumunu ıslah edeceğiz. Onu ekecek. Ucuz gübre sağlayacağız. Onu kullanacak. Bunlarda yetmez. Malını pazara götürebilmesi için yolunu yapacağız. Sağlığını koruyabilmesi için içme suyunu getireceğiz. Sağlık memurlarını ayağına kadar götüreceğiz. Bu da yetmez, mahsulünü değer fiyatıyla satmasını temin edeceğiz. Toprağa dayanan istihlal deyince, buna karayolları, demiryolları politikası, büyük sulama tesisleri, limanlar girer. Bütün bunları yapmak için paraya ihtiyaç vardır. Maliye vekili arkadaşımız, kesenin ağzını açmanın çarelerini arayacaktır”.*⁸⁹¹

Menderes'in gençliğini Çakırbeyli Çiftliği'nde geçirerek geçimini tarım yoluyla kazanması, köy ve köylü ile yakınlık kurarak onların hangi düzeyde geri kaldığını, iyi tanınmasını sağlamıştır.⁸⁹² Köyün çeşitli imkânlar bakımından yetersizliğinin veya ekonomik bakımdan geriliğinin, köylü ile şehirli arasında büyük fark oluşturduğunu gözlemleyen Adnan Menderes, bu dengesizliği gidermek amacıyla politikaya atılmıştır. Bu dengesizliği giderme çarelerini de, toprak

⁸⁸⁹Oğuz, “Köylerimizi Nasıl Kalkındırabiliriz?” , **Köy Postası**, S. 57, Yıl: Şubat 1949, s. 3; TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 2, 1. Birleşim, 11.01.1950, s. 5; Eroğul, **a.g.e.**, s. 70 ; Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 70.

⁸⁹⁰Şefik Bilkur, *Türkiye İktisadi Kalkınma Planı Ne İçin Ve Nasıl Yapılmalıdır?*, **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 68; Baban, **a.g.e.**, s. 145.

⁸⁹¹Bayar, **a.g.e.**, s. 137 ; İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 327.

⁸⁹²Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes...**, s. 36.

veriminin artırılmasında, tarımın modernleştirilmesinde ve Aydın'da teşviki ve öncülüğünü yaptığı kooperatifçiliğin geliştirilmesinde görmüştür.⁸⁹³ İlk etapta, inkişaf bakımından köy aleyhinde olan bu olumsuz durumu telafi etmek isteyen Menderes, bu yönde icraatlarına başlayarak köyü yoksulluktan kurtarıp belli bir geçim düzeyine getirmeye çalışmıştır.

Köyü geliştirirken kasaba ve şehirlerdeki vatandaşların menfaatlerini de gözeten bir siyasi liderin, bu hususla ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur: *“Bir taraftan ziraatımızı ve üreticiyi korumak, diğer taraftan hayatı ucuzlatmak hedefi bizi, birbirine zıt görünen bu iki taraflı tedbirin alınmasına sevk etmiş bulunmaktadır. Bu suretle hem köylü ve çiftçilerimiz ve hem de kasaba ve şehirlerimizde yaşayan vatandaşlarımızın menfaatleri aynı zamanda korunmuş olmaktadır”*.⁸⁹⁴

Köylünün ülkede nüfusça yoğunluğuna ve geçim kaynaklarına bakarak geçim vasıtasına ihtimam gösterilmesi gerektiğini de savunan Adnan Menderes, gerek 29 Mayıs 1950 tarihinde TBMM'de okuduğu 1. Hükümet Programı'nda, gerekse 24 Mayıs 1954 tarihinde TBMM'de okuduğu 3. Hükümet Programı'nda, bu konuya şöyle açıklık getirmiştir:

“Nüfusumuzun % 80'inin işigal mevzuunu ve geçim vasıtasını, milli ekonomimizin temelini, sanayi ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil eden ziraatımız büyük bir dikkat ve ehemmiyetle ve ön planda ele alınacaktır”.⁸⁹⁵

Tarımın ön plana alınması ve Türk köyünün kalkınarak gerilikten kurtulması ve köylü vatandaşın refaha kavuşması tek bir esasa bağlanarak değerlendirilmiş, o da ekonomik istihsal davasıdır.⁸⁹⁶

Ekonomik istihsal davası yolunda yapılan faaliyetlerde en önde yer alan Başbakan Menderes, çeşitli özelliklere ve parlak meziyetlere sahip bir lider olarak bu yola sonsuz bir aşk ve istekle eğildi.⁸⁹⁷ Zira O, büyük ve kuvvetli bir Türkiye ideali

⁸⁹³Kemal, **a.g.e.**, s. 152; Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes...**, s. 39-40.

⁸⁹⁴**Köy Postası**, S. 72, Yıl: 6, Haziran 1950, s. 3.

⁸⁹⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 28; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.5.1954, s. 26; Ayrıca bkz.: TBMM, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6; Sükan, **a.g.e.**, s. 9.

⁸⁹⁶Baban, *“ Köy Davası Devlet Davasıdır”*, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 6; TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 17, 1. Birleşim, 01.11.1952, s. 9.

⁸⁹⁷Burçak, **Yassıada ve Öncesi...**, s. 15; Ağaoğlu, **Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu...**, s. 80.

için çok çalışıyordu.⁸⁹⁸ Onun bu gayretlerini fark eden dönemin ünlü gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman, Menderes hakkında yazdığı bir makalede onu şu şekilde tasvir ediyordu : “... *Ben bütün bu faaliyetleri büyük bir hayranlıkla takip edip ve başvekilin şahsına büyük çapta bir milli kıymete sahip olmanın ferahlığını duydum. Fakat aynı zamanda, bana öyle geldi ki Adnan Menderes mücadele meydanının her tarafına yalın kılıç yetişip boşlukları şahsi hamasetiyle doldurmaya çalışan kahraman bir başkumandan mevkiindedir*”.⁸⁹⁹

DP'nin iktidara geldiği Mayıs 1950 yılından birkaç yıl sonra yapılan icraatlar mahsullerini vermeye başlamış, Türk köylüsü geçmişe oranla görgü bilgi ve çalışma tarzı bakımından çok değişmiştir. O, tarlasını işlerken, sabanın pulluktan daha iyi olmadığını, daha modern tarım alet ve makinelerine sahip olmak ve onlarla çalışmak için kasabaya varmayı, alacağı tohumu ilaçlamak için ilaç ve alet elde etmeyi ve bol ürün elde edebilmek için çiftlik gübresinden başka kimyevi gübreleri de tarlada kullanmayı ve bilmediği tarım işlerini öğrenmek amacıyla tarım teşkilatına başvurmayı, bir angarya değil artık yapılması zorunlu işler olarak görmekteydi.⁹⁰⁰

Türk köylüsünde, bilgi, görgü ve çalışma şekli bakımından meydana gelen bu radikal değişim, Menderes ve DP teşkilatının çalışmalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır.⁹⁰¹ Menderes, gerek siyasi partisiyle ve gerekse şahsi karakteriyle köy ve köylünün ekonomik hayatının olumlu yönde şekil almasında çok önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Muhalefetin *kasketliler* olarak nitelediği, eğitilmemiş ve okutulmamış olarak gördüğü köylü kesimine hak ettiği gerçek değeri, başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bütün DP kadroları vermiştir.⁹⁰² Bundan daha da önemlisi, Atatürk'ün “*Köylü Milletın Efendisidir.*” sözünü gerçekleştirerek, köylüyü efendi durumuna getirmek, Demokrat Parti iktidarı kadrolarına nasip olmuştur.⁹⁰³

⁸⁹⁸ Bayar, **a.g.e.**, s. 61; Sükan, **a.g.e.**, s. XIX.

⁸⁹⁹ Yalman, “*İktisadi Erkânı Harbiye*”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 11.

⁹⁰⁰ Ali Süer, “*Köy ve Köylü*”, **Ziraat Dünyası**, S. 48-49, Yıl: 4, Ocak-Şubat 1954, s. 9.

⁹⁰¹ Bayar, **a.g.e.**, s. 31.

⁹⁰² Kemal, **a.g.e.**, s. 97; Sarol **a.g.e.**, s. 379.

⁹⁰³ Burçak, **On Yılın Anıları...**, s. 773.; Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 231.

2. Tarım Politikaları ve Siyasî Açmazları

1950 yılının Mayıs ayında iktidara gelen DP, liberal bir ekonomi politikasını takip edeceğini ilan ederek, koyu devletçilik anlayışından vazgeçiyor, içeride özel teşebbüse azami ölçüde kolaylık göstererek, liberalizme kanat çırpacak yeni bir ekonomik yapının temellerini atıyordu.⁹⁰⁴

29 Mart 1950’de Büyük Millet Meclisindeki 1. Hükümet Programı nutkunda Başbakan Menderes, devlet işletmeciliğinin bir kısım halk menfaatini ilgilendiren veya özel teşebbüs tarafından ele alınamayan alanlara kaydırılacağını; özel teşebbüsün faaliyet alanının mümkün olduğu ölçüde genişletileceğini ve bir kısım devlet teşebbüslerinin sırası ve yeri geldikçe özel teşebbüse devredileceği söylüyordu.⁹⁰⁵

Mart 1951 tarihinden sonra Ticaret ve Ekonomi Bakanlığı’nı üzerine almış olan iktisat profesörü Muhlis Ete, sosyalistlikten farklı olarak, Türkiye’de Devlet İşletmeciliği adı altında esaslı bir plan ortaya koymuştur. Buna göre, demiryollarında, diğer taşıma araçlarında, elektrik işlerinde ve bazı maden işletmelerinde devlet idaresi ve mülkiyeti geçerli olmalıdır. Ancak, dokuma, şeker, kâğıt, ispirotolu içkiler ve şarap sanayinin kooperatif birliklerine veya şirketlere yavaş yavaş satılması gereklidir. İleride, devlet bu gibi işlerden geri çekilmeli ve özel teşebbüs teşvik edilmelidir.⁹⁰⁶

Liberal ekonomi politikalarıyla yola çıkan DP yönetimi, 1950’de ülkenin Avrupa Tediye Birliği’ne girmesine ön ayak olmuş ve ithalatın önemli bir kısmını

⁹⁰⁴Behcet Cemal, “*Buhranlardan Kurtulma Çareleri*”, **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057; **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 102; **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 173; Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 103; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 39; Çok parti sistemi ile ilgili bilgi almak için bkz.: Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 302-303.

⁹⁰⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 27; Herbert Tingsten, “*Türkiye Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm*”, **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 170.

⁹⁰⁶Tingsten, **a.g.m.**, s. 170; DP’nin Birinci Hükümet Programı’nda, özel teşebbüsün kendisini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirlerin alınarak onun süratle gelişmesine yardım edilmesinin belirtilmesi, dönemin bazı basın mensuplarına memnuniyet yaratmıştır. Sabri Yılmaz, “*Hükümet Programı, Şahsi Teşebbüsler*”, **Mücadele**, 5 Haziran 1950, Sayı No: 141; Birinci Hükümet Programı’nda özel teşebbüsün desteklenmesiyle ilgili ifadeler için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: Olağan, C. 1, 3. Birleşim, 29.05.1950, s. 26.

serbest bırakmıştır. Kalkınma gayretlerinde ağırlık merkezi, devlet sanayiciliğinden tarıma intikal etmiştir.⁹⁰⁷

Ülke ekonomisinin gelişmesinin tarım üretiminin miktar ve kalite bakımından zenginliğine bağlı olduğunu bilen iktidar, tarım ürünlerinin veriminin artırılması için harekete geçmiş, Marshall Planı'nın da devreye girmesiyle başta tarımda makineleşme olmak üzere sulama, gübreleme, ilaçlama ve tohum ıslahı alanlarına el atarak ve modern tarım tekniğini geliştirerek, hem ekilebilir arazi oranını artırmış hem de, dekar başına alınan ürünün verimini yükseltmeyi başarmıştır.⁹⁰⁸

Tarım alanında sağlanan bu başarıya, DP iktidarının ilk üç yılında mevsim şartlarının tarım ürünlerinin yetişmesine uygun seyretmesi de eklenince, milli gelir içindeki tarımın yüzdeler payı artarak ihracat en üst seviyeye yükselirken tarım dışı kesimin gelirleri içinde ücret payı değişmiştir.⁹⁰⁹ 1955 yılında çeşitli ülkelerde milli gelir içindeki tarımın yüzdeler payına bir göz atıldığında ABD'de 4,7 İngiltere'de 4,8 Almanya'da 8,0, Kanada'da 9,4, Fransa'da 11,4, Avusturya'da 15,4 Danimarka'da 18,4, Portekiz'de 29,2, Yunanistan'da 30,6 iken Türkiye'de bu oran 41,8 seviyelerinde olduğu görülmüştür.⁹¹⁰

Türkiye'nin tarımdan kaynaklanan hızlı iktisadi gelişme payı kısa sürede milli gelir yüzde oranlarına da yansımış, cari fiyatlarla milli geliri şöyle artırmıştır: 1950 - 1951 aralığında % 15, 1951- 1952 aralığında % 5 ve 1952- 1953 aralığında ise takriben % 13 civarında gerçekleşmiştir.⁹¹¹

⁹⁰⁷Feridun Engin, "İktisadiyatımızın Bazı Problemleri", **Türk Ekonomisi** S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 340.

⁹⁰⁸Kazım Köylü, "Zirai İstihsali Artırma İşinde Makineleşirken Evvela Neleri Temin Etmeliyiz?", **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948, s. 273.

⁹⁰⁹1950-1953 yıllarını kapsayan bu devrede ekonominin bütün sektörleriyle hızlı bir gelişme sürecine girdiği görülmektedir. Bu devreye DP'nin altın yılları da denmektedir. Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 186; Tarımın milli gelirdeki önemi için bkz.: Tataç, "Zirai İstihsali Artırmak", **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 14; Milli gelir içindeki tarımın yüzdeler payı artarak ihracat en üst seviyeye yükselirken tarım dışı kesimin gelirleri içinde ücret payının % 22,2'den % 18'e başka bir ifadeyle % 15 oranında gerilediğini görüyoruz. Korkut Boratav, "Birikim Biçimleri ve Tarım", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 244.

⁹¹⁰DPT, **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972, s. 48; 1948-1953 yılları arasında milli gelirden meydana gelen gelişmelerle ilgili bilgi almak için bkz.: Mr Richard Robinson, "Türkiye Ekonomisi Hakkında Robinson Raporu", **Türk Ekonomisi**, S. 140, Yıl: 13, Şubat 1955, s. 35-36.

⁹¹¹Osman Okyar, "İktisadi İnkişafın Finansmanı", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 102; DP'nin 1950-1954 yılları arasında milli gelirinin yükseliş rakamlarıyla ilgili bilgi almak için bkz.: Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 97.

Türkiye'nin millî geliri ve gayri safi milli hâsılasının yıllara göre rakamsal değerine gelince: 1950 yılında milli gelir 8.500.000.000 lira iken, 1951'de 9.900 000.000 liraya ve 1952'de 10.600.000.000 liraya yükselmiştir. Milli gelir mefhumundan daha geniş ifade taşıyan ve bilhassa vasıtalı vergiler hâsılatını da ihtiva eden gayri safi milli hâsıla, 1950 yılında 10.400.100.000 lira iken 1951'de 11.587.200.000 liraya ve 1952'de 1.000.000.000 lira artarak 12.577.600.000 liraya çıkmıştır.⁹¹²

Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın 1953 yılı bütçe müzakereleri münasebetiyle TBMM'de verdiği bilgide, 1938'den 1950'e kadar geçen 12 yıl süre içinde Türkiye'nin gayri safi milli hasılasındaki yıllık artış oranı % 2,2'ler de seyrederken 1951 ile 1952 yıllarındaki sadece iki yıllık dönemde, artış oranının 5 kattan daha fazla artarak % 12,5'e yükseldiğini söylemiştir.⁹¹³

Beşer yıllık dönemler halinde ortalama yıllık gelişme hızı incelenecek olursa, 1951-1960 aralığında ülkede % 5.3 oranında süratli bir gelişme kaydedildiği halde 1963 döneminde bu gelişme hızının yavaşlayarak düştüğünü, 1963-67 aralığında % 3.4 ve 1968-1969 aralığında % 1 oranında artan gelişme hızı miktarlarından anlıyoruz.⁹¹⁴

DP hükümetinin, 1950 senesine kadar takip edilmiş olan dar, tahditli ve ileri derecede müdahaleci politikaları bir yana bırakarak, iş ve istihsal hayatını canlandırmaya çalışması, hususi teşebbüsü her vasıta ve imkândan faydalanarak desteklemesi; ayrıca, vatandaşlara karşı, emniyet ve istikrar telkin eden yapıcı ve dinamik bir iktisadi politika takip etmesi, yıllık büyüme hızında önceki dönemlere göre, önemli ölçüde artışlar sağlanmasına yol açmıştır.⁹¹⁵

Bu süreç, 27 Mayıs 1960'da DP'nin hükümet darbesiyle alaşağı edilmesine kadar devam etmiştir. Askeri müdahale siyasi istikrarsızlığı başlatırken, aynı

⁹¹²DİE, **1959 İstatistik Yıllığı** Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 412; Şefik Bilkur, "1952'de Milli Gelirimiz", **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953, s. 228; Türkiye'nin 1948 ile 1957 yılları arasında şahıs başına düşen milli geliri ve gayri safi milli hasıla rakamları için bkz.: **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 37.

⁹¹³TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, Cilt. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 302; "Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın Bütçe Müzakerelerini Açış Nutku", **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 43.

⁹¹⁴DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 103; 1950-1960 yıllarına ait gelişme hızının ayrıntılı rakamları için bkz.: Halil İmre, **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s. 226-227.

⁹¹⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 44. Birleşim, 16.02.1953, s. 302.

zamanda DP'nin ekonomi politikalarının tamamen terkedilerek siyasi, ekonomik hayatta kontrollü bir döneme girilmesi yolunu açmış, bu da milli gelir rakamlarının düşmesinde etkili olmuştur.⁹¹⁶

Türkiye'nin 1953 yılına kadar milli gelir rakamlarının büyük ölçüde artmasını temin eden tarımdan kaynaklanan hızlı iktisadi gelişme payının bu yıldan itibaren düşmeye başladığını görmekteyiz. 1953 yılından itibaren gerek hava koşullarında meydana gelen olumsuz hareketlenmelerin tarım ürünlerinin verimini düşürmesi, gerekse 1950 yılında Kore Savaşı'nın dış ticarete oluşturduğu olumlu konjonktürün ortadan kalkması, DP'nin iktidarının başlangıcından beri uyguladığı tarıma ve dış ticarete dayalı ekonomik gelişme anlayışını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.⁹¹⁷

Bunun yanında, DP'nin sınıfsal temelini oluşturan büyük toprak sahipleriyle ticaret burjuvazisini ve büyük bölümü küçük üreticilerden, köylülerden oluşan kendi oy tabanını memnun etmek maksadıyla destekleme alımlarına giderek buğdaya bol fiyat vermesi ve iktisaden onları desteklemesi, TMO'nin yükünü artırmakla kalmamış onu her geçen yıl zarara uğratmıştır. İktidarın bu anlayışta bir politika izleyerek TMO' ni zarara uğratması ve bu kurumun zararını gidermek ve finansman ihtiyacını temin etmek için yeterli döviz stoku bulunmayan Merkez Bankası'nın kaynaklarına sürekli müracaat etmesi normal finansman usulleri çerçevesi dışına çıkılmasına sebebiyet vermiştir.⁹¹⁸ Fevkalade durumlar için Merkez Bankası'nın bünyesinde yeterli döviz stokunun bulunması icap etmesine rağmen, banka 1954 yılı Temmuz'unda 400.000.000 liralık bir altın mevcuduna karşılık, döviz cinsinden borçların safi bakiyesi olarak 268.000.000 liralık bir borç göstermektedir. Altın ile döviz birlikte mütalaa edince elde 134.000.000 liralık bir bakiyenin kalması,

⁹¹⁶1960 sonrasında özellikle ekonomide kamu yatırımlarının toplam harcamadaki oranının arttığını buna karşın özel yatırımlarda belirgin bir gerileme kaydedildiğini görmekteyiz. Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 128; Ayrıca, DP iktidarının 27 Mayıs 1960 tarihinde hükümet darbesiyle devrilmesinden sonra Türkiye'nin ithalatı iyiden iyeye artarak dış ticaret açığı büyümüştür. İthalatın ihracattan fazla olmasından kaynaklanan dış ticaret açığı 1957 yılında 145.343.000 lira; 1958'de 189.917.000 lira; 1959'da 325.314.000 lira ve 1960'da 492.581.000 lira iken 1961 yılında bu fark daha da büyüerek 1.464.470.000 liraya çıkmıştır. 1962'de dış ticaret açığı yükselişine devam ederek 2.169.025.000 lira olmuştur. Nihayet, 1963 yılında bu artış rekor kırarak 2.903.270.000 lira ile zirve yapmıştır. DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65**, Ankara 1965, s. 267.

⁹¹⁷Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1975, s. 40.

⁹¹⁸Osman Okyar, "İktisadi İnkişafın Finansmanı", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 103.

Türkiye'nin yıllık 1.500.000.000 lirayı bulan ithalat değeri karşısında yeterli bir miktarı ifade etmiyordu.⁹¹⁹

1953 yılından itibaren başlayan bu olumsuz ekonomik gelişmelere rağmen DP hükümetinin oy tabanını koruma adına aynı ekonomik politikalara devam etmesi, 1950 yılında 405 olan toptan eşya fiyat endeksini 1954 yılı Mart ayı itibariyle 495'e; perakende fiyatları içeren geçim endeksini de 324'ten 419'a yükseltmiştir. Türkiye'nin iktisadi gelişiminin finansmanını temin için dâhili ve gerçek tasarruf imkânları ve dış kaynaklar dışında, emisyon kaynağına (devletçe piyasaya para sürülmesi) başvurulması, enflasyonist fiyat artış hareketini meydana getirmiş ve fiyat endekslerini bir hayli yükseltmiştir.⁹²⁰

Bu enflasyon hareketinin devam etmesi 1950'den 1953 yılına kadar % 2.2 seviyelerinde seyreden fiyat artış düzeyini, 1953-59 aralığında yılda ortalama % 16.9'a kadar çıkarmıştır.⁹²¹ Bu gelişme başta sabit maaşlı memurlar, subaylar ve işçiler olmak üzere nüfusun neredeyse bütün kesimlerini etkilemiştir.⁹²²

Bu dönemde, tüketim harcamalarının kısılmadan yatırım harcamalarının artırılması ve üstelik yeni yeni yatırım hamlelerine girilmesi enflasyonu azdıran etmenlerin başında yer almıştır.⁹²³ 1953 yılından itibaren kendini hissettirmeye başlayan enflasyon karşısında, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın aldığı tutum ilginç olmuştur. 1954 seçimlerinden bir hayli sonra enflasyonla ilgili düşünceleri kendilerine sorulduğunda bakan, duygularını şu şekilde dile getirmiştir: "*Bir gün*

⁹¹⁹Osman Okyar, "*Dış Ticaret ve Tediye Durumumuz*", **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 17.

⁹²⁰Osman Okyar, "*İktisadi İnkişafın Finansmanı*", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 103.

⁹²¹Serdar Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 157.

⁹²²Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 166.

⁹²³İffet A. Arslan, "*Milli Gelir ve İktisadi Siyaset*", **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 150; Enflasyonun artmasını özel sektörün gelişmesi ve tüketici değerlerinin değişmesine bağlayan Tekeli'nin bu konuyla ilgili makalesi için bkz.: İlhan Tekeli, "*Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak için İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları*", **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 231.

*anlamıyorum enflasyon gırtlığımızı sıkacak, günün birinde aman Allah diye feryat edeceğiz. Bu aman Allah diye bağırmak yok mu? İşte buna devalüasyon derler”.*⁹²⁴

Burada, Polatkan 1954 yılının ikinci yarısından itibaren ülkede kendini iyiden iyiye göstermeye başlayan enflasyon sorununa dikkat çekerek bu sorunun ileride daha da artacağı endişesiyle Türkiye'nin gireceğe darboğaza hazırlıklı olunmasının işaretini vermektedir.

Türkiye’de enflasyon oranının yükseldiği ve resmi kurda bir Amerikan dolarının 2.8 Türk Lirasına karşılık geldiği 1954 yılı Aralık ayında, İstanbul serbest piyasasında doların 6.5 liradan fazlaya satılması *New-York Times* gazetesinin 19 Aralık 1954 tarihli sayısında “Türkiye’nin Enflasyonu Amerika Birleşik Devletleri’ni Endişeye Düşürüyor” başlıklı bir makaleye konu olmuştur. Gazetenin Ankara muhabiri Welles Hangen imzalı bu makalede, ABD’nin Türkiye’nin yüksek müdafaa masraflarını göz önünde bulundurarak, askeri kuvvetlerini mevcut haliyle tutabilmesini mümkün kılacak ekonomik imkânların yaratılması için kendilerine yardıma hazır olduğunu, ancak Washington’un, Türk hükümetinin ekonomisini düzene koymak için yapması gereken şeylerle, o gün yapmakta olduğu şeylerin arasındaki mesafeyi doldurmak amacıyla, yardımını artırmak niyetinde olmadığı belirtilmiştir.⁹²⁵

Türkiye’nin ithalatının ihracatından fazla olmasından kaynaklanan dış ticaret açığı da, ayrı bir ekonomik problem olarak bu dönemin ana meselelerinden biri haline gelmiştir. 1950 yılında ortalama aylık dış ticaret açığı 5.200.000 lira ile en düşük değerinde iken, 1951’de 20.500.000 liraya; 1952’de 45.000.000 liraya 1953’te 31.900.000 liraya ve 1954 yılının dokuz aylık döneminde ise 43.700.000 liraya yükselmiştir.⁹²⁶ Yıl bazında dış ticaret açığı verilerine bakıldığında, 1951’de

⁹²⁴Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Büstler ve Portreler, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s. 146; 1915 yılında Eskişehir’de doğan Maliye Bakanı Hasan Polatkan, ilk ve orta öğrenimini Eskişehir’de tamamladı. 1936 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’ni bitirdi. Aynı yıl Ziraat Bankası’na müfettiş yardımcısı olarak göreve başladı. Üç yıl sonra da müfettiş oldu. 21 Temmuz 1946’da ve 14 Mayıs 1950’de DP’den Eskişehir milletvekili seçildi. Menderes’in ilk hükümetinde Çalışma Bakanı, 14 Aralık 1950 tarihinde de Maliye Bakanı olarak görev yaptı. Daha sonra kurulan dört Menderes hükümetinde aynı görevini sürdürdü. M. Orhan Bayrak, **Türkiye’yi Kimler Yönetti? 1920-1992**, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992, s. 145.

⁹²⁵“Türkiye’nin Enflasyonu Amerika’yı Endişeye Düşürüyor”, **Dünya**, 25 Aralık 1954, Sayı No: 1012; **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 24.

⁹²⁶Osman Okyar, “Dış Ticaret ve Tediye Durumumuz”, **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 17.

246.000.000; lira olan dış ticaret açığı 1952’de adeta bir patlama yaparak 540.400.000 liraya yükselmiş, 1953 yılında liberasyon sisteminin yürürlükten kaldırılmasıyla bir miktar frenlenerek 382.000.000 liraya düşmüştür.⁹²⁷

Hükümet, ortaya çıkan bu ticaret açığının büyük meblağlara ulaşması üzerine dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla harekete geçmiştir. Bunun için ilk hamle olarak, 1950 yılında ithalatı serbest bırakan liberasyon sisteminin döviz kaynaklarının hızla erimesine yol açmasını önlemek maksadıyla 22 Eylül 1952’den itibaren bu sisteme sınırlamalar getirilmiş, 20 Nisan 1953’de de resmen kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra ithalatta kısıtlama dönemi başlamış, 1953 yılında kurulan Tevzin Fonu (Eşitleme Fonu) ile ithalatın bir bölümünden prim alınması ve ihracata prim verilmesi sistemi uygulamaya konmuştur.⁹²⁸ 1956 yılında da *İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi* kurularak ithal mallarının fiyatı hükümet denetimi altına alınmış, 1957 yılında yayınlanan bir kanunla da, ithalata Hazine Hissesi adı altında bir vergi konulmuştur.⁹²⁹

İhracatı teşvik eden ve ithalata sınırlama getiren bu uygulamalardan liberasyonun sınırlandırılarak kaldırılması tedbiri sayesinde, ihracat bir miktar hareketlenmeye başlamışsa da, buğday fiyatlarının pahalı ve standardizasyonunun düşük olması nedeniyle beklenen sonucu verememiştir. Sadece dış ticaret açığının daha da büyümesi önlenerek 1953 yılı dış ticaret açığını 382.000.000 lira seviyesine indirilebilmiştir.⁹³⁰

İthalata konulan tahditler ve döviz kıtlığı yüzünden inşaat malzemeleri, kalay, çivi, cam, ilaç, otomobil lastiği, traktör ile yedek parçası gibi tüketim mallarının piyasada bulunamayışı makinelerin ve fabrikaların düşük randımanla çalışmasına ya

⁹²⁷DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65*, Ankara 1965, s. 267; Osman Okyar, “İktisadi İnkişafın Finansmanı”, *Türk Ekonomisi*, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 102; “Türkiye’nin Ticari Müşkölleri”, *Türk Ekonomisi*, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 150.

⁹²⁸Necdet Serin, *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 40.

⁹²⁹Turgut, *DP Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 181.

⁹³⁰“Türkiye’nin Ticari Müşkölleri”, *Türk Ekonomisi*, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 150.

da zaman zaman durmasına yol açmıştır.⁹³¹ Bunun yanında ithal malların yokluğu bu mallarda % 40 ile % 250 arasında değişen oranda bir zamlı fiyat farkı meydana getirmiş ve bazı malların karaborsaya intikaline neden olmuştur.⁹³²

Bazı ithal mallarının yokluğundan kaynaklanan sıkıntının giderilmesi için hükümetin kredili ithalata (bedeli daha sonra ödenmek üzere yapılan vadeli ithalat) izin veren uygulaması, dışarıdaki kaçak dövizlere geniş bir kullanma ve yenilenme imkânı vermiş, fabrika tesisatı dışında kredili olarak ithal edilen ticari mallar gerçekte kredi ile değil, bedelleri karaborsadan tedarik edilerek ülkeye getirilmiştir. Yabancı ülkelerdeki fabrikalarında karıştığı bu hileli alışveriş işi, kabul edilen kar hadleri dışında satış yapılmasına, birçok malda kara pazarın, vurgunculuğun hortlamasına yol açmıştır.⁹³³ Durumun vahametini fark eden hükümet kredili ithalatı sınırlama hakkında almış olduğu kararlar, hileli yollardan ithalat yapılmasının önünü tıkadığından serbest piyasada transfer dolarına rağbet azalmış, 9 lirayı geçmiş bulunan dolar fiyatı 770 kuruşa kadar gerilemiştir.⁹³⁴

Türkiye'nin bu dönemde görülen ticari sıkıntılarının büyük bir kısmı, Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı ödemeleri kolaylaştırmak amacıyla 19 Eylül 1950'de, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün üyeleri arasında 01.07.1950 tarihli bir sözleşmeyle kurulan Avrupa Tediye Birliği ile ilgilidir. Türkiye, üretim ve ihracatta ciddi hamleler yapmasına rağmen, 1953-1954 yıllarında Avrupa Tediye Birliği ve Avrupa ülkelerine büyük miktarlarda borçlu kalmasına sebep olan döviz açığı ile karşı karşıya kalmıştır.⁹³⁵

⁹³¹Behcet Cemal, “*Buhranlardan Kurtulma Çareleri*”, **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057; **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 102; **Yeni Kastamonu**, 4 Ekim 1957, Sayı No: 11; Rıfki Salim Burçak, **Yassıada ve Ötesi**, Çam Matbaası, Ankara 1976, s. 17; Gürel Tüzün, “*1950-1960 Döneminde Türkiye’de Sanayileşme*”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 19; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1975, s. 40.

⁹³²“*İthal Malları Neden Karaborsaya İntikal Ediyor*”, **Akşam**, 9 Mart 1955, Sayı No: 13087; **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955, s. 141; Gürel Tüzün, “*1950-1960 Döneminde Türkiye’de Sanayileşme*”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 19.

⁹³³Cevat Nizami, “*Bedelsiz Mal İthal Kararnamesi Eksiktir*”, **Akşam**, 22 Nisan 1955, Sayı No: 13131; Cevat Nizami, “*İthal Malları Fiyatlarındaki Yükselişlerle İlgili Kanunlar ve İcraat*”, **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955, s. 140; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1975, s. 41.

⁹³⁴**Akşam**, 28 Temmuz 1955, Sayı No: 13225.

⁹³⁵George McGhee, “*George McGhee Türkiye’yi Anlatıyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954, s. 254.

Kısa adı EPU (European Payment Union) olan, Avrupa Tediye Birliği tarafından Eylül 1954'te yayınlanan raporun Türkiye'yi ilgilendiren bir bölümünde, 1 Temmuz 1953 tarihi itibariyle Türkiye'nin 120.000.000 dolar olan birikmiş borcunun, 30 Haziran 1954 tarihinde 95.000.000 dolarlık bir artışla 215.000.000 dolara yükseldiği ifade edilmiştir. Bu açık, geçen dönemin 30.000.000 dolar açığına bakarak önemli miktarda bir artışı göstermektedir.⁹³⁶ Bu borç artışının önemli sebebi ihracat ithalat dengesizliğinin dış ticaret açığına yol açmasıdır. Hükümetin hızlı büyümeyi hedef alarak yatırımlarını ara vermeden sürdürmesi borçlanmanın bir türlü önünü alamamıştır.

Bu arada, 3 Ocak 1955 tarihi itibariyle Reşat altını 73 liradan, külçe altınının gramı 895 kuruştan alıcı bulmuştur. Altının, kâğıt para cinsinden bu derece yüksek rakamlarla ifade edilmesi o zamana kadar görülüş bir durum değildi. Dahası, altın fiyatlarının beklenmedik bir düzeyde yükselişi, dünyada aynı madenin oldukça önemli sayılabilecek miktarda bir değer kaybına uğramasıyla aynı zamana rast geliyordu. Bunun nedeni, mal fiyatlarının piyasada aşırı yükselmesi ve ithal mallarının gittikçe azalması karşısında elinde parası olanın yatırım aracı olarak altın madenine yönelmesiydi.⁹³⁷

Adnan Menderes, 4 Aralık 1957 tarihinde TBMM'de okuduğu 5. Hükümet Programı'nda ekonomik hayatı altüst eden bu aşırı fiyat yükselişlerini ortadan kaldırmak ve fiyat kontrolünü tam manasıyla sağlamak amacıyla, Milli Korunma Kanunu üzerinde durduklarını ve alacakları iktisadi tedbirlerle de Türk parasının değerini koruyacaklarını ifade ediyordu.⁹³⁸

18 Mayıs 1956 tarihinde yeniden yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'nun yanında, fiyat denetimlerinin artırılması, ticari banka kredilerinde sınırlama ve faiz oranlarını yükseltme gibi kısmi düzenlemeler yapılmasına rağmen, döviz kıtlığına paralel olarak yatırımlara devam edilerek bunun finansmanını dış borç ya da piyasaya para sürme gibi yollardan temin edilmeye çalışılıp enflasyon oluşturuca politikalarından vazgeçilememesi, tarıma ve dış ticarete dayalı ekonomik

⁹³⁶“EPU Raporunda Borç Vaziyetimiz”, **Türk Ekonomisi**, S. 136, Yıl: 12, Ekim 1954, s. 302; **Dünya**, 26 Ekim 1954, Sayı No: 1055.

⁹³⁷Memduh Yaşa, “Altın Fiyatları Neden Yükseliyor”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 93.

⁹³⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 1, 10. Birleşim, 04.12.1957, s. 59; **Milliyet**, 5 Aralık 1957, Sayı No: 2718; Arar **a.g.e.**, s. 294.

yapıyı bunalımdan kurtaramamıştır. 1958 yılına yaklaşılırken, Türkiye'ye yardım sağlayan ve doğal olarak ABD'nin denetiminde olan konsorsiyum, dış yardımların gereken seviyede sürmesinin ancak bir stabilizasyon programının yürürlüğe konmasıyla mümkün olabileceğini açıkça belirtmekteydi. Hükümet, yıllık ortalama enflasyon oranının % 17'lere yaklaştığı ve 1 Amerikan dolarının karaborsa değerinin 10 lirayı bulduğu bir kritik zaman dilimi olan 4 Ağustos 1958'de Cumhuriyet döneminin ilk istikrar programını uygulanmaya koymuştur.⁹³⁹ Bu programın yürürlüğe girmesiyle, Türk lirası ABD doları karşısında büyük çapta değer kaybederek, 2,80 olan resmi kur değeri, 9.025 seviyelerine kadar gerilemiştir. Ortak ittifak, stabilizasyon programının Türkiye'de uygulanması karşılığında söz verdiği finansmanının bir kısmını ABD, bir kısmını Avrupa ülkeleri bir kısmını da IMF'nin karşılayacağı 359.000.000 doları borç, 400.000.000 doları konsolide (borcun vadesini uzatma) olmak üzere bir borç paketini kabul ediyordu.⁹⁴⁰ Tek başına adeta bir kurtarma operasyonu sayılan bu çabalar ekonomiyi istikrara kavuşturmak için halkın hoşlanmayacağı radikal önlemleri alacak bir otorite olmadığı için amacına ulaşamadı. Menderes, bir yıl sonra Ekim 1959'da Amerika'ya 600.000.000 dolarlık yeni bir yardım paketi için gitmişse de eli boş dönmek zorunda kalmıştır.⁹⁴¹

Bu arada dönemin, aydınları, ekonomi uzmanları ulusal gazete ve dergi yazarları, iktisadi krizin başladığı yıllardan itibaren köşelerinden yazdığı makalelerle krizden çıkış yollarını gösterirken hükümeti uyarıyor gerekli önlemleri bir an önce almasını talep ediyorlardı.⁹⁴² Bunlardan biri olan Ahmet Emin Yalman 13 Kasım 1954 tarihli *Vatan* gazetesindeki köşesinde yazdığı makalede, Türkiye ekonomisinin

⁹³⁹Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s.183-184; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 1. Dünya Savaşından 1971'e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1403-1406.

⁹⁴⁰**Yeni Kastamonu**, 6 Ağustos 1958, Sayı No: 257.

⁹⁴¹Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 334; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 167; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 91; Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 140; Dış yardımı beyaz zehire alıyan bir insana benzeten Korkut Boratav'ın makalesi için bkz.: Korkut Boratav, "*Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları*", **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 260.

⁹⁴²Dönemin iktisadi kurtuluş reçetesi yazarlarından biride İsmail Rüştü Aksal'dır. Yazarın makalesi için bkz.: İsmail Rüştü Aksal, "*İktisadi Kalkınmamızın Yolları*", **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 99-100; Aynı konuyla ilgili olarak yazarın başka bir makalesi için bkz.: Aksal, "*Lüzumlu Tedbirler*", **Dünya**, 24 Kasım 1954, Sayı No: 982.

gidişatının düzeltilmesiyle ilgili yabancı uzmanlarla yapılan bir anketin sonucunu 11 maddelik yabancı tavsiyesi adı altında özetlemiştir.⁹⁴³

DP hükümetinin 1954 seçimlerinde sağladığı üstünlükle tek başına iktidara gelmesinin zorluğunu anlayan muhalefet, ekonomik krizin etkisini artırarak devam etmesini fırsat bilerek, halkın sıkıntılarından ve sızlanmalarından yararlanmaya başlamıştır.⁹⁴⁴ Dahası, bir kısım basın ve yayın organlarının tahrikiyle DP'yi ve icraatlarını eleştirmeyi sürdüren bu grup, işi daha da ileri götürerek, yüksek düzeyde yöneticiler aleyhinde abartılı haberlerle iktidarı yıpratmaya, halkın kendisine duyduğu saygı ve güveni sarsmaya yönelik çabalara girmiştir.⁹⁴⁵

Muhalefetin bu faaliyetlerine, DP'nin hemen hemen bütün devlet kurumlarıyla çatışmaya girerek ve kısıtlayıcı kanunları çıkararak attığı yanlış adımlar da eklenince, önce basın ve yargı kurumu DP'den uzaklaştı. Bunu, 1957 seçimleri sırasında sivil bürokrasi izledi. Son olarak da, ordu ve üniversiteler bu sürece katılınca ülke bir kargaşa ortamına sürüklendi.⁹⁴⁶ 27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun müdahalesiyle DP iktidardan uzaklaştırıldı ve yeni bir döneme girildi.⁹⁴⁷

Bu sürecin yaşanmasının altında kuşkusuz, hükümetin bütçeyi iyi idare edememesi ve bundan kaynaklanan olayların birbirini etkileme süreciyle kartopu gibi büyümesi yatar. DP hükümeti, ülkenin hızla büyümesini partisinin öncelikli hedefi olarak gördüğünden denk bütçe oluşturma gayretine girmeyerek, yatırımlarına olanca gücüyle hız vererek ithalatı artırmıştır. Bu durum, bütçeyi sıkıntıya sokarak her geçen yıl dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır. Bu açık, dış yardımlar ya da piyasaya para sürme yoluyla kapatılmaya çalışılmış ise de yüksek ve sürekli bir enflasyonun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Enflasyonu oluşturan bu uygulamalar başta asker, sivil bürokrat ve memurlar olmak üzere sabit ve dar gelirli vatandaşları etkilediği için onların, hükümete tepki duymasına neden olmuştur. Ekonominin ve

⁹⁴³Bu makalenin ayrıntısı için bkz.: Ahmet Emin Yalman, “Dertlerimize Deva Olacak Bir Reçete”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 345-346.

⁹⁴⁴Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3, Bir İktidar Bir İhtilal, 1955-1960**, Bilgi Yayınları, Ankara 1984, s. 303; Abdülhadi Toplu, **Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi, 27 Mayıs ve Kurucu Meclisin Perde Arkası**, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara 1976, s. 36-37.

⁹⁴⁵Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008, s. 102.

⁹⁴⁶Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil yayınları, İstanbul 2007, s. 90.

⁹⁴⁷27 Mayıs 1960 hükümet darbesinden sonra girişilen bazı ihtilal denemelerinin başarısız olmalarının nedenleriyle ilgili bkz.: Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1964, s. 301.

dolayısıyla ülkenin selamete çıkması için önerilen dış tavsiyeler ve hazırlanan reçeteler de millete acı geleceği endişesiyle derinlemesine uygulanamadığı için bu konuda olumlu bir sonuç alınamamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu döviz darboğazı yeterli dış yardımların gelmemesi üzerine ekonomik krize dönüşmüş, bu ekonomik kriz siyasi krizi tetikleyerek, adeta DP'nin sonunu hazırlamıştır.

3. Tarım Politikaları ve İç ve Dış Politikaya Tesirleri

a. Tarım Politikalarının İç Politikaya Tesirleri

DP'nin iktidarı geldiği Mayıs 1950 yılında Meclise giren milletvekillerinin sosyal arka planlarına bakıldığında, tek parti döneminden ayrılan bir takım farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar yaş ortalaması, tahsil durumu ve meslekleri itibariyle ortaya çıkmaktadır. DP milletvekillerinin, yaş ortalaması bakımından daha genç, seçim bölgeleriyle daha çok köklü ilişkilere sahip ve tahsil dereceleri daha yüksek olduğu bilinmektedir.⁹⁴⁸

1950 meclisi, ilk etapta her bakımdan ilklerin yaşandığı bir meclis görünümü vermiştir. DP milletvekilleri ekseriyeti itibariyle, 1950 genel seçimlerine ilk defa katılıp yeni milletvekili olduğundan, Meclis çatısı altında deneyimsizliklerinden kaynaklanan heyecanlarını, yaş ortalamalarının verdiği dinamizm ve çalışma azmiyle kapatıyorlardı. Halk ile geçmişten gelen derin bağlara sahip, seçim bölgelerinde iyi tanınan bu hatırlı insanlar, çevrelerinde sevilip sayıldıklarından halkın teveccühüne mazhar olarak milletvekilliğine namzet gösterilmeyi başarmışlardı. O zamana kadar, serbestçe oy vermemiş, okuryazarlığı yüzde kırka bile bulmayan bir halk kitlesi tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez, Yüksek Seçim Kurulu'nun refakati altında tek dereceli, gizli oy ve açık tasnif usulüyle yapılan seçimlerde, milletvekili seçilerek, DP'yi tek başına bir çoğunlukla iktidara taşıyabilmişlerdi.⁹⁴⁹

Bu milletvekillerinin dikkat çekici bazı özelliklerinden biri de, yüksek tahsil alması ve ekseriyetinin üniversite mezunu olmasıdır. Tahsil dereceleri yüksek olan

⁹⁴⁸Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 326.

⁹⁴⁹Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 2013, s. 402; Seçim sisteminin değiştirilmesi 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı 171 maddelik Milletvekili Seçimi Kanunu'nun çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kanunun ayrıntıları için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 16.02.1950, s. 511-549; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7438, 21 Şubat 1950.

bu milletvekilleri içerisinde sayı bakımından en kalabalık kitleyi hukukçular oluşturmuş, tıp doktorları, öğretmenler, askerler, mühendisler ve akademisyenler de sırayla onları takip etmiştir. Meslekleri gazeteci, din adamı ve eczacı olan milletvekilleri Mecliste en az sayıda bulunmaktadır.⁹⁵⁰

TBMM’de ortaöğretim eğitimi almış milletvekilleri sayıca ortaokul lise ve ilkokul mezunu olarak sıralanmaktadır. Ayrıca, memurluk yapmış milletvekillerinin, tüccar ve çiftçi olanlara göre, mecliste bir hayli fazla temsil hakkı elde ettiği görülmektedir.⁹⁵¹

Genel seçimleri girerek 9. Dönem milletvekili seçilme hakkı kazanan milletvekillerinden üniversite mezunu olanların bir kısmıyla yurtdışında eğitim alanların hemen tamamı, yabancı dil formasyonuna sahip olarak bir hayli yekûnu oluşturmaktadır. İlkokul ve ortaokul mezunu milletvekilleri seçilmeden önceki yaşamlarında genellikle meslek olarak, çiftçi ve tüccarlığı tercih ettikleri için, mecliste tahsil seviyesi en düşük grubu ve sayıca en az olanı teşkil etmiştir.⁹⁵²

DP’li milletvekillerini CHP’lilerden ayıran en bariz farklılık, CHP’li milletvekilleri içerisinde asker ve bürokrat kökenli milletvekillerinin sayıca fazlalığının yanı sıra, çoğunun önceki dönem milletvekili seçimlerine katılmış siyasi deneyime sahip, ancak İkinci Dünya Savaşı sıralarında ekonominin iyi yönetilememesinden ve savaş koşullarından kaynaklanan sorunlarla mücadelede yıpranmış, yorgun düşmüş, TBMM’ne iştirak eden milletvekilleri olmalarıdır.

Kısaca, Türkiye seçkinlerinden, bir hayli farklı bir kesimin iktidara gelmiş olduğu gayet açık bir biçimde görülüyordu.⁹⁵³

Eğitim, yaş ve sosyal statüleri bakımından bir önceki dönem iktidar partisi milletvekillerinden farklı bir sosyal tabakaya mensup olan meclisin bu yeni simalarının, iktidardayken alışılmışın dışında bir siyaset izleyecekleri ve ayrı icraatları uygulamaya koyacakları belliydi. Nitekim, gelişmeler bunu doğrular nitelikte oldu. Meclis çatısı altına toplanan DP’nin bu genç ve dinamik kadrosu, okunan daha ilk hükümet programının ardından, tek parti döneminin merkeze aldığı ve uygulamalarına sahne olduğu sanayi alanındaki icraatların yerine, tarım ve dış

⁹⁵⁰Goloğlu, **a.g.e.**, s. 446-478.

⁹⁵¹Goloğlu, **a.g.e.**, s. 446-478.

⁹⁵²Goloğlu, **a.g.e.**, s. 446-478.

⁹⁵³Zürcher, **a.g.e.**, s. 326.

ticarete yönelmiş, yeni bir ekonomik ve politik dönüşüm devresine girmiştir.⁹⁵⁴ Kırsal kesim mensubu halk kitlelerinin desteğini kazanarak iktidara gelen DP kadrolarına olan bu destek devam ederek, ekonomik verilerin büyük ölçüde değişerek hayat pahalılığı ve enflasyonist eğilimlerin ağırlığını iyice hissettirdiği DP'nin ikinci dönem iktidarından sonraki yıllara kadar sürmüştür.⁹⁵⁵

DP yönetiminin bu ilk iktidar döneminde, tarımda uyguladığı bazı politikalar ve bunların siyasi hayata etkileri olmuştur. Bu politikalar şunlardır: Tarımsal teknoloji ve donanım alanında kaydedilen gelişmelerle tarımda makineleşmeye önem verilmesi; Üretim tekniği ile kimyasal ve biyolojik faktörlerde sağlanan gelişmelerle, tohum ıslahı, sulama, gübreleme, ilaç kullanımının yaygınlaştırılması; Tarım kesimden vergi alınmaması; Çiftçilere Tarım Kredi, Tarım Satış Kooperatifleri ve Ziraat Bankası'nca verilen kredi miktarlarının artırılması; Çiftçiye topraklandırma çalışmalarına ağırlık verilmesi, tarım teşkilatının yapısının büyütülerek, Ziraat Vekâleti'ne ayrılan bütçenin artırılması; Tarımsal eğitim ve araştırma faaliyetlerini temel esas alarak bu konuda yoğun uygulama çalışmalarına girilmesi ve tarımsal gelirin artırılması için destekleme alımlarının yapılması gibi belli başlı politikalar.⁹⁵⁶

Tarım teknoloji alanında kaydedilen gelişmeler ve tarımda makineleşmeye önem verilmesiyle traktörün çiftçilerin hayatına girmesi, şüphesiz ekilen toprakları artırarak üretimi çoğaltması yanı sıra, hektar başına üretim randımanında da önemli artışlara sebep olmuştur. Özellikle, arazi işletmesinde kullanılan traktörün çiftçinin hayatında vazgeçilemez bir unsur haline gelmesi, edebi eserlere ve dönemin romanlarına ilham kaynağı olmuştur.

Bu romanlardan biri, köyde yetişmiş bir yazar olan Talip Apaydın'ın kaleme aldığı *Sarı Traktör* adlı romandır. DP dönemi tarımda makineleşmeyi konu alan ve ilk baskısını 1958 yılında gerçekleştiren bu aktüel romanda, insan değil, hayvan gücünün bile baş edemediği bataklıkları bir hamlede sürüp geçen, on kişinin yüz

⁹⁵⁴1923-1950 dönemindeki tarımsal yapının 1950 dönemine etkisi ve bu dönemin tek parti döneminden farklı oluşu ile ilgili bkz. Mehmet Kayıran, **Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde, 1995 Doktora Tezi, s. V-VI.

⁹⁵⁵Hayat pahalılığının 1954 genel seçimlerinde de bahsedilen sorunlar arasında yer aldığıyla ilgili bkz.: Muhlis Ete, "Seçimde Bahis Mevzuu Edilen Meseleler," **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954, s. 34.

⁹⁵⁶DP'nin ülkeyi her yönüyle değiştirmesi ile ilgili olarak yazılan makalenin ayrıntıları için bkz.: Münif İslamoğlu, "Demokrat Parti Ne Yaptı?", **Yeni Kastamonu**, 26 Eylül 1957, Sayı No: 4.

saatlik işini bir saatte tamamlayan makine gücüne karşı, insanın aşka benzer hayranlığı ele alınmıştır.⁹⁵⁷ Orhan Kemal'in yapıtlarından biri olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanı, DP dönemini konu alan ve ilk basımı 1954 yılında gerçekleşen aynı tarzda yazılmış eserler arasında yer almıştır.⁹⁵⁸

Bu dönemde bir çiftçinin, Ziraat Bankası'na borçlanarak taksitle traktörünü satın alması, hayatının en önemli olaylarından birini yaşaması anlamına geliyordu. Zira köylünün önceden pek hayal edemediği ve daha çok devlet işletmelerinde gördüğü traktörlerin artık kendi malı olması, onda ruhi bir gurur ve şahsiyetleşme hissi uyandıran önemli bir faktör haline gelmişti. Bunun yaratacağı havayı ve köyde iktidara kazandıracığı taraftarları, dönemin şartları altında tasavvur etmek hiç de zor olmasa gerektir.⁹⁵⁹

Verilen krediyle şehirden aldığı yeni traktörünü adeta bir şölen havası içinde, teslim alan ve önüne kocaman bir bayrak takarak pazar yerine koşan köylü, hemşerilerinden, kadın-erkek bulabildiklerini, traktöre ve arkasına bağladığı römorka atarak, direksiyonu kullananın arkasında, zapt ettiği şehre giren bir kumandan edasıyla dikilerek köyüne girmektedir. Bu sırada, damlardan, tepelerden yığınla koşuşanlar köy meydanını doldurmaktadır. Halk, iyi veya kötü, bütün bu olup bitenlerin kerametini, dönemin Başbakanına bağlamaktan hoşlanır. Hatta *Menderes traktörü* sözleri, o günden kalma bir yakıştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶⁰

Tarım işletmelerinde kullanılan makinelerin her geçen yıl sayısının artması, üretimi de artırması yanı sıra, hareketliliğin fiziki koşullarının oluşmasıyla köy hane halkı, ürettikleri mahsullerini traktörlerin arkasına bağladıkları römorklarla kasaba pazarlarına ve yakın şehirlere götürerek ulusal ekonomiyle bütünleştirme çabası içerisine girmiştir. Para gelirin artması, bir taraftan pazara açılmayı kolaylaştırırken, öbür taraftan önceden ev ekonomisi veya köy ekonomisi içerisinde

⁹⁵⁷Bu romanın içeriği için bkz.: Talip Apaydın, **Sarı Traktör**, Varlık Yayınları, İstanbul 1973, s. 1-279.

⁹⁵⁸Bu romanın içeriği hakkında bilgi almak için bkz.: Orhan Kemal, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Everest Yayınları, İstanbul 2011, s. 1-377.

⁹⁵⁹Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.150.

⁹⁶⁰Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı, 1899 -1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 219.

üretilen malların dışarıdan satın alınmasını, dolayısıyla hanenin iktisadi faaliyetlerinde uzmanlaşmasını beraberinde getirmiştir.⁹⁶¹

Bu arada, çiftçilerin, köy dışı çevreyle ilişkilerini artırmaları, onların yeni isteklerini doğurmuştur. Bu istekler, daha iyi yaşamak, çeşitli ve zengin gıdalar almak, türlü modern ev eşyaları ve radyo kullanmak, elektrik, sağlık, eğitim vb. hizmetlerden yararlanmak biçiminde tezahür etmiştir.⁹⁶²

Tarımda makineleşmenin sonuçlarından biri de, makineleşme ile birlikte köyde büyük toprak sahibi insanların iktisadi egemenliğinin, toprağı kolayca süren, eken, biçen, motorlu vasıtalar sayesinde güçlenmesidir. Ancak, bu durum toprakların daha önceki işleyicileri olan yarıcı, ortakçı ve kiracı konumundaki insanlara yaramamış, makinenin girdiği topraklarda bu insanların kol gücüne ihtiyaç kalmaması ve işlerini kaybetmeleri üzerine, doğduğu ve uzun süre yaşadığı topraklarını istemeyerek terk etmelerine ve bölgelerine en yakın şehir ya da büyükşehirlere göç etmelerine neden olmuştur.⁹⁶³

Tarımda makine kullanımının yaygınlaşması insan gücüne olan talebi azalttığından bu durum köy kadınlarının işine yaramış onların evleri ve çocuklarıyla daha çok ilgilenmeleri için zaman bulmalarına imkân tanımıştır. Yani, traktörler Türk köylü kadının köy içindeki durumunu gerçek anlamda değişikliğe uğratmıştır. Bunun sonucu olarak harman zamanı, annelerin çocuklarına ayıracak zamanı bulmaları sebebiyle çocuk ölümlerinde azalma meydana gelmiştir.⁹⁶⁴ Kadınların evlerine ayıracak zamanlarının artması aynı zamanda erkeklerin evdeki işlerinin kolaylaşmasını da sağlamıştır.

DP döneminde uygulanan ve döneme damgasını vuran önemli olaylardan biri de, çiftçiyi topraklandırma çalışmalarıdır. Bu çalışmalar sonucunda, 1950 yılından 1959 yılına kadar 10 yıl sürede toplamda 4.085 köyde 322.061 aileye 16.0605.87

⁹⁶¹ Çağlar Keyder, “*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*”, 1946-1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 163-164.

⁹⁶² Reşat Aktan, “*Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Mana ve Önemi*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 1, Yıl: 1968, s. 7.

⁹⁶³ Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964...**, s. 151; Yaşar Kemal, **Bu Diyar Baştan Başa**, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 492.

⁹⁶⁴ Richard D. Robinson, “*Türkiye’de Traktörün Köy Hayatına Tesirleri Ait Bir Araştırma*”, Çev. Turan Güneş, **Ziraat Dergisi**, S. 148, Yıl: 16, Ağustos 1956, s. 28-29.

dönüm arazi dağıtılmıştır. Ayrıca, bu ailelere köy hükmi şahsiyeti adına 11.993.754 dönüm mera arazisi tahsis edilmiştir.⁹⁶⁵

DP yönetiminin iktidarı döneminde, çiftçiyi topraklandırma uygulamaları kapsamında her bir köye ortalama 3.931 dönüm arazi tahsis edilirken, bu köylerde yaşayan her bir aileye ortalama 50 dönüm arazi verilmiştir. Bir kısım köylüler, Devlet tarafından verilen bu arazilerin işletmesini kendileri üstlenirken, traktörü olmayan diğer bir kısmı da arazilerini büyük toprak sahiplerine, tohumları kendilerinden olmak şartıyla kiraya vererek, yarı yarıya mahsulden pay almışlardır. Böylelikle, eskiden, büyük toprak sahibi insanların verdiği tarla, tohum ve çift hayvanları sayesinde yarıcı, marabacı ve kiracı köylülerde yapılan ortaklık başka bir hale dönüşerek devam ediyordu.⁹⁶⁶

DP'nin tarım politikalarından bir diğeri de tarımsal eğitim ve araştırma faaliyetlerine ağırlık vermesidir. Açılan çeşitli türde tarım okulları ve ziraat fakülteleri, yapılan tarım araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle, tarımın teorik ve pratik anlamda geliştirilmesi ve üretiminin artırılması sağlanmıştır. Üretimin artırılması hem milli geliri artırarak ekonomiye katkı sağlamış, hem de tarımdan geçimini temin eden insanların geçmişe bakarak maddi yönden daha iyi duruma gelmelerini temin etmiştir.

Çiftçilere, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Ziraat Bankası'na verilen kredi miktarlarının artırılması yanı sıra makineleşmeyi de içine alan üretim tekniğinde kaydedilen gelişmelerle tohum ıslahı, sulama, gübreleme, ilaç kullanımını gibi uygulamaların yaygınlaşması, üretimi artırmasını ve çiftçilerin emeğinin karşılığını almasını temin ederek iyi para kazanmalarının yolunu açmıştır. Tarım kredilerin artırılması sayesinde, çiftçilerin tefecilerin eline düşmesi engellendiği gibi taksitle traktör alımı kolaylaşmıştır.

Tarım tekniğinin geliştirilmesiyle artık, tohumunu toprağa atan köylü, ürününü kıt almanın endişesi içerisinde değildir. Tarım mahsullerinin veriminde geçmişe bakarak tabiat koşullarına bağlılık azalmış, çiftçi artık ayağını daha sağlam basmaya başlamıştır. Zira tarlasından topladığı ve selektörden geçirerek ilaçladığı ya da devletten temin ettiği iyi cins tohumunu traktörün arkasına bağladığı mibzerle

⁹⁶⁵DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 250.

⁹⁶⁶Yaşar Kemal, **Bu Diyar Baştan Başa**, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 521-523.

ekmeye başlamış, bu ekim sırasında gübre kullanmış, ürünün ihtiyacı durumunda sulama imkânlarından yararlanmış, yabancı ot ve hastalıklarla mücadele etmiştir.

Çiftçiler, bu yolla elde ettikleri ürünlerden bol para kazanmalarıyla, yaşam biçimleri değişmiş, köylerinde eskiye oranla içlerinde buzdolabı olan daha rahat ve güzel evlerde oturmaya başlamışlar ve gittikçe hayat seviyeleri yükselmiştir.⁹⁶⁷ Ancak, bunlar, artan gelirlerini ekonomiye katkı sağlayacak yatırımlara yönelmemişler, dışarıdan ithal edilen lüks tüketim mallarına harcamışlardır.⁹⁶⁸

Geliri daha fazla olan topraklı çiftçilerden bir kısmı ise, ellerindeki sermayeyi başka alanlarda kullanma ihtiyacı duymuş, şehirlerden gayrimenkul alarak buralara yatırım yapmışlardır.⁹⁶⁹

DP'nin uyguladığı tarım politikalarından biri de, çiftçinin tarımsal gelirini artırması için destekleme alımlarına gitmesi ve buğdaya bol fiyat vermesi olmuştur. Buğdaya bol fiyat verilmesi, çiftçiyi maddi yönden iyileştirmiş ancak, TMO'nin yükünü artırmış, hatta artırmakla kalmamış onu her geçen yıl açık vererek zarara uğratan bir kurum haline dönüştürmüştür. Bu durum, kamu giderlerinin hızla artmasında önemli bir rol oynamıştır. Devletin büyüyen bütçe açıklarının finansmanında ayrıca giderek artan ölçüde Merkez Bankası'nın kaynaklarını kullanması, başka bir ifade ile para basması ve bunu piyasaya sürmesi, 1953 sonrası görülen enflasyonun önemli bir nedeni haline gelmiştir.⁹⁷⁰

DP'nin tarımı vergi kapsamı dışında bırakması, köylü kesiminin işine yaramış ancak, devlette önemli bir gelir kaybına neden olduğu gibi, 1953 yılı sonrası dönemde, ekonomide yaşanan para sıkıntısını da büyük ölçüde etkilemiştir.

DP'nin uyguladığı tarım politikalarının kırsal kesim halk kitleleri tarafından tasvip edilmesi aynı zamanda, siyasi iktidara olan desteğin de sürdürülmesi anlamına geliyordu. Nitekim, yapılan 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde, DP kazandıkları zaferle oy paylarını 1950'de % 53.59' dan 1954'de % 56.62'ye, Meclisteki

⁹⁶⁷Kemal, a.g.e., s. 496-497.

⁹⁶⁸Cem Eroğul, **Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara1970, s. 101

⁹⁶⁹Mustafa Harmancıoğlu, "*Köy Sanatları Meselesi*", **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 28; Ahmet Kılıçbay, **Türkiye'nin Ekonomi Politikaları, 1930-1996 ve Sonrası**, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 18.

⁹⁷⁰Osman Okyar, "*İktisadi İnkişafın Finansmanı*", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 103; Gürel Tüzün, "*1950-1960 Döneminde Sanayileşme*", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 20.

milletvekili sayılarını 408' den 503'e yükselmiştir. Buna karşılık CHP, oylarını % 40'dan % 35'e, milletvekili sayılarını da 69'dan 31'e düşürmüştür.⁹⁷¹

DP'nin 2 Mayıs genel seçimlerinde, beklenenin üstünde bir oy alarak ikinci kez üstelik daha fazla bir çoğunlukla iktidara gelmesi sürpriz olmamıştı. Seçimlerin sonucunda şaşırtıcı bir durumun ortaya çıkmaması, 1950'den sonra geniş halk kitlelerinden bilhassa köylülerin, iktidarın icraatlarından memnun kalmalarıyla izah edilebilir. Bu uygulamalardan biri, çiftçilerin Toprak Mahsulleri Ofisi'ne buğdayını, Ofis kapılarında beklemeden ve aracı koymadan genellikle kendi ayağında (köyünde) kolaylıkla satabilmesi ve parasını da peşin alması olmuştur.⁹⁷²

2 Mayıs genel seçim sonuçları, DP'nin aksine CHP'de, biraz moral çöküntüsü, biraz da şaşkınlık yaratmıştır.⁹⁷³ CHP'nin bu şaşkınlığı 6 Mayıs 1954 günü, *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir haberle sona ermiş görünüyordu. *Ulus* gazetesi, CHP'nin seçimi kaybedişini, DP'nin 1954 seçimlerinde her vilayete 500.000 ile 1.000.000 lira arasında değişen miktarlarda para yardımında bulunarak ve toplamda 60.000.000 liralık bir mali destek yaparak rüşvetle seçimleri kazanmasına bağlıyordu. Bu habere, DP Genel Kurulu kısa sürede yayınladığı bir bildiriyle cevap vermekte gecikmedi. Kurul, söylenenlerin seçim sonuçlarını töhmet altında bırakacak, karalamaya yönelik, yalan ve iftiradan ibaret çok çirkin ithamlar olduğunu, seçimlerde sarf edilen paraların 60.000.000 lira değil, DP'yi seven ve ona gönül veren parti mensuplarının sağladığı destekle toplamı 1.500.000 lirayı bulan mali bağışlar olduğunu ifade ediyordu.⁹⁷⁴

Ulus gazetesinin bu haberinden, DP hükümetinin, ikinci kez iktidara geldiği seçimlerin hemen ardından, CHP'li yöneticiler tarafından başlatılan sert muhalefet hareketinin şiddetlenerek devam edeceği anlaşılıyordu. 1954 yılına kadar başta tarım olmak üzere, hemen her alanda yapılan hükümet icraatlarını tenkit eden ve bunu

⁹⁷¹Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 235; Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2, Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, Bilgi Yayınları, Ankara 1983, s. 168; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 19; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Nuru Matbaacılık, Ankara 1998, s. 214; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 160; Zürcher, **a.g.e.**, s. 326; Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, 1950'den Günümüze, İmge Yayınları, Ankara 2008, s. 48.

⁹⁷²Hikmet Bayur, "1954 Genel Seçimleri Üzerine Düşünceler", **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954, s. 5.

⁹⁷³**Akis**, S. 3, Yıl: 29 Mayıs 1954, s. 8.

⁹⁷⁴Erer, **a.g.e.**, s. 233-234.

muhalefet anlayışının bir gereği olarak gören CHP yönetimi, gerek 1954 yılından itibaren ekonomik göstergelerin iyiye gitmemesi, gerekse iktidarı sıkıştırmanın haklı gerekçelerinin ortaya çıkması nedeniyle siyasi konjonktürde bilhassa enflasyonun artmaya başlamasıyla zor günler geçiren iktidarın oylarını devşirmek ya da tek başlarına iktidara gelmek için eleştirilerinin dozunu daha da artırarak ülkenin siyasi belirsizliğe gitmesinde kilit rol oynamıştır.

Muhalefetin bu eleştiri siyasetine karşılık, DP'nin bazı haklı gerekçeleri de olmasına rağmen, gösterdiği tutum çok da yerinde olmamıştır. Zira DP yönetimi, hem demokrasi kültürünün siyasette henüz yerleşmemesinden ve hem de ikinci kez ezici bir çoğunlukla iktidara gelmenin verdiği psikolojik rahatlıkla, kendisine yapılan eleştirilere tahammül gösteremeyerek muhalefeti ve onu destekleyen toplumun değişik katmanlarında yer alan üniversiteler, basın ve muhalefet parti grupları üzerinde siyasi kısıtlamalara gitmek amacıyla seri halinde kanunlar çıkararak onların tepkisini çekmiştir.⁹⁷⁵ DP iktidarının, ikinci kez iktidara gelmesiyle, bu kanunların çıkmaya başlamasının aynı döneme rastlaması tesadüf değildir.

Bu kanunlardan ilki, 21 Haziran 1954'de çıkarılan 6422 sayılı TC Emekli Sandığı Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun'dur.⁹⁷⁶ Bu kanunun kabul edilmesiyle, profesörleri ve meslekte 25 yılını geçirmiş ya da 60 yaşını geçmiş yargıçları da kapsayan bütün devlet memurları emekliye sevk edilebiliyordu.⁹⁷⁷ 5 Temmuz 1954'de kabul edilen 6435 sayılı Bağlı Buldukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkındaki Kanunla, hükümet daha da ileri giderek emekliye sevk için belli bir müddet hizmet görmüş olmak şartını bütünüyle kaldırılıyor, herhangi bir resmi kurumda görevli olan

⁹⁷⁵Bekir Tünay, **Menderes Devri Anıları**, Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, t. y. s. 389-390; Aslında DP daha 1954 seçimlerine girmeden önce 9 Mart 1954 tarihinde kabul ettiği 6334 sayılı Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki Kanun'la basın suçlarının cezasını ağırlaştırıyordu. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 36, 09.03.1954, s. 924; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8660, 17 Mart 1954; Turhan Feyzioğlu, "*Türk Basınının Kaderi*," **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957, s. 110; DP yönetiminin eleştiriye tahammülsüzlüğü ile ilgili bkz. : "*Tahammül Etmelisiniz, Adnan Bey!*", **Akis**, C. 9, S. 148, Yıl: 3, 9 Mart 1957, s. 5.

⁹⁷⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 21.06.1954, s. 28; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8738, 25 Haziran 1954.

⁹⁷⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 21.06.1954, s. 28; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8738, 25 Haziran 1954; Eroğul, **a.g.e.**, s. 116; Bu kanunun uygulanmasıyla 16 hakim Adliye Vekilince emekliye sevk edilmiştir. Bu kanunun uygulaması tartışmaları için bkz.: Turhan Feyzioğlu, "*Adalet Vurulan Darbe*", **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957, s. 163-167.

memur çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabiliyordu.⁹⁷⁸ Bürokrasinin, yürütmeden bağımsızlığını sona erdiren bu kanunla, Menderes'in aydınlar arasında popülaritesinin büyük ölçüde azaldığını görmekteyiz.⁹⁷⁹ Ayrıca, 30 Haziran 1954'de kabul edilen 6428 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun'la muhalefetin haklarında önemli kısıtlamalara gidilmiştir.⁹⁸⁰ Aynı kanuna göre, devlet radyolarının siyasal propaganda aracı olarak muhalefet adına kullanılmasının yasaklanması, iktidar tarafından yürürlüğe konulan diğer kısıtlayıcı bazı uygulamalar arasında yer almıştır.⁹⁸¹ Çıkarılan basın kanunuyla da, yalan haber üretmek, memurların kişiliğine hakaret etmek, mahremiyetine tecavüz gibi hallere de ceza uygulaması getirilmiştir.⁹⁸²

DP tarafından çıkarılan bu kanunlar, başta muhalefet partisi CHP olmak üzere, kendi partisi içerisinde yer alan bazı milletvekillerinde hoşnutsuzluk uyandırarak Mecliste gerginliğe yol açmıştır.⁹⁸³ Bu arada, parlamento da oluşan bu gergin hava yetmiyormuş gibi, Türkiye de beklenmedik yeni gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Londra'da İngiliz, Türk ve Yunan heyetleri arasında Kıbrıs davasının görülmeye başlandığı bir sırada, İstanbul da 6-7 Eylül 1955 olayları baş gösterdi.⁹⁸⁴ 6 Eylül günü öğleden sonra çıkan *Ekspres* gazetesinin birinci sayfasında, boydan boya Selanik'te bulunan Atatürk'ün evinin bombalanarak havaya uçurulduğu haberinin verilmesi, İstanbul'da büyük bir etki yaptı. Bu haber Kıbrıs Türk'tür adındaki

⁹⁷⁸TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 05.07.1954, s. 60; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8749, 8 Temmuz 1954; Eroğul, **a.g.e.**, s. 116-117; 6435 sayılı Kanunun ikinci maddesi uyarınca, Üniversite öğretim üyelerinin işten çıkarılmalarında Milli Eğitim Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Üniversite muhtariyetini engelleyen bu ikinci maddenin uygulamaları için bkz.: Turhan Feyzioğlu, "*Üniversite Muhtariyeti*", **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957, s. 98-99; Feyzioğlu, "*Demokrasi Davamıza Genel Bir Bakış*," **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957, s. 66.

⁹⁷⁹Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil yayınları, İstanbul 2007, s. 81; Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1808-1975**, Çev. Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 485.

⁹⁸⁰6428 sayılı Kanuna göre, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun 35, 71, 89, 91, 109, 110, 135, 166 maddeleri değiştiriliyor 45 ve 46 maddeleri yürürlükten kaldırılarak yerlerine yeni maddeler ikame ediliyordu. 5545 sayılı bu kanunun değişen maddelerinin ayrıntısı için bkz.: TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 37, 30.06.1954, s. 46; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8748, 7 Temmuz 1954.

⁹⁸¹Turhan Feyzioğlu, "*Radyo Meselesi-II* ",**Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957, s. 87.

⁹⁸²Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye...**, s. 80-81; Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, İstanbul 1967, s. 17-18.

⁹⁸³Weiker, **a.g.e.**, s. 18.

⁹⁸⁴Fahri Belen, **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960, s. 42.

derneği harekete geçirerek, bu derneğin öncülüğünde 6 Eylül 1955 tarihinde öğleden sonra Taksim’de bir yürüyüş tertip edilmesine yol açtı. Yürüyüşün zamanla taşkınlığa dönüşmesi ve halkın galeyana gelmesi sonucu İstiklal Caddesi’nde Rumlara ait mağazalar yağmalanmaya başladı. Bu yağmalama esnasında mağazalarda, bulunan kasalardan demir dolaplara kadar ne kadar eşya varsa, dışarı çıkarılarak parçalandı. Bu arada yüz binlerce metre kumaş ve eşya didik didik edilerek caddenin ortasına atılıyordu.⁹⁸⁵ İstiklal Caddesi’nden başlayan olayların zamanla İstanbul’un bütün semtlerine, sonra İzmir ve Ankara’ya sıçraması, hükümeti çok zor bir durumda bırakmış ve bu üç ilde güvenliğin sağlanması için sıkıyönetimin ilan edilmesine neden olmuştur.⁹⁸⁶ Ana muhalefet partisinin, olayların tertip olduğu ve arkasında hükümetin bulunduğunu iddia ederek hükümeti suçlaması, Mecliste tartışmaları daha da alevlendirmiş ve bu durum, İçişlere Bakanı Namık Gedik’in istifasına yol açmıştır. Nihayet, ihmali görülen kamu görevlileri görevden el çektilmiş. İstanbul, Ankara ve İzmir’de 2.600 kişi tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.⁹⁸⁷

Mecliste alınan bazı kararlarla DP’de sular bir türlü durulmuyordu. 6-7 Eylül olayları arkasında mecliste hoşnutsuzluğu artıran ve parti içi bölünmeye yol açan bir başka gelişme de, Ekim ayında bazı liberal milletvekillerinin, kısıtlayıcı basın kanunu gereğince hakkında dava açılmış olan gazetecilerin, yazdıklarını ispat hakkına sahip olmalarını ve yazılanların mahkemelerde delil olarak kabul edilmesini istemeleridir.⁹⁸⁸ Menderes’in baskısı üzerine geri çekilen bu öneri parti içerisindeki

⁹⁸⁵“*Hazin Hadiseler*”, **Akis**, C. 4, Sayı: 70, Yıl: 2, 10 Eylül 1955, s. 8.

⁹⁸⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 7, 80. Birleşim, 12.9.1955, s. 668; 6-7 Eylül olaylarının TBMM’de müzakereleri için bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 7, 80. Birleşim, 12.9.1955, s. 668-694; **Akis**, C. 5, S. 71, Yıl: 2, 17 Eylül 1955, s. 3-7.

⁹⁸⁷İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul 1975, s. 47-50; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı,1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 144-145; Tekin Erer, **On yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 254-257; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 313; Mükerrer Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 442-444; Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950’li Yıllar**, ODTÜ Yayınları, Ankara 2001, s. 113-114.

⁹⁸⁸Turhan Feyzioğlu, *“İspat ve Hakikat”*, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1957, s. 126; Ayrıca, bu konuyla ilgili ilmi tartışmalar için bkz.: Feyzioğlu, *“Doğruyu Söylemek Hakkı”*, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1957, s. 120.

huzursuzluğu ve anlaşmazlığı büyütmüş, liberal kanatın, 19 Kasım 1955’de DP’den koparak Hürriyet Partisi’ni kurmasına yol açmıştır.⁹⁸⁹

1958 yılına kadar seçim beklenmemesine rağmen, hükümetin tarım taban fiyatlarını yükselteceğini ve çiftçi borçlarının ödenmesinin erteleneceğini açıklamasıyla, seçimlerin yaklaştığı ve erkene alınacağı tahmin ediliyordu. Nitekim 27 Ekim 1957 tarihinde seçimlerin yapılacağı açıklandı.⁹⁹⁰ Ancak, bu sefer hükümetin işi gerçekten zordu. Gerek hayat pahalılığının yol açtığı sıkıntılar, gerekse çıkarılan bazı kanunlarla özgürlüklerin kısıtlanması, halkta ve aydınlarda derin hoşnutsuzluk uyandırmıştı.

Seçimler hayli gergin bir ortamda cereyan etti. Demokratlar, 4.372.621 oy alarak 610 milletvekilliğinden 424’ünü, muhalefet ise 3.753.136 oyla 178’ini alarak mevcut seçim sisteminin de yardımıyla Mecliste çoğunluğu sağlamıştır.⁹⁹¹ Mevcut seçim sistemi 1950 Mayıs’ında DP’nin iktidara gelmesinden üç ay önce Milletvekilleri Seçimi Kanunu’na göre şekillenmiştir. 16 Şubat 1950’de kabul edilen 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun birinci maddesine göre, Milletvekili seçimi tek dereceli ve ekseriyet usulüne göre yapıldığı için, bir bölgede en fazla oyu alan parti milletvekillerinin tamamını almaktadır.⁹⁹²

1957 seçimi DP’ye, aslında halkın bir uyarısıydı. Seçim sonuçları Menderes’in iktidarının ayakları altından kaymaya başladığını gösteren verileri ortaya koyuyordu. DP ilk kez oyların yarısından çoğunu alan parti olma özelliğini bu

⁹⁸⁹Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 112; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 22; Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, C. 2, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 614; Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1808-1975**, Çev. Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 486; Zürcher, **a.g.e.**, s. 337; Erer, **a.g.e.**, s. 259; Bozdağ, **a.g.e.**, s. 52-53; Başgil, **a.g.e.**, s. 90.

⁹⁹⁰Zürcher, **a.g.e.**, s. 337; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 85; Tekin Erer, **On yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 294-295.

⁹⁹¹DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964/1965**, Ankara 1965, s. 169; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 505; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 269; Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3, Bir İktidar Bir İhtilal, 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s. 257-259; 1957 genel seçimlerinde partilerin aldıkları oy miktarlarının ayrıntıları için bkz.: **Akis**, C. 11, S. 183, Yıl: 4, 2 Kasım 1957, s. 4.

⁹⁹²**Aynı Tarihi**, Sayı No: 220, Yıl: Mart 1952, s. 66-67; 5545 sayılı kanunun ayrıntısı için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 16.02.1950, s. 511; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7438, 21 Şubat 1950.

seçimlerle kaybetmiş ve % 47,3 oranında oy elde edebilmişti. CHP'nin oy oranı ilk kez % 40,6'ya ulaşmıştı.⁹⁹³

1957 genel seçimleriyle iktidar partisinin halkın desteğini yavaş yavaş kaybetmeye başladığını, kendilerinde de iktidar olma konusunda ümitlerinin yeşerdiğini gören muhalefet, hükümetin her yaptığına karşı çıkma ve eleştirme kampanyasını sürdürmeye devam ederek gittikçe uzlaşmaz hale gelmiştir. Zira muhalefet, iktidarın çalışmalarının önünü tıkamak için hiçbir fırsatı ihmal etmiyordu.⁹⁹⁴ Hükümette buna misliyle cevap veriyor, baskıcı tedbirlerden söz ediyordu. Menderes, Ekim ayında büyük bir gösterişle Vatan Cephesini kurarak, DP'nin tabanını genişletme ve halk kitlelerini seferber etme çalışmasını başlattı.⁹⁹⁵

Vatan Cephesi, muhalefet cephesi kurulması yolundaki çalışmalara bir tepki olarak doğmuştur.⁹⁹⁶ DP yöneticileri, muhalefetin Güç Birliği Hareketi karşısında Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket oluşturmak istemişlerdir.⁹⁹⁷ Menderes, ilk defa Manisa İl Kongresinde, 12 Ekim 1958'de yaptığı bir konuşmada, vatandaşların kin ve husumet cephesine karşı Vatan cephesini kurmalarını istemeleriyle konuyu gündeme getirmiştir.⁹⁹⁸ Menderes, Samet Ağaoğlu'na göre, Vatan Cephesi sözüyle aslında hangi partiden olursa olsun bütün vatandaşları memleket kalkınması davasında birleşmeye çağırıyordu.⁹⁹⁹ İstanbul'da başlayan ilk Vatan Cephesi ocaklarını kurma teşebbüsü, zamanla bütün memlekete bir çığ gibi yayılmaya başladı. Vatan Cephesine katılanların muhalif gazetelerce haber yapılmaması üzerine bu harekete katılanlar radyodan ilan edilmeye başlayınca, muhalefet bu konuyu biraz da alaya alarak isimlerin sahte olduğunu iddia ederek, taraftarlarını radyo dinlememeleri konusunda uyarıyordu. Hatta bu etki altında, Radyo Dinlemeyenler Cemiyeti bile kurulmak istenmiştir.¹⁰⁰⁰ Aslında, bu olup bitenlerle halk, Vatan

⁹⁹³DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı,1964/1965**, Ankara 1965, s. 169; Gevgilili. **a.g.e.**, s. 118; Başgil, **a.g.e.**, s. 105; CHP'nin 1957 genel seçimlerinde oy oranını yükseltmesine mukabil DP'nin oy oranını düşürmesi bazı basın organlarıca memnuniyetle karşılanmıştır. Bu konu ile ilgili bkz.: Metin Toker, "*Mahkûm Edilen Sistem*", **Akis**, C. 11, S, 183, Yıl: 4, 2 Kasım 1957, s. 5.

⁹⁹⁴Başgil, **a.g.e.**, s. 105.

⁹⁹⁵Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Nurol Matbaacılık, Ankara 1998, s. 596.

Zürcher, **a.g.e.**, s. 348.

⁹⁹⁶Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 295.

⁹⁹⁷Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 363.

⁹⁹⁸Albayrak, **a.g.e.**, s. 522.

⁹⁹⁹Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2003, s. 125.

¹⁰⁰⁰Erer, **On Yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 357.

Cephesi ve Güç Birliği Ocakları adı altında karşı karşıya gelerek, farkında olmadan birbirine muhalif iki cepheye bölünüyordu.¹⁰⁰¹

Ülkeyi kamplaşmalara doğru götüren bu faaliyetlere, iktidarın Meclisteki muhalefetin faaliyetlerini soruşturmak için geniş yetkilere sahip bir komisyon kurmaya karar vermesi ilave edilince, Meclis yeni ve ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldı.¹⁰⁰² İnönü, TBMM’de Tahkikat Önergisi ile ilgili 18 Nisan 1960 tarihinde yaptığı bir konuşmada, “*Ne isteniyor...? Meclis Tahkikat Encümeni namı altında bir baskı idaresi kurmak istiyorlar. Bu baskı idaresi, Anayasaya, İnsan Haklarına karşı teşebbüs edilen gayri meşru bir darbedir. Baskı idaresine, millet bütün namuslu teşkilatıyla bütün sade vatandaşlar ile mukavemet edecektir.*”¹⁰⁰³ sözleriyle açıklamalarının ilk kısmını bitirmektedir. Fakat, karşı konuşmalarda sataşma olup, CHP’nin ihtilal metotlarıyla çalıştığı iddia edilince, İnönü yeniden söz almak zorunda kalarak suçlamalara ve ihtilal konularına şu şekilde cevap vermiştir: “... *bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.*”¹⁰⁰⁴ Bu sözleriyle, önceki ifadelerinden bir adım daha ileri giden İnönü, tahkikat komisyonunun kurulması konusunda ısrarlı olduğunda, ihtilalin zorunlu hale geleceğini ve bu yolda kendisinin bile DP’lileri kurtaramayacağını açık bir dille ifade ediyordu.

¹⁰⁰¹Eroğul, a.g.e., s. 164; F. Hüsrev Tekin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 92.

¹⁰⁰²Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 395; F. Hüsrev Tekin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 93; Aydemir, **Menderes’in Dramı, 1899-1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 358-359; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, Alkim Yayınevi, İstanbul 2004, s. 152-153.

¹⁰⁰³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 13, 58. Birleşim, 18.04.1960, s. 196; Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 399.

¹⁰⁰⁴TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 13, 58. Birleşim, 18.04.1960, s. 207; Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 400.

Bu arada, DP'li üyelerin oluşturacakları komisyonun tahkikatta elde ettiği sonuçları üç ay içerisinde rapor ederek yayımlayınca kadar, Meclis dışındaki bütün siyasal faaliyetler yasaklanacaktı.¹⁰⁰⁵

7468 sayılı TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun'un, 27 Nisan 1960 tarihinde kabul edilmesi ve Tahkikat Komisyonu'nun faaliyete başlaması, hukuk profesörleri tarafından Anayasa'ya aykırı bulununca, bunlara siyasetle uğraştıkları gerekçesiyle disiplin cezası verildi.¹⁰⁰⁶ Bu durum, bazı profesörlerin de kışkırtmasıyla ülkede önü alınmaz öğrenci gösterileri ve ayaklanmalarının başlamasına neden oldu. Hükümet olayların bastırılması için harekete geçerek askeri kuvvetlere başvurdu ve tedbir amacıyla üniversiteleri tatil etti. Ayaklanmaların bastırılması esnasında bir öğrencinin öldürülmesi, olayları daha da çığırından çıkararak ülkeyi kargaşa ortamına doğru sürükledi. Harp Okulu öğrencileri, gösterilerin bastırılması esnasında askerlerin kullanılmasını gerekçe göstererek Ankara'da 21 Mayıs'ta sessiz bir yürüyüş yaptılar. Sansür nedeniyle bu ayaklanmaları yayımlayamayan basın ise, bunun yerine, o sıralarda Kore'de başkan Syngman Rhee'yi devirmiş olan öğrenci olaylarına geniş yer ayırıyordu.¹⁰⁰⁷

Olayların gidişatından etkilenen Menderes, Ege vilayetlerine yapılan geziyle büyük taraftar kitlelerine hitap etmek, kendisine olan desteği görmek ve bir bakıma moral toplamak niyetindeydi. Bu arada, Menderes'in 25 Mayıs'ta aniden Meclis Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarının üç ay yerine bir ay gibi kısa bir sürede

¹⁰⁰⁵TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 13, 58. Birleşim, 18.04.1960, s. 195; Tahkikat Komisyonu çalışmaları için bkz.: Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 344-350; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971**, C. 2, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1970, s. 1676; **Akis**, C. 18, S. 299, Yıl: 6, 20 Nisan 1960, s. 8.

¹⁰⁰⁶TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 42, 27.04.1960, s. 728; **Resmi Gazete**, Sayı No: 10491, 28 Nisan 1960; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Nuru Matbaacılık, Ankara 1998, s. 686; **Yeni Kastamonu**, 28 Nisan 1960, Sayı No: 765.

¹⁰⁰⁷Zürcher, **a.g.e.**, s. 349; Bekir Tünay, **Menderes Devri Anıları**, Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, t.y. s. 398 ; Aydemir, **Menderes'in Dramı, 1899-1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 402-405; Başgil **a.g.e.**, s. 138.139; Rıfki Salim Burçak, **Yasıada ve Ötesi...**, s. 35; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, Alkım Yayınları, İstanbul 2003, s. 154; Tekin Erer, **On yılın Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964, s. 403; F. Hüsrev Tekin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 93-94; Öğrenci olaylarının ortaya çıkış nedenleriyle ilgili bilgi almak için bkz.: Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s. 234-235; Ali Fuat Başgil, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 68-72; Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 407-409; 1960 yılı Nisan ayı olaylarının yabancı basında yankı bulmasının ayrıntıları için bkz.: Rasih Nuri İleri, **27 Mayıs Menderes'in Dramı**, Yalçın Yayınları, İstanbul 1986, s. 202-208.

tamamladığını ve sonuçlarını yakında açıklayacağını beyan etmesi, Ordu içerisindeki gizli tertipçileri harekete geçirdi. Zira, bu komisyonun, CHP ile ordu arasındaki muhtemel ilişkileri soruşturduğu bilinmekteydi. Nihayet, 27 Mayıs 1960 sabahının erken saatlerinde ordu birlikleri Ankara ve İstanbul'daki bütün resmi dairelere el koydu.¹⁰⁰⁸ Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar dâhil DP'li bütün bakan ve milletvekilleri tutuklandı.¹⁰⁰⁹ Artık, Türkiye'nin siyasi hayatında yeni bir dönem başlamıştı.¹⁰¹⁰

b. Tarım Politikalarının Dış Politikaya Tesirleri

DP yönetiminin tarım politikaları arasına yer alan ve tarım tekniğinin önemli araçlarından biri haline gelen tarımda makineleşme, gübre kullanımı, hastalık ve haşerelerle mücadele ve iyi tohum ıslahı gibi konulara önem vererek üretimi artırmak amacıyla bunlarla ilgili yapılan çalışmaları uygulamaya koyması, ihtiyaç maddeleri ve makine talebi açığını ortaya çıkardığından bunların temin edilmesi dış ülkelerle olan ilişkileri artırmıştır.¹⁰¹¹

DP yönetimi, ekilebilir arazi ve üretim miktarını artırmak amacıyla tarım politikaları içerisinde aldığı tarımda makineleşmenin yanı sıra, başta Amerika olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden tarım alet ve makineleri ithal etmiştir. 1950 yılında dış ülkelere 273.402.000 liralık makine ve teçhizat satın alınmış iken 1960 yılında bu miktar 986.545.000 liraya çıkmıştır. Böylece, 10 yıllık sürede toplam

¹⁰⁰⁸Doğrusöz, 28 Mayıs 1960, Sayı No: 4124; **Yeni Kastamonu**, 28 Mayıs 1960, Sayı No: 790.

¹⁰⁰⁹Aydemir, **Menderes'in Dramı, 1899-1960**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 418-429; **Akis**, C. 18, S. 301, Yıl: 6, 30 Mayıs 1960, s. 5-8; Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın darbeyi öğrendiğinde aldığı tutum hakkında bilgi almak için bkz.: Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3, Bir İktidar Bir İhtilal, 1955-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s. 267-269; 27 Mayıs hükümet darbesini meşru kabul eden Metin Toker'in makalesi için bkz.: Metin Toker, "*Bugünkü Vazifemiz*", **Akis**, C. 18, S. 301, Yıl: 6, 30 Mayıs 1960, s. 4.

¹⁰¹⁰Zürcher, **a.g.e.**, s. 349-350; Ali Fuat Başgil, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 75; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 352-353; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim, 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 1-2; F. Hüsrev Tekin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s. 95-96.

¹⁰¹¹TBMM. **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 6, 58. Birleşim, 30.03.1951, s. 64.

5.430.381.000 liralık makine ve teçhizat ithalatı yapılmıştır.¹⁰¹² Ayrıca bu zaman diliminde, makine ve teçhizat ithalinde % 260 oranında bir yükseliş kaydedilmiştir.

Bu arada, çiftçilere Ziraat Bankası kanalıyla verilen tarım kredi miktarındaki artış sebebiyle çiftçilerin traktör sahibi olma işi de kolaylaştığından, hükümet artan traktör talebine bağlı olarak ABD ve Avrupa ülkeleriyle irtibata geçerek 10 yıl içerisinde binlerce traktörü ithal etmiştir. Bu modern tarım araçlarından 1 Nisan 1959 tarihine kadar, 91 farklı markada 41.896 adet traktör ithal edilirken, 15 Ocak 1961 tarihine kadar bu sayı, 92 markada, 42.505'e yükselmiştir.¹⁰¹³

Çiftçilerin, artan tarım alet ve makine ihtiyaçlarının yurt dışından temin edilmesi yanı sıra, kaliteli tohum ihtiyacının karşılanması için de buğday, domates ve mısır türlerinde iyi vasıflı tohumlar ithal edilerek deneme ekimlerine başlandığını görmekteyiz. Özellikle Karadeniz bölgesinin başlıca gıdasını teşkil eden mısır mahsulünün üretimini artırmak amacıyla yerli çeşitlere ilaveten Amerika'dan getirilmiş 30 çeşit hybrid mısır ekimi üzerinde deneme çalışmaları yapılmıştır. Bu deneme çalışmaları sonucunda özellikle iki cins mısırın ülkemiz şartlarında yetişen yerli mısırlardan tohumluk olarak daha üstün olduğu tespit edildiğinden, bunların ülkemizde yetiştirilmesi amacıyla miktar olarak 10 ton kadarı Amerika'dan getirilmiştir.¹⁰¹⁴

Ayrıca, Fusarium'a (solgunluk hastalığı) dayanıklı Amerikan domates çeşitlerini çiftçilere tanıtmak amacıyla Balçova ve Edremit'te iki sonuç gösterisi gerçekleştirilmiş, Balçova çiftçileri Pan Amerikan, Edremit çiftçileri Sunray domates çeşidinin hastalığa daha dirençli olduğunu tespit ederek geniş çaplı bir ekim çalışmalarına girişmişlerdir.¹⁰¹⁵ Bu ekim çalışmalarıyla artan tohum ve gübre ihtiyacı yurt dışından ithalatla giderilmeye çalışılmıştır.

¹⁰¹²DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 269; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, s. 260; Necdet Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1975, s. 26.

¹⁰¹³DİE, **Zirai İstatistik Özetleri 1940-61**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 17; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 243.

¹⁰¹⁴**Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951, s. 309; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 175; Bu yeni mısır türünün Amerika'dan getirilerek Karadeniz bölgesi çiftçilerine verim tecrübesi yapılmak üzere dağıtılmasıyla ilgili bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 6.

¹⁰¹⁵**Tomurcuk**, S. 8, Yıl: 1, Ağustos 1952, s. 26.

DP hükümetinin 1950'den 1960 yılına kadar dış ülkelerden ithal ettiği tohum miktarı 12.543 tondur.¹⁰¹⁶ Gübre miktarı ise 1956 ile 1960 yılları arasındaki sadece dört yıllık dönemde 300.832 tonu bulmuştur.¹⁰¹⁷

Tarım tekniğinin önemli unsurlarından olan hastalık ve haşerelerle mücadele DP'nin öncelikli olarak ağırlık verdiği konulardan biri olmuştur. Başta, süne haşeresi olmak üzere kıvımlı, fare, çöl çekirgesi, Sudan çekirgesi, ekin güvesi ve ekin kurdu gibi, mahsullerin verimini düşüren çeşitli türde haşere ve zararlılarla her türlü mücadeleye girişilmiştir. Bu zararlılarla mücadelede yararlanılan tarım ilaçlarıyla bu ilaçların uygulanmasında kullanılan alet ve makineleri, ABD ve Avrupa ülkelerinden Türkiye Ziraî Donatım Kurumu vasıtasıyla temin edilerek ithal edilmeye başlanmıştır. 1950 ile 1957 yılları arasındaki yedi yıllık dönemde ithal edilen toplamda mayi halinde ilaç serpmek makine sayısı 163.400 toz halinde ilaç serpmek makine sayısı 45.909 olarak tespit edilmiştir.¹⁰¹⁸

Ziraî mücadelede bu dönemde iki farklı durumla karşılaşmaktayız İlki zararlı ve haşerelerle mücadelede uçak teknolojisinden faydalanılması, ikincisi ise yabancı şirketlerin de bu mücadeleye iştirak etmesidir. 1958 yılı içerisinde Devlet tarafından yapılan süne ve kıvımlı mücadele çalışmalarında İtalyan Airon firmasına görev verilmesi bunun somut bir örneği teşkil etmiştir.¹⁰¹⁹

Ayrıca, Türk şirketleriyle yabancı uyruklu şirketlerin ziraî mücadele konusunda zaman zaman işbirliğine giderek ortak müteşebbise geçtikleri bilinmektedir. Muzaffer K. Gürsel ve ortaklarından oluşan yerli bir grupla, İtalyan Airon Aerodisinfestazione S.P.A. ve İspanya Aerotecnica S.A. firmalarından müteşekkil, ecnebi grubun, uçakla ziraî mücadele, orman yangınlarını söndürme, havadan gübreleme ve ekim işlerini yapmak üzere görevlendirilmesi, Ticaret Vekâleti'nin 18.12.1959 tarihli ve 4/18256-5022/IV-659 sayılı teklifi üzerine Bakanlar Kurulu'nca 24.12.1959 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁰²⁰ Böylece, yabancı

¹⁰¹⁶DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 254-261; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, s. 247.

¹⁰¹⁷DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, s. 249; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 262.

¹⁰¹⁸DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 130-131; Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 83-84.

¹⁰¹⁹**Tomurcuk**, C. 7, S. 77, Yıl: 7, Mayıs 1958, s. 21.

¹⁰²⁰**BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 154-Dosya No: 70-Sıra No: 4.

firmalarla Türk firmalar arasında başta zirai mücadele konusu olmak üzere gübreleme ve ekim işleri gibi tarımın birçok alanında işbirliğine gidilmiştir.

Bu işbirliği, dış ülkelerde faaliyet gösteren Minneapolis Moline adlı Amerikan firması gibi yabancı firmaların Türkiye’de tarım aletleri ve makineleri yapımı konusunda ortak çalışmak için anonim şirketler kurması şeklinde de sürmüştür. Bu firma, Ziraat Bankası, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu ile 25.06.1954 tarihinde bir araya gelerek 20 milyon lira sermaye ile *Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Aletleri Anonim Şirketini* kurmuştur. Bu şirket, 4 Mart 1955 tarihinde Ankara Gazi Çiftliği’nde bulunan eski uçak fabrikasının yerinde traktör fabrikasını işletmeye açmasıyla faaliyetine başlamıştır.¹⁰²¹

DP’nin izlediği tarım politikalarının dış politikaya tesirlerinden biri de Türkiye’nin Avrupa ve ABD’den ekonomik işbirliğine girerek ekonomik yardım almasıdır. Ülkenin hızlı büyüme hedefiyle yatırımlara ağırlık vermesi ve ithalatını artırmasıyla oluşan döviz açığını ABD ve Avrupa ülkelerinden temin etmeyi hedefleyen DP hükümeti, ekonominin iyiye gittiği iktidarının ilk yıllarında bu konuda başarılı olmuştur. Ancak, 1953 yılından sonra hava şartlarının kötü gitmesiyle hububat üretimi ve dolayısıyla ihracatı da azalınca dış ticaret açığı büyümüş ve borçlarını ödemede güçlük çekmeye başlamıştır. Türkiye 1953-1954 yıllarında Avrupa Tediye Birliği başta olmak üzere, Avrupa ülkelerine büyük miktarlarda borçlu kaldığı ve bu durumun zaman zaman döviz açığına sebep olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁰²²

Kısa adı EPU (European Payment Union) olan Avrupa Tediye Birliği tarafından Eylül 1954’te yayınlanan bir raporda, 1 Temmuz 1953 tarihi itibarıyla Türkiye’nin 120.000.000 dolar olan birikmiş borcunun, 30 Haziran 1954 tarihinde 95.000.000 dolarlık bir artışla 215.000.000 dolara yükseldiği ifade edilmiştir. Bu açık geçen dönemin 30.000.000 dolar açığına bakarak önemli miktarda bir artışı göstermektedir.¹⁰²³

¹⁰²¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Cilt: 8, Toplantı: 2, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14; **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1.

¹⁰²²George McGhee, “*George McGhee Türkiye’yi Anlatıyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954, s. 254.

¹⁰²³“*EPU Raporunda Borç Vaziyetimiz*”, **Türk Ekonomisi**, S. 136, Yıl: 12, Ekim 1954, s. 302.

Bu borç miktarının 1958 yılının ortalarına doğru daha da artması ve ödeme güçlüğü çekilmesi üzerine Türkiye'ye yardım sağlayan ve doğal olarak ABD'nin denetiminde olan konsorsiyum, dış yardımların gereken düzeyde sürmesinin ancak bir stabilizasyon programının yürürlüğe girmesiyle mümkün olabileceğini açıkça belirtmekteydi. Hükümet, yıllık ortalama enflasyon oranının % 17'lere yaklaştığı ve 1 Amerikan dolarının karaborsa değerinin 10 lirayı bulduğu bir zaman olan 4 Ağustos 1958 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ilk istikrar programını uygulamaya koymuştur.¹⁰²⁴ Bu programın yürürlüğe girmesiyle, Türk lirası ABD doları karşısında büyük oranda değer kaybederek, 2,80 olan resmi kur değeri, 9.025 seviyelerine kadar düşmüştür. Ortak ittifak, stabilizasyon programının Türkiye'de yürürlüğe girmesiyle söz verdiği finansmanının bir kısmını ABD, bir kısmını Avrupa ülkeleri bir kısmını da IMF'nin karşılayacağı 359.000.000 doları borç, 400.000.000 doları konsolide (borcun vadesini uzatma) olmak üzere bir borç paketini onaylıyordu.¹⁰²⁵ Tek başına ekonomiyi adeta kurtarma ve istikrara kavuşturma amacına yönelik olarak yapılan bu operasyon, halkın hoşlanmayacağı gerekçesiyle bazı radikal önlemler alınmadığı için amacına ulaşamamıştır.¹⁰²⁶

1955 yılından 1960 yılına kadar doğrudan doğruya ABD'den alınan yardımlar hariç, Uluslararası Para Fonu Özel Çekme Haklarından 38,5 milyon USD; Batı Almanya'dan 37 milyon USD, Diğer Özel Çekme Haklarından 42,8 milyon USD; Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatından (O.E.E.C.) 73 milyon USD ve Avrupa Ödemeler Birliğinden 25 milyon USD olmak üzere toplam 216 milyon USD yardım alınmıştır.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴Turgut, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 183-184; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 1. Dünya Savaşından 1971'e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1403-1406.

¹⁰²⁵**Yeni Kastamonu**, 6 Ağustos 1958, Sayı No: 257.

¹⁰²⁶Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1950-1964**, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 248-250; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 334; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 167; Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil yayınları, İstanbul 2007, s. 91; Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 140; Dış yardımı beyaz zehire alışan bir insana benzeten Korkut Boratav'ın makalesi için bkz.: Korkut Boratav, "*Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları*", **Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 260.

¹⁰²⁷Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 1. Dünya Savaşından 1971'e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1400.

DP'nin tarım politikalarının sonuçlarından biri olmasa da partinin tarım politikalarını büyük ölçüde etkileyerek Türkiye'de tarımla ilgili yapılan birçok yeni düzenlemenin finansmanı temin etmesi ve dış politikada ABD ile olan ilişkileri iyi bir düzeye getirmesi bakımından en önemli gelişme, Marshall Yardımı Programı'dır.¹⁰²⁸

ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan Avrupa ülkelerinin savaşta zarar görenlerini kalkındırmak amacıyla büyük bir dış yardım kampanyası düzenlemiştir. 7 Haziran 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı General Marshall'ın, Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma ile ortaya atılan ve öncelikle ekonomik alanda sürdürülen ve adına Marshall Planı denen bu yardım 3 Nisan 1948'de fiilen başlayarak önceleri, 16 Avrupa ülkesine sonradan Türkiye'nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan bazı devletlere yayılarak genişletilmiştir.¹⁰²⁹

Türkiye'nin Marshall Planı'nda yardıma ihtiyaç duymasındaki gayesi Avrupa ülkelerinin ihtiyacından farklı bir karakter arz etmiştir. Avrupa ülkelerinin savaştan çıkmaları nedeniyle tüketim ve temel gıda maddelerine olan gereksinimlerinden dolayı bu alanda yardıma ihtiyaç olmalarına karşılık, Türkiye'nin üretimini artırmak için finansmana ihtiyaç duyması nedeniyle mali yardımı gerekli görmüştür. Türkiye'nin alacağı yardımla üretimini artırıp, artan üretimle Avrupa'nın sıkıntısını çektiği gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamaya çalışması, ona bu dönemde verilen görevlerin başında yer almıştır.¹⁰³⁰

Bu yardımın alınmasıyla birlikte, 1951-1958 yıllarında Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiştir. İthalat bolluğu ve dış yardımın artması, tarımda makineleşmeyi hızlandırmış bunun etkisiyle ekim alanları hızla genişletilmiş ve ekonomide hızlı bir büyüme yaşanmıştır.¹⁰³¹

¹⁰²⁸ **Ayın Tarihi**, Sayı No: 220, Yıl: Mart 1952, s. 64-65.

¹⁰²⁹ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, İlkeler, kavramlar, Kurumlar, S. Yayınları, Ankara, 1979, s. 143; Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1808-1975**, Çev. Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 473.

¹⁰³⁰ Mehmet Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, C. 1, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara, 1982, s. 469; Karşılıklı menfaatlere dayanan bu durumun teorisi için bkz.: Gündüz Ökçün, "*Dış Politikada Milli Menfaat*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 4, Yıl: 1958, s. 186.

¹⁰³¹ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985, s. 253; Gönlübol vd., **a.g.e.**, s. 473.

Türkiye'ye, ABD tarafından savaştan yıkımla çıkmış Avrupa ülkelerinin yanında Marshall Yardım'ından pay ayrılması ve birçok Batı Avrupa ülkesiyle aynı şemsiye altına alınması, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüyle (OEEC, Organization for European Economic Cooperation) daha sonra Ekonomik İşbirliği Kalkınma Örgütü'ne (OECD, Organization for Economic Co-operation and Development) üye olması, ABD olan ilişkilerini geliştirilmesinin yanı sıra Avrupa ülkeleriyle olan ilişkilerini de belirli bir düzeye getirmesinde etkili olmuştur.¹⁰³²

Türkiye, topraklarının tarıma dayalı ekonomik yapıya büyük oranda elverişli olmasına rağmen ülkede ilkel tarım usullerinin kullanılması, tarımsal alanda gelişmeyi sağlayamadığı gibi zaman zaman da hububat ürünlerinin dış ülkelerden temin edilmesine yol açmıştır. Amerikan Marshall Yardımı'nın devreye girmesi ve tarımda makineleşmenin gerçekleştirilmesiyle, ekim alanları genişlemiş ve üretim kapasitesi artmıştır. Buna, ülkenin 1950'den sonraki ilk üç yılında mevsim şartlarının elverişliliği ve Kore Savaşı'nın olumlu konjonktürü de eklenince üretim kapasitesinden elde edilen ihtiyaç fazlalığı tarım ürünlerinin ihracatla elden çıkarılması zarureti hâsıl olmuştur. Gerek Türkiye'nin elinde ihtiyaç fazlası tarım ürünlerinin bulunması, gerekse Avrupa'nın savaştan çıkmış haliyle bu maddelere ihtiyaç duyması, tarafları ticaret yapma noktasında bir araya getirmiştir. Avrupa'nın gıda ve tarıma dayalı hammadde ihtiyacını oluşturan şartlar nedeniyle Türkiye'den temin etme talebi, dış politikada ikili ilişkilerin gelişmesine vesile olmuştur.

Taraflar arasındaki bu ikili ticaret ilişkileri zaten Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Batı ile ittifak kurma çabasında karşılığını bulmakta ve bu karşılıklı ihtiyaç durumu, ilişkilerin daha da gelişmesine yol açmaktaydı.¹⁰³³

Türkiye'nin tarımını geliştirmek amacıyla büyük miktarlarda ekonomik yardıma ihtiyaç duyması ve bu yardımları alması sayesinde, hem bu ülkelerin Türkiye'ye yaklaşmasını, hem de Türkiye'nin Batı dünyasına özellikle ABD'ne

¹⁰³²William Hale, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 116.

¹⁰³³Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 312; Baskın Oran, "*Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 1, Yıl: 1996, s. 368; Mehmet Gönübol; A. Halük Ülman, "*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı-1945-1965*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 1, Yıl: 1966, s. 147; Ömer Kürkçüoğlu, "*Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Yıl: 1980, s. 323.

müttefik olmasını sağlamıştır.¹⁰³⁴ Bu karşılıklı bağlılık ve bölgesel işbirliğinin daha da geliştirilmesinde, Türkiye'nin jeopolitik ve jeo-stratejik konumuyla coğrafi, ekonomik ve nüfusa dayalı potansiyelinin büyük payı olmuştur.¹⁰³⁵

Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının gereği olarak, başta Amerika ve Avrupa ülkeleri bulunmak üzere, birçok devletle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu ülkelerle çeşitli ürünlerin yetiştirilmesi ve tarımsal faaliyetin geliştirilmesi noktasında FAO teşkilatının aracılığıyla uluslararası kongreler tertip edilmiş, devletin tarım hizmetinde uzman eleman ihtiyacını temin etmek ve eğitim almak maksadıyla bu ülkelere öğrenciler gönderilmiştir.¹⁰³⁶ Bunun yanı sıra, Amerika ve Avrupa kökenli tarım uzmanları Türkiye'de tarımsal alanda meydana gelen değişiklikleri yerinde görmek ve eksiklikleri tavsiye niteliğinde raporlarla bildirmek amacıyla Türkiye'ye gönderilmişlerdir.¹⁰³⁷

DP'nin uyguladığı tarım politikaları sayesinde, hububat ürünleri ve diğer bazı ürünlerde tüketim ihtiyacından fazla üretim sağlanması, ihracat yolunu açmış Amerika Birleşik Devletleri, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere, Belçika, Çekoslovakya ve İsviçre, başta olmak üzere, hemen bütün Avrupa ve Ortadoğu ülkeleriyle ihracat yapılarak ikili ilişkiler geliştirilmiştir.¹⁰³⁸ Tarım alanında verimliliğin gittikçe artması Türkiye'yi hububat ithal eden bir ülke konumundan çıkararak dünyanın dördüncü hububat ihracatçısı bir ülke konumuna yükseltmiş, bu da uygulanan tarım politikalarının ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir.¹⁰³⁹

Türkiye'nin ticari ilişkilerinde dört grup ülkeyle alışverişe girdiğini görmekteyiz. Bunlar Avrupa Tediye Birliğine dâhil ülkeler, Demir Perde Ülkeleri, Tediye Birliğine üye olmayan ülkeler ve Amerika'dır.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁴Oral Sander, "*Türkiye'nin Batı Bağlantısı-ABD ve Türkiye*", **Türkiye'nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 122.

¹⁰³⁵Sander, "*Türkiye ve Türk Dünyası*", **Türkiye'nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 275.

¹⁰³⁶DP döneminde yapılan tarım kongreleri için bkz.: I. Bölüm, s. 70-72.

¹⁰³⁷Bu raporun ayrıntılarıyla ilgili bilgi almak için bkz.: I. Bölüm, s. 73-78.

¹⁰³⁸DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 30; Tarım ürünlerinin 1953 yılı ihracat miktarları ve bunların lira cinsinden değeri için bkz.: DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 96.

¹⁰³⁹"*1954 Mali Yılı Bütçe Layihasına Ait Gerekçe*", **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 38.

¹⁰⁴⁰Vehbi Koç, "*İktisadi ve Ticari Durum Nasıl Düzelir*", **Türk Ekonomisi**, S. 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 202.

DP iktidarının, bu ülkelerle 1950 ile 1960 yılları arasındaki yaptığı 10 yıllık dönemdeki ticarete, 4.928.561 ton zahire, hububat ve ürünlerinin yurt dışına ihracı karşılığında 1.151.407.000 lira gelir elde edilmiştir.¹⁰⁴¹

Aynı yıllar arasında 1.582.847 ton zahire, hububat ve ürünlerinin yurt dışından ithali karşılığında 381.282.000 lira dış ülkelere ödeme yapılmıştır.¹⁰⁴²

Bu rakamlardan çıkarılan sonuca göre: DP yönetiminin 10 yıllık iktidarı döneminde hububat ve ürünlerinde ihracatın ithalata fazlalığı miktar bakımından 3.345.714 ton; değer bakımından 770.125.000 lira olmuştur. Zahire, hububat ve ürünleri ihracatının ithalata fazlalığı oran olarak hesaplandığında, ton cinsinden % 211, değer cinsinden % 202 olmuştur.

B. Sosyal Hayata Tesirleri

1. Tarımda Makineleşmenin Köyde İşsizliği Artırması

Belirli bir toprak parçasına yerleşmiş, tarım, sanat, medeni ve toplumsal bağlarla birbirlerine bağlanmış ve yerlerinden ayrılmayan nüfusu 2000'den az insanların toplum halinde bulunduğu meskûn yerlere köy denir.¹⁰⁴³ Köy olarak isimlendirilen bu yerleşim birimlerinin öteki topluluklardan ayrı bir coğrafyası, ekoloji alanlarında yerleşmiş kendine has bir işgücü, toplumsal örgütü, kültürü, özel bir adı, geçmişi, kentten ve kasabadan daha az nüfusu bulunmaktadır.¹⁰⁴⁴ Türkiye'de 1927 yılı nüfus sayımına göre 13.648.270 olan toplam nüfusun 10.342.391'i yani % 75,8'i kırsal kesimde yaşamakta geleneksel yöntemleri kullanarak tarım ve

¹⁰⁴¹DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 257-266; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 245.

¹⁰⁴²DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 238; DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 253-261; Türkiye'nin ABD gibi ülkelere ihtiyacı ölçüsünde zaman zaman buğday ithalatına girdiği görülmektedir. Bu ithalatın ayrıntıları için bkz.: **Yeni Ses**, 3 Ocak 1958, Sayı No: 2283.

¹⁰⁴³Ali Süer, "*Köy ve Köylü*", **Ziraat Dünyası**, S. 48-49, Yıl: 4, Ocak-Şubat 1954, s. 7; 442 sayılı Köy Kanunu'nun birinci ve ikinci maddelerinde köyün tanımı yapılmıştır. Bu kanunun birinci maddesine göre: nüfusu 2000'den az olan yurtlara köy denmiştir. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 2, 18.03.1340, s. 258-273; Farsça *Kuy* sözcüğünden Türkçeye giren ve biçim kazanan köy kelimesi kır yerleşmelerinin adı olmuştur. Cavit Orhan Tütengil, **Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975, s. 7.

¹⁰⁴⁴Cevat Geray, "*Türkiye'de Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 0, Yıl: 1975, s. 45.

hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır.¹⁰⁴⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında teknolojik bakımdan şüphesiz en önemli gelişme karasabandan pulluğa geçiş süreci olmuştur. Bu dönemde motorlu araçlardan olan ve sayı itibarıyla 500 civarında görülen traktörler yaygın olarak kullanılmasa da büyük işletmelerce tercih edilmektedir. Marshall Yardım Planı'na kadar ülkede sayıca fazla görülmeyen traktör adedi azda olsa artarak 1933'de 1.132'ye 1940'da 1.066'ya; 1945'de 1.156'ya 1948'de 1.756'a ulaşmıştır. Marshall Yardımı'nın yürürlüğe girmesiyle bu sayı kat be kat artarak 1949 yılında 9.170'e yükselmiştir.¹⁰⁴⁶

Türkiye'de tarımda 1950 yılında, makinenin kullanıldığı yeni bir dönem başlamıştır. Bu yılın Mayıs ayında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ve izlediği makineli tarıma önem veren yeni tarım politikaları sayesinde traktör sayısında artış her yıl artarak istikrarlı ve kademeli bir hale gelmiştir.

Bu sırada 21.000.000'ya yaklaşan ülke nüfusunun 15.703.000'ni köylerde oturarak 1927 yılı nüfus verilerinden çok da farklı olmayan bir demografik yapıyla geçimini tarım ve hayvancılıkla sürdürüyordu.¹⁰⁴⁷ Köyde yaşayan halkın % 75'i ülkede ekilebilir toplam 14.542.000 hektar arazinin 13.298.000 hektarını, 2.495.256 adet çift hayvanıyla işlerken, bu miktarın yarısına yakın olan 1.244.000 dekar araziyi 16.585 traktörle işliyordu.¹⁰⁴⁸

Bu rakamlar artık tarımda teknoloji ve makinenin yaygın olarak kullanılmaya başladığının göstergesiydi. Ekilebilir arazilerin artması ve verimin yükselmesi

¹⁰⁴⁵DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1981**, Yayın No: 960, Ankara 1981, s. 30; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 100; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 33; Türkiye'de yapılan köy kalkınması çalışmaları için bkz.: Fehmi Yavuz, "*Köy Kalkınması*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, Yıl: 1962, s. 172.

¹⁰⁴⁶Zafer Toprak, "*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*", 1900-1950, **Türkiye'de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 33; DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 3; DİE, **Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938**, Yayın No: 80, Ankara 1938, s. 80.

¹⁰⁴⁷DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1981**, Yayın No: 960, Ankara 1981, s. 30; 22 Ekim 1950 tarihinde yapılan ve 140.000 sayım memurunun görev aldığı nüfus sayımında önceki nüfus sayımlarından farklı olarak kişilerin tahsil durumu, meşguliyeti ve işsizlik durumu ile ilgili sorular sorulmuştur. Şefik Bilkur, "*Son Bir Yıl İçinde Yapılan Sayımlar*", **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziren 1951, s. 171; Ayrıca, 1945 ile 1950 yılı sayımlarına göre illerin nüfus artış rakamları ve bunlar arasında artış farkı hakkında bilgi almak için bkz.: Hulki Alisbah, "*Son Sayıma Göre 20.902.628'e Yükselen Nüfusumuz*", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951, s. 8; Ortalama 50 ile 150 dekar arasında arazisi bulunan Çankırı Atkaracalar bucağı küçük tarım üreticilerinin bitkisel üretim, toprak gelirleri ve küçük üreticilikle ilgili temel ilişkileri için bkz.: Korkut Boratav, "*Küçük Üreticilerin Bölüşüm Kategorileri*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 4, Yıl: 1972, s. 240.

¹⁰⁴⁸DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964-1965**, Ankara 1965, s. 219.

yönünde olumlu gelişmeleri de beraberinde getiren bu makineli tarımın tek olumsuz yönü, toprağı olmayan yarıcı ve kiracı köylü kesiminin insan gücüne olan ihtiyacını azaltmasıydı. İnsan gücüne olan talebin her geçen gün azalması, köyde tarım işçisi hüviyetinde olan kişilerin işsiz kalmasına ve geçim derdine düşmesine yol açarken, bu aynı zamanda, o insanları yeni arayışlara da sürükleyerek sonucunu sonradan göreceğimiz ve yeni sorunlara davetiye çıkaracak olan köyden şehir e göç olayını başlatıyordu.

1950 yılının kırsal demografik yapısına bir baktığımızda köyde oturan toplam 2.732.391 kişiden 2.322.391'i çiftçilikle uğraşiyor, 410.000'i çiftçi olmayan ailelerden meydana geliyordu. Köylerde toprak tasarruf tiplerine göre çiftçi ailelerinin durumuna gelince: 2.322.391 çiftçi ailesinden, 1.686.143'ü mal sahibi; 498.838'i yarı mal sahibi; 14.815'i kiracı (toprak sahibine kira bedeli ödeyen kimse); 57.161'i yarıcı (ürünü mal sahibi ile yarı yarıya bölüşerek çalışan işçi); 9.734'ü marabacı (ortakçı); 4.759'u başka şekillerde; 3.225'i belli olmayan ve 47.716'sı yalnız hayvancılıkla geçinin kimselerdi.¹⁰⁴⁹ Bu durum, köyde arazisi olan insanların arazisi olmayanlara göre sayıca çok fazla olduğunu, toprağı hiç bulunmayan bir miktar insanın da zar zor geçindiğini gösteriyordu.¹⁰⁵⁰

81.710 civarında olan ve geçimini zor sağlayan bu topraksız aileleri istihdam yönünden doğrudan sıkıntıya sokacak yeni gelişme tarımda makineleşmenin gittikçe artmasıydı. 1960 yılında 42.136'a kadar çıkacak olan tarım arazisinin ekiminde kullanılan bu traktör sayılarının, yıldan yıla artması yanında orta büyüklükte bir traktörün, insanın iş kapasitesini 200 katına çıkarması ve traktörle çalışan bir çiftçinin günde 40-50 dönüm araziye tek başına sürmesi köyde arazisi olmayan yarıcılık, marabacılık ve kiracılıkla geçinen 81.710 topraksız aileyi doğrudan,

¹⁰⁴⁹DİE, **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No: 371, Ankara 1956, s. 122; Haluk Cillov, "İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler", İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, S. 1-4, Yıl: 1968, s. 36; Kiracılık, yarıcılık, marabacılık kavramlarının içeriği ile ilgili bilgi almak bkz.: Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Birikim Yayınları, İstanbul 1981, s. 23-31; Korkut Boratav, **100 Soruda Gelir Dağılımı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 123-127; İbrahim Yasa, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Kalkınma Sorunları**, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970, s.154-155.

¹⁰⁵⁰Kadri Oğuz, "Köylü ve Toprak", **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 3.

498.838 yarı mal sahibi aileleri de dolaylı yönden etkileyerek, işleyebileceği topraktan yoksun bırakıyordu.¹⁰⁵¹

Makineleşmenin hemen gözlenebilen doğrudan etkisiyle, makineler insan gücünün hemen yerini alıyor, yarıcı ortakçı ya da kiracı olarak bilinen köylü kesiminin mevcut statülerini tarımsal işçiye dönüştürüyordu. Bu değişimin yol açtığı sarsıntı, traktör başına 4 ila 9 tarım işçisinin işini kaybetmesine neden oluyordu. Buna göre, öncelikle topraksız aileler hayatını devam ettirebilmek için yeni geçim yolları aramak zorunda kaldılar. Her ne kadar bazı araştırmacılara göre tarımda makineleşme sebebiyle oluşan işsizlik ve akabindeki göç hareketi, bu erken aşamada çok fazla bir düzeyde cereyan etmese de, mevcut araştırmalar bunun, ülkedeki ilk nüfus hareketinin başlamasında en önemli etken olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵² Takip eden konu başlığında bu göç olgusu teferruatlı bir biçimde ele alınacaktır.

a. Köyden Şehir'e Göç

(1) İtici Etmenler

Türkiye'de köy nüfusunu kentlere sevk eden güçlerin, kentin çekmesinden ziyade köyün itmesine bağlı olduğu ve yapısal değişimin öncelikle kırsal kesimde meydana gelen etmenlerle başladığı görülmektedir.¹⁰⁵³ Kırsal kesimde hızlı nüfus artışının yanı sıra, tarımsal yapının yeni kazandığı tarımı kolaylaştırıcı özellikler itici

¹⁰⁵¹DİE, **Zirai İstatistik Özetleri, 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962, s. 16; Reşat Aktan, “*Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, Yıl: 1954, s. 15; 1963 yılı verilerinde işletme büyüklüğüne göre kira ile tutulan ve kiraya verilen arazilerin hektar olarak gösterilen miktarları için bkz.: Korkut Boratav, “*Türkiye Tarımının 1960'lardaki Yapısı ile İlgili Bazı Gözlemler*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972, s. 79; Yarıcılık yada ortaklıkla işletmenin ayrıntıları için bkz.: Şevket Raşit, “*Ziraatımız da Ortakçılıkla İşletme*”, **Dönüm**, S. 43, Yıl: Temmuz 1936, s. 275-279.

¹⁰⁵²Mübeccel Kıray, **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 69-70; Kıray, “*Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakdan Kopma ve Kentle Bütünleşememe*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972, s. 565-566; Ahmet Makal, **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 107; Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969, s. 117; Mehmet Oluç, “*Almanya'ya İşgücü İhracı Çareleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955, s. 132.

¹⁰⁵³Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 37; İnan Özer, “*Türkiye'de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme*”, **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 326; Doğan Bıçkı, “*Küreselleşme Sürecinde Kentler: Mekânsal Yarılma Yoksulluk ve Türkiye*”, **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 366.

güçleri harekete geçirmiş ve büyük miktardaki köylü nüfusunun köyden ayrılarak şehirlere göçünü tetiklemiştir.¹⁰⁵⁴

Tarımsal yapıda görülen en önemli değişikliklerden olan tarımda makineleşme hareketi, köyden şehre göçün başlamasını etkileyen itici etmenlerden en önemli neden olarak yerini alırken, bunu diğer gelişmeler izlemektedir.¹⁰⁵⁵

Bunlardan biri, kırsal bölgelerdeki büyük nüfus artışıdır. Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı ardından gerek savaş ortamının sona ermesiyle askerlerin terhis edilmesinin verdiği rahatlık, gerekse ekonomik durumun iyiye gitmesinin yarattığı olumlu hava, doğum oranında artışın yaşanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu duruma, Cumhuriyetin ilanı başlarında doğan çocukların doğurganlık yaşına gelmeleri ve ölüm oranlarının düşmesi de ilave edilince, 1950 yılından sonra ülkede doğum oranının artışı, üst bir seviyeye yükselmiş, artan tarım fazlası nüfus kademeli ve zorunlu olarak köy dışına itilmiştir.¹⁰⁵⁶ Köyden şehre göçü başlatan insanlardan % 52’si, pazara dönük üretime geçiş ile birlikte büyük yatırım gereken durumlarda az toprağı olan köylülerden genellikle borç altına girip topraklarını satanlardan, % 22’si ise toprağı hiç olmayan ortakçı ve yarıcılıkla geçinen traktörün işsiz bıraktığı köylülerden müteşekkildir.¹⁰⁵⁷ Köyden şehre iç göç 1945-1950 aralığında sayıca 214.000 iken, 1950-1955 yılları arasında dört kat artarak 904.000’e yükselmiştir.¹⁰⁵⁸ Bu rakamlar dikkate alındığında, köyden şehre iç göç hareketinin DP’nin iktidar olduğu ve tarımda makineleşmenin büyük bir ivme kazandığı 1950 yılına rast geldiği görülmektedir.

¹⁰⁵⁴Ruşen Keleş; Orhan Türkay, “*Köylü Gözüyle Türk Köylerinde İktisadi Ve Toplumsal Değişme*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, Yıl. 1962, s. 490; Tansı Şenyapılı, **Barakadan Gecekonduya, 1923-1960**, Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 174; Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991, s. 152; Çağlar Keyder, “*Türk Tarımında Küçük Meta Üretimini Yerleşmesi*”, 1946-1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 164; Sencer, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰⁵⁵Fehmi Yavuz, “*Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 3, Yıl: 1958, s. 137; Aysen Tokol, “*Günümüz Türkiye’sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları*”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 510.

¹⁰⁵⁶Türkiye’de 1950-1955 döneminde doğum oranı % 46,7 ölüm oranı da % 21,1 idi. 1965-1970 döneminde bu oran % 40,8 dir. Ortak Pazar ülkelerinde bu doğum oranı % 13 ile % 18,9 arasında değişmektedir. Diğer yandan SSCB’de % 17,9, ABD % 19,1, İsveç’te % 16,1 civarlarındadır. DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 61-64.

¹⁰⁵⁷Kıray, “*Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakın Kopma ve Kentle Bütünleşeme*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972, s. 567.

¹⁰⁵⁸İnan Özer, **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Ankara 2004, s. 37.

(2) İletici Etmenler

İletici etmenlerden kastedilen, ulaşım imkânlarındaki gelişmelerdir. Kentleşme hareketleri, mal ve hizmet mübadelesinin belli yerleşme noktaları arasında yoğunlaşmasından ortaya çıkmaktadır. Karayolları yapım sürecinin hızlanması, yurt içi ulaşım imkânlarının genişlemesi ve ucuz ulaşım ağının oluşması yanı sıra yolcu ve mal taşımada yararlanan araçlardan kamyon ve otobüsün sayıca artması, bu yoğunluğu artırmaktadır. Göçü kolaylaştıran bu etmenlere, iletici etmenler denilmektedir. Karayollarında insanların ve malın uzun mesafedeki taşınması rahat, kolay ve aynı zamanda ekonomik olduğu için bu durum göçü kolaylaştırmıştır. Ulaşım sektörü gelirin milli gelir içindeki payının, sabit fiyatlarla 1938’de % 4 iken 1960’da % 7,5’ e yükselmesi, karayollarına yapılan yatırım miktarını da yükseltmiştir.¹⁰⁵⁹

Karayollarındaki gelişmeye paralel olarak, köy ile kent arasında yolcu ve mal taşımada en çok kullanılan araçlardan olan kamyon ve otobüs sayılarında da 1950 ile 1960 yılları arasında büyük bir artış yaşanmıştır. DP döneminde yıllık ortalama 1 ile 9 bin arasında değişen rakamlarda artan kamyon sayıları, 1950 yılında 13.201 iken 1960’da 34.893 artışla 48.094’e ulaşmıştır. Otobüs sayılarında yükseliş, 1950 yılında 3.185 iken 1960’da 5.696 artışla 8.881’e çıkmıştır. Böylelikle, DP’nin 10 yıllık döneminde kamyon sayılarında % 264 oranında bir artış kaydedilirken otobüs sayılarında artış oranı % 178’e ulaşmıştır.¹⁰⁶⁰ Bu vasıtalarının artışında, DP’nin yol davasını ön plana alarak karayolu yapım çalışmalarına bütçeden ayırdığı payı yükseltmesinin büyük etkisi olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Karayollarında yapılan yük nakliyatında 1950 ile 1960 yılları arasında ton/km hesabıyla baş döndürücü bir hızla gelişme sağlamıştır. 1950 yılında 957.000.000 ton/km olan yük nakliyatı 1955’de 2.405.000.000 ton/km’ye 1960’da ise 3.678.000.000 ton/ km’ye yükselmiştir.¹⁰⁶¹ Böylece 10 yıllık sürede karayolları yük

¹⁰⁵⁹DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 69-70; Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut-Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 37-38; Fehmi Yavuz; Ruşen Keleş; Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1978, s. 35; İnan Özer, “*Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme*”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 332.

¹⁰⁶⁰DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 465-466.

¹⁰⁶¹Cillov, **a.g.e.**, s. 372.

nakliyatında % 284 oranında bir artış elde edilmiştir. Bütün bu gelişmeler topraktan kopan köylüleri kentlere daha kolay taşımada etkili olmuştur.

(3) Çekici Etmenler

Türkiye’de çekici güçlerin göç olayındaki doğrudan payının sınırlı kaldığı, nüfusu harekete geçiren bir etmeden ziyade, kente yönelen bir güdü olarak işlendiği görülmektedir. Bunun nedeni kente doğrudan çekicilik özelliği kazandıracak iş ve geçim imkânlarının kaynağı olan tarım dışı etkinliklerden bilhassa endüstrinin yeterince gelişmemiş olmasıdır.¹⁰⁶²

Buna rağmen, Türkiye’de çekici güçler etkin bir durumda görülmüştür. Büyük tarım işletmelerine sahip bir kısım insanların DP iktidarının tarım ürünlerine verdiği yüksek fiyat desteği sayesinde ürünlerini satarak çok para kazanmaları ve maddi yönden iyi duruma gelmeleri, ellerindeki sermayeyi başka alanlarda kullanmaları ihtiyacını ortaya çıkarmış, şehirlerde gayrimenkul alarak buraya yatırım yapmalarını sağlamıştır.¹⁰⁶³ Bu durum, köyden şehre göçü teşvik eden çekici bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şehirlere göçün başka bir nedeni, çok partili hayata geçişin de etkisiyle DP’nin ortaya koyduğu liberal ve demokratik uygulamaların, halkın devlet anlayışını ve Türkiye’nin siyasi atmosferini değiştirmesidir. Bu yeni atmosfer, kırsal kesim insanının politika ile tanışmasını ve yeni siyasi anlayış ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Radyo yayınları ile gazeteler kırsal kesim insanının bilgi ve ilgi alanlarını genişletmiştir. Radyo, yayınlarıyla bu dönemde habercilik, kamuoyu oluşturma, siyasal sürece katılma ve denetleme, ulusal bütünleşme ve bilhassa eğitim alanında kırsal kesim halkına karşı belli başlı işlevleri yerine getirmiştir. Bunun yanında, kırsal bölge insanının müzik, eğlence ve dinlenme gereksinimlerini karşılayarak dolaylı yönden onların eğitimine yardımcı olmuştur.¹⁰⁶⁴ Köylünün zamanla değişen

¹⁰⁶²Sencer, **a.g.e.**, s. 62-63.

¹⁰⁶³Mustafa Harmancıoğlu, “Köy Sanatları Meselesi”, **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 28; Ahmet Kılıçbay, **Türkiye’nin Ekonomi Politikaları, 1930-1996 ve Sonrası**, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 18.

¹⁰⁶⁴Geray, “Toplumsal ve Eğitsel Açıdan Türkiye’de Radyo ve Televizyon Yayınlarının Amaç, İlke ve Öncelikleri Üzerine Bir Deneme”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, Yıl: 1971, s. 35-37.

hayat felsefesi, ülke ve dünya hakkında artan bilgi ve görgüsü, şehir ve kasaba ilişkilerini artırmış, bu da göçlerin hızlanmasına yol açmıştır.¹⁰⁶⁵

Şehirlere göçün başka bir nedeni de, yeni neslin şehir hayatı hakkında bilgisinin genişlemesi ve orada iş bulmasıyla yeni bir yaşama atılma talebidir.¹⁰⁶⁶

Gerek itici etmenler, gerekse çekici etmenler vasıtasıyla köyden şehre göç eden kırsal kesim insanların sayısının had safhaya ulaştığını gören DP hükümeti, bu süreci yavaşlatmak için, muhtaç köylüyü köye ve toprağa bağlayacak şartları temin eden bazı tedbirler almakta gecikmemiştir. Bunlardan ilki ve en önemlisi, köyü terk edip şehre yerleşme potansiyeli olan topraksız ya da yarı topraklı köylüyü toprak sahibi yapmak ve arazilerini işletme araçlarıyla donatmaktır. İkincisi ise, bu insanları tarım faaliyetlerinin dışında arta kalan zamanlarını değerlendirmek amacıyla İktisat Vekâleti'nin çeşitli köylerde açmakta olduğu kısa dönemli dokumacılık, halıcılık kurslarıyla, Maarif Vekâleti'nin gerçekleştireceği gezici köy kurslarıyla kadınlara biçki ve dikiş işleri öğretmeye yarar bir sanat kolu ile uğraşır hale getirmek ve bu suretle yeni bir kazanç kapısı açmaktır.¹⁰⁶⁷

(4) Şehir Toplumunun Oluşması ve Gecekdulaşma

Şehir dediğimizde tarım dışı alanlara yoğunlaşmış 10.000'inin üzerinde bir nüfusu ve farklılaşmış örgütleri bulunan fiziksel, toplumsal ve yönetsel bütünlüğe sahip olan yerleşmeler akla gelir.¹⁰⁶⁸ Şehirleşme ise sanayileşme ve iktisadi gelişmeye paralel olarak şehir sayısının artması ve var olan şehirlerin büyümesi neticesini doğuran, toplumun yapısında büyük çapta örgütlenme, ihtisaslaşma ve iş

¹⁰⁶⁵Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁰⁶⁶Lloyd Rodwin, "*İktisaden Gelişen Ülkelerde Büyük Şehir Politikası*", Çev. Ruşen Keleş, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, Yıl: 1961, s. 24; Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 19-20.

¹⁰⁶⁷Mustafa Harmancıoğlu, "*Köy Sanatları Meselesi*", **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 28; **Yenises**, 31 Mayıs 1956, Sayı No: 1780; Türkiye'de şehre göç etmeyip köyde kalan çiftçi ailelerinin yılın ancak dört veya beş ayında çalışıp kalan aylarını boş geçirmesi nedeniyle yıllık 1.800.000.000 liralık bir mali kayba neden olması çözüm bulunması gereken başka bir problem olarak kabul edilmiştir. Cahit Tolon, "*Türkiye'de İşsizlik*", **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 133.

¹⁰⁶⁸Keleş, "*Şehirleşme Politikamız ve Doğu Anadolu Bölgesi*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 4, Yıl: 1966, s. 17; Sencer, **a.g.e.**, s. 8; Cavit Orhan Tütengil, **Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975, s. 11.

bölümü imkânı oluşturan, insan davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü değişiklikler yapan bir nüfus birikimi süreci olarak tanımlanır.¹⁰⁶⁹

Türkiye’de 1950 yılından itibaren, kırsal alanın nüfus fazlasını itmesinden kaynaklanan bir şehir oluşumuyla karşı karşıya kalındığını oluşumun peşi sıra getirdiği problemlerin ciddi oluşundan anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁰ Şehirlere, ekonomik ve sosyal faaliyetleri hazmetme kapasitesinin çok üstünde nüfusun yığılması biçiminde anlamlandırılan bu şehirleşme süreci, yığılma veya demografik kentleşme diye de ifade edilmektedir.¹⁰⁷¹ Yapısal yönüyle Batılı sanayi toplumlarının kentleşme sürecinden tamamen farklı ve hızlı bir zaman sürecinde yoğun olarak gerçekleşen bu göç hareketi, şehirlerin yolları ve sosyal kültürel etkileriyle tam bir şehir niteliğine bürünmelerini önlediği gibi bir kısım büyük şehirleri yaygın bir köy havasına sokmuş, oluşturduğu alt yapı yetersizliği sebebiyle daha önce şehirde yaşayan nüfusun imkânlarını zorlaştırmıştır.¹⁰⁷² Ayrıca, şehirleşmenin yön itibariyle Batı Anadolu istikametine doğru yoğunlaşması doğu-batı eksenindeki şehirleşme hızında farklılık yarattığı gibi bölgelerarası farklılıkları ve dengesizlikleri de ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁷³

Şehrin fiziksel ve kültürel yapısında görülen bu olumsuz değişimin göç edenlerin kendilerini de etkilediğini müşahede etmekteyiz. Kentten farklı niteliklere sahip, geleneksel çevrelerden göç eden bu nüfus, kente uyum sürecinde, yeni çevre yönünde değişirken, eski topluluğun çeşitli davranış kalıplarını da koruyarak bir ara tip meydana getirmiştir. Geleneksel köy toplumlarıyla kent arasındaki derin ayrışma nedeniyle, kent doğrultusundaki değişmeye eşlik eden bu ara tip, her iki çevreyle ortak yanları bulunmakla beraber kendine özgü bir biçimleme ya da bir geçiş tipi özelliğine de sahip olmuştur. Yeni kentliler olarak adlandırılan bu toplum kesimi, gerek toplumsal ve demografik yapısı itibariyle gerekse aile kurumu, kültürel tutum

¹⁰⁶⁹Keleş, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut-Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s. 6; Keleş, “*Türkiye’de Şehirleşme Eğilimleri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 42.

¹⁰⁷⁰Fansı Şenyapılı, **Barakadan Gecekonduya, Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü, 1923-1960**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 174; İbrahim Yasa, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970, s. 136.

¹⁰⁷¹DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 68.

¹⁰⁷²İnan Özer, **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitapevi, Ankara 2004, s. 28.

¹⁰⁷³Keleş, **Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1972, s. 40; Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 20.

ve davranış kalıpları itibariyle, kendine has özel bir durum geliştirmiştir.¹⁰⁷⁴ Göç edenlerin, kente uyumunu sağlayacak kurumların noksanlığı nedeniyle ortaya çıkan bu durum, standart bir kimlik oluşumunu önemli ölçüde engellediğinden, bu süreçte herkes istediği biçimde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu husus, hem kentlerde son derece farklı kimliklerin ortaya çıkmasına ve hem de kimlikler arası çatışmanın hızlanmasına yol açmıştır.¹⁰⁷⁵

Kentleşme, fiziksel çevre ve yaşama koşullarında da değişikliğe yol açmıştır. Bu süreç içerisinde küçük, doğaya göre oluşmuş, yaygın ve işlevleri mahdut çok sayıda yerleşme, yerini geniş, doğayı kendine göre biçimlendirmiş, yoğun ve çok işlevli bir yerleşmeye bırakmıştır.¹⁰⁷⁶

Şehirlere göçün oluşturduğu sorunlardan biri haline gelen ekonomi, üzerinde ciddiyle durulması gereken önemli konulardan biridir. Hızlı nüfus artışına bağlı olarak kurulan küçük işletmeler, pazarlama üniteleri ve hizmetler sektörü teknolojileri; çalışma zihniyeti, yönetim biçimleri ve iş ahlakı ile çağdaş seviyenin çok altında kalmıştır. Herhangi bir işletme tabanı ve geleneğine sahip olmayan bu sektörler, ilkel yönetim biçimleriyle çalışanlarını ve müşterilerini istismar ederek kazanç sağlamayı tercih ettiklerinden bu durum onların iş ahlakı anlayışını göz ardı etmelerine neden olmuştur. Bu yönü ile hızlı şehirleşme, üretim ve pazarlama geleneğinin olumsuz gelişmesine yol açmıştır. Hızlı şehirleşme, şehirlerde tüketici kültürünün oluşup yerleşmesine ve tüketici bilinçliliğinin doğmasına fırsat vermemiştir.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁴Geray, “*Şehirselleşme ve Toplum Kalkınması*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 2, Yıl: 1966, s. 240; Özer, **a.g.e.**, s. 70; Sencer, **a.g.e.**, s. xx-xxi; Ercan Tatlıdil, **Kentleşme ve Gecekondu**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989, s. 5; İbrahim Yasa, **Ankara’da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 229-230; Kentleşmenin toplumsal bir değişimi gerçekleştirme noktasında önemi için bkz.: Geray, “*Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 0, Yıl: 1975, s. 62; Ayrıca kırdaki geleneksel davranışların kentte sürdürmek zorunluluğunun kentle sosyal bütünleşmeyi geciktirdiği ile ilgili bkz.: Tansı Şenyapılı, **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1978, s. 21.

¹⁰⁷⁵Özer, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁰⁷⁶Sencer, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁰⁷⁷Kılıçbay, **a.g.e.**, s. 20-21.

Ayrıca, göç sonrasında şehirde yerleşen kırsal bölge insanının, sosyal kültürel ve ekonomik tüm sorunları, parti ve hükümet politikalarına, parlamento ve yerel idarelere doğrudan etki etmiştir.¹⁰⁷⁸

Türkiye’de 1950 yılından sonra toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerden kaynaklanan iç göç hareketleri, daha ziyade ülkenin geri kalmış bölge ve şehirlerinden daha gelişmiş İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa gibi kendi bölgesine yakın büyük şehirlere yapılmıştır.¹⁰⁷⁹ Büyük şehir eğilimli bu göç hareketlerinin doğurduğu en önemli sorunlardan biri de barınma sorunu olmuştur.¹⁰⁸⁰

Köyden gelenlerin yerleşiminde iki farklı türden hareket izlenmiştir. Birincisi, iş merkezlerine yakın yerlerde kiraladıkları evde kısa süre kalmak ve sonra sanayileşmiş toplumlarda görüldüğü gibi daha üst tabakaların ikamet ettiği konut alanlarına yerleşmek yerine şehrin varoşlarındaki bir gecekondu semtine taşınmak suretiyle yapılan yerleşmedir. İkincisi ise, kentsel konut miktarının yeterli olmamasından dolayı daha başlangıçta kentin varoşlarında bir gecekondu yaparak, satın alarak ya da kiralarak yapılan yerleşmedir.¹⁰⁸¹

Yapılan yeni gecekondu yerleşmesi, şehir çevresindeki boş bir alana aynı köyden birkaç akraba ailelerin gelip barınak yapmasıyla kendini göstermektedir. Daha sonra, bu yerleşenlerin tanıdık ve akrabaları da onlara katılınca gecekondu evlerinin sayıları artmaya başlamıştır. Yerleşmenin yapıldığı dönemde çevrede genellikle açık ve boş alan bulunduğundan gecekondu sahipleri evlerinin çevre düzenlemesi ve ağaçlandırılmasını kendilerine özgü olarak düzenlemişlerdir. Artık, o alt tabakanın yaşadığı bir semt ya da köye dönüşen bu yerleşim birimlerinde zamanla

¹⁰⁷⁸Kılıçbay, **a.g.e.**, s.20; Siyasi partilerin seçim bildirelerinde yer alan sosyal konulardan konut politikası ve gecekondu sorunları hakkındaki görüşleri için bkz.: Keleş, “*Siyasi Partiler ve Şehircilik Politikası Sorunları*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 3, Yıl: 1965, s. 273-277; Ahmet Gökçen, “*Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme*”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 263.

¹⁰⁷⁹Ruşen Keleş; Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 26; Ankara kenti birinci öncelikle, Çorum, Yozgat, Çankırı, Sivas ve Kırşehir gibi çevre illerden göç alıyordu. Tansı Şenyapılı, **Barakadan Gecekonduya, Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü, 1923-1960**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 179.

¹⁰⁸⁰Türkiye’de mesken davasının çözümüyle ilgili yapılan temel çalışmalar için bkz.: Esad Tekeli, “*Bizde Mesken Meselesi*”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1951, Sayı No: 10884; Ayrıca mesken meselesi için bkz.: Fehmi Yavuz, **Şehircilik Ders Kitabı**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1953, s. 112-117.

¹⁰⁸¹Kıray, “*Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972, s. 563; Şükrü Çankaya, “*Gecekondu Davası*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, 31 Aralık 1951, s. 6.

göçün artmasıyla beraber birdenbire büyüme görülmüştür. Zaman geçtikçe yerleşen insanların sayısının gittikçe artması üzerine gecekondu semti ülkenin her tarafından gelen insanlarla heterojenleşmiştir. Bu arada, yoğunluğun artmasıyla birlikte şehir hizmetlerinin yetersizliği de kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlayınca, artık bu gecekondu yaşam alanı bir yoksulluk semtine dönüşmüştür.¹⁰⁸²

Konuşma dilimize 1940 yılından itibaren girmeye başlayan gecekondu tabiriyle, imar yasalarına uygun olmayan, çoğu kez ilkel, denetimsiz ve sağlık şartlarından yoksun hızlı ve alelacele yapılmış konut ya da barınaklar akla gelir.¹⁰⁸³ Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak kamusal arazilerin üzerine devletin bilgisi ve onayı dışında yapılan bu konutlar hem maddi hem de manevi anlamda geçiş alanları olmuştur.¹⁰⁸⁴ Genellikle türdeş görünümlü, % 70’inde su % 40’da elektrik olmayan tek katlı, küçük, bahçeli ve ahşap eklentili bu ilkel barınma yuvalarının, 1950 yılından itibaren sayıları artarak şehrin çevresinde adeta ucube görünümleriyle kentleşme olgusunun en önemli toplumsal ve ekonomik sorunlarından biri haline gelmiştir.¹⁰⁸⁵

1948 yılında gecekondularla mücadele etmeyi amaçlayan ilk kanun çıkarılıncaya kadar, büyük şehirlerde 25.000 ile 30.000 arasında gecekondunun var olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸⁶ 1953 yılında izinsiz yapılarla ilgili ikinci kanunun çıktığı

¹⁰⁸²Kıray, **a.g.m.**, s. 564.

¹⁰⁸³Keleş, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1972, s. 176; Sencer, **a.g.e.**, s. 124; Ercan Tatlıdil, **Kentleşme ve Gecekondu**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989, s. 15; İbrahim Yasa, **Ankara’da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 34.

¹⁰⁸⁴MM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, Kanun No: 775, C. 49, 20.07.1966, s. 148; **Resmî Gazete**, Sayı No: 12362, 30 Temmuz 1966; Keleş, **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s. 48; İnan, **a.g.e.**, s. 70; Sencer, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁰⁸⁵Özer, **a.g.e.**, s.71; Keleş, **100 Soruda Türkiye de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1972, s. 179-180; İbrahim Yasa, “*İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-Güç Çeşitlerindeki Etkileri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 1, Yıl: 1968, s. 176; Keleş; Geray, “*Prof. Fehmi Yavuz ve Türk Kentbilimi*”, **Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1983, s. 14; Sencer, **a.g.e.**, s. 122; Türkiye’de şehirleşme sorunlarının üstesinden gelmede plancılık eğitime önem verilmesinin zarureti hakkında bilgi almak için bkz.: Keleş, “*Şehirleşme Sorunlarımız ve Plancılık Eğitimi Üzerine Düşünceler*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 3, Yıl: 1970, s. 19-23.

¹⁰⁸⁶Bu ilk kanun 14 Haziran 1948 tarihinde çıkarılan 5218 sayılı kanundur. Bu kanunun ayrıntısı için bkz.; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 30, 14.06.1948, s. 624 ;**Resmî Gazete**, Sayı No: 6938, 22 Haziran 1948; Ayrıca, bu kanundan 15 gün sonra çıkarılan 5228 sayılı Bina Yapımı Teşvik Kanunu ’da gecekondularla ilgilidir. Bu kanunun içeriği için bkz.; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 30, 28.06.1948, s. 638; **Resmî Gazete**, Sayı No: 6950, 6 Temmuz 1948; İbrahim Yasa, **Ankara’da Gecekondu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 35-36.

tarihe kadar gecekonduların sayısı 80.000'e ulaşmış bulunuyordu. Bu rakam 1960 yılında 240.000'e 1970 yılında ise 500.000'e yükselecektir. Gecekonduların yapılmaması ve yaptırılmaması yasaklayan bu kanunların çıkarılmasına rağmen gecekonduların sayısı bir türlü durdurulamamıştır. Türkiye'de gecekonduların dörtte üçünden fazlası, İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana gibi büyük şehirlerde toplanmıştır.¹⁰⁸⁷ Bilhassa, başkent Ankara nüfusunun yarısından yarıya gecekondularda oturduğunu söylemek abartısız bir gerçektir.¹⁰⁸⁸ İstanbul'da ise durum pek farklı değildir. Nüfusun dörtte birine tekabül eden yaklaşık 300.000 kişi gecekondularda ikamet etmektedir¹⁰⁸⁹.

Gecekondular, 1950'lerde geçici bir olgu olarak görülmesine rağmen, geçen yıllar bu durumu değiştirmiş gecekonduların ortadan kaldırmak yerine onları şehirlerin egemen ve kalıcı unsurları haline getirmiştir.¹⁰⁹⁰

1940 yılından itibaren ülkede görülmeye başlayan ve 1950 yılından itibaren büyük şehirlere yoğun olarak yapılan iç göçler nedeniyle sayıları artan gecekonduların üzerine bina edildiği arsaların değeri zaman içinde çok fazla artmıştır.

İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerin, gerek sağlıklı bir imar planından yoksun olması, gerekse modern bir arsa siyasetinin uygulanamaması, arsa spekülasyonlarının istismar edilerek, arsa fiyatlarının fahiş bir şekilde yükselmesinin yolunu açmıştır. Şehirlerde arsa fiyatlarının hiçbir hudut, oran, mantık ve insaf tanımaksızın yükselmesi, şehirlerin imarına en büyük darbeyi indirdiği gibi, hayat pahalılığının da en önemli amillerinden biri olmuştur.¹⁰⁹¹

Özellikle, İstanbul'un 1950-1960 yılları arası şehircilik hareketlerine arsa spekülasyonları damgasını vurmuştur. Gecekonduların sahipleri de rantıye mevkiine

¹⁰⁸⁷Yavuz, Keleş; Geray, **a.g.e.**, s. 660-661; Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondular**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1972, s. 184.

¹⁰⁸⁸31 Mart 1951 tarihli Hürriyet gazetesi, Ankara'nın Kayaş, Etimesgut ve Keçiören yönlerinde gecekonduların gelişigüzel yayılarak ve dört bir tarafı sararak büyüdüğünü yazmıştır. Tansı Şenyapılı, **Barakadan Gecekondulara, Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü, 1923-1960**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 197.

¹⁰⁸⁹Yavuz, "Şehirciliğimiz Bakımından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik-I", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 3, Yıl: 1956, s. 381.

¹⁰⁹⁰Kıray, "Gecekondular, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakta Kopma ve Kentle Bütünleşememe", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972, s. 562; Özer, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁰⁹¹Mithat Niyazi Resnelioğlu, "Arsa Spekülasyonu", **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955, s. 144-145; Belediyelerin takip etmesi gereken modern ve makul bir emlak ve arazi politikasının ana hatları için bkz.: Yavuz, **Şehircilik Ders Kitabı**, Ankara Üniversitesi. S. B. F. Yayınları, Ankara 1953, s. 108-109.

geçmek suretiyle kendi çaplarında bu spekülasyon hareketine iştirak etmişlerdir. İstanbul civarında arsa hüviyeti taşımayan alelade yerler bu dönemde parsellenerek arsa namıyla satışa çıkarılmıştır.¹⁰⁹² Şehrin imkânlarından çok uzakta bulunan bu toprak parçalarına spekülörlerce arsa denmesi dönemin bir emlak bürosu sahibinin itirafıyla, halkın temiz ve masum duygularının para kazanmak adına istismarıdır.¹⁰⁹³ Bu arsa spekülasyonu sayesinde 1949 yılında İstanbul Topkapı ve Rami Semtlerinde metrekaresi 150 ile 250 kuruş arasında satılan arsaların fiyatı Şubat 1955 tarihi itibarıyla 15-30 liraya çıkmıştır.¹⁰⁹⁴ Yine 1949 yılında İstanbul'da 2.100 liraya alınmış olan bir arsa 1955 yılında 700.000 liraya kadar satılmıştır.¹⁰⁹⁵

Sonuç olarak, belirli merkezlerle adaletli bir biçimde iş alanlarının oluşturulamaması, imar planından yoksun yerleşim alanlarına göz yumulması, büyük şehirlerde arsa ve gecekondu sorunları başta olmak üzere birçok temel sorunu halledilemez hale getirmiştir.

(5) Şehir Nüfusunun ve Şehirleşme Oranının Artması

Türkiye'de 1950 yılına kadar gerek nüfus artış hızının gerekse kentleşme hızının düşük olmasına rağmen özellikle 1950'den sonra ekonomik, toplumsal ve demografik etmenlere bağlı olarak hızlı bir nüfus artışı ve kentleşme sürecine girildiği görülmektedir.¹⁰⁹⁶ 1927 yılında şehirli nüfus oranı % 16,4 iken 1950'de 18,5'e; 1960'da ise % 25,1'e yükselmiştir.¹⁰⁹⁷ Türkiye'de şehirleşme hareketlerinin dikkatle incelenmesi, iki özelliğin tespitini ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, şehirleşmenin büyük şehirler yönünde olması, ikincisi ise sadece bazı coğrafi

¹⁰⁹²Arsa rantı için bkz.: Günter Hoell, **Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı**, Çev. Ahmet Doğan, Bilim Yayınları, İstanbul 1975, s. 51.

¹⁰⁹³Yavuz, "*İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 1, Yıl: 1958, s. 95-96; Yavuz, "*Köyden Şehir'e Göç ve Şehirleşme*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 33, S. 3, Yıl: 1978, s. 4.

¹⁰⁹⁴Zeki Sayar, "*İstanbul Şehrinde Arsa Spekülasyonu*", **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 116.

¹⁰⁹⁵Yavuz, **a.g.m.**, s. 107; Ankara, arsa fiyatlarının yükselişiyle İstanbul'dan geri kalmamıştır. Ankara'da arsa fiyatlarının yükselişiyle ilgili bkz.: Yavuz, **Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar**, İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1956, s. 47.

¹⁰⁹⁶Sencer, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁰⁹⁷Keleş, "*Şehir Planlaması ve Sanayi*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, Yıl: 1962, s. 306.

bölgeleri hedef almasıdır.¹⁰⁹⁸ Nüfusu 50.000 den fazla olan şehirler Türkiye'nin şehirli nüfusu içinde, 1927 yılında % 48,1 oranında yer alırken bu oran 1945'te % 51,8'e; 1960'da ise % 66,3'e ulaşmıştır. Aynı yıllarda bu şehirlerin sayıları sırayla 5, 10 ve 27 gibi bir yükseliş rakamları ile artmıştır.¹⁰⁹⁹ 1950 ile 1955 yılları arasında nüfusumuz % 3 oranında artarken, şehirli nüfus artışı % 3'ün çok üstünde % 5,5 oranında artış kaydetmiştir.¹¹⁰⁰

Türkiye'de 1950 ile 1960 yılları arasında, şehir nüfusu ve şehir sayılarının artması biçiminde görülen bu şehirleşme hareketlerinin temelinde yatan sebepler, DP'nin kırsal kesimde uyguladığı tarım politikalarında ve tarımın makineleşmesiyle beraber köylerde meydana gelen "artı nüfus" da aranmalıdır.¹¹⁰¹

Her sayım döneminde şehir nüfusunun artışı, köy ve genel nüfus artışının üstünde bir seyir izlemiştir. 1940-1950 döneminde genel nüfus artış oranı % 17,5, şehir nüfus artış oranı % 20,1 iken, 1950-1960 döneminde genel nüfus artış oranı % 32,8'e şehir nüfus artış oranı % 80,2'ye yükselmiştir.¹¹⁰²

Kentsel nüfusun genel nüfustan daha hızlı artmakta olduğu gerçeği, bu süreç daha kısa dönemler içinde ele alındığında da gözlenmektedir. Nüfus sayımı dönemleri içerisinde her yıl ortalama olarak artan nüfus miktarının, dönem başındaki kentsel nüfus oranına yıllık ortalama kentleşme hızı adı verilirse, bu hızın 1945 yılından itibaren sürekli olarak arttığı görülmektedir. Kent sayısının artması, küçük kasabaların, nüfusu 10.000'den fazla yerleşmeler haline dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bunlardan bir kısmı, çok yavaş seyreden süreçte uzun sürede şehir haline geldikleri halde, bir kısmı da çeşitli sanayi faaliyetleri için kuruluş yeri olarak

¹⁰⁹⁸Türkiye'de Doğu Anadolu'nun şehirleşme yapısı ile ilgili gelişmeler için bkz.: Keleş, "Şehirleşme Politikamız ve Doğu Anadolu Bölgesi", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 4, Yıl: 1966, s. 18-21.

¹⁰⁹⁹Keleş, "Şehir Planlaması ve Sanayi", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, Yıl: 1962, s. 307-308.

¹¹⁰⁰Yavuz, "Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 3, Yıl: 1958, s. 133; Ayrıca 1935, 1950, 1965, ve 1970 yıllarında büyüklüklerine göre yerleşmeler hakkında bilgi almak için bkz.: Geray, "Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı", **Dünden Bugüne Kırsal Gelişme Politikaları**, Phoenix Yayınları, Ankara 2011, s. 106.

¹¹⁰¹Özer Serper, "1950-1960 Devresinde Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri", İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 24, S. 1-2, Yıl: 1964, s. 158.

¹¹⁰²Keleş, "Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 45; Sencer, **a.g.e.**, s. 71; Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**, s. 26.

seçilmeleri neticesinde gösterdikleri hızlı gelişme ile kısa sürede şehir haline gelmiştir.¹¹⁰³

Şehirler büyüklüklerine göre sınıflandırıldığında, bunların bir kısmının diğerlerinden daha hızlı büyüdüğü görülmüştür. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa gibi genellikle, nüfusu 100.000'den yukarı olan ve büyük şehir kapasitesinde bulunan şehirlerin büyüme hızları genellikle belli bir seviyenin üzerinde kalmış şehirler olarak da bilinmektedir. Bu şehirlerden Ankara, İstanbul ve İzmir'in 1950'den 1955'e kadar yıllık ortalama artış hızına bakıldığında Ankara 11,3 ile birinci sırada yer alırken, İstanbul 5,8 ile ikinci sırada; İzmir ise 5,1 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Ankara'nın yıllık ortalama nüfus artışında ilk sırada yer almasının nedeni, sanayi temelinden geniş ölçüde yoksun ve çoğunlukla hizmet sektöründe iş imkânlarına bağlı bir nüfus gelişmesine müsait olması gösterilebilir.¹¹⁰⁴

DP hükümetinin kırsal kesim insanını tarım dışına iten ve şehre göçe zorlayan zamanın şartlarını iyi tahlil edememesi ve göçü durdurmak için aldığı önlemlerin yetersiz kalması, büyük şehirlerde adeta nüfus patlaması biçiminde görülen yüksek nüfus artışına yol açmıştır.

Çeşitli coğrafi bölgeler arasındaki kentleşme durumu ve hızına bakıldığında bunlarda da farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Nüfusu 100.000'den fazla olan kentlerin yarıya yakınının Samsun-Adana çizgisinin doğusunda yer almakla birlikte küçük ölçekli şehirler olduğu ve nüfuslarının da, İstanbul, Ankara ve İzmir'in 20'de 10'da ve 5'de biri miktarında olduğu bilinmektedir. Büyük şehirlerden Batıda bulunanları, kendi yakın çevreleri başta olmak üzere az gelişmiş bölgelerdeki şehirlerin büyümesini ve buldukları bölgeler üzerindeki geliştirici merkez rolü oynamasını başaramamışlardır. Başta Marmara Bölgesi olmak üzere bazı coğrafi bölgelerin şehirleşme seviyeleri gelişmiş ülkelerde rastlanabilen şehirleşme seviyelerine ulaşmıştır. Bu bakımdan, Güney Anadolu ve İç Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesi'nin akabinde gelen bölgelerdir. Marmara Bölgesi'nin şehirleşmesinde, İstanbul, İzmit, Adapazarı ve Bursa bölgesinin; Güney Anadolu'nun hızlı kentleşmesinde Adana, Gaziantep, İskenderun, Mersin ve

¹¹⁰³Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**, s. 26.

¹¹⁰⁴Keleş, “ *Türkiye’de Şehirleşme Eğilimleri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 52-53; Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**, s. 27-30; Sencer, **a.g.e.**, s. 88.

Maraş'ı içene alan şehirleşme alanının; İç Anadolu Bölgesinde ise başta Ankara olmak üzere Eskişehir, Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerinin önemli katkısı bulunmuştur.¹¹⁰⁵

Kentleşme seviyeleri düşük ve yüksek bölgeler, ülkenin aynı zamanda gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri olarak da kabul edilmektedir. 1950 yılından sonra bütün bölgelerin kentleşme düzeylerinde artış hemen fark edilmekle beraber Marmara, Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerinin her nüfus sayımı döneminde bir önceki devreden daha fazla şehirleşmiş oldukları gözden kaçmamaktadır.¹¹⁰⁶

TABLO 33'de 1955 ve 1960 yıllarında Türkiye'de nüfus grupları itibarıyla şehirlerin durumu gösterilmiştir.

¹¹⁰⁵DİE, **Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973, s. 70; Keleş, “*Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 54-55; Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**,s. 31-32.

¹¹⁰⁶Keleş, “*Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 55; Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**,s. 32.

TABLO 33: Nüfus Grupları İtibariyle Türkiye'deki Şehirlerin Durumu

Nüfus Grupları	Sayım Yılları			
	1955		1960	
	Şehir Sayısı	Nüfus	Şehir Sayısı	Nüfus
0 - 500	3	1.254	4	1.531
501 - 1.000	23	17.608	27	22.759
1.001 - 2.000	85	130.559	77	121.118
2.001 - 3.000	84	206.365	96	235.873
3.001 - 4.000	51	175.230	74	258.863
4.001 - 5.000	54	237.720	50	226.576
5.001 - 6.000	41	226.421	45	247.101
6.001 - 7.000	36	232.201	38	248.957
7.001 - 8.000	25	187.648	28	205.844
8.001 - 9.000	11	92.796	22	186.951
9.001 - 10.000	10	95.144	11	105.132
10.001 - 15.000	35	422.538	47	555.666
15.001 - 20.000	32	550.123	22	385.185
20.001 - 25.000	11	252.216	22	475.539
25.001 - 50.000	26	902.216	30	997.442
50.001 - 100.000	11	763.138	18	1.222.719
100.001 +	6	2.434.166	9	3.362.475
Toplam	544	6.927.343	620	8.859.731

Kaynak: DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965*, Ankara 1965, s. 71.

TABLO 33'de verilen değerlere göre 1955 yılında genel olarak 544 şehirde 6.927.343 kişi yaşarken, 1960 yılında şehir sayısı 76 adet artışla 620'ye, şehirde yaşayan kişi sayısı 1.932.388 artışla 8.859.731'e yükselmiştir. Bu suretle, şehirlerin sayısında beş yılda % 13,97; nüfus sayısında ise % 27,89 nispetinde bir artış sağlanmıştır.

Bu rakamlardan, 1955 ile 1960 yılları arasındaki DP'nin ikinci beş yıllık iktidarı döneminde, artan şehir sayısının şehirde yaşayan nüfus sayısının yarısına eşit olduğu anlaşılmaktadır. Tarımda makineleşmenin büyük ölçüde harekete geçirdiği şehirde yaşayan nüfus sayısı artışı, DP iktidarının önünü alamadığı bir demografik gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Tablo 33'e göre 1955 yılında nüfusu 50.000'in üzerinde 17 şehirde toplam 3.197.304 kişi yaşarken, 1960 yılında nüfusu 50.000'in üzerinde şehir sayısı, 10 adet artışla 27'ye, şehirde yaşayan kişi sayısı ise 1.387.890 artışla 4.585.194'e yükselmiştir. Böylelikle, beş yılda nüfusu 50.000'in üzerinde şehir sayısında % 58,82; nüfus sayısında ise % 43,40 oranında bir artış kaydedilmiştir.

DP hükümetinin, kırsal kesimden göç ederek şehirlere gelen insanların sayılarının artmasıyla birtakım şehirleşme sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu sorunların üstesinden gelmede zorlanan hükümet yeni çözüm yolları ve yeni politikalar üretmek için harekete geçmiştir.

DP hükümeti ilk etapta çarpık kentleşmeyi önlemek maksadıyla 9 Temmuz 1956 tarihinde kabul ettiği 62 maddelik 6785 sayılı İmar Kanunu'yla belediye sınırları içerisindeki resmi ve özel bütün yapıları imar kapsamına almıştır. Kanunun ikinci maddesiyle de belediye sınırları içerisinde bina edilecek bütün yapılar için ruhsat alınması zarureti getirilmiştir.¹¹⁰⁷

DP hükümeti, şehirleşme sorunlarını gidermede ihtiyaca binaen yeni kanunlar çıkarmaktan geri durmamışlardır. Belediye Kanunu'yla Belediye Gelirleri Kanunu'nun bazı maddelerinde belediye lehine değişikliğe gidilmesinin yanı sıra, 31 Ağustos 1956'da kabul edilen 6830 Sayılı İstimlak Kanunu'yla belediyeler lehinde yapılan istimlaklerde belediye encümenine söz hakkı tanınmıştır.¹¹⁰⁸

Belediyelerin planlı çalışmalarını merkez ölçüsünde düzenlemek maksadıyla da 9 Mayıs 1958 tarih ve 7116 sayılı Kanunun birinci maddesi gereğince hükümet tarafından, İmar ve İskân Vekâleti adında yeni bir vekâlet kurulmuştur.¹¹⁰⁹

7116 sayılı bu Kanunun ikinci maddesine göre, İmar ve İskân Vekâleti'ne verilen geniş yetki ve görevler şunlardır:

1. Yurdun bölge, şehir, kasaba ve köylerinin harita ve imar plânlarını hazırlamak ve hazırlatmak, imar için her türlü tedbirleri almak ve bunların uygulamasını sağlamak;

¹¹⁰⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 38, 09.07.1956, s. 1111; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9359, 16 Temmuz 1956.

¹¹⁰⁸İstimlak Kanunu'nun ayrıntısı için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 38, 31.08.1956, s. 1420; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9402, 8 Eylül 1956.

¹¹⁰⁹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 40, 09.05.1958, s. 631; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9906, 14 Mayıs 1958; Fehmi Yavuz; Ruşen Keleş; Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1978, s. 1003.

2. Memleketin bünyesine uygun mesken politikası esaslarını belirleyerek bunların tatbikini sağlamak;

3. Memleket şart ve imkânlarına göre, en gerekli ve faydalı yapı malzemesinin temin ve tedarikini sağlayacak bütün tedbirleri almak;

4. Bölge plânları için ilgili vekâletlerle ortak etütler yapmak ve bu etütlere göre icap eden kanuni ve idari tedbirleri müştereken almak;

5. Yurdun nüfusu yoğun ve toprağı dar olan bölgelerini etüt etmek ve bu bölgelerde nüfus yoğunluğu, toprak yokluğu ve darlığı veya verimsizliği yüzünden başka bölgelere nakillerini talep ve arzu edenlerle yabancı memleketlerden yurdumuza gelmiş ve gelecek göçmen ve mültecilerin ve yurt içinde hususi kanunlarına göre yerleştirilecek vatandaşların iskânlarını sağlamaktır. Ayrıca, her türlü afetlerden evvel ve sonra gerekli tedbirleri almak ve iskâna dair diğer bütün işlerle ilgilenmek;

6. Yukardaki fıkralarda yazılı işlerin en iyi şekilde ifası için gerekli etüt ve araştırmaları yapmak.¹¹¹⁰

Ayrıca, 15 Mayıs 1959'da çıkarılan 7269 sayılı Afetler Kanunu ile genel hayatı etkileyen afetler için alınacak tedbirlerle yapılacak yardımlar İmar ve İskân Vekâletine tevdi edilmiştir.¹¹¹¹ Bu kanunun ikinci maddesi gereğince ilân edilen afet bölgelerinde yeniden yapılacak, değiştirilecek, büyütülecek veya esaslı tamir görecektir. resmî ve hususi bütün yapıların tâbi olacağı fennî şartlar İmar ve İskân ve Nafia Vekâletlerince müşterek bir talimatname ile tespit olunacaktır. Belediye teşkilâtı olan yerlerde verilecek yapı ruhsatlarında bu talimatname esaslarının göz önünde bulundurulması mecburidir. Belediye teşkilâtı olmayan yerlerde ise ihtiyar meclisleri bu talimatnameyi tatbik etmekle mükelleftirler.¹¹¹²

¹¹¹⁰TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 40, 09.05.1958, s. 631; **Resmi Gazete**, Sayı No: 9906, 14 Mayıs 1958.

¹¹¹¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 42, 15.05.1959, s. 667; **Resmi Gazete**, Sayı No: 10213, 25 Mayıs 1959; Fehmi Yavuz; Ruşen Keleş; Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1978, s. 1003.

¹¹¹²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 42, 15.05.1959, s. 667; **Resmi Gazete**, Sayı No: 10213, 25 Mayıs 1959.

(6) Alt Yapı ve Sosyal Yaşam Alanlarının Yetersizliği

DP yönetiminin iktidarının ilk beş yılında tarım kesimine yönelik uyguladığı politikaların emareleri görülmeye başlayınca, köyden şehre göç 1950-1955 aralığında üst üste yığımlar biçiminde daha da artarak endişe verici boyutlara ulaşmıştır. Bu göç dalgasından en fazla nasibini alan büyük şehirler olduğundan İstanbul'un nüfusu bu dönemde 1.500.000'ne çıkmıştır. Ankara'nın nüfusu da bu yükselişten etkilenerek % 50 oranında artış göstermiştir.¹¹¹³ Büyük şehirlerin, şehrin yeterliliğinden çok fazla göç alması ve bunu çok kısa bir zaman diliminde gerçekleştirmesi şehrin beslenme, barınma, sağlık ve sosyal yardım, eğitim, kültür, eğlence, dinlenme, çalışma ve gezinme ihtiyaçlarını cevaplandırmada yetersiz kalmasına ve başlı başına çözümlenmesi zor sorunların kaynağı haline gelmesine neden olmuştur.¹¹¹⁴ Şehirler üst üste yığılan kırsal göç nüfusuyla karşı karşıya gelince, zamanla su, gaz, elektrik, kanalizasyon, temizlik, ulaşım, trafik ve haberleşme gibi temel alt yapı hizmetleri yerine getirilememekte bu konuda ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.¹¹¹⁵

DP hükümeti, nüfus artışıyla birlikte şehirlerde ortaya çıkan alt yapı sorunları başta olmak üzere belli başlı sorunları aşmada öncelikli olarak imar planının uygulamasına ihtiyaç duymuştur 1952'de sonuçlanan İzmir İmar Planı yarışması için kurulan imar komisyonunun hazırladığı rapor, bu konuda bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, 1953'te açılan Uluslararası Ankara İmar Planı Yarışması için Vali ve Belediye Başkanı'nın başkanlığında kurulan 40 kişilik bir imar kurulu İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe olmak üzere dört dilde yayınlanan bir rapor hazırlamıştır. 1956'da DP iktidarı tarafından teşebbüs edilen ve İstanbul'un ikinci fethi olarak nitelendirilen imar hareketi de hiçbir araştırmaya dayanmaksızın başlatılan bir başka hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹⁶

Alt yapı yetersizliklerinin başlıca sebebi kaynak yetersizliğidir. Şehirli nüfusun üretken ve ulusal geliri artıran niteliği yeterince olmadığından, şehirde

¹¹¹³Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınları, Ankara 1976, s. 142.

¹¹¹⁴Keleş, " *Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri*", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970, s. 69; Sencer, **a.g.e.**, s. 119; Kemal Bilgiç, " *Şehirleşmenin Gıda Talebi Üzerine Etkisi*", **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 53, Yıl: 5, Mayıs 1974, s. 5.

¹¹¹⁵Sencer, **a.g.e.**, s. 119.

¹¹¹⁶Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**, s. 204-205; Menderes'in 7 Şubat 1957 tarihinde yaptığı basın toplantısında İstanbul imar çalışmaları ile ilgili sözleri için ayrıca bkz.: **Aydın Tarihi**, Sayı No: 279, Yıl: Şubat 1957, s. 88-90.

yaşayanlar çok pahalı su, elektrik ve pahalı hizmetler tükettiklerinden şehirleşmenin kaynak maliyeti de ekonomik büyümeyi sınırlayıcı ölçüde yükselmektedir.¹¹¹⁷

Şehirleşmeyle birlikte, şehir içi ulaşım da önemli bir sorun haline gelmiştir. Özel araçların artan trafik hacmi içerisinde önemli bir yer edinmeye başlaması, yalnız trafiği bozmakla kalmayıp ulusal ekonomi bakımından da büyük kayıplara neden olmuştur.¹¹¹⁸ Bu sorunların üstesinden gelmek için DP hükümeti, kent içi ulaşımı sağlamak üzere gerekli önlemleri almış ve yol yapımına ağırlık vermiştir. Ayrıca, oturma bölgelerinde bulunan trafiği ana caddelere aktararak lüzumlu toplayıcı yollara, sürat yollarına ve caddelere de yeteri derecede ihtimam göstererek şehir içi trafiğini rahatlatmaya çalışmıştır.¹¹¹⁹ Bu arada park ve yeşil alan yapımı konusunda da çalışmalar başlatılmış, şehir içi açık ve yeşil alanların yanı sıra, 18 Eylül 1956 tarihinde çıkarılan 6831 sayılı Orman Yasası'na dayanılarak ulusal park oluşturma konusunda teşebbüse geçilmiştir. İlaveten, mesire yeri oluşturmak için aynı kanunun 25. maddesi uyarınca icraata geçilerek 1956'dan 1962 yılına kadar dinlenmek amacıyla 26 mesire yeri hizmete açılmıştır.¹¹²⁰

Şehirleşmenin artırdığı hizmet talebinin karşılanması ve kalitesinin yükseltilmesi belediyelere olan ihtiyacı ve yükü de artırmıştır. Bu yüzden şehrin sağlığı, temizliği, suyu, aydınlatması, esenliği, imar ve kültür hizmetleri gibi toplumsal nitelikli faaliyetleri belediyelerin aslî görevleri arasında yer almıştır.¹¹²¹

Belediyelerin, şehirlere aşırı nüfus yüklenmesi biçiminde beklenmedik bir göçe hazırlıksız yakalanması ve bu ağır yükü taşıyamaması üzerine, DP hükümeti, şehirleşme ve şehircilik politikasına uygun bir dizi seri kanunlar çıkararak belediyelerin bu konuda yükünü hafifletmeye çalışmıştır. 24 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilen 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkındaki Kanun bunlardan biridir. Bu kanunun birinci maddesiyle belediye

¹¹¹⁷İnan Özer, “*Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme*”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012, s. 340.

¹¹¹⁸İnan Özer, **Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitapevi, Ankara 2004, s. 68.

¹¹¹⁹Kent içi ulaşımı sağlayan yolların işlevi için bkz.: Yavuz; Keleş; Geray, **a.g.e.**,s. 294-295.

¹¹²⁰Fehmi Yavuz; Ruşen Keleş; Cevat Geray, **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1978, s. 1003; 119 maddelik 6831 Sayılı Orman Kanunu’nun ayrıntıları için bkz.: TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 10, C. 3, 31.08.1956, s. 1431-1453; **Resmî Gazete**, Sayı No: 9402, 8 Eylül 1956.

¹¹²¹Keleş, **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1972, s. 73-74.

sınırları içerisinde belediyenin mülkiyetinde bulunan ve bundan sonra mülkiyetine geçecek olan arazi ve arsalardan, belediye meclisi kararıyla tespit olunanlar bu kanun hükümleri dairesinde mesken yapımına tahsis ediliyordu.¹¹²² Ayrıca, 21 Temmuz 1959 tarihli ve 7367 sayılı Kanunun birinci maddesiyle de hazine arazi arsalarından belediye sınırları içerisinde bulunanlar, imarlı ya da imarsız 6188 sayılı Kanunda yazılı maksatlarda kullanılmak üzere bedelsiz olarak belediyelere devrediliyordu.¹¹²³ DP hükümeti, çıkardığı bu kanunlarla, şehircilik politikasını rayına oturtarak belediyelerin göç dalgasından alacağı ağır darbeyi önleyebilecek koşulları hazırlamaya gayret etmiştir.

Büyük şehirlerin sosyal ihtiyaçlarından olan mesken, su ve trafik sorunlarının hallinde zorluklar çekilirken, zaman zaman gıda maddeleri alanında da sıkıntı yaşanmaktadır. İstanbul ve Ankara'da derslik yetersizliği sebebiyle çift eğitim öğretim yapılması normal bir durum haline gelmekle beraber, ortaokul ve liselerin birçoğunda aynı yol izlenmektedir. Okuldan dağılan öğrencilerin boş zamanlarını değerlendirecek, dinlenmelerini sağlayacak ve kültür seviyesini yükseltecek yeterli çocuk bahçeleri, kütüphaneler, açık veya kapalı spor salonları mevcut değildir.¹¹²⁴

Şehirleşmenin yapılanma ile ilgili sorunları vardır ki, onlar da şehir imar planlarının uygulanmasına, şehrsel fonksiyonlara arazilerde yer verilmesine, şehir estetiğinin ve şehrin tarihsel ve doğal dokusunun korunmasına yönelik sorunlardır. Yeterli yeşil ve açık alanların olmayışı, hava kirliliği, otopark ihtiyacı, sokak ve caddelerin bakımsızlığı gibi sorunlar da bu gruba girmektedir.¹¹²⁵

Kuşkusuz, bu sorunların üstesinden gelmede sadece belediyeler değil merkezi hükümet de zorluk çekmiştir. Tarihin beklenmedik bir göç dalgasıyla karşılaşan DP hükümeti, bu göçü durdurmak ya da topraktan kopan kırsal kesim insanını köyünde tutmak amacıyla topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak ve köy sanatlarıyla

¹¹²²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 9, C. 35, 24.07.1953, s. 1036; **Resmi Gazete**, Sayı No: 8470, 29 Temmuz 1953; İbrahim Yasa, **Ankara'da Gecekondular Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 37.

¹¹²³TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 11, C. 41, 21.07.1959, s. 959; **Resmi Gazete**, Sayı No: 10265, 29 Temmuz 1959; İbrahim Yasa, **Ankara'da Gecekondular Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966, s. 39.

¹¹²⁴Yavuz, "Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge= Memleket Plancılığı", Ankara Üniversitesi. **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 3, Yıl: 1958, s. 135.

¹¹²⁵Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondular**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1972, s. 42.

onların arta kalan zamanlarını değerlendirerek ek gelir elde etmelerini temin etmek gibi bir takım önleyici tedbirlere müracaat etmişse de aldığı bu tedbirler artık dönemin kırsal toplumunda sosyal bir olgu haline gelmiş olan göç hareketini belirli aşamada durdurmada ya da azaltmada yetersiz kalmıştır.

C. Ekonomik Hayata Tesirleri

Tarım, ekonominin bir alt sektörünü teşkil etmektedir. Tarımın bütün toplumlar için en önemli ekonomik faaliyet sahası olduğu insanların en temel sorunu olan beslenme ihtiyacını karşılamasından ve ekonomik kalkınmada en temel kaynaklara malik olmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca, ihracatta önemli gelir kaynağı sağlaması itibariyle de ülke ekonomisinde yadsınamayacak bir sektör olarak karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan DP'nin tarım politikalarının ekonomik hayata etkilerini aşağıda tarım-sanayi ilişkisi içerisindeki İktisadî Devlet Teşekkülleri'nin oynadığı kilit rol ile tarım-hayvancılık ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Tarımın Sanayiye Etkileri ve İktisadî Devlet Teşekkülleri

DP yönetiminin tarım alanında uyguladığı reformlar sayesinde tarım tekniğinde ve tarımda makineleşmede önemli gelişmeler kaydedilmesi, ekilebilir arazi oranının yanı sıra, bütün tarım ürünlerinde hem hektar başına verim randımanında hem de yıllık üretim bazında hissedilir derecede artışlar sağlamıştır. Tarım faaliyetlerinde yaşanan bu göz kamaştırıcı gelişmenin sanayinin tarımla ilgili bazı dallarını da etkileyerek gelişimine katkı sağladığı göz önüne alınırsa İktisadî Devlet Teşekkülleri'nin (KİT) bu konuda üstlendiği görevin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizde tarım sanayinin gelişiminde en büyük rolü oynayan kuruluşların başında İktisadî Devlet Teşekkülleri gelmektedir.¹¹²⁶ Devlet işletmeciliğinin temel kanunu olan İktisadî Devlet Teşekkülleri Kanunu, Cumhuriyetin kuruluşunun on beşinci yılında 17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3460 sayılı bir Yasayla yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre, sermayesinin tamamı devlet tarafından

¹¹²⁶TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 19.

karşılanmak suretiyle tesis edilen İktisadî Devlet Teşekkülleri ve teşkilatının idare ve denetimi aynı kanuna göre düzenlenerek uygulanmaya konmuştur.¹¹²⁷

DP'nin iktidarı döneminde ekonomide devletçilik politikasından liberalizme bir geçiş süreci yaşanmışsa da, İktisadî Devlet Teşekkülleri'nin sayısı artırılarak faaliyetlerinin geliştirilmesine gayret edilmiştir. DP hükümetinin, cari ekonomik şartlar altında hızlı kalkınmaya önem vermesi, kamu yatırımlarını ve KİT'leri eskiye kıyasla daha da geliştirmeye sevk etmiştir. Nitekim 1948-1949 yıllarında toplam sabit yatırımlar içerisinde kamu yatırımlarının payı % 40 iken 1960 yılında bu pay % 46'ya çıkarılmıştır.¹¹²⁸ DP döneminden sonra bu teşekküller faaliyetlerini sürdürmüş, 1964 yılında çıkarılan bir kanunla bunların özerk ve daha verimli bir yapıda çalışması hedeflenmiştir.¹¹²⁹

12 Mart 1964 tarihinde kabul edilen bu 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakler Hakkında Kanunun birinci maddesine göre: İktisadî Devlet Teşekküllerinin artık, sermayesinin yarısından fazlası tek başına veya birlikte devlete (genel ve katma bütçeli idarelere) ve İktisadî Devlet Teşekkülleri 'ne ait oluyordu. Ayrıca, iktisadî alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan ve kuruluş kanunlarında bu kanuna tabi olacakları belirtilen teşekkül haline geliyordu.¹¹³⁰

DP'nin tarım politikalarının sonuçlarının ekonomik hayata tesirleri noktasında Kamu İktisadî Teşekkülleri devreye girdiği için konu başlığı olarak ele alınıp incelenmesi bu bölümde gerekli görülmüştür. Ancak, doğrudan sanayinin çeşitli dallarındaki İktisadî Devlet Teşekkülleri'nin faaliyetleri dışında, tarım sanayi ile ilgili olarak ya da tarım ekonomisinden destek alarak bu alanda faaliyet gösteren 1950 ile 1960 yılları arasındaki Kamu İktisadî Teşekkülleri belirli bir çerçeve içerisinde ele alınacaktır. Bu bölümün konu alt başlıkları, Et Balık Kurumu, Azot Sanayi TAŞ, Yem Sanayi AŞ, Şeker Fabrikaları AŞ ve Şeker Sanayii'nde gelişmeler, dokuma sanayiinde gelişmeler ve Kamu İktisadî Teşekkülleri ve diğer sanayi dallarında gelişmeler olarak tespit edilmiştir.

¹¹²⁷TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C. 18, 17.06.1938, s. 879; **Resmi Gazete**, Sayı No: 3950, 4 Temmuz 1938.

¹¹²⁸Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994, s. 141.

¹¹²⁹TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 19.

¹¹³⁰MM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 1, C. 47, 12.03.1964, s. 975; **Resmi Gazete**, Sayı No: 11662, 21 Mart 1964.

a. Et ve Balık Kurumu

Et ve Balık Kurumu (EBK), Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın uhdesinde 26 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun altıncı maddesi uyarınca, 28 Ağustos 1952 tarih ve 3/15597 sayılı DP hükümetinin Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanan K/871 sayılı Koordinasyon kurulu Kararı üzerine, 1 Ekim 1952 tarihinde kurulmuştur. 17.989.741 lirası TMO, 22.010.268 lirası da Ticaret Bakanlığı'ndan sağlanan toplamda 40.000.000 lira sermayeli bir iktisadi devlet teşekkülüdür.¹¹³¹ Kasaplık hayvan ve balığın her türlü doğal ve sanayi mamullerinin iç ve dış ticaretini yapmak, üreticiyi bilinçlendirmek, besiciliği desteklemek, et ve balıkla ilgili yan sanayileri kurmak ve hayvancılığın gelişmesi yönünde kararlar almak, bu kuruluşun başlıca amaçları arasında yer almıştır.¹¹³²

Kuruluşunun hemen akabinde Bakanlar Kurulunun verdiği yetkiyle çalışmalara başlayan Et Balık Kurumu (EBK) et kombinaları, soğuk hava depoları ve balıkçılığın gelişmesi için temel adımları atmaya üzere nezaretine ihtiyaç duyduğu 16 uzmanı Birleşmiş Milletler FAO teşkilatı gibi teşkilatlardan temin ederek bunlardan yararlanma yoluna gitmiştir.¹¹³³ Kurum daha sonra et kombinaları tesisine girişerek Erzurum'da et kombinasyonunun kurulması için gerekli iç tesisatın ve lüzumlu

¹¹³¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C. 21, 18.01.1940, s. 167; **Resmi Gazete**, Sayı No: 4417, 26 Ocak 1940; **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 130- Dosya No: 64- Sıra No: 7; **BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 29- Dosya No: 170-Sıra No: 11; Ziya Tataç, "*Olaylara Bakış, Aralık 1952; Et ve Balık Kurumu Hakkında*", **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953, s. 27; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 35; Et ve Balık Kurumu'nun tesisinden önce et sanayi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Ayşe Afetinan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 179-191; İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin önemi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Şükrü Çankaya, "*İktisadi Devlet Teşekküllerinin Muhasenat ve Mukadderatı*", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 8.

¹¹³²Fasih İnal, "*Et ve Balık Kurumunun Faaliyetleri*", **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 13; Albayrak, **a.g.e.**, s. 310; EBK'nun görevlerinin uzmanlık yeri olarak kabulüyle ilgili alınan 27.11.1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararının ayrıntısı için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 130- Dosya No: 88-Sıra No: 4.

¹¹³³**BCA**, 30 100- Kutu No: 105- Dosya No: 658- Sıra No: 1; Uzun süre bu kurumda çalışan yabancı uzmanlardan biri olan Arnavut tebaasından Todori Vasil'in 24.05.1957 tarihinden itibaren bu kurumda iki yıl daha çalıştırılmasına izin verilmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu Kararnamesi'nin sureti için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 150-Dosya No: 49-Sıra No: 1; Japon tebaasından Dr.Tokiharu Abe'nin benzer Bakanlar Kurulu Kararnamesi için ayrıca bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2 Kutu No: 148- Dosya No: 23- Sıra No: 5

malzemenin Amerika'dan siparişini yapmıştır.¹¹³⁴ Sipariş edilen malzemenin imaline başlanmış, peyder pey gelecek bu malzeme ile 1953 yılında kombinanın faaliyete geçirilmesi planlanmıştır.¹¹³⁵ Erzurum kombinasının sığır bölümü, planlandığı üzere 1953 yılının Eylül ayında, kısmen işletmeye açılmıştır.¹¹³⁶ 8 saatte 2.100 koyun ve 320 sığır kesebilme kapasitesine sahip olan kombina sosis, salam, pastırma ve kavurma imalatı ile üretime başlamış ve Anadolu'nun birçok yerine frigorifik (soğutma özelliği olan soğutucu) tesisatlı vagonla et nakliyatı gerçekleştirmiştir.¹¹³⁷

Et Balık Kurumu, DP hükümetinin direktifleri sonucu kombina inşa çalışmalarını hızla sürdürerek, Ankara belediyesi adına 1953 yılının son aylarında temelini attığı ve 1955 yazında hizmete açmayı düşündüğü, maliyeti 5.000.000 lira değerinde ikinci et kombinası olan Ankara Et Kombinasyonunun inşaatını beklenildiği üzere yaz döneminde bitirmiştir. Makine montaj işi tamamlanınca 30 Ekim 1955 yılında faaliyete geçen bu kombina 8 saatte 1962 koyun ve 180 sığır kesilebilmenin yanında, soğuk hava depolarıyla 4.600 koyun ve 1.000 sığır muhafaza edebilecek büyüklüktedir.¹¹³⁸ 15 ton buz üretebilecek ve 45 ton buz saklanabilecek potansiyele de sahip bulunan bu kurumun yanı sıra, Türkiye'nin başka illerinde de et kombinaları tesisi işlerine girilmiştir.

EBK, 5 Kasım 1953 tarihinde temelini attığı ve 7 Ocak 1956 tarihinde resmen işletmeye açtığı 8 saatte 3.680 koyun ve 100-150 baş sığır kesebilme yeterliliğine sahip üçüncü et kombinasyonu olan Konya Et Kombinasyonu Konya yöresi hayvanlarının kesim işlemlerini yaptıktan sonra bunların bütün özelliklerinden istifade ile, celep

¹¹³⁴İlk dört et kombinasyonu ve 12 soğuk hava deposunun kapasitesi ve bunlar için ayrılan toplam tahsisat için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 29- Dosya No: 170- Sıra No: 11; “*Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın 1955 Yılı Bütçe Nutku*”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955, s. 73; **Türkiye İktisat Gazetesi**, 21 Şubat 1955, Sayı No: 110.

¹¹³⁵Tataç, “*Olaylara Bakış, Nisan 1953, Erzurum Et Kombinasyonu Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11 Haziran 1953, s. 183; Türkiye’de et tesisleri meselesi hakkında ayrıntılı bilgi almak amacıyla ayrıca bkz.: Muhlis Ete, “*Türkiye Et ve Balık Davası*”, **Türk Ekonomisi**, S. 108, Yıl: 10, Haziran 1952, s. 163-169.

¹¹³⁶**BCA**, Fon No: 30 100-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11; Fasih İnal, “*Et ve Balık Kurumunun Faaliyetleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955, s. 13-14.

¹¹³⁷**Aksam**, 29 Temmuz 1955, Sayı No: 13226.

¹¹³⁸**BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11; Tataç, “*Olaylara Bakış, Mayıs 1953; Ankara Et Kombinasyonu Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 121, Yıl: 11, Temmuz 1953, s. 216-217; İnal, **a.g.m.**, s. 13-14; **Zafer**, 6 Ağustos 1955, Sayı No: 2369.

(büyükbaş hayvanların ticaretini yapan kimse) saltanatına son vermeyi, halka makul fiyatlarda et yedirerek hayvan ihracatını düzenlemeyi amaçlamıştır.¹¹³⁹

Kombinalardan dördüncüsünün, 7 Temmuz 1954 tarihinde temeli atılmış ve 1956 yılı ortalarında faaliyete geçmesi planlanmış olan İstanbul Zeytinburnu Et Kombinasıdır. 8 saatte 1000-1500 koyun ve 90-150 baş sığır kesebilecek olan Zeytinburnu Kombinası, Trakya bölgesi hayvanlarına hizmet amaçlı kurulmuştur.¹¹⁴⁰ Ayrıca, Ekim 1957’de Elazığ Et Kombinası, Aralık 1958’de Samsun, Urfa ve Kayseri Et Kombinalarının inşa çalışmaları başlanmışsa da DP iktidarı döneminde tamamlanamamıştır.¹¹⁴¹

Genişletme imkânları mevcut olan bu dört kombinada, hayvan kesimlerinin en son fenni usullere göre yapılmasına dikkat edilmesi yanında, bu kesimlerden dökülen yağ, et ve kemik vb. atıkların zayi edilmeyerek ince ve kalın makine yağlarının üretilmesi, kanlarından tutkal ve hayvan yemi yapılması hedeflenmiş ve kombinalar buna göre tasarlanmıştır.¹¹⁴²

Son derece gelişmiş yeni teknolojiyle donatılmış bu kombinalarla EBK, sanayi alanında daha da gelişmiş, kurulduğu yıldan itibaren iki sene zarfında üretim tüketim bölgelerinde 36 fabrika ve tesisi 50’yi aşkın soğuk hava deposu, buz fabrikası ve konserve fabrikasıyla yıllık geliri 40.000.000 liraya yaklaşmıştır.¹¹⁴³ DP yönetiminden aldığı mali destekle 1955 yılı sonuna kadar bu kurumun yaptığı yatırımların tutarı 60.307.338 lira; ordu ve piyasaya yaptığı et ve balık satışlarının değeri; 33.000.000 lira ve canlı hayvan ve balık satın almasının toplamı 41.000.000 lira ve yaptığı balık ihracatı miktarı 15.000.000 liraya ulaşmıştır. EBK, 1956 yılı ihracat miktarını 19.500.000, 1957 yılını ise 31.000.000 lira olarak belirlemiştir.¹¹⁴⁴

DP’nin 17 Ağustos 1955 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla sebze, meyve ve bunların mamulleri piyasasına da müdahale ile görevlendirilen EBK et ve ürünlerinin imali yanında, sebze ve meyve satışları için faaliyete başlamış bu faaliyet alanlarından birinin içerisine İzmir’in alınmasını kararlaştırmıştır. Bu amaçla ucuz et,

¹¹³⁹BCA, Fon No: 30 100-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11; Ahmet Emin Yalman, “Hayvancılığımız”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 350.

¹¹⁴⁰BCA, Fon No: 30 100-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11; İnal, **a.g.m.**, s. 13-14.

¹¹⁴¹BCA, Fon No: 30 100-Kutu No: 95- Dosya No: 594-Sıra No: 3.

¹¹⁴²BCA, Fon No: 30 100-Kutu No: 29-Dosya No: 170- Sıra No: 11; **Yenises**, 25 Mayıs 1956, Sayı No: 1775; İnal, **a.g.m.**, s. 13-14.

¹¹⁴³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14-15.

¹¹⁴⁴BCA, Fon No: 30 100-Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11.

yaş sebze ve meyve imkânlarından İzmirliilerin yararlanmalarını yerinde tespit ve temin etmek için EBK'den bir heyet İzmir'e gitmiştir.¹¹⁴⁵ Sebzeçilik ve meyvecilik alanında çağdaş normları yakalayarak kendini yenileyen bu müessese, Almanya'ya 100 ton Müşküle Üzümü ihraç ederek bir ilki de başarmıştır.¹¹⁴⁶

Hayvancılık alanında kurumun diğer bir faaliyeti de, üretimi teşvik ve kasaplık hayvan yetiştirilmesini sağlamak olmuştur. Bunun için besili hayvan yetiştirenlere prim verilmesi esasını getirmiştir. Fenni usullerle kesilmiş eti tüketiciye ucuz yedirmeyi amaçlayan EBK, 1954 yılı Mayıs ayında serbest piyasada 325-350 kuruş olan etin kilosunda tenzilata giderek, 210 kuruştan satışını gerçekleştirmiştir.¹¹⁴⁷ Ayrıca, 35 vilayetin hayvancılık bakımından envanterini yaparak, bütün Türkiye'nin deniz ve kara sularında hangi mevsimlerde ne tür balıkların ne miktarda avlanabileceğine dair bir balıkçılık takvimi hazırlamış ve yayınlamıştır.¹¹⁴⁸

DP hükümetinin her türlü yardım ve desteğiyle hayvanları tüketiciye sıhhi şartlarda sunmayı hedefleyen EBK, ilk etapta fenni usullerle kesimini yaptığı canlı hayvanların etini soğuk hava depolarında bekleterek bakterilerden arınmasını sağlamak amacıyla, birçok soğuk hava deposu tesisi inşa etmiştir.¹¹⁴⁹ Bu soğuk hava depoları, Beşiktaş, Haydarpaşa, İskenderun, Trabzon, Sinop, Samsun, Marmara Adası, Çeşme, Çanakkale, Zonguldak, Ereğli, Kayseri, Ayvalık, Bodrum, Burdur, Giresun, Rize, Ordu ve Yozgat'ta kurulmuştur. 1957 yılının Eylül ayında Amasya; Ekim ayında Diyarbakır, Bolu; Kasım ayında Mersin, Eskişehir, İnebolu, Erzincan, Gaziantep ve Kastamonu soğuk hava depolarının inşa çalışmaları başlatılmışsa da, tamamlanması DP iktidarı dönemine yetişememiştir.¹¹⁵⁰ EBK, kurulduğu 1952 yılının ekim ayından itibaren, DP iktidarı boyunca, gerek et ve mamulleri konusunda sürdürmekte olduğu faaliyetleriyle, gerekse kombina, mezbaha, soğuk hava,

¹¹⁴⁵ **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 140-Dosya No: 75-Sıra No: 16; **Akşam**, 31 Ağustos 1955, Sayı No: 13256.

¹¹⁴⁶ **Tomurcuk**, C. 5, S. 49, Yıl: 5, Ocak 1956, s. 18.

¹¹⁴⁷ **İnal, a.g.m.**, s. 14.

¹¹⁴⁸ **BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11; 1955 yılının Mart ayı ortalarına doğru İstanbul Boğazı'ndan külliyeleli miktarda tutulan uskumruların kurumun frigorifik vagonlarıyla Ankara'ya getirilerek ucuz fiyattan halka arz edilmesi, Ankara balıkçılarınin Et ve Balık Kurumuyla kıyasıya bir rekabete başlamasına yol açmıştır. **Hürses**, 18 Mart 1955, Sayı No: 1523.

¹¹⁴⁹ **İnal, a.g.m.**, s. 14.

¹¹⁵⁰ **BCA**, Fon No: 30 100- Kutu No: 95-Dosya No: 594-Sıra No: 3.

balıkçılık tesisi ve fabrikalarının hizmetiyle hayvancılığın gelişimine yaptığı önemli katkının yanı sıra, ulusal ekonomiye büyük ölçüde sağladığı destekle her zaman kendinden bahsettiren bir kuruluş olmuştur.

b. Azot Sanayi TAŞ

Tarım için gerekli gübre ve nitrik asit üretimini gerçekleştirmek ve bu hususta ihtiyaç duyulan fabrikaları kurmak amacıyla merkezi Ankara olmak üzere 50 yıl süre ve 30.000.000 lira sermaye ile DP hükümeti Bakanlar Kurulu'nun 25.12.1953 tarih ve 4/2006 sayılı Kararnamesi ile Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak 865 sayılı kanununun 280. maddesine uyarınca Azot Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulması kararlaştırılmıştır.¹¹⁵¹

DP hükümetinin teşvik ve desteğiyle ülke tarımı için gerekli kimyevi gübreyi üretmek ve tedarik etmek, yurt savunması için patlayıcı maddelerin esasını teşkil eden, nitrik asit ve teknik amonyum nitrat üretmek ve sanayinin her dalında kullanılan azot bileşiklerini temin etmek amacıyla Azot Sanayi TAŞ (Türkiye Anonim Şirketi) kurulmuştur.¹¹⁵² Bu kurum, başta Maliye Bakanlığı olmak üzere, Ziraat Bankası, Etibank, MKEK (Makine Kimya Endüstrisi Kurumu), TZDK (Türkiye Zirai Donatım Kurumu) ve Şeker Fabrikaları gibi ulusal kuruluşlarının 900.000.000 liralık hisse paylarıyla sermayesine katkı yapan bir teşekkül olmuştur.¹¹⁵³

Kuruluşundan önce Ziraat Bankası, Etibank, MKEK, Sümerbank, TZDK ve Şeker Fabrikaları AŞ genel müdür ve temsilcileri, İşletmeler Vekâleti müsteşarı ile genel müdürlerinin katıldığı ilk müteşebbis heyet toplanarak 70.000.000 liraya mal olacağı tahmin edilen ve Kütahya civarında kurulması düşünülen Azot Sanayi TAŞ

¹¹⁵¹BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 101-Sıra No: 5; TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C. 4, 29.05.1926, s. 816; **Resmi Gazete**, Sayı No: 406, 28 Haziran 1926.

¹¹⁵²Azot ve gübre sanayiinin 1949-1957 yılları arasındaki gelişme seyri hakkında bilgi almak için bkz.: “Türkiye Nasıl İlerliyor?; Azot ve Gübre Sanayii, 1949-1957”, **Yeni Kastamonu**, 10 Aralık 1957, Sayı No: 65.

¹¹⁵³TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 40; Ziya Tataç, “Olaylara Bakış, Kasım 1953; Azot Sanayii Şirketi Teşekkül Etti”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 29; “Türkiye’de Suni Gübre Sanayii”, **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 360; Azot Sanayi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Ayşe Afetinan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 249-256.

hakkında bir ön çalışma başlatmıştır.¹¹⁵⁴ İmal edilecek mamullerin hammaddelerini oluşturan linyit ocaklarının yeterli olarak bulunması ve suni gübrenin birinci plandaki ihtiyaç bölgelerine kolaylıkla dağıtımı ve tahsisi imkânının kolaylığı nedeniyle, kuruluş yeri olarak Kütahya seçilmiştir.¹¹⁵⁵ Kütahya Azot İşletmeleri adı altında Kütahya iline 6 kilometre mesafede kurulan tesisin temeli, 23 Temmuz 1955 tarihinde DP hükümeti tarafından atılmıştır. Kuruluşuyla, yılda 20.000.000 liralık bir tasarruf sağlamayı hedefleyen şirketin tasarrufu, 1959 yılının son aylarında yapılan hesaplamayla 70.000.000 lirayı bulmuştur.¹¹⁵⁶ Maliyeti 450.000.000 liraya ulaşacak olan bu tesisin ürettiği gübrelerin kullanımıyla elde edilecek ürünler ihraç edilerek döviz temin etme ve bu suretle yeni bir döviz kaynağı oluşturma yoluna gidilmiştir.¹¹⁵⁷ Azot Sanayi TAŞ, Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğüyle birlikte Amortisman ve Kredi Sandığı'ndan kredi talep edilecek teşekküller olarak belirlenmiştir.¹¹⁵⁸

DP iktidarı döneminden sonra 1961 yılında hizmete giren Kütahya Azot İşletmeleri yılda 60.000 ton amonyum nitrat gübresi ve 80.000 ton amonyum sülfat gübresi üretmiştir. Tesislerde ayrıca derişik nitrat asidi, teknik amonyum nitrat, sıvı amonyak, azot gazı ve oksijen gazı da üretilmiştir.¹¹⁵⁹

c. Yem Sanayii AŞ

Türkiye'de nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgelerde entansif tarımın hızla gelişmesi ve ekilebilir arazi miktarının genişlemesi, mera veya mera vasfına haiz bulunan toprakları azalttığından, bu durum hayvancılığı olumsuz etkilemiş ve zorunlu olarak, ahır hayvancılığının teşvik edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹¹⁶⁰ Olumsuz hava şartlarından dolayı 1954 yılı kışının sert geçmesi ve ilkbaharın da soğuk ve serin oluşu nedeniyle, 1954 yılı Mayıs ayı sonlarında, Orta Anadolu

¹¹⁵⁴Zafer, 26 Ağustos 1953, Sayı No: 1574.

¹¹⁵⁵“Türkiye'de Suni Gübre Sanayii”, **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954, s. 361.

¹¹⁵⁶Tataç, **a.g.m.**, s. 29; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 117.

¹¹⁵⁷TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 10.

¹¹⁵⁸**BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 152-Dosya No: 28-Sıra No: 10.

¹¹⁵⁹TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 40.

¹¹⁶⁰Abdi Özkök, “Türkiye Ziraatında Hayvan Meskenleri Meselesi”, **Ziraat Dergisi**, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959, s. 18; VahdiYurtmen, “Meradan Çayıra”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952, s. 58.

meraları kır bitkilerinden yoksun ve cılız duruma düşmüş, hayvancılığın zafiyete uğramasıyla etin kilogramı 550 kuruşa kadar çıkmıştır.¹¹⁶¹

Hayvanların ortaya çıkan beslenme ve yem darlığı sorunu daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendini iyiden iyeye hissettirince, Türk ordusu standart yulaf-arpa, ot, saman, yemleme prensibinden ayrılarak kuru yonca otu, geven, keçiboynuzu, hurda kuru üzüm gibi savaş öncesi kullanılan alternatif yem imkânlarından yararlanarak hayvanlarını beslemeye çalışmıştır.¹¹⁶²

Bu şartlar altında gerek meraların azalmasıyla sekteye uğrayan hayvancılığın ahır hayvancılığı şekline dönüştürülmesi ve gerekse artan et fiyatlarının önüne geçilmesi amacıyla, yem sanayinin kurularak hayvanların beslenme problemleri ortadan kaldırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu yüzden DP iktidarının desteğiyle, ülke hayvancılığının kalkınması, gelişmesi ve veriminin artırılması için gerekli olan ortam ve tamamlayıcı karakterde sanayi yemi üretmek, karma yem hazırlamaya elverişli her türlü ilk maddeleri işlenmiş veya işlenmemiş olarak iç ve dış piyasalardan tedarik etmek, bunları işleyecek tesisler kurmak amacıyla merkezi Ankara'da olmak üzere 99 yıl süre ve 5.300.000 lira sermaye ile 865 sayılı Kanununun 280. maddesine uyarınca Bakanlar Kurulu'nun 02.11.1956 tarih ve 4/8238 sayılı Kararnamesiyle Yem Sanayi Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.¹¹⁶³

İlk fabrikasını 1958 yılında Ankara'da hizmete açan bu şirket, hemen akabinde Konya, Erzurum ve İstanbul fabrikalarını faaliyete geçirmeyi başarmıştır. Bu dört fabrikanın yıllık yem üretim kapasitesi 100.000 tondur.¹¹⁶⁴ Kısa zamanda gelişen bu teşekkül yapısında özel sektöre de yer ayırmıştır. İlk zamanlarda zorlukta tüketilen yemler zamanla hayvan yetiştiricileri ve besiciler tarafından büyük rağbet görmüş ve yem sanayinde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. İş hacmi sürekli genişleyen Yem Sanayi'nin mevcut olan sermayesi zamanla yeterli gelmediğinden DP iktidarının mali desteğiyle 08.02.1960 tarihinde sermayesini 15.900.000 liraya

¹¹⁶¹Numan Kıraç, “*Besili Hayvancılık*”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 167.

¹¹⁶²İsfendiyar Esat-Kadaster, “*Birkaç Yardımcı Yem Üzerine İncelemeler*”, **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan 1948, s. 103.

¹¹⁶³**BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 144-Dosya No: 90-Sıra No: 6; TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 44.

¹¹⁶⁴İzzet Baykal, “*Hayvancılığımız ve Yem Sanayii*”, **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959, s. 137.

çıkarmıştır. 1959 yılında takriben 9.631 ton hayvan yemi satışı gerçekleştiren Yem Sanayii AŞ, kuruluşundan itibaren et ve süt verimi bakımından yetersiz büyükbaş hayvancılığının gelişimine ve hayvancılık sektörüne büyük oranda katkı sağlamıştır.¹¹⁶⁵

d. Şeker Sanayiinde Gelişmeler ve Şeker Fabrikalarının Kuruluşu

Şeker sanayi, yalnız tarıma dayanan verimli ve iş hacmi büyük bir sanayi alanı olmasının yanı sıra, hammaddesi olan pancarın tarımını ve tarıma bağlı bir yetiştirme alanı olan hayvancılığı geliştirmesi bakımından, ulusal ekonomide özel bir yere sahiptir.¹¹⁶⁶ Bu sanayide ilk işlem, şeker pancarının işlenerek içerisindeki şekerin alınması, yani pancarın % 15'nin işlenmiş haline getirilerek % 85'nin artık şeklinde küspe, melas ve kireçli çamur maddeleri olarak tekrar tarıma kazandırılmasıdır.¹¹⁶⁷ Bu yüzden, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren pancar ekimine çok önem verilmiştir.¹¹⁶⁸

Türkiye'de kendi toprağının mahsulü olan şeker pancarından ilk şeker üretimi Cumhuriyetin ilk yıllarında 26 Kasım 1926 tarihinde hizmete açılan Alpullu Şeker Fabrikasında elde etmiştir.¹¹⁶⁹ 17 Aralık 1926 tarihinde üretime geçen Uşak Şeker Fabrikası ile Türkiye şeker sanayiinde ilk önder müteşebbisler ortaya çıkmıştır. Bu müteşebbisler, Alpullu'da Şakir Kesebir ile Hayri İpar; Uşakta Kalfa Köylü Molla Ömer Oğlu Hacı Nuri Şeker olmuştur.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁵TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 44-45; Kadaster, “*Yem Endüstrisi Nasıl Çalışır?*”, **Zafer**, 6 Ağustos 1955, Sayı No: 2369.

¹¹⁶⁶İhsan Abidin, “*Şeker Yetirimden Bitirime Kadar*”, **Karınca**, S. 9, Yıl: 1, Şubat 1935, s. 18; Sait Tahsin Tekeli, “*Türkiye’de Yerli Endüstri ve Ham Madde Meselesi*”, **Dönüm**, S. 39, Yıl: Mart 1936, s. 110-111; Tekeli, “*Türkiye’de Yerli Endüstri ve Karakterleri*”, **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kânunusani 1936, s. 12.

¹¹⁶⁷Turgut Yazıcıoğlu, “*Ziraat Sanayi, Esas Karakteri ve Türkiye İçin Önemi*”, **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 5; İlhan Tekeli; Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 153.

¹¹⁶⁸1941 yılında önceki yıllara nispetle pancar ekim alanında yaşanan rekor seviye için TBMM 6. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşması ayrıntılarına bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 21, 1. Birleşim, 01.11.1941, s. 6.

¹¹⁶⁹Çetin İsbaha, “*Şeker ve Bizde Şeker Sanayinin Kuruluşu*”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947, s. 15; Atatürk’ün 20.12.1930 tarihinde Alpullu Şeker Fabrikasına yaptığı ziyaretle ilgili bilgi almak için bkz.: Refet Seçkin, “*Atatürk ve Gıda Sanayi*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 161.

¹¹⁷⁰Thomas Geerdes, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Mars Matbaası, Ankara 1966 s. 130.

1933 yılına kadar Türkiye'nin şeker ihtiyacı bu iki fabrikanın üretimi ile kısmen karşılanmaya çalışılmışsa da yeni fabrikaların kurulması ihtiyaç haline gelmiştir.¹¹⁷¹ Bundan sonra bazı milli bankaların ortaklığıyla iki şirket teşekkül ettirilmiş bunlardan Anadolu Şeker Fabrikaları TAŞ katkısıyla 1933 yılında Eskişehir Şeker Fabrikası, Turhal Şeker Fabrikası TAŞ katkısıyla da 1934 yılında Turhal Şeker Fabrikası AŞ hizmete açılmıştır.¹¹⁷² Şeker fabrikalarının çalışmalarını daha rasyonel ve verimli hale getirmek amacıyla dört şeker fabrikası devletleştirilerek Ziraat Bankası, İş Bankası ve Sümerbank'ın ortak iştirakiyle, 1934 yılında Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (TŞFAŞ) kurulmuştur. Başlangıçta 22.000.000 lira olan sermayesi şeker sanayinin gelişimine paralel olarak ileriki yıllarda artış göstermiştir.¹¹⁷³

Türkiye Şeker Fabrikaları'nın kuruluşu ile birlikte, şirket bünyesine yurt içinde ve dışında teknik, tarım ve muhasebe alanlarında yetişmiş elemanlar alınarak şeker sanayiinde modern esaslara yönelmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında durgunluk geçirmesinin ardından 1953 yılında DP iktidarının gayretleriyle işletmeye açılan Adapazarı Şeker Fabrikası, şeker sanayinde modern fabrikaların tesis edildiği ikinci devreyi başlatmıştır.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹“Şeker Fabrikaları”, **Açıksöz**, 5 Haziran 1930, Sayı No: 2556.

¹¹⁷² Ali Süreyya, “*Türk Şekeri*”, **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, Aralık 1934, s. 15; Geerdes, **a.g.e.**, s. 130; İlhan Tekeli; Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 153; 1952 yılı Alpullu, Turhal, Eskişehir ve Uşak Şeker fabrikalarının pancar işleme kapasitesi ve üretim miktarları için bkz.: **Köy Postası**, S. 103, Yıl: Şubat 1953, s. 6 ;Eskişehir Şeker Fabrikası Pancar Üretme Çiftliği pancar çiftçilerine istenilen özellikte tohum vermiştir. Sabahattin Savcı, “*Eskişehir Şeker Fabrikasında Neler Gördük*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 25, Yıl: 3, Ekim 1947, s. 53; Şeker pancarı zararlılarıyla mücadele tarihi hakkında ayrıntılı bilgi almak için ayrıca bkz.: Afif Gediz, “*Şeker Pancarı Mücadele Teşkilatının Kısa Tarihi*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 61, Yıl: 6, Ocak 1957, s. 5-6.

¹¹⁷³TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 26; İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet**, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s. 32.

¹¹⁷⁴İlk dokuz şeker fabrikasının kurulması kararına binaen Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Baha Tekand'ın beyanati için bkz.: Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Şubat 1953; Şeker Fabrikalarının Mevcudu Dokuz Çıkacağı Hakkında Beyanat*”, **Türk Ekonomisi**, S. 118, Yıl: 11, Nisan 1953, s. 119; Bu fabrikaların sayısının 10 çıkarılması ve adlarıyla ilgili Celal Bayar'ın ayrıca beyanati için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; 12 Eylül 1952'de temeli atılan Adapazarı Şeker Fabrikası'nın kurulması kararıyla ilgili olarak Celal Bayar'ın 9. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasına bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 9; Ayrıca Adapazarı Şeker Fabrikası'nın işgal ettiği alan, hangi firmaya ihale edildiği ve fabrikanın kapasitesi ve yapısıyla ilgili bilgi almak için bkz.: Ziya Tataç, “*Olaylara Bakış, Ekim 1953, Adapazarı Şeker Fabrikası Açıldı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 126, Yıl: 11, Aralık 1953, s. 376-377.

Şeker tüketiminin artarak yılda 200.000 tona yaklaşması şeker fabrikalarının her geçen yıl sayısını artırması yanı sıra, şeker sanayinin gelişerek yeni şirketlerin kurulmasına yol açmıştır.¹¹⁷⁵ Bunlardan biri olan Ege Şekercilik Sanayi Türk Anonim Şirketi, şekerli maddeler sanayi ile uğraşmak ve merkezi İzmir olmak üzere 30 yıl süreyle 600.000 lira sermaye ile 01.11.1955 tarih ve 4/6099 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle 865 sayılı Kanununun 280. maddesi uyarınca kurulmuştur.¹¹⁷⁶

DP yönetimi ve bilhassa Başbakan Adnan Menderes'in büyük çabaları sonucu Şeker Sanayii'nin gelişmesi, birbiri ardına yeni şeker fabrikalarının kurulmasını izlemiş, 1954 yılında Amasya, Konya ve Kütahya Fabrikaları; 1955'de Burdur, Susurluk ve Kayseri Fabrikaları; 1956 yılında Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Malatya fabrikaları kurularak sırayla işletmeye açılmıştır.¹¹⁷⁷ Bunlardan Adapazarı,

¹¹⁷⁵Sait Tahsin Tekeli, "Yeni Şeker Fabrikalarımız", **Ziraat Dünyası**, S. 53, Yıl: 4, Haziran 1954, s. 4; Susurluk, Burdur ve Kayseri fabrikalarının faaliyete girmesiyle şeker üretimi 300.000 tona çıkmıştır. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 13; 1954 yılının son aylarında şeker kıtlığı ile ilgili asılsız gazete haberlerinin İstanbul halkını harekete geçirerek bakkallardaki şekerleri stok etmeleri üzerine şeker sıkıntısı baş göstermiştir. Mümtaz Faik Fenik, "Şeker Darlığı Katiyen Yoktur", **Zafer**, 18 Kasım 1954, Sayı No: 2114; Şeker sıkıntısının olmadığıyla ilgili Şeker Fabrikaları Şirketi Genel Müdürü Baha Tekand'ın 17 Mayıs 1954 tarihli basın toplantısı için Bkz.: Baha Tekand, "Şeker Darlığı Mevcut Değildir", **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.

¹¹⁷⁶**BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 18.

¹¹⁷⁷Bu fabrikaların temel atma ve açılış tarihi, işlediği pancar kapasitesi ürettiği şeker türüyle ilgili bilgi almak için bkz.: Thomas Geerdes, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Mars Matbaası, Ankara 1966, s. 136; Kütahya Şeker Fabrikası kurulmadan önce fabrikanın alt yapısını oluşturmak, şeker ve şeker sanayi ile ilgili tesis kurmak amacıyla merkezi Kütahya olmak üzere 50 yıl süre ve 1.000.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulu'nun 04.07.1952 tarih ve 3/15244 sayılı Kararı ile Kütahya Şeker Sanayini Kalkındırma Türk Anonim Ortaklığı kurulmuştur. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 129-Dosya No: 51-Sıra No: 15; Burdur Şeker Fabrikası tesis edilmeden önce şeker fabrikasını kurmak ve şeker sanayi ile teşebbüste bulunmak maksadıyla merkezi Burdur olmak üzere 99 yıl süre ve 1000.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulunun 15.08.1953 tarih ve 4/1334 sayılı Kararnamesiyle Burdur ve Havalisi Şeker Sanayi'ni Kalkındırma Türk Anonim Şirketi" kurulmuştur. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 67-Sıra No: 13; DP döneminde açılan son yedi şeker fabrikasından Burdur, Susurluk, Kayseri, Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Malatya Şeker Fabrikalarının ihalelerinin yapılması çalışmalarlarıyla ilgili İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın sözleri için bkz.: Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Ocak 1954; Yedi Şeker Fabrikasının İhalesi Yapıldı", **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 93; Sait Tahsin Tekeli, "Yeni Şeker Fabrikalarımız", **Ziraat Dünyası**, S. 53, Yıl: 4 Haziran 1954, s. 4; DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 171.

Amasya, Konya, Kütahya ve Kayseri fabrikaları birer özel şirket halinde teşekkül etmiştir.¹¹⁷⁸

Ayrıca, Kastamonu Şeker Fabrikası'nın inşaatı 8 Temmuz 1957'de başlanılmasına rağmen 1963'de, Ankara Şeker Fabrikası'nın inşası 22 Mayıs 1958 tarihinde başlanılmasına rağmen, 1962'de tamamlanabilmiştir.¹¹⁷⁹ Şeker ihtiyacını karşılamak maksadıyla, böylece CHP iktidarının 27 yıllık döneminde toplamda 4 şeker fabrikası işletmeye açılırken, DP yönetiminin 1951- 1956 yıllarını kapsayan 6 yıllık döneminde 11 adet şeker fabrikası hizmete açılmıştır.

Şeker ihtiyacının artışı karşılamak üzere DP iktidarı tarafından kurulan bu şeker fabrikaları, pancar üretiminin gelişmesine bağlı olarak büyüdüğü için, bu alanda çiftçilerin teşkilatlanması ve sermayeye katılmaları amacıyla 1951 yılında Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifleri kurulmuştur.¹¹⁸⁰ Yeni kurulan şeker fabrikalarının bu kooperatiflerin iştiraklerinden en önemlilerinden biri sayılması bu dönemdeki ayrı bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁸¹ DP iktidarı döneminde sayısı 16'yı bulan bu kooperatiflerin hükümetin desteğiyle yaptığı faaliyetler sayesinde, 1926 yılında bir dönümden ortalama 872 kg pancar verimi alınırken, 1960 yılında bu verim 2.161 kg a kadar çıkmıştır.¹¹⁸² Bu verim artışında, 1956 yılının sonlarına doğru 36 vilayete yayılan pancar tarımının modern tarım usullerinin kullanılarak yapılması etkili olmuştur.¹¹⁸³

Ayrıca, pancar üreticilerinin tarım alet, makine, malzeme, yedek parça ve suni gübreyi toptan temin etmek ve atölyeler tesis etmek maksadıyla 5 Mart 1954 tarihinde Eskişehir'de Pancar Kooperatifleri Bankası kurulmuştur. 25.000.000 lira

¹¹⁷⁸Geerdes, **a.g.e.**, s. 133; Ahmet Börüban, "*Tarihsel Gelişiminde Türkiye Sanayinin Yeri (1950-1960 Döneminde Sanayileşme)*", **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 7; Amasya, Konya ve Kütahya Şeker Fabrikalarının temeli Eylül 1953 tarihinde atılmıştır. Ziya Tataç, "*Olaylara Bakış, Eylül 1953; Amasya, Konya ve Kütahya Şeker Fabrikaları*", **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 341,342; **Ayın Tarihi**, Sayı No: 229, Yıl: Aralık 1952, s. 29; Kütahya Şeker Fabrikasının 24 Kasım 1954 tarihinde yapılan açılış töreninde Menderes'in konuşması için bkz.: "*Başbakanın Nutku*", **Dünya**, 25 Kasım 1954, Sayı No: 983.

¹¹⁷⁹Geerdes, **a.g.e.**, s. 136; **Meşale**, 1 Ekim 1962, Sayı No: 22.

¹¹⁸⁰Faruk Sükan, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, 1950-1960**, TBMM, Ankara 1991, s. 328; Geerdes, **a.g.e.**, s. 135.

¹¹⁸¹Sait Tahsin Tekeli, "*Yeni Şeker Fabrikalarımız*", **Ziraat Dünyası**, S. 53, Yıl: 4, Haziran 1954, s. 6; Hükümetin şeker sanayi için takip ettiği politika ve Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatiflerinin Şeker Fabrikalarına ortak yapılması ile ilgili çalışmalar için Bayar'ın TBMM, 9. Dönem 4. Toplantı yılının açılış konuşmasına bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12.

¹¹⁸²Geerdes, **a.g.e.**, s. 139.

¹¹⁸³TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim 01.11.1956, s. 6.

sermayeli ve 70.000 üyesi olan 11 kooperatifin teşebbüsüyle kurulan bu banka şeker fabrikaları üreticilerinin Pancar Kooperatiflerindeki küçük birikimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan sermaye ortaklığıyla faaliyete başlamış ve 1956 yılında Ankara'ya taşınarak Şeker bank adını almıştır.¹¹⁸⁴

Şeker sanayinde meydana gelen bu gelişmelerin DP iktidarı döneminde pancar eken çiftçi sayısından başlayarak nüfus başına düşen şeker tüketimine kadar birçok alanda muazzam büyümenin yaşanmasını temin ettiği görülmektedir. 1950 yılında pancar eken çiftçi adedi 97.400 kişi; mahsul ekim alanı 509.527 dönüm; işlenen pancar miktarı 855.066 ton; elde edilen şeker miktarı 137.430 ton; dönüme düşen pancar verimi 1.678 kg; nüfus başına isabet eden şeker tüketim miktarı 6.124 kg olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde pancar eken çiftçi adedi 254.870 kişiye; mahsul ekim alanı 2.029.017 dönüme; işlenen pancar miktarı 4.384.841 tona; elde edilen şeker miktarı 643.498 tona; dönüme düşen pancar verimi 2.161 kg'a ve nüfus başına düşen şeker tüketimi ise 10.711 kg'a yükselmiştir.¹¹⁸⁵ Böylece, DP iktidarının 10 yıllık döneminde pancar eken çiftçi sayısında % 161; mahsul ekim alanında % 298; işlenen pancar miktarında % 412; elde edilen şeker miktarında % 368; dönüme düşen pancar veriminde % 28 ve nüfus başına düşen şeker tüketiminde % 74 oranında bir artış kaydedilmiştir.

Bu rakamlardan, DP yönetiminin şeker sanayi ile ilgili aldığı kararların, yaptığı uygulamaların ne kadar yerinde olduğunun yanı sıra, döneminde hizmete açtığı 11 şeker fabrikasıyla üretim kapasitesini artırması nedeniyle de ulusal ekonomiye doğrudan katkı sağladığı, tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹¹⁸⁴Baha Tekand, "Pancar Kooperatifleri Bankası Açıldı", **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954, s. 74-75; Ziya Tataç, "Olaylara Bakış, Haziran 1953, Pancar Bankası Kurulmakta", **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953, s. 243; 1950 yılında pancar ekimi karşılığında çiftçiye ödenen miktar sadece 53 milyon lira iken bu miktar 1959 yılında 544 milyon liraya ulaşmıştır. **Doğrusöz**, 7 Nisan 1960, Sayı No: 4081.

¹¹⁸⁵DİE 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 296; Geerdes, **a.g.e.**, s. 139; Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998, s. 765-766; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 60.

e. Dokuma Sanayiinde Gelişmeler

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren dokumacılık sektörüne önem veren hükümetler pamuklu, yünlü, ipekli, suni ve sentetik dokuma sanayi yanısıra örme, hazır giyim, halı, kilim ve diğer dokuma alanlarının gelişmesi için faaliyet göstermişlerdir. Başlangıçta hammaddesi tabii ipliğe, pamuğa ve yüne dayalı olarak gelişen sektör, teknolojide meydana gelen değişmelerle kapsamını geliştirmiş ve kullandığı iplik malzemesini çeşitlendirme yoluna gitmiştir.¹¹⁸⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla dokuma sanayine, beşi yabancıların ve azınlıkların elinde olmak üzere sekiz pamuk ipliği fabrikasıyla girilmiştir. Bu fabrikaların toplam iş sayısı 82.044, tezgâh sayısı 762'dir. Bu kapasite 1923 yılı sonrası, sanayileşme çabalarıyla sürekli artış göstermiştir.¹¹⁸⁷

Türk köylüsünün boş zamanlarını değerlendirmek gayesiyle 1940 yılı içerisinde 17 vilayete tezgâh ve çıkırıklar gönderilirken 1941 yılında 25 vilayetin her birine 100'den aşağı olmamak üzere toplu halde, ayrıca 61 vilayet, kaza bölgesine de örnek mahiyette toplam 3.923 takım tezgâh ve çıkırık gönderilmiştir.¹¹⁸⁸ Ayrıca, el tezgâhının yoğun bulunduğu yerlerden başlayarak dokumacıların kooperatifleştirilmesi yolundaki çalışmalara hız verilmiş 1940 yılında toplamı ancak sekize varan el tezgâhı dokuma kooperatiflerinin sayısı 1941 yılında 25'e ulaşmıştır.¹¹⁸⁹

II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, savaşın ortaya koyduğu fevkalade durumdan dolayı, Denizli ilinde savaştan önce 5.000 adet olan dokuma tezgâhı sayısı 15.000'e çıkarken, bu tezgâhların 9.000'i aynı zamanda 17 adet kooperatif içerisinde faaliyet göstermektedir.¹¹⁹⁰ Ancak, kooperatifçilik, toplumsal olgunluğun henüz yeterli olmayışı nedeniyle Denizli'de bu yıllarda rağbet görmemiştir.¹¹⁹¹

Savaş yıllarında dokuma sanayinin önemli faaliyet alanlarından biri olan halı ve kilim dokumacılığı, özel el tezgâhlarında yün iplik kullanılmak suretiyle düğümlü

¹¹⁸⁶TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 145.

¹¹⁸⁷**Aynı Yer**

¹¹⁸⁸TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 21, 1. Birleşim, 01.11.1940, s. 6.

¹¹⁸⁹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: 3, C. 21, 1. Birleşim, 01.11.1941, s. 6.

¹¹⁹⁰Haluk Cillov, "*Köy ve Ev Sanatları; Denizli'de Dokumacılık*", **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 32, Yıl: 22, 17 Ocak 1945, s. 173.

¹¹⁹¹Cillov, "*Sınai ve Ziraat İşlerinde Kooperatif Şirketleri; Denizli'de Kooperatifçilik*", **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 47, Yıl: 22, 1 Eylül 1945, s. 431-432.

ve düğümsüz olarak imal edilmiştir. Türkiye’de düğümlü olarak üretilen halı dokuma faaliyetleri alanında önde gelen başlıca yerler: Batı Anadolu da Isparta, Uşak, Kütahya, Simav, Gördes, Demirci, Kula, Burdur, Bergama ve Hereke; Orta Anadolu’da Sivas, Kayseri, Niğde ve Konya’dır. Bu halıların özellik ve ekonomik değerine gelince: Isparta, Sivas, Kütahya halıları ince desenli ve fazla düğümlü olduklarından piyasada rağbet görmektedir. Ayrıca, Bergama seccadeleri dokunuşları ince ve boyaları bitki boyası olduğu için çok kıymetli el sanatları arasında yer almıştır. Uşak, Kula, Gördes, Demirci halıları dokunuşları biraz kalın olmakla birlikte sağlam, fiyatları ekonomik ve sürümleri bol olmuştur. Kırşehir, Konya ve Niğde’de halıcılık dağılık el tezgâhları halinde teşekkül ettiğinden sadece yerel ihtiyaçları karşılayabilmiştir. Hereke ve Kayseri’de yün halılardan başka, has ve floş ipek halılar dokunmuştur.¹¹⁹²

Türkiye’de düğümsüz olarak genellikle Yörükler tarafından solmayan kök boyalar kullanılmak suretiyle dokunan ve piyasalara pazarlanan meşhur kilimlere Yörük, Türkmen ve Kürt kilimleri; dokundukları yerleşim yerlerine göre ise Sivas, Şarkışla Antep, Eşme, Sarız ve Takmak Kilimleri denmiştir.¹¹⁹³

DP’nin iktidara gelmesiyle beraber ev sanatları alanına verilen önemin bir kat daha artarak bu konuda yeni adımların atıldığını görmekteyiz. İlk etapta Demirci’de, 1950 yılının Ağustos ayında çıkan yangın felaketinden zarar gören 800 hane halkına 800 halı tezgâhı yaptırılması kararlaştırılmış, bu tezgâhlardan 160 adedi hemen kalanı da imalatı tamamlandığında teslim edilmiştir.¹¹⁹⁴ Ayrıca, bu dönemde, köylü kasabalı bütün vatandaşlara dokumacılık, halıcılık, çorapçılık ve trikotaj gibi el sanatları alanında kurslar verilmiştir.¹¹⁹⁵

Dokumacılık ve halıcılık sanayi ve bu sanayi ile ilgili her türlü fabrika ve tesisleri kurup işletmekle uğraşmak amacıyla, merkezi Senirkent olmak üzere 55 yıl süre ve 1.000.000 liralık sermaye ile Bakanlar Kurulu’nun 30.06.1956 tarih ve

¹¹⁹² **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 49, Yıl: 22, 1 Ekim 1945, s. 478-479.

¹¹⁹³ **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 49, Yıl: 22, 1 Ekim 1945, s. 479.

¹¹⁹⁴ **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 173.

¹¹⁹⁵ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 8; Türkiye’de dokuma sanayinde bir dokumacı 24 otomatik tezgâhı idare ederken, bu kapasite başka ülkelerde 80 ve daha fazlaya yükselmektedir. Yine Türkiye’de modern ve yeni makinelerle donatılmış bir pamuk ipliği fabrikasında bir ring işçisi 400 ve en fazla 600 iğ idare ederken ileri sanayi ülkelerinde bu sayı 3.200’e çıkmaktadır. Muhittin Kulin, “*Kalkınma Davamızın En Önemli Meseleleri*”, **Bülten**, S. 8, Yıl: 1, 1 Temmuz 1956, s. 2.

4/7545 sayılı Kararnamesiyle, Dokumacılık ve Halıcılık Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.¹¹⁹⁶

Bu çalışmalar kısa sürede semerelerini vererek, DP döneminde halı ve kilimcilik alanında önemli gelişmelerin kaydedilmesine yol açmıştır. 1938’de tüm Türkiye’de 19.756 halı tezgâhı bulunurken, 1958 yılında bu sayı 57.545’e yükselmiştir. Bu tezgâhların 7.445’i Kayseri, 14.910’u Isparta ve yaklaşık 14.000’i ise Uşakta bulunmaktadır. 1958 yılında toplam halı üretimi miktarı ise 1.466.792 metrekareyi bulmuştur.¹¹⁹⁷

Türkiye pamuk sanayinde önemli yeri bulunan çırçır fabrikaları kurulması işine de özen gösterilmiş, Ziraat Bankası’nın, İzmir Tarım Satış Kooperatifleri Birliğine açacağı kredi ile birliğin Manisa’daki pamuk işlemeye yarayan çırçır fabrikasının genişletilmesine ve Akhisar, Bayındır, Nazilli, Salihli ve Kınık’ta birlik tarafından yeni çırçır fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir.¹¹⁹⁸

Çırçır fabrikaların kurulması ve pamuklu sanayinin gelişmesi için başta Maraş, Adıyaman, Antalya ve Balıkesir olmak üzere yurdun değişik yörelerinde dokuma sanayi ile ilgili şirketler kurulmuştur. Bunlardan biri olan Maraş Pamuklu Dokuma Sanayii Türk Anonim Şirketi pamuklu dokuma ve çırçır fabrikalarını kurmak ve işletmek ve genel pamuklu sanayi ile ilgili dağınık tesisleri bir araya getirmek amacıyla, merkezi Maraş olmak üzere 99 yıl süre ve 4.000.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulunun 01.11.1955 tarih ve 4/6097 sayılı Kararnamesiyle kurulmuştur.¹¹⁹⁹ Yine, pamuklu sanayi ile uğraşmak üzere, Adıyaman’da 4.000.000 lira sermaye ve 99 yıl süreyle 01.11.1955 tarih ve 4/6096 sayılı Bakanlar Kurulu

¹¹⁹⁶BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 55-Sıra No: 15.

¹¹⁹⁷Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1965, s. 264.

¹¹⁹⁸**Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 187.

¹¹⁹⁹BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 16; Maraş’ta dokuma fabrikasının kurulması çalışmalarıyla ilgili ayrıca bkz.: Tataç, “*Olaylara Bakış, Şubat 1954; Maraş Dokuma Fabrikası Kurulmasına Hazırlanıyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 123.

Kararnamesiyle Adıyaman Pamuklu Dokuma Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.¹²⁰⁰

Türkiye’de, o günlerde ihtiyacın çok üzerinde dokuma fabrikası açıldığı yolunda yapılan yaygın eleştirilere Başbakan Menderes, Adana’da özel bir tekstil fabrikasının açılış töreninden sonra şöyle cevap veriyordu: “*Çok fabrika yaptığımız söyleniyor yani fabrika yapmayıp da hep pamuk ihracatçısı mı kalalım? Ne için pamuğumu işleyip satmayalım? İhracat niye yapamayalım? Farz edin ki, ihraç edemedik. O zaman bez yapar satarım. O da olmadı, iplik yapar satarım. Hammadde satıcısı olmaktan daha iyi değil mi? Hem daha fazla döviz girer, hem de istihdam yaratırız.*”¹²⁰¹

Türkiye’nin çeşitli yörelerinde kurulan dokuma fabrikalarıyla birlikte pamuk ipliği ihtiyacını gidermek maksadıyla, Adana ve Kayseri illeriyle İstanbul Rami ve Tophanede özel teşebbüs sermayesiyle pamuk ipliği fabrikası inşasına başlanmıştır.¹²⁰² Bu fabrikaların zamanla hizmete girmesi sayesinde pamuk ipliği üretimi artmıştır. 1950 yılında 30.720 ton pamuk ipliği üretilirken 1960’de bu miktar 92.836.000 tonun üzerine çıkmıştır.¹²⁰³

Kurulan bu fabrikalarla yetinilmeyerek, pamuk ipliği ve dokuma alanında 27 yeni fabrikanın tesis edilmesi için özel teşebbüse Sınâî Kalkınma Bankasından 40.000.000 liralık borç verilmiştir. Bu fabrikaların da faaliyete geçmesiyle pamuk

¹²⁰⁰BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 15; Ayrıca 11.000.000 lira sermaye ile 25.04.1955 tarih ve 4/4982 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle Antalya Pamuklu Dokuma Sanayi Türk Anonim Şirketi tesis edilmiştir. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 139-Dosya No: 19-Sıra No: 2; Yine 7.000.000 lira sermaye ile 23.05.1953 tarih ve 4/ 760 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi’yle Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 38-Sıra No: 19.

¹²⁰¹Ercüment Yavuzalp, **Menderes’le Anılar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 92-93; Dokuma sanayinde meydana gelen bu gelişmelerde, devlet fabrikalarıyla özel teşebbüs arasında sağlıklı rekabet ortamının yaratılması bilhassa fabrika ve tezgâhların verimli çalışması bakımından bu dönemde gerekli görülmüştür. M. Faik Üstar, “*Dokuma Sanayimizin Gidişi*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 268, Yıl: 28 Şubat 1951, s. 5.

¹²⁰²Tataç, “*Olaylara Bakış, Temmuz 1953; Kurulacak Pamuk İpliği Fabrikaları Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 281; Ayrıca pamuk ipliği alanında her türlü iç ve dış alım, satım işlerini gerçekleştirmek amacıyla merkezi Ceyhan olmak üzere 20 yıllık süre ve 800.000 lira sermaye ile 10.06.1954 tarih ve 4/3159 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi’yle İplik ve Dokuma Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 55-Sıra No: 12; Aynı görevi ifa etmek amacıyla merkezi İzmir olmak üzere 50 yıl süre ve 750.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulu’nun 20.03.1954 tarih ve 4/2582 sayılı Kararnamesi’yle Çamlık İplik ve Dokuma Sanayii Anonim Şirketi kurulmuştur. BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 135-Dosya No: 26-Sıra No: 15.

¹²⁰³DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 62.

işleme kapasitesi 22.000 tona yükseleceği gibi, dokuma sanayine özel teşebbüs tarafından 133.000 adet iş ilave edecektir. Ayrıca, 1950 yılına kadar dokuma fabrikalarının iş sayısı 280.000 iken, inşası tamamlanan dokuma fabrikalarının işletmeye açılmasıyla bu rakam 680.000'e ulaşacaktır.¹²⁰⁴

Türkiye'de pamuk ipliği alanında gelişmelere paralel olarak yıldan yıla tezgâh ve iş sayısı kapasitesinde sürekli artış sağlanmış, 1949 yılında iş sayısı 266.528 tezgâh sayısı 5.519 iken, 1960 yılında iş sayısı 761.120'ye tezgâh sayısı da 15.820'ye yükselmiştir.¹²⁰⁵ Böylece 11 yıllık sürede iş sayısında % 185 tezgâh sayısında % 186 oranında bir artış sağlanmıştır.

Türkiye'de pamuk dokuma alanında kaydedilen gelişme, yün sanayinde gerçekleştirilememiştir. Bunun nedeni, elde edilen yünlerin kalite bakımından ince mallar üretimine elvermeyişi yüzünden en fazla battaniye, şayak halı ve kaba kumaş dokumaya uygun ştrayhgarn, yani taranmamış yün üretilmesindedir. Bununla birlikte, az da olsa kamgarn tipi uzun elyaflı taranmış yün de üretilmiştir.¹²⁰⁶

Yünlü sanayinde Doğu bölgesinin yapağısını işlemek amacıyla 1954 yılında Diyarbakır Şayak Fabrikası işletmeye açılmıştır. Bu fabrikada da kullanılan makinelerin büyük bir kısmı Defterdar Fabrikası tamirhanelerinde üretilmiştir.¹²⁰⁷ Ayrıca, yün ipliği ve dokuması alım satım işleriyle uğraşmak için merkezi İstanbul olmak üzere, 50 yıl süre ve 400.000 lira sermaye ile 15.07.1955 tarih ve 4/5511 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Anadolu Yün İpliği ve Dokumacılık Sanayii Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.¹²⁰⁸ Bu gelişmelerle paralel olarak 1950 yılında

¹²⁰⁴“Başvekilin İktisadi Gelişmeyi Açıklayan Basın Toplantısı”, **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953, s. 38; Dokuma sanayinde 1952 yılı ve sonrası iş sayısı için bkz.: TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 12; TBMM, **Zabit Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14.

¹²⁰⁵TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 145; 1950 ve 1954 yıllarındaki pamuklu dokuma fabrikalarının iş sayısı için bkz.: DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 134.

¹²⁰⁶Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1965, s. 268; Sait Tahsin, “*Türkiye’de Yerli Endüstri ve Ham Madde Meselesi*”, **Dönüm**, S. 39, Yıl: Mart 1936, s. 114.

¹²⁰⁷TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 147;Türkiye Odalar Birliği yünlü dokuma imalatının hammaddesi olan merinos yapağısı ile bunun taranmış elyaflı nın (tops) ithal ve dağıtımını görüşüp bir sonuca bağlamak amacıyla Türkiye Odalar Birliği Yünlü Sanayi Komitesi adıyla bir teşekkül oluşturmuştur. “*Yünlü Sanayimizde Müspet Çalışmalar*”, **Türk Ekonomisi**, S. 140, Yıl: 13, Şubat 1955, s. 43.

¹²⁰⁸BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 140-Dosya No: 65-Sıra No: 10.

7.464.000 ton yün ipliği üretilirken 1960'da bu miktar 17.320.000 tona yükseltilmiştir.¹²⁰⁹

İpekli dokuma sanayine gelince: 1958 yılında 2.934 ton yaş ipek kozası üretildiği halde, gerek fiyatların yüksekliği, gerekse suni ipeğin rekabeti sebebiyle sonraki yıllarda bu üretim kapasitesinin üstüne çıkılamamıştır.¹²¹⁰ Nitekim 1955 yılında ipekli dokuma tezgâhlarında 12.081 bin metre suni ipek dokunduğunu görüyoruz. Bu da doğal ipekli dokuma üretiminin yaklaşık 10 katına ulaşması anlamına gelmektedir.¹²¹¹

TABLO 34'de Dokuma Sanayinin 1950 ile 61 yılları arasında gelişme seyri gösterilmiştir.

TABLO 34: Dokuma Sanayii (1950-1961)

Yıllar		İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İmalat Kıymeti (1000 TL)	Sabit Sermaye Kıymeti (1000TL)
1950	Devlet	16	23.426	216.711	19.885
	Özel	441	31.933	307.244	15.160
1955	Devlet	23	26.318	436.228	38.217
	Özel	856	50.704	941.184	83.725
1961	Devlet	21	27.731	798.602	23.392
	Özel	1.082	73.837	2.728.923	63.893

Kaynak: DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 405; DİE, **1959 Sanayi Envanteri**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1960, s. 44; Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İ.Ü.İ.F. Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1965, s. 267.

TABLO 34'de verilen değerlere göre: 1950 yılında dokuma sanayinde devlete ait iş yeri sayısı 16; işçi sayısı 23.426; imalat kıymeti 216.711 lira; sabit sermaye kıymeti 19.885 lira iken, 1961 yılında dokuma sanayinde devlete ait iş yeri sayısı 21; işçi sayısı 27.731; imalat kıymeti 798.602; sabit sermaye kıymeti 23.392 liraya yükselmiştir. Böylece, 1950 yılından 1961 yılına devlete ait işyeri sayısında % 31; işçi sayısında % 18; imalat kıymetinde % 268 ve sabit sermaye kıymetinde % 17 oranında bir artış söz konusu olmuştur.

¹²⁰⁹DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 62.

¹²¹⁰1930'lu yıllarda başlayan ve ipekli dokuma sanayinde yol değiştirme olarak kabul edilen bu yeni durum için bkz.: Sait Tahsin Tekeli, "Türkiye'de Yerli Endüstri ve Karakterleri", **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kanunusani 1936, s. 13.

¹²¹¹Cillov, **a.g.e.**, s. 270.

TABLO 34’de verilen değerlere göre dokuma sanayinde özel sektörde baş gösteren gelişmelere gelince: 1950 yılında özel sektöre ait iş yeri sayısı 441; işçi sayısı 31.933; imalat kıymeti 307.244 lira ve sabit sermaye kıymeti 15.160 lira iken, 1961 yılında iş yeri sayısı 1.082; işçi sayısı 73.837; imalat kıymeti 2.728.923 lira ve sabit sermaye kıymeti 63.893 lira olmuştur. Böylelikle, özel sektöre ait işyeri sayısında % 145; işçi sayısında % 131; imalat kıymetinde % 788 ve sabit sermaye kıymetinde % 321 oranında bir artış sağlanmıştır. Sonuç itibariyle, dokuma sanayinde devlette ve özel sektörde meydana gelen gelişme rakamlarının yüzde oranlarına bakıldığında özel sektörde kaydedilen gelişme seyri devlet sektörüne göre epey fazla olmuştur.

Bu özel teşebbüs lehine kaydedilen gelişmelerden, CHP döneminde uygulanan koyu devletçilik anlayışının tamamen terkedilerek liberal ekonomik anlayışın uygulamaya konulduğu, özel sektör yatırımlarının önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar yüksek rakamlarda ulaştığı anlaşılmaktadır.

f. Kamu İktisadî Teşekkülleri ve Diğer Sanayi Dallarındaki Gelişmeler

DP döneminde tarımın sanayi sektörüne etkileri, bir kısım Kamu İktisadî Teşekkülleri’yle bazı sanayi dallarında da görülmektedir.

Tarımın sanayi kesimine etki ettiği ve tarım sanayinin oluşmasında katkı sağladığı müesseseler içerisinde yer alan ve kamu iktisadi teşebbüsleri arasında bulunan teşekküllerden biri Sümerbank kuruluşudur.

Hammaddesini tarımdan alarak daha çok dokuma sanayiinde yaptığı faaliyetlerle kendini göstermesinin yanı sıra, bankacılık işleriyle uğraşmak ve merkezi Ankara olmak üzere, 11 Temmuz 1933 tarih ve 2262 sayılı Kanun uyarınca 20.000.000 lira sermaye ile Sümerbank kurulmuştur. 2262 sayılı Kanununun 2. maddesinin A,B,C bendine göre bankanın ilgilendiği konular: Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi müesseselerindeki devlet iştiraklerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek; Devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınaî müesseselerinin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare eylemek; Kuruluşları ve genişlemeleri ülke için iktisaden verimli olan sanayi

işlerine sermayesi oranında iştirak ve yardım etmektir. Bu kanunun D,E,F bendine göre ülkede kendi fabrikaları için gerekli usta ve işçileri yetiştirmek maksadıyla okullar açmak, içerde ve dışarı da öğrenci okutmak; sanayi kurumlarına kredi sağlamak, bankacılık işlerini yapmak; ulusal sanayinin gelişmesi için gerekli tedbirleri almak ve bu konuyla ilgili İktisat Vekâleti'nce verilen konular hakkında görüşlerini bildirmek Sümerbank'ın görev alanı içerisinde ilgilendiği diğer konular arasında yer almıştır.¹²¹²

Sümerbank'ın çeşitli sektörler dışında bilhassa dokuma alanında yaptığı yatırım ve faaliyetler göz doldurmuştur. Bu yatırımlar kapsamında, 1934'de Bakırköy Bez Fabrikası, 1935'de Kayseri Bez Fabrikası, 1937'de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları işletmeye açılmıştır.¹²¹³

1952 yılına gelindiğinde, Sümerbank'ın dokuma alanında işlettiği fabrikalar Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Defterdar, Hereke ve Bünyan Fabrikaları, Isparta Yün İpliği Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Bakırköy Fabrikası, Kayseri Bez Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Malatya Bez Fabrikası, Adana Bez Fabrikası, Halkapınar Dokuma Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası ve Kastamonu Taşköprü Kendir Fabrikası'dır.¹²¹⁴ Bu fabrikaların dışında, sonradan Denizli Bez Fabrikası, Erzincan Bez Fabrikası ve Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası işletmeye açılmıştır.¹²¹⁵

Bu fabrikaların ürettiği kumaş ve dokuma ürünleriyle, Sümerbank, halkı hesaplı ve kaliteli olarak giydirmiştir. Ayrıca, mağazalarında her gelir grubuna mensup kişilere, vadeli kumaşlar temin etmesi yanı sıra, Türk ailelerinin giydiği

¹²¹²TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C. 12, 03.06.1933, s. 819; **Resmi Gazete**, Sayı No: 2424, 11 Haziran 1933; Harun Bayır, "*Milli Mensucat Sanayii*" **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 268, Yıl: 12, 28 Şubat 1951, s. 6; Selahaddin Babüroğlu, "*Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri*", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982, s. 156; Sümerbank, **Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1933-1973**, Ankara 1973, s. 3.

¹²¹³Murat Koraltürk, **Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü Sümerbank**, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul 1997, s. 164-165.

¹²¹⁴Koraltürk, **a.g.e.**, s. 172-173; Bu dönemde, dünyanın kendir yetiştiren dört ülkesi sırayla Rusya, İngiltere, Türkiye ve İtalya'dır. Türkiye'de Kastamonu yöresinde yetiştirilen kendirlerin dünyanın üçüncü derecede nefis kendirleri olduğu bilinmektedir. Mahmut Maan, "*Kastamonu Kendirlerine Bir Mahraç*", **Seyyah**, 25 Haziran 1931, Sayı No: 26; Mahmut Maan, "*Kastamonu Kendirleri*", **Açıksöz**, 20 Şubat 1930, Sayı No: 2529; Ayrıca, 1949-57 yılları arasında kendir ve kanaviçe sanayinin gelişme seyri hakkında bilgi almak için bkz.: "*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Kendir ve Kanaviçe Sanayii, 1949-1957*", **Yeni Kastamonu**, 9 Aralık 1957, Sayı No: 64.

¹²¹⁵Koraltürk, **a.g.e.**, s. 12-14.

elbise ve ayakkabı ürünleriyle pencerelerine örttüğü perdelik kumaşlar ve yere serdikleri her türlü halı türlerine kadar birçok ürünü fabrikalarında imal ederek mağazalarında satışa sunmuştur.¹²¹⁶

Sümerbank, kendine verilen bu görevleri yerine getirme çabaları içerisinde ülkenin sanayileşme ve ekonomik yönden güçlenme mücadelesinde, rasyonel işletmecilik anlayışını yeni bir heyecanla uygulayıp verimlilik prensibine uymuş, halkın ihtiyacı olan tüketim ve sanayi mamullerini imal ederek ucuz bir pazarlama sistemi içerisinde yine halka ulaştırmayı amaç edinen büyük bir müessese haline gelmiştir. Kuruluşunda sahip olduğu 4 fabrikayla faaliyete başlayan Sümerbank başta dokuma ve giyim sanayi olmak üzere demir-çelik, kâğıt ve selüloz, çimento, deri ve deri mamulleri, seramik ve kimya sanayi alanlarında işletmelerde bulunmuştur.¹²¹⁷ 20.000.000 lira sermaye ile kurulan bankanın her geçen yıl büyümesine uygun olarak 1946 yılı itibariyle sermayesini genişletmiş ve 200.000.000 liraya çıkarmıştır.¹²¹⁸

İkinci Dünya Savaşı başlarına kadar ülkede kurulan 40.000 ton kapasiteli pamuk işleme sanayiinde pamuğunun yarısını işleyen bu kuruluş, 1950 yılından itibaren gerek pamuk, yün ve suni ipek ipliği alanında gerekse pamuklu ve yünlü dokumayla kundura üretimi alanında büyümesini istikrarlı biçimde sürdürmüştür.¹²¹⁹

1950 yılında Sümerbank'a ait fabrikalarda 16.706 ton pamuk ipliği; 4.538 ton yün ipliği; 322 ton suni ipek ipliği; 100.554 metre pamuklu dokuma; 4.445 metre yünlü dokuma; 681.547 adet kundura üretilmiştir. Aynı fabrikalarda, 1960 yılında 27.583 ton pamuk ipliği; 4.375 ton yün ipliği; 603 ton suni ipek ipliği; 155.574 metre pamuklu dokuma; 5.104 metre yünlü dokuma ve 1.250.892 adet kundura imal edilmiştir.¹²²⁰

İktisadi Devlet Teşekkülleri arasında yer alan ve 26 Haziran 1944 tarihli 4604 sayılı Kanunun 3. maddesinin A,B,C,D bendine göre, tarımda kullanılan her türlü

¹²¹⁶Koraltürk, **a.g.e.**, s. 176; Sümerbank'ın 1956 yılının Ocak ayından Nisanın 15'sine kadar sattığı mensucat miktarı hakkında bilgi almak için bkz.: **Yenises**, 28 Mayıs 1956, Sayı No: 1777.

¹²¹⁷TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 22-24.

¹²¹⁸**Ülkü**, C. 10, S. 109, Yıl: 1 Nisan 1946, s. 24.

¹²¹⁹Celal Tarıman, "*Türkiye'de Pamuk*", **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955, s. 2-3; Suni elyafın gelişme seyri için bkz.: "*Türkiye Nasıl İlerliyor; Suni Elyaf, 1950-1957*", **Yeni Kastamonu**, 7 Aralık 1957, Sayı No: 63.

¹²²⁰DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 294; DİE, **İstatistik Yıllığı, 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 283.

alet, makine, ilaç ve ilaç maddelerini, kimyevi gübreleri üretmek; Bunları ve tohumluk, damızlık iş ve gelir hayvanlarını iç ve dış piyasalardan temin ederek peşin veya taksitle satmak; Bu işler için gerekli her tür tarım, sanayi ve ticari müesseseleri kurmak ve işletmek; Tamirhaneler açmak; Üretimden artakalan maddeleri gerektiğinde işleyerek satmak maksadıyla, 50.000.000 lira sermaye ile Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak Türkiye Zirai Donatım Kurumu adıyla bilinen müessese tesis edilmiştir.¹²²¹

Çeşitli ülkelerle traktör ithal edilmesi için bağlantılar kuran TZDK Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesinin genişletilerek modern tarım aletleri yapacak kapasitede bir fabrika haline getirilmesi için bir Amerika şirketiyle müzakerelere başlamıştır.¹²²² Fabrikanın zamanla gerekli yeterliliğe sahip olması ardından tesislerinde traktör, çeşitli pulluklar. Disk harrow, mibzer, su pompaları. treyler, yayık, arı kovani, tınaz savurma makineleri, ot tarakları, arabalar ve bunlara ait ekipmanlar imal edilmiştir.¹²²³ Ayrıca, ABD'den traktör ve tarım aletleri satın alınabilmesi için kuruma 1951 yılında Marshall Yardımı'ndan 10.000.000 dolar tahsis edilmiştir.¹²²⁴

TZDK 1952 yılı itibariyle, ithal edilen mevcut traktör sayısının 1/3'den fazla kısmını kendisi iş sahasına koymuştur.¹²²⁵ 1952 yılı Haziran ayı sonu esas alındığında, özel teşebbüs dışında kurumun ithal ettiği makine ve malzemenin tutarı 40.000.000 lirayı bulmuştur.¹²²⁶ Bu ay sonuna kadar kurum ayrıca 872.655.65 liralık yedek parça satışı gerçekleştirmiştir.¹²²⁷

TZDK üreticiye intikal eden traktör ve ziraat aletlerinin daimi surette onarımını sağlamak üzere, Adana, Ankara, Diyarbakır, Konya, Manisa ve İzmir

¹²²¹TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 7, C. 26, 26.06.1944, s. 653; **Resmi Gazete**, Sayı No: 5745, 1 Temmuz 1944; “*Karasabandan Makineleşmeye Doğru*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 305, Yıl: 7, 231. Kanun 1944, s. 2; “*Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 289, Yıl: 7, 31 Temmuz 1944, s. 4; “*Değerli Ziraat Vekilimizin Beyanatı*”, **Köye Doğru**, C. 4, S. 87, Yıl: 15 Şubat 1944, s. 8.

¹²²²**Çiftçi**, C. 3, S. 29, Yıl: 3, Şubat 1948, s. 153; **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951, s. 212.

¹²²³**BCA**, Fon No:30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9; TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayi**, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 33; Kurumun Adapazarı fabrikasında 1950 ve 1953 yıllarında imal edilen tarım aletlerinin sayısı için bkz.: DP, **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954, s. 196.

¹²²⁴**Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951, s. 346.

¹²²⁵Zekai Komsuoğlu, “*Makineleşen Ziraatımız*”, **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 10-11.

¹²²⁶Komsuoğlu, **a.g.m.**, s. 12.

¹²²⁷**Tarım Dergisi**, S. 5, Yıl: Ekim 1952, s. 133.

illerinde kurduğu sabit tamirhanelere ek olarak 1952 yılında İstanbul, Kayseri, Eskişehir, Urfa, Kırşehir ve Çorlu'da da birer sabit tamirhane daha açmaya karar vermiştir.¹²²⁸ Kurumun 1951 yılı sâfi kârı 2.500.000 liraya yaklaşmakta ve ödenmiş sermayesine bakarak kâr oranı % 8,1'i bulmaktadır. Kurumun 2.200.000 liraya varan geçmiş yıllar zararı da bu suretle tasfiye edilmiştir.¹²²⁹ Kurum, zirai mücadele ilaçları Bioassay laboratuvarı kurulması için gerekli hazırlıkları ve istişareleri yapmak ve projeleri hazırlamak üzere İngiltere'ye mücadele uzmanı göndermiştir.¹²³⁰

İktisadî Devlet Teşekkülleri arasında yer alan ve 8 Mart 1950 Tarih ve 5591 sayılı Kanunun 2. maddesinin, a,b,c,d bendine göre her çeşit silah, mühimmat ve patlayıcı maddelerle askeri ihtiyaçlara yarayan aletler, araçlar, makineler ve her türlü eşya ve yedek parçaları imal etmek; Seri halinde büyük ve küçük tadil ve ıslah işlerini ve diğer tamirleri yapmak; 4374 sayılı Kanunun 1. maddesinde yazılı tekel maddelerini yapmak amacıyla işletmeler bakanlığına bağlı olarak 400.000.000 lira sermaye ile Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) kurulmuştur.¹²³¹

Kurum, ülkenin savunma silah ve malzemesini yapan bir müessese olduğu halde boş olan tesis kapasitelerinden ve yetişmiş iş elemanlarından istifade ile ülkede yeni ve büyük bir üretim sahası olan tarım makine ve aletleri imaline geçmek üzere çalışmalara başlamıştır.¹²³² Bu amaçla, İşletmeler Bakanlığı ve Tarım Bakanlığına bağlı uzmanlardan oluşan bir komisyon bir araya gelerek ziraat makine ve aletlerinin MKEK tesislerinde imal edilebileceğini tespit etmiştir.¹²³³ Kurum ayrıca, Devlet Demiryolları, Karayolları ve Denizyolları işletmeleriyle temasa geçerek, ulaştırma

¹²²⁸ **Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952, s. 31; TZDK, 1960 yılına ait yeni traktör satışına, ağırlığını İngiliz Fordson marka traktörlerin oluşturduğu 26-32 bin lira arasında değişen fiyatlarla 28 Nisandan itibaren satışa başlamıştır. Ayrıca, Türk tipi traktörlerinin de satış işlemleri için hazırlık çalışmaları yapılmıştır. **Doğrusöz**, 19 Nisan 1960, Sayı No: 4091.

¹²²⁹ Ömer Çağlar, "Türkiye'de Zirai Donatım Kurumu ve Ziraat Makineleri Müesseseleri", **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953, s. 264.

¹²³⁰ **Bülten**, S. 10, Yıl: 1, 1 Ağustos 1956, s. 12.

¹²³¹ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 8, C. 32, 08.03.1950, s. 1174; **Resmi Gazete**, Sayı No: 7457, 15 Mart 1950.

¹²³² **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9; MKEK, hububat mibzerlerinin 7 bin adedini 4 Aralık 1953'de silah fabrikasında yapılan bir törenle hizmete sokmuştur. **Ayın Tarihi**, Sayı No: 241, Yıl: Aralık 1953, s. 3.

¹²³³ **Türk Ekonomisi**, S. 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 42-43; Bu konu ile ilgili Celal Bayar'ın TBMM'nin 10. Dönem 3. Toplantı yılının açılış konuşması için bkz.: TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 14, 1. Birleşim, 01.11.1956, s. 9.

kurumlarının ihtiyaç duyduğu demir, çelik ve malzeme imali için hazırlıklara başlamış ve siparişler almıştır.¹²³⁴

Çalışmalarını daha da genişletmek maksadıyla yabancı sermaye ile işbirliğine giden MKEK üçü Amerikan, biri Fransız biri de Alman olmak üzere, beş yabancı firma ile ortaklık kurmuştur.¹²³⁵

Bunlardan biri olan Amerikan Minneapolis-Moline Şirketiyle imzaladığı protokolle, ilk traktör fabrikasının kurulması yönünde önemli bir adım atan kurum, Ziraat Bankası ile TZDK'nu da bu ortaklığa dâhil ederek 25.06.1954 tarihinde 20.000.000 lira sermaye ile Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Aletleri Anonim Şirketi'ni kurmuştur.¹²³⁶ Sonraki yıllarda, biçerdöverlerle traktörlerin yedek parçalarını da imal etmeyi tasarlayan bu şirket, 40 beygir gücünde U tipi 50 adet traktörün montaj işlerini tamamlayarak planlandığı gibi 4 Mart 1955 tarihinde satışa sunumunu gerçekleştirmiştir.¹²³⁷

Çeşitli imalat yapan 14 fabrikasıyla ağır sanayinin önemli bir kolunu teşkil eden MKEK, 319.000.000 lirası dış finansman olmak üzere, 590.000.000 liralık yatırım programının 250.000.000 liralık bölümünü tahakkuk ettirmiştir.¹²³⁸

2. Tarım Hayvancılık İlişkileri

Türkiye'de hayvancılığın gelişmesi, milli ekonominin temeli sayılan tarımın gelişmesine bağlı olduğu için, tarımla hayvancılık arasında belli ölçüde organik bağ vardır.¹²³⁹ Başta, zirai işletmelerin bütünü yer almak üzere, tarımın birçok koluyla ilişkisi olduğu düşünülen hayvancılığın, ekonominin diğer

¹²³⁴ **Türk Ekonomisi**, S. 92, Yıl: 9, Şubat 1951, s. 42.

¹²³⁵ Rıza Barlas, "Makine Kimya Endüstrisi Kurumu MKEK", **Bülten**, S. 7, Yıl: 1, 15 Haziran 1956, s. 16.

¹²³⁶ **BCA**, Fon No: 30 1 0 0 -Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1.

¹²³⁷ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 14; "İlk Traktör Fabrikası Dün Yapılan Büyük Törenle Açıldı", **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220; "Yerli Traktör Fabrikamız İşletmeye Açıldı", **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955, s. 125.

¹²³⁸ **TBMM, Zabıt Ceridesi**, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1959, s. 10.

¹²³⁹ Kadri Bilgemre, "Türkiye Hayvancılığını Geliştirme Yolları", **TC Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Kasım 1947, s. 3; 1950 yılı öncesi hayvan varlığının geliştirilmesi için yapılan çalışmalar hakkında bilgi almak için bkz.: Nurettin Aral, "Önemli Gelir Kaynaklarımızdan Olan Hayvan Varlığımızın Gelişmesi," **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6 Yıl: Mart 1946, s. 58-59.

kollarıyla da doğal ve sıkı bir bağlantısı bulunmaktadır.¹²⁴⁰ Türkiye tarımında hayvancılık, ülkenin çok ihtiyaç duyduğu gıda maddeleri ve iş sanayinin ham madde gereksinmelerini gidermenin yanı sıra, ihracatla büyük oranda döviz sağlamak gibi çok önemli görevler üstlenmiştir.¹²⁴¹ Türkiye’de tarım ürünlerinin az çeşitli, iklim şartlarının elverişsiz, ulaştırma imkânlarının kötü ve tarla mahsullerinin para etmediği yerlerde, hayvancılık halkın gelir kaynağı olmasında önemli hale gelmiştir.¹²⁴²

Türkiye’de, 1950’li yıllarında hayvancılığın gelişmesinde hayvanların beslenmesi sorunların halledilmesinin çok önemli etkisi vardır.¹²⁴³ Nüfusun yoğun olduğu bölgelerde tarım ekim alanlarının hızla artması, hayvancılık işletmelerinde hayvanların beslenme alanı olan ve yem ihtiyaçların en ucuz bir şekilde karşılayan meraların azalmasına dolayısıyla, hayvancılığın sekteye uğramasına yol açmıştır.¹²⁴⁴

TABLO 35’de 1950 ile 1960 yılları arasında mera arazisi ile çayırların kapladığı alanın hektar cinsinden miktarı gösterilmiştir.

¹²⁴⁰Bilgemre, “*Ekonomik Kalkınmamızın Baş Şartı Çok ve Ucuz Zirai İstihaldir, Hayvan Yemi ve Hayvan Mahsulleri (1)*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 8, Yıl: 2 Mayıs 1948, s. 4; Yem bitkilerinin tarla arazilerine yaptığı olumlu katkılar için bkz.: Ömer Tarman, “*Türkiye’de Hayvan Yemi Çayır ve Mera Davası*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959, s. 91-92.

¹²⁴¹1950 yılından sonra hayvan ihracatının düşüş nedenleriyle ilgili bilgi almak için bkz.: Şevket Başev, “*Hayvan İhracatındaki Zorluklar*”, **Tarım Davaları**, S. 15, Yıl: 2, Temmuz 1953, s. 12; Şevket Raşit Hatipoğlu, “*Bizim Hayvancılığımız*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6 Yıl: Mart 1946, s. 7; Bilgemre, **a.g.m.**, s. 5.

¹²⁴²İbrahim Aksöz, “*Hayvancılığın Memleket Ekonomisi Bakımından Önemi*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 26, Yıl: Ağustos 1955, s. 31.

¹²⁴³Cemil Çalgüner, **Türkiye’de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958, s. 76; İsfendiyar Esat Kadaster, “*Türkiye’de Yem Endüstrisi’nin Kuruluşu Hakkında Bir İnceleme*”, **Ziraat Dünyası**, S. 95, Yıl: 8, Aralık 1957, s. 4; Türkiye’de hayvan yemi bitkileriyle ilgili gözlem yapılarak yapılan çalışmalar için bkz.: Jack R. Harlan, “*Türkiye’de Hayvan Yemi Nebatlarının Toplanması*”, Çev. Muzaffer Atakan, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953, s. 174-180; Yem probleminin 1950 yılından önceki yıllarda da büyük bir sorun teşkil etmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Sedat Kansu, “*Milli Ekonomimizde Hayvan Yemi Problemi*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 9, Yıl: Eylül 1946, s. 3.

¹²⁴⁴Niyazi Okanay, “*Meralar; Bakım Islah ve İşletmeleri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948, s. 8-11; H. Cahit Yürüker, “*Yurdumuzda Tabiatı Koruma Yönünden Meraların Önemi*”, **Tabiat ve İnsan**, S. 1, Yıl: 2, Ocak 1968, s. 47; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 73; Çayır ve mera arazisinin tanımıyla ilgili olarak ayrıca bkz.: Vahdi Yurtmen, “*Mera ve Çayır*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 69; Okanay, “*Çayırcılık*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948, s. 18.

TABLO: 35 Mera Arazisi ve ayırkların Kaptadığı Alan Miktarı (1950-1960)

Yıllar	Mera Arazisi ve ayırklar
1950	37.806.000
1951	36.978.000
1952	34.789.000
1953	33.297.000
1954	32.441.000
1955	31.009.000
1956	29.489.000
1957	29.748.000
1958	29.134.000
1959	29.014.000
1960	28.658.000

Kaynak: DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 580, Ankara 1969, s. 164; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 209; DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965**, Ankara 1965, s. 219; DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 43.

TABLO 35’de 1950 - 1960 döneminde, 1957 yılı dışındaki mera arazisi ve ayırklarda her yıl düzenli olarak bir önceki yıla göre belirli bir miktarda azalma görölmektedir. 1950 yılında 37.806.000 hektar alanı kaplayan ayır ve mera arazisi 1960 yılında 9.148.000 hektar azalmayla 28.658.000 hektara düşmüştür. Böylece, 1950 yılından 1960 yılına kadar mera ve ayır arazisinde % 31 oranında bir kayıp söz konusu olmuştur.

Gerek mera arazilerinin azalmasının yarattığı olumsuz durum, gerekse 1953-1954 kışının şiddetli geçmesi nedeniyle birçok hayvanın soğuktan kırılması, tüketim piyasalarına arz edilen kasaplık et miktarını azaltmış, azalan et miktarının had

safhaya ulaşmasıyla da et fiyatları aniden yükselmiştir.¹²⁴⁵ Ancak buna rağmen, hayvan sayıları yıldan yıla artmaya devam etmiştir.¹²⁴⁶

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Erzurum, Ağrı, Bitlis, Siirt, Bingöl, Diyarbakır Malatya, Maraş, Adana gibi önemli vilayetlerinde zengin mera arazileri olduğu gibi Orta Anadolu da Konya, Ankara, Niğde ve Sivas illerinde de geniş araziler bulunmaktadır.¹²⁴⁷ Prof. Dr. Kazım Köylüye göre mera olarak kullanılan arazinin ortalama arazinin % 44,31'ini oluşturmakta ise de 29 ilde mera arazisi bu ortalamadan çok yüksek olmuştur.¹²⁴⁸ Bu bölgeler aynı zamanda hayvancılığın geliştiği bölgeler olarak da bilinmektedir.¹²⁴⁹

Bütün bu mera arazilerinin, hayvanların beslenme sorununu çözmede yetersiz kalması üzerine, Tarım Bakanlığı 1952-1953 yıllarında çeşitli köylerde dönüm biriminde yoncalık, korungalık ve numune meraları oluşturmuştur.¹²⁵⁰ Bununla yetinmeyen DP hükümeti, 3. Hükümet Programı'nda da belirtildiği gibi, entansif/yoğun hayvan yetiştiriciliğinin süratle geliştirilmesini temin etmek amacıyla, hayvancılık kredisini artırmak, hayvan neslinin ıslahı için gerekli yerlerde suni tohumlama istasyonları oluşturmak ve hayvan hastalıklarıyla mücadele etmek gibi

¹²⁴⁵Feridun Ergin, "Et Sıkıntısı", **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954, s. 113; Et fiyatlarının yükselmesini hükümetin hayvancılık için uygun alanları ayıramaması, fenni geniş ağılların imal edilememesi, ucuz yem tedarikinin sağlanamaması, haraların artırılmaması, panayırların açılmaması ve hayvan yetiştiriciliğine yeteri derecede kredi tahsis edilememesi gibi başka nedenlere de bağlayan Eşref Demirağ'ın makalesi için bkz.: Eşref Demirağ, "İstanbulun Et Derdi Nasıl Hallonulabilir", **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 171; Ayrıca, DP dönemi sonrası Cumhuriyetin 50. yılında de et üretim problemi için bkz.: Cemal Sarıcan, "Et Üretimi Sorunu", **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım, 1973, s. 14-15.

¹²⁴⁶Fadıl Hakkı Sur, "Türkiye'de Makineli Ziraat Mevzuu", **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954, s. 154.

¹²⁴⁷Fuat Kuşçuoğlu, "Hayvanlarımızı Besleyen Meralar ve Çayırlar", **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 14.

¹²⁴⁸Kazım Köylü, "Türkiye Ziraatın de Özellikler Produktivite ve Envestisman İmkânları", **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 9; 1950 yılı başlarında mevcut arazinin % 44'ünü teşkil eden çayır, mera yaylak ve otlak araziden yalnız hayvancılık vasıtasıyla yararlanılmaktadır. Milli gelirin % 19.71'ni, tarım gelirin % 36.59'unu, hayvan ve hayvan ürünleri teşkil ettiği gibi, ihracat değeri 95.148.000 lira ile tarım ihracatının % 13.83'nü ülke ihracatının % 12.89'unu hayvancılık karşılamaktadır. İbrahim Aksöz, "Hayvancılığın Memleket Ekonomisi Bakımından Önemi", **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 26, Yıl: Ağustos 1955, s. 31.

¹²⁴⁹Bilhassa büyükbaş hayvancılıkta gelişmiş olan bu illerin adları 100 nüfusa düşen sığır miktarları için bkz.: Zeki Mağdenli, "Kuzeydoğu Bölgesinin Hayvancılık Durumu", **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 2, 1 Nisan 1952, s. 11.

¹²⁵⁰Nedim Ökmen, "Ziraatta Çok Büyük İnkişaf Kaydedildi", **Türk Ekonomisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 49; **Ziraat Dünyası**, S. 50-51, Yıl: 4, Mart 1954, s. 1.

yeni ve kararlı bir hayvancılık politikaları hedeflemiştir.¹²⁵¹ Başbakan Adnan Menderes'in 2. Hükümet Programı'nın açıklanması sırasında, hayvan hastalıklarıyla mücadelede koruyucu aşılamaya geniş ölçüde yer verildiğini söylemesi, aslında bu konudaki çalışmaların daha erken bir zamanda başladığını göstermektedir.¹²⁵² Tarım ve hayvancılığın iktisadi bünyenin temeli olduğunu hiçbir zaman gözden uzak tutmayan Menderes, bu noktada hayvancılığı tarımla bir tutmuş ikisini birbirinden ayırmamıştır.¹²⁵³

Hayvancılığın milli ekonomi ve tarım üretimindeki önemine dikkat çekerek, bir başka açıdan meseleyi ele alan Celal Bayar, hayvancılık ile ilgili yapılan çalışmalarını yeterli gördüğü halde bu çalışmaların faydasının orduya ve halka yeterince anlatılmadığından yakınmaktadır.¹²⁵⁴ Hayvancılığın inkişaf ettirilmesini hayvan ıslahına, bunu da köy ekonomisinin kalkındırılmasına bağlayan Bayar, hayvancılığın süratle gelişmekte olduğunu 1950 yılında 55.000.000 olan hayvan sayısının 1953'te 62.000.000 yükselmesiyle açıklamaya çalışmıştır.¹²⁵⁵

TBMM'nin 10. Dönem 2. Toplantı yılının açılış konuşmasında hayvancılık ile ilgili meselelere değinmeye devam eden Bayar, Tarım Bakanlığı eliyle 190 adet yeşil yem silosu ile 210 köyde de 650 sıvattın (hayvanların su içtikleri hazne, hayvan

¹²⁵¹TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31; Arar, **a.g.e.**, s. 269; İktisadi kalkınmada önemli rolü olan hayvancılığın gelişmesi bakımından hayvan sahiplerine açılan kredi miktarının daha geniş bir alanda yapılması ve artırılmasının zarureti hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Hasan Ali Türker, "*Sürü Sahiplerine Açılan Kredi*", **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951, s. 11; Türkiye'de FAO Teşkilatı işbirliğiyle Şap Aşısı Hazırlama Laboratuvarının kurulması için yapılan çalışmalarda Tarım Bakanına yetki verilmesi Bakanlar Kurulu'nun 15 Şubat 1954 tarih ve 4/2383 sayılı Kararnamesiyle kabul edilmiştir. **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 18; Hayvancılığın gelişmesi ile ilgili yaptığı basın toplantısında benzer ifadeleri kullanan Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in bu ifadelerinin ayrıntısı için bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 182.

¹²⁵²**Milliyet**, 31 Mart 1951, Sayı No: 329; Sükan, **a.g.e.**, s. 60.

¹²⁵³**Türk Ekonomisi**, S. 94, Yıl: 9, Nisan 1951, s. 115.

¹²⁵⁴TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 10, 1. Birleşim, 01.11.1951, s. 7; Hayvancılığın milli savunma ile de olan ilgisi nedeniyle Milli Savunma Bakanlığına bağlı Askeri Veteriner Akademisi ve Biyoloji Müesseseleriyle Tarım Bakanlığına bağlı Veteriner Genel Müdürlüğü işbirliği yapmıştır. Bu işbirliğini kabul eden Bakanlar Kurulu'nun 27.03.1959 tarih ve 4/11434 sayılı Kararnamesi için bkz.: **BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 81-Sıra No: 19.

¹²⁵⁵TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 25, 1. Birleşim, 01.11.1953, s. 7; **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952, s. 7.

sulağı) inşa edildiğini beyan etmiştir.¹²⁵⁶ Ayrıca, yünlü dokuma sanayinin ince merinos yapağısı ihtiyacını yurt içinden karşılamak amacıyla on yıllık bir merinoslaştırma programının hazırlandığını, bu programın uygulanması sayesinde de merinos yapağısı ithalatının asgariye indirileceğini ifade etmiştir.¹²⁵⁷

Türkiye’de bu dönemde hayvancılık, yapılış itibarıyla üçe ayrılır. Sürülerin yaz kış yayla ve otlaklarda otlatılması şeklinde yapılan *göçebe hayvancılığı*, yaz aylarında çayır ve meralarda kışın ahırlarda yemle beslenmesi şeklinde *ahır hayvancılığı* ve her iki tür hayvancılık arasında mutavassıt rol oynayan, geçimini tarımdan sağlayan ailelerin köylerde yazın meralarda, kışın ağıllarda bilhassa küçükbaş hayvanları beslemesi şeklinde yapılan *köy hayvancılığıdır*.¹²⁵⁸ Bu şekilde beslenen hayvanların çekim gücünden veya ürünlerinden faydalanılmıştır.¹²⁵⁹

Türkiye’de yaşayan hayvan türleri gözden geçirildiğinde deveden ipekböceğine kadar farklı cinslerden mükrekkep, her türde hayvan mevcut olduğu görülmektedir.¹²⁶⁰ Bunlardan iş hayvanı olarak kullanılan at, öküz, manda ve inek daha ziyade çift ve koşum hayvanı olarak; katır, eşek, deve ise yük hayvanı olarak istihdam edilmiştir.¹²⁶¹ İrat ya da verim hayvanı olarak bilinen koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, inek, deve gibi hayvanlar ya kesilmek suretiyle et, yağ, deri, ve kemik gibi

¹²⁵⁶TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9; Kuraklık ve aşırı soğuktan yemsiz kalan bazı bölgelere Tarım Bakanlığı nezdinde zaman zaman yem sevkiyatı yapılmıştır. Yem sevkiyatı yapılan yerler ve bunların yazışmalarıyla ilgili bkz.: **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 1; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 2; **BCA**, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 3; Hayvan yemi olarak kullanılan fiğ ve burçağın 1949-1952 yılları arası ekim alanları ve üretim miktarı için bkz.: Nurettin Madran, “1952 Yılı Zirai İstihsalimiz ve Geçen Yıllarla Mukayesesi”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953, s. 99.

¹²⁵⁷TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 8, 1. Birleşim, 01.11.1955, s. 9; Erzurum’da olduğu gibi Konya’da da suni tohumlama yöntemi ile Karaman koyunlarını Merinos’a çevirme çalışmaları başarılı sonuçlar vermiştir. Ahmet Emin Yalman, “Hayvancılığımız”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954, s. 350.

¹²⁵⁸Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İ.F. Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1965, s. 219-220; **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 68.

¹²⁵⁹Cemil Çalgüner, **Türkiye’de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958, s. 3; Artan nüfusa paralel olarak insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamada hayvan yetiştiriminin önemi hakkında bilgi almak için bkz.: Remzi Akyıldız, “İnsan Beslenmesi Bakımından Hayvan Beslemenin Önemi”, **Ziraat Mühendisliği**, S. 16-17, Yıl: Ekim-Kasım 1967, s. 12-14.

¹²⁶⁰Cillov, **a.g.e.**, s. 320.

¹²⁶¹Çalgüner, **a.g.e.**, s. 8; Türkiye’de 1944 yılında çeki hayvan sayıları ve bunların iş başarma kabiliyetleri hakkında bilgi almak için bkz.: Kazım Köylü, “Ziraatta İstihsal Başarımız”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: Haziran 1948, s. 262.

vücudundan veya süt, kıl, yün ve gübre gibi mahsullerinden yararlanan hayvanlar olarak bilinmektedir.¹²⁶²

Tarım Bakanlığı, hayvancılığın gelişmesi için önemli gördüğü, hayvancılıkla uğraşan vilayet köylerinin numune köy haline getirilmesi ve bu köylerde hayvancılığın fenni usullerle yapılması için faaliyete başlamıştır.¹²⁶³ Ayrıca, küçükbaş hayvanların alım satımıyla ilgili bir tüzük düzenlemesinin 20.01.1951 tarih ve 3/12352 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilmesiyle küçükbaş hayvanların alım satımı işleri muhtarlıklardan alınan ücretsiz satış belgeleriyle gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹²⁶⁴ Yine, küçükbaş hayvanların ham derilerinin ihracatının denetlenmesiyle ilgili olarak Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan bir başka tüzük, Bakanlar Kurulu'na kabul edilerek 7 Şubat 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹²⁶⁵

Türkiye tarımında başlıca iş hayvanı olarak kullanılan öküz, manda, at, eşek ve katırın tarımdaki iş potansiyeline gelince: öküz=1 olarak kabul edildiğinde at=1.25 öküz; manda=1.25 öküz; katır=1 öküz; eşek=0.50 öküz kapasitesinde iş yapmaktadır.¹²⁶⁶ Bu hayvanlarla işlenen tarım arazilerinin toplamı 1950 yılında 13.298.000 hektar iken 1960 yılında 20.104.000 hektara yükselmiştir.¹²⁶⁷ Böylece, on yıl içerisinde iş hayvanlarında artış % 51 oranında gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında traktör sayısında % 216 oranında bir artış göz önüne getirildiğinde, tarımda makineleşme iş hayvanı sayısının artması oranına kıyasla çok fazla olmuştur.

¹²⁶²Hamit Sadi Selen, "Hayvancılığımız ve Bakımlı Mera Problemi," **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 9, Yıl: Eylül 1946, s. 51-52; Reşit Sönmez, "Ziraat ve Millet İktisadında Hayvancılığın Önemi", **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: Aralık-Ocak 1959, s. 128; Çalgüner, **a.g.e.**, s. 9; Deri türleri ve hangi hayvandan hangi deri elde edildiğiyle ilgili bkz.: Cahit Öncü, "Dericiliğin En Kıymetli Hammaddesi Olan Ham Deridir", **Çiftçi**, C. 3, S. 27, Yıl: 3, Aralık 1947, s. 78; Sütün memleket ekonomisindeki değeri için bkz.: Ekrem İzmen, "Sütün Memleket Ziraatındaki Önemi ve Değeri", **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948, s. 4; Dünya Yün Birliği'nin Türkiye'de şube açması için teşebbüste bulunması ile ilgili bkz.: **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951, s. 154.

¹²⁶³Tataç, "Olaylara Bakış, Eylül 1953; Hayvancılığın İnkişafı İçin Numune Köylerinin İhdası", **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953, s. 338.

¹²⁶⁴**Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951, s. 186.

¹²⁶⁵**Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951, s. 90.

¹²⁶⁶Kazım Köylü, "Ziraatta İstihsal Başarımız", **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Haziran-Ağustos 1948, s. 261.

¹²⁶⁷DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 44.

TABLO 36’de 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye’de bulunan tarımla ilgili hayvan sayısı verilmiştir.¹²⁶⁸

TABLO 36: Türkiye’de Her Yaşta ve Cinsten Hayvan Sayısı (1950-1960)
(1000 Olarak)

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	İnek Öküz	Manda	Deve	At	Eşek	Katır	Toplam
1950	23.082	14.498	3.966	10.123	947	110	1.140	1.632	109	55.610
1951	24.832	16.531	4.370	10.395	967	108	1.173	1.713	110	60.201
1952	26.534	16.122	4.922	10.694	1.013	95	1.215	1.726	117	62.441
1953	27.286	16.094	4.869	10.758	1.044	93	1.200	1.748	117	63.212
1954	26.807	16.121	4.958	10.867	1.071	89	1.214	1.710	117	62.956
1955	26.443	16.216	4.816	11.059	1.056	72	1.119	1.698	125	62.706
1956	27.974	16.485	5.028	11.546	1.075	66	1.257	1.772	131	65.335
1957	29.209	17.248	5.573	12.064	1.122	55	1.291	1.777	138	68.478
1958	30.823	18.196	6.035	12.484	1.162	57	1.333	1.840	154	72.084
1959	33.613	18.941	6.137	13.076	1.229	66	1.386	1.874	172	76.494
1960	34.463	18.637	5.996	12.435	1.140	65	1.312	1.892	170	76.110

Kaynak: DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 223; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 216; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 203.

TABLO 36’da, 1950 yılından 1960 yılına kadar Türkiye’de koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi inek-öküz, manda, deve, at, eşek ve katır türünde her yaşta hayvan sayısı verilmiştir.¹²⁶⁹ Buna göre, 1950 yılında hayvan sayısı 55.610.000 iken bu sayı 1960 yılında 76.110.000’e yükselmiştir.¹²⁷⁰ Bu suretle, 10 yılda hayvan sayısı % 36 oranında artmıştır.

Bu hayvanlardan elde edilen süt üretimi 1950 yılında 1.988.132 ton; et üretimi 88.759 ton; yapağı üretimi 30.491 ton; kıl üretimi 8.294 ton; tiftik üretimi 5.845 ton; deri üretimi 5.187.690 adettir. 1960 yılında ise süt üretimi 4.192.320

¹²⁶⁸Türkiye’de 1945 yılı hayvan sayısı ile ilgili bilgi almak için bkz.: Nurettin Aral, “Memleketimizin Harp Sonu İktisadi Gelişmesinde Hayvan Varlığımızın Önemi”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 8, Yıl: Temmuz 1946, s. 53; Ayrıca, 1925 ile 1967 yılları arasında hayvan sayısı için bkz.: DPT, **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 48.

¹²⁶⁹Türkiye’de 1950’li yıllar öncesinde yetiştirilen Tiftik keçisi ve tiftik meselesinin tarihi bir süreç içerisinde ele alınmasıyla ilgili bkz.: Nurettin Aral, “Türkiye’de Tiftik Keçisi ve Bizde Tiftik Meselesi”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 7, Yıl: Mayıs 1946, s. 38-47.

¹²⁷⁰1950 yılında Türkiye’de hayvan mevcudu oranlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz.: Kazım Köylü, “Türkiye Ziraatında Özellikler Prodüktivite ve Envestisman İmkanları”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 11.

tona; et üretimi 161.512 tona; yapağı üretimi 47.366 tona; kıl üretimi 10.324 tona; tiftik üretimi 9.796 tona; deri üretimi 8.541.060 adede çıkmıştır.¹²⁷¹

Böylelikle, 10 yıl içerisinde süt üretiminde % 110; et üretiminde % 81; yapağı üretiminde % 55; kıl üretiminde % 23; tiftik üretiminde % 67; deri üretiminde % 64 oranında artış sağlandığı tespit edilmiştir.

Bu hayvanların 1950 ile 1960 yılları arasında ihracat değerlerine baktığımızda 1950 yılında 558.524 baş hayvanın ihracından 23.968.000 lira değerinde döviz elde edilirken 1960 yılında 387.817 baş hayvandan 41.206.000 lira değerinde döviz elde edildiği görülmektedir.¹²⁷²

Bu rakamlardan, DP hükümetinin 10 yıllık icraatı boyunca hayvancılık konusunda karnesinin notlarını yüksek tuttuğunu, tarımla organik bağı bulunan hayvancılıkta hayvan sayısını artırmasından ve bunların et, süt, kıl, yapağı, tiftik ve derilerinden en üst seviyede verim almasından anlıyoruz. Ayrıca, hayvancılığın geliştirilmiş olmasının bir başka yönü de, bu hayvanların yurtdışına ihracatından milyonlarca dolar döviz elde edilerek ülke ekonomisine büyük ölçüde katkı sağlanmış olmasıdır.

¹²⁷¹DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 224-226; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 216-217; Türkiye’de yetiştirilen mandaların süt ürünleri endüstrisi bakımından değeri için bkz.: Ekrem İzmen; Muazzez Eralp, “*Türkiye Manda Süt Yağlarının Kimyasal ve Fiziksel Kont Stantları ve Bunların Diğer Süt Yağlarıyla Karşılaştırılmaları*”, **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan 1948, s. 75; Orta Anadolu halkının yıllık et tüketimi fakir ailelerde yetişkin erkek başına 2,6 kg iken zengin ailelerde 6 kg olarak belirlenmiştir. **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962, s. 69.

¹²⁷²DİE, **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 257; DİE, **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963, s. 245; DİE, **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 254.

SONUÇ

1950 ile 1960 yılları arasında DP'nin takip ettiği tarım politikalarının başında, tarım teşkilatını yeniden düzenleyerek etkin ve modern bir yapıya kavuşturma gelmektedir. Zira, ancak iyi teşkilatlanmış ve iyi işleyen bir kurumsal yapı ile tarım faaliyetleri, en iyi ve etkin biçimde yürütülebilmektedir. Tarımla ilgili çalışmaların yürütüldüğü en üst müessese olan Ziraat Vekâleti, kurum içinde geliştirdiği koordinasyon kültürü sayesinde, illerden taşraya kadar geniş hizmet ağı ile donatılmış, üst derecedeki bürokratların desteği ve yetişmiş çok sayıda elemanının gayretiyle, Ziraat Fakültesi ve ziraat meslek mensuplarıyla koordineli biçimde işbirliğini geliştirmiştir.

Ziraat Vekâleti'nin, DP yönetiminin çabaları sayesinde, bütçeden ayrılan payı daha da artırılmış, önceki hükümet döneminden farklı olarak, Tetkik ve İstişare Heyeti Reisliği, Zirai Mücadele ve Zirai Karantina Genel Müdürlüğü, Toprak Genel Müdürlüğü ve Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü adında dört yeni müessese daha kurulmuştur.

DP yönetimi, tarım teşkilatını genişletmede gösterdiği titizliğin yanı sıra, çiftçilerden aldığı desteği ve oy tabanını daha da büyütmek üzere 1950'lerde milli gelirin yaklaşık yarı payına sahip olan ve ekonominin bel kemiğini teşkil eden tarım kesimini genel gelir vergisi kapsamı dışında bırakmıştır. Ancak, hayvanlar vergisi ve arazilerin kiraya verilmesinden elde edilen yüksek kazancın vergi olarak mükelleften tahsil edilmesi hususunda taviz vermemiştir.

DP'nin önem verdiği tarım politikaları arasında, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu önemli yer tutmaktadır. Kanunun uygulamaları kapsamında 4.085 köyde yaşayan 322.061 aileye, 16.0605.87 dönüm arazi dağıtılmıştır. Ayrıca, bu ailelere köy hükmi şahsiyeti adına 11.993.754 dönüm mera arazisi tahsis edilmiştir. Önceki yıllarda bir dönüm arazinin dağıtım maliyeti 8-10 TL arasındayken, bu bedel 2 TL'ne kadar indirilmiştir.

Tarım eğitimi alanına da ihtimam gösteren ve bunu da tutarlı bir politika haline getiren DP hükümeti, üç adet Bölge Ziraat Okulu, iki adet Teknik Bahçıvanlık Okulu, dört adet Teknik Ziraat Okulu ve bir adet Makinist Okuluyla, tarım eğitiminin geliştirilmesi çalışmalarına hız kazandırmıştır. Bunun yanı sıra, 1948 yılında kurulan

ve ihtiyacı karşılayamayan Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin yükünü hafifletmek için, 1955'de Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ni, 1958'de de Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ni kurmuştur. Bahsedilen eğitim müesseseleri sayesinde, tarımın teorik ve uygulama alanının geliştirilmesinde önemli mesafeler kat edilmiştir. Ayrıca, tarım araştırma ve geliştirme faaliyetleri kapsamında, tarım kongrelerinin tertip edilmesi ve tarım hizmetinde uzman yetiştirmek için dış ülkelere öğrenci gönderilmesinin yanı sıra, yurt dışından gelerek incelemelerde bulunmak ve Türk tarımının mevcut durumu hakkında rapor hazırlamak amacıyla başta ABD olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinden uzman ve bilim adamları davet edilmiştir. Bu uzmanların tavsiyelerinin dikkate alınmasıyla ülkenin topraklarının rasyonel biçimde kullanılması, kaliteli ve verimli ürünler elde edilmesi önemli ölçüde gerçekleşmiştir.

DP iktidarı, modern tarım eğitimine verdiği önemin bir uzantısı olarak, bu alanda uluslararası planda gerçekleştirilen araştırma geliştirme faaliyetlerine katılarak birçok yeni uygulamanın öncülüğünü yapmıştır. Bunlardan biri de, DP yöneticilerinin FAO Teşkilatıyla işbirliğine giderek tarımsal alanda düzenlenen çeşitli teknik komite, komisyon ve çalışma grubu toplantılarına katılmalarıdır.

Ayrıca, 1937 yılında kurulan ve Zirai Kombinaların devamı niteliğinde yeniden yapılandırılan Devlet Üretme Çiftlikleri 'ne, DP döneminde ayrı bir özen gösterilerek büyümesi temin edilmiş, sayıları 21'e çıkarılarak işlevleri artırılmıştır. Çiftliklerin, yürüttüğü araştırma geliştirme faaliyetleri ve üretim faaliyetleri kapsamında her yıl 3,5 milyon dekarı aşan arazinin işletilmesi karşılığında ulusal ekonomiye ortalama 6 milyon liralık gelir sağlanmıştır.

DP'nin yukarıda zikredilen tarım politikalarına ilaveten, tarımda teknolojiyi kullanma ve teknolojik donanımı sağlama, tetikleyici unsur olarak ilk sırayı almaktadır. Tarımda makineleşmeye önem verilmesi neticesinde bu alanda kaydedilen gelişmelerle 1950'den 1960'a baş döndürücü bir hızla büyüme gerçekleştirilmiştir. DP'nin iktidar olduğu 1950'de 16.865 olan traktör sayısı 1960 yılında 42.136'ya ulaşmıştır. Böylece, 10 yıllık sürede % 149,8 oranında bir traktör artışı kaydedilmiştir.

Traktör artışının yanısıra tohum ıslahı, sulama, gübreleme, ilaç kullanımının yaygınlaştırılması sayesinde hem ekilebilir arazi miktarı, hem ton cinsinden alınan yıllık üretim, hem de hektar başına alınan verim randımanında artışlar temin

edilmiştir. 1950 yılında 14.542.000 hektar işlenen araziden 3.871.926 ton buğday elde edilirken, 1960 yılında 23.227.000 hektar işlenen araziden elde edilen buğday miktarı 8.450.000 tona yükselmiştir. Bunun yanında, 1950’de hektar başına üretim randımanında 854 kg buğday elde edilirken 1953 yılında bu miktar 1.248 kg’a çıkmış 1960’da 1.097 kg’da kalmıştır.

Böylece, on yıl içerisinde ekilen arazi miktarında % 59,72, yıllık ton başına üretim randımanında % 111,23, hektar başına buğday randımanında ise 1950’den 1953’e % 44,44, 1950’den 1960’a % 26,50 oranında artış gözlenmiştir.

Tarım tekniğinin geliştirilmesiyle üretimin artırılması yanı sıra DP hükümeti, çiftçiyi kalkındırma vasıtalarından birinin kredilendirmeden geçtiğini bildiği için, iktidara geldiği 1950 yılının Mayıs ayından sonra, Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatifleri ’nin sayısını ve bunların verdiği kredi miktarlarını artırmıştır. Çiftçilere, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Ziraat Bankası aracılığıyla verilen kredi miktarlarının artırılmasının, çiftçiyi harekete geçirerek üretimi teşvik etmenin yanı sıra, emeğinin karşılığını vererek iyi para kazanmalarının yolunu açmıştır. Tarım kredilerin artırılması sayesinde, çiftçilerin tefecilerin eline düşmesi engellendiği gibi, taksitle traktör alımı kolaylaşmıştır. Bu yolla elde ettikleri ürünlerden bol para kazanmalarıyla çiftçilerin, yaşam biçimleri değişmiş, köylerinde eski hayatlarına kıyasla daha refah içerisinde yaşamaya başlamışlar ve hayat seviyeleri giderek yükselmiştir. Geliri daha fazla olan topraklı çiftçilerden bir kısmı ise, ellerindeki sermaye ile büyük şehirlerden gayrimenkul alarak bu alanlara yatırım yapmayı tercih etmişlerdir.

DP yönetiminin, çiftçinin ürününün gerçek değeri altından elden çıkarılmaması ve maddi yönden daha iyi duruma gelmesi için aldığı tedbirlerden biri de, destekleme alımlarına gitmesi olmuştur. İktidara geldiği ilk günlerde dünyada hububat fiyatları düşmesine rağmen, hükümetin aldığı tedbirlerle bu durum üretici yansıtılmadığı gibi, aksine Türk köylüsünün emeğine yüksek değer verilerek buğday fiyatları artırılmış ve üretimi teşvik yoluna gidilmiştir. Böylece, köylünün eline emeğinin karşılığında ilk defa olmak üzere yüksek meblağda para geçmiştir. Bu durum, köylünün yıllardan beri sürüp giden borçlarından kurtarmaya yetmiş ve aynı zamanda üretimi teşvik etmenin yanında, tüketimi de artırmıştır.

Ancak, çiftçinin buğdayına yapılan fiyat desteğiyle 30 kuruştan alınan buğdayın Avrupa pazarlarına 17,5 kuruştan satılması, hazineye büyük bir yük getirmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin, işletme masrafları da dâhil olmak üzere tonuna 300 lira ödeyerek çiftçiden aldığı buğdayı, dünya serbest piyasalarına 175 liradan satması ve satılan bu ürünün toplamda 1.500.000 tonu bulması, hazineye yılda 200.000.000 liradan fazla ek maliyet oluşturmuştur. Ofis, satın almalarını Merkez Bankası'na kırdırdığı bonolarla yaptığı için, alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki menfi farklardan oluşan zararlarının birikmesi karşısında bonolarını ödeyememiştir. Piyasaya sürülen banknotların geri çekilememesi, geniş oranda enflasyonu tetikleyen hadiseler arasında yerini almıştır.

Hükümetin halkın rahatsız olacağı ve kendisine gösterilen teveccühün yitirileceği endişesiyle enflasyonu tetikleyen politikaları engellemeye yönelik çabalara girişmemesi ekonomik sorunları daha da ağırlaştırarak zorlaştırmıştır. Siyaset kurumunun çıkan döviz sıkıntısını ve bu sorunları aşmada dış yardım beklentileri içerisine girmesi ve beklenen yardımların gelmeyerek hayal kırıklığı yaratması ülkeyi bir darboğaz sürecine sokmuştur.

DP'nin uyguladığı tutarlı tarım politikaları ve iktidarın ilk üç yılında hava şartlarının mahsullerin yetişmesine uygun olarak seyretmesi sayesinde, hububat ürünleri ve diğer bazı ürünlerde tüketim ihtiyacından fazla üretim sağlanarak ihracat yolu açılmış Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere, Belçika, Çekoslovakya ve İsviçre başta olmak üzere, hemen bütün Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu ülkeleri ile ihracat yapılarak ikili ilişkiler geliştirilmiştir. Tarım alanında verimliliğin giderek artması, Türkiye'yi hububat ithal eden bir ülke konumundan çıkararak, dünyanın dördüncü büyük hububat ihracatçısı bir ülke konumuna yükseltmesinin yanı sıra, hububat üretimi sağlayan ülkeler arasında da altıncı sırada yerini almasını sağlamıştır.

Zahire, hububat ve ürünlerinin ihracı 1945 yılında 39.244 tonla en düşük düzeyde yer alırken giderek artarak 1952, 1953 ve 1954 yıllarında sırayla 808.339, 954.918 ve 1.088.468 tonla en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu üç yılda ihracat rakamlarındaki artış, mevsim şartlarının elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. 1955 yılında ihracat edilen hububat ürünlerinin miktarı 318.823 tona düşmüş olup, bu

düşük seviye 1959 yılına kadar devam etmiştir. Sadece 1954'den 1955'e ihracat rakamlarındaki kayıp % 241 oranında görülmektedir.

Türkiye, 1950 ile 1960 yılları arasında yaptığı 10 yıllık dönemdeki ticaretinden, 4.928.561 ton zahire, hububat ve ürünlerinin yurt dışına ihracı karşılığında 1.151.407.000 lira gelir elde etmiştir.

Şüphesiz, bu mahsul bolluğundan kaynaklanan ticaretle ülkeye bol miktarda döviz getirilmesinde DP'nin ulaşım faaliyetlerinden demiryolları, karayolları ve denizyollarının alt yapı ve yol yapım çalışmalarına ağırlık vermesi gelir. DP'nin iktidarı boyunca 17 farklı tarım mahsulleri içinde 8. 817. 000 ton buğday; 1.431.000 ton arpa ve 1.330.000 ton diğer hububat türleri ve 2.046.000 ton unlu mamulât demiryolları vasıtasıyla taşınmıştır. Bu durum, ulaşım faaliyetlerinden demiryollarının ülke ekonomisine katkı sağlamada önemli bir paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tek parti yönetiminin demiryollarına ağırlık vermesinin aksine, DP iktidarının ulaşım faaliyetleri içerisinde en fazla üzerinde durduğu ve bütçeden pay ayırdığı yol yapım faaliyeti karayolları olmuştur. Türkiye'de 1950 yılında asfalt yol uzunluğu 1.425 kilometre iken 1960 yılında 6.880 kilometreye; stabilize yol uzunluğu 4.625 kilometre iken 30.922 kilometreye çıkartılmıştır. Böylece, DP iktidarı döneminde asfalt yol uzunluğunda % 382; stabilize yol uzunluğunda % 568 oranında bir artış sağlanmıştır. Karayollarında yaşanan bu gelişmeler, şehirlerin kendi aralarında ve kasaba ve köylerle her konuda rahat, hızlı ve ucuz bir taşımacılık sağlamasına vesile teşkil etmiştir. Çiftçilerin, köy dışı çevreyle ilişkilerini artırarak, şehirle ve şehir ürünleriyle yakından tanışması, yetiştirdiği ürünlerini şehre götürebilmesi ve ülke içerisinde tarım ürünlerinin dolaşımının artması, büyük ölçüde bu yeni yapılan karayolları sayesinde gerçekleşmiştir.

Yol yapımı çalışmalarındaki gelişmeler aynı zamanda taşıma vasıtalarından olan kamyonların sayılarını da artırmıştır. Yıllık ortalama 1 ile 9 bin arasında değişen rakamlarda artan bu kamyon sayıları, 1950 yılında 13.201 iken 1960'da 34.893 artışla 48.094'e ulaşmıştır. Böylelikle, 1950 ile 1960 arası kamyon sayılarında artış oranı % 264 olmuştur. Kamyon sayılarında görülen bu baş döndürücü yükseliş sayesinde, ülkede karayolu yük taşımacılığı artarak demiryolları taşımacılık faaliyetlerine alternatif oluşturulmuştur.

Karayollarında yapılan yük nakliyatında da 1950 ile 1960 yılları arasında ton/km hesabıyla baş döndürücü bir hızla gelişme sağlamıştır. 1950 yılında 957.000.000 ton/km olan yük nakliyatı 1955’de 2.405.000.000 ton/km.ye 1960’da ise 3.678.000.000 ton/ km’ye yükselmiştir Böylece, 10 yıllık sürede, karayollarıyla yük nakliyatında % 284 oranında bir artış elde edilmiştir. Bu artışta, bir yerden başka bir yere başta tarım mahsulleri olmak üzere birçok malın taşınmasının ucuz ve kolay yoldan sağlanmasının büyük etkisi vardır. Çiftçi kesimi, artan ürününü pazarlama aşamasında taşıma sorunuyla karşılaşmayınca bol para kazanmaya başlamış, bu da onu daha fazla üretim yapmaya teşvik etmiştir. Nihayet, üretimin artması da ekonomiye büyük katkı sağlamıştır.

Liman ve iskele inşaatları için bütçeden ayrılan tahsisatı artıran hükümet yetkilileri, 1950 yılında genel bütçeden 9.100.000 lira olarak verdiği ödeneği 1952’de 22.200.000 liraya ve 1953 yılında 26.200.000 liraya yükseltmiştir. Böylece, 1953 yılı ödeneğinde 1950 yılına kıyasla % 187 oranında artış sağlamıştır. Liman ve iskelelere 1959 yılında da 135.650.000 liralık ödenek ayrılmıştır. 1950 yılından 1961 yılına kadar yalnız liman ve iskele inşası için devlet bütçesinden harcama yapılan miktar 642.000.000 lirayı bulmuştur. Liman ve iskele inşaatları için devletin bütçeden ayırdığı ödeneği artırması ulaştırma sistemi içerisinde bulunan deniz ticaretinin gelişmesine ve tarım ürünlerinin ihracat ve ithalatında önemli bir işleve sahip TMO’nin ürünlerini taşınmasına önemli katkı sağlamıştır.

Ulaşım faaliyetlerini geliştirmek üzere yapılan yatırımlara ağırlık verilmesinde, DP hükümetinin Ulaştırma Bakanlığı’na bütçeden ayırdığı ödeneğin artırılması da etkili olmuştur. 1948 yılında % 0.25, 1949’da ise 0.27 olan Bakanlığa ayrılan pay 1960 yılında % 21.33’e çıkarılmıştır. Ulaştırma Bakanlığı’na ayrılan ödeneğin artırılmasıyla, DP hükümeti, kara yolları yapım faaliyetleri başta olmak üzere sırayla, denizyolları ve demiryolları yol yapım faaliyetlerine gereken ağırlığı vererek seferber olmuş, bu da tarım ürünlerinin taşınmasını kolaylaştırmıştır.

DP’nin tarımda uyguladığı politikaların siyasi, sosyal ve ekonomik hayata tesirleri de büyük olmuş ve uzun vadeli gelişmeleri tetiklemiştir.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde DP yönetiminin parlamentodan 487 milletvekilliğinden 408’ini alarak 27 yıldır devam eden tek parti iktidarını çoğunlukla yönetimden uzaklaştırması, Cumhuriyet tarihinde yeni bir

dönemi başlatmıştır. Her ne kadar DP'nin yönetim kadrosu, CHP içerisinde yetişmiş uzun yıllar siyaset yapmış kimselerden oluşuyor ise de, bu kadrolar, koyu devletçilik anlayışının hâkim olduğu tek parti dönemi tarım politikalarının yerine, daha liberal, dünyaya açık, tarımla birlikte dış ticarete ağırlık veren, İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünya ekonomisinin büyüme sürecine uygun gelişme stratejisi izleyen yeni bir siyasi anlayışla siyaset sahnesine çıkmışlardır. Bu kadrolar, belirtilen liberal prensipleri kendisine yönetim ilkesi edinerek ülkeyi yönetmiştir.

Aslında, dünyadaki gelişmelere ve savaş sonrası konjonktüre uygun olarak 1947 yılında başlayan bu süreç DP, iktidara geldikten sonra devam etmiş, hacim ve kapsamını genişleterek tarıma ve dış ticarete dayalı gelişme stratejisi şeklinde varlığını sürdürmüştür. Başbakan Adnan Menderes'in çiftçi olması, toprağı sevmesi, tarımın sorunlarını iyi tanınması, çiftçilere yakın olması, bunlardan da önemlisi, ekonominin gelişmesinde tarımı tetikleyici unsur olarak görüp gelişme politikalarını tarım üzerinden yürütmesi sebebiyle, iktidarının ilk üç yılında tarımsal üretim artışı yüksek bir düzeyde seyretmiştir.

Bu olumlu atmosfer altında 2 Mayıs 1954 yılında yapılan 10. Dönem milletvekili seçimlerinde DP oy oranını daha da artırarak (% 56.62 oranında oy almıştır.) 541 milletvekilliğinden 503'ünü almıştır. Kısaca DP, tarım alanında göstermiş olduğu çabaların semeresini 1954 yılı seçimlerinde halkın gösterdiği teveccühle almıştır.

Ancak, 1954 yılından itibaren, gerek olumlu dış konjonktürün devam etmemesi, gerekse mevsim şartlarının elverişsizliği rağmen DP'nin oy tabanını koruma kaygısı adına aynı tarım politikasını sürdürmesi 1950-1953 döneminde % 2,2 düzeyinde seyreden yıllık enflasyonun 1953-1959 döneminde % 16,9 seviyelerine yükselmesine neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu olumsuz gelişmeler, 24 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlere de yansımış DP'nin büyük oranda oy kaybetmesine yol açmıştır. DP oyların ancak % 47'3'ünü alarak 610 milletvekilliğinden 424'ini kazanmıştır. Daha önce aldığı dış yardımlarla ülkenin ekonomisini geliştiren DP hükümeti, dış yardımların kesintiye uğramasıyla, yatırımlar için gerekli döviz ihtiyacını temin edememiş ve ülkede döviz sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Buna bazı ihtiyaç mallarının yetersizliği de ilave edilince, DP iktidarı, kendi oy tabanına karşı zor duruma düşmüştür. Döviz yetersizliği nedeniyle ekonomik anlamda zaten

sarsıntı geçiren DP hükümetine, muhalefette olan CHP'nin de körüklemesiyle üniversite, basın ve askeri kanattan eleştiriler başlamış, ekonomik ve sosyal alanda bozulan istikrar, siyasi alanda da kendini göstererek, memlekette huzura yer bırakmamıştır. Bu durum, 27 Mayıs 1960 tarihinde hükümet darbesiyle DP'nin zorla iktidardan uzaklaştırılmasına yol açarak, Türkiye tarihinde darbe geleneğinin başlamasına neden olan yeni bir süreci başlatmıştır. DP'nin iyi niyet, tabiatın yardımı ve kısmi profesyonellekle yürüttüğü *tarıma dayalı ekonomik gelişme* modelinin başarısızlıkla neticelenmesi, sivillerin yönetim zafiyeti şeklinde yorumlanarak, askerî vesayet geleneğini başlatmıştır. Bu manada DP'nin başarısızlığının sonuçlarının orantısız biçimde tezahür ettiğini ve ağır olduğunu, tesirlerinin yalnızca yaşanan döneme sınırlı kalmayıp yakın zamanlara kadar ulaştığını söylemek abartı olmasa gerektir. DP hükümetinin iktidardan düşürülmesinin ardından yapılan yargılamalar ve idamlar halkın zihninde travma yaratırken, siyasi bakımdan ise demokrasinin gelişmesine ket vurmuştur. Yaşanan bu ilk demokrasi tecrübesi siyasi bakımdan başarısızlıkla neticelenmesine rağmen, sosyal bakımdan yeni oluşumlara yol açacak uzun bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.

Bahsedilen süreç, DP'nin takip ettiği tarım politikalarının neticeleriyle tetiklenerek sosyal alanda büyük bir değişimi başlatmıştır. Zikredilen politikalardan en önemli ve tetikleyici olanı, makineleşmedir. Tarımda makineleşmenin ve traktör kullanımının yaygınlaşmasıyla insan gücüne duyulan ihtiyacın giderek azalması, kırsal bölgelerde yaşayan fertlerin işsiz kalmasına ve şehirlere göç etmesine neden olmuştur. Arazisi olmayan yarıcı, kiracı ve ortakçı konumunda bulunan fakir köylülerin köy dışında iş bularak hane halkı gelirin katkıda bulunabilmeleri umudu, köy ile şehir arasındaki dolaşım ve hareketliliğin fizikî şartlarını oluşturmuştur. Gerek insan kitlelerinin, gerekse bunların ihtiyacı olan malların, eskisine nazaran daha kolay biçimde bir yerden bir yere taşınması, devletin karayollarına yatırım yapma lüzumunu doğurmuştur. Bu da, özel kişilerin otobüs, otomobil, kamyon ve minibüs satın alarak ya da traktörlerinin arkasına römork takarak, kasaba ve şehir pazarlarını köylere bağlamada önemli rol oynamıştır.

Tarım makinelerinin toprağa girmesi ve tarım dışına itilen kırsal kesim insanların şehre göç etmesine paralel biçimde yaşanan şehirleşme sürecinde sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Belirli merkezlerle iş alanlarının

oluşturulamaması, imar planından yoksun yerleşim alanlarına göz yumulması, büyük şehirlerde arsa ve gecekondular sorunları başta olmak üzere birçok sorunu halledilemez hale getirmiştir.

Büyük şehirlerin, şehrin taşıyacağından çok fazla miktarda göç alması ve bunu çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşmesi beslenme, barınma, sağlık ve sosyal yardım, eğitim, kültür, eğlence, dinlenme, çalışma ve gezinme ihtiyaçlarını cevaplandırmada yetersiz kalınmasına ve başlı başına çözümlenmesi zor sorunların kaynağı haline gelmesine sebep olmuştur. Şehirler, üst üste yığılan kırsal göç nüfusuna hazırlıksız biçimde yakalanınca, zamanla su, gaz, elektrik, kanalizasyon, temizlik, ulaşım, trafik ve haberleşme gibi temel alt yapı hizmetlerini sunamayacak hale gelmiştir. Çarpık kentleşme beraberinde çarpık bir kültürün oluşmasına ve bu kültürün şehri fiziki olarak kuşatmasına yol açmıştır. *Gecekondulaşma* terimiyle ifade edilen bu yeni oluşum, 1950’lerden itibaren süregelen sosyal bir süreç olup, kırsal kesimin şehre atlama taşını teşkil etmiştir.

Tarım politikaların ekonomik hayata tesirleri de büyük olmuştur. Tarım faaliyetlerinde yaşanan bu gelişmenin, sanayinin tarımla ilgili dallarını da etkileyerek gelişimine katkı sağladığı görülmektedir. Bu konuda, İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin devlet tarafından kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ülkemizde bu dönemde, tarım sanayinin gelişiminde kuşkusuz en büyük rolü oynayan kuruluşların başında, İktisadi Devlet Teşekkülleri yer almıştır.

DP hükümeti döneminde, tarım sanayi ile doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişki içerisinde bulunan KİT’ler, ve diğer önemli sanayi dalları arasında Et Balık Kurumu, Azot Sanayi, Yem Sanayi, Şeker Sanayi ve şeker fabrikaları, Dokuma Sanayi ve Sümerbank, Türkiye Ziraat Donatım Kurumu ve Makine Kimya Endüstrisi Kurumu yer almaktadır. Tarım ve hayvan ürünlerinden rasyonel bir biçimde yararlanmak ve bu suretle düşük fiyatlı mal ve hizmet üreterek düşük gelirli halkı desteklemek ve yatırımları ülke geneline yayarak dengeli bir kalkınma modeli yürütmek bu dönemde KİT’lerin en önemli görevleri arasında yer almıştır.

Ayrıca, tarımla yakın bağı dolayısıyla hayvancılık alanında da bu dönemde önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Türkiye’de yaşayan hayvan türleri gözden geçirildiğinde deveden ipekböceğine kadar farklı cinslerden mürekkep, her

türde hayvan mevcut olduğu görülmektedir. Bunların et, süt, yağ, deri, kemik, yün ve gübre, kıl gibi birçok mahsullerinden yararlanılmıştır.

DP iktidarı döneminde, hayvancılığa verilen önem sayesinde hayvanlardan elde edilen ürün oranlarında da artışlar sağlanmıştır. Bu ürünlerden süt üretiminde % 110; et üretiminde % 81; yapağı üretiminde % 55; kıl üretiminde % 23; tiftik üretiminde % 67; deri üretiminde % 64 oranında artış temin edilmiştir. Bu artışla beraber hayvancılık, tarım gelirleriyle birlikte çiftçiye maddi yönden destek sağlamış, ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayinin hammadde gereksinimi karşılamış ve ihracatın döviz gelirlerinden birini teşkil ederek, milli ekonomiye önemli ölçüde katkı yapmıştır.

DP hükümetlerinin iktidarları boyunca hayvancılık konularına, ağırlık vererek bu alanda da başarılı olduğunu hayvan sayısını artırmasından ve bunların et, süt, kıl, yapağı, tiftik ve deri gibi mamullerinden rasyonel ölçüde randıman almasından anlıyoruz. Ayrıca, DP iktidarı döneminde hayvancılığın gelişmiş olmasının bir başka yönü de, hayvan ve hayvan ürünlerinin ihracatından milyonlarca dolar döviz elde ederek ülke ekonomisine gelir sağlamış olmasıdır.

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle DP'nin iktidara gelmesinden itibaren Başbakan Adnan Menderes ve kadrosu uyguladıkları politikalarla halka hizmette sınır tanımayarak, başta köylüler olmak üzere, toplumun bütün katmanlarındaki vatandaşları memnun etmeyi kendilerine ilke edinmişlerdir. Çok partili hayatın sağladığı imkânların devreye girmesi ve bu idealist DP kadrolarının yoğun çalışmaları sayesinde, ülkede yalnız tarım alanında değil, ekonomi, sanayi, ticaret, siyaset, dış politika, eğitim, kültür, sağlık, adalet, enerji, maliye, banka ve şirketler, bayındırlık ve ulaştırma alanları başta olmak üzere, birçok alanda büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.

Ancak bu dönemin, birçok olay ve gelişmenin yaşandığı bir dönem olmasına rağmen, araştırmacılar tarafından hak ettiği ilgiden yoksun olduğu gözlemlenmektedir. Dönemle ilgilenen araştırmacıların çoğu zaman objektif ve tarafsız bir yaklaşım sergileyemedikleri, yaptıkları değerlendirmeler de, lehte veya aleyhte olacak şekilde, siyasetin gölgesinde kaldığı gözden kaçmamaktadır.

Günümüzde, DP dönemini ve bu dönemde yaşanan değişimin yol açtığı süreçlerin nesnel bir değerlendirilmesini yapacak kadar uzak bir mesafedeyiz. Zaman

aşımının sağladığı nesnellikle, konunun yeniden ve yeni bakış açılarıyla ele alınması, döneme ilişkin değerlendirmelerimizi daha iyi ve daha doğru yapmamıza yol açarken, tarihi süreçleri anlamamızı daha da kolaylaştıracaktır.

1923’de Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir rejim kurulmuş fakat kadrolar aynı kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyeti kuran Osmanlı döneminde yetişmiş, seçkin anlayışa sahip kadrolardır. 1950 yılında DP iktidarı ile çok partili hayata geçildiğinde ise rejim aynı kalmış, bu sefer de üst kademedeki CHP kadrolarından gelen birkaç yönetici hariç yeni kadrolar işbaşına gelmiştir. Yeni rejimin eski kadrolar tarafından getirilmesi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e yaşanan değişimin daha yumuşak geçirilmesini sağlarken, eski rejiminin (Cumhuriyetin)1950 yılına gelindiğinde yeni kadrolar tarafından doldurulması ise, toplumsal gelişimi tetikleyerek yeni süreçlerin önünü açmıştır. Bu suretle, belki de, kuruluş yıllarında yarım kalan süreç tamamlanmıştır. Bunun araştırılması ise başka bir çalışmanın konusudur.

Son tahlilde; DP iktidarı ve başbakan Adnan Menderes, geniş halk kitlelerine fırsat vererek ve demokrasinin gerçek manada uygulanmasının öncülüğünü yaparak tarihteki istisnai yerlerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA) 1950-1960

- BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 115-Dosya No: 78-Sıra No: 4.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 114-Dosya No: 60-Sıra No: 15.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 100-Dosya No: 616-Sıra No: 1.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 19-Dosya No: 107-Sıra No: 17.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 147-Dosya No: 48-Sıra No: 16.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 148-Dosya No: 14-Sıra No: 14.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 73-Sıra No: 6.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 78-Sıra No: 14.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 152-Dosya No: 16-Sıra No: 5.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2 -Kutu No: 137-Dosya No: 99-Sıra No: 10.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 142-Dosya No: 16-Sıra No: 20.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 118-Dosya No: 96-Sıra No: 12.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 149-Dosya No: 39-Sıra No: 14.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 63-Dosya No: 22-Sıra No: 6.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 52-Sıra No: 2
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 124-Dosya No: 87-Sıra No: 20.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 21-Sıra No: 4.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 144-Dosya No: 78-Sıra No: 12.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 146-Dosya No: 40-Sıra No: 1.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 81-Sıra No: 7.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 107-Dosya No: 674-Sıra No: 4.
 BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 140-Dosya No: 77-Sıra No: 13.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 9.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 6.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 508-Sıra No: 8.
 BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 107-Dosya No: 675-Sıra No: 6.

BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 80-Dosya No: 506-Sıra No: 8.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 8-Dosya No: 507-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 32-Sıra No: 11.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 128-Dosya No: 36-Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 95-Dosya No: 594-Sıra No: 3.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 124-Dosya No: 96-Sıra No: 16.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 154-Dosya No: 70-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 49-Sıra No: 11.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 123-Dosya No: 67-Sıra No: 19.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 21-Sıra No: 6.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 55-Sıra No: 20.
BCA, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 123, Dosya No: 77, Sıra No: 17.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 131-Dosya No: 4-Sıra No: 5.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 88-Dosya No: 91- Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 127-Dosya No: 96-Sıra No: 20.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133- Dosya No: 67-Sıra No: 6.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 147-Dosya No: 48-Sıra No: 10.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 8-Dosya No: 10-Sıra No:19.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 142-Dosya No: 11-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 129-Dosya No: 47-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 125-Dosya No: 36-Sıra No: 3.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 154-Dosya No: 70-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 512-Sıra No: 1.
BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2-Kutu No: 130-Dosya No: 64-Sıra No: 7.
BCA, Fon No: 30 100- Kutu No: 29-Dosya No: 170-Sıra No: 11.
BCA, Fon No: 30 18 1 2- Kutu No: 130-Dosya No: 88-Sıra No: 4.
BCA, Fon No: 30 100- Kutu No: 150-Dosya No: 49-Sıra No: 1.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 148-Dosya No: 23-Sıra No: 5.
BCA, Fon No: 30 100- Kutu No: 95-Dosya No: 594-Sıra No: 3.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 140-Dosya No: 75-Sıra No: 16.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 101-Sıra No: 5.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 152-Dosya No: 28-Sıra No: 10.

- BCA**, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 144-Dosya No: 90-Sıra No: 6.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 18.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 129-Dosya No: 51-Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 133-Dosya No: 67-Sıra No: 13.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 143-Dosya No: 55-Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 16.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 141-Dosya No: 94-Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 139-Dosya No: 19-Sıra No: 2.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 132-Dosya No: 38-Sıra No: 19.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 136-Dosya No: 55-Sıra No: 12.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 135-Dosya No: 26-Sıra No: 15.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 140-Dosya No: 65-Sıra No: 10.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 134-Dosya No: 120-Sıra No: 18.
BCA, Fon No: 30 18 1 2-Kutu No: 151-Dosya No: 81-Sıra No: 19.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 1.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 2.
BCA, Fon No: 30 1 0 0-Kutu No: 81-Dosya No: 510-Sıra No: 3.

II. RESMİ YAYINLAR

A.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDESİ VE TUTANAK DERGİSİ

- TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: I- (1920-1923 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: V- (1935-1939 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: VI- (1939-1943 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII- (1943-1946 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII- (1946-1950 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Tutanak Dergisi**, Dönem: IX- (1950-1954 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: X- (1954-1957 yılları arası incelenmiştir.)
 TBMM; **Zabıt Ceridesi**, Dönem: XI- (1957-1960 yılları arası incelenmiştir.)

B.TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ KANUNLAR DERGİSİ

- TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: I, Cilt: 1.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: II, Cilt: 2, 3, 4, 5.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: III, Cilt: 7.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: IV, Cilt: 11, 12.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: V, Cilt: 15, 17, 18.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: VI, Cilt: 20, 21, 23, 24.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: VII, Cilt: 25, 26, 27, 28.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: VIII, Cilt: 30, 31, 32.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: IX, Cilt: 33, 35, 36.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: X, Cilt: 37, 38, 39.
 TBMM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: XI, Cilt: 40, 41, 42.
 MM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: I, Cilt: 43,47.
 MM; **Kanunlar Dergisi**, Dönem: II, Cilt: 49.

C.RESMİ GAZETE (1921-1966 yılları arası incelenmiştir.)

D.TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (DİE) YAYINLARI

- DİE: **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı**, Yayın No: 683, Ankara 1973.
 _____; **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No: 371, Ankara 1956.
 _____; **1959 İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 380, Ankara 1959.
 _____; **1959 Sanayi Envanteri**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1960.
 _____; **1963 Genel Tarım Sayımı Örneklem Sonuçları**, Yayın No: 477, Ankara 1965.
 _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1981**, 100. Yıl Özel Sayısı, Yayın No: 960, Ankara 1981.
 _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1971**, Yayın No: 670, Ankara 1973.
 _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/65**, Ankara 1965.

- _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı 1968**, Yayın No: 584, Ankara 1969.
- _____; **İstatistik Yıllığı 1952**, Yayın No: 342, Ankara 1952.
- _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965**, Ankara 1965.
- _____; **İstatistik Yıllığı 1960-1962**, Yayın No: 460, Ankara 1962.
- _____; **1963 Türkiye İstatistik Yıllığı**, Yayın No: 490, Ankara 1963.
- _____; **Zirai İstatistik Özetleri 1940-1961**, Yayın No: 432, Ankara 1962.
- _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı 1981**, Yayın No: 960, Ankara 1981.
- _____; **Türkiye İstatistik Yıllığı, 1964-1965**, Ankara 1965.
- _____; **1950 Ziraat Sayımı Neticeleri**, Yayın No: 371, Ankara 1956.
- _____; **Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938**, Yayın No: 80, Ankara 1938.
- TÜİK; **İstatistik Göstergeler 1923-2011**, Yayın No: 3890, Ankara 2012.

E.BAKANLIK YAYINLARI

- DEMOKRAT PARTİ (DP) ; **Kalkınan Türkiye**, Desen Matbaası, Ankara 1954.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT) ; **Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)**, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.
- _____; **Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara 1972.
- (Prof. BAADE, Başkanlığında FAO Heyeti); **FAO Türkiye Raporu**, TC Ziraat Bankası 100. Yıldönümü Yayını, Ankara 1962.
- TARIM BAKANLIĞI TEŞKİLAT PROJE GRUBU; **Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor**, Ankara 1964.
- TC SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI; **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara 1973.
- TC. ZİRAAT BANKASI; Cumhuriyetimizin **50. Yılında TC Ziraat Bankası, 1923-1973**, Bilmen Basımevi, İstanbul 1973.
- TC. ZİRAAT BANKASI; **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1949-1957**, TC Ziraat Bankası Matbaası, Ankara 1957.
- ZİRAAT VEKÂLETİ; **Öğretim Müesseseleri**, Güven Matbaası, Ankara 1990.

SÜMERBANK; **Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 1933-1973**, Ankara 1973.

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ (TTTC) ; **Tarih IV**, Türkiye Cumhuriyeti,
Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul 1931.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MİLLETLERARASI İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ
TEŞKİLATI; **Türkiye’de Marshall Planı, 1.1.1955-31.03.1955**, Ankara 1956.

III. ARAŞTIRMA ESERLERİ: TEZLER

AKAD, Müge; **1945–2000 Yılları Arasında Türkiye de Tarım Ekonomisinin
Gelişimi ve Uygulanan Politikaların Tarım Üzerine Etkisi**, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 2005 Doktora Tezi.

ALBAYRAK, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946–1960)**
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Enstitüsü’nde, 1992 Doktora Tezi.

BAŞER, Kadir; **1923–1950 Yılları Arasında Türkiye de Tarım**, Dumlupınar
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 1999 Yüksek Lisans Tezi.

KAYAM, H. Cevahir; **Türkiye’de Tarım Politikaları (1928–1938)**, Yıldız Teknik
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 1997 Doktora Tezi.

KAYIRAN, Mehmet; **Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923-1950)**,
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Enstitüsü’nde, 1995 Doktora Tezi.

KUTLU, Rasim; **Türk Tarım Sektörü ve Tarım Politikaları (1980–1995)**,
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 1997 Yüksek
Lisans Tezi.

ŞENER, Sefer; **1923–1963 Dönemi Türkiye de Tarım Politikaları ve Tarımsal
Üretim**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, 2003
Doktora Tezi.

IV. ARAŞTIRMA ESERLERİ: KİTAPLAR

AFETİNAN, Ayşe; **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı
Yayınları, Ankara 1981.

_____ ; **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1989.

- _____; **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- _____; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- AĞAOĞLU, Samet; **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- _____; **Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, Yayına Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- _____; **Arkadaşım Menderes**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2004.
- AHMAD, Feroz; **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.
- _____; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.
- _____; **Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2007.
- _____; **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- AHMAD, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- AKDAĞ, Mustafa; **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, 1243-1453**, C. 1, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.
- AKSOY, Suat; **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969.
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 1918-1919**, C. I, Mutlakıyete Dönüş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- AKTAN, Reşat; **Türkiye İktisadi**, C. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1968.
- AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ALKİN, Erdoğan; **Kurumlarla Yakın Ekonomi Tarihi**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2010.

- APAK, Rahmi; **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- APAYDIN, Talip; **Sarı Traktör**, Varlık Yayınları, İstanbul 1973.
- ARALOV, Semen; **Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, Yayına Hazırlayan: Erol Cihangir, İstanbul 2005.
- ARAR, İsmail; **Hükümet Programları, 1920-1965**, Burçak Yayınları, İstanbul 1968.
- ARCAYÜREK, Cüneyt; **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor-2 Yeni İktidar Yeni Dönem, 1951-1954**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1983.
- _____ ; **Cüneyt Arcayürek Açıkıyor-3, Bir İktidar Bir İhtilal, 1955-1960**, Bilgi Yayınları, Ankara 1984.
- AREN, Sadun; **100 Soruda Ekonomi El Kitabı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.
- ARMAOĞLU, Fahir; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınları, İstanbul 2010.
- ARZIK, Nimet; **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1966.
- ATASAGUN, Yusuf Saim; **TC Ziraat Bankası, 1888-1939**, C. 1, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul 1939.
- _____ ; **Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri, 1929-1939**, C. 2, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul 1940.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Sadeleştiren ve Yayına Hazırlayan E. Semih Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında, 1906-1938, Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Yayına Hazırlayan: Ali Sevim vd., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- ATAY, Falih Rıfkı; **Çankaya**, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, Sena Matbaası, İstanbul 1980.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, (Dün-Bugün-Yarın), C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971.

- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Enver Paşa, 1914-1922**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- _____; **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- _____; **İnkılâp ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- _____; **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- _____; **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- _____; **İkinci Adam, 1938-1950**, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- _____; **İkinci Adam, 1950-1964**, C. 3, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- _____; **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi İstanbul 2008.
- BABAN, Cihat; **Politika Galerisi, (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.
- BAĞCI, Hüseyin; **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- BARUTÇU, Faik Ahmet; **Siyasi Anılar 1939-1954**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
- BAŞGİL, Ali Fuat; **Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil 'in Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990.
- _____; **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yayınları, İstanbul 2008.
- BAYAR Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986.
- _____; **Ben de Yazdım**, Milli Mücadeleye Giriş, C. 7, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul 1997.
- BAYRAK, M. Orhan; **Türkiye'yi Kimler Yönetti? 1920-1992**, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi, 1914-1918**, C. 3, Genel Savaşı, Kısım: IV, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- _____; **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

- BAYTOK, Taner; **İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a Dünden Bugüne Değişen Ne Var?** Doğan Kitapçılık, İstanbul 2007.
- BELEN, Fahri; **Demokrasiden Diktatörlüğe**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1960.
 _____; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- BERKSAN, Nazım; **Bir Tarafsızın Kitabı, Başvekil**, Ankara 1958.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da, 1919-1921**, C. I, TTK Basımevi, Ankara 1959.
 _____; **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- BORATAV, Korkut; **100 Soruda Gelir Dağılımı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
 _____; **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Birikim Yayınları, İstanbul 1981.
- BOZDAĞ, İsmet; **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul 1975.
 _____; **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar, Türk Milletine Vasiyet**, Emre Yayınları, İstanbul 2005.
- BULUTOĞLU, Kenan; **Türk Vergi Sistemi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1976.
- BURÇAK, Rıfıkı Salim; **Yassıada ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara 1976.
 _____; **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş, 1945-1950**, Olgaç Matbaası, Ankara 1979.
 _____; **On Yılın Anıları, 1950-1960**, Ankara 1998.
- CEBESOY, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, Yayına Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2000.
 _____; **Moskova Hatıraları**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
 _____; **Bilinmeyen Hatıralar**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- CEM, İsmail; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- CİLLOV, Haluk; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.

- CİN, Halil; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.
- ÇALGÜNER, Cemil; **Türkiye’de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1958.
- ÇAVDAR, Tefvik, **Milli Mücadele Başlarken, Sayılarla “... Vaziyet ve Manzara i Umumiye”**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- _____; **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960**, İmge Yayınları, Ankara 2003.
- _____; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1950’den Günümüze**, İmge Yayınları, Ankara 2008.
- DUVERGER, Maurice **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.
- EBERHARD, Wolfram; **Çin Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ELDEM, Vedat; **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- _____; **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- ERGİN, Osman; **Türkiye Maarif Tarihi**, C. 2, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.
- ERER, Tekin; **On Yıllık Mücadelesi**, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul 1964.
- EROĞUL, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.
- ESMER, Ahmet Şükrü; **Siyası Tarih 1919-1939**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- FERSOY, Orhan Cemal; **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971.
- GEERDES, Thomas; **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Mars Matbaası, Ankara 1966.
- GENÇ, Reşat; **Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- GEVGİLİLİ, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.
- GOLOĞLU, Mahmut; **Devrimler ve Tepkileri, 1924-1930**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

- _____; **Sivas Kongresi**, Milli Mücadele Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- _____; **Erzurum Kongresi**, Milli Mücadele Tarihi-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- _____;**Tek Partili Cumhuriyet, 1931-1938**,Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- _____; **Türkiye Cumhuriyeti 1923**, Milli Mücadele Tarihi-V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- _____; **Milli Şef Dönemi, 1939-1945**, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- _____;**Demokrasiye Geçiş, 1946-1950**,Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- GOULD, Harry G.; **İller Ziraat Teşkilatı Nedir? Neden? Nasıl?**, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş)
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken**, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; **Uluslararası Politika**, İlkeler, kavramlar, Kurumlar, S. Yayınları, Ankara, 1979.
- GÖNLÜBOL Mehmet; ÜLMAN Halük; **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973**, C. 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- GREV, Joseph C.; **Atatürk ve Yeni Türkiye, 1927-1932**, Çev. Gülşen Ulutekin; Kamil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002.
- GÜVENÇ, Bozkurt; **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984.
- HALE, William; **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- HİÇ, Süreyya; **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994.
- HOELL, Günter; **Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı**, Çev. Ahmet Doğan, Bilim Yayınları, İstanbul 1975.
- İLERİ, Rasih Nuri; **27 Mayıs Menderes'in Dramı**, Yalçın Yayınları, İstanbul 1986.
- İMRE, Halil; **Bir Ömür Üç Kitap**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.

- İNCEDAYI, Cevdet Kerim; **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Haz. Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- İSEN, Can Kaya; **Geliyorum Diyen İhtilal**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1964.
- JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- KARABEKİR, Kazım; **İktisat Esaslarımız**, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Yayına Hazırlayan, Orhan Hülagü; Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2001.
- KARAL, Enver Ziya; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 1918-1965**, TTK Basımevi, Ankara 1981.
- _____; **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1856-1861**, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- _____; **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876**, C. VII, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- KARAMÜRSEL, Ziya; **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.
- _____; **Atatürk**, Birikim Yayınları, İstanbul 1981.
- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZGAN, Gülten; **Tarım ve Gelişme**, Der Yayınları, İstanbul 1983.
- _____; **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- KELEŞ, Ruşen; **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut-Gecekond**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.
- _____; **Kent Bilim Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1980.
- KELEŞ, Ruşen; ÜNSAL, Artun; **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

- KEMAL, Mehmet; **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, Abece Yayınları, İstanbul 1980.
- KEMAL, Orhan; **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Everest Yayınları, İstanbul 2011.
- KEMAL, Yaşar; **Bu Diyar Baştan Başa**, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.
- KEPENEK, Yakup; Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- KEYDER, Çağlar; **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- KILIÇBAY, Ahmet; **Türk Ekonomisi, Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- _____ ; **Türkiye'nin Ekonomi Politikaları, 1930-1966 ve Sonrası**, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2002.
- KIRAY, Mübeccel; **Kentleşme Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl; **Benim Gözümde Menderes**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1970.
- KOÇAK, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, 1938-1945**, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- KORALTÜRK, Murat; **Türkiye Ekonomisinde Bir Öncü Sümerbank**, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., İstanbul 1997.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1986.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C. 1, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1979.
- _____ ; **Alp Arslan Zamanı II**, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983.
- _____ ; **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı**, C. 3, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- KURUÇ, Bilsay; **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

- MAĞDEN, Ragıp Ziya, **Zirai Öğretimde 110 Yıl**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959.
- MAKAL, Ahmet; **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, 1946-1963**, İmge Yayınları, Ankara 2002.
- MAZOYER, Marcel; ROUDART Laurence; **Dünya Tarım Tarihi**, Çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları, Ankara 2010.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- MÜLAYİM, Ziya Gökalp; **Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- NADİ, Yunus; **Mustafa Kemal Samsun’da**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni**, Siyasi Hatıralarım-I, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 2004.
- _____ ; **Rauf Orbay’ın Hatıraları, 1914-1945**, Yayıma Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖGEL, Bahattin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 4, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- _____ ; **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- ÖKÇÜN, Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi**, Haberler, Belgeler, Yorumlar, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1981.
- ÖZÇELİK, Ahmet; **Tarım Tarihi ve Deontolojisi**, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- ÖZGÜR, Özlem; **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.
- ÖZGÜVEN, Ali; **Tarım Ekonomisi ve Politikası**, Bursa Üniversitesi Yayınları, Bursa 1977.
- ÖZER, İnan, **Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Ankara 2004.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

- RASONYI, Laszlo; **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- RENOUVIN, Pierre; **I. Dünya Savaşı ve Türkiye, 1914-1918**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.
- RİTTER, K.; **Dünya Ziraat Tarihi**, Çev. Kazım Köylü, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1962.
- SANDER, Oral; **Siyasi Tarih, 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara 2009.
- SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, (Açıklamalı Kronoloji) C. I, Mondros'tan Erzurum Kongresine, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- SAROL, Mükerrerem; **Bilinmeyen Menderes**, C. 1, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- SENCER, Yakut; **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- SERİN, Necdet; **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, 1923-1973**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1975.
- SERTEL, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.
- SHAW, Stanford J.; SHAW, Ezel Kural; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, İstanbul 1983.
- SONYEL, Salahi R. ; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-I**, Mondros Bırakışmasından TBMM'nin Açılışına Kadar, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- _____; **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, C. II, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973.
- SOYSAL, İsmail; **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları, 1945-1995**, C. 2, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- SÜKAN, Faruk; **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları, 1950-1960**, TBMM, Ankara 1991.
- SÜMER, Faruk; **Oğuzlar**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara 1972.

- ŞENYAPILI, Tansı; **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1978.
- _____ ; **Barakadan Gecekonduya, Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü, 1923-1960**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- TABAKOĞLU, Ahmet; **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- _____ ; **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- TATLIDİL Ercan; **Kentleşme ve Gecekondu**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1989.
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim; **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.
- _____ ; **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- TEKİN, F. Hüsrev; **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- TEVETOĞLU, Fethi; **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- TEZEL, Yahya S. ; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950**, Yurt Yayınevi, Ankara 1982.
- TİMUR, Taner; **Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Turhan Kitabevi, Ankara 1979.
- TOKER, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- _____ ; **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim, 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- _____ ; **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.
- TOPLU, Abdülhadi; **Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi, 27 Mayıs ve Kurucu Meclisin Perde Arkası**, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara 1976.
- TOPRAK, Zafer; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TOYNBEE, Arnold J.; **Türkiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

- TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- TURAN, Osman; **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- _____;**Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, C. 1-2, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.
- TURAN, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.
- TURGUT, Serdar, **DP Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ekonomik Kalkınma Süreçleri Üzerine Bir Deneme, Ankara 1991.
- TÜNAY, Bekir; **Menderes Devri Anıları**, Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, t. y.
- Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; **Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1975.
- UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
- ULUBELEN, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2009.
- URAN, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım, 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- ÜÇOK, Coşkun; **Siyasal Tarih, 1789-1960**, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- ÜLKEN, Yüksel; **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
- ÜNAL, Tahsin; **Türk Siyasi Tarihi, 1700-1958**, Emel Yayınları, Ankara 1978.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; **Devirden Devire**, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.
- WEİKER, Walter F. ; **1960 Türk İhtilali**, Çev. Mete Ergin, İstanbul 1967.
- YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1922-1971**, C. 2, Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1997.

- YASA, İbrahim; **Ankara'da Gecekondulu Aileleri**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1966.
- _____;**Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Kalkınma Sorunları**, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970.
- YAŞA, Memduh; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978**, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.
- YAVUZ, Fehmi; **Şehircilik Ders Kitabı**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1953.
- _____;**Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar**, İskân ve Şehircilik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1956.
- _____;**Memleketimizde Toplum Kalkınması**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.
- YAVUZ, Fehmi; KELEŞ, Ruşen; GERAY, Cevat; **Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika**, Ankara Üniversitesi S. B. F. Yayınları, Ankara 1978.
- YAVUZALP, Ercüment; **Menderesle Anılar**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- YERASİMOS, Stefanos; **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C. 2, I. Dünya Savaşından 1971'e, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976.
- YEŞİL, Ahmet; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 7, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- ZİNCİRLİ, Öncel; **Türkiye'de Tarım Teşkilatının Tarihçesi**, Ankara 1994.
- ZÜRCHER, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- _____;**Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nükhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

V. ARAŞTIRMA ESERLERİ: MAKALELER

- ABİDİN, İhsan; “*Şeker Yetirime Bitirime Kadar*”, **Karınca**, S. 9, Yıl: 1, Şubat 1935.

- AÇIL, Fethi; “*Zirai Mahsullerde Maliyet Hesabı*”, **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955.
- AKDAĞ, Mustafa; “*Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti*”, **Bellekten**, C. XIV, S. 55, Yıl: Temmuz 1950.
- AKDENİZ, Gıyas; “*Harp Ekonomisi ve Dış Ticaretimiz*”, **Yeni İstanbul**, 4 Şubat 1951, Sayı No: 432.
- AKKIR, Abdullah; “*Süne Kışlak Mücadelesi* “**Koruma**, C. 3, S. 29, Yıl: 22 Ekim 1962.
- AKMAN, Arif ; “*Atatürk ve Tarımsal Öğretim*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- AKMANOĞLU, Münif; “*Kurak*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 39, Yıl: 4, Mart 1973.
- _____ ; “*Cumhuriyet Tarımı*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973.
- _____ ; “*Büyük Atamızın Köylü Sevgisi*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973.
- _____ ; “*Tarımsal Alanda Gelişmeler*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 57, Yıl: 5, Eylül 1974.
- AKSAL, İsmail Rüştü; “*Lüzumlu Tedbirler*”, **Dünya**, 24 Kasım 1954, Sayı No: 982.
- _____ ; “*İktisadi Kalkınmamızın Yolları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955.
- AKSÖZ, İbrahim; “*Hayvancılığın Memleket Ekonomisi Bakımından Önemi*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 26, Yıl: Ağustos 1955.
- AKŞEHİRLİ, Rıfat; “*Memleketimizde Yapılan En Büyük Fare Mücadelesi*”, **Tomurcuk**, C. 5, S. 56, Yıl: 5, Ağustos 1956.
- AKTAN, Reşat; “*Zirai İstihsalde Makine Kullanılması Hadisesinin Ekonomik Analizi*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1, Yıl: 1954.
- _____ ; “*Devlet Niçin Ziraatı Himaye Etmelidir?*”, **Ziraat Dergisi**, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959.

- _____ ; “*Tarımda Üretim Tekniği Değişmesinin Mana ve Önemi*”, Ankara. Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 1, Yıl: 1968.
- AKÜZÜM, Latif; “*Aylık Sohbet*”, **TMO Dergisi**, S. 15, Yıl: 1, Ağustos 1955.
- AKYILDIZ, Remzi; “*İnsan Beslenmesi Bakımından Hayvan Beslemenin Önemi*”, **Ziraat Mühendisliği**, S. 16-17, Yıl: Ekim- Kasım 1967.
- ALDOĞAN, H. Basri; “*Yeni Ziraat Teşkilatı*”, **Ziraat Dünyası**, S. 12, Yıl: Ocak 1951.
- ALİSBAH, Hulki; “*Yeni Yıla Girerken*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951.
- _____ ; “*Son Sayıma Göre 20.902.628’e Yükselen Nüfusumuz*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 267, Yıl: 12, 15 Şubat 1951.
- ALKAN, Bekir; “*Bağ ve Bahçelerde İlkbahar ve Yazın Yapılacak Savaş İşleri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948.
- ALPAR, Hayri; “*Yabancı Uzmanlar ve Raporları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951.
- ALTEN, Fritz Alten; “*Prof. Dr. Fritz Alten’in Birinci Raporu*”, Çev.: Nihat Basri Somel, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 7, Yıl: 1 Ocak 1953.
- _____ ; “*Prof. Dr. Fritz Alten’in İkinci Raporu*”, Çev.: Nihat Basri Somel, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953.
- ALYANAK, Mustafa Şerif; “*Kooperatifçilik*”, **Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952.
- ARAL, Nurettin; “*Toprak Dağıtımı Kanunu Hakkında*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 34, Yıl: 22, 25 Şubat 1945.
- _____ ; “*Önemli Gelir Kaynaklarımızdan Olan Hayvan Varlığımızın Gelişmesi*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6 Yıl: Mart 1946.
- _____ ; “*Türkiye’de Tiftik Keçisi ve Bizde Tiftik Meselesi*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 7, Yıl: Mayıs 1946.
- _____ ; “*Memleketimizin Harp sonu İktisadi Gelişmesinde Hayvan Varlığımızın Önemi*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 8, Yıl: Temmuz 1946.

- ARSLAN, İffet A. ; “*Milli Gelir ve İktisadi Siyaset*”, **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951.
- ARUOBA, Çelik; “*Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.
- _____ ; “*Tarımda Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- ATAÖV, Türkkaya, “*Marshall Planından Nato’nun Kuruluşuna Kadar Soğuk Harp*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, S. 3, Yıl: 1968.
- ATAY, Falih Rıfki; “*Hiçbir Kaçamak Yolu Aramayacağız*,” **Yeni Birlik**, 11 İkinci Kanun 1943, Sayı No: 20.
- “*Avrupa Tediye Birliği EPU*”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.
- AYDENİZ, Akgün; “*Atatürk ve Tarımda Verimlilik*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- AYDINGÖZ, Tahir; “*Türkiye’de Zirai Öğretim*”, **Ziraat Dergisi Özel Sayı**, S. 178, Yıl: 18, Şubat 1959.
- AYÖZGER, Remzi; “*Zirai Kombinalar*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947.
- AYRANLI, M. Latif ; “*Türkiye Ziraat Makineleri Sanayi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- AYTIN, Yaşar; “*Orta Anadolu Ziraatında Toprağın Beslenmesi ve Su Problemi*”, **Ziraat Dünyası**, S. 32, Yıl: 3, Eylül 1952.
- BABAN, Cihad; “*Köy Davası Devlet Davasıdır*”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949.
- BABÜROĞLU, Selahaddin; “*Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.

- BAĞANA, Mehmet Ali, “ *Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu FAO*”,
Tarım Bakanlığı Dergisi, S. 7, Yıl: 2, Nisan 1948.
- BALAMİR, Süleyman; “ *Türkiye’de Fas Çekirgesi Durumu*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 1, Yıl: Ocak 1952.
- _____; “*Çöl Çekirgesi*”, **Tomurcuk**, C. 7, S. 74, Yıl: 7, Şubat 1958.
- _____; “*Türkiye’de 1960 Yılı Çöl Çekirgesi İstilas*”, **Koruma**, C. 2, S. 15, Yıl: 2, Ağustos 1961.
- BALAMİR, Süleyman; BELLİK, Saadet; “ *Türkiye’de 1951 Yılı Genel Çekirge Durumu*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 2, Yıl: Nisan 1952.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet; “*Köy Davası ve Köy Postası*”, **Köy Postası**, S. 68, Yıl: 6, Şubat 1950.
- BARKAN, Ömer Lütfi; “*Tımar*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. XII/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.
- BARLAS, Rıza; “*Makine Kimya Endüstrisi Kurumu MKEK*”, **Bülten**, S. 7, Yıl: 1, 15 Haziran 1956.
- “*Başbakanın Nutku*”, **Dünya**, 25 Kasım 1954, Sayı No: 983.
- BAŞEV, Şevket; “*Hayvan İhracatındaki Zorluklar*”, **Tarım Davaları**, S. 15, Yıl: 2, Temmuz 1953.
- BAŞHEKİM, “*Tarım Bakanımızdan Bir Dileğimiz Var*”, **Mahsul Hekimi**, C. 2, S. 4, Yıl: Nisan 1949.
- “*Başvekilin İktisadi Gelişmeyi Açıklayan Basın Toplantısı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953.
- BAYER, Muhsin Zekai; “ *Barker Raporu ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Projeleri*”, **Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953.
- BAYIR, Harun; “*Milli Mensucat Sanayii*” **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 268, Yıl: 12, 28 Şubat 1951.
- BAYKAL, İzzet; “*Hayvancılığımız ve Yem Sanayii*”, **Ziraat Dergisi Özel Sayı**, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959.
- BAYKARA, Tuncer; “*Eski Türk Ziraat Hayatı Üzerine Bazı Bilgiler*”, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. VI, Yıl: 1991.

- BAYRAKTAR, Kazım; “İşletme Gübrelerinin Önemi ve Sebzeçilikteki Yeri”, **Çiftçi**, C. 3, S. 25, Yıl: 3, Ekim 1947.
- BAYRAMGİL, Attila; “Tarım Kredi Kooperatiflerini Tanıyalım”, **Tarım ve Ticaret**, C. 4, S. 46, Yıl: 4, Ekim 1973.
- BAYUR, Hikmet; “Köylümüzün Durumu, Yurtseverlik ve Particilik”, **Dikkat**, 4 Ağustos 1947, Sayı No: 34.
 _____; “1954 Genel Seçimleri Üzerine Düşünceler”, **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954.
- BENLİOĞLU, Abdurrahman; “Milli Denizcilik Politikamız”, **Hürriyet**, 28 Ocak 1955, Sayı No: 2436.
 _____; “Milli Denizcilik Politikası”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955.
- BENLİOĞLU, Nuri; “Ziraatta Öğretim”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 26, Yıl: Ağustos 1955.
- BERKİN, M. S. ; “Tarım Satış Kooperatifleri”, **Karınca**, S. 11-12, Yıl: 1, Nisan Mayıs 1935.
- BERKMEN, Nejat; “Orta Anadolu’da Kuraklık”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 4, Yıl: 2, Ocak 1948.
 _____; “Melez Mısır Çalışmaları”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952.
- BIÇKI, Doğan; “Küreselleşme Sürecinde Kentler: Mekânsal Yarılma Yoksulluk ve Türkiye”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012.
- BİLBAŞAR, Hasan; “Azgın Suların Dizginlenmesi”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 7, Yıl: 1 Ocak 1953.
- BİLGEMRE, Kadri; “Türkiye Hayvancılığını Geliştirme Yolları”, **TC Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Kasım 1947.
 _____; “Ekonomik Kalkınmamızın Baş Şartı Çok ve Ucuz Zirai İstihsaldir, Hayvan Yemi ve Hayvan Mahsulleri (1)”, **TC Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 8, Yıl: 2 Mayıs 1948.
- BİLGİÇ, Kemal; “Şehirleşmenin Gıda Talebi Üzerine Etkisi”, **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 53, Yıl: 5, Mayıs 1974.

- BİLİR, Nail; “Zirai Mücadele Alet ve Makineleri ile Muhtelif Mücadele Usulleri”, **Koruma**, C. 3, S. 29, Yıl: 22 Ekim 1962.
- BİLKUR, Şefik; *Türkiye İktisadi Kalkınma Planı Ne İçin Ve Nasıl Yapılmalıdır?*”, **Türk Ekonomisi**, S. 93, Yıl: 9, Mart 1951.
- _____; “Son Bir Yıl İçinde Yapılan Sayımlar”, **Türk Ekonomisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951.
- _____; “Seyhan Barajı Projesi ve Dünya Bankası İstikrazı”, **Türk Ekonomisi**, S. 110, Yıl: 10, Ağustos 1952.
- _____; “1952’de Milli Gelirimiz”, **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953.
- BİRD, John; “Makinenin Ziraattaki Büyük Rolü”, Çev. Abdullah Cizre, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 15, Yıl: 2, Haziran 1956.
- BLİN, Henri; “Bereket Amili Olan Koyunun Gübresi”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6, Yıl: Mart 1946.
- BORATAV, Korkut; “Türkiye Tarımının 1960’lardaki Yapısı ile ilgili Bazı Gözlemler”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972.
- _____; “Küçük Üreticilerin Bölüşüm Kategorileri”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 4, Yıl: 1972.
- _____; “Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye’nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayi, 1929-1939**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977.
- _____; “Dünya Ekonomisi, Türkiye ve İktisat Politikaları”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- _____; “Birikim Biçimleri ve Tarım”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- BOZKAYA, Esat, “Makinele Ziraatın Problemleri ve Gelişme Yolları”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık- Ocak 1959.
- BOZKAYA, Esat A.; MUTAF, Emin; “Yurdumuzda Nemli İlaçlama Düzenli Tohum Temizleme Cihazlarında Kullanılmaya Elverişli Bir Toz İlaç Dağıtıcısı”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948.

- BÖRÜBAN, Ahmet; “*Tarihsel Gelişiminde Türkiye Sanayinin Yeri (1950-1960 Döneminde Sanayileşme)*”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii, 1929-1939**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977.
- BULUTOĞLU, Kenan; “*Kurumlar Vergisi Üzerine Bir Deneme*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, Yıl: Ekim 1958-Temmuz 1959.
- BURAK, Zekai; “*Tohumun Değeri ve Dönüme Atılacak Tohum Miktarının Hesabı*”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 14, Yıl: 2, Mayıs 1956.
- BÜKTAŞ, Bülent; “*Amerikan İktisadi Yardımı*”, **Vatan**, 1 Ocak 1952, Sayı No: 3817.
- CEMAL, Behcet; “*Buhranlardan Kurtulma Çareleri*”, **Dünya**, 28 Ekim 1954, Sayı No: 1057.
- _____; “*Denizcilik ve Balıkçılığımız; Ulaştırma Bakanlığı Asıl Hüviyetini Kazanmalıdır*”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13 Nisan 1955.
- CEMİL, Alaattin, “*Yeni Çalışma Yolunda*”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934.
- CİLLOV, Haluk; “*Köy ve Ev Sanatları; Denizli’de Dokumacılık*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 32, Yıl: 22, 17 Ocak 1945.
- _____; “*Sınai ve Ziraat İşlerinde Kooperatif Şirketleri; Denizli’de Kooperatifçilik*”, **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 47, Yıl: 22, 1 Eylül 1945.
- _____; “*Ticaret Piyasamızın Son Haftaki Durumu*,” **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, S. 51, Yıl: 22, 5 Kasım 1945.
- _____; “*İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 30, S. 1-4, Yıl: 1968.
- ÇAĞLAR, Ömer; “*Türkiye Zirai Donatım Kurumu ve Ziraat Makineleri Müesseseleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953.
- ÇAKIROĞLU, Süreyya; “*Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğünün Hayvancılık İşleri*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953.
- ÇANKAYA, Şükrü; “*İktisadi Devlet Teşekküllerinin Muhasenat ve Mukadderatı*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951.

- _____ ; “Gecekondu Davası”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, 31 Aralık 1951.
- ÇEÇEN, Kemal; “Çiftçilerimiz Suni Gübreyi Ne Zaman Taniyacaklar”, **Ziraat Dünyası**, S. 61, Yıl: 5, Şubat 1955.
- ÇELEBİCAN, Gürkan; “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.
- ÇELİKEL, Necmi; “Aydın Ekonomik Olayları Kronolojisi”, **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951.
- _____ ; “Aydın Ekonomik Olayları Kronolojisi”, **Türk Ekonomisi**, S. 102, Yıl: 9, Aralık 1951.
- _____ ; “Türkiye’de Karayolları ve Nakliyeciliği”, **Türk Ekonomisi**, S. 103, Yıl: 10, Ocak 1952.
- ÇELTİKÇİ, Fikret; “Ankara Tarım Alet ve Makineleri Yüksek Uzmanlık Okulunun Lüzumu Hakkında”, **Ziraat Dünyası**, S. 29, Yıl: 3, Haziran 1952.
- _____ ; “Türkiye’de Traktör”, **Zafer**, 24 Eylül 1953, Sayı No: 1603. **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953.
- ÇOBANOĞLU, Bedia ; (New-York Herald Tribune, 9 Nisan 1951),”*Dünya Olayları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 97, Yıl: 9, Temmuz 1951.
- DAVER, Abidin; “Köy Davasını Her Bakımdan Ele Almalıyız”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949.
- “Değerli Ziraat Vekilimizin Beyanati”, **Köye Doğru**, C. 4, S. 87, Yıl: 15 Şubat 1944.
- DEMİRAĞ, Eşref ; “İstanbulun Et Derdi Nasıl Hallonulabilir?”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954.
- DEMİRBAŞ, Hamit; “Zirai Kalkınmamızda ve Zirai Mahsullerimizin Artırılmasında Ziraat Makineleri ve Traktörlerin Önemi”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.
- DEMİRKÖZ, İ. Necdet; “Traktör Kudreti, Amerika Traktör Tarihine Toplu Bir Bakış”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953.
- DİCLELİ, Vedat; “Destekleme Alımları”, **Tarım Davaları**, S. 15, Yıl: 2, Temmuz 1953.

- DİKMEN, M. Orhan; BULUTOĞLU, Kenan; “*Türkiye’nin İktisadi Gelişmesi ve Devlet Maliyesi*”, İstanbul Üniversitesi **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, Yıl: Ekim 1958 -Temmuz 1959.
- DOĞUKAN, Suphi Rıza; “*Gübre*”, **Köye Doğru**, C. 4, S. 91, Yıl: 15 Nisan 1944.
- _____ ; “*Hububat İstihsalcisi Türkiye’de İstihsalin Korunması ve İstihlakın Düzenlenmesi*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.
- DURSUNOĞLU, Cevat; “*İnönü’nün Seçim Beyannameesi*”, **Ülkü**, C. 10, S. 116, Yıl: 18 Temmuz 1946.
- DURUKAL, Haluk; “*Türkiye Denizciliğinin Dertleri*” , **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13 Ocak 1955.
- DÜNDAR, İhsan Turgut; “*Aelia Rostrate Üzerine Bir Etüt*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 4, Yıl: Ekim 1952.
- DÜNDAR, Tevfik; “*Orta Anadolu Bozkırlarında Sulak Ziraatın Önemi*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953.
- EBERHARD, W. ; “*Tobaların Hayvancılığı*”, **Bellekten**, C. IX, Sayı: 36, Yıl: Ekim 1945.
- EKERMEN, Hulusi; “*Motorlu Ziraat Vasıtaları ile Çalışmalarımızda Göze Çarpan Hususlar*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, Yıl: 1 Eylül 1952.
- ENGİN, Feridun; “*İktisadiyatımızın Bazı Problemleri; Zirai Buhranı Önlemeliyiz*”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954.
- _____ ; “*İktisadiyatımızın Bazı Problemleri; Devlet Varidatı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954.
- “*EPU Raporunda Borç Vaziyetimiz*”, **Türk Ekonomisi**, S. 136, Yıl: 12, Ekim 1954.
- ERGİN, Feridun; “*Et Sıkıntısı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- EREM, Mehmet S. ; “*Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerimiz*” , **Ziraat Dünyası**, S. 68, Yıl: 5, Eylül 1955.
- _____ ; “*Ege Üniversitesi Açılırken*”, **Ziraat Dünyası**, S. 69, Yıl: 5, Ekim 1955.
- EREN, Fuat Halis; “*En İyi Tohum Nasıl Seçilir?*”, **Köy Postası**, S. 27, Yıl: Haziran 1946.
- _____ ; “*İyi Bir Tohum Nasıl Seçilir?*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.

- ERHAN, Çağrı; “*Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Dergisi**, C. 51, S. 1, Yıl: 1996.
- ERKMEN, Mehmet Ali; “*Zirai Kaynaklarımızın Vergisi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- EROL, Ahmet; “*Ziraat Makinelerinin Tedariki*”, **Köy Postası**, S. 98, Yıl: Eylül 1952.
- ERTEM, Barış; “*Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı*”, Balıkesir Üniversitesi **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, S. 21, Yıl: Haziran 2009.
- ERTUĞRUL, Cemil; “*Türkiye’de Tarımsal Üretim Desteklenmesi*”, **Tarım ve Mühendislik**, S. 17, Yıl: Aralık 1984.
- ERTÜRK, Hüseyin; “*Süne Mücadele Bölgesi Dâhilinde Vilayetler İtibariyle İlaçlama Yapılan Saha Miktarları*”, **Tomurcuk**, C. 4, S. 48, Yıl: 4, Aralık 1955.
- ETE, Muhlis; “*Türkiye Et ve Balık Davası*”, **Türk Ekonomisi**, S. 108, Yıl: 10, Haziran 1952.
- _____; “*Avrupa İktisat Konferansı ve Türkiye*”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954.
- _____; “*Seçimde Bahis Mevzuu Edilen Meseleler*”, **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954.
- EVLİYA, Halid; “*Memleketimizde Bitki Besleme Problemi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 5, Yıl: 2, Şubat 1948.
- _____; “*Memleketimizde Gübre Problemi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 11, Yıl: 2, Ağustos 1948.
- _____; “*Ahır Gübresi*”, **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958.
- FENİK, Mümtaz Faik; “*Şeker Darlığı Katiyen Yoktur*”, **Zafer**, 18 Kasım 1954, Sayı No: 2114.
- FEYZİOĞLU, Turhan; “*Radyo Meselesi-II*”, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- _____; “*Üniversite Muhtariyeti*”, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.

- _____; “İspat ve Hakikat”, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- _____; “Doğruyu Söylemek Hakkı”, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- _____; “Demokrasi Davamıza Genel bir Bakış,” **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- _____; “Türk Basınının Kaderi,” **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- _____; “Adalete Vurulan Darbe”, **Demokrasiye ve Diktatörlüğe Dair Makaleler**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1957.
- GEDİZ, Afif; “Şeker Pancarı Mücadele Teşkilatının Kısa Tarihçesi”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 61, Yıl: 6, Ocak 1957.
- GELEGEN, Turgut Fazlı; “FAO, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Mayıs 1955.
- GERAY, Cevat; “Şehirsiz Toplum Kalkınması”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 2, Yıl: 1966.
- _____; “Toplumsal ve Eğitsel Açından Türkiye’de Radyo ve Televizyon Yayınlarının Amaç, İlke ve Öncelikleri Üzerine Bir Deneme”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 4, S. 1, Yıl: 1971.
- _____; “Türkiye’de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 30, S. 0, Yıl: 1975.
- GİLLİNG, Thomas; “Büyük Britanya’da Traktör İmalatı Artıyor”, Çev. Akbaşı, **Ziraat Dünyası**, S. 2, Yıl: 1, Mart 1950.
- GIORGİ, Giacomo; “Bilhassa Zirai Bakımdan Türk Ekonomisindeki Yeni Temayüller”, **Ziraat Dergisi**, S. 172-173, Yıl: 18, Ağustos-Eylül 1958.
- GÖBELEZ, Mehmet; “Zirai Mücadele İlaçlarında Zehirlilik”, **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Şubat 1955.

- _____ ; “Orta Anadolu Hububatında Kuraklık Zararını Artıran Hastalıklar”,
Ziraat Dergisi, S. 134, Yıl: 15, Haziran 1955.
- _____ ; “Mücadele Sahasında Bir Yenilik, Zirai Mücadelede Zamanların
İstidlali”, **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955.
- GÖKÇEN, Ahmet; “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve
Ekonomik Gelişme”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal
Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012.
- GÖKÇORA, Kemal; “Yüksek Ziraat Mühendislerinin Ziraat Sahasındaki
Faaliyetleri”, **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S.176-177, Yıl: XIX, Aralık-
Ocak 1959.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; ÜLMAN, A. Halük; “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı
1945-1965”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,
C. 21, S. 1, Yıl: 1966.
- GÖRGÜNAY, Namık; “Büyük Yasımızın Hatırlattıkları”, **Ziraat Dergisi**, S. 151,
Yıl: 6, Kasım 1956.
- GÖRKEY, Selman; “İtalya İle Ticaretimiz”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl:
31 Aralık 1951.
- GÜNAY, Bedri; “Buğdayların Standardizasyonu”, **Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl:
Temmuz 1953.
- _____ ; “Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyonu ve Bu Sistemdeki Prensipler”,
Ziraat Dergisi, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959.
- GÜNGÖR, Suavi; “Memleketimize Giren Traktörler ve Otomobillerin Ömürlerinin
Uzatılması İçin Ögütler”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 2, Yıl: 1 Nisan 1952.
- _____ ; “Ferguson Traktörünün Özellikleri Bakım ve Ayarları”, **Tarım
Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952.
- GÜNVER, Nizamettin; “Yurdumuzda Pamuk”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl:
12, 31 Aralık 1951.
- GÜRBÜZ, A. Rıza; “Çukurova’da Makine”, **Ziraat Dünyası**, S. 31, Yıl: 3,
Ağustos-1952.
- GÜROCAK, Besim; “Atatürk Çiftlikleri”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman
Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

- GÜRSOY, Fethi; “*Türkiye Buğdaylarında Sürme Hastalığı ve Mücadelesi*”, **Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi**, S. 15, Yıl: 2, Haziran 1956.
- GÜVENGİRİŞ, Ali Zahit, “*Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tarımımıza Bir Bakış*”, **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım 1973.
- _____; “*Zirai Öğretim*”, **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974.
- HARLAN, Jack R. “*Türkiye’de Hayvan Yemi Nebatlarının Toplanması*”, Çev. Muzaffer Atakan, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 3, Yıl: Temmuz 1953, s. 174-180.
- HARMANCIOĞLU, Mustafa; “*Köy Sanatları Meselesi*”, **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955.
- HATİPOĞLU, Şevket Raşit; “*Bizim Hayvancılığımız*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 6 Yıl: Mart 1946.
- “*Hazin Hadiseler*”, **Akis**, C. 4, Sayı: 70, Yıl: 2, 10 Eylül 1955.
- HERGÜL, Cevdet; “*1959 Senesinde Mardin’de Yapılan Süne Mücadelesi*”, **Koruma**, C. 1, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1960.
- _____; “*Süne Tatbikat Ekipleri*”, **Koruma**, C. 1, S. 3, Yıl: 1, Ağustos 1960.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü; “*Amerika’nın Türkiye’yi Kalkındırma Programı Ne Olmalıdır?*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 282, Yıl: 12, 31 Ekim 1951.
- ISBAHA, Çetin; “*Şeker ve Bizde Şeker Sanayinin Kuruluşu*”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947.
- İLBAŞ, M. Hadi; “*Dünyada ve Türkiye’de Kooperatifçilik*”, **Tarım ve Mühendislik**, S. 12-13, Yıl: Eylül-Ekim 1983.
- İLERİ, Mesude; “*Zirai Mücadelede, Yüksek Ziraat Mühendislerinin Rolü*”, **Ziraat Dergisi**, S. 146, Yıl: 16, Haziran 1956.
- _____; “*Türkiye’de Süne(Eurygaster Integriceps Put) ve Kımlı (Aelia Rostrata Boh) Durumu*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 66, Yıl: 6, Haziran 1957.
- “*İlk Traktör Fabrikası Dün Yapılan Büyük Törenle Açıldı*”, **Zafer**, 5 Mart 1955, Sayı No: 2220.
- İLTER, Celal; “*Toprak Mahsulleri Ofisinin Hububat Depoladığı Yerleri Tanıyalım*”, **TMO Dergisi**, S. 4, Yıl: 1, Temmuz 1955.

- İMAMOĞLU, Hasan Alp; “*Toprak ve Anadolu* ”, **Milli Cephe**, 5 Ekim 1967, Sayı No: 19.
- _____ ; “*Toprak ve Anadolu-II* ”, **Milli Cephe**, 19 Ekim 1967, Sayı No: 21.
- İNAL, Fasih; “*Et ve Balık Kurumunun Faaliyetleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955.
- İNALCIK, Halil; “*Osmanlı Tımar Rejimi ve Sipahi Ordusu*”, **Türk Kültürü**, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972.
- İREN, Selahattin; “*Türkiye’de Hububat Pasları Üzerinde Bazı Araştırmalar*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 66, Yıl: 6, Haziran 1957.
- İSLAMOĞLU, Münif; “*Demokrat Parti Ne Yaptı?*”, **Yeni Kastamonu**, 26 Eylül 1957, Sayı No: 4.
- İŞMEN, İsmail; “*Sarıyer Hidro- Elektrik Projesinin Ekonomik Değeri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 99, Yıl: 9, Eylül 1951.
- “*İthal Malları Neden Karaborsaya İntikal Ediyor*”, **Akşam**, 9 Mart 1955, Sayı No: 13087.
- İZMEN, Ekrem; “*Sütün Memleket Ziraatındaki Önemi ve Değeri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948.
- İZMEN, Ekrem; ERALP, Muazzez; “*Türkiye Manda Süt Yağlarının Kimyasal ve Fiziksel Kont Stantları ve Bunların Diğer Süt Yağlarıyla Karşılaştırılmaları*”, **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan 1948.
- KADASTER, İsfendiyar Esat; “*Birkaç Yardımcı Yem Üzerine İncelemeler*”, **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi**, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan 1948.
- _____ ; “*Yem Endüstrisi Nasıl Çalışır?*”, **Zafer**, 6 Ağustos 1955, Sayı No: 2369.
- _____ ; “*Türkiye’de Yem Endüstrisi’nin Kuruluşu Hakkında Bir İnceleme*”, **Ziraat Dünyası**, S. 95, Yıl: 8, Aralık 1957.
- _____ ; “*Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi*” , **Ziraat Dergisi** Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959.
- _____ ; “*Atatürk Üniversitesi*” , **Zirai Öğretimde 110. Yıl**, Türk Yüksek Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara 1959.

- KAFESOĞLU, İbrahim; “*Selçuklular*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. X, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.
- KANSU, Sedat; “*Milli Ekonomimizde Hayvan Yemi Problemi*”, **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 9, Yıl: Eylül 1946.
- _____; “*Çiftlik Gübresi*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 36, Yıl: 3, Eylül 1948.
- KARABAĞLI, Arslan “*Kimyevi Gübrenin Dünyadaki ve Türkiye’deki Durumu*”, **Ziraat Mühendisliği**, S. 9-10, Yıl: Mart-Nisan 1967.
- KARAEMLAS, Adem; “*Pamuk Sulaması*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 6, Yıl: 1 Aralık 1952.
- “*Karasabandan Makineleşmeye Doğru*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 305, Yıl: 7, 231. Kanun 1944.
- KARATAY, Sadrettin; “*Devlet Üretme Çiftlikleri Teşkilatı ve Çalışmalarına Toplu Bir Bakış*”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 2, Yıl: Haziran 1953.
- KAREL, G. ; “*Pelemir Otu ve Mücadelesi*”, **Tomurcuk**, C. 5, S. 51, Yıl: 5 Mart 1956.
- KARKIN, A. Samim; “*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri*”, **TMO Dergisi**, S. 10, Yıl: 1, Ocak 1956.
- _____; “*Toprak Mahsulleri Ofisi ve Faaliyetleri (1)*”, **TMO Dergisi**, S. 11, Yıl: 1, Şubat 1956.
- KARMAN, Meliha; “*Egede Ekin Kurdu, (Zabrus sp.) Üzerinde Yapılan Araştırmalar*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 68, Yıl: 6, Ağustos 1957.
- KAYIRAN, Ferit; “*Ziraimizde Yedek Parça Meselesi*”, **Ziraat Dünyası**, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954.
- KAZGAN, Gülten; “*2000 Yılında Türk Tarımı: Biyoteknoloji ve Gap Ne Getirebilecek*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- KAZGAN, Haydar; “*Türkiye’de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 14, S. 1-4, Yıl: Ekim 1952-Temmuz 1953.
- KELEŞ, Ruşen, “*Şehir Planlaması ve Sanayi*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 1, Yıl: 1962.

- _____ ; “*Siyasi Partiler ve Şehircilik Politikası Sorunları*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 20, S. 3, Yıl: 1965.
- _____ ; “*Şehirleşme Politikamız ve Doğu Anadolu Bölgesi*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 21, S. 4, Yıl: 1966.
- _____ ; “*Türkiye’de Şehirleşme Eğilimleri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 4, Yıl: 1970.
- _____ ; “*Şehirleşme Sorunlarımız ve Plancılık Eğitimi Üzerine Düşünceler*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, S. 3, Yıl: 1970.
- KELEŞ, Ruşen; GERAY, Cevat, “*Prof. Fehmi Yavuz ve Türk Kentbilimi*”, **Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1983.
- KELEŞ, Ruşen; TÜRKAY, Orhan; “*Köylü Gözüyle Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, Yıl: 1962.
- KEMBER, Lütfi Arif; “*Köy Davası*”, **Köy Postası**, S. 64, Yıl: 6, Eylül 1949.
- KERESTECİOĞLU, Şeyda Ziya; “*Tarla Ziraatımızın Yönleri*”, **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kânunusani 1937.
- _____ ; “*Tarla Ziraati*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 303, Yıl: 7, 91. Kanun 1944.
- KEYDER, Çağlar; “*Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi*”, 1946 1960, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- KILIÇ, Ulvi; “*Tesiri Ani ve Kısa Olan İnsektisitleri Kullanmak ve Bir Defa İlaçlamak Şartıyla Süne Mücadelesine İnficari Müteakip Başlamanın Mahzurları*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957.
- KIRAÇ, Numan; “*1953 Yılı İyi Bir Mahsul Yılı Olacak*”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.
- _____ ; “*Küçük Çiftçilerimizin Kalkınması*”, **Türk Ekonomisi**, S. 119, Yıl: 11, Mayıs 1953.

- _____ ; “Ziraatımızı Makineleştirmek İçin Yatırılan Para Fazla mı?” **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953.
- _____ ; “Nasıl Bir Ziraat Politikasına İhtiyacımız Var?”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- _____ ; “Ziraatta Makineleşmeden Öküze Dönemeyiz”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- _____ ; “Çiftçilere Teknik Ziraat Bilgisinin Ulaştırılması”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- _____ ; “Ziraat Aletleri Taksiciliği Hakkında”, **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.
- _____ ; “Hükümet Programında Ziraat Politikamız”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954.
- _____ ; “Besili Hayvancılık”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954.
- _____ ; “Ziraatımızda Kuraklıktan Korunma Çareleri”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Temmuz 1954.
- KIRAY, Mübeccel; “Gecekondu, Az gelişmiş Ülkelerde Hızla Toprakta Kopma ve Kentle Bütünleşememe”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 27, S. 3, Yıl: 1972.
- KİP, Ergün; “Türkiye’de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- KOÇ, Vehbi; “İktisadi ve Ticari Durum Nasıl Düzelir?”, **Türk Ekonomisi**, S. 121, Yıl: 11, Temmuz 1953.
- KOMSUOĞLU, Zekai; “Akdeniz Yetiştirme Merkezinin Tetkik Gezisi”, **Türk Ekonomisi**, S. 100, Yıl: 9, Ekim 1951.
- _____ ; “Makineleşen Ziraatımız”, **Köy Postası**, S. 99, Yıl: Ekim 1952.
- KORUM, Uğur; “1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.

- KORUR, Ahmet Salih; “*Uygulama Bakımından Toprak Kanununun İncelenmesi*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Aralık 1947.
- KÖPRÜLÜ, Fuad; “*Demokrasi Ahlakı*,” **Dikkat**, 26 Haziran 1947, Sayı No: 23.
 _____; “*Direkt ve Endirekt Marshall Yardımları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 108, Yıl: 10, Haziran 1952.
- KÖYLÜ, Kazım; “*Ziraatta İstihsal Başarımız*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3 Haziran Ağustos 1948.
 _____; “*Zirai İstihsalı Artırma İşinde Makineleşirken Evvela Neleri Temin Etmeliyiz?*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.
 _____; “*Türkiye Ziraatında Özellikler Produktivite ve Envestisman İmkânları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954.
- KULİN, Muhittin; “*Tahakkuk eden Bir Düşünce, Seyhan Bendî*”, **Bülten**, S. 3, Yıl: 1, 15 Nisan 1956.
 _____; “*Kalkınma Davamızın En Önemli Meseleleri*”, **Bülten**, S. 8, Yıl: 1, 1 Temmuz 1956.
- KURTBEK, Seyfi; “*Geniş Ölçüde Milli Kalkınma Hareketi Yapmak İçin, Milli Savunma Davamızı Yeni Esaslara Göre Ayarlamalıyız*”, **Zafer**, 17 Mayıs 1950, Sayı No: 381.
 _____; “*Milli Müdafaa Davamız*”, **Akis**, S. 1, Yıl: 15 Mayıs 1954.
- KUŞÇUOĞLU, Fuat; “*Hayvanlarımızı Besleyen Meralar ve Çayırılar*”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949.
- KUTULMUŞ, Zühtü; “*Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğünün Kuruluş Gayesi ve Memleket Ziraatındaki Rolü*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, Zirai Öğretimde 110 Yıl, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959.
- KÜÇÜKKIRCA, Emin; “*Massey-Harris Super 27 Tipi Kendi Yürür Biçer Döveri*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, Eylül 1952.
- KÜN, Ekrem; “*Atatürk ve Toprak*” **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; “*Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Yıl: 1980.
- MAAN, Mahmut; “*Kastamonu Kendirleri*”, **Açıksöz**, 20 Şubat 1930, Sayı No: 2529.

- _____; “Gazi Çiftliği”, **Seyyah**, 18 Haziran 1931, Sayı No: 26.
- _____; “Kastamonu Kendirlerine Bir Mahraç”, **Seyyah**, 25 Haziran 1931, Sayı No: 26.
- MADRAN, Nurettin; “1952 Yılı Zirai İstihsalimiz ve Geçen Yıllarla Mukayesesi ”, **Türkiye Ziraat Mecmuası**, S. 1, Yıl: Nisan 1953.
- MAĞDEN, Ragıp Ziya; “Müsyü Aşar’ın Süne Böceği Hakkında Verdiği İzahat”, **İktisat Vekâleti Mecmuası**, S. 11, Yıl: 1929.
- _____; “Türkiye’de Tarım İşleri Dün, Bugün ve Yarın”, **TC. Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 2, Yıl: 1, Kasım 1947.
- _____; “Milli İstihsal, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bazı Hükümleri”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 6, Yıl: 2, Mart 1948.
- _____; “Devlet Üretme Çiftlikleri”, **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul 1958.
- MAĞDENLİ, Zeki; “Kuzeydoğu Bölgesinin Hayvancılık Durumu”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 2, 1 Nisan 1952.
- “1954 Mali Yılı Bütçe Layihasına Ait Gerekçe”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954.
- “Maliye Vekili Hasan Polatkan’ın Bütçe Müzakerelerini Açış Nutku”, **Türk Ekonomisi**, S. 116, Yıl: 11, Şubat 1953.
- “Maliye Vekili Hasan Polatkan’ın 1955 Yılı Bütçe Nutku”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955.
- MANİOĞLU, Hasan Kaya; “Cumhuriyetimizin 50. Yılında Tarım Kesiminde Durum”, **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım 1973.
- MCGHEE, George; “George McGhee Türkiye’yi Anlatıyor”, **Türk Ekonomisi**, S. 134, Yıl: 12, Ağustos 1954.
- MERSİNLİ, Orhan; “Yol Mühendisliğinin Türkiye’de Son Otuz Sene Zarfındaki İnkişafı”, **Bülten**, S. 12, Yıl: 1, 1 Eylül 1956.
- “Modern Mersin Limanı Yurt Hizmetine Girdi”, **Yeni Kastamonu**, 29 Nisan 1960, Sayı No: 766.
- MUSLUOĞLU, Bahtiye; “Körfare ile Savaş”, **Çiftçi**, C. 3, S. 30, Yıl: 3, Mart 1948.
- MUTAF, Emin; “Tohumluğumuzu Niçin Temizleriz”, **Köy Postası**, S. 107, Yıl: Haziran 1953.

NADİ, Nadir; “Ziraat Vergisi”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954.

NAMIK, Nusrat; “Kooperatif Bir Verip Beş Almak mıdır”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934.

NASUHİ, Cevdet; “Kooperatif Nedir?”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934.

_____; “Kooperatif Ahlaki”, **Karınca**, S. 2, Yıl: 2, Temmuz 1934.

_____; “Kooperatif Bekleyen Köyler”, **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, Aralık 1934.

NİZAMİ, Cevat; “Bedelsiz Mal İthal Kararnamesi Eksiktir”, **Akşam**, 22 Nisan 1955, Sayı No: 13131.

_____; “İthal Malları Fiyatlarındaki Yükselişlerle İlgili Kanunlar ve İcraat”, **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955.

NİZAMİ, Süheyb; “Zirai Kredi Kooperatiflerinin Dördüncü Yılı”, **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, İlk Kanun 1934.

_____; “Zirai Kredi Kooperatifleri Nasıl Doğdu?, Nasıl Büyüdü?”, **Karınca**, S. 2, Yıl: 2, Temmuz 1934.

NİZAMOĞLU, Kahraman; “Yeni Mezopotamyalar”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 62, Yıl: 6, Şubat 1957.

_____; “Memleketimizde 1957 Senesinde Sünenin Durumu ve Yayılış Sahaları”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957.

_____; “Bu Yıl Sünele Alın Teri Döken İlim Adamlarından Bir kaçını Kısa Tanıtma”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 69, Yıl: 6, Eylül 1957.

_____; “Bornova Ziraat Mücadele Enstitüsü-İzmir”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 72, Yıl: 6, Aralık 1957.

OĞUZ, Kadri; “Köylü ve Toprak”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947.

_____; “Köylerimizi Nasıl Kalkındırabiliriz?”, **Köy Postası**, S. 57, Yıl: Şubat 1949.

_____; “Köy Kalkınma Davamız ve Topraksız Köylü”, **Köy Postası**, S. 100, Yıl: Kasım 1952.

_____; “Yeni Köy Kanunu Tasarısının Müzakeresi Münasebetiyle Köy Kalkınma Davamız”, **Köy Postası**, S. 107, Yıl: Haziran 1953.

OĞUZALICI, Kadreddin; “Köyün Sosyal Gelişimine Bir Bakış”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947.

- OKANAY, Niyazi; “*Meralar; Bakım Islah ve İşletmeleri*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948.
- _____ ; “*Çayırcılık*”, **Tarım Bakanlığı Dergisi**, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948.
- OKTAY, Ali Rıza; “*Toprak Mahsulleri Ofisinin Memleket Bünyesinde ve Devlet Ekonomisindeki Rolü*”, **TMO Dergisi**, S. 7, Yıl: 1, Ekim 1955.
- OKYAR, Osman; “*İktisadi İnkişafın Finansmanı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- _____ ; “*Hububat Fiyatları Meselesi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 133, Yıl: 12, Temmuz 1954.
- _____ ; “*Dış Ticaret ve Tediye Durumumuz*”, **Türk Ekonomisi**, S. 139, Yıl: 13, Ocak 1955.
- OLCAY, Hamdi; “*Günler Boyunca*”, **Ülkü**, C. 10, S. 110, Yıl: 16 Nisan 1946.
- _____ ; “*Günler Boyunca; Bu Yıl Tahıl Fiyatları*”, **Ülkü**, C. 10, S. 115, Yıl: 1 Haziran 1946.
- _____ ; “*Günler Boyunca; Trabzon Limana Kavuşuyor*”, **Ülkü**, C. 10, S. 116, Yıl: Temmuz 1946.
- OLSEN, Habil K.H. ; “*Hububat Müstahsili Olarak Türkiye*”, Çev. A. Fethi Açıl, **Ziraat Dergisi**, S. 131, Yıl: 15, Mart 1955.
- OLUÇ, Mehmet; “*Almanya’ya İşgücü İhracı Çareleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 143, Yıl: 13, Mayıs 1955.
- ONANER, Refik; “*Aylık Sohbet*”, **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955.
- ORAN, Baskın; “*Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 1, Yıl: 1996.
- OZANOĞLU, İ. ; “*İsraf ve Sefahat*”, **Yeni Birlik**, 19 İkinci Teşrin, Sayı No: 6.
- ÖKÇÜN, Gündüz ; “*Dış Politikada Milli Menfaat*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 4, Yıl: 1958.
- ÖKMEN, Nedim; “*Ziraatta Çok Büyük İnkişaf Kaydedildi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954.
- ÖNCÜ, Cahit; “*Dericiliğin En Kıymetli Hammaddesi Olan Ham Deridir*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 27, Yıl: 3, Aralık 1947.

- ÖNDER, İzzettin; “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikaları”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- ÖNGAY, M. Necati; “Halkevlerimizde”, **Ülkü**, C. 10, S. 115, Yıl: 1 Haziran 1946.
- ÖNİZ, Muammer; “Ziraat Tayyareciliğinin Mazisi ve İstikbali”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 71, Yıl: 6, Kasım 1957.
- ÖZBEK, Nurinnisa; “Zirai İstihsalin Artırılmasında Gübrelemenin Önemi”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, Zirai Öğretimde 110. Yıl, S. 176-177, Yıl: 19, Aralık- Ocak 1959.
- ÖZBEK, Sabahattin; “Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi 25. Yılında”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959.
- ÖZDOĞAN, Hilmi; “Ofis Bakımından Limanlarda Tahmil ve Tahliye”, **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955.
- ÖZDOĞAN, Ünal; “Tarımda Verimlilik ve Sulamanın Önemi”, **Tarım ve Mühendislik**, S. 12-13, Yıl: Eylül-Ekim 1983.
- ÖZEK, Süreyya; “Ziraat Bilgilerini Köylünün Ayağına Götürmek”, **Türk Ekonomisi**, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954.
- _____; “Ziraat Tedrisat İşini Neden Beceremedik”, **Türk Ekonomisi**, S. 133, Yıl: 12, Temmuz 1954.
- _____; “Biyolojik Mücadele Üzerindeki Görüşler”, **Böcü**, C. 1, S. 8, Yıl: 1, Aralık 1964.
- ÖZER, İnan; “Türkiye’de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012.
- ÖZER, Süreyya; “Buğdaylarımızın İhracını Kolaylaştırma Çaresi”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- ÖZKAN, Mediha; “Türkiye Hububat Ziraatında Zarar Yapan En Önemli Hastalıklar ve Onlara Karşı Alınması Gereken Tedbirler”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.
- ÖZKÖK, Abdi; “Türkiye Ziraatında Hayvan Meskenleri Meselesi”, **Ziraat Dergisi**, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959.
- ÖZMEN, Yılmaz; “Zirai Mücadelenin Önemi ve Enstitülerimiz”, **Koruma**, C. 3, S. 21, Yıl: 10 Şubat 1962.

- “Pahalılığın Sebepleri”, **Yeni Birlik**, 16 İkinci Teşrin 1942, Sayı No: 5.
- PAMİR, Hamit Nafiz; “Hamit Nafiz Pamir’in Kuraklık ve Madenlerimiz Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955.
- PAMİR, Turgut; “Zirai Standardizasyon” , **Ziraat Dergisi**, S. 139, Yıl: 15, Kasım 1955.
- PAMUK, Şevket; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- PINAR, Vedat; “Zirai Kalkınma”, **Tarım Davaları**, S. 14, Yıl: 2, Haziran 1953.
- RADO, Şevket; “Mahsul Vaziyeti ve Haşaratla Mücadele,” **Akşam**, 22 Nisan 1955, Sayı No: 13131.
- RAŞİT, Şevket; “Murabaha ve Köylü”, **Dönüm**, S. 42, Yıl: Haziran 1936.
- _____ ; “Ziraatımızda Ortakçılıkla İşletme”, **Dönüm**, S. 43, Yıl: Temmuz 1936.
- ROBİNSON, Richard D. ; “Türkiye’de Traktörün Köy Hayatına Tesirlerine Ait Bir Araştırma”, Çev. Turan Güneş, **Ziraat Dergisi**, S. 148, Yıl: 16, Ağustos 1956.
- ROBİNSON, Mr Richard; “Türkiye Ekonomisi Hakkında Robinson Raporu”, **Türk Ekonomisi**, S. 140, Yıl: 13, Şubat 1955.
- RODWIN, Lloyd; “İktisaden Gelişen Ülkelerde Büyük Şehir Politikası”, Çev. Ruşen Keleş, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 1, Yıl: 1961.
- RONA, Tarık; “Yurdumuzda Tarım Öğretiminin 127. Yıldönümü Vesilesiyle Bazı Düşünce ve Gerçekler”, **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973.
- SALKAYA, Mustafa; “Zirai Öğretimin 110. Yıldönümü Münasebetiyle Radyolarımızda Yapılan Konuşmalar”, **Ziraat Dergisi** S. 178, Yıl: XIX, Şubat 1959.
- SANDER, Oral; “Türkiye’nin Batı Bağlantısı-ABD ve Türkiye”, **Türkiye’nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- _____ ; “Türkiye ve Türk Dünyası”, **Türkiye’nin Dış Politikası**, Der. Melek Fırat, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- SARICAN, Cemal; “Et Üretimi Sorunu”, **Başak**, S. 21, Yıl: Ekim-Kasım, 1973.

- SAVAŞ, Raif; “Azotlu Gübreler”, **Ziraat Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1958.
- SAVCI, Sabahattin; “Eskişehir Şeker Fabrikasında Neler Gördük”, **Çiftçi**, C. 3, S. 25, Yıl: 3, Ekim 1947.
- SAYAR, Zeki; “İstanbul Şehrinde Arsa Spekülasyonu”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955.
- SBAROUNİS, Athanase J. ; “ *Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 3-4, Yıl: Nisan-Temmuz 1951.
- SCHOLL, John C. ; “*Amerika ve Dünya İçin Buğday*”, **Ziraat Dergisi**, S. 150, Yıl: 16, Ekim 1956.
- SEÇKİN, Refet; “*Atatürk ve Gıda Sanayi*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- SELEN, Hamit Sadi; “*Hayvancılığımız ve Bakımlı Mera Problemi*,” **Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi**, S. 9, Yıl: Eylül 1946.
- SERPER, Özer; “*1950-1960 Devresinde Türkiye’de Şehirleşme Hareketleri*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 24, S. 1-2, Yıl: 1964.
- SEVGİN, Nazmi; “*Tarih Öncesi Devirlerden Bugüne Kadar Türklerde Toprak İdaresi ve Toprak Mahsulleri*”, **TMO Dergisi**, S. 3, Yıl: 1, Haziran 1955.
- SEVİNTUNA, Cevdet; “*Mücadelede Kullanılan İlaçlar*”, **Koruma**, C. 3, S. 27, Yıl: 15 Ağustos 1962.
- SİPAHİ, Nihat; KARTAN, Tahsin; “*Devlet Üretme Çiftlikleri Turunçgiller İşletmesinde 1956 Yılı Mücadele Faaliyeti*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 62, Yıl: 6, Şubat 1957.
- SÖNMEZ, Reşit; “*Ziraat ve Millet İktisadında Hayvancılığın Önemi*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: Aralık-Ocak 1959.
- SÖZEN, Nur; ARLI, Mustafa; “*Atatürk Ulusal Ekonomi ve Tarım*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- SUR, Fadıl Hakkı; “*Türkiye’de Makineli Ziraat Mevzuu*”, **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954.
- “*Suyun Ziraatta Önemi*”, **Kastamonu**, 18 Mayıs 1930, Sayı No: 2944.

- SÜER, Ali; “*Köy ve Köylü*”, **Ziraat Dünyası**, S. 48-49, Yıl: 4, Ocak-Şubat 1954.
- SÜREYYA, Ali; “*Türk Şekeri*”, **Karınca**, S. 7, Yıl: 1, Aralık 1934.
- ŞEHİRALİ, Aygün; MANGIR, Mine; “*Atatürk ve Toplumsal Görüşleri*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- “*Şeker Fabrikaları*”, **Açıksöz**, 5 Haziran 1930, Sayı No: 2556.
- ŞENER, Sefer; “*Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları*”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi **Yönetim Bilimleri Dergisi**, (3:1) 2005.
- “*Tahammül Etmelisiniz, Adnan Bey!*”, **Akis**, C. 9, S. 148, Yıl: 3, 9 Mart 1957.
- TALU,ERCÜMEND E. ; “*Tren Kamyon Rekabeti*”, **Son Posta**, 24 Mart 1951, Sayı No: 5637+1786.
- TALUĞ, Cemal; “*Atatürk ve Tarımsal Kooperatifçilik*”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- TANER, Osman N. ; “*Urfa İli ve İlçesi İçinde 1946 Yılında Yapılan Çekirge Savaşı*”, **Mahsul Hekimi**, C. 2, S. 12, Yıl: Aralık 1949.
- TARIMAN, Celal; “*Türkiye’de Pamuk*”, **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955.
- “*Tarımsal Taban Fiyatları*”, **Tarım ve Ticaret**, C. 5, S. 56, Yıl: 5, Ağustos 1974.
- TARMAN, Ömer; “*Türkiye’de Hayvan Yemi Çayır ve Mera Davası*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, 176-177, Yıl: 19, Aralık-Ocak 1959.
- TATAÇ Ziya; “*Kültür Davalarımızdan Ziraat Üniversitesi*”, **Köy Postası**, S. 33, Yıl: 1929.
- _____ ; “*Ziraatımız İçin Gelişme Planı*”, **Köy Postası**, S. 38, Yıl: Haziran 1947.
- _____ ; “*Zirai İstihali Artırmak*”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949.
- _____ ; “*Olaylara Bakış; Ulaştırma Ekonomisi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 91, Yıl: 9, Ocak 1951.
- _____ ; “*Dünya Ekonomisi Güneydoğu Asya Memleketlerinin Kalkınması İçin Hazırlanan Kolombo Planı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951.
- _____ ; “*Dünya Ekonomisi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 101, Yıl: 9, Kasım 1951.
- _____ ; “*Olaylara Bakış- Aralık 1952, Narenciye Kongresi Mersinde Toplandı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.

- _____ ; “*Olaylara Bakış, Aralık 1952, Üretim Çiftliklerinin Dağıtılan Tohumlukları Hakkında*” , **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Aralık 1952; Konya Yer altı Sularının Tetkiki*”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Aralık 1952; Et ve Balık Kurumu Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 115, Yıl: 11, Ocak 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Şubat 1953, Memleketimize Dört Sene İçinde Yapılan Amerikan İktisadi Yardımları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 117, Yıl: 11, Mart 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Şubat 1953; Şeker Fabrikalarının Mevcudu Dokuz Çıkacağı Hakkında Beyanat*”, **Türk Ekonomisi**, S. 118, Yıl: 11, Nisan 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Nisan 1953, Toprak Tasnifi İçin Modern Bir Laboratuvar Kuruluyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Nisan 1953; Yol Yapımında Makineli Metot*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Nisan 1953, Yeni Sulama İstasyonlarının Faaliyeti Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Nisan 1953, Erzurum Et Kombinasi Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 120, Yıl: 11, Haziran 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Mayıs 1953; Ankara Et Kombinasi Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 121, Yıl: 11, Temmuz 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Haziran 1953, Pancar Bankası Kurulmakta*”, **Türk Ekonomisi**, S. 122, Yıl: 11, Ağustos 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Temmuz 1953; Kurulacak Pamuk İpliği Fabrikaları Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Temmuz 1953; Samsun Limanı İhale Edildi*”, **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Temmuz 1953, “Ulaştırma İşlerinde Hakkında Verilen İzahat”* **Türk Ekonomisi**, S. 123, Yıl: 11, Eylül 1953.

- _____ ; “ *Olaylara Bakış, Ağustos 1953, Sulama Programının Tatbikatu Hakkında*”, **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Ağustos 1953; Karayolları İdaresinin Yaptırmakta Olduğu Köprüler*”, **Türk Ekonomisi**, S. 124, Yıl: 11, Ekim 1953
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Eylül 1953; Hayvancılığın İnkişafı İçin Numune Köylerinin İhdası*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Eylül 1953; Amasya, Konya ve Kütahya Şeker Fabrikaları*”, **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Eylül 1953; Zirai Faaliyet Koordinasyonu*”, **Türk Ekonomisi**, S. 125, Yıl: 11, Kasım 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Ekim 1953, Adapazarı Şeker Fabrikası Açıldı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 126, Yıl: 11, Aralık 1953.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Kasım 1953; Ziraat Bankası Kredi Hacmi 1,5 Milyar Oluyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Kasım 1953; Azot Sanayii Şirketi Teşekkül Etti*”, **Türk Ekonomisi**, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Ocak 1954; Yedi Şeker Fabrikasının İhalesi Yapıldı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Şubat 1954, Kızılırmak'ta Elektrik İstihsalı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Şubat 1954; Maraş Dokuma Fabrikası Kurulmasına Hazırlanıyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- _____ ; “*Olaylara Bakış, Şubat 1954; Devlet Demiryolları Ankara'da Büyük Bir Motor Atölyesi Kurduracak*”, **Türk Ekonomisi**, S. 130, Yıl: 12, Nisan 1954.
- TAYŞİ, Vamık; “*Çiftlik Gübresi*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.
- _____ ; “*Türkiye'de Buğday İstihsalinin Son Senelerdeki Durumu ve Geleceği*”, **Çiftçi**, C. 3, S. 33-35, Yıl: 3, Haziran-Ağustos 1948.

- TEKAND, Baha; “*Pancar Kooperatifleri Bankası Açıldı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 129, Yıl: 12, Mart 1954.
- _____ ; “*Şeker Darlığı Mevcut Değildir*”, **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.
- TEKELİ, Esad; “*Bizde Mesken Meselesi*”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1951, Sayı No: 10884.
- _____ ; “*Muamele Vergisi Kaldırılabilir mi?*”, **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1953, Sayı No: 10241.
- TEKELİ, İlhan; “*Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak için İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları*”, **Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım**, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim; “*Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları*” (*Modernleşme Çabaları*), **Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- TEKELİ, Sait Tahsin; “*Türkiye’de Yerli Endüstri ve Karakterleri*”, **Dönüm**, S. 37, Yıl: Kânunusani 1936.
- _____ ; “*Türkiye’de Yerli Endüstri ve Ham Madde Meselesi*”, **Dönüm**, S. 39, Yıl: Mart 1936.
- _____ ; “*Türkiye’de Buğday Meselesi*”, **Ziraat Dünyası**, S. 53, Yıl: 4, Haziran 1954.
- _____ ; “*Devlet Çiftliklerimizdeki Gelişmeler*”, **Ziraat Dünyası**, S. 54, Yıl: 4, Temmuz 1954.
- _____ ; “*Memleketimizde Ziraat Öğretimi*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959.
- TEKSOY, Ahmet; “*An Interview With Mr. Bross*”, **TMO Dergisi**, S. 8, Yıl: 1, Kasım 1955.
- TEOMAN, H. Nahit; “*Zirai Mücadele İlaçları*”, **Bitki Koruma Bülteni**, S. 1, Yıl: Ocak 1952.
- _____ ; “*Zirai İlaçlar Müessesesine Doğru*”, **Tomurcuk**, C. 6, S. 63, Yıl: 6, Mart 1957.
- TİL, Nedim; “*Halkalı Ziraat Okulu*”, **Başak**, S. 14-15, Yıl: Kasım, Aralık/ Ocak 1971.

- _____; “*Tarım Eğitiminin 127. ve Halkalı Ziraat Okulunun 80. Yıldönümü Münasebetiyle*”, **Başak**, Özel Sayı, Yıl: Ocak 1973.
- TİNGSTEN, Herbert; “*Türkiye’de Devlet Sosyalizmi ve Yeni Liberalizm*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, S. 96, Yıl: 9, Haziran 1951.
- TOKGÖZ, Erdinç “*Atatürk’ün Tasarruf Politikası*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.
- TOKER, Metin; “*Mahkûm Edilen Sistem*”, **Akis**, C. 11, S, 183, Yıl: 4, 2 Kasım 1957.
- _____; “*Bugünkü Vazifemiz*”, **Akis**, C. 18, S. 301, Yıl: 6, 30 Mayıs 1960.
- TOKOL, Aysen; “*Günümüz Türkiye’sinde Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politika Uygulamaları*”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Dora Yayıncılık, Bursa 2012.
- TOLON, Cahit; “*Türkiye’de İşsizlik*”, **Türk Ekonomisi**, S. 95, Yıl: 9, Mayıs 1951.
- TOPRAK, Zafer; “*Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler*”, 1900-1950, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000**, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev; “*Partilerin Stratejik Durumu*”, **Ülkü**, S. 116, C. 10, Yıl: Temmuz 1946.
- TÖREHAN, Habib Edip; “*İktisadi Yürüyüşümüz*”, **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1954, Sayı No: 1616.
- TUĞRUL, Mehmet; “*İnönü ve Türk Köylüsü*”, **Ülkü**, C. 10, S. 117, Yıl: 1 Ağustos 1946.
- TUNCER, M. ; “*Birbirinden Çok Farklı İki İktisadi Siyaset*”, **Yeni Asır**, 7 Şubat 1951, Sayı No: 14412.
- TUNCER, M. Kemal; “*Kuraklığa Dair*”, **Ziraat Dünyası**, S. 56-57, Yıl: 4, Eylül-Ekim 1954.
- TURAN, Osman; “*İkta*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. V/II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- TÜMTÜRK, Baki; “*CHP’nin Devrimci Bir Başarısı da Toprak Kanunudur*”, **Birlik**, 18 Temmuz 1946, Sayı No: 255.

- TÜRK, İsmail; “*Atatürk ve Türk Mali Sistemi*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara 1982.
- TÜRKER, Hasan Ali; “*Sürü Sahiplerine Açılan Kredi*”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 265, Yıl: 12, 15 Ocak 1951.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Azot ve Gübre Sanayii, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 10 Aralık 1957, Sayı No: 65.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Demiryolları İnşaatı, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 11 Aralık 1957, Sayı No: 66.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Denizcilik İşleri, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 17 Aralık 1957, Sayı No: 70.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Karayolları, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 14 Aralık 1957, Sayı No: 68.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor?; Su İşleri, 1949-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 24 Aralık 1957, Sayı No: 75.
- “*Türkiye Nasıl İlerliyor; Suni Elyaf, 1950-1957*”, **Yeni Kastamonu**, 7 Aralık 1957, Sayı No: 63.
- “*Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu*”, **Türkiye Ziraat Gazetesi**, S. 289, Yıl: 7, 31 Temmuz 1944.
- “*Türkiye’de Suni Gübre Sanayii*”, **Türk Ekonomisi**, S. 138, Yıl: 12, Aralık 1954.
- “*Türkiye’nin Enflasyonu Amerika’yı Endişeye Düşürüyor*”, **Dünya**, 25 Aralık 1954, Sayı No: 1012.
- “*Türkiye’nin Ticari Müşülleri*”, **Türk Ekonomisi**, S. 131, Yıl: 12, Mayıs 1954.
- TÜRK KOOPERATİFÇİLİK CEMİYETİ; “*Ulu Gazi ve Kooperatifler*”, **Karınca**, S. 1, Yıl: 1, Haziran 1934.
- TÜRKMENOĞLU, Hüseyin; “*Zirai Mücadele Araştırmaları Hakkında*”, **Ziraat Mühendisliği**, S. 11-12, Yıl: Mayıs- Haziran 1967.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan; “*Türkiye’nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 24, S. 1-2, Yıl: Ekim-Mart 1964.

- TÜZÜN, Gürel; “1950-1960 Döneminde Türkiye’de Sanayileşme”, **Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii**, Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara 1977.
- ULUÖZ, Mustafa; “Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959.
- ULUÖZ, Mustafa; ÜNVER, Oğuz; “Amerika’dan İthal Edilen Soft White ve Red Winter Buğdaylarının Ekmekçilik Değeri Üzerinde Araştırmalar”, **TMO Dergisi**, S. 17, Yıl: 2, Ağustos 1956.
- ULUSOY, Nurettin Esat; “Dünya Muvacehesinde Türk Tütünleri Yetiştirme ve Satış İmkânları”, **Türk Tütünü**, C. 9, S. 108, Yıl: 1 Şubat 1947.
- UNAT, Hamdi; “Ziraatta Uzman ve Uzmanlık Okullarına İhtiyaç Vardır”, **Ziraat Dünyası Dergisi**, S. 28, Yıl: 3, Mayıs 1952.
- _____ ; “Köy Kalkınmasında veya Zirai Kalkınmada Ziraat Teşkilatının Rolü”, **Ziraat Dünyası**, S. 31, Yıl: 3, Ağustos 1952.
- US, Asım; “Köy Davası ve Enstitüler”, **Köy Postası**, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949.
- ÜNAL, Tahsin; “Milli Mücadelede Ekonomik Durum”, **Türk Kültürü**, S. 118, Yıl: 10, Ağustos 1972.
- ÜNER, Zihni; “Demiryollarında Elektrifikasyon”, **Türk Ekonomisi**, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954.
- ÜNVER, Oğuz; “Toprak Mahsulleri Ofisi Umum Müdürlük Laboratuvarı”, **TMO Dergisi**, S. 13, Yıl: 1, Nisan 1956.
- ÜSTAR, M. Faik; “Dokuma Sanayimizin Gidişi”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 268, Yıl: 28 Şubat 1951.
- _____ ; “1951 Yılında Umumi Olarak İthalat ve İhracat Bilançomuz”, **İktisadi Yürüyüş**, C. 12, S. 283, Yıl: 12, 31 Aralık 1951.
- ÜSTÜN, Feridun; “Aylık Sohbet”, **TMO Dergisi**, S. 4, Yıl: 1, Temmuz 1955.
- YALMAN, Ahmet Emin; “Hayvancılığımız”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954.
- _____ ; “Dertlerimize Deva Olacak Bir Reçete”, **Türk Ekonomisi**, S. 137, Yıl: 12, Kasım 1954.
- _____ ; “İktisadi Erkânı Harbiye”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955.

- YASA, İbrahim; “*İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-Güç Çeşitlerindeki Etkileri*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 1, S. 1, Yıl: 1968.
- YAŞA, Memduh; “*Vergi Politikası ve İktisadi Kalkınma*”, İstanbul Üniversitesi, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 16, S. 1-4, Yıl: Ekim 1954-Temmuz 1955.
- _____ ; “*Altın Fiyatları Neden Yükseliyor*”, **Türk Ekonomisi**, S. 141, Yıl: 13, Mart 1955.
- YAVUZ, Fehmi; “*Şehirciliğimiz Bakımından Ekonomik Faaliyetlerin Kuruluş Yeri ve Bölgecilik-I*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 11, S. 3, Yıl: 1956.
- _____ ; “*İstanbul’un İmarı ve Arsa Politikası*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 1, Yıl: 1958.
- _____ ; “*Yurt Ölçüsünde İskân Problemi ve Bölge=Memleket Plancılığı*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 13, S. 3, Yıl: 1958.
- _____ ; “*Köy Kalkınması*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, Yıl: 1962.
- _____ ; “*Köyden Şehir’e Göç ve Şehirleşme*”, Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 33, S. 3, Yıl: 1978.
- YAZICIOĞLU, Turgut; “*Ziraat Sanayi, Esas Karakteri ve Türkiye İçin Önemi*”, **Ziraat Dergisi**, S. 130, Yıl: 15, Şubat 1955.
- _____ ; “*Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Memleketimizde Yüksek Ziraat Öğretiminin Tarihçesi*”, **Kuruluşundan Yirmi Beşinci Yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi**, Türk Ziraat Mühendisleri Birliği Neşriyatı, Ankara 1958.
- _____ ; “*Memleketimizde Ziraat Öğretiminin Tarihçesi ve Bugünkü Zirai Öğretim Kurumlarımız*”, **Ziraat Dergisi**, Özel Sayı, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959.
- “*Yerli Traktör Fabrikamız İşletmeye Açıldı*”, **Türk Ekonomisi**, S. 142, Yıl: 13, Nisan 1955.

- YILDIZER, Hakkı; “ *Teknik Ziraat Okullarının Zirai Hamlemizdeki Önemi*”, **Ülkü**, C. 10, S. 111, Yıl: 1 Mayıs 1946.
- YILMAZER, Sabri; “ *Demokrasinin İlk Zaferi*”, **Mücadele**, 18 Mayıs 1950, Sayı No: 136.
 _____; “ *İntizar Lazım*”, **Mücadele**, 25 Mayıs 1950, Sayı No: 138.
 _____; “ *Hükümet Programı, Şahsi Teşebbüsler*”, **Mücadele**, 5 Haziran 1950, Sayı No: 141.
- YÖRÜKOĞLU, Bahri; “ *Teknik Ziraat Teşkilatı Toplantısı*”, **Ziraat Dünyası**, S. 28, Yıl: 3, Mayıs 1952.
- YURDAKUL, Hamit; “ *Demiryolu Nakliyatının Hukuki Mahiyeti Hakkında Notlar*”, **TMO Dergisi**, S. 13, Yıl: Nisan 1956.
- YURTMEN, Vahdi; “ *Mera’dan Çayıra*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952.
 _____; “ *Mera ve Çayır*”, **Tarım Dergisi**, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952.
 “ *Yünlü Sanayimizde Müspet Çalışmalar*”, **Türk Ekonomisi**, S. 140, Yıl: 13, Şubat 1955.
- YÜRÜKER, H. Cahit; “ *Yurdumuzda Tabiatı Koruma Yönünden Meraların Önemi*”, **Tabiat ve İnsan**, S. 1, Yıl: 2, Ocak 1968.
- ZİNCİRLİOĞLU, Öncel; “ *Tarımsal Öğretimin 128. Yıldönümünde*”, **Başak**, S. 22, Yıl: Aralık, Ocak 1974.

VI. ELEKTRONİK YAYINLAR

- DP Programı**, Ankara 1946 <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/K>
 Erişim Tarihi; 4 Temmuz 2013.
- T.C. Devlet Personel Başkanlığı, **Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları, 1949-1959**, Ankara 1963.
<http://www.dpb.gov.tr/dosyalar/pdf/yabancirapor.pdf> Erişim Tarihi; 25 Haziran 2013.
- <http://www.dsi.gov.tr/baraj-arama> Erişim Tarihi; 18 Mayıs 2013.

VII. SÜRELİ YAYINLAR

A. DERGİLER

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (1954-1996)
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi (1948)
Akis (1954-1960)
Ayın Tarihi (1952-1957)
Başak (1971-1974)
Belleten (1945-1950)
Bitki Koruma Bülteni (1952)
Böcü (1964)
Bülten (1956)
Çiftçi (1947-1948)
Dönüm (1936-1937)
İktisadi Yürüyüş (1951)
İktisat Vekâleti Mecmuası (1929)
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (1952-1964)
Karınca (1934-1936)
Koruma (1960-1962)
Köy Postası (1929-1953)
Köye Doğru (1944- 1948)
Mahsul Hekimi (1949)
Tabiat ve İnsan (1968)
Tarım Bakanlığı Dergisi (1947-1948)
Tarım Davaları (1952-1953)
Tarım Dergisi (1952-1953)
Tarım ve Mühendislik (1983-1984)
Tarım ve Ticaret (1973-1974)
Tomurcuk (1952-1957)
Toprak Mahsulleri Ofisi Dergisi (1955-1956)
Türk Ekonomisi (1951-1955)
Türk Kültürü (1972)
Türk Tütünü (1947)
Türk Veterinerler Cemiyeti Dergisi (1946)
Türkiye Ziraat Gazetesi (1944)

Türkiye Ziraat Mecmuası (1953-1955)

Ülkü (1946)

Ziraat Dergisi (1955-1959)

Ziraat Dünyası (1950-1957)

Ziraat Mühendisliği (1967)

Ziraat ve Ticaret Gazetesi (1945)

B.GAZETELER

Açıksöz (1930-1931-Kastamonu)

Akşam (1950-1955)

Birlik (1946-Kastamonu)

Cumhuriyet (1950-53)

Dikkat (1947-Kastamonu)

Doğrusöz (1951-1960 Kastamonu)

Dünya (1954)

Hürriyet (1955)

Hürses (1955)

Kastamonu (1930-1936)

Köroğlu (1328-1336-Kastamonu)

Meşale (1962-Kastamonu)

Milli Cephe (1967-Kastamonu)

Milliyet (1951-1957)

Mücadele (1950-Kastamonu))

Seyyah (1931-Kastamonu)

Son Posta (1951)

Türkiye İktisat Gazetesi (1955)

Ulus (1951)

Vatan (1952)

Yeni Asır (1951)

Yeni Birlik (1942-Kastamonu)

Yeni İstanbul (1950-1954)

Yeni Kastamonu (1960-Kastamonu)

Yeni Sabah (1950)

Yenises 1956-1958-Kastamonu)

Zafer (1950-1955)

Zaman (1935)